СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Власник и уредник, Богдан Поповић.

КЊИГА ТРИНАЕСТА.

БЕОГРАД:
Штампарија Светозара Николића, Обилићев Венац, бр. 2.

УРЕДНИШТВО И АДМИНИСТРАЦИЈА ЛИСТА:
СКОПЉАНСКА УЛИЦА БР. 9.

САДРЖАЈ КЊИГЕ ТРИНАЕСТЕ.

ЗА СЕПТЕМБАР, ОКТОБАР, НОВЕМБАР И ДЕЦЕМБАР 1904.

СВЕСКА ПРВА.

СВЕСКА ДРУГА.

СВЕСКА ТРЕЋА.

СВЕСКА ЧЕТВРТА.

СВЕСКА ПЕТА.

СТРАНА

СВЕСКА ШЕСТА.

СТРАНА

СВЕСКА СЕДМА.

СВЕСКА ОСМА.

С Р П С К И

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XIII. Број 1. — 1 септембар 1901.

В И Х О Р.

(2.)

IV.

Негдје у рано прољеће, кад, за чудо сељацима, наједном отопли и стаде да копни снијег тако рано и кад се низ точкове ваљаше бујица с планине, врати се Миле Тадић, син Којин, из Америке. Дошао бос, подеран, без десне ноге до кољена, коју му је одвалио камен у руднику, па су му је морали одсјећи. Другови му скупили нешто трошка да се врати кући. Онако на штаци, жут и пропао у лицу, у некој старој, плавој кошуљи — капут је продао на путу да има што појести — бану изненада, једно вече, пред кућу и стаде подаље од отворених врата, крај плота, одакле је могао да види своје. На прагу је сједила нека женска. Он помисли да је то Смиља, али, кад се она диже и он се боље у њу загледа, виђе да је то нека старија жена. Ко ли је то? мислио је. А да се није ћаћа, на несрећу, оженио? сину му кроз главу и он полугласно изусти псовку.

Управ су сједили крај огњишта и вечерали паленту. Смиља, исплаканих очију, с огреботинама и модрицама на лицу, захватала је полако жлицом паленту и јела као преко воље. Стари халапљиво отварао уста и метао у њих залогаје, бришући се рукавом од кошуље. Ђука се

...а и ходе около крај прозорчића и лупито гуњала. Долађаше свакидашња сцена.

— Молио сам вас и река' сам вам обадвјема по стотина пута, говорио је стари, с пуним устима, да држите језичине и да ми се не тучете. Чим ја из куће, а он' опије на ма', та' ћ... заџавелају, па за косе... Бога ми, већ је прекардашило... Доза ми је већ тије' ваших погрдушина и зађевица, ту показа на грло. Не могу од вас мирно залогаја да заједем. А кад, једном, кад ми догрди, зна' ћу вас обадвије, па ћу или на конзулу. Под старе дан', на конзулу! И то ради жене и ћеретине, бог је уморио! И који ми је ђаво био да се женим! О луда, стара бенетино!

— Ја ти се нијесам намитала, писну жена с прозорчића. Сам си облијета' око мене. „Ђуко рођена", говорио си ми, „без жене сам ка' соко без десног крила. Ајде за ме, живјећемо ка' и голубови. Има у мојој кући свега, живјећеш ка' и царица. Каве и шећера неће ти фалити", лага' си ми. А ја се не могу код тебе ни паленте најести за напјем. Више сам гладна него сита.

Којо плану као ватра.

— Код куће ни то нијеси имала. Крепала би од глади ка' стара кучетина. Код мене ћеш се бар прехранити.

Ђука, и не слушајући старога, настављаше:

— Нашла сам у тебе ћер, ама, брате, ка' и какву врагу... Главу је била шила на госпоџу, није ме ћела ни гледати. — А, врајшне моја? рече стара поспрдно и погледа у Смиљу.

Она заусти да нешто рекне, али бојећи се ћаће, уздржа се, и само је ошину погледом.

— Врајда, брате, права, правцата врајда! Ту момци около ње, ама се, све писари и жандари и онај Јовешка Опачић, облијетају и носају је на рукама. А врајда срна ... тебе ником да учини криво... А сад трбуцем ... Љубиће стари Којо унука! Праће му пелене, јер врајда не може да заблати руке, говораше она, наслађујући се, и насмија се.

Смиља се заплака. Стари побјесни, зграби троножац и баци га за Ђуком. Она хтједе да побјегне, али, како је троножац дохвати по леђима, она запе и паде преко прага. Стари паде по њој и поче је тући. Ње стаде лелек и запомагање. Смиља устала и стала са стране, задовољна да ћаћа туче њезину маћију.

Миле превриш, и он, подбачајући се на штаку, стаде да раздваја ћаћу од оне за њега непознате жене.

— Лакше, ћаћа, лакше, говорио је и ухватио га за руке.

Којо Тадић исправи се и истријезни се за час од љутине кад видје сина онаква. Зној га проби од чуда и све се у њему преврну. Ђука брисаше лице, угушујући сузе. Смиља полетје брату, објеси му се око врата и стаде да запијева:

»Ајме брате, сунце огријано,
»Ајме, брате, мој очињи виде!«

Њега прели румен преко жутог лица од љутине и он одгурну немилостиво сестру од себе.

— Шта си стала ту да ајмечеш! Ако сам оста' без ноге, нијесам оста' без главе!

Он прекорачи преко прага у кућу.

— Добар вече! рече Миле.

— Присјело нам такoво добро, рече Смиља и заплака се.

А стари Којо Тадић наслонио се на ступац од врата и гледа. Гледа и гледа... Ето, тамо му стоји син, богаљ, без ноге, подупире се на штаку. Тамо му је женетина што му прекраћује дане. А тамо, ено, кћери његове што је затрудњела с момцима, што му је блатом заблатила кућње шљеме, што му је образ под ноге бацила и раздерала га као стари опанак. А кућа празна, жита мало, новаца нимало. Никола не шаље. Жена га поткрада. А све то хоће да једе, да живи. И све би он то прегорио да му несрећа сина не нагрди. Момак је то био, момак! А сад о штаци и о туђој муци! И старом се овлажише очи.

— Ко ти је ово? рече Миле ћаћи и показа на Ђуку.

Њу као да пресијече нешто преко прсију, кад чу те ријечи. Осјећала је добро сву мржњу која је била у тима ријечима.

Којо се мало трже и дозва к себи.

— Ова? рече он и показа на жену. То ми је женетина, бог је убио!

— Убио тебе Бог, несрећо стара, прогунђа Ђука кроз зубе, прекинувши га.

— Да ме је гром био ударио у онај несрећни час кад сам је за се повео, боље би било, говораше стари.

Миле само мапу главом, као одговор да разумијева, и премјери је још једном погледом. Њихови се погледи удрестише, обадва пуни мржње, он киван на то туђе створење што је дошло под њихов кров, а она је добро осјећала да неће од њега добра запамтити.

Онда се окрену Смиљи која је гледала у њега.

— Кад ћемо теби у сватове? запита је он злурадо.

— Какве сватове? рече она и задрхта јој глас.

— Ето, вели Миле и показа на њу. Код тебе мирише на сватове.

Смиља поцрвење, сакри лице рукама и заплака се поново.

— Зар ме и ти прекораваш и срамотиш? рече она горко.

— Сама си себе осрамотила, рече мирно Миле. А како ти се зове ђувегија да идем сјутра да поздравим свога зета?

Она се окрену у страну и не рече ништа.

На онда он приђе ћаћи који је непрестано гледао у њега, као да не вјерује својим очима, метнуо му обје руке на рамена и рече:

— О мој ћаћа, мој јадни ћаћа!

— Тако ти је, мој Миле, рече стари, наслони своју главу на његово раме и лице му се зали сузама, њему, староме рањенику који је четовао у босанским устанцима, гдје се срећевао од пушчаног зрна ни хаџара.

V.

Од доласка братовљева осјећала се Смиља још несрећнијом. Ћаћа и маћија су је бар псовали, тукли; Миле је никад не додирну шаком, не опсова је с ријечи, али она се бојала онога његова погледа више него живе ватре, што, чинило јој се, продире и у најмрачнији кут њезине душе, што чита све њезине тајне, уздахе, стрепње; бојала се његова посрдног подсмјеха што му је развлачио уснице кадгод ју је погледао.

Чинило јој се да он није више њезин брат, тако се промијенио тамо у туђем свијету, тамо преко мора. А прије је био као и сваки сеоски момак, брз на ријечи, тучљави и свему, обијестан и силан. А сада, ако ко што говори, он само слуша, гриска брчиће, па или ништа не одговори, или каже тек нешто што се очито види да то није мислио, или само слегне раменима. Одлази сваки дан у село да пита има ли за њега какво писмо из Америке. Увијек се враћа љутит кући, јер писмо не долази. Онда узима лулу, па, поштапајући се о штаку, тумарне у гору и враћа се тек у касну ноћ. Никоме не казује што тамо ради, једино што су га чобани виђали како променатра камење, одлази на точила, изрована од бујице, и тамо пребира снесено камење. Кадикад се завргне машљуном, па иде по гори и копа на различитим мјестима, или вади чекић иза паšњаче, па разбија камење.

Таковим животом навукао је на се различите називе једног луђака или чудака, јер је, и онако, био неповјерљив, затворен и неприступачан према свакоме. Само један једини пут био се напио у селу и причао, у пићу, своје намјере: како се он договорио с једним богатим Американцем да му позајми потребан капитал да експлоатише рудно богатство личких гора. И говорио им је како он зна мјеста где има злата, сребра и што још не, писао је тамо ономе ђаволу у Америку, чека само одговор па да почне с радом. И онда неће људи требати да губе главе по туђим земљама, он ће им већ дати доста посла. Наравно, он неће требати ни да забоде машљуна, он ће

се само довести на кочији да прегледа посао. Тјераће их да раде. „Мораш да ћераш наше људе. Наш је чојек лијен, па неће људски да одработа оно што добије за свој рад. А брига ме", говорио је, уображавајући да је то његово вријеме већ дошло, „наручићу ја туђе раднике, Талијане, па Кинезе. Ти, Мића, био си у Америци, ти знаш оне жуте рђе с перчинима. Њи' ћу ја да доведем, па да покажем нашем чојеку што је добар и јевтин радник. Оћу, Тројице ми!" И онда причао је како ће да сагради жељезницу у Лици, у селу ће да дигне своју кућу на десет бојева, читаво село биће његово, читаво поље биће његово. „Па ћу да доведем жену из Француске, знаш, тамо су најљепше жене. Шта ће бити сеоска сучевка и пресједниковица према њој! Моја слушкиња биће љепша од њих. А шта ћете ви бити спрам мене", окрете се према друговима, „голаћи, просјаци, рђаковићи".

Наравно да су ту препријечили слушаоци говорника у даљем фантазирању и дозвали га различним средствима у садашњост у којој се налази, из те лијепе и прекрасне будућности. Свакако је Миле протестовао и бранио се рукама и ногама, пријетећи да неће ни једном од њих да дадне рада у своме руднику: конац конца је био да се нашао у блатној граби пред кућом, лишен ћемера који му је неко, у оној гужви, смакао и отео му тако оно мало новца што га је имао код себе.

Њега прозваше милијунашем, Смиљу, исто тако, милијунашицом. Јовешу су дражили што неће да се богато ожени. Кућа Тадића поста спрдња читавој околини, једно ради Мила, друго ради Смиље.

Стари Којо гледао је на све хладно. Већ је био привикао на поругу и подсмијех. Није више ни у село слазио, није му мило било да га људи гледају и сажаљевају, а друго, почела га већ и снага остављати, ноге му отромиле и тешко му било ходати. Чинило му се да је изгубио више снаге и живота у ово годину дана, него у десет година дотле. Зајашила га срамота, дивље и обијесно узјахала на његова старачка плећа и погнула

их грђе но свака друга невоља. Загорчавала му живот и прикраћивала му старе дане. Хеј, како је он мислио да проведе старост, све у задовољству и изобиљу! Мислио је да Миле оде у жандарме, а Никола у финансе. Да му буду синови господа! На сваки мјесец он првога на пошту: „Доброј'тро, врајлице, има ли штогођ за Која Тадића, кућни број тај и тај?“ А она тражи и преврће. „Ево“, вели, „шаље ти Миле и Никола, сваки по петурину? Ајде у опћину, нека ти потпишу!“ — „Шаљу, шаљу соколови моји, бог и' живио“, пропантао би. И тим би новцем подигао и покрио оно кућерка што ће тешко још коју годину да издура. Еј, вратио би му се онда живот!

Али, Миле ни да чује о жандарији. Никола опет побенави за женама. Веле да је у некој фабрици. Што заради, развукоше којекакве женетине. Смиља га обружи, обрука као нико његов. Родиће ето доскора копиле у његовој кући у којој се нијесу досад копилад рађала. А жена му краде и онако мршаво имање, својим језиком прекраћује његове дане што су и иначе већ избројани.

Ето, вече је, вечерали су, на огњишту гори ватра, а он прилегао, запалио лулу, па гледа кћер како јој игра преслица у руци, како препреда кућељу у памук. Види да јој је тешко, да је мисли и брига бију. Али, што може он, зар да је жали! Што не оста поштена, лијепа је цура била, могла се удати за каква писара доље у селу, па да обува чизме и да се повезује свиленим рупцем. Тукао ју је прије као кују, па је и престао. Њој је лакше кад је ко туче, теже ће јој да буде кад нико за њу не мари: своја рођена брига најтеже убија, мислио је стари. А волио ју је мучити, заповиједати да му донесе час ово, час оно.

Смиљо, дајде ми воде, рече опоро стари.

Она се диже полако и без ријечи, заграби воду у букару и принесе му је.

Стари се, тобоже, загледа у воду, па, мада није ништа у њој видио, рече љутито:

— Пуна је труња! Ваљда ћеш да се труњем отрујем! — па проли воду и пружи јој букару натраг.

Она пропра букару, пљусну воду преко прага, па добро загледа, нема ли што у води и пружи је ћаћи.

— Чиста је, нема труња, прошапта.

Стари и не загледа у букару, већ се напи и поново запали лулу.

Већ је касно, мислио је. А женетина му се одвукла некуд на разговор, језик јој негдје меље као млинско коло. Да је млађи, устао би па би је штапином потјерао кући. А овако стару не да му се. Бар да се и не врати, да је негдје вук изије, волио би! Једна брига мање! Миле је сашао у село, па се, ваљда запио. Ни кћер му не би код куће била, срамота је њезина веже за кућу, већ би се вуцарала около с момцима. До поноћи би се вукла око куће, од поноћи би увела момка у појату да лежи с њоме.

„Еј, старче, старче", уздахнуо је и сажалио сама себе, а на очи му пошле сузе.

Он утра сузе рукавом да кћер не види, и рече сухо:

— Простри ми: вријеме је да се леже. Оно двоје не мисли на кућу.

Смиља баци преслицу и стаде простирати. Кад и кад отео би јој се, крадом, који гласнији уздах.

VI.

Сељацима би мило што је раније наступило прољеће. Већ је и онако било благо, уморно, тромо и прегладњело и кости му биле превучене кожом као каквом врећом. Трава почела да избија, овце је весело чупкале, чобани у планини се срчали, и упропашћивали младо дрвеће. Козе које су крадом држали, несташно се пеле и грискале набујале пупове. Озима пшеница стала се зеленити, и сунце је све више вукло својом топлотом из земље.

Планина доби свој прољећни чар, сиве њезине груди, с уморном бојом, обојавале се свјежином. Чобани једва

дочекане да ходе гором за овнама, планина им је постала наново тако пријатна, тако мила, као човјек кад с њим обновимо старо познанство. Њихов поклич орио се гором, њихова пјесма орила се гором, гора је скривала њихове тајне, а раздражљиви врисак чобаница којим су се оне браниле од момака да им се касније тим раће подаду, одбијао се о нећине и ишчезавао у увалама.

Некад је и Смиља Тадићева нестрпљиво очекивала, с неизразивом радошћу, то враћање новога живота, пуна милине, топлоте и дражи што грију човјека који живи у планини. По обронцима се бијеле овне, она, с још којом другарицом, сједи, испод љескова грма, с чобанима. Слуша њихове сурове псовке, њихове различите доскочице којима их није, можда, учила света мати Црква, како ју је свечано њихов поп називао док су још ишли у школу, али, могли су имати прилике и да их чују и из његових уста. Па онда, оно онојно брањење и отимање од момака које је Смиљу раздраживало, али никад није допуштала да иде докле су се пуштале њезине другарице. Помагала ју је њезина снага, јер је имала снажне мишице и чврсту шаку, те чобани, све њезини другови из села, нијесу хтјели да јој, преко воље, учине што на жао.

А сада, она гледа друге у њихову весељу у планини, остале своје другарице које су биле стотину пута горе од ње, али их није постигло то што се њој десило. И она види сад све њих како о њој говоре, како је исмјехивају, јасно их види како упиру прстом према њезиној кући, смију се и, различитим покретима приказују њезино стање. Жене што су се продавале писарима и свакоме ко их плати, мисле да имају право да својим језиком прљају њу; цуре што су од своје тринаесте године познавале мушкарца и знале да избјегну касније посљедицама, мисле да могу да се блатом бацају на њу. Бар да је Јовиша није заборавио, бар да је он није презрео, одгурнуо. Да је дошао још који пут откад му је рекла да се осјећа матером, да јој је ма што измислио, слагао, да је мора оставити. Он воли да иде по

бирцијама да се хвали колико је цура изварао и оставио их, као што су се некад јунаци хвалили колико су глава одсјекли и за њих метали челенке за калпак. Да је бар њу поштедио, њу која му је дала своју младост, која је пљунула на поштење дома свога ради њега, која је заборавила на своју будућност! А он тамо за прљавим столом, с грубо смотаном цигаретом у руци, прича о њој као што се прича о дјевојци што за новац продаје своју љубав. Причао јој је Јовеша о таквим дјевојкама по градовима, она се чудила и није појимала да оне тако што јавно могу да чине. А сад разумије, и оне су се налазиле у такову положају, као што се она налази, њих је свијет сам гурао до оног бездна гдје човјек постаје роба. Ох, само да јој је да једном види Јовешу, да стане и да га пред свијетом удари у лице, па нека је убије. Свеједно, њезин живот и онако је већ мрачан и никакав.

И кад она паде логом, би јој тешко, као да лежи на самртној постељи. Досада се увијек варала од дана на дан, уображавала себи да је то само сан, један ружан, грозан сан, који мора проћи, и она ће поново да се нађе у насмијаном животу. Али сада, у свој озбиљности свога положаја, она је осјећала још јаче што ју је тиштало, била је задовољна кад су је остављали на само, кад је заклапала очи, присиљавајући се да ништа не мисли, а мисли јој се саме гурале у мозак и стварале најцрње слике пред њезиним очима. Сни су јој били немирни, пуни грозних привиђења, пред очи јој излазио отац, маћија, ударин и Јовеша који се прометао у пса и јурио је преко поља, тамо до бездна. Она се будила, врискала у грозници, будила све што су спавали у кући; они се цизали и псовали је различитим именима и псовкама што су тако обичне и ничим ненакнадиве у сељачким устима.

Она није хтјела ни да слуша буру што се била стала плазати с Мамна, својим фијуком продирала кроз дрвена брвна од куће и повијала дрвеће што се жалостиво клањало својом крошњом, као да јој признаје надмоћност. Бура није марила што су воћке биле у цвијету,

није марила за наде што су их сељаци полагали у род својих шљива и, ради тога, почели да се унапријед задужују. Све је она то носила, цвијеће се лепршало у висини и падало на земљу.

Бура навуче облаке и из њих удари снијег, крупан, мекан, лијен, онај снијег што га је, зими, милина гледати из топле собе гдје пада и коме се дјеца веселе. Али, снијег што долази као ненадни, немили и непозвани гост, што има да сатире воћњаке, поља, што оставља благо у празним појатама, тај је сељаку нагрђи душманин. Тешко је то гледати читаву годину дана унапријед и видјети тамо само биједу, невољу и глад. А данак саставити и одужити оно што је још остало неплаћено, и то се мора. А откуда?

То безнађе осјећало се добро и у кући Тадићевој, тешко се сносило. Чак и маћија је била туробна, јер неће имати што да поткрада. Једина Смиља није за то марила, њу је обузимала њезина рођена брига, њезина рођена мука.

Сви су је у кући мрко гледали, говорили о њој небираним ријечима да их је могла чути, јело јој додавали као псу што је нетарно и не може да пази на кућу, већ га држе из милости. Једини је брат ћутао, и кад су они предалеко залазили у својим грдњама, кад се је с њезиног лежишта отео који јецај, он се петресао и окошавао на укућане и приморавао их да шуте или да о чему другом говоре.

А кад дође дан порођаја, кад се на њезин јаук одазва смијех маћије, Миле је удари својом шљаком и истјера је у село. Онда узе ћаћу и поведе га у биртију. Успут се сврати једној својој стрини и посла је сестри да јој се нађе у помоћи.

И кад се спуштало вече, она лежаше мирно и непомично, тек што би кад и кад болно јекнула. Крај ње клопараше њихање колијевке и гласан и снажан плач, помијешан с несретним тепањем стрининим.

Све је то узрујаваше, поготово, онај тренутак кад

се њезини врате. Виђеће оно што су знали да ће се догодити, виђеће и насмијаће се. Зашто да јој се смију, она не тражи да је жале, да јој угађају, али подсмијех, поруга, то неће, то боли. О, бар да је умрла у оним страшним тренуцима кад јој се чинило да се распада, да јој се дијели душа с тијелом! И мислила је да ће бар мртво дијете родити. Тукли су је, бездушно ударали, мрцварили, радила је, није се чувала ни буре ни ичега, и ипак је дијете живо.

Зна она добро да ће оно бити и њој и њезинима сувише. Сваки залогај који му буду давали, даваће му с псовком и клетвом, сваку прњу у коју га буду облачили, даваће му преко срца.

И њој се стеже срце кад чу кораке маћијине пред кућом, и она окрете главу на страну кад она уђе. Ђука приђе баби која је љуљала дијете и нагну се над колијевку.

Женско? запита она.

Мушко, рече баба.

Ето Јовеши сина, рече Смиљина маћија и насмија се.

Смиља изусти полугласно псовку.

Послије дође кући ћаћа и брат. Сјели су крај огњишта и вечерали шутећи. Образе им обасјавала ватра с огњишта.

Миле понуди сестру јелом. Она одби.

Не могу; нећу! рече и окрену се у страну, стидећи се да погледа брату у лице.

Попи бар чашу вина, донио сам ти, вели Миле и наточи јој.

Она се не мицаше један тренутак, па онда пружи руку и жедно попи чашу.

Оћеш још једну? запита Миле.

Она одмахну главом.

Затим се сви спремише на почивак и легоше без разговора.

(Наставиће се.)

Вељко М. Милићевић.

ЧУДНОВАТА ПОВЕСТ ПЕТРА ШЛЕМИЛА.

(4.)

V.

Било је још рано кад ме пробудише гласови који се у моме предсобљу жестоко препираху. Ослушнух. Бендел се испречио на вратима и не пушташе никога да уђе: Раскал се клео и преклињао да неће да прима заповести од човека њему равног, и наваљивао је да продре у моје собе. Добри Бендел опомињао га је да га такве речи, ако би дошле мени до ушију, могу лишити једне врло корисне службе. Раскал попрети да ће га тући ако му још и даље буде пречио улазак.

Ја се бејах упола обукао, гневно грунух на врата и осух се на Раскала: „Шта хоћеш, нитково...“ Он уступну два корака и одговори сасвим хладно: „Да вас најпонизније умолим, господине грофе, да ми већ једанпут покажете своју сенку, — сунце баш сија тако лепо у дворишту.“

Био сам као громом поражен. Дуго је трајало док сам опет могао проговорити. — „Како може један слуга према свом господару...?“ Он ми сасвим мирно упаде у реч: „Слуга може да буде врло частан човек и да неће да служи човека без сенке: молим да ме отпустите.“ Морадох ударити у друге жице. „Али Раскале, драги Раскале, ко те је навео на ту несрећну мисао, како можеш помислити...?“ Он настави у истом тону: „Има људи који тврде да ви немате сенке — и једном речју, или ћете ми показати своју сенку или дати отпуст.“

Бендел, блед и дрхћући, али присебнији од мене, учини ми један знак, ја прибегох злату, које све умирује; али и то је изгубило своју моћ, јер ми га он баци пред ноге: „Од човека без сенке не примам ништа.“ О-

крете ми леђа и оде лагано из собе, са шеширом на глави, звиждућући неку песмицу. Ја сам стајао са Бенделом као скамењен, без мисли и непомично гледајући за њим.

С тешким уздахом и смртним болом у срцу наканих се најзад да искупим обећање и, као разбојник пред својим судијама, да се покажем у шумаревој башти. Сиђох у сеновити хладњак који се по моме имену зваше, и где ме и овога пута морадоше чекати. Мати њена изиђе ми безбрижна и радосна у сусрет. Мина је седела, бледа и лепа, као први снег који каткад у јесен љуби последње цвеће и који ће се одмах разлити у горку воду. Шумар, са једним исписаним листом у руци, ишао је узрујан тамо амо, и изгледало је да много штошта угушује у себи што се час руменилом а час бледоћом показивало на његовом иначе непомичном лицу. Он се упути к мени, када уђох, и захтеваше, са често прекиданим речима, да насамо говори са мном. Ходник у који ме позва за собом водио је у један отворен, сунцем осветљен део баште ја се немо спустих на једно седиште, и сад наступи дуго ћутање које се ни добра мати није усудила да прекине.

Шумар, усплахирен, још једнако ходаше неједнаким корацима горе доле по хладњаку, тада се одједном заустави преда мном, погледа у лист хартије што га имађаше у рукама и запита ме испитујућим погледом: „Да ли вам, господине грофе, некакав Петар Шлемил одиста није непознат?" Ја ћутах... „Један човек одлична карактера и особито даровит." Он очекиваше мој одговор. — „А када бих нешто главом ја био тај човек?" — „Који је", додаде он жестоко, „изгубио своју сенку!?" — „Ето моје слутње!" узвикну Мина, „ја знам то одавно да он нема сенке!" и баци се матери у наручје, која јој, пригрливши је грчевито, пребациваше што је, на несрећу, чувала у себи такву тајну. Она се пак, као оно Аретуза, беше претворила у поток суза, који је при сваком звуку мојега гласа све чешће текао и, кад год јој прилажах ближе, све бурније узавирао.

„И ви се“, отпоче шумар опет љутито, „и ви се нисте устручавали да са нечувеном дрскошћу преварите ову овде и мене: ви се правите да је волите, њу коју сте тако далеко довели. Погледајте је како плаче и како се вије. О! ужасно, ужасно!“

Ја сам тако изгубио присебност, да, као бунцајући, почех: како је на крају крајева то само сенка, ништа друго него сенка, како човек може бити и без ње и како није вредно због тога подизати толику ларму. Али ја сам тако осећао неоснованост тога што сам говорио, да сам сâм престао, а он ме није удостојио одговора. Још додах: да што смо једанпут изгубили, можемо други пут опет наћи.

Он се љутито осече на мене. „Признајте ми, господине, признајте ми како сте изгубили своју сенку?“ Морадох опет лагати: „Један неотесан човек ми је једном тако незгранно стао на сенку, да ју је продерао и направио велику рупу, те сам је сада дао на оправку, јер злато може много, и још јуче сам је опет требао добити.

„То је све лепо и красно, господине“, одговори шумар, „ви иштете руку моје кћери, то раде и други; али ја као отац морам за њу да се брином. Дајем вам три дана времена да се побрините за једну сенку: ако ми се у року од три дана јавите са сенком која вам добро приличи, нека сте ми добродошли: али четвртога дана, то вам кажем, моја је кћи жена другога човека.“ — Хтедох још покушати да се с једном речју обратим Мини, али се она, јецајући жешће, јаче прибп уз своју матер, и ова ми ћутке даде миг да се удалим. Ја се одвукох посрћући, и осећах се као да се за мном свет затворио.

Ја се извучем из брижљивога надзора Бенделова, и станем лутати по шумама и пољима. Хладан зној цурио ми је с чела, потмуло стењање отимаше ми се из груди, у мени је беснело лудило.

Не знам колико је тако могло трајати, када на једној сунчаној ледини осетих да ме је неко ухватио за рукав.

Застадох и осврнух се — био је то човек у сивом капуту, који као да се задувао трчећи за мном. Одмах узе реч:

„Ја сам се за данашњи дан пријавио, ви нисте могли да дочекате то време. Али све још стоји добро, ви ћете послушати мој савет, узећете у размену своју сенку, која вам стоји на расположењу, опет натраг, и одмах ћете се опет вратити. Бићете у шумаревој башти опет добродошли и све је било само шала; Раскала, који вас је одао и сада иште вашу младу, узимам ја на себе, тај је зрео."

Стајао сам још као у сну. „За данашњи дан пријавио...?" промислих још једанпут о времену — имао је право, ја сам увек грешио у рачуну за један дан. Потражих десном руком кесу на грудима, он погоди моју намеру, и устукну два корака.

„Не, господине грофе, та је у добрим рукама, задржите је." Ја га погледах укоченим погледом, зачуђено питајући, он настави: „Молим вас само за једну маленкост ради сећања: ви ћете бити само тако добри и потписаћете ми ову цедуљу." На пергаменту стајале су ове речи:

„На основу овога мојег потписа завештавам сопственику овога писмена моју душу после њеног природног растанка с мојим телом."

С немим чуђењем поглѐдах наизменце писмено и сивога непознатога. — Он је међутим са једним новозарезаним пером ухватио једну кап крви која ми је из једне свеже огреботине текла на руку, и пружи ми га".

„Ама ко сте ви?" упитах га најзад. „Шта вас се то тиче?", одговори ми, „и зар се то не може погодити? Један убоги ђаво, помало научењак и физикус, који од својих пријатеља за одличне услуге добија рђаву благодарност, а за самог себе нема на земљи друге забаве осим то мало експериментисања — али дете потпишите. Десно, ту доле: Петар Шлемил."

Ја одмахнух главом и рекох: „Извините, господине,

то не потписујем.“ — „Не потписујете?“ понови зачуђен, „а зашто не?“

„Изгледа ми ипак нешто сумњиво да своју сенку заменим својом душом.“ — — „А, тако!“ понови он, „сумњиво“, и удари у гласан смеј. „А, ако смем питати, каква је то ствар, ваша душа? Да ли сте је икада видели, и шта мислите с њоме учинити када једном будете мртви? Радујте се што сте нашли једнога љубитеља који вам још сад, док сте живи, за то X, за ту галванску силу или то дејство које поларише, или уопште за ту лудост коју можете назвати како хоћете, хоће да плати нечим стварним, наиме вашом рођеном сенком помоћу које можете добити руку своје драге и испунити све своје жеље. Зар вам је милије да сами одгурнете и предате ту малу јадницу ономе лупежу Раскалу? — Не, то морамо сами видети, својим очима; ходите, ево вам ове невидљиве капе“, (он извуче нешто из џепа) „те ћемо отићи невиђени у шумареву башту.“

Морам признати да сам се необично стидео што ме тај човек немева. Мрзео сам га из дубине душе, и мислим да, ако нисам хтео своју сенку, ма колико да ми је она била нужна, искупити траженим потписом, то сам чинио пре из личне одвратности према њему него из каквих начела и предрасуда. А и била ми је неснoсна помисао да пођем с њиме куда ме је позвао. Моје најдубље осећање се бунило кад сам видео како се то гадно шуњало, тај подсмешљиви ђаво подругљиво ставља између мене и моје драге, два крваво раздерана срца. Што се догодило, примио сам као суђено, уверен да се мој јад не може отклонити, те окренув се њему, рекох му:

„Господине, ја сам вам своју сенку продао за ову по себи врло изврсну кесу, и много сам се због тога кајао. Ако се може покварити пазар, онда у име Божје!“ Он одмаху главом и направи врло мрачно лице. Ја наставих: „Онда нећу ништа више да вам продајем од своје имовине, ма и по понуђену цену своје сенке, те дакле не потписујем ништа. Из тога можете и закључити

2

да би и то покривање капом и замотавање морало испасти куд и камо занимљивије за вас него за мене; сматрајте, дакле, да сам се извинио и, кад није друкчије, растанимо се!"

„Жао ми је, Monsieur Шлемил, што јогунасто одбијате понуду коју сам вам пријатељски учинио. У осталом, можда ћу други пут бити срећнији. До скора виђења! — A propos, дозволите ми да вам покажем да ја сенке које купујем не остављам да се уплесниве, него да их поштујем и да су код мене добро остављене."

Одмах извуче из џепа моју сенку и развивши је вештим покретом на ледини, простре је на сунчаној страни код својих ногу, тако да је ходао између обе њему послушне сенке, моје и његове, јер и моја га је морала слушати и прилагодити се свима његовим покретима.

Када после тако дугог времена опет једном угледах своју сенку, и видех је понижену до тако срамне службе, баш када сам због ње био у такој беспримерној нужди, срце ми препуче, и почех горко плакати. А мрски човек ишао је поносито с пленом који ми је отео и безобразно понови своју понуду:

„Још је можете добити, један потез пера и ви ћете тиме спасти јадну несрећну Мину, те ће она из канџа онога лупежа доћи у наручје високопоштованога господина грофа — као што рекох, само један потез пера." Сузе ми поново силно грунуше, али ја се окретох и дадох му знак да се удали.

Бендел, који је пун брига пратио мој траг довде, стиже у том тренутку. Кад ме та верна, одана душа затече где плачем, и кад виде моју сенку у власти чудноватога сивог непознатог, одлучи се одмах да ми, ма и силом, поврати моју својину, и пошто није умео сам да отме ту тако нежну ствар, нападе човека одмах речима и, не питајући много, заповеди му да ми с места изда моју имовину. Овај, уместо одговора, окрену безазленоме момку леђа и оде. Али Бендел подиже глоговачу коју је

носио и, идући за његовим стопама, понављаше заповест да изда сенку, и даваше му прилике да осети сву снагу његове жилаве мишице. Онај, као да је на тако поступање навикнут, погну главу, сведе рамена, оде ћутке мирним кораком преко ледине својим путем и одведе ми у исти мах и моју сенку и мог верног слугу. Још дуго сам чуо тутањ потмулога звука кроз пустињу, док се најзад не изгуби у даљини. Усамљен сам био, као и пре тога, са својом несрећом.

VI.

Оставши сам на пустој ледини, пустих сузе да слободно теку и олакшају ми срце од неисказанога језовитог терета. Али не видех своме прекомерноме јаду ни границе, ни излаза, ни циља, него срдито и жедно сисах нови отров који је непознати усуо у моје ране. Када слику Минину изазвах у души, и кад ми се та љубљена, слатка прилика појави бледа и уплакана, као што сам је последњи пут у својој срамоти видео, тада стаде дрско и изазивачки Раскалова сенка између ње и мене, ја покрих лице рукама и грчах по пустари, али гадна појава ме није остављала, него ме је гонила у трку, док не надох без душе на земљу и не овлажих је новим сузама.

И све због једне сенке! И ту сенку би ми један потез пера повратио. Промишљах о тој необичној понуди и о моме устезању. Било је у мени пусто, нисам могао више ни судити ни појимати.

Дан прође. Утолих глад шивљим плодовима, а жеђ угасих на најближој планинској речи; ноћ се спусти, ја легох под једно дрво. Влажно јутро пробуди ме из тешка сна у коме сам самога себе чуо кркљати као у смрти. Бендел је морао изгубити мој траг, помислио сам, и мени је било мило што је тако испало. Нисам хтео да се вратим међу људе, од којих сам са страхом бежао, као шивљач у планини. Тако проживех три дуга дана.

У јутро четвртога дана налазио сам се у једној песковитој равници коју је сунце обасјавало, и седео на

развалинама стене на његовом зраку, јер сам сада уживао гледајући га опет после дугог времена. Тихо сам хранио своје срце његовим очајањем. Од једном се тргох на један тихи шум; готов на бежање, бацих поглед свуда око себе, не видех никога: на сунчаном песку клизила је поред мене једна људска сенка, не без сличности с мојом сенком, која, лутајући сама, изгледаше као да је напустила свога господара.

У мени се пробуди један силан нагон: Сенко, помислих, тражиш ли свога господара? ја ћу ти бити господар. И прескочих да је шчепам; јер мишљах да, ако би ми пошло за руком да станем на њен траг, тако да ми дође под ноге, она би јамачно остала за њих залепљена и с временом би се на мене навикла.

Сенка, на мој покрет, удари у бегство и ја морадох с напрегнутом пажњом ловити овога лакога бегунца, и и за тај лов приијах снагу једино у помисли да се спасем из страховитога положаја у коме сам се налазио. Сенка бежаше према једној подаљој шуми, у чијој бих је ладовини морао изгубити; ја то видех, осетих како ми страх кроз срце прође, пожелех свој плен још јаче, добих крила приметно сам трчао брже од ње, мало по мало па сам јој све ближи био, морао сам је стићи. Она од једном стаде и окрете се према мени. Као лав на свој плен, тако јој ја хитро и снажно прескочих — и нађох неочекивано на јак телесан отпор. Невидљиво добих најнечувеније ударце у ребра које је икада који човек осетио.

Под утиском ужаса склоних руке грчевито и чврсто притиснух што је преда мном стајало невиђено. У брзини падох напред опружен на земљу; натраг, пак, а пода мном, био је један човек кога сам држао обухваћеног и који је сад тек постао видљив.

Сада сам цео догађај могао врло природно објаснити. Човек је морао прво носити а сада бацити оно невидљиво птичје гнездо што чини невидљивим онога ко га држи, али не и његову сенку. Погледом тражах у около, убрзо спазих сенку самога невидљивог гнезда,

одскочих и прискочих му, и не промаших драгоцени плен. Невидљив, без сенке држао сам гњездо у рукама.

Онај човек брзо устаде и поче изгледати свога срећнога победиоца, али не виде на пространој сунчаној равници ни њега ни његову сенку коју је нарочито страшљиво погледом тражио. Јер мало пре није имао времена да примети да сам ја по себи без сенке, а није то могао слутити. Када се уверио да је сваки траг ишчезао, окрете руку у највећем очајању према себи и поче чупати косу. Мени, пак, задобивена драгоценост даде у исти мах могућност и жељу да се опет умешам међу људе. Нисам оскудевао у изговору према себи самоме да улепшам своју срамну отмицу, или, напротив, нисам ни тражио изговора; те да бих избегао сваку мисао те врсте, одох журно, не окрећући се за несрећником, чији сам страшљиви глас чуо како још дуго за мном одјекује. Тако су ми, барем, онда изгледале све околности тога догађаја.

Горео сам од жеље да отидем у шумареву башту, те да сâм собом сазнам истину о ономе што ми је онај мрски човек рекао; али нисам знао где сам, те, да бих се у околини разабрао, попех се на најближи брежуљак, с његова врха видех оближњу варош и шумареву башту под својим ногама. Срце ми силно куцаше, и сузе, друкчије но што сам их дотле пролевао, ударише ми на очи: опет ћу је видети! — Страшљива чежња убрза ми кораке на праву стазу. Невиђен прођох поред неколико сељака који су долазили из вароши. Говораху о мени, Раскалу и шумару; нисам хтео ништа да слушам, прођох поред њих журно.

Уђох у башту, са свом језом очекивања у грудима — дочека ме неки звук као смејање, кожа ми се најежи, бацих један брз поглед око себе: не могох никога открити. Пођох даље напред, учини ми се као да чујем поред себе шум као од људских корака: али ништа се није могло видети: мишљах да ме је уво преварило. Било је још рано, никога у хладњаку грофа Петра, башта још празна: шврљах по познатим путевима, доспех чак до

куће где су становали. Онај исти шум ме је пратио разумљивије. Са срцем пуним страха седох на једну клупу која је у сунчаном простору стајала према вратима од куће. Било ми је као да чујем како мој зли дух седе поред мене. Кључ се окрену у вратима, она се отворише, шумар изиђе, са хартијама у руци. Осетио сам да ми је као нека магла прешла преко главе, осврнух се, и — о ужаса! — човек у сивом капуту седео је поред мене, гледајући ме са сатанским осмехом. — Он је своју невидљиву капу и мени на главу навукао, код његових ногу лежаху његова и моја сенка мирно једна поред друге; он се немарно играше с познатим пергаментом који је држао у руци и, док је шумар, забављен хартијама, ишао по латњаку горе доле, саже се поверљиво према мом уву и шапу ми речи: „Дакле ви сте ипак примили моју понуду, и ево седимо две главе под једном капом. Ако, ако! Али ми сад дајте и моје гнездо натраг, јер вам више не треба, а иначе сте врло частан човек па ми га нећете ускратити. Само нећу да ми због тога захваљујете; ја вас уверавам да сам вам га позајмио од свег срца.“ — Он га узе без оклевања из моје руке, метну га у џеп и опет ми се подругљиво насмеја, и то тако гласно да се шумар окренуо за шумом. — Седео сам као скамењен.

„Морате ми признати“, настави он, „да је оваква капа много згоднија. Она покрива не само човека него и његову сенку, и још колико год он хоће других. Видите, данас их опет водим двојицу.“ — Он се засмеја опет. „Упамтите, Шлемиле, што човек испрва неће с добром вољом, то мора на крају крајева против своје воље. Ја још мислим да ћете ми откупити сенку, узети младу натраг (јер још има времена) и да ћемо пустити Раскала да се љуља на вешалима; то ће нам бити лако докле год имамо уже. Чујте, дајем вам још и моју капу притле.“

Мати изиђе и разговор отпоче. „Шта ради Мина?“

„Плаче.“ — „Глупо дете! та не може се изменити!“

„Дабоме да не може, али дати је тако рано другоме.... Ах, човече, ти си свиреп према своме јединном детету.“

— „Не, жено, ти ту јако грешиш. Када се она, још пре но што је исплакала своје детињасте сузе, нађе као жена једнога врло богатога и поштованога човека, пробудиће се утешена из свога бола као иза сна, и захвалиће Богу и нама; видећеш!“ — „Дај Боже!“ — „Она сада има, наравно, врло велика добра; али после хуке буке коју је надигла несрећна историја с оним пустоловом мислиш ли ти да би се за њу нашла друга, тако згодна прилика као што је господин Раскал? Знаш ли ти какво он има имање, господин Раскал? Он има у нашој земљи имања у вредности шест милиона, без икаква дуга, исплаћена готовим новцем. Имао сам документе у рукама. Он је мени свуда узимао испред носа што је било најбоље: и осим тога у портфељу има папира на Тому Џона за једно двеста педесет хиљада.“ — „Мора да је врло много крао.“

„Какви су то опет разговори! Мудро је штедео где се расипало“. — „Човек који је носио ливреју.“ „Глупост! Али он има беспрекорну сенку.“ — „Имаш право, али...“

Човек у сивом капуту насмеја се и погледа ме. Врата се отворише, и Мина изиђе. Наслањала се на руку једне дворкиње, тихе сузе текле су низ њене лепе бледе образе. Седе на једну столицу која је под липама била за њу спремљена, а њен отац узе једну столицу поред ње. Нежно је ухвати за руку, она поче јаче плакати, а он јој поче говорити:

„Ти си моје добро, драго дете, ти ћеш бити и паметна, те нећеш хтети да жалостиш твога старог оца који хоће само твоју срећу; ја врло добро појмим, драго дете, да те је то јако потресло; тако си чудно избегла своју несрећу! Пре но што смо открили срамну превару, ти си тога недостојног човека јако волела; видиш, Мино, ја то знам и не пребацујем ти ништа. И ја сâм, драго дете, волео сам га докле сам га сматрао за великог господина. Али сада увиђаш и ти како је све испало друкчије. Шта! свака пудла има своју сенку, а моје једино дете да за човека без сенке... Не, ни ти не мислиш ни-

како више на њега. Чуј, Мино, ево сада иште твоју руку један човек који се не боји сунца, човек поштован, који наравно није кнез, али који има имања за десет милиона, десет пута више него ти, један човек који ће моје дете усрећити. Немој ми ништа одговарати, немој се противити, буди моје добро, послушно дете, пусти твог оца који те воли, да се брине за тебе, да ти убрише сузе. Обећај ми да ћеш господину Раскалу дати своју руку. Реци, хоћеш ли то да ми обећаш?“

Она одговори изумрлим гласом: „Ја више немам своје воље, немам никакве жеље на свету. Нека са мном буде шта мој отац хоће.“ У исти мах пријавише господина Раскала и он ступи преко у њихов круг. Мина паде у несвест. Мој мрски пратилац ме погледа љутито и дошапну ми брзе речи: „И ви то можете да претрпите! Шта вам тече место крви у жилама?“ Он ми с једним брзим покретом загреба малу рану на руци, крв потече, он настави: „Заиста! црвена крв! — Дете потпишите.“ Ја држах пергамент и перо у рукама.

(Наставиће се.)

Аделберт ф. Шамисо.

(Превео с немачког Св. Предић.)

ПРВА ХРИШЋАНСКА ЦРКВА У АТИНИ.

Свети Павле изиђе из Ареопага здраво узнемирен. Држао је био тамо проповед пред судијама атинским, о оном светом непознатом Богу о коме је нашао загонетни спомен урезан на једној стели, у сенци једнога портика. Задуго му се чинило да је освојио ове лепе старце, јер су га слушали врло пажљиво: али кад стаде описивати Христово ускрсење из мртвих, настаде најпре уздржан смеј, затим нестрпљиво гунђање, и најзад гронична вика, и он мораде да прекине беседу.

„Слушаћемо те други пут кад будемо доколни, го-

викивали су му они дижући се да иду, јер морамо да журимо под платане Илисове, где ће сад свирачице на фрули почети да свирају."

И апостол невесео, посрамљен, спусти се у варош стрмим степенима који су били усечени у стени, поред самога Акропоља.

Било је подне. Бела и тиха светлост просипала се с ведрога неба на беле куће атинске, на храмове с бледозлатним одблесцима и на мирно, успавано поље. Павле погледа горе на Акропољ, и како му се засенуше очи, одмах обори главу. Било му је као да се сва verска величанственост атинска свалила на његове груди. Једна горка мисао паде му на ум. Дотада је проповедао јеванђеље по градовима и крајевима где су га примали врло радо, у Антиохији, по Малој Азији, по Кипру, по Македонији: покрштавао је Јевреје који су се, живећи далеко од Јерусалима, радо одрицали ситног фарисејства из синагоге; покрштавао је незнабошце из забачених и запуштених покрајина који су горели од жеље за живом вером. Оснивао је цркве и био велике и тешке битке; бивао је наизменце величан и засипан камењем. Али је чврсто веровао да ће речи које је на све стране сејао по овом древном свету донети лепу жетву. Међутим овде, у светилишту сваке поезије и сваке мудрости, овај мали Јеврејин из Тарса наишао је на народ врло поносит и врло презрив који неће хтети да појми тајну Распетога Христа. Слушаће га можда, као оштроумног пророка једнога бога који није тако страшан као Сераписе; неће га ни злостављати, ни бацити у тамницу, ни прогнати из ове благородне вароши: али каквим дивним чудом треба да такне душу овог народа који је обожавао једино лепоту и који неће никад отворити своје храмове несрећноме, искрвављеноме богу, Богу крунисаном трновим венцем, кога су шибали прућем и приковали на вешала између два разбојника?

Павле је ишао, све између градина засађених олеандрима, шипуником и алојем, отакле су провиривале

фине мраморне статуице домаћих богова, упола скривене бокорима цвећа. Успут је сусретао младиће, дечаке и децу, у лаким белим туникама, који су пристајали уза њ и обасипали га питањима.

„Одакле си дошао? Куд идеш? Је ли и Јерусалим леп као Атина? Зашто се Јевреји не клањају ни Аполону ни Афродити? Јеси ли ти пријатељ Ћесаров? Зашто си оставио старога јеврејскога бога? Кажу да је био страшан бог; да ли је био тако силан као Зевс, тако зао као Хермес, тако стар као Хронос? Да ли ће и он умрети, као што је умро Христос, коме ти служиш? Што нам доносиш бога који је ускрсао свега једанпут? Зар ти не знаш да ми имамо Адониса, Адониса из Библоса, који је вечито млад, вечито леп, лепши него младићи Праксителови, који умире сваке године и рађа се опет сваке године, у доба кад цветају прве асфоделе, и тако нам даје прилике да се непрестано веселимо?“

Апостол, заглушен толиким питањима као ројем пчела који би му око ушију зујао, не одговараше ништа, али је, са сваким кораком, зебња у његову срцу расла све јаче. Милија би му била пакосна подсмевања или увреде. Атина ће се сигурно одупрети његовој речи, јер је била тако љупка да се није смео усудити да је придобије силом своје бујне вере. Један младић пружи му смејући се киту црвених саса; једна девојка, седећи испод смоквиног дрвета, на каменој огради крај студенца, играла се двема голубицама с отворено-плаветним крилима; она се осмену на странца који је пролазио поред ње, и настави певушити једну љубавну песмицу што се први пут певала још у доба Сафино, на обалама запљускиваним Јонским Морем.

Павле, непрестано праћен овом плавокосом младежи, дошао је био на оно усамљено узвишење са кога су се беседници обраћали живахној гомили, некад, у већ давно доба слободе; он није приметио онај конкасти камен где су стајали Перикле и Демостен; у његову непоуздану памћењу нису се јавиле слике из оне исто-

рије коју је Рим закопао у гроб: али је једним дугим погледом обухватио видик атински, горе и храмове, сунцем обасјану равницу, и пучину морску која је треперила, и варош што се беласала у подневној тишини. И видео је затим, као у каквом сну, оштри изглед Јерусалима, камениту и суморну долину, спржена сунцем брдашца палестинска, сву меланхоличну озбиљност оне земље освештане стопама његова учитеља. И учини му се као да чује неки глас који му говори:

„Вера коју ти проповедаш сувише је тужна и сувише чиста. Остави ову децу нека се веселе, јер су то последњи потомци једнога света који ускоро неће више знати за веселост!“

А он сасвим тихо одговори:

„Господе, ја волим овај народ, и желео бих да ти подарим његово срце.“

Млади Атињани, мислећи да се Павле нешто наљутио на њих, уклонише се. А он се полако попе, прошав поред затвора Сократова, уз голи брежуљак на коме се скромна кућица његова домаћина дизала у вис између стења.

Стари Енох и његов унук Данило изгледали су свога пријатеља с кућног прага. Енох је био старешина зборнички, присталица науке Павлове: и морао је да се склони од гнева Јерусалимске Цркве, строге Цркве из најстаријег доба, која је пазила на сва спољна вршења Мојсијева закона. Остаривши, обневидео је: али је некад гледао Христа очи у очи, слушао је Проповед на Гори, и Павле га је због тог врло поштовао.

Кад је апостолски путник испричао како је зло прошао са својом беседом у Ареопагу, кад је споменуо како је још више клонуо духом гледајући само лудост оних младих људи који су га пратили, старац ће му одговорити:

„Немој дизати руке од ове вароши. Народ је у њој неозбиљан, и судије се нимало не разумеју у верским стварима: али њени философи, који не могу да се сложе међу собом, можда ће бити вољни да приме видело Хри-

стово. Чим подуне морски поветарац и разблажи дневну припеку, Данило ће те одвести тамо, на обалу сефиску, у друштво научника и мудраца."

Павле пође, у пратњи Даниловој, кроз занатлијску малу. Прешавши поље, испод прашњавих маслина, и мимоишавши пусту Академију Платонову, он стиже до хладовитог и цвећем засађеног предела где су се философи састајали свакога дана да испитују велике тајне које су, од Парменида Елејског, занимале целу Грчку. Они су се шетали озбиљно, подељени по школама, под лишћем сикомора и платана или дуж кипарисових алеја; само су епикурејци, налакћени или опружени по пурпурним сиријским саговима, с венцем од љубичица око главе, немарно слушали свирку фрула, пијући прекрасна пића. Покрети свију ових људи били су ретки и одмерени, њихове речи складне: благост и гордост почивали су на њиховим челима. И апостол наједанпут виде да се обрео пред паганском мудрошћу, пред људским разумом. И већ је жалио за децом која су му, на подне, говорила онако дирљиво и безазлено о Јерусалиму и о Адонису.

„Ево га поклисар непознатога бога! узвикну један млад ученик Епикурејев кад је Павле ушао у хлад свете шуме. Потеците к њему, сви ви којима није довољан Олимп честитога Омира, закрчен толиким залишним боговима!"

Већина философа једва саизволеше да погледају овог омаленог Јеврејина с бледим лицем кога је водило једно бојажљиво дете. Најстарији, који су пили с неком извештаченом свечаношћу, лако слегоше раменима; али неколико младића учтиво мапуше руком Светом Павлу да им приђе: то су били прости скептици који су порицали све догме и збијали шалу с науком свију школа. И један од њих рече му:

„Пријатељу, залуду ће ти бити труд овде, као и јутрос у Ареопагу. Ови мудраци држе да су непогрешиви власници мудрости. Ни један од њих неће пристати ни да две речи проговори с тобом. Јер ми смо Јелини, синови

божански, кнежеви рода људског, а ти си један обичан варварин, јеврејин, једва грађанин римски. А после, твоја наука даје се тешко разумети, и наљутила би све наше докторе. Платонови ученици, они што су се искупили ено онамо, поред статуе Атинине, неће хтети да чују за твој божански Разум, за твоју вечиту Реч оваплоћену у смртноме телу. Они мисле да је Бог тако узвишен да се не може толико спустити до материје. Перипатетичари, они тамо даље, рећи ће ти да си луд ако им станеш уз носити промисао једнога Бога који је саздао свет. Божанска мисао је, држе они, тако чиста да не може волети свет, који она не треба ни да познаје и који неће никад ни познати. А они што изгледају онако дивљи и пију само чисту воду, то су ученици строгога Зенона. Немој пред њима величати, као јутрос пред нашим судијама, ону божанску душу у којој ми живимо и дишемо. Они ће ти одговорити да на против Бог живи и дише у нама, то јест у њима. Јер сваки од њих држи за себе да је краљ, и носи у својим грудима душу Зевсову. Они младићи с венцима око главе можда би те примили лепо, кад би пристао да се одрекнеш васкрсења твога Христа. Јер та им шала квари игру њихових атома. Они ће ти бацити у лице своје венце од љубичице. А ми, пријатељу, ми верујемо само у једно: да ништа није сигурно и да је свака вера лаж или таштина. Збогом!"

Павле се поклони не прозборивши ни једне речи, мету руку на раме Даниловo и удали се, очајавајући о спасу Атине.

Кад је пролазио покрај села Колоне, угледа једног озбиљног и достојанственог старца, огрнутог богатим плаштом од алеве свиле, с белим повезима око главе, где седи на степеницама једне старе капеле посвећене Еуменидама.

„То је Кармидес, рече Данило, коме су филозофи забранили да долази у њихову градину. Јер он их све зове простим декламаторима и полутанима. Али га Атина поштује ради његове врлине."

Угледавши Павла, Кармидес се диже и, пруживши обе руке странцу, рече му:

„Ти си онај Јеврејин кога у овој вароши нико неће да чује. Али ја сам вољан да те слушам. Ја сам познао све секте, проучио све доктрине, и сад сам сит науке. Већ је скоро читавих хиљаду година како наши мудраци размишљају о свему, а нису у стању да расветле највеће питање, једино од кога зависи да човек срећно живи, питање о будућем животу. Ја често долазим свакога дана овде и седам на оно исто место одакле је Едип жив сишао у земљу мртвих, у земљу одакле се никад нико није вратио. Узаман ослушкујем: никакав шум, никакав уздах не допире из ове тајанствене земље у коју је слепи краљ пропао. Али ја жудим за извесношћу. Ако је истина да је твоја вера откриће бесмртности, прими ме за свога ученика и дај ми места међу својом браћом.

— Хајде са мном, одговори му Павле, и ја ћу те научити путу Господњем, истини и животу."

Сва тројица наставише пут за Атину. Кад су били близу вароши, угледаше једног младића и једну девојку где иду пред њима. Девојка је молила и преклињала свога пратиоца за нешто, а овај се благо опирао. Наједанпут она појури напред, и сви видеше да је стала да плаче и да јадикује. И Павле познаде да је то оно исто девојче што је данас на подне миловало две голубице на огради крај студенца.

Младић се није мицао с места, и пратио је погледом белу хаљину и плаве косе којих је нестајало у равнини.

„Опет љубавна кавга, јадни мој Федоне, рече му Кармидес. Сутра ћеш однети малој Психеји пехар од резанога сребра или златну пчелицу да њоме притврди повезе на својој коси, и Психеја ће утрти своје сузе.

— Не, одговори Федон. Нестало је осмејка са лица Еросова."

Лећима се био наслонио на дебло једне маслине, зловољан и тужан. И оборивши главу, прошапута:

„Сит сам сладострашћа!"

Онда га Павле ухвати за руку и рече му само: „Сине мој!“

Федон је зачуђено гледао овог необичног Јеврејина са слабуњавим лицем, у чијем је гласу било у исто време нечега заповедничког и нежног.

„Ти ме и не знаш ко сам, ти чији бог осуђује уживања. Ја сам вођ махните младежи атинске. Федон није достојан да га назовеш својим сином.

— Мој Бог је сишао међу људе у људском облику, да очисти свет од греха својом милошћу. Он већ куца на вратима твога срца. Отвори му, и он ће ти дати утехе, сине мој!“

И Федон се придружи малој гомилици, послушан као какво дете.

Кад су били пред Керамичком Малом, зачуше јауке који су допирали из радионице једнога грнчара. Један млад роб, унола обнажен, с грудима рањавим колико га је тукао бичем његов господар, излете из куће и простре се Кармидесу пред ноге. Случајно је био сломио један крчаг, и грнчар га је за то страховито казнио. И сад је трчао за јадником, држећи у руци ремен црвен од крви. Кармидес муману руком, и он стаде.

„Пустите ме да умрем, јечао је роб, јер ми је судбина горка као чемер, и живот ми је дотужао.

— Ја те узимам и ја ћу те спасти, рече му Павле. Предаћу те Богу који вида сваки бол. Небесноме Оцу у чије име ја доносим онима који роне сузе надање и слободу.

— Овај човек је мој, рече господар. То је Формион, мој роб. Откупите га, или га иначе не дам.“

Федон скиде с врата ниску од драгог камења и баци је грнчару.

Сунце је седало иза кршева саламинских. Химет је рудео на истоку као бресквин цвет, а у дну долине високи Пентеликон изгледао је као какав грдно велики аметист, сав обасјан светлошћу. Један дуг златан зрак сијао је над Атином. Партенон се блистао у тој лепоти небесној. Испод Егине и арголидских гора уреснних дивним плаветнилом, јежило се море, сасвим бледо. У да-

лини, на падинама акропољским и у равнини избраздaној великим плавичастим сенкама, попци су поздрављали нестанак дана.

Атинска хришћанска црква врати се у дом Енохов. Свети Павле седе са својим неофитима на доксат свога домаћина. Он стаде улевати у болне душе њихове миро нове вере и протумачи им тајну искупљења.

„Сутра, чим сване, рече им, отићи ћу у Коринт. У томе граду труд ће ми уродити бољим плодом. Вама остављам у аманет да преобратите Атињане. Ја сам за њих био од врло ниског колена, и реч је моја врло неука да поучава у Исусу Христу град у којем је беседио Платон. Ви, браћо моја, ви ћете довршити моје дело, с помоћу Божјом.“

Затим призва к себи Кармидеса и Федона, и положи руке на њих, као што је радио Господ.

„Кармидесе, ти ћеш бити старешина општине и први епископ младе Цркве, а Федон нека буде први ђакон. Данило и Формион водиће вас, пријатељи моји, код свију оних који трпе глад и пате се правде ради, и који ће постати хришћанима. Енох, чије очи не виде сунца, подржаваће вас на том путу својом светошћу. Он је већи од нас свију, јер је чуо глас Исусов на брежуљцима галилејским.“

Ноћ се била спустила, ноћ атинска, пуна нежних мириса, пријатнија од зоре. У гајевима око Илиса младићи су играли уз лупу таламбаса; крај храма Тезејева, око ватри, певале су девојке. Данило постави на доксату трпезу и метну насред ње једну светиљку од глине. Павле свечано благослови хлеб и преломи га. Мала усамљена светиљка осветљавала је слабом светлошћу, на врх стења, између неба и земље, замишљена лица нагнута над колевком младе хришћанске цркве.

О поноћи, Павле се диже, обуче сандале, узе свој путнички штап и сиђе до кућног прага. Ту се срдачно изљуби са својом браћом.

„Ви нећете више видети мога лица у овом земаљском животу: из Коринта Бог ме понова зове у Азију, и чека ме у Јерусалиму, да ме стави на искушење. Ћесар

римски је готов да ми да́ плату за моје апостолство. Али ја ћу пре вас стићи у тремове вечног Јерусалима."

И већ је полазио, кад зачуше јецање из помрчине. Мала Психеја, у црној одори, пала је болно на колена крај ногу светог Павла.

Он се за тренутак узнемири. Федон, који је стајао покрај њега, врло узбуђен, задрхта. Али се апостол сети каква је чудеса чинила хришћанска вера у Антиохији, граду Аполонову, и под сладострасним поднебљем на Кипру, светом острву Афродитину: он узе девојче за руке и подиже га.

„Психеја, рече јој он, Господ ће ти се смиловати. Немој више да тугујеш. Ово ће ти одсада бити породица, и она ће одговарати Богу за спокојство твога срца. А ускоро ће доћи, чедо моје, и дани патње за наше пријатеље, за пријатеље Федонове. Настаће гоњење по овом граду који се сад успављује у радости и уживању. И онда ће у Атини бити пуно сиро́та̂ које треба помоћи, пуно несрећних душа које треба утешити. Ти ћеш бити, Психеја, анђео утешитељ нове Цркве. Док не дође тај дан, остани овде, под кровом слепог Еноха: ти ћеш га водити по друмовима, као што је Антигона, коју су опевали твоји омиљени песници, водила свога оца Едипа."

И помисливши да ће и она наличити на ону племениту девојку чија је дела гледала у позоришту Дионизисову, девојчица се осмену. И већ више није плакала.

Дело Павлово у овој славној земљи било је свршено. Он удари стрменом путањом што од затвора Сократова води на пут фалерски. Браћа су му убрзо изгубила из вида сенку; али су још задуго чула како удара штапом по камењу на стази. Овда онда, какав овчарски пас залајао би на њега, док је пролазио кроз винограде у долини. А кад се забелила зора, један чун испловио је из пристаништа, носећи испод својих белих једрила судбину хришћанства.

Емил Гебар.

(Превео с француског) (Свет. А. Петровић.)

С У С Р Е Т.

Госпођи Д.

Дал' случајно само, ил' је Судба хтела,
Срео сам вас корзом уздигнуте главе:
Он је крај вас био; испод танког вела
Сијале су благо ваше очи плаве.

Вазда елегантни с хаљином од свиле,
И не слутећ ништа, прошли сте крај мене:
Смеђих, бујних власи, кô у шумске виле,
И осмех вам усне красно румене.

Ни мислили нисте да у том тренутку
Једно срце дрхће у свом тихом кутку,
Докле пред њим живо блиста успомена:

О заносном валсу и о балу једном
Кад ми ви љупкошћу наивном и чедном
Украдосте срце за вечна времена.

Милутин Јовановић.

МОЈА ПЕСМА.

О, када сколе јади, безмерно и бескрајно,
Мој живот пуст, без вере,
У души осетим тада нешто скривено, тајно,
И струне затрепере.

Затрепте лаке струне; гласи им звоне сетно;
Плачу судбину моју;
Животу негда живом, у доба лепо, цветно,
Самртну песму поју.

Тихо, безгласно, немо оплакују ми струне
Скрхане лепе снове;
Са очајне ми душе крупне се сузе круне. —
И то се песмом зове...

Вел. Ј. Рајић.

Л. К. ЛАЗАРЕВИЋ.

Чиме се Л. К. Лазаревић одликује од других приповедача српских, то није толико својим даром колико својом вештином. И ако се он сматра као најбољи српски приповедач, он није био прави приповедачки таленат: он није имао онога што, у првоме реду, чини приповедача, инвенције, као што није имао ни оног лаког и течног стила у причању који је такође једна од битних одлика правог приповедача. Али и ако тога није имао, он је, у накнаду за то, располагао необичним уметничким тактом, и имао једну вештину која је била толика да је она не само прикривала, него и надокнађавала оне недостатке. Тако се догодило оно што се чини да је немогућно, и што изгледа парадоксно рећи: да је овај приповедач без правог талента, написао неколико приповедака које су, без поговора, најбоље што их имамо у нашој српској књижевности.

I.

Предмет је приповеткама Л. К. Лазаревића народни живот сеоски и маловарошки, какав је овај некад био у једном крају Србије. Све је то изнесено необично живо и верно: и ако је слика коју нам он о свему томе даје у многоме и идеалисана, она је написана с толико топлине и љубави и толико је пријатна да волимо веровати да је све, или боље да је било, све онако како се описује и да је, отуда, и сматрамо као да би у свему била верна. Ми волимо веровати да је живот текао онако мирно[1], идилски у међусобној љубави и слози[2] да је и ва-

[1] *Писаљком додато*: и тихо

[2] *Писаљком додато*: тако да је село било једна [illegible]...

рош и село било као једна велика породица[1]. Како је на пр. мила она слика села у *Школској Икони* оних добрих и честитих сељана и њиховог старог попа; оне задруге у приповетци *На бунару*, све сложно[2].... И ако није вероватно да је то и некад све тако било, ми волимо веровати да јесте. Томе доприноси много и то што је све изнесено просто, природно и неусиљено, те, према томе, изгледа и да је у свему истинито и ако у ствари није[3]

У осталом то није оно што је у приповеткама Лазаревићевим главно; живот народни, и ако се тако видно истиче у њима, споредниј је: он је више као стафажа, као Hintergrund нечему другоме.

То што је у приповеткама Л. К. Лазаревића изнесен народни живот, и изнесен *тако* вероватно је и учинило да је један критичар његов, Љ. Јовановић којему треба признати заслугу да је покушао једини праву анализу његових приповедака, анализу *из цела*[a]), нашао да је оно што је главно у њима, породично осећање. То би, по њему, била поглавита тема у приповеткама Лазаревићевим; она се огледа сад у овоме сад у ономе облику, у свима њима: [у] *Швабици* (недовршеној приповетци коју није требало ни објављивати) се оно буни против женидбе туђинком, и односи победу над љубављу; у *Ветру* јунак приповетке због мајке одустаје од женидбе;.....[b])

[1] *Писаљком додано*: и један критичар његов налази да је то што је у приповеткама његовим главно...

[2] *Писаљком додано*: и све послушно према старијему

[3] *За ову прву алинеју забележено је писаљком*: NB. Тамо где је реч о његовом оптимизму

a) В. Приповетке Л. К. Лазаревића Београд (С. К. Задруга) 1898, св. I. Предговор: Лаза К. Лазаревић од Љ. Јовановића, стр. III—XLIII.

b) Г. Љ. Јовановић у пасажу на који Недић чини алузију (Предговор, стр. XI), узима за пример своје тезе о породичном осећању ове Лазаревићеве приповетке: „Швабицу“, „Вертера“, „На бунару“, „Ветар“, „Школску икону“.

Толики примери, изгледа, доказују да је тако. У ствари они не доказују ништа. Оставимо на страну *Швабицу*, (несвршену приповетку коју није требало ни објављивати), и разгледајмо мало ближе друге приповетке. Јанко се....[a]) На тај начин би и прави Вертер био пао као жртва породичне среће другога, о коју се он хтео огрешити. Арсен треба да жртвује Аноку и она се мора покорити задрузи — зар је то главно у приповеци *На бунару*?[b]) Ко би још из *Школске Иконе* нашао да јој је смисао како љубав и т.д.[c]) Ко би други осим критичара за љубав својем тврђењу могао тако што рећи? И критичар треба да је искрен, да му је преча истина него његови критичарски калупи.

Породично осећање јесте јако у приповеткама Л. К. Лазаревића; али оно је јако зато што је оно уопште јако у патријархалнога света какав описује Л. К. Лазаревић: без њега би слике биле ако не неверне а оно непотпуне. И ако би се, на супрот томе, приметило да су и други сликали тај исти свет па ипак оно у њих није тако јако, не треба заборавити да га нико није сликао тако потпуно као он. Други разлог што је тако, изнећемо доцније, зашто је толико полагао. Главно је да оно није главно.

Што је Л. К. Лазаревић сликао, то, дакле, није толико живот народни, колико, више, поједине људе, личности, типове, карактере. Што је код њега главно, то је унутарњи живот, оно што у себи самима доживљују, што

a) О Јанку Г. Јовановић каже (Предг. стр. XI): „Јанко са својом љубављу има се уклонити пред мужевљих права и породичних обавеза у *Вертеру*."

b) Г. Јовановић (Предг. стр. XI): „Арсен треба да жртвује своју Аноку и она се, са својим личним претенсијама, мора покорити задрузи у *На бунару*."

c) Г. Јовановић (Предг. стр. XI): „Љубав индивидуална, ако баци под ноге обзире породичне и друштвене, доводи до катастрофе, као у *Школској икони*."

се у души њиховој збива. То је психолог[1], који анализира своје личности, и којему је прича више за то да нам тако изнесе резултате своје анализе.

У вези с тим је и то да је код њега свагда *једно* лице главно: остала су сва, и ако су она свагда живо и истинито изведена, више за то да се истакне оно главно. И ако би се могло приметити да је то и у других приповедача тако, да је у свакој приповеци једно лице главно, јунак приповетке, оно је овде у неку руку објект, предмет анализе..... Митар, Анока, Вучко, Јанко.

И као што му је свагда главно *једно* лице, тако је исто и оно што износи само *један* моменат, какав нагао прелом који се у души њиховој догађа. У првој и најбољој приповеци његовој, *Први пут с оцем на јутрење* то је картар, који се, пошто је прокоцкао сву своју имовину, и поумио већ да сам себи узме живот у последњем часу трже и отпочиње нов живот. У другој приповеци, *На бунару*, Анока, размажена, самовољна и без срца, постаје преко ноћ послушна, смерна, и милостивна према онима које је дотле кињила. Тако и Вучко, у приповеци *Он зна све*, немиран и раскалашан деран, кад види да је на њему брига о брату и братовој кући, постаје у тренутку други, уредан, честит и ваљан. Тако се и Јанко, *у Вертеру*, пролази својих млаких, сентименталних сањарија.... И, на послетку, то се исто опажа и у оној слици *Све ће то народ позлатити*: када онај војник који се враћа из рата без једне руке и ноге, и којему милостивни људи деле богате поклоне, све то захвално прима, док му у једном тренутку не пролети кроз главу мисао да је он сад просјак, и он све не баци на земљу.

Тако се, дакле, у свима приповеткама Л. К. Лазаревића понавља исти мотив, нагли, тренутни преврат у

[1] *Писаљком додано*: Рекли бисмо да ово име није у новије време добило извесно своје нарочито значење (психолошки роман, то је онај код којега нису сами писци психолози него и јунаци; ови сами себе анализирају.)

душни главних личности у њима. Јесу ли ти преврати могући, јесу ли они довољно мотивисани, то ћемо питање оставити за сада на страну, довољно је да он верује да јесу. Пороци, ружне навике, непогодна нарав, мекуштво, све је то само на површини, споља; иза тога крије се права природа, која је свакада добра и свакада крепка и здрава. Треба само да се јави прилика, нешто што ће пробудити глас савести, што ће оживети притајене племените инстинкте, те да се покаже да је у човеку добро ипак јаче од зла, да ово може за време отети маха над њим, али да га не може угушити, и да на послетку ипак добро побеђује зло. Иза психолога стоји на тај начин, моралист, који верује да је у човеку ипак јаче добро. И овај оптимизам његов није само теоријски, уверење да је у човеку јаче добро од зла, него је још, у исто време, и..... Он се не задовољава моралом који сам собом излази из онога што прича, него га сам на крају изводи, радује се победи добра, и ликује... Или постаје готово наивно мелодраматичан као на свршетку приповетке *Он зна све*. Вучко се поправио и сад треба да дође награда. Брат га узимље за друга у радњи и проси за њега девојку у коју се Вучко давно већ био загледао:..... Зар то није као у каквој мелодрами, или у каквој источној причи где се добри надмећу ко ће јунака лепшим даром обдарити?

Из истог су разлога и све личности у приповеткама добре, и главне и споредне, и старе и младе, и људи и жене, и сељани и варошани: добар је попа и добар вла-ника. Једини је Зелембаћ који је невалао; али и он би се, извесно, да се вратио с робије поправио.

(У томе, на послетку, треба тражити и узрок што је онако сликао живот.) И како је сликао људе, тако слика и живот... Он је тај живот тако сликао што је, с разлогом, у патријархалном друштву које је износио у породици видио основу морала друштвеног: она је која држи заједницу.

II.
ОБРАДА КАРАКТЕРА.

— — — — — — — — — — — — —

Такве су личности. Каква им је обрада? Ако се о тачности и може сумњати, обрада је истинита, без мало савршена.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Узмите његовог Митра. То је јака природа: ћутљив, прек, затворен; он крије радост и жалост. Никад се није насмејао, никад заплакао. Кад му је умро брат.... Он не прима савета, прек је... тиран у кући, којега се боје и деца и жена.

III.

У томе је најјача страна његова, у овој вештини којом црта[1] карактере. Али он није вештак само у томе: његова се вештина види још и у многоме другоме. Она се види не само у унутрашњој обради карактерâ, него и у спољној изради[2], у начину причања његова[3].

Пре свега, у ономе што чини прво обележје сваког и истинског уметничког дела, у погледу његове обраде, унутарњи склоп. (У томе погледу његове су приповетке не само беспрекорне, него по готову савршене.) И ако то, само по себи не даје уметничко дело, ипак је оно један од битних услова што их стављамо сваком таквом делу[4]. Прави уметник треба свакада да уме одвојити што је главно од онога што је споредно, да уме распоредити и одредити свачему његово право место у саставу целине.... Ни један од приповедача српских ту вештину није разумевао ни приближно као Лазаревић.

[1] *Писаљком додано*: своје личности

[2] *Писаљком додано*: приповетке

[3] *Писаљком додано*: под *обрадом* разумемо да су карактери јасни, живи, верни и истинити; под *израдом* да је дело добро урађено, да је како треба као посао.

[4] *Писаљком додано*: без тога уметник, и ако га видимо не излази пред нас јасан, као човек преодевен у нескладно одело. И ако одело не чини човека, оно га може нагрдити.

После ове чисто логичке стране, долази артистична. Она се огледа у томе што зна удесити на згодну месту ефект....

Осим тога она се показује и у ситницама; као кад Витак, старији брат, Вучка у свечаној прилици зове пуним именом *Вучета*; или кад овај на питање лекара, који у говору заноси на чешки, угађа да и сам говори тако, као да би му се тиме хтео удобрити: „Он јест так нал?" пита лекар, а Вучко одговара: „Так нал."

— — — — — — — — — — — —

IV.

Поред ове вештине његове има још нешто: он носи на себи чисто национално духовно обележје. Ово, до душе, имају и морају имати и други, али ни један тако да би могао послужити као типски представник. Код њих се оно више види по предмету, у њега у *начину*; оно што они причају могао је испричати и странац који би довољно познавао наш живот, прилике: то би било тешко, али могућно; као он не би могао изнети.

— — — — — — — — — — — —

V.

Али, колика је та његова вештина, она се ипак опажа и прозире. Читалац добија утисак као да је све брижљиво проучавано, слагано, намештано, дотеривано. И ако без тога нема уметничкога дела, то не треба да се опази: уметник треба да уме сакрити своју вештину, да се не види иза дела; иначе ће оно што износи, место да изгледа да је створено, изгледати да је само добро урађено, добар *посао* а не уметничко *дело*.

Те вештине Л. К. Лазаревић нема, да уме сакрити своју вештину и сасвим је разумљиво зашто није кадар сакрити је. Да се што сакрије, треба нечега иза чега ће се оно сакрити: а он нема ничега до те своје вештине. Она је на видику, ми је видимо, и то нас буни: буни нас, јер нас буни све што је удешено и намештено. Што од у-

метничког дела тражимо, то је непосредност, да нам изгледа да је писац сео и у једном маху написао што је пред нама.

Погрешка — да оно што писац треба да каже меће у уста појединим личностима: „У њих петина изиђе и по шест цандара у картама“ итд. Илинка (стр. 58.).

Вештина његова. Вешт склоп. Збијеност. Тачност цртежа. Описи. Стил и језик. Овај је чист, идиоматичан готово. Стил једар. Погрешка је да сам говори из својих личности. Местимице књижевне речи где им није места. Поента: почетак *Сеоске Иконе*. Његов esprit, специфичан, српски, шабачки.

Да је главно како је саломљена Анока, онда би то била шаљива прича.

Он је јака памет: и као и сви људи јаке памети, они не воле много лиризам.

Другога би то одвело лиризму, романтичности. Али он је јака памет... А где избија једна жица, она је с мером, а израз њен обичан. (Можда у томе, у осталом, има и тога што му је писање било тешко.)

Његов дух има нечега специфично шумадијског, у својој јасности, сређености, једрини.

„А испод једне карте вирио је дукат.“ — То је ради ефекта.

Ту су црту истицали и други који су о приповеткама његовим писали, само је нису како треба уочили. Они су сви преписивали онај опис собе картарске и дивили се вештини с којом га је он извео. Што се мене тиче, ја у томе опису не видим никакве особите вештине: он садржи просто набрајање предмета у соби и на столу, опис какав може свак без велике муке извести. Што одаје вештака у томе, то је атитуда картара, и онај

дукат који вири испод једне карте. — И ако ово последње и сувише одаје вештака: дукат који се овде износи као персонификација зла, порока и страсти.

Др. Љубомир Недић.

ФИЗИЧКЕ И ДУШЕВНЕ ОСОБИНЕ ЦИГАНА КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ.

(Извадак из дела „Цигани, прилог потпуном проучавању народа Краљевине Србије").

ФИЗИЧКЕ ОСОБИНЕ.

Физичке особине народа Краљевине Србије уопште нису готово никако ни бележене, па ни о Циганима нема скоро никаквих података о томе. И ако има каквих података, они се односе само на мушкарце онога доба кад се за војску узимају. Али то је још у необјављеном материјалу рада регрутних комисија, до кога је тешко доћи. Па и ти су подаци сувише једнострани, јер садрже само резултате који се односе једино на мушке и то само за доба од 20—22 године. Једини подаци, али опет не потпуни већ само о прираштају, сексуалној разлици и нешто о телесним недостацима, налазе се у Статистици Краљевине Србије за време пописа од 31 децембра 1895 год.

Тога ради је о физичким особинама народа Краљевине Србије уопште, а Цигана напосе, врло тешко и изрећи са свим правилан суд. Али ћу ја из свога личног опажања навести неколико речи, да бих, ма то било и у најопштијим цртама, оцртао поједина физичка обележја Цигана.

Цигани су у Србији средњега раста. Деникер[1] наводи висину Цигана у неким земљама. Из тога видимо да Цигани војници у Угарској имају висину 1654 mm, Цигани на Криму 1657 mm, и у Босни 1695 mm. Све би пак ово спадало у средњу висину људи[2]. Мада мерења Ци-

[1] Les races et les peuples de la terre, Paris, 1900, стр. 663. и 664.

[2] Код Деникера само Цигани у рускоме Туркестану (Luli etc.) имају висок раст, и то 1719 mm. (Ibidem 666.)

гана у Србији није било, ипак бих смео тврдити да ни висина српских Цигана није далеко од висине ових Цигана. Цигани Џамбаси су, рекао бих, нешто крупнији.

Боја коже у Цигана је мрко црна, и то много затвореnија но што је у црномањастих Срба, тако да по томе није тешко Циганина разликовати. У Срба има пословица: црн као Циганин, која се употребљава кад хоће за неког да се каже да је врло црне боје. Плавих Цигана има у Србији по изузетку, сем што су тако звани Бели Цигани у Подрињу већином плави.

Коса је у Цигана са свим црна, густа и бујна обичне мекоте, често и гргурава, а по некад и врло оштра. Исто тако и брада и бркови су им црни, са свим правилни и врло лепи.

Очи су им црне, живе, сјајне и пуне некаквога питомога, благога израза, тако да дају лицу извесну веселу пријатност, која наглашава дубину духа. Нигде дух и очи нису у већем контрасту но у Цигана. Поред свега израза очију дух им је плитак и немоћан за ма какав виши посао. — Плавооки Цигани исто онако као и плаве коже тек су по изузетку, сем Белих Цигана у Подрињу.

Усне су им већином танке и врло правилне, нарочито у женскиња.

Уста су мала и правилна.

Зуби су им ситни и здрави, бели као бисер.

Мера појединих делова тела: лобање, мозга, личног угла, носа, трупа, костију итд. за српске Цигане је са свим непозната. У том погледу још нису предузимана никаква испитивања. По на први поглед би се могло рећи да у томе не би било никаквих или врло незнатних одступања од средњеевропљана.

Као телесну одлику напомињем само још то, да је у неких Цигана стопало при врху широко и први (велики) прст на нози знатно одвојен од осталих прстију, од прилике онако као што је у Негара. Ово се у неких Цигана може опазити на први поглед, јер чини контраст од облика ногу у Срба, који у том погледу не отступају од

племенитог облика ногу у Европљана. Нарочито се ова одлика чини непријатна посматрачу код Циганака, које су иначе лепе. Не бих рекао да ово долази само од тога што Цигани у младости ретко носе обућу.

Целокупно пак тело у Цигана је пропорционално а делови тела сразмерне дужине. Снага им је више мршава но дебела, али ипак не контупљава, већ су мускули са свим правилно распоређени. Тело им је витко и еластично, те су лако покретљиви. — Циганке играчице, *ченгије* или *чочеци*, у Турској и у јужним крајевима Србије играју и превијају се са таком елеганцијом и лакоћом у покретима да је милина гледати их. Ову су своју особину лакоће и еластичности и сами Цигани запазили па је тумаче тиме што веле да немају слезине!

За Цигане Краљевине Србије пре би се могло рећи да су лепи него ружни људи, а нарочито се ово може рећи за женскиње од којега је понеко тако лепо да се лепотом такми а по некад и надмаша и најлепше српско женскиње. Што пак та њихова лепота одмах не пада у очи долази од њихове прљавштине и запуштености, које засењују понекад чари и дражи од правилности и лепоте, којима их је често пута природа раскошно одарила.

С. Тројановић у својој помињатој етнографској скици о Циганима[1] вели да је код њих „мозак према другим европским народима лак и приближан хиндуском са којима су негда у заједници хиљадама година живели", па на основу тога вели даље: „Пошто су Цигани у култури врло заостали, можда им је баш за то запремина лобање врло мала". Све ово можда се односи на Цигане уопште, за Цигане Краљевине Србије у овом погледу података нема.

Карактерично је за циганско тело то да се од њега осећа некакав непријатан задах који изгледа да је само за њих својствен. Ја сам проучавајући Цигане свуда осетио тај задах, негде више негде мање. Ма где Цигани били њихов се задах осећа. Писац чланка о Циганима

[1] Српски Књижевни Гласник, јануар 1902, стр. 29.

у Полицијском Гласнику[1] вели: „После извршене крађе остаје њихов (Цигански) задах, њихов чудновати задах, који не заборавља нико ко га је један пут осетио. Он је, као што говоре, у неколико сличан оном веома карактеристичном црначком задаху. Судски чиновници, који познају тај задах и у којих чула мириса нису са свим тупа, чим уђу у судску зграду, одмах га осете, ако је Циганин притворен, као да је тај остао на зидовима. Том околношћу можемо се у више прилика користити да дознамо да ли су извесну крађу извршили Цигани“ јер остаје задаха од њих. „Ако бисмо хтели, вели даље, да цигански задах с нечим познатим упоредимо, најбоље би се можда рекло: мирис масти са мишијим задахом“. — Срби пак верују да цигански задах долази отуда што им смрди душа. Негде причају да им је месо кисело и за то им душа смрди!

И ако су Цигани изложени великој сиротињи, тешком животу и бедама свога незнања, запуштености и напуштености, ипак су они у Србији врло доброга здравља. Они иду и голи и боси, и гладни и жедни, спавају под шатором, под ведрим небом на зими и влази, па ипак су према свему том врло издржљиви и здрави. Они издржавају болести лакше но Срби поред свих неугодних хигијенских услова. Њихово је тело очврело и навикло да лако наралише све што на њега неповолно утиче.

Цигани се и знатно плоде. Већ из статистичких прегледа видели смо да је њихов прираштај у Србији знатан. Од 1890 - 1895 год. нарастао је број Цигана у Србији од 37.581 на 46.212 душа, дакле за 8.631: или, мушких се приновило 4.496, а женских 4.135.[2] — До душе овако велики прираштај могао је нешто доћи и од досељавања Цигана из Турске, али се ипак може рећи да је прираштај Цигана у Србији знатан.

Према статистичким подацима сексуална сразмера код Цигана је у Србији таква да их има више мушких

[1] Полицијски Гласник за 1898 г. стр. 335

[2] Статистика Краљевине Србије, књ. XIII. стр. LXIV.

него женских. По тачним статистичким подацима из године 1890 и 1895 њихов сексуални однос био је овакав:

У години	мушких	женских	Свега	На 1000 мушких било је женских
1890	19.212	18.369	37.581	956,1
1895	27.708	22.504	46.212	949,2

[1]

Статистичких података за слепе, глувонеме и душевно болесне у Србији има само из године 1895.

Из тих података видимо да је тада било Цигана:

са недостатцима	мушких	женских	Свега	На 1000 мушких било је женских
Слепих	50	37	87	740.0
Глувонемих	68	41	109	602.9
Душевно болес.	15	9	24	600.0
Свега	133	87	220	647.6

[2]

Других података о физичким особинама Цигана немам.

ДУШЕВНЕ ОСОБИНЕ.

У Србији су Цигани безбрижног и веселог темперамента. У своме предању о себи, они казују, да их је Бог тога ради и оставио на земљи да веселе и забављају свет. Никад Циганин није невесео ма у каквим

[1] Статистика Крал. Србије, књ. XIII, стр. LXIV

[2] Статистика Крал. Србије, књ. XIII стр. CXX, CXXV, и CXXXI.

се бедама и невољама налазио.[1] Све муке, патње, тешкоће и напоре лако заборавља и увек је готов на шалу, смех, левентовање и забаву. Можда у овој њиховој особини лежи и много од њихове склоности ка свирци, песми, игри и причању. Ни болест, ни глад, ни жеђ, ништа није у стању да помути урођену циганску веселост.

По карактеру Цигани су врло слаби и неоуздани; с тога нису згодни да извршују какве особене поруке ни задатке. У Србији никад није Циганин употребљен за какав посао оваке врсте.

Лажљиви су до зла Бога, те у Срба има пословица: Лаже као Циганин! Њихове се лажи у Србији сваки дан обелодањују, било у преварама, било у лажним исправама, било у лажним сведоџбама итд.

На туђе су многи Цигани ужасно лакоми, те због тога често падају у грешку, па хоће да украду.

Плашљиви су у толикој мери да их и с те стране српска пословица износи као узор: Плашљив као Циганин! Овом њиховом слабошћу наралише се њихова скромност за крупне грешке. Страх од казне и последица чине те у Србији Цигани не падају у велике грешке које би повлачила за собом и велике казне, већ се ограничавају само на просте крађе. А ако извршују веће и теже кривице, то чине мучки и у веома згодним приликама, како се не би ухватили. Никад они неће напасти дреко и јуначки, јер би се тада изложили опасности.

Писац чланка *Цигани* у „Полицајском Гласнику" вели: „Карактеристично је што су сва убиства извршена

[1] У ужичком округу има пословица: »Боже здравља до вјешала!«, за коју се прича да је овако постала. Некакав Циганин учини велику грешку, те му многи прорицаху да ће га суд осудити на вешала, но он свакоме одговараше: Боже здравља до вјешала! И заиста суд га осуди на вешала. Али приликом вешања, кад га подигоше на конопцу, конопац пуче и Циганин паде са вешала жив и здрав. Обичај је био кад се конопац прекине да се осуђенику опрости живот, те и Циганину опростише живот. Не говорим ли ја увек: Боже здравља до вешала, рече радосно Циганин. („Караџић" за 1900 г. стр. 21.)

од стране Цигана извршена *искључиво* на спавању: из заседе или отровом. Убиство у коме би се човек изложио опасности, неће Циганин никад извршити"[1]. Међутим треба знати и то да су многи Цигани под утицајем боље српске околине постали честити и ваљани грађани, који се никад не хватају туђега, већ поштено зарађују [illegible] хлеба.

И Швикер и Гелман и још неки писци казују за Циганску особину да се могу изврсно употребити као шпијуни. И у Србији су Цигани то у неколико махова сјајно доказали. Не наводећи имена казујем само да су и пред српско-турски и пред српско-бугарски рат неки српски официри ишли са скитачима Циганима мечкарима у непријатељску земљу преобучени као Цигани те је ухођили. Тада су Цигањи и добро чували тајну, а и сами би и на великој услузи где је требало[2].

Цигани су према свакоме неповерљиви те је врло тешко сазнати њихов унутрашњи интимни живот и мисли. Ја сам ради проучавања Цигана био принуђен да им се на много места приближим, али свуда бејах примљен са највећим неповерењем. Увек сам им изгледао као полицијски чиновник који нешто тражи и који ће им нешто напакостити. Стога сам увек морао употребити тај метод да им се учиним пријатељем, да им нудим части и дувана и тек онда сам успевао да са њима општим како ми је требало. Често пута ни то није помогло. Међутим код Цигана у Алексинцу успео сам да им створим мишљење како све што ја пишем чиним само ради њих самих и тако сам их са свим придобио. Али ово придобијање има својих незгода, јер онда Цигани постану безобразни и досадни, те сам морао бити особито пажљив.

И ако се не може рећи да су Цигани глуви људи, на [illegible] према њиховим душевним манифестацијама

[1] [illegible] стр. 527.

[2] [illegible] у првом српском устанку махом [illegible] (Причање Петра Јокића о догађајима [illegible] првог српског устанка. Споменик XIV. стр 40.).

огледа се духовитост и дубина, ипак су им деца кад се даду у школу најгори ђаци. Овоме неће бити узрок то што би били глупи, већ то што у годинама кад у школу полазе још нису довољно развијени. Кућа и породица их ни чему не припремају, већ се развијају сами по себи тек у доцнијим годинама, кад је већ касно за школу.

Највећа им је склоност за музику, њу и лако примају и лако памте и веома усавршавају без икаквог утицаја музичке науке. Изгледа као да је музика за њих и створена. Они је инстинктивно негују и развијају.

Циганин не зна за стид. Њега није срамота да здрав и читав проси, да слаже, да превари, да обмане, да буде отеран, презрен и бијен, па да се чини као да ништа није ни било. Исто су такви и међу собом. Они међу собом говоре најбезобразније ствари из полних односа па и пред женама и пред децом. Цигански је говор пун безобразних израза, које они и у најобичнијим стварима, у говору ма какве врсте, непрестано употребљавају. Не може Циганин на своме језику ништа рећи док не опсује или док иначе што безобразно не рекне. Те су им ствари и најпријатнији разговори и забава. Ништа Циганина не може тако слатко насмејати као причање о безобразним стварима. Па и у реализирању тих ствари нема у њих великога зазора.

У Цигана никад нема сталности. Ужасни су брзоплети. Без великог размишљења предузимају ствари, али им се брзо досаде па их брзо и напуштају. Кад што обећавају не мисле о томе како ће их брзо проћи одушевљење за тим што обећавају. С тога ни за какав посао не остају привезани до краја. Једино су у песми и причи неуморни. Сваку песму и причу истерају до краја. Због тога се у Срба рекне, кад се пева па је песма дугачка или досадна: Доста, само Цигани терају до краја!

Међу собом су Цигани свађалице. За мало за што они су готови на свађу и тучу. Циганска махала је увек пуна свађе, псовке, грдње и боја. С пуно разлога рекну Срби за људе који се једнако свађају, да се свађају као Цигани. —

Но код Цигана ни љутња ни увреда не трају дуго. После најгорих свађа и најтежих увреда и боја они опет иду заједно и опходе се као пријатељи. Понекад мало иза најљућих свађа, у којима рекао би човек да ће крв потећи, настаје песма и урнебесе као да ничега није ни било. Прави цигански посао!

Тешко би се могло рећи да су Цигани мање даровити од других народа у Европи. Бар се то не би могло рећи ни по раси којој припадају ни по њиховој лакој примчивости неких ствари у којима показују велику духовитост, као на пр. у музици. Али су други народи кроз толико векова употребљавали своју снагу на најразличније и најузвишеније циљеве, а Цигани су вековима живели другојачим животом од средине у којој су, остављени сами себи, а најчешће пута још и презрени и отуђени од сваког вишег посла.

Циганске душевне особине ваља сматрати као производ њиховог природног живота, којим они кроз толико векова живе. Храна, стан, борба са непогодама и неугодностима, гањање, презирање и понижавање, створили су циганско биће, које у извесном правцу не може готово ништа, а у извесном доста. Остављени сами себи, они су живели својим животом у узаном кругу мисли, без икаквог утицаја културе земаља у којима су, те су слабо и могли себи створити згодних диспозиција за културу. Част, отаџбина, породица и држава, вера и морал, прошлост и будућност свога народа, ствари су које им нико никад није поставио као узор, па им то није могло ни постати идеал. У својој повучености проводили су засебан живот и стварали себи забаве на свој начин, развијајући и ту само своје природне склоности, или подражавајући околини у којој су. Неке су пак особине, као лукавство, потмуклост итд., могле постати и из тежње да парализу околне утицаје којима су изложени. Страх им се могао развити из непрестане опрезе од гоњења и презирања. Нерад је утицај ненавикнутости на рад, крађа је израз зависти, итд.

Што има у Цигана грешака, не треба за све кривити њих саме, јер за њих никад ништа није чињено. У свима земљама они су само понижавани, прогањани и кажњавани. Покушаји цивилизације нису нигде, па ни у Срба, чињени. Ако је што и чињено, то је било или насилно или противно њиховој природи. О њима се води рачуна само онда кад треба да се казне кад што погреше. Систематско утицање није никад предузимано. Видели смо шта је све српско законодавство за њих учинило док их је изједначило са осталим српским грађанима; но то није оно што би Цигане у истини изједначивало са осталом околином у којој живе. Данас је њих закон изравнао са Србима, али они нису навикнути на та права; они их не познају, нити траже да их упознаду, јер им не знаду ни суштину ни корист; а о томе нико не води рачуна. Њих траже за војску, порезу, кулук итд., али им се деца или слабо или никако не траже за школу, а они сами прећутно се искључују из уживања многих права. Њих нико и нигде не заступа јер ко би још о Циганима водио рачуна.

Онда није чудо што су Цигани у свему другојачи, што веру не сматрају као нешто стално и потребно, што имају особина које шкоде околини, што не појимају што други појима, што им отаџбина Србинова није идеал, што не уживају у ономе у чему Срби уживају. Све је то њима туђе, све страно, па су и они другојачи и туђинци.

Тих. Р. Ђорђевић.

ЗАКОН ПРОПОРЦИЈЕ У ИСТОРИЈИ.

(4.)

II.

Пошто раније траје више времена то све раније и делује непрекидније; по томе све доцније делује са све већим прекидима.

Као што вегетативно у сваком органском телу делује непрекидније од анималног, тако и све анимално, физиолошко, као првобитније делује и траје непрекидније него доцније психолошко, пошто се само оно преноси и одржава наслеђем. Тако дисање, које почиње од првог тренутка одвојеног живота и не престаје кроз цео живот, и у свесном и несвесном стању, у свима менама и кризама.

Тако је и сваки човек непрекидно предмет хемије, биологије, зоологије, пошто је непрекидно потчињеним законима тих области појава, док се закони историје, исплетени из најтањих, најслабијих конаца, најлакше и најчешће кидају, и до предмета историје дижу се само поједини, искидани појави — поједине расе, племена и времена, поједине класе друштва и поједини људи.

Пошто је раније потребније и непрекидније, то је раније и непрекиднија потреба: све доцније само је потреба појединих момената. Као што су штампа, наука, цивилизација, потребе само појединих времена и људи и појединих момената историје, тако је и цело човечанство са свом својом историјом и цивилизацијом потреба само једног момента земљиног живота.

12.

Пошто све раније све моћније утиче на све доцније, које зависи од свега ранијег, то све доцније, да би постало и одржало се, мора добивати снаге и хране од ранијег.

Као што живот биља и животиња добива хране и снаге само и поглавито од ранијих неорганских снага и материја, тако и све интелектуално добива хране и снаге само од ранијег осећања: да би интелектуално деловало у друштву, мора му осећање дати снаге и потпоре за то. Религиозне идеје, које се тичу људских осећања, болова и милина, много пре хватају корена, шире се, снаже и делују у друштву, него чисто интелектуалне. Само оне идеје делују снажно у животу које осећање буди, подстиче и снажи: само осећање истине даје снагу истини. Пошто је осећање користи једно од најмоћнијих осећања човекових, то све велике социјалне идеје нису ништа друго него формуле интереса милиона људи: што је већа идеја, тим и интересе већег броја људи решава.

Тако науке и философије прве и добивају своју храну и снагу од религије: што је дубља и виша религија, тим ће и научни појмови и философске идеје и теорије бити дубљи и виши. Религија крчи пут науци и философији, и даје им прву снагу за живот у борби с другим, нижим снагама: увек су после религије, и религиозне револуције и реформе опорављале ум људски, давале му нове снаге, спремале га за нове полете, напоре и успехе.

Нагони и осећања, тежње и чежње, наде и слутње масе дају снагу, подстицај и упут вишим, племенитијим духовима, у њиховој радњи и у њихову мишљењу: на основу масе, на основу њених осећања, тежња и нада, диже се и развија виши, социјални и историјски живот људски. Као што закони у друштву добивају снагу и живот из обичаја, тако и закони, које виши, племенитији духови дају стварима и животу, само тако имају снаге, ако потичу из жеља и тежња масе, ако црпају своју снагу из осећања и нада масе.

Пошто се све доцније одржава на ранијем, и добива храну и снагу од ранијег, то је све доцније све конзумтивније, све раније све продуктивније.

Пошто све доцније добива храну и снагу од ранијег, то све доцније живи и развија се само на рачун ранијег. Растење снаге доцнијега бива само одузимањем од снаге ранијега. Као што опадање козмичког развитка доноси растење биолошког развитка, тако се и оштрина разума развија на отупелости чула, и виша чула на рачун нижих; (мирис и пипање снажнији су и развијенији код слепих и глувих). Тако се цивилизација, хуманост и племенитост у човеку развијају само на рачун снаге животињског у човеку; човек мора изгубити много животињске свежине и топлоте да би био социјалан човек. Разум, трошећи највише снаге од свега осталог другог рада, развија се на рачун снаге свега ранијег.

Пошто све доцније развија се и снажи само на рачун ранијега, то све доцније делује на раније рушећи, све је деструктивније; све раније све је конструктивније. По томе је раније све више творачко за све доцније; све доцније све је мање творачко.

Као што је творачка снага земљина у прво доба њена живота била много већа, стварањем и уништавањем неорганских и органских форама, него данас, тако су и прва времена историје човекове много више творачка него потоња: у првим временима историје положени су сви главни основи, на којима се потоња историја развијала, створени су сви главни типови, форме и карактери свега потоњег историјског живота човечанства; и сва потоња времена историје само даље развијају оно што је створено у тим првим временима, само даље испредају оне конце, који су се у прво доба историје извили из природног животињског живота.

Пошто је раније све више творачко, и пошто од ранијега зависи све доцније, то је раније оригиналније, више тип, и даје тип свему доцнијем. Као што земља са својим положајем према сунцу даје тип свему земаљском,

од неорганских снага до човекових идеја, тако су и прве идеје, које је човек створио о себи и о свету, дале тип свему доцнијем мишљењу његову.

13.

Пошто је све раније потреба и услов свега доцнијег, то је све раније и састојак свега доцнијег. По томе све доцније сложено је из свега ранијег, те је састављено из све више елемената; по томе све раније све је мање сложено.

Сложеност ствари пропорционална је њихову постериоритету у времену.

Најдоцнији организам на земљи, човек, сложен је из свих ранијих, неорганских и органских, снага, елемената и особина. И као што сукцесивни елементи природе постају стални елементи човекова организма, тако и сукцесивне фазе историјског живота човечанства постају елементи цивилизације на доцнијим историјским ступњима; примитивни човек таложи се у масу доцнијег историјског друштва. Као што је биологија сложена из закона математике и механике, астрономије и геологије, физике и хемије, тако је живот цивилизованог човека сложен из закона математских и механичких, астрономских, физичких и хемијских, биолошких, физиолошких и психолошких, социјалних и историјских.

Тако што је доцније историјско доба, оно је све више сложен резултат свих ранијих историјских времена човека и природе: што је доцнији живот човечанства, то су и све многобројнији и заплетенији конци из којих је исплетена цивилизација људска и историјски живот човеков, то су све многобројнији и заплетенији фактори, снаге и појави цивилизације. Тако и једна велика истина, једна висока идеја сложена је из факата и закона, из вере, знања и разумевања, из лепог, доброг, праведног и потребног, из осећања болова и задовољстава и мишљења људи свих ранијих историјских времена, и свака права истина мора бити и лепа и добра и потребна: она

са своје висине осветљује лепо и добро, праведно и потребно, и од количине њене топлоте и светлости зависи и количина лепог, доброг и праведног у свету.

И што је ранија која наука њен је предмет све простији. Најдоцнија, историја човечанства, сложена је из свих неорганских и органских, социјалних и психичких снага и закона, из религија, философија, уметности и наука, из раса, племена, народа, држава и личности, из свих открића, проналазака и догађаја, из свих ратова и бораба; историја је организам од свих људских осећања и мисли, душа, духова и времена. Да би се разумео живот човечанства у процесу историје, морају се познати и обухватити све снаге, које су деловале на човека у свима временима; да би се расплео и одмрсио само један конац човекове историје, мора се сићи кроз дубину слојева целе историје човечанства до процеса општег органског и неорганског живота; да би се разумео један појав садашњости, мора се знати цела прошлост. Пошто је историја човечанства последњи, најсложенији резултат целог процеса живота и снага природе, то да би се разумела историја човека, мора се знати цела историја природе.

По томе историја стоји према свима другим наукама као целина организма према својим саставним деловима: сви народи и државе, све религије литературе, философије, науке и времена, само су поједини делови, органи, снаге и епизоде те једне велике целине — историје.

14.

Пошто је раније све простије, доцније све сложеније, то је све раније све више једнако и једнолико, доцније све више разнолико, све различније.

Човеков првобитни, физички, живот, једнак је код свих људи. Сви људи чине једну зоолошку фелу по телу; суштаственије, телесне разлике нема међу људима разних раса и племена; број зуба, прстију, костију, чула, једнак

је код свих раса: човек свих раса иде усправно и говори: ни код једне расе нема разлике времена у трајању живота, трудноћи: сви људи имају приближно исту количину крви, као што и крв има исту температуру код свих људи. И на првом природном животињском ступњу човечанства сви су људи једнаки, као што су и производи и оруђа примитивног човека једнаки у свима просторима и временима.

А пошто се примитивни човек таложи у масу потоњег историјског друштва, то су масе свих историјских друштава једнаке у својим осећањима и појмовима, тежњама и потребама: међу њима нема разлике ни по временима, ни по народима. Тако су само нижи људи, који чине масу друштава и народа, једнаки међу собом; и сви људи, нижи и виши, једнаки су у нижем животу, у првобитним, нижим, телесним потребама, као што су једнаки и у прво доба свог индивидуалног живота; као што су на детињем ступњу и сви језици једнаки. Тако су сви људи једнаки по природи, по природним снагама и потребама, али су неједнаки по души и духу. Зоолошки природни човек једнак је свуд: више има разлике у моралу међу људима, највише међу људима од ума; само је једна зоолошка фела човекова, али има више психичких фела.

Првобитни језик људски (језик тела и телесних покрета, интерјекција) једнак је код свих људи, свих времена. Израз лица у радости и жалости једнак је код свих раса, као што се чуђење и страх казују једнако свуд: само је потоњи језик речи различан код разних народа.

15.

Пошто је све доцније сложено из свега ранијег, то је све раније елеменат свега доцнијег, и по томе све више заједничко све већем броју ствари: све доцније све је мање заједничко.

Рађање, растење, храњење и умирање јесу најопштији заједнички појави код биља и животиња, као и

појам организма. Осетљивост је заједничка особина сваког животињског организма: све животиње и сви људи осећају.

Првобитне, природне потребе хране, заклона и расплођавања јесу првобитни, заједнички подстицаји на кретање и рад животиња и велике већине људи; доцнији, виши подстицаји, који се јављају на вишим ступњима човекова историјског живота, из виших потреба, ограничен је само на доцније, све уже кругове виших људи. Отуд рад независан и слободан од нижих подстицаја, од тела, живота, садашњости и њихових потреба, ограничен је само на најужи круг виших историјских људи.

И фазе живота што су раније оне су више заједничке све већем броју људи, што су доцније оне су ограничене на све уже кругове. Фазу првобитног, природног, неисторијског живота пролази цело човечанство, т.ј. цео људски род: племе је заједничко социјално уређење свих варвара, људи који су изишли из природног стања, али још нису ушли у историју: до држава и народа пењу се само поједина племена, и појам државе и народа, као доцнији моменат социјалног, историјског живота и сувише је висок за велику већину нижих људи, док је појам једног човечанства, и заједничких интереса његових, ограничен само на поједине умове.

Не само што су ствари, снаге и особине више заједничке што су раније, него и што су ствари раније оне су више заједничка потреба више ствари. Као што је ваздух заједничка потреба света органског, тако је фамилија заједничка потреба свих људи, као и међу уметностима архитектура.

Религија је заједничка потреба свих људи у свима временима. И првобитни ступњи и фазе њене, фетишизам и политеизам, више су заједничке потребе већег броја људи и времена, него потреба монотеизма: монотеизам, највиши ступањ религије, у свима временима потреба је само малог броја виших људи.

(Наставиће се.)

Бож. Кнежевић.

ФЛОРЕНТИНСКЕ НОЋИ.

(2.)

Волите ли Паганинија? запита Марија.

Тај је човек, одговори Максимилијан, дика своје отаџбине, и зацело заслужује најодличнијег помена кад хоће да се говори о музичким нотабилитетима Италије.

Нисам га никад видела, примети Марија, али, по чувењу, његова спољашност као да не може потпуно да задовољи осећај за лепоту. Видела сам његове портрете...

Од којих ниједан није сличан, упадне у говор Максимилијан: они га поружњавају или улепшавају, никада они не дају његов истински карактер. Чини ми се да је само једном човеку пошло за руком да пренесе на артију праву физиогномију Паганинијеву: то је један глув сликар, по имену Лизер, који је у својој манитој духовитости, с неколико црта кредом, тако добро погодио главу Паганинијеву да се човек верном цртежу уједно и смеје и плаши га се. „Ђаво ми је водио руку“, рекао ми је глуви сликар, церећи се тајанствено и добродушно, иронички климнувши главом, као што је он то обично чинио при својим генијалним шалама. Тај сликар био је увек особењак: мада је глув, он је одушевљено волео музику, и, кад се налазио доста близу оркестра, кажу да је умео да чита музичарима с лица, и да по покретима њихових прстију оцени мање или више успело извођење: писао је и критике на опере у једном уваженом журналу у Хамбургу. Шта има човек ту да се чуди? У видљивим сигнатурама свирке глуви сликар умео је да види тонове. Има људи којима су и тонови само невидљиве сигнатуре у којима чују боје и створове.

Такав сте човек ви! викну Марија.

Жао ми је што немам више тај мали цртеж Лизе-

ров: можда би вам дао појма о Паганинијевој спољашности. Само сјајно црним површним потезима могле су се ухватити оне баснословне црте које као да више спадају у царство суморних сенака него у свет осунчаног живота. „Заиста, Ђаво ми је водио руку“, уверавао ме је глуви сликар кад смо у Хамбургу стајали пред алстерским павиљоном, онога дана кад је Паганини тамо давао свој први концерат. „Да, мој пријатељу, наставио је он, истина је оно што тврди цео свет да се предао Ђаволу, телом и душом, да постане најбољи виолиниста, да насвира милионе, а пре свега да се ослободи проклете галије на којој је већ много година чамио. Јер, видите, пријатељу, кад је у Луки био капелник, заљубио се у једну позоришну принцезу, био је љубоморан на неког малог опата, био је можда cocu, заклао је право талијански своју неверну драгану, доспео је на галију у Ђенову, и, као што рекох, предао се најзад Ђаволу да би се ослободио, да би постао најбољи виолиниста, и да би свакоме од нас вечерас могао наметнути уцену од два талира.... Али, видите ли! помози Бог и сви свети! видите ли! тамо у алеји иде он главом са својим сумњивим слугом!“

Заиста, то беше главом Паганини кога ускоро видех. Носио је горњи капут тамно сиве боје који му је допирао до ногу, због чега је његов стас изгледао врло висок. Дуга црна коса пала је у кривим увојима по његовим раменима, и чинила је као неки таман оквир око бледог, мртвачког лица на коме брига, геније, и пакао беху урезали своје јасне трагове. Поред њега цупкала је једна ниска, пријатна фигура, чисто прозаична: — румено наборано лице, капутић јасно сиве боје с челичним дугметима, неодољиво пријатно поздрављајући на све стране, али гвирећи, међутим, с пуно бриживе бојазни на мрачну прилику која је поред њега ишла озбиљно и замишљено. Чинило се човеку да види Рецову слику Фауста како с Вагнером шета пред капијама Лајпцига. Али глуви сликар објашњавао ми је обе прилике на свој луди начин.

и нарочиту ми је обратио пажњу на одмерени, широки ход Паганинијев. „Зар није, рече он, као да непрестано још носи гвоздени чатлов између ногу? Он се за свагда навикао на такав ход. Видите ли и то како понекад презриво иронички погледа свога пратиоца кад му овај својим прозаичним питањима постане несносан; али он не може без њега, крвав уговор веже га за тога слугу који није нико други до сатана. Глупа светина мисли, наравно, тај пратилац то је писац комедија и анегдота Харис из Хановера, кога је Паганини повео собом на путовања да управља приходима на његовим концертима. Народ не зна да је ђаво од Ђорђа Хариса позајмио само тело, и да јадна душа тог јадног човека, међутим, уз остале прње лежи затворена у сандуку у Хановеру, све док јој ђаво поново не да њену меснату спољашност, а он не буде можда кроза свет пратио свога маестра Паганинија у достојнијем облику, и то као црна пудла."

Али ако ми је Паганини, кад сам га усред бела дана видео под зеленим дрвећем хамбуршког шеталишта, био већ доста баснослован и чудноват: како ме је тек у вече на концерту морала изненадити његова језовито бизарна појава. Хамбуршка Комедија била је позорница тога концерта, и публика која воли уметност, скупила се рано и у таком броју да сам за себе једва извојевао још једно местанце код оркестра. И ако је био поштански дан, ипак сам у првим ложама спазио цео образовани трговачки свет, читав Олимп банкара и других милионара, богове кафе и шећера, уз своје дебеле брачне богиње. А владала је и побожна тишина у целој сали. Свачије око било је управљено на бину; свачије уво спремало се на слушање. Мој комшија, један стари кожарски трговац, извади своју прљаву вату из ушију, да би усоро што боље усисао скупоцене тонове који су коштали два талира улазне цене. И, најзад, на бини, појави се једна мрачна прилика која као да се попела из Доњег Света. То је био Паганини у својој црној гали: црни фрак и црни прслук грознога кроја, какав је можда

прописан пакленом етикецијом на Прозерпинином двору: црне чакшире бојажљиво су се клатиле око танких ногу. Дуге руке чиниле су се још дуже јер је држао у једној руци виолину а у другој гудало, и њима скоро додиривао земљу кад је пред публиком изводио своје нечувено клањање. У неспретним кривинама његова тела лежала је нека грозна дрвеност и уједно нека животињска глупост, тако да нас је код тог клањања морала обузети чудновата воља за смејањем: али његово лице које је на јасном оркестарском осветљењу изгледало још више мртвачки бледо, изражавало је тада такво неко преклињање, такву неку глупу понизност, да је језовито сажаљење угушило нашу вољу за смејањем. Да ли је он те комплименте научио од каквог аутомата, или од каквог пса? Да ли је тај поглед молбе поглед самртника, или прислушкује иза њега поруга лукавог тврдице? Да ли је ово жив човек који издише, и који публику на уметничкој арени, као гладијатор на умору, хоће да наслађава својим трзајима? Или је то мртвац, дошао из гроба, вампир с виолином, који нам, ако не крв из срца, а оно, на сваки начин, сиса новац из џепова?

Таква питања укрштала су се у нашој глави док је Паганини без престанка изводио своје комплименте: али све такве мисли морале су одмах занемити кад је дивни маестро метнуо на браду своју виолину, и почео да свира. Што се мене тиче, ви познајете моје музикално друго чуло вида, мој дар да, код сваког тона који чујем, видим и адекватну звучну фигуру: и отуда је дошло да ми је Паганини сваки пут кад год је повукао гудалом, довео пред очи и видљиве прилике и ситуације: да ми је звучном азбуком у сликама приповедао свакојаке страшне приче; да је опсенарски изводио преда мном као неку игру сенака у бојама у којој је он сам са својом свирком на виолини вазда био главна личност. Чим је још први пут повукао гудалом, кулисе око њега измениле су се; он је стајао са својим пултом наједаред у једној пријатној соби, раскалашно, неуредно декори-

саној цифрастим намештајем у помпадурском стилу: свуда мала огледала, позлаћени аморети, кинески порцулан; нај дивнији хаос трака, венаца од цвећа, белих рукавица, исцепаних свилених чипака, лажног бисера, дијадема од позлаћеног гвожђа, и других разних шљокастих ситница, као што се то обично налази по собама једне примадоне. Паганинијева спољашност изменила се нешто тако, и то у најбољем смислу: носио је кратке чакшире од љубичастог атласа, сребром извезен бео прслук, капут од јасно плаве кадифе с позлаћеним дугметима, а брижљиво, у финим коврчама очешљана коса играла се око његовог лица које је било као цвет младо и румено, и сијало слатком нежношћу кад је зирнуо на красну дамицу која је стајала уз њега до нотног пулта док је он свирао на виолини.

Заиста, поред њега спазио сам красно младо створење, одевено по старој моди: бели атлас био је набораn испод кукова, струк тим дражесније танак; напудрована коса била је високо очешљана а лепо округло лице тим је слободније сијало својим светлим очима, својим обојадисаним образчићима, лажним младежима и импертинентно слатким носићем. У руци носила је завој беле артије, и, судећи и по покретима њених усана, и по кокетном љуљању њеног горњег дела, изгледало је да пева; али нисам могао да разаберем ниједан њен трилер, и само по свирци виолине којом је млади Паганини пратио ово дивно дете, погодио сам шта је певала, и шта је он сам за време њеног певања осећао у души. О, таке мелодије славуј прижељкује у вечерњем сутону кад мирис руже чежњом опије његово пролетње срце пуно слутње! О, то је било блаженство које растапа, пуно похотљиве чежње! Ти тонови љубили су се, тада су напућени бегали један од другог, и најзад се опет у смеју грлили и били једно, и умирали у заједничкој опијености. Да, ти тонови играли су се весело као лептири кад један од другога несташно бежи, скрива се за цвет, најзад буде уловљен, и тада се с другим, у лакомисленој срећи, више

у висину по златној сунчаној светлости. Али паук, паук таквим заљубљеним лептирима може једанпут изненада да спреми трагичну судбину. Да ли је то слутило младо срце? Један тон пун болних уздисаја, као предосећај несреће која се прикрада, тихо је пролазио кроз најусхићеније мелодије које су заблистале из Паганинијеве виолине... Његове се очи овлажише... С обожавањем клече он пред драгану... Али, ах! сагињући се да јој пољуби ноге, спазио је под креветом једног малог опата! Не знам шта је могао имати против тог бедног човека, али Ђеновежан пребледе као смрт, спопаде малишана бесним рукама, опали му шамаре и с једне и с друге стране, даде му и приличан број удараца ногом, избаци га, чак, и кроз врата, извуче тада дуг штилет из џепа, и забоде га у груди младе лепотице...

Али у том тренутку одјекну са свију страна: Браво! Браво! Одушевљени људи и жене Хамбурга изражавали су своје најбурније одобравање великом уметнику који је свршио први део свога концерта, и клањао се са још више неспретности и кривина него пре. На његовом лицу, чинило ми се, избила је још смернија понизност него пре. У његовим очима огледала се укочена нека ужасна бојазан, као у каквог бедног грешника.

Божанствено! рече мој комшија кожарски трговац, чешући своје уши, овај комад, сам, вреди већ два талира!

Кад је Паганини поново почео свирати, мени се смрачило пред очима. Тонови се нису претварали у јасне облике и боје, шта више, уметникову појаву обавијале су тамне сенке из чијег је мрака кукала његова музика у тоновима највећег јада. Само каткада, кад би га једна мала лампа која је висила изнад њега, обасјала својом бедном светлошћу, видео сам његово побледело лице; али на њему још непрестано не беше угашена младост. Чудновато било је његово одело: подељено у две боје, једна беше жута, а друга црвена. На ногама вукао је тешке окове. Иза њега мицало се једно лице чија је физиономија одавала раскалашну јарећу прилику, и неке

дуге мршаве руке које, како изгледаше, припадаху њој. видео сам како каткада, помоћи ради, дохватају жице виолине у коју свираше Паганини. Оне су му каткада водиле и руку којом је држао гудало, и тада би један јарећи смеј одобравајући пропратио тонове који су из виолине извирали све болније и све крвавије. То беху тонови као песма палих анђела који су проводили блуд с кћерима Земље и, прогнани из царства блажених, сишли се у Доњи Свет са лицем порумененим од стида. То беху тонови у чијој бездaној дубини није било ни искре утехе и наде. Кад свеци на небу чују такве тонове, на њиховим побледелим уснама замире похвала Богу, и они плачући умотавају своје побожне главе! Каткада, кад би се у мелодичке патње ове свирке умешало оно облигатно јареће смејање и мечање, видео сам у позадини и јато малих женских прилика које су, пакосно и раскалашно, климале својим ружним главама, и задевале га злурадо трљајући укрштене кажипрсте. Из виолине продирали су тада гласови страха и ужасно уздисање и јецање, како се још никада није чуло на земљи, и како се можда никада више неће чути на земљи, сем у јосафатској долини кад се на страшном суду разлегну звуци колосалних труба, а наги лешеви испузе из својих гробова да чекају своју судбину... Али измучени виолиниста наједаред повуче гудалом, и то тако махнито и очајно повуче гудалом, да се са звекетом распрснуше његови окови, а његов тајанствени помоћник и све зле утваре нестадоше.

У том тренутку рече мој комшија кожарски трговац: Штета, штета, пукла му је једна жица: то долази од сталног pizzicato!

(Наставиће се.)

Х. Хајне.

(С немачког превео М. Ив.)

СИТНИ ПРИЛОЗИ.

I. К чланку „Волтеров Задиг и наше народне приповетке“.

Прочитавши наш чланак „Волтеров Задиг и наше народне приповетке“ (С. К. Гласник, 16 јул о. г.), Г. Светозар Ћоровић нам је послао следећу нештампану народну приповетку која се готово потпуно подудара с XX главом Волтерова „Задига“ (недостаје само мотив о наследници) а коју је он у младости по Мостару и околини слушао. Ми је врло радо доносимо у нашем листу, једно зато што је она красан прилог питању које се у нашем чланку претресало, а друго зато да бисмо још боље указали на важност испитивања наших народних приповедака и на богаство интересантних резултата који испитиваоца на овом пољу чекају.

АНЂЕО И ЧОБАН.

Путовао некакав чобан у свијет, јер му је додијало било више чувати туђе овце и козе, па окренуо преко некаквих планина. Зима је била, студено да срце пуца, ама он огрнуо своју струку преко себе, па „ни хабера“. Идући сусретне некаква сиромаха. Готово и го и бос сјео овај поред пута, дрхће и тресе се од зиме, да му све зуби цвокоћу. „Шта ту радиш?“ запита га чобанин. „Ево сједим, па чекам док се смрзнем, јер даље не могу крочити“. Чобанин се смилује, скине струку са леђа и њоме огрне сиромаха, а он остане само у својим хаљинама. Пошто се сиромах мало загријао, запита чобана: „А куд си пош'о?“ „Пош'о у свијет. Немам ти никакве среће, него вјечито чувам туђе овце и козе, па сам пош'о да нађем што боље“... „Добро“, рече сиромах, „и ја сам пош'о у свијет, па ћемо заједно“... Чобанин пристане и пођу заједно. Путовали су дуго и дуго, све

самим планинама, хранећи се из чобанинове торбе, и тек након неколико дана приспјеше у једнога газде на конак. „Можеш ли нас примити у кућу, сиромаси смо?" запита чобанин. „Могу", одговори газда, „добријем је људима моја кућа вавијек отворена." И прими их у кућу и поче разговарати с њима као с браћом. Причао им је, како је дуго година био у свађи са својим братом и како се данас с њиме помирио, те му је брат поклонио скупоцјену маштрафу. Он устаде те им чак и показа ту маштрафу, која је била од суха злата, и рече им како ће сјутра приредити гозбу и опити се из те маштрафе. Пошто су ноћили, кренули су сјутра дан на пут, опростивши се са домаћином. Чим су измакли подаље од куће, а они сиромах извади испод струке златну маштрафу и показа је чобанину. „Шта си то урадио?" запита чобан зачуђен. „Укр'о је", одговори сиромах, „и ништа ме више не питај, јер ти ништа казат' нећу"...

Другу вече стигли су на конак у једнога тврдице, који их никако не хтједе примити у кућу. Тек пошто му сиромах показа златну маштрафу и рече да ће му је поклонити ако их прими, пусти их, али не у кућу него у шталу, ђе су морали поред говеда преноћити. Ипак сиромах одржа ријеч и при поласку поклони маштрафу тврдици.

Трећу вече стигоше путници на конак у једнога сељака, који никога није имао, него жену и јединка сина. Сељак их дочека да не може боље, почасти их колико је могао а, при поласку, даде им сина да им покаже пут, који је водио, кроз густу шуму, у некакав шехер. Кад су били у сред шуме и прелазили преко некаква потока, а онај сиромах гурне дијете и оно се утопи у води. „Е нећу га ја с тобом путовати", дрекну чобанин на сапутника; „овака безаконија још нико није учинио. Поштену чојеку укр'о си маштрафу и дао је тврдици, а оним честитим људима утопио си јединца". Сиромах се осмјехну и рече: „Она маштрафа била је отрована и онај да је окусио кап из ње, био би мртав. С тога сам

је укр'о у поштенога чојека, а дао тврдини. Тврдина је многог сиромаха уцвијелио и он ће се из оне маштрафе отровати, а сиротиња ће дахнут' душом. А ово дијете што сам утопио добро је, јер да је остало живо, упропастило би и она и матер и доста им зла нанијело. Боље је да га немају, него да им је онаки“.... „Ама ко си ти?“ запита зачуђени чобанин. „Па да го знаш“?... „Ја сам анђ'о и чувам добре људе“, одговори сапутник. „Водио сам те са собом, да ти кажем како се Бог стара за све поштене људе, макар сједили и на дому, а да не траже срећу у свијету к'о ти. И ти се врати овнама и живи с миром, а кад ти газда умре, све ће његово благо оставит' теби. У њега се родила шћи, а она ће се загледат' у те и узећете се.“ То рече и нестаде га, а чобанин се врати оклен је и пошао. Кад је газдина шћи узрасла, збиља се загледала у њега и узели су се, а, по смрти старога, све је остало њима.

С. Ђ.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Др. Миленко Матерни. *Мајка и одојче*, за младе матере, са 17 слика и 181 страна. Београд 1901. Цена 1 д.

> Ништа лепше од деце! На целом земном шару не може се ништа с њима ни из далека упоредити. Шта би вредила земља без своје деце? Ништа. Као год и људство без деце.
>
> L. Schefer.

На колевци детињој, вели Сондерегер, ми примамо непосредни поздрав из вечности: она се јавља на детињем лицу и изазива у нами осећање поноса и поштовања самога себе. И најсвирепији човек постаје побожан, када угледа и поздрави своје новорођено дете. Доиста, нема лепше слике, вели Тургењев, од матере с дететом на руци. Отуда је она, у сва времена, служила сликарима као

предмет за сликање и профаних и светитељских слика. Сетите се само мадона Рафаилових и других уметника.

Први је поздрав детињи, када се јави на овај свет, плач[1]. Дете, као да осећа, какве га муке и невоље чекају на овом свету и својим плачем као да хоће да у нами пробуди саучешће према њему, те да га не оставимо без помоћи, без које би сигурно пропало. У природи, као што је познато, влада немилосрдна борба за опстанак, у којој пропада све што је слабо и неразвијено и без заштите. Та иста судба чека и нејако новорођенче, ако се нико за њ не заузме и не заштити га. Новорођено дете нити уме да управља својим мишићима нити има развијена чула како ваља, изузев чуло укуса и мириса. Треба да прође још много недеља и месеца, док новорођено дете буде могло опажати како ваља предмете око себе, док дође до свести о њима и буде их могло употребити у своју корист. Оно још за дуго после рођења неће умети да изрази своје жеље и своју вољу, да покаже шта му је пријатно а шта непријатно. Оно је дакле за дуго упућено на туђу негу а ова није тако лака и проста, као што се мисли, нарочито у првој години. Отуда у првој години много или управо и сувише деце и пропада, као што нам казује статистика умирања.

Статистика умирања деце је најбоље мерило за здравствене прилике једног народа, али она нам у исто време казује и какво је социјално стање и образовање родитеља. Уопште може се рећи да је у овом погледу данашње друштво ипак учинило видан напредак. Јер док су се некада и тзв. културне државе стављале на гледиште природе и природног одабирања у борби за опстанак и чак у своје законодавство уносиле мере којима су уништавале све што је болесно и неспособно за живот

[1] Нами је, до душе, познат овај појав са физиолошког гледишта. Плач није ништа друго до рефлекс, који је постао услед изненадне промене температуре, која окружује дете када се породи и из топлоте од 38° дође у ладнији собни ваздух.

у детињству те да се доцније не оплоди и не размножи. Догле данашње хумано друштво признаје не само сваком човеку право на живот, већ му допушта да штити и своје потомство, па ма како оно физички било. Осем тога, модерно друштво и само својим законима и установама штити не само плод у матери, већ и слабу и кржљаву децу. Оно с једне стране кажњава хотимично побацивање а с друге стране подиже многобројне установе за помоћ и негу породиља, нахочади и слабе и кржљаве деце.

Што деца највише умиру у I ој години свога живота долази поглавито услед рђаве неге и исхране деце. Најприроднији и најхигијенскији је начин исхране новорођене деце тај да их матере саме доје. Међутим велики број матера данас не може или неће да доји своју децу. Деца коју матере саме не доје, изложена су већој опасности да се разбољевају и умиру но деца која сисају мајчино млеко. Најгоре пак пролазе деца која се хране животињским млеком или разним сурогатима. Ова деца обично имају и гору негу, јер се не да замислити да ће мати која сама доји своје дете, напустити га и занемарити. Инстинкт јој то неће дати. Од каквог је значаја исхрана и нега по здравље новорођене деце, најбоље се види из ове Бекове статистике. По њему од 1000 деце умрло је у I години живота у Берлину деце

	рођене у браку	и ванбрачно
ако су храњена мајчиним млеком	7·1‰	11·0‰
ако су имала дојиљу	7·7 „	—
ако су храњена животињским млеком	12·1 „	63·2 „
ако су храњена животињским млеком и сурогатима	125·7 „	128·9 „

Ова нам статистика казује да деца која нису храњена како ваља, умиру 17 пута више но она што су дојена мајчиним млеком. (Рубнер).

Ове нам цифре јасно казују од како је великог значаја за подизање деце, да их матере саме доје. Дојење је деце благотетно не само по децу већ и за саме матере. То је потврдило хиљадугодишње искуство. То су

знали још и стари народи, који су презирали, па чак и кажњавали матере које нису дојиле своју децу.

На жалост, данашњи културни живот има и своје мрачне стране и лекар, често пута долази у прилику да решава да ли млада мати сме дојити своје дете или не. Обавестити живом речју младе и неискусне матере како ваља да се чувају и живе док су у „благословеном стању" а како после порођаја да негују и подижу своју децу, спада у најтеже али и најблагодарније дужности лекарске. Са колико много предрасуда а мало искуства и знања улазе младе матере у свој нов позив познато је. Отуда је сваки покушај па макар и путем књига, да се младе и неискусне матере поуче и упуте новим дужностима, добродошао и заслужује похвалу.

Ми се у овој прилици не можемо упуштати у потанко приказивање ове књижице што је пред нами, јер се надамо да ће то учинити стручни листови. Овде смо само хтели да истакнемо уопште значај оваковних књижевних појава у нас. Младом писцу, који није жалио, види се, ни труда ни новца, да му издање изађе што лепше и јевтиније, имали бисмо да учинимо само једну пријатељску замерку, да је на крају књижице требао изнети „где је што?", као и литературу којом се служио.

Dr. В. Ж. Ђ.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„*Л. К. Лазаревић.*" — Као што је познато онима који се јаче интересују за књижевност, Др. Љубомир Недић је у последњим годинама свога живота намеравао издати критичке студије о новијој српској приповеци, које би чиниле књигу сличну оној „Из новије српске лирике". Приповедачи о којима је мислио писати ови су: Ј. Игњатовић, С. Љубиша, Л. Лазаревић, Г. Ј. Веселиновић, Г. С. Матавуљ, Г. С. Сремац и можда још који, али је успео написати само о првој тројици, и то, као што смо ра-

није једанпут (С. К. Гласник, 1902, VII, 554) рекли, о првом само извесне скице и идеје, о другом скоро довршену расправу, о трећем такође само извесне одломке. Сматрајући да ће и тема и писац студије о Лазаревићу занимати наше читаоце, ми издајемо ову студију, иако је она само фрагментарно написана. У њој ће читаоци видети да је Недић развио две три своје идеје о нашем најбољем приповедачу, остајући ипак на оној основној, парадоксалној и спорној оцени коју је још 1893 узгред о Лазаревићу дао. „Ма колико хвалили — рекао је Недић још у својој студији о Л. Костићу (Из новије српске лирике, 140) — Л. Лазаревића (а његових приповедака *Први пут с оцем на јутрење* и *На бунару* ја се не бих никада довољно могао нахвалити), он није био прави приповедачки таленат, и он је то и сам осећао: отуда и јесте онако мало писао: јер се бојао неће моћи оправдати наде што су у њега полагане, као што и није: и да није било наваљивања, он би по свој прилици, био прекинуо са писањем приповедака.“ Ту исту оцену покушао је Недић у овој специјалној студији да утврди и објасни. — Студија Недићева о Лазаревићу очувана је у препису и концепту (обоје писано његовом руком). Препис је у полутабацима концепт-хартије, писаних мастилом и само на једној страни. Има један непагинован лист с насловом „Л. К. Лазаревић“ у којем је увод: затим, пет листи обележених са 1—5 у којима је I глава: затим, два листа обележена са III и III 2, у којима је III глава; најпосле, један непагинован лист у којем је V глава. По препису има овде онде извесних поправака писаљком, било у самом тексту, било на полеђини, са знацима где те поправке ваља унети, или каткад и без тога знака. — Сем тога преписа, има још три листа исте хартије, формата и мастила, којих и препис, и који су обележени са 3—5: они су прерада листа 3-ег I главе преписа (са тог листа прерађена су 24 последња реда, а првих 10 остају у важности и на њих се прерада надовезује), листа 4-ог целог и листа 5-ог (са овог листа прерађено је првих 9 реди, а даљи редови имају се надовезати на лист 5-и преписа). У преради се налазе мастилом у текст унесене поправке које су писаљком учињене у л. 3—5 I главе преписа: по томе се у осталом види да су л. 3—5 прераде писани доцније од преписа. Места у препису која треба заменити местима из прераде, нису прецртана. — Концепат је на два табака просте хартије, in 4°

пресавијене, писан писаљком с обе стране, непагинован: има 14 исписаних страна и на 15-ој један ред. У концепту се у главном налази исто што и у препису, често од речи до речи исто, само без реда. На страни 6, 7, 8, 12, 13, 14 концепта (по пагинацији потписанога) има понешто чега у препису нема. На стр. 13 концепта има овако забележен план студије који, у осталом, није потпуно одржан: „Увод. — I. — II. Обрада личности карактера. — III. Вештина. — IV. Даље карактеристике". — При издању ове студије, потписани је поступио овако. Штампао је увод, III и V главу како их је нашао у препису, у којем се и одељци једино сем концепта и налазе. За главу I штампао је прва два листа, почетак трећег (првих 10 реди) и свршетак петог (све сем првих 9 реди) по препису, а остало по преради (3 листа), замењујући тиме она места из преписа (крај 3-ег листа, цео 4-и почетак 5-ог) која су боље израђена у преради. Главу II и IV којих нема у препису штампао је, ослањајући се донекле на план који је у концепту показан, по концепту, и то за II главу: пасаж „Такве су личности..." (стр. 8 концепта) и пасаж „Узмите његовог Митра..." (стр. 12 концепта), пред којим стоји као наслов „Обрада карактера" (неподвучено); за IV главу, пасаж: „Поред ове вештине..." (стр. 14 концепта), пред којим стоји: IV. После V главе, потписани је саопштио, и оне одвојене и засебне, писаљком писане белешке из концепта и преписа које су карактеристичне за Недићево мишљење о Лазаревићу и његов естетички суд уопште. Оне се налазе на стр. 6 (бел. 1), 7 (бел. 2—5), 13 (бел. 6), 14 (бел. 7) концепта, и л. 5 I гл. преписа (бел. 8). Белешке пак у којима је само друкчија редакција појединих места из преписа и које су карактеристичне само за начин писања Недићева, држао је да није потребно износити. При издању целога текста, потписани је верно саопштио Недићев текст, задржавши и његову интерпункцију (две три речи или знака потписани је сâм додао, стављајући то у угласте заграде; „знаке прекида" такође је додао потписани); у примедбама испод текста штампао је поправке или допуне учињене писаљком у препису и преради (у концепту их нема). Примедбе под a, b, c, d, e додао је сâм потписани ради веће јасности. П. П.

Разговори с Гетеом. — У свесци од 1 авг. о. г. наш је лист донео неколике интересантне одломке из Екер-

мановних „Разговора с Гетеом", у којима је била реч о српским народним песмама. Преводилац — како је то у истом броју одмах и казано — није био тада у прилици да за сваку од оних песама које се у „Разговорима" помињу, назначи где се управо она налази у Вуковој збирци и у збиркама преводилаца, и наш лист није био у могућности да та назначења одмах донесе. Сада јесте, и за то има захвалити Г. М. Ћурчину, који је саопштио уредништву све у овом погледу потребно, а то је ово: а). Српске народне песме које се помињу у разговору од уторника 18 јануара 1825. налазе се: 1. Вук I 599: Српска девојка (Talvj II стр. 23 f.). — 2. Вук I 514: Жалосни ђевер (Talvj II 59). — 3. В. I 421 (Т. II 64). — 4. В. I 436 (Т. II 27). — 5. В. I 463 (Т. II 61). — 6. В. I 407 (Т. II 31). — 7. В. I 310 (Т. II 67). — 8. В. I 424 (Т. II 35). — 9. В. I 455 (Т. II 66). — 10. В. I 527 (Т. II 36 f.). — 11. В. I 444 (Т. II 72). — 12. В. I 315 ? (Т. II 162). — У првом издању Talvj-иних превода су песме од 1—11 у I свесци (1825) на стр. 23 f. 40. 45. 7. 42. 15. 48. 16. 47. 17 f. и 51; 12. у II свесци (1826) стр. 63 f.). b). Песме споменуте у разговору од четвртка 29 јан. 1827 јесу: Вук I 391: Што мора бити, бити ће (Gerhard, »Wila« 1828 I 119 f.); Вук I 596: Како жена мужа цијени („Wila" I 113); Вук I 268: Коло и Павле (Gerhard. Wila I Meby Hochzeitslieder). Само је трећој наслов: Tanz' uns vor Theodor; прва се зове: „Was seyn soll schickt sich wohl", друга: Die lustigen Weiber.

Карта Јужне Манџурије са суседним областима, у размери 1 : 1.500.000. По најновијим подацима израђена у географском одељењу Главног Ђенералштаба а репродукована у картографској радионици Гл. Ђенералштаба. Издање уредништва Ратника. Цена 1 динар. — Комплекс карте представљен је у 6 боја и то: комуникација у црвеној, хидрографија у плавој, орографија у сивој, номенклатура у црној, морска пучина у отворено плавој и границе у зеленој боји. Репродукција је добра, т.ј. штампа чиста а боје живе, тако да је карта врло прегледна. Израда није добра, јер је цртање орографије рђаво изведено, т.ј. без икакве карактеристике у погледу конфигурације и пластике дотичног терена а особито полуострово Квантунг. Номенклатура такође није за препоруку: избор слова је рђав, а нарочито су неподесна и тешка слова употребљена за наслов, знаке и острвље.

Ну ова карта има и своје добре стране. Од почетка руско-јапанског рата она је четврта у српском издању, и од свију досадањих ова је карта ипак највећа и најдетаљнија у називима (номенклатури) и комуникацији, па је према томе и најупотребљивија. С тога је иницијатива за похвалу а карта за препоруку свима који се интересују и прате ток овог ужасног и значајног рата.

Г. К.

Путописи Др. Милана Јовановића. — Софијски часопис „Задружен Трудъ" почео је доносити превод Г. П. Иванова путописа Др. Милана Јовановића „Тамо амо по Истоку", који је изишао у издању Српске Књижевне Задруге.

Образовање воље од Жила Пајоа. — Многи наши читаоци који су вични француској књижевности и имају укуса за солидну и здраву лектиру, познају јамачно ову лепу, корисну, речито написану књигу данас већ чувенога Жила Пајоа, у којој се доказује могућност васпитања воље и указује на средства којима се оно може постићи. Има неколико година како се она у Београду чита, у круговима млађих озбиљних људи, а тако исто има неколико година како се она и у нашој дневној књижевности помиње и препоручује. Кад год је помињана, препоручивана је, нарочито у циљу да се преведе и у нас, као што је у Бугара то већ делимично учињено. И доиста, ако је која књига ове врсте имала да се преведе, ова је прва, и преводилац би био сигуран да би њоме учинио стварне услуге књижевности, дао нешто што ће оставити дубока трага за собом. Преводилац се дакле ишчекивао, и, најпосле, нашао. Нашао, али не један него одмах два, и то су — ако је слободно јавно саопштити што се приватно зна — Г. Г. М. Шевић и J. Јовановић. Они су, сваки за себе, и не знајући један за другог, преводили ово дело и тек кад су, пре неколико месеци, завршили сваки свој превод ове не мале књиге и мислили чекати згодну прилику да је издаду, сазнали су да су на истом послу радили, и увидели према томе да је један од њих радио узалуд. Али док су они тако радили и чекали, појавио се одједном и трећи преводилац, и то већ са позивом на претплату. Књига Пајоа, дакле, има данас одједанпут три преводиоца: Г. Шевића, Г. Јовановића и — али који је тај трећи преводилац.

мучно је сазнати. Позив на претплату је изишао од стране редакције „Омладинског Гласника", и штампан засебно: на њему нема имена преводиоца. Тај исти позив изишао је и у једној свесци поменутог листа: ни ту нема имена преводиочева. Како су поједине главе из дела Пајоа биле превођене у истом листу, то се могло очекивати да ће ту, при преводу, код потписа, бити забележено име мистериознога преводиоца: ни ту нема имена његова. Тек на корицама једне свеске овога листа, и то у позиву за претплату за тај лист, његова заборавна редакција која је каткада пропуштала штампати и садржај свеске сетила се да напише да је књигу Пајоа превео Г. Васа Стајић, професор (како се види на другом једном месту истога листа) пакрачке гимназије. Књига ова, дакле, има три преводиоца: Г. Шевића, Г. Јовановића и — сад га можемо именовати — Г. Стајића; и преводи све тројице чекају да се издаду. Који од ове тројице најпре заслужује да му превод буде издан? Нисмо имали у рукама њихове преводе да бисмо ствар могли тачно пресудити (једино су од превода Г. Стајићева понеки одломци штампани, и по њима се не осећа вешта преводилачка рука ни довољна литерарност), али по ономе што се сад већ може знати, ствар овако стоји. Г. Шевић је по струци близак делима ове врсте. Г. Јовановић је добар познавалац француског језика. а Г. Стајић? Је ли он од струке? Је ли он познавалац језика? У осталом, с којег је језика преводио он? Нигде у „Омладинском Гласнику" не пише да је превод с француског, а на једном месту (св. за фебруар. 87) има приказ немачког превода Пајоове књиге. Да није Г. Стајићев превод с немачког? Ми имамо права да и ово помислимо кад нас преводиоцу блиска редакција није ни о чем обавестила. — У осталом, засада констатујмо само да се радујемо што ће лепа, златна књига француског философа скоро угледати света, и да жалимо што се десило да су три књижевна радника, сваки за себе, радила на једном истом послу који их је морао стати много труда, а који ће двојици без сумње бити узалудан. Књижевне су прилике такве данас да су поједини књижевници, а нарочито преводиоци, упућени на претходно обавештавање и распитивање пре но што се лате већег и труднијег посла.

„Albanija i Macedonija". — Г. Јаков Сашковић, који је дуго време био наставник у Албанији, штам-

пао је у Сарајеву књигу о тим крајевима о којима се толико много пише а тако мало зна. Писац говори о стварима које је сам видео: о животу и обичају тамошњега света, подели и одликама појединих племена, верским, друштвеним приликама, економским и трговачким односима, о развитку школа, итд.

„Srbský roman“. — Чешки писац Јан Трешгик штампао је у прашком часопису „Vlast“ низ чланака о српском роману. У последњем чланку говори о „Назаренима“ и „Трулежи“ од Јаше Томића, „Хајдук-Станку“ Јанка Веселиновића и „Горском Цару“ Светолика Ранковића. Писац доста добро познаје наше књижевне прилике, са симпатијама пише о њему, али му често недостаје прави критеријум у оцењивању и наших писаца. Само се тако може објаснити да је он могао говорити о безначајним и некњижевним стварима као што су дела Г. Косте Петровића (којега он назива Периновићем) и Г. Михаила Сретеновића.

Енглеско дело о Дубровнику. — Дубровачки „Srgj“ јавља да је Г. Луиђи Вилари штампао у Лондону своје историјско дело: „The Republic of Ragusa an episode of the turkish Conquest“ (стр. XII. — 424.) Издање је богато и украшено са педесет слика Дубровника и његове околине које је израдио Виљем Хултон. У делу је занимљива слика Дубровника из 1680. извађена из ретке књиге Р. Г. Коронелиа: „Слике из Далмације“. Г. Вилари говори у својој документисаној књизи о историји Дубровника, односима са Млецима, српским и босанским ратовима, трговини, навали Турака, стању и трговини под угарском заштитом, о дубровачким бродовима и мрнарима у шпанској служби, о Дубровнику до Наполеонових ратова и паду старе и поносите републике.

„На бунару“ у талијанском преводу. — У св. од 16 августа о.г. талијански часопис „Нова Антологија“ (Nuova Antologia) донео је познату приповетку Л. К. Лазаревића „На бунару“ (Al pozzo) у преводу Гђе Умберте Грифини. Превод је течан, и — колико се на први поглед може видети — тачан; испод текста има неколико примедаба које објашњавају специфично српске моменте о којима је у приповеци реч. Уз овај превод, уредништво је до-

цело и подужу белешку о српској књижевности (стр. 678, 679) у којој се, почињући 29. мајем, говори о српском народу у Краљевини и ван ње, о српској народној поезији, Његошу и Бранку, Вуку, и даје кратка цртица о Л. К. Лазаревићу. „И Сима Матавуљ — тако завршава ова белешка — и Бранко (?) Веселиновић (да поменемо само двојицу из једне фаланге ваљаних писаца) имају љупке слике из сеоског живота, али не достижу наивну свежину целине, умереност и јачину детаља које има Лазаревић.“

ДРУШТВА.

Српска Народна Библиотека у Котору. — У Котору је прошле године, приликом педесетогодишњице Бранкове смрти, основана Српска Народна Библиотека, са задатком да у том граду, у ком се мало чита и то поглавито на талијанском, шири српску књигу. У Далмацији су досад биле српске читаонице у Задру, Бенковцу, Книну, Имотском, Дубровнику (две), Цавтату, Новом, Рисну, Доброти, Будви и Кастел-Ластви. И у Котору је била, али (као и у још неким од поменутих места) више као читаоница за новине него као библиотека из које се узимају књиге за читање; сад она тежи да и ово друго обухвати. Ствар је добра: нема сумње, и преко потребна. Ко познаје књижевне прилике у Боки и целој Далмацији, знаће колика је то штета била за тамошње Србе немати ни у читаоницама, ни у књижарама, ни у приватним кућама, често ни елементарно потребне књиге српске или које се Срба тичу, и из којих би наша приморска браћа имала боље познати књижевни и уопште културни рад наше Србије или осталих српских покрајина. Ми се радујемо што се у Котору то зло увидело и почело лечити; желели бисмо да се и други приморски градови на њ угледају.

П. А.

Власник и уредник, Богдан Поповић.
Капетан-Мишина ул. бр. 17.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XIII. број 2. — 16 септембар. 1904.

ВИХОР

(Крај.)

VII.

Кад се придигла постала је још туробнија него прије: говорила је врло мало и преко воље, очи су јој тражиле нешто неодређено, у души је осјећала неку грозавицу, као што бива увијек кад човјека гони помисао да учини нешто што га подбада у дубини душе.

Долазили су јој тренуци кад је страшно мрзила дијете, кад га није хтјела да узима на груди да га нахрани, већ га пуштала да плаче док је није Миле оштрим погледом или којом ријечи опоменуо на дужност. Онда га је узимала немарно, то створење које јој, чинило јој се, прави од живота пакао, које јој је одузело да има право на поштен глас. Она га је тада мрзила, било јој је тешко, чинило се да дијете вуче с њезиним млијеком из ње пола живота, да јој кида снагу, отима младост и здравље.

А кадгод, гледајући то лице што ју је подсјећало на Јовешу, падали су јој на ум они часови заборављања саме себе, часови што су, чинило јој се, били јединствени у животу. Она се сјећала тога, и било јој је тако жао што су ти тренуци тако брзо прошли, тако нагло, као што вјетар јури пољем. Осјећала је јасно да то вријеме неће више никада доћи за њу, вријеме кад је она, уза све псовке и ударце, била тако срећна и неизмјерно задовољна.

И сада, када се налази сама, одсјечена од живота, сада када она нема права да ступи у живот као поштена жена, када је срета, на сваком кораку, пријекор, подсмијевка, пребацивање, њу облише сузе. Па, ако се и уда, рецимо да је узме који, знајући да му мора бити, ради своје прошлости, послушна као скот. мора да буде захвална ономе који је узме, који јој да комадић крова, један дио свога тврдог лежишта, кору хљеба и сухе паленте. То она није могла да назове животом.

Дијете њезино рашће, види га гологлава и у дугачкој кошуљици гдје брчка по блату с осталом дјецом. Сви га у селу зову копилан. И дјеца ће га тако звати. А мали неће схваћати те ријечи, али ће појмити да има у тој ријечи нешто ружно, нешто увредљиво ради чега он није крив, али ради чега има сватко право да му се наруга. И он ће доћи мајци и рећи јој плачући: „Нано, псују ме копилан!" Њој ће се стегнути срце у грудима, њој ће навријети суза на око, и она ће јурнути да псује дјецу. А њихови оци и матере узеће своју дјецу у заштиту, повлађиваће јој и путиће је да и њој кажу ону ријеч од које се она увијек стресе, јер зна да ће је чути из свачијих уста.

А да нема дјетета не би је ништа везало за тај комад земље, за ту оронулу кућу, за село гдје ће сваки на њу упријети прстом, гдје ће сваки писар и најменик мислити да има права да се је хвати. Да нема тога, пред њом би био отворен свијет, за којим она толико жуди, о коме је толико слушала и од сељака и од Јовеше. И она је имала тај нагон, ту чежњу за свијетом, као и сви њезини сељаци. Та жеља, испочетка, била је тако сићушна, тако малена, док није нарасла до несавладиве жудње, дуге жудње потуцања и пребијања од немила до недрага.

А њој се је давно јавила пригушивана мисао да однесе дијете Јовешиној кући, да му га да, а, ако га не буде хтио, да му га баци, остави, па нека ради с њим што га воља. Осјећала се већ довољно јака да може да иде на дуги пут. Једино јој се није пружала прилика да

остане сама код куће да може неопажено да изађе. А овај дан послужи је срећа те сви некуда оддоше и оставише је саму.

Па кад се тако смрачи да је не могу они што је сретну, препознати, она загрну црни аљинац преко главе, а подањ стрпа дијете, замотано у неки рубац.

Кад изиђе из куће, осјећаше у души тјескобу и страх, чисто јој дође да се врати, али је би срамота саме себе. Поћиће онамо камо је намислила и учиниће оно што је намислила.

И она чвршће притеже дијете к себи, јаче се покри аљинцем и пође брзим кораком преко поља, ливада и мекота, сјећајући се које је чија линија, распознавала старо, осамљено дрвеће у пољу и журила се, ношена буром што јој је ударала у леђа и саплитала јој сукњу међу ноге. С цесте се чуло жалостиво шкрипање ненамазаних точкова: ваљда који сељак гони кући украдена дрва. А у даљини, на другом крају поља, дизале се планине, заогрнуте бијелом одјећом облака и магле што је пала по њима.

Кад нађе на Јовешину линију, њој јаче и немирније закуца срце, а ход јој се, и нехотице успорио. Али, ипак је ишла напријед. Кад је већ довле дошла, неће се, ваљда, враћати, мислила је.

Дијете је слатко дријемало на мајчиним грудима, гријала га је марама, а и топлина мајчина тијела. Оно се каткад мицало и мијењало свој положај.

Кад се приближи Јовешиној кући, залаја пас и стрмекну на њу. Из куће извири старац, Јовешин отац, и одвраћаше пса.

— Откуда ти из поља, Јањо? запита зачуђено старац, мислећи да му је то жена. Река' би' да си била пошла низ цесту, по цукар у бутигу.

Али, кад видје да та жена држи нешто на преима замотано, дијете, што ли је, и да би његову жену пас познао и мирно је пропустио, старац пође према њој.

— Кога тражиш овђе? рече и загледа јој се у очи. Па, кад је позпаде, он се окоси на њу:

— Шта ћеш ти овђе, око моје куће? Вуци се ћаћи своме с тим копилетом! Овђе немаш ништа да тражиш, ништа!

А њој, кад чу те ријечи, удари крв у главу, и она му гласно рече:

— Јовешу тражим, твога сина Јовешу, да га питам чије је ово копиле!

Кад чу Јовеша у кући да се његово име спомиње и да му се отац свађа с некаквом женском, он погоди ко је, и пође полаганим кораком према њима.

— Ко је то, ћаћа? запита Јовеша, мада је одмах, у први мах, познао Смиљу.

— Та она твоја, Јово, бог је убио, како се оно зове...

— Није моја, ћаћа, већ свачија, пресјече га Јовеша.

Старац се подругљиво насмија.

— Шта вели, кога тражи, шта хоће? питаше Јовеша.

— Вели да тебе тражи. Што ти ја знам те ваше послове! Вас двоје најболе знате што имате међу се, и полагано пође према кући и стаде крај прага.

Јовеша приђе к њој.

— Издри одавле, викну, издри! И то намах, нећу да те гледам очима. И да више не долазиш мојој кући, јер нећеш здрава отићи. Што је било, било, више се не поврати.

Она је стајала, ћутала и премишљала.

— Дијете сам ти донијела, рече она мирно, дијете је твоје. Узми га! Ја не иштем да се са мном ожениш. Ти ћеш у жандаре, у господу, ја нијесам прилика за тебе. Али, дјетета нећу, ја нећу да раним твоје дијете, понови она пркосно.

Јовеши преври крв. Да сјутра, ваља, пуна брука по селу да му је цура оставила дијете на врату. Да не смије изаћи у биртију од бруке гдје га цура осрамоти, сијевну му кроз главу. И он замахну шаком и удари је.

— Издри, викну пригушено уз псовку, јер ће бити зла. Зубима ћу те заклати!

Она посрну од удара, а дијете јој испаде из руке

на тврду земљу, udари се и стаде да плаче. Хтјела је да му нешто каже, али није налазила ријечи, осјећала је само силу и надмоћност Јовешину којој се није могла одупријети. Она се сагну, диже дијете и пође натраг. Само јој, нехотице, излети с уста једно несретно: „Лаку ноћ!"

— Срећно, снајо, рече старац крај врата и удари у смијех. Оправи ли је, Јово, оправи! смијао се задовољно старац.

— А него шта ћу! вели задовољно Јовеша.

— Ајдучина си ти, говорио је старац, смијући се. Ама, вала, ни ја нијесам био бољи, кад сам био у твојим годинама. И ја сам нешто цура обатало.

У тај мах врати се кући мати Јовешина, из дућана и прекиде старца у причању.

— Ко је то долазио? запита радознало, видећи мужа и сина пред кућом.

— Она Јовешина, рече смијући се старац и погледа задовољно на сина који је мотао цигарету. Донијела му дијете! „Неће теби Јовеша ранити копилад!" плану он, па трис! иза ушију! Пуче, брате, ка' и пушка, чисто мене заболе длан. Уби је на мјесту, уплаших се ја! А њој ништа, само посрну, тек јој дијете испаде. 'Оће, вала, мој Јово, мислим ја.

Стара и не слушаше, већ полети до плота и стаде да виче за Смиљом различите псовке.

— Пушти је, мати, рече незадовољно Јовеша коме не би мило што мати ради и намршти се. Ја сам с њом своје свршио, на крај!

И сви се вратише у кућу.

Кад прође Смиљу прва ватра, она видје да није учинила што је хтјела да уради. Није му ни рекла што је мислила да каже. Бар да му је дијете оставила па отишла! Ни сама не зна што јој би те узе дијете.

Али, кад чу псовке и ону ријеч од које је она највише страховала, од Јовешине матере, њу спопаде неки бијес, помама, крв јој удари у лице, очи јој обневидјеше и сва горчина ових посљедњих мјесеци, сва жуч што се

у њој мијешала, што се купила непрестано, разли јој се, како јој се чинило, по њезиној души. И то све мора она да пати и да трпи ради овога дјетета, овога комада из костију и меса што га је она родила, коме је она живот дала и што га она храни на своју срамоту и на своју муку. Ради њега је она изгубила што се могла и мало надати од злеудог сељачког живота, ради њега је она изгубила глас поштене дјевојке, ради њега има свако право да је назове именом жене која се продаје за новац, или која се подаје из задовољства, без љубави. И то ће да је прати кроз цио живот, кроз цио живот она ће да носи ту љагу непоштења, до гроба ће за њом људи да упиру прстом и да јој говоре то име од кога се она стреса и ужасава.

Па кад у свом бјеснилу она, и нехотице, нешто јаче стисне дијете, оно се продера из свега грла. Њу доведе изван себе тај глас његов, чинило јој се да чује у њему Јовешин глас, онога Јовеше који ју је ударао, тукао, који је заборавио на оне тренутке кад му је она дала све што има, своје поштење, своје дјевојаштво.

И она замане несвјесно руком и тресну дијете, далеко од себе, у једну увалицу, пуну трња и камења, откуда се није могао чути дјетињи плач. Тијело дјетиње одјекну тупо кад паде, само се чу врисак и, послије, несвјесно јечање.

Она обриса онда зној са чела и чинило јој се да је скинула један терет са своје душе, да је више не кињи оно што јој је ноћу сједало на прса и давило је као мора.

И она пожури кући, борећи се са буром која је шибаше по лицу, трудећи се да не мисли на оно што је било.

Близу куће срете је брат Миле који је ишао према њој. Она устукну кад га позиаде. Он је ухвати за раме и продрма је:

— Ђе ти је дијете? запита је он кад је виђе без дјетета, а глас му је дрхтао од узбуђења. Шта си урадила с дјететом?

— Код Јовеше сам га оставила, промуца она уплашено. Па онда узе сигурнији глас: Иди тамо, па га питај! Збогом! — И хтједе да оде.

Миле је прихвати за руку и погледа јој у очи. Она се збуни.

— Лажеш, кујо, рече Миле хладно. Ја знам добро Јовешу. Да је он и прима' дјецу од цура, већ би их има' десеторо. Шићера' те је, тука' те је, а ти си га бацила, бацила у грабу, као што се штене баци кад цркне. Тако с дјецом раде само пошљедње жене, јер им дјеца сметају да ћерају свој занат. И ти си тако урадила, ни ти нијеси боља од њих. Ђе си га бацила?

— Шта те брига, рече немарно Смиља. Иди, па га тражи!

Миле плану на те ријечи и он једним замахом руке обори сестру на земљу и удараше је ногом, уз сурове псовке.

Па онда, одгегуна пољем на шљацн, тражећи дијете.

Смиља се врати кући; тијело јој је бридјело од удараца. Код куће су били сви легли и, кад она уђе, направише се да спавају. Она леже, али није могла да склони ока. Западала је у полусан, нешто ју је гушило и давило, тукао ју је и у сну, чинило јој се, брат Миле, а кад је боље погледала, видјела је да је то њезино дијете, удара је својим слабим, смрзнутим ручицама, али ти ударци боле и неку, као да су од усијана гвожђа. Она се трзала, будила и једва чекала зору.

Пред зору врати се Миле носећи укрућено дијете. Сви подигоше главе кад га виђеше, једина Смиља подвуче главу под покривач. Али, кад на њу наде нешто хладно, она врисну као да је полудјела и скочи у кошуљи, с уздигнутим рукама, као да се брани од неког привиђења. На свом лежишту она видје, у нејасним цртама, дијете.

— Узми га, рече Миле одлучно.

Она устукну корак натраг, тражећи очима нешто чим би се могла бранити.

— Ни за што свијет! узвикну она ужаснуто.

Старац и маћија с лежаја гледали су ову комедију што се играла између брата и сестре.

— ’Оћеш, врајлице моја, тепаше јој поспрдно Миле. Бога ми, ’оћеш.

Па је нагло привуче себи, једним замахом раздера јој кошуљу на прсима и притисну на вреле груди, на топле дојке, хладно, готово смрзнуто дијете.

Она врисну из свега грла, отури руком од себе хладно тијело, обезнани се и паде.

Миле се насмија.

— Тако се с оваким жентуринама ради.

И, чим свану, он оде да јави жандармима да је његова сестра убила дијете.

VIII.

Дигла се, умила и обукла. Брижно се очешљала да не буде рашчупана кад је пред суда изведу. Једино јој није било пријатно што јој је један образ од ударца јаче натекао.

С ћаћом и маћијом није ништа говорила. Ћаћа је устао и отишао некуд да је не гледа, да не види како у његову кућу долазе жандарми по његову кћер. Чинило јој се да је опазила да му нешто притискује душу, да га нешто мучи, да му је тешко. Но зато она много не таре главе. Маћија је пролазила кућом и мјерила је задовољним погледима што ће се растати. Дијете је покрила да га не гледа. А није хтјела ни да се брине за њега. Већ ће њега њезини да сахране. Више нема ничега што је веже за кућу. Она је слободна послије пар година тамнице, биће још млада кад изиђе, а онда се пред њом отвара свијет, велики, шарени свијет, пун сласти и уживања, како је она мислила, за којим је она толико тежила.

Па кад се зачу тешко ступање жандармских чизама пред кућом, она скочи и очекиваше их стојећи, с упртим очима, у којима се ипак изражаваше немир и срамота.

према вратима на којима се показаше два млада момка, са скинутим пушкама, безбрижних лица што су добили господску службу у којој се не мора орати ни копати, ни носити сељачке опанке.

— Је ли то твоја кћи? запита један од њих Смиљину маћију, упирући руком на Смиљу.

— Ја сам јој насторка, одговори Смиља да претекне маћијин одговор и приђе к њима, гледајући им дрским погледом у очи.

Један јој жандарм стаде да меће лисичине на руке.

— Немој јако, рекла му је она мекано, гурнула га лако својом ногом и примакла лице његову образу да је овај осјећао њезин врео дах.

— Морам, рече жандарм, погледајући крадом на свог друга, морам, служба тако заповиједа, и још више понути лисичине да је могла, само ако је хтјела, и руке из њих да извуче.

— 'Ајдемо, рече онај други, жалећи што се он није прихватио посла свога друга.

— Ти 'ајде пред нама, а ми ћемо лијепо за тобом, вели онај први што јој је метао лисичине и гурну је лако руком напријед.

Она не знаде што би одговорила, већ се само насмија. И они пођоше.

Али, чим би жандарми видјели да нема никога пред њима, они су је узимали у своју средину и шалили се с њом, заштићујући је. Она се смијала и гурала их на страну руком коју је из лисичина извукла, а они је све више стјешњавали међу собом.

Кад би се показао пред њима какав човјек или жена, они су узимали службени изглед, Смиља ступала напријед, завлачила руке у лисичине и корачала са спуштеним очима. Али, чим би минуо тај пролазник, они су опет настављали по старом, у смијеху, задиркивању и разговору.

Дођоше до села.

Из кућа излијетала прљава дјеца и рашчупане матере, заклањале очи руком од сунца, гледале за Смиљом

и пљескале рукама од чуда кад су је познале. Онда су једне трчале до других што су летиле на цесту и гледале за жандармима.

И оне насред цесте стадоше да држе вијеће ради чега то мора бити и што је она скривила, док им дјеца не дотрчаше и не казаше да је она убила дијете. Наста ново чуђење, жагор и граја, помијешана с плачем мале дјеце што су остала на кућним праговима, препуштена сама себи.

А Смиља Ташићева ишла испред жандарма, с обореним очима, тек се уједала каткад за усну кад јој је долазила до ушију која заједљива и пакосна ријеч. Једва је чекала да дође до суда да се смири од тих погледа. Тек кад се за њом залупише врата од затвора, она дахну душом.

У први мах се неугодно нађе у мрачну простору, с малим прозором и решеткама. Онда напипа руком прашан кревет од дасака, и сједе на њ.

Осјећала је неугодност и страх од оваковог живота; сам почетак и први часови били су јој тешки, неизмјерно тешки. Знала је да ће то бити низ понижења, ропског рада, без имало уживања и слободе. Али, то ју је тјешило, мислила је да неће ни то вјечито трајати. Изаћиће млада, снажна, жељна живота, жедна уживања, и бациће се у вртлог живота, па што буде. А да није овога било, она би морала да остане ту у селу, пљувана, презирана, не налазећи у животу ни најмање задовољства.

Да, она неће хтјети онда ни да гледа на сељаке. За њом ће се да отимају господа, права господа, одијеваће је у свилу, даваће јој новаца. Онда да јој дође Јовена! И она се замисли у свом новом положају, са шеширом на глави, пуним цвијећа и птица, и насмија се.

Заборавиће на село, на оца, на браћу. Они неће бити равни њој. Она ће се возати у кочијама, становаће у великим кућама. На њој ће да шушти свила, а по џеповима ће јој звецкати новац.

Ох, како ће она, послије неколико година затвора,

да се баци у тај понор замамног гријеха, да ужива тај живот што се највише уживати даде, да се утони у том мору уживања што је без краја, без граница, без дна, велико, непрегледно море што несито мами своје жртве, то вјечно море гријеха на чијим се валовима љуљушкају душе и брзо, али неосјетно, тону, тону..

И по њезиним образима изби руменило, крв јој живље заструја у жилама, она већ осјети загрљаје господе што лако, фино грле, осјети њихове меке прсте, пуне прстења, како је милују по њезиним образима и сељаци јој, у том тренутку, постадоше страшно одвратни што заударају на зној, са својим грубим рукама, испуцанима од рада.

Неко закуца на прозорчић с решеткама од њезине тамнице.

Она се трже и погледа. На прозор се попео писар, брижно се освртући неће ли га судац зовнути у собу на посао, обећавајући јој своју протекцију код суца, ако услиша његове скромне жеље.

Она се продера на њ тако гласно да се овај уплаши да не чује „поглавити“, и хитро скочи са прозорчића. Али, он је и касније кадгод је пролазио крај прозора, увијек се надвиривао и говорио јој нешто.

Она се шалила с њим и надмудривала се, одбијајући његову заштиту.

Тако прође неких осам дана. Била је позивана пред суца и преслушавана: и судац је хватао, по сто пута, у лажи.

Затим ју је судац отпуштао и она се мирно одшетала у затвор, хладно слушала како се кључ окреће у кључаоници и предавала се спокојно своме тамничком животу, веселећи се кад би јој дан брзо прошао. Један дан заточеничког живота мање, мислила је, а један дан ближе оном жељеном и сниваном животу.

И дође вријеме кад је требала да полази у Госпић пред виши суд.

Како је жељела, био је лијеп дан. Сунчане зраке су је пробудиле, продирући кроз решетку. Очешљала се и

намјестила се, огледајући се у огледалце које је била добила од писара. Опрашила је одијело и преобукла се у чисту преобуку што су јој послали од куће. Дали су јој касније да се умије, и онда је она мирно чекала да дође час да се полази.

Чула је кола што су стала пред судом. Знала је да ће она у њима да се вози. По ходнику је одјекивала лупа жандармских чизама и смијех. Писар се на њу љутио и није долазио на прозор.

Сједила је тако на кревету докле су допирале сунчане зраке и гријала се на њиховој топлини. Од времена до времена је одлазила прозору и гледала што већ раде жандарми да не долазе по њу. Само је жељела да не буде нико од њезиних при одласку, то би јој покварило њезино добро расположење.

И онда брава шкрипну, врата се отворише и кроз њих проби читав млаз свјетлости и сунца у затвор. Жандарми дођоше и поздравише се с њом као стари познаници, свезаше јој руке, наравно, врло слабо и онда пођоше колима.

Око кола се окупила гомила радознале дјеце и жена, с балавом дјецом у нарамку. Сви погледи упрти на њу, све жене постале су наједанпут, кад се тиче туђе коже, страшно моралне и осуђивале њу, мада нијесу биле боље од ње, обасипајући је различитим именима која би, с пуним правом, могле и саме носити, још прије него она.

Она их омјери дрским погледом, пуним пријезира и подсмјеха, и сједе у кола, према жандармима. Кочијаш ошину и кола се кренуше, а њу обасу бујица поспрдних поздрава и жеља на растанку.

И она, без икаквога осјећаја жалости за кућом, остављаше свој родни крај. Ништа се у њој није будило при помисли да се неће више овамо враћати. Стар отац, један брат богаљ, а она полази стопама другог свог брата што је заборавио на кућу, постао саможив, као што ће и она да буде. Зашто да жали, мислила је, за

тврдим и црним сељачким крухом, кад ће јој у свијету и бијелога претјецати!

Кад изиђоше из села жандарми јој одвезаше руке, тужећи се на зиму и гријући руке међу њезиним кољенима. Она се само смијала и гледала их изазивачки у очи. Вјежбала се у будућем занату.

Изгледа да су жандарми с њом много дуже путовали него што се обично путује до Госпића. Истина, они су тврдили да су с њом немилостиво поступали и да су је тукли, душмански тукли. Ни сами, веле, не знаду што им дође да је онако душмански бију.

Али, писар је и даље ширио злобне гласове.

IX.

Љето и жега. Планине увукле у се душу од врућине што је издише врео камен. На знојно лице падају сунчани зраци и пеку и опаљују кожу. Све упија врућину и гуши се у њој. Трава, жито, дрвеће, све изгара. Небесни свод се чини као ужарена пека под којом се пече крух на огњишту. Све гине за капљом воде, и трава и животиње и људи.

На хоризонту тек нешто мало облака. Запара. Нешто ти сједа на груди и дави те, држи за гушу и не миче се. Из уста тек ако излети по која псовка. У фантазији се рађа хладовина с хладном травом и чује се жубор воде. Али свега тога нема. Мисли лете с једног предмета на други. „Воде", дахће и човјек и земља.

И цеста премрла, отегла се лијено, као испечена змија. Тек ако пролете по која кола, дижући облаке прашине за собом. Чини се да сунце не пече зракама, већ да пада на земљу усијана прашина, ситна, игличаста: да засипа непрестано, покрива лице, врат, руке; да пробија кроз одјећу, продире и пробада кроз тјеме, читаво тијело, умртвљује посебице сваки живац, забада се у сваку пору. А одоздо и са страна бију невидљиви млазови ватре из камења, и полијевају човјека својим жаром као растопљеним металом.

Крај цесте, на једној хрпи камења, *бабу*, како они веле, сједи Миле Ташић и удара гвозденим батом по тврдом камену. Тупо одјекују ударци и ломе се о планину. А бат се диже и спушта, пршти камен, а ударци падају одмјерено, досадно и монотоно.

Кућа празна, трбуси гладни. Старога већ вуче земља к себи. Маћија што је скупила крадом прије новца, чува за себе и кришом вари каву. Староме лако завара очи кад Мила нема код куће. Он осјећа мирис кад дође кући. А он и ћаћа жељни круха да се наједу. Ухватиће је он већ једном. Попашће је за косе и питаће је да ли јој прија кава.

„О брате“, летјеле му мисли, „ала је овај камен тврд!“ Отпаде шака, лупајући по њему, а по руци избише жуљеви. Али, добро да су му и то дали они код општине. Зарадиће овако да се живи пет-шест дана. А можда ће се и Никола сјетити њих. Да зна бар гдје је, да му пише.

Е, а зар је оно брат! Он је као што му је и сестра, обоје су пропали за њих, изгубљени. Неће више о њима ни да води рачуна. Они су за њега умрли. Нема их, не постоје, као да нијесу никада ни били! Даће им и парастос да се чита, ништа зато! Поп ће за новац и живима да чита парастос!

„О брате, ала је тврдо сједити на камену!“ уздахну и намјести боље пода се аљинац на коме је сједио. Још има нешто да стуца, биће готов до попасне добе ако не наиђе вријеме. Спарно је.

Онда се сјети да направи хлада. Усијече једну лиснату грану и забоде је у камење. Тако! Па онда покваси уста врућом водом која му је још остала.

Тромо се бат дизао и спуштао, мукло и млитаво јечали ударци. А сваки ударац одјекује у мозгу празном јеком. А то га узрујава и доводи му луде мисли у главу.

Видио је неки дан Јовешу како се провезао крај његове куће. Добио у Босни жандарију. Хтио је да га пресретне, дочека и убије. И онда се предомислио. Сестру више не може спасти. Само би себи нашкодио и уништио

своју будућност. Он, истина, сад туца камење, али доћи ће његово вријеме, мора доћи, мора!

А вјетар дизаше се полако, посећи прашину цестом и засипајући му нос и очи. На небо се вукли облаци све више и више. Ето буре, помисли, и удвоји брзину, туцајући камење.

Валови вјетра постајаху већи и ударяху све љуће. Цеста се замагли од прашине. А он је још сједио и туцао.

Онда се проломи фијук, луди и дивљи фијук вихора који је растао сваким замахом својим, сваким замахом све више ширио крила као нека злокобна птичурина, објесно лупао њима, дижући прашину, ситније комаде дрвећа, кидајући лишће с грана, завитлавајући све у једно коло, окрећући се на једној нози, лупањем крила једно о друго давао такт, пуштајући из грла гласове грозе, страха и ужаса. А ови предмети, високо завитлани у мору прашине, мијењали, сваки час, свој положај, чинили се час као дуги редови радника, са сјекирама на рамену, торбом на леђима, што иду у свијет, или, као пијана гомила жена што се окрећу уокруг, опијајући се том вртњом, с високо уздигнутим рукама, пуштајући који клик и онда падајући на земљу од умора. И то коло окретало се, бјежало све даље, преко ливада, преко поља, добијајући ново друштво у замјену за оно што је успут попадало.

А с фијуком вјетра мијешало се лудо туцање Миле Тадића, тупе ударце носио вјетар и разбијао их о планину, а јека као да посрдно одјекује, његина ломљава чини се као подругљив грохот сиједих стијена: „Дижите и сабијајте цесте и путеве! Али не за се, ни за дјецу и унуке своје, већ за оне што ће доћи да вам погасе ватре на огњиштима вашим, за туђина!“

А вихор бјесни.

Вељко М. Милићевић.

ЧУДНОВАТА ПОВЕСТ ПЕТРА ШЛЕМИЛА.

(5.)

VII.

Изложићу се твоме суду, Шамисо, и нећу покушавати да те подмитим. Ја сам сâм дуго држао над самим собом строг суд, јер сам црва који ме је мучио, хранио у своме срцу. Непрекидно ми је у души лебдео тај озбиљни тренутак мога живота, и могао сам да га гледам само са погледом сумње, понижењем и скрушењем. — Драги пријатељу, ко само ногом лакомислено крочи изван правога пута, тај изненада буде одведен на друге стазе, које га вуку све ниже и ниже: он тада види звезде водиље како се на небу светлуцају, он не може да бира, него мора непрестано падати све дубље у понор, мора и себе самог принети на жртву Немези. После пренагљене погрешке коју је проклетство мени досудило, ја сам се, уз саучесништво љубави, зликовачки увукао у судбину другога створења: шта ми је друго остало, него да тамо где сам пропаст посејао, где је брза помоћ од мене била тражена, и укажем слепо ту помоћ? Јер последњи час је куцнуо. — Немој тако ниско да мислиш о мени, Аделберте, те да мислиш да би икоја цена која се заиште од мене, била сувише скупа, те да бих ја ма са чиме што имам више тврдично него са златом. — Не, Аделберте: али моја је душа била пуна несавладљиве мржње према том загонетном шуњалу на кривом путу. Можда сам му чинио неправо, али сам се бунио против сваке заједнице с њиме. И овде је, као често у животу и као уопште често у светској историји, случај решио што сам ја имао делом да учиним. Доцније сам се са самим собом измирио. Прво, научио сам поштовати нужност, а шта је више њена својина него учињено дело, догађај који

се десно! Затим сам и ту нужност научио ценити као мудру вољу божју, која провејава кроз целокупна велика кола, у којима смо ми само точкови који судејују, терају или бивају терани; што треба да буде, то мора да се догоди, што је требало да буде догодило се, и то не сасвим без воље божје, коју сам најзад још научио поштовати у својој судбини и у судбини оних које је моја поред мене постигла.

Не знам да ли то да припишем занетости моје душе под притиском толиких силних осећаја; да ли непрнености мојих физичких сила ослабљених последњих дана оскудицом на коју нисам навикао, да ли, најзад, оној убиственој узнемирености коју је близина тога сивог чудовишта унела у целу моју природу; доста то, да кад сам требао потписати, спопаде ме дубока несвест и дуго време лежах као у наручју смрти.

Бат и псовка били су први звуци који су ми допрли до ушију када се освестих: отворих очи, било је мрачно, мој мрски пратилац био је ту код мене, и корео ме. „Ви сте права баба! Приберите се и извршите брзо што сте се решили: или сте се предомислили, те вам је милије да слините?“

Ја се с муком подигох са земље, где сам лежао, и гледах немо око себе. Било је позно вече, из јасно осветљене шумареве куће орјекивала је свечана музика, поједине групе ходаху по стазама у башти. Двојица се приближише у разговору и седоше на клупу где сам ја пре седео. Разговараху се о вези која је данас извршена између богатога господина Раскала и кћери домаћинове. — Дакле, то је свршено.

Ја руком збацих с главе невидљиву капу непознатога човека који ми ишчезну на мах, и пожурих се, утонувши у најдубљу ноћ џбунова, путем преко хладњака грофа Петра, према изласку од баште. Али ме је мој зли дух невидљиво пратио, с оштрим речима. „То је дакле хвала за труд који сам уложио негујући господина, који има слабе живце, цео драги дан. И ја треба

да представљам будалу. „Добро, господине јогунице, бежите само од мене, ми смо ипак нераздвојни. Ви имате моје злато, а ја вашу сенку: то нам обојици неће дати мира. Јесте ли икада чули да је сенка оставила свога господара? Ваша сенка иде за вама докле јој се опет не смилујете и мени је не скинете с врата. Оно што сте пропустили учинити из добре воље, мораћете, само сувише доцкан, накнадити из досаде и дуга времена: човек не може умаћи од своје судбине." У том тону је говорио непрекидно, бежах узалуд, он не попушташе, и увек уз мене, говораше с поругом о злату и сенци. Нисам могао доћи до једне своје мисли.

Кроз пусте улице упутих се својој кући. Када се пред њом нађох, не могох је познати: иза разбијених прозора није горела светлост. Врата су била затворена, иза њих се није кретала чељад. Он се гласно насмеја поред мене: „Да, да, тако је то! Али вашега Бендела ћете јамачно наћи код куће, тај је недавно био тако брижљиво послат уморан кући, да је вероватно од онда чува." Он се смејаше опет. „Тај ће имати да прича! Хајде, за данас лаку ноћ, до скора виђења!"

Ја сам неколико пута звонио, указа се светлост; Бендел упита изнутра ко је звонио. Када добри човек познаде мој глас, једва је могао обуздати своју радост: врата се нагло отворише и ми лежасмо плачући један другом у наручју. Био се јако изменио, ослабио је и остарио; а мени је коса сасвим оседела.

Он ме кроз пусте собе одведе у једну унутрашњу собу која је остала поштеђена; он донесе јела и пића, седосмо, и он удари опет у плач. Причао ми је да је ономадне онога сиво одевенога сувог човека којега је нашао с мојом сенком, тако дуго и тако далеко тукао док није сâм изгубио мој траг и од умора пао; да се после тога, пошто ме није могао наћи, вратио кући, куда је наскоро за тим светина, подбуњена Раскалом, навалила, разбила прозоре и задовољила своју страст за рушењем. Тако су поступили са својим добротвором. Моја

послуга се разбегла. Месна полиција ме је као сумњивог протерала из вароши и утврдила ми рок од двадесет и четири сата да напустим њену област. Још је знао много штошта да дода ономе што сам ја знао о Раскалову богатству и женидби. Тај зликовац од кога је све то потекло што се овде против мене догодило, морао је одмах из почетка знати за моју тајну; изгледало је да је он, привучен златом, умео да ми се натури, и да је још у прво време набавио кључ за онај орман са златом, где је први пут стао стицати оно имање, које сада није имао потребе да увећава.

Све ми је то Бендел причао са честим сузама, и опет плакао од радости што ме опет види и што, пошто се дуго бојао да ме није несрећа однела, види да је ја мирно и прибрано сносим. Јер је сада у мени очајање узело такав облик. Видео сам пред собом свој јад голем, непромењљив; исплакао сам му своје сузе, из мојих груди, он није могао да отме никакав глас, хладан и равнодушан износио сам му своју главу на сусрет.

„Бендле“, почех, „ти знаш мој удес. Није ме та тешка казна постигла без моје кривице. Немој више ни ти, невини човече, да везујеш своју судбину с мојом; ја то нећу. Још ове ноћи ћу одјахати; оседлај ми коња, јахаћу сам; ти ћеш остати, ја тако хоћу. Овде мора да има још неколико сандука злата, то задржи ти. Ја ћу сам непрекидно по свету лутати; а кад ми се макар један весели час опет осмене и срећа ме помирена погледа, онда ћу се пријатељски сетити тебе, јер ја сам на твојим пријатељским грудима плакао у тешким, болним часовима.“

Са сломљеним срцем мораде честити човек послушати ту последњу заповест свога господара, од које се у души ужасно; ја сам био нем за његове молбе, за његове разлоге, слеп за његове сузе; он ми доведе коња. Још једанпут га уплаканог притисох на груди, винух се у седло и под плаштом ноћи удалих се од гроба мога живота, не марећи којим ће ме путем коњ одвести; јер

нисам више на земљи имао никакав циљ, никакву жељу, никакву наду.

VIII.

Ускоро ми се придружи један пешак, који ме, корачајући неко време поред мојега коња јер смо ишли истим правцем, замоли да свој огртач што га ношаше сме пребацити преко мојега коња. Ја му то ћутке одобрих. Он ми лаким покретом захвали за ту малу услугу, хваљаше мојега коња, слављаше срећу и силу богаташа и упусти се, не знам ни сам како, у неку врсту монолога, при којем сам ја био само слушалац.

Он разлагаше своје назоре о животу и о свету те се врло брзо дотаче метафизике, од које се тражило да пронађе реч која ће решити све загонетке. Он је врло јасно разложио тај задатак и науми одмах одговорити на њега.

Ти знаш, пријатељу, да је мени, од кад сам прошао кроз школу филозофа, постало сасвим јасно да за филозофску спекулацију никако нисам позван ни способан; од тога сам времена много шта пустио нека иде како иде, много шта пропустио сазнати и схватити, те сам, следујући твоме савету, пошао својим сопственим путем, колико ми је било у власти, уздајући се у своју здраву памет и слушајући глас срца својега. Мени сада изгледаше да овај вешти говорник са много умешности подиже једну чврсто склопљену зграду, којој је темељ лежао у њој самој а која се одржавала неком унутрашњом нужношћу. Само, у њој нисам никако могао наћи оно што бих баш хтео у њој потражити, те ми је она изгледала просто као једно вештачко дело, чија је заокругљеност и савршеност једино оку пружала насладе; али сам радо слушао тога речитога човека, који ми је пажњу са мојих јада скренуо на себе, и ја бих му се био вољно сасвим предао да ми је и душу забављао онолико колико разум.

Међутим је време пролазило и већ је и зора обасјала небо. Уплаших се кад одједном погледах горе и опазих како се на истоку развија красота боја које наговештаваху близину сунца, а против сунца у ово доба,

када су се појавиле сенке целом својом дужином, не беше за мене ни заштите, ни бедема у овом отвореном пољу; а ја не бејах сам! Баших поглед на својега пратиоца и опет се ужаснух. Није био нико други него човек у сивом капуту.

Смешкао се кад ме је видео онако забезекнутог, и настави, не давши ми да дођем до речи: „Пустите нека нас, као што је то у свету обичај, наша заједничка корист за неко време веже, имаћемо још увек времена да се растанемо. Овај пут дуж планине је, и ако ви на то још нисте помишљали, једини којим може разуман човек ићи: доле у долину не смете, а преко планине ћете још мање хтети да се вратите онамо одакле сте дошли — а то је баш и мој пут. Видим да сте већ побледели пре но што се сунце родило. Хоћу да вам позајмим сенку за време док смо заједно, а ви ћете ме зато трпети у својој близини: ви и онако немате више свога Бендела код себе, те хоћу ја да вам учиним услуге. Ви ме не волите: то ми је жао. Али зато ме ипак можете употребити на своју корист. Ђаво није тако црн као што га сликају. Јуче сте ме наљутили, то стоји; али ја данас нећу да вам се светим, а и сами морате признати да сам вам довде пут прекратио. Узмите само часком своју сенку опет ради пробе.“

Сунце се било родило, на друму су нам људи ишли на сусрет; ја примих понуду, и ако са негодовањем. Он пусти моју сенку да склизи на земљу; сенка заузе своје место на сенци од коња и пође весело поред мене. Чудно сам се осећао. Пројахао сам поред једне гомиле сељака који, гологлави, направише места имућном човеку. Ја одјахах даље и поглéдах жудна ока и уздрхтала срца с коња у страну на ту иначе моју сенку коју сам сада од странца, шта више од непријатеља, узајмио.

Овај је корачао безбрижно уз мене и баш је звиждао неку несмицу. Он пешке а ја на коњу: спопаде ме вртоглавица, искушење је било сувише велико, ја навих од једном узде, ободох коња обема остругама, и у пуном асу ударих једном странпутином; али сенку не одведох

за собом, јер се она при скретању од коња одвоји и стаде на друму за точека свога законитога сопственика. Посрамљен морадох окренути; човек у сивом капуту, када натенани доврши своју песмицу, немеја ме, намести ми опет сенку, и поучи ме да ће се она мене тек тада држати чврсто и код мене хтети остати, када је опет будем имао као закониту својину. „Ја вас држим“, настави, „за вашу сенку, и нећете ми умаћи. Један богат човек као ви мора да има сенку, то није друкчије; али вас човек мора само зато да укори што то нисте раније увидели.“

Ја продужих свој пут истим друмом; опет имадох све угодности живота па и сам његов сјај; могах се слободно и лако кретати пошто сам имао, и ако само позајмљену, сенку, и свуда уливах страхопоштовање које задаје богатство; али у срцу ми је била смрт. Мој чудновати пратилац, који се сам издавао за недостојног слугу најбогатијега човека на свету, био је изванредно услужан, преко мере окретан и вешт, прави образац коморника за каквог богатог човека; али се није одмицао од мене, и непрекидно ме је убеђивао и увек тврдио врло поуздано да ћу најзад, макар само да бих се њега отресао, закључити пазар са сенком. Он ми је био толико исто досадан колико мрзак. Могао сам се одиста од њега бојати. Постао сам зависан од њега. Није ме пуштао, пошто ме је опет увео у дивоту живота од које сам ја бежао. Морао сам да пустим да се његова речитост излије на мене и готово сам осећао као да има право. Богаташ мора на овоме свету да има своју сенку и чим сам хтео да се одржим у свом положају, који ме је он опет наводио да очувам био је само један излаз могућ. Али с тим сам био начисто: да, пошто сам жртвовао своју љубав, пошто ми је живот изблеђео, нећу своју душу, ма за какве сенке на свету, уступити овоме створењу. Нисам знао како ће се ствар свршити.

Једном смо седели пред једном пећином коју обично посећују странци што путују по планини. Тамо се чује хука подземних река из неизмерне дубине, и као да никакво дно не задржава убачени камен у његовом шумном

паду. Он ми је, као што је то чешће чинио, са раскошном маштом и сјајном дражи најсветлијих боја сликао јасне и дивне слике онога шта бих ја у свету, помоћу своје кесе, урадио кад бих тек имао опет своју сенку у својој власти. С лактовима наслоњеним на колена, покривши лице рукама, слушах овога подлаца, а срце ми је било подељено на двоје између искушења и чврсте воље у мени. При оваком унутрашњем расцепу нисам могао више издржати, те започех одсудну борбу.

„Ви као да сте, господине, заборавили да сам вам до душе под извесним условима дозволио да останете у мојој пратњи, али да сам себи задржао пуну слободу." — „Ако заповедате, ја ћу отићи." На претњу је био увек готов. Ја ћутах: он поче одмах умотавати моју сенку. Ја пребледех, али, не рекав ни речи, пустих га да уради шта хоће. Настаде дуго ћутање. Он узе први реч:

„Ви не можете да ме трпите господине, то знам; али зашто ме мрзите? Да није можда зато што сте ме на јавном друму напали хотећи ми на силу отети моје птичије гнездо? или можда зато што сте покушали на лоновски начин да ми узмете моју својину, сенку коју сте мислили да је поверена само вашој честитости. Ја од своје стране, зато вас не мрзим: ја налазим сасвим природно што ви гледате да употребите сва своја преимућства, лукавство и силу; а то што иначе имате најстрожија начела и што сте пука честитост, то је ћеф, против којега такође немам ништа. Ја, заиста, не мислим тако строго као ви; ја само радим како ви мислите. Или сам вас кадгод ухватио за гушу да бих вам отео вашу високоцењену душу, на коју сам већ једном бацио око? Да ли сам због кесе коју сам вам дао у размену, пустио на вас којег слугу да вас нападне? Јесам ли покушавао да вам умакнем с њоме?" Ја нисам имао на то ништа да одговорим; он настави: „Добро, добро! господине, добро, добро! Ви не можете да ме трпите: и то појимам и нећу да вам примим за зло. Ми се морамо растати, то је јасно, а и ви почињете да ми изгледате врло досадни. Да бисте се отресли мога даљега присуства које вас посрамљује,

саветујем вам још једном: Купите сенку од мене.“ Ја му пружих кесу. „По ову цену.“ — „Не!“ — Ја уздахнух тешко и узех опет реч: „Дакле опет! Ја остајем при томе, господине, да се растанемо, немојте ми више пречити пут на свету који је вероватно довољно простран за нас обојицу.“ Он се насмеши и одговори: „Ја идем, господине, али пре тога хоћу да вас научим како можете да зазвоните ако бисте икада зажелели да се нађете с вашим најпонизнијим слугом: Треба само да протресете своју кесу, тако да вечити златници у њој зазвече, и тај звук ме с места привуче. Сваки мисли на овом свету на своју корист: ви видите да ја у исти мах мислим и на вашу, јер вам очевидно отварам једну нову силу. О та кеса! На да и мољци изеду већ вашу сенку, кеса би била још јака веза између нас. Једном речју, ви ме држите мојим златом, заповедајте и у даљни вашем слузи; ви знате да ја могу да се покажем довољно услужан својим пријатељима и да богаташи нарочито добро стоје са мном: ви сте то и сами видели. Само, вашу сенку, господине — то упамтите — никада више, осим под једним јединим условом.“

Прилике из прошлог времена појавише се пред мојом душом: „Јесте ли имали потпис од господина Џона?“ — Он се смешкаше. — „Од тако доброг пријатеља није ми то било потребно.“ — „Где је он? тако ми Бога, то хоћу да знам!“ Он с устезањем тури руку у џеп и извуче за косе бледу, унакажену прилику Томе Џона, а бледе мртвачке усне изговорише ове тешке речи: „Justo judicio Dei judicatus sum: Justo judicio Dei condemnatus sum.“ Ја се ужаснух, и бацивши брзо звечећу кесу у понор, рекох му последње речи: „Преклињем те Богом живим, ти ужасни створе! уклони се и немој ми никада више изићи на очи!“ Он се подиже мрачно и нестаде га иза стења које је окруживало цвињу обраслу густом шумом.

(Свршиће се.)

Аделберт ф. Шамисо.

(Превео с немачког Св. Пређик.)

У НОЋИ.

Високо над нама плаветним етиром
Трепере звезде. У разблудној Ноћи
Осећаш ли, драга, како силном моћи
Опија нас Жудња? И свештеним миром

Разлеже се акорд једне вечне Песме
Још не допеване. Под нашим прозором
Шуме олеандри. И тихим жубором
Одлива се вода са старинске чесме.

И док лепом главом на узглављу меком
Лежиш ту преда мном топла, полунага,
Са заносним дахом на уснама врелим, —

Ја те грлим младу лудом страшћу неком,
И љубим ти грло, добра моја драга,
И кунем се да те волим бићем целим.

Милутин Јовановић.

У БУРИ ЖИВОТА

М. Јелићу.

У бури живота, брзо, изненада,
Растанак нам Судба припремила злобно,
Судба што не пита: волесмо л' се када?

При растанку моја т' не загрли рука,
Нит ти сузећ' рекох оно збогом кобно:
Отврла нам срца посред дугих мука.

И тамо далеко, опет међу људма,
Проћи ће ти живот пун патње и мука,
И носићеш вечно нети бол у грудма.

Нит ће икад Срећа осмехнут се на те.
Свој крст носи мушки, гордо без јаука,
И заједно страдај с онима што пате.

Остави нек други под поштења маском
Пливају у калу разврата и лажи,
Опкољени сјајем и бестидном ласком.

Сред подлости ниске и лажних врлина
И глупости мрачне Дух нек ти се снажи:
Требаће нас некад наша Домовина.

Чуваће те вазда твоја Вера чиста,
Бескрајна ко̀ небо плаво и стирно,
Светла као наук распетога Христа.

А кад пређе чаша отрова и зала
Наш Дух свет ће овај оставити мирно
И нараштај један с њим без идеала.

Милутин Јовановић.

ЈУГОСЛОВЕНСКА УМЕТНИЧКА ИЗЛОЖБА.

Југословенска уметничка изложба, прва таква изложба, данас је дело којим се југословенска Омладина може поносити. Данас је дело оно што је до пре неколико дана сматрано само као лепа али неостварљива идеја занетих патриотских умова. Колики успех обележава ова изложба и колика је била тешкоћа њеног остварења, моћи ће појмити и оценити само они људи који су покушавали остварити ма и један од оних снова о којима су југословенски патриоти сањали. Они који су били далеко од рада на стварању југословенске уметничке изложбе и до којих је само покаткад преко наших дневних листова допирала по која вест о току рада, примали су — сасвим је оправдано — те вести само као пријатне вести, али им нису могли или нису смели придавати никаквог већег значаја, а још мање вере. А и они који су били ближи радницима на остварењу овог дела, и који су од ових могли по што шта дознати, такође нису упознати са свима оним тешкоћама које су се имале савладати само великим напорима, непроспаваним ноћима и безграничном љубављу према истакнутој идеји.

Кад бих хтео читаоце о свему томе у појединостима обавештавати, то би ми требало много више и времена и простора него што их сада на расположењу имам; јер не би довољно било да овде изнесем сву ону многобројну преписку и усмене преговоре који су вођени од стране покретача идеје ове изложбе са осталима, нашим и страним факторима од којих је њено остварење зависило. Сем тога, била је још једна маса послова који за собом нису оставили трагова у преписци. Или зар бих могао описати све оне тренутке очаја у којима су и сами покретачи ове идеје посумњали у њено остварење? Јер је

таквих тренутака опета било, тренутака кад и сами апостоли идеје нису у њу веровали, кад су говорили о будућим успесима у које су сами сумњали. А таквих је тренутака било за све време рада; њихови су проузроковачи били и у Србији и ван ње.

Одмах по Ускресу ове године — ја хоћу најпре да изложим историју ствари — изашао је у „Штампи“ мој чланак којим сам нашој Омладини предложио приређивање југословенске уметничке изложбе у Београду. Предлог је нашао на одобравање Омладине, она га је примила као свој и почела припремати земљиште за његово остварење. Идеја је била ту, воље за рад а и самих радника у изобиљу; али главно питање беше о новчаним срествима, без којих се не може ни какво мање а камо ли овакво попета велико предузеће остварити. И новчаних срестава беше загарантовано: а прећуткујући за сада оне од којих је то зависило, ја их молим да приме нашу најдубљу захвалност на поверењу које су они Омладини и њеним пријатељима овом приликом поклонили: јер да није тога било, не би било ни изложбе.

Из Загреба је већ добијен пристанак појединих угледних људи, када нашој Омладини дођоше у походе изасланици бугарске омладине да се договоре о своjем састанку у Београду. Бугарски изасланици одушевљено примише и прихватише идеју о изложби и обећаше да ће они све учинити те да и бугарски уметници на изложби суделују.

Од тада је наша Великошколска Омладина пренела цео рад у свој омладински круг, те да се најпре у њему осигура постанак изложбе: и, када су од осталих југословенских омладина пренели најповољнији одговори, тада се приступило и конституисању одбора који ће имати све то уредити и целим послом руководити.

Све је то ишло тихо, скоро тајно, и када су у

једном београдском дневном листу, објављена имена чланова изложбеног одбора, који не припадају самој Омладини, тада је било настало у целом изложбеном одбору опште негодовање — јер, по утврђеном ранијем споразуму, носилац и представник идеје о изложби требала је остати омладина, а ваномладински одбор имао је бити само саветодавни у питањима која су нашим омладинцима била непозната.

У том времену, а после прве седнице заједничког изложбеног одбора, на којој је утврђено какав карактер треба изложба да има, шта ће се изложити, и који је непосредни повод приређивања изложбе био, — у том времену излази штампан позив којим се југословенски уметници позивају да суделују на изложби излагањем својих дела. У томе позиву биле су главне одредбе о стварању, намени и карактеру изложбе. Позив су потписали само омладински чланови изложбеног одбора и он је био разаслат одборима у Загребу, Љубљани и Софији. У томе позиву, као што се то данас може већ оценити, главна ствар је била погодити пут и начин како ће се извршити потребан избор уметничких дела за изложбу. Срећна је мисао била да се тај избор повери створеним локалним одборима у Софији, Загребу, Љубљани и Београду, те да ти локални одбори одаберу и спреме за своја изложбена одељења оно за што они мисле да ће њихово племе најбоље и најдостојније на изложби представљати. У томе позиву биле су још и те одредбе, да ће све трошкове око преноса, осигурања и излагања уметничких дела примити на себе централни изложбени одбор у Београду, док је међутим све оно што стоји у вези са уметничком страном дела и изложбе поверено самим уметницима. Централни одбор удесио је да чак ни размештај уметничких дела у изложбеним просторијама не изврши сам, него да то повери изасланицима појединих уметничких група, који ће тај посао извршити. У позиву је објављено да ће се приредити и једна лутрија, чији ће згодици бити откупљена уметничка

дела која се на изложби налазе; а дела ће се откупити новцем који се буде добио од продаје срећака, на ма колика сума то била. Најпосле помишљало се и на моралне награде уметника, те су биле пројектоване награде у облику златних, сребрних и бронзаних медаља.

Позив разаслан, али ни с које стране никаквог одговора ни после две три недеље. Прве сумње, прве тешкоће, први непријатни тренуци!

Одмах затим крену се на пут једно омладинско изасланство, те да у Загребу, Љубљани и Софији лично испита узроке застоју.

У Загребу бејаше тешкоћа у томе, што тамошњи приређивачи и уметници не имађаху довољно поверења у ђачку омладину, јер се мишљаше да она неће имати ни довољно потребног искуства, ни довољно снаге и средстава за извршење таквог једног великог посла, а поврх свега тога њима је ђачка омладина са свим „својим“ била и сувише слаба гаранција за савесно поступање и чување таквих драгоцености какве су појединa уметничка дела која су се имала послати на изложбу. С тога је из Загреба стигла порука, да проглас и позив уметницима потпишу и чланови одбора које је омладина изабрала а који нису ђаци. Најпосле, Загрепчани су предложили да се наградне медаље преобрате у бронзану „споменицу“, коју ће имати добити сви суделовачи на припремању и стварању изложбе.

У Љубљани је трајало првашње одушевљење, али су тешкоће биле у томе што су уметници старијег кола неговали према уметничкој омладини, која је имала да изврши све послове око прибирања и одашиљања уметничких дела на изложбу.

Софија нити је шта замерала, нити шта предлагала. Тамо је остало на леном пријему и обећању да ће и бугарски уметници изложити.

Одмах за овим сазвата је једна седница свих чланова одбора заједно са београдским уметницима који још у Београду беху. Већина чланова одбора беше се

већ разишла, а они који још у Београду бејаху, одлучише да се усвоје жеље Загрепчана, а нарочито оне да проглас потпишу и остали чланови одбора и да се у тај одбор узму још два уметника. Од отпутовалих чланова тражено је одобрење потписа телеграмима, а од неких не могасмо ни тим начином то одобрење добити.

И по други пут штампа се позив и разашиље се; али овога пута један члан одбора, који је на седници био и свој пристанак дао, даје изјаву у једном овдашњем листу, и тврди да он није пристао на потпис и да он није члан одбора. У пехар напитка капу још једна кап горчине, која је у толико горча била, јер је долазила с оне стране са којом је Омладина мислила да може сасвим поуздано рачунати. Одговор од стране одбора на ову изјаву и одрицање потписа био је избор два нова члана, који ће и по своједм друштвеном положају и по осталим својим особинама моћи накнадити онај морални губитак који је изложбено предузеће требало да претрпи.

Одмах после разашиљања позива, а чим су дефинитивно били утврђени локални одбори у Загребу, Љубљани и Софији, разаслат им је и план другог спрата зграде Велике Школе с молбом у исто доба да себи изаберу од стране централног одбора групе простора за излагање уметничких дела. И тај је посао брзо свршен, и усвојен је распоред какав се и на изложби може видети, т.ј. Срби и Бугари заузели су централне просторе зграде, а Хрвати и Словенци побочне просторе, тако да су до Срба били Хрвати а до Бугара Словенци.

Међутим, у колико је рад даље напредовао у толико су расле и тешкоће, које су претиле да цело предузеће, у пола успело, онемогуће.

Ствар се најпре тицала тога да ли ће аутономна Академска Управа Велике Школе одобрити употребу зграде или не. Поднета молба одбачена је са правдањем да су правничке собе потребне за полагање испита у септембру, као и тиме, што су техничке собе потребне ђацима за рад. Најпосле министровим посредо-

вањем допуштена је употреба зграде, али с тим да се о свима појединостима мора поново преговарати са академском управом, и о свему тражити накнадно одобрење. Каквих је поступности у савлађивању ових тешкоћа морало бити, може се видети и по овој околности: кад су столарски радници ушли у зграду Вел. Школе да отпочну рад, још се морало тражити министрово посредовање и за изношење две пећи из сале, које су се апсолутно морале уклонити.

Није се боље прошло ни са израдом срећака и плаката. У Државној Штампарији наилазило се такође на околности које су чиниле огромне сметње.

Велика је бојазан за остварење изложбе настала оног дана када је влада решила да се крунисање и државне свечаности са 6, 7 и 8 августа преместе на 7, 8 и 9 септембар. Пре овога владиног решења било је утврђено отварање изложбе за 5 септембар, како би се што више времена имало за спремање изложбе, пошто је рок и иначе кратак био. Великошколска Омладина, сматрајући и стварање југословенске уметничке изложбе као своје дело, унела је и отварање изложбе у програм рада југословенског омладинског конгреса. Почетак месеца септембра морао се изабрати још и с других разлога, те је све говорило за то да се изложба отвори 5 септембра. Изложбени одбор тек у неколико, и то са зебњом, могао се радовати премештању државних свечаности у време трајања изложбе, пошто се могло рачунати са већим бројем посетилаца; али, и учествовање на конгресу и на изложби било је од стране Бугара условљено тиме да они пристају суделовати у прослави стогодишњице српског устанка али не и у величању крунисања српског краља.

Као што се из овога види, главни задатак био је измирење разноликих захтева западне и источне браће. Први су за рад и успех тражили или бар цилали на иницијативу и рад наших званичних кругова; а други су баш такав рад осуђивали и желели пред собом видети

само вредну и енергичну омладину. И ово питање од чијега је правилног решења све зависило, решено је у корист идеје југословенске културне заједнице.

Ето то су све главне тешкоће које су се имале савладати да би се изложбом постигао успех. А успех је огроман.

Изложба је остварена у таком обиму и облику какав нико од нас није могао очекивати. У исто доба, она је својом појавом не само скептике убедила, него и противнике превела у веру спасоносне идеје о могућном југословенском зближењу на културном пољу.

Значај југословенске уметничке изложбе састоји се у овом. Изложба је најпре имала да манифестује први стваран успех на пољу рада културног уједињења Југословена. До тог доба рађено је само у теорији, и, у најбољем случају, на узајамним договорима Омладине у Софији и Београду.

Уметничка Изложба је једина и могла да постигне успех на том пољу. Монументална уметност је поље на којем се југословенска заједница не најбоље али најлакше може манифестовати. Понављам „најлакше", јер у области монументалне уметности нема оних језиковних и племенских граница које су самим карактером срестава за исказивање појединих идеја условљене, као што је случај на литерарном пољу, на којем није само тешкоћа у томе да ли ће се српски, хрватски, бугарски или словеначки „дијалект" за општи узети, него је спорна чак и азбука, т. ј. да ли ће се латиницом или ћирилицом писати на ма који дијалект усвојен био. Напротив, статуа или слика жанр-слика, портрет или пејзаж, а поврх свега још и историјска слика ма којег југословенског уметника биће разумљиве свакојем брату Југословенину. И у овом је погледу наш генијални уметник Г. Паја Јовановић указао правац којим се може ићи а да се остане и велики уметник и да се у исто време по-

служи оној великој идеји југословенског уједињења. Његова слика „Свадба цара Душана са Александром, сестром бугарског цара“ пружа пријатељу и познаваоцу уметности и сувише уживања у лепоме, али у исто доба побуђује и Србина и Бугарина да размишља о истини и важности идеје југословенског уједињења. Уметницима пак ова слика Г. Јовановића може да послужи као углед, као водиља, којим путем и правцем треба најпре да пођу југословенски уметници.

Пун значај југословенске уметничке изложбе још се више истиче у томе, што је у начину како је она организована и створена показан можда једини за сада могући начин којим се може југословенска културна заједница у дело приводити. Организација основана на потпуној индивидуалности појединих племена а без изазивања некорисног и опасног такмичења — то је пут и начин којим је ова изложба створена а којим ће се, ако Бог да̂, и „Југословенски алманах“ имати уредити.

Најпосле, на југословенској уметничкој изложби први пут су културно уједињени Југословени ступили у свет као засебна културна целина према осталим европским народима и културама, па и ако не за сада као једна потпуно хомогена целина, а оно ипак као слични, врло слични, чак истоветни елементи, који најсвечаније пред целим светом објављују да ће од сада заједнички радити, да желе бити сматрани као једна *културна целина*.

Ето у томе се састоји поглавито значај југословенске уметничке изложбе! А зар је он мали и незнатан? зар он није био вредан и достојан оних мука и непријатности, које су морале бити претрпљене те да се изложба оствари?

Задаци су ових југословенских уметничких изложаба много разноврснији него што су то они које имају остале уметничке изложбе других народа, школа и правана. Тога морају бити свесни не само наши уметници, него и сви ми остали, те према томе и радити.

Још онда када се договарало о изложби у заједници са нашим уметницима, и још и онда када се претресало питање о ваљаности и погодности локала за излагање, ја сам истицао и наглашавао свагда онај други задатак југословенских уметничких изложаба, које остале сличне изложбе на другом месту немају. Доказивао сам и обећавао да ћемо ми г. г. уметницима ставити на слободно располагање потребна средства за удешавање изложбених простора, те да на тај начин буде истакнута и неоштећена и уметничка вредност појединих дела, која се ни у тако подешеним локалима, признајем, ипак не може тако јако испољавати, као што би то био случај са тим истим уметничким делима када би у нарочитим изложбеним просторима била изложена. Ја се радујем да могу на овом месту потврдити, да су г. г. уметници наше тежње разумели, и, мада се гледало да сваки од њих буде по могућности задовољен, ипак су многи од њих драговољно пристали на уступке и жртве, јер су знали да се појединци ипак врло често морају жртвовати за опште добро, на којем се радило и ради.

Позната је ствар да сви наши југословенски уметници врло рђаво материјално стоје. У наше западне браће нема скоро никакве помоћи и подстицаја од стране државе и владе; а у нас и наше источне браће од стране главних фактора нема довољно разумевања и појимања важности уметности уопште. Сви су наши југословенски уметници упућени на приватну иницијативу, на помоћ појединаца, које су опет и сувише слабе. Под таквим условима није ни могуће уметницима да нам оно даду и пруже што они најбоље могу и умеју.

Југословенске уметничке изложбе имају, дакле, поред служења оној великој идеји културног југословенског јединства још и тај задатак, да југословенске уметнике упознају са народом, да у њему пробуде интересовање за уметност и уметнике. Тек тај пробуђени интерес имаће права да од уметника и уметности тражи да они служе оној великој идеји.

Изложбама, а преко њих и уметницима, задатак је да као носиоци оне велике идеје пођу у борбу против племенских подвојености, и да својим радом учине да се на уметничким делима њиховим огледају особине њихових племена, али да ипак носе на себи југословенски карактер. Ма како парадоксно изгледао овај наш захтев, он ће се врло лако појмити, чим се буде мало дубље загледало у уметност и уметничке прилике других народа. Какав ће тај југословенски карактер бити, како ће изгледати и у чему ће се састојати — тешко је за сада у напред одређивати, јер то треба тек да постане, тек да се створи дугим радом и многим изложбама. То ће бити крајњи резултат, који ће нам мучни и тешки рад донети; али је ипак извесно да тај резултат неће изостати.

Један пример објасниће још боље оно што ми захтевамо и на шта циљамо. Неоспорно је да се на југословенској уметничкој изложби налази уметничких дела прве каквоће како у погледу технике тако и у погледу на уметност уопште. Међутим, исто је тако неоспоран факт да је врло мали, скоро никакав број наших југословенских уметника који су та одлична дела до сада познавали; југословенским уметницима био је много ближи, а према томе и милији, ма који страни уметник, чак и сумњиве вредности, него ли што му је то био нпр. Г. Буковац или Г. Јовановић. С тога ћемо и на овој изложби видети, како појединци, да би се индивидуално што већма истакли, траже наслона на поједине стране школе, правце и уметнике, игноришући оно што им је у најближој близини, што је у самој ствари њихово, јер је дело брата њиховог.

Али, ако се ове уметничке изложбе буду и даље редовно сваке године приређивале, а надати се да ће то и бити, онда ће те изложбе имати да буду онај нивелишући елеменат који ће југословенске уметнике изједначавати, који ће их у једну велику целину стапати. Ја се надам да, ако се не буде то изједначавање, те последице ове прве изложбе опазиле још на првој идућој

изложби онда је извесно да ће се то опазити на другој, трећој или четвртој. Нама је већ и сада довољно, што су југословенски уметници који су већ стекли гласа и показали да нешто могу и умеју, ипак драговољно признали да су на овој изложби много научили и много видели што дотле нису знали и познавали. Али, ако је то случај код оних уметника који су индивидуално већ развијени, какав тек огроман утицај морају на себи опазити они наши млади уметници који с једне стране тек имају да формирају своју индивидуалност, а кад с друге стране немају прилике ни могућности, да оду у најјаче уметничке центре те да се тамо образују. Каква ће то добит бити за нас Југословене у погледу на културно јединство, ако се нађе који словеначки уметник који ће пристати уз правац рада нашег Г. Паје Јовановића, какав бугарски уметник опет уз правац рада Г. Г. Буковца и Медовића, или најпосле какав српски уметник уз Г. Г. Јакопића и Весела. Тим путем ће постати школе и правци много већи и јачи него што их могу створити уметници ма којег племена понаособ, а нове талентоване уметничке снаге сложиће се уједно да заједнички даље корачају. Тим путем и начином постаће југословенска уметност, која ће се, као једна засебна целина, и одликовати и истицати према уметностима осталих околних народа.

Тек после овога, када се наше југословенске уметничке прилике буду побољшале, а југословенски уметници изједначили, тек се тада може помишљати на ону манифестацију коју би имали извршити и у најјачим уметничким центрима. Мислим на колекције најодабранијих дела најбољих југословенских уметника, које би се редом у свима уметничким центрима имале излагати као дела југословенских а не српских, хрватских, бугарских или словеначких уметника. На овој првој изложби ми смо само манифестовали вољу за заједничким радом на културном јединству, те није чудо што се на њој налазе толике разноликости у сваком погледу. Ми смо позвали

страни културни свет да у нашу кућу дође и наше тежње види, а са свршеним делом и оствареним тежњама ми ћемо на њихов праг ћи и натерати их да о нама воде рачуна.

Ну, још једну корист од ове прве изложбе не смем прећутати, јер је то такође плод, стварни успех, њеног остварења. Радећи на стварању ове изложбе ја сам имао прилике уверити се са похвалним изузетком браће Хрвата да су односи не само појединих група, него и појединих уметника осталих племена, били тако несрећни да без мало један у другоме нису хтели гледати ни човека а камо ли уметника. И кад је стигао наш позив на изложбу, кад се потакла ова идеја, онда је настало опште комешање међу уметницима: почео је преовлађивати осећај за потребом толеранције, за заједницом. Ја сам убеђен, а то ми је обећавано са више страна, да ће се уметници осталих југословенских племена при повратку кућама из Београда из све снаге унети те да се сви уметници једног племена што већма један другом приближе, да се сложе у целину, јер треба радити на добру, части и угледу не само својег племена, него целог Југословенства. Племенита и часна утакмица учинила је своје, а велика и спасоносна идеја учиниће своје.

Непосредна корист за саме уметнике постигнута је овом изложбом у томе што је уметницима дата прилика да много ширем кругу, него дотле, могу своја дела показати. То је истина незнатна корист, али је ипак неоспорна тековина, коју огромна већина наших уметника није до сада имала. Ну, далеко је већа корист у материјалном погледу, коју су од ове изложбе имали најпре уметност сама а затим и наши уметници.

Ако се узме у рачун оно што је издато на материјалне трошкове за стварање изложбе, стварање уметничке галерије, и најпосле евентуалну куповину уметничких дела од стране Србије и Бугарске — у шта смо по извесним знацима склони потпуно веровати и приватних људи,

онда ће изаћи једна сума, која није мала. Нећу претерати, кад кажем да ће се на стварање изложбе и куповање уметничких дела утрошити сума око 30.000 динара. Међутим при овоме се рачуну мора имати на уму, да је продаја срећака за откуп уметничких дела једним делом потпуно онемогућена, а другим због разних других околности недовољно организована. У погледу на куповање срећака и помагање уметности овим начином имаће увек главни део да даду Србија и Бугарска, јер се међу осталом браћом не смеју срећке продавати. Да су биле и да јесу друге прилике, Југословени би се друкчије знали и умели својим уметницима одужити: такве прилике нису, те с тога треба и радити на њиховом остварењу.

Али ко би стигао да све користи од ових уметничких изложаба наброји и изнесе на оваквом месту и у овом времену? Тих користи има пуно и у сваком погледу.

Има још једна велика, једна огромна корист коју је ова југословенска изложба у Београду и самој литератури учинила. Српска је иницијатива за приређивање уметничке изложбе, али су браћа Хрвати пошли још и даље, те предложили да се са градивном уметношћу здружи и литература. На заједничкој конференцији уметника и књижевника свих Југословена одушевљено је усвојен предлог Г. Ђалског, да се најбољи уметнички радови са изложбе репродукују и да се издаду. Поред ових слика да буду штампани на матерњем језику дотичног писца и књижевни радови југословенских писаца. Цела организација овог „Алманаха", како ће се то дело звати, извршиће се оним истим путем и начином, као што је и изложба створена.

На тај начин Југословенима се пружа једно дело у којем ће они, сем музике, имати прибрана у слици и речи најбоља уметничка дела њихових синова, који су узели на себе задатак ширења идеје југословенског културног јединства, а тим самим и свеколику бригу и старање о општем добру Југословена.

Ја се надам да ће сваки од нас морати у души признати да је приређивањем прве југословенске уметничке изложбе пронађен начин и прокрчен пут којим треба ићи у раду за остваривање културног јединства Југословена.

Међутим, ова изложба нема карактер једног завршеног дугог и трудног рада; напротив, она је само силан и снажан покретач, прави и истински вођа на путу ка општем добру Југословена. Од увиђавности свију нас зависи да ли ћемо се томе покретачу придружити, потпомоћи га и за њим, као вођом, поћи. Лудо би и погубно било то не учинити, а паметно и корисно то извршити.

Али још нешто. Покретач свега овога била је наша Омладина. Она није презала од рада, још се мање плашила неуспеха. Међутим, Омладина је и сувише заузета својим пословима; осим тога, она има пред собом још пуно узвишених а неостварених идеала, за чије остварење треба младићскога жара, ентузијазма и бујне снаге. Оставимо Омладини да и даље буде авангарда старијег нараштаја, а време је и дужност је старијег нараштаја да својим јачим рукама и свестранијим искуством прихвати, чува и даље негује оно што је Омладина тако лепо освојила и створила. Грех ће пасти на старије, ако то не учине а нарочито ако то не учине из неке уображене бојазни да неће успеха бити.

Успех је ту, резултат је Југословенска Уметничка Изложба, а на тој основи треба даље зидати.

Др. Милоје М. Васић.

КОНГРЕС ЛЕКАРА И ПРИРОДЊАКА.

Општа унарложеност нашег друштвеног живота, ових последњих деценија, није поштедела ни наш лекарски и природњачки свет. И у њему, као и у свима гранама нашега народнога живота, застој је био скоро очајан: негде се чак враћало, а у напред се ишло таман толико у колико је време, преко наше воље, избацило нешто људи и нагонило нас на стварање две три научне и здравствене установе. Застој је у толико карактеристичнији што су и природне науке, а специјално медецина, баш за ове три последње деценије учиниле тако огромне скокове, да оне пред нама данас стоје као нове модерне зграде, које по готову ничега заједничког немају с прошлошћу. Тај огроман посао тражио је много руку, много посленика: сви су народи притекли — сваки је донео свој камен. Међу именима радника скоро не можете наћи српског имена. С основним изменама у тим наукама дошле су измене у установама: и у онима које служе напретку науке, и у онима где се напредак примењује. И ту, где се тражила само добра воља, учињен је минималан напредак, неизбежан већ и по томе што смо живи.

Пред таквим стањем намеће се питање: је ли било мудро сазивати конгрес и тиме указати пре свом и странима, на нашу страховиту немаштину у људима и установама?

Што се нас тиче, ми се искрено радујемо конгресу, јер се надамо да ће ова посета страних гостију у наш убоги дом, брутално разбити наш дремеж и општути нас на посао. И нехотично, сви смо том приликом правили инвентар наших добрих и рђавих ствари, и сви смо осе-

тили да нам се ваља мењати, и да ваља мењати, а то је први услов и уједно и први корак ка бољему. Ако с последњом здравицом и последњим „збогом" то осећање није ишчилело, онда ће овај конгрес бити салутаран. А наше је дубоко уверење да ће тако и бити.

Поред свих симпатија за овај конгрес, морамо учинити једну важну замерку. Зашто нису организатори поставили једно два прецизна практична питања опште користи, о којима би конгрес дискутовао и по могућству донео своје решење, место што се нажња конгреса развукла у низ предавања, од којих су добар део писмени састави без икакве вредности? Организациони одбор је из куртоазије према колегама учинио да је конгрес постао безпредметан, и да му је празна сујета ватренијих колега узела све време посвећено озбиљним пословима. Ми знамо да од тога пате сви конгреси, и да њихова архи-доказана штурост само од тога и долази, али нам се ипак чини да су љубазност и гостопримство одбора, у овој прилици, прешли у слабост. Одбор јо то и сам увидео и признао одлуком да се свака дискусија искључи и да предавања не могу трајати више од 15 минута. А искључити дискусију с конгреса значи уништити његов raison d' etre, значи одузети његову најбољу страну: да се дође брзо и сигурно до извесних закључака у још нерешеним научним питањима. Дати пак свима питањима нигло 15 минута значи омаловажити сва од реда и одузети конгресу доста његове научне вредности.

Овај је конгрес имао и другу сврху, сврху да упознавањем зближи интелектуалне елементе малих словенских народа, којима је то зближење једини спас. Та је идеја велика, огромна по своме значају и тешко свима нама, ако је не будемо разумели и пригрлили. Срећом, нема разумна и поштена Словенина, који ту мисао није схватио у свој пуној важности. Ми сви осећамо да је то зближење прека, насушна потреба; осећамо да оно

треба да буде искрено и на здравој основи мудрих концесија и братског заборава.

Тој идеји конгрес је послужио искрено и свима силама. Није било ни једне речи, ни једног геста који није тежио к њој. И зато, поред сиромаштине у научном погледу, конгрес је имао нешто достојанствено и велико. Сваки је осећао да ради на великом послу који има да заснује будућност.

Др. Д. В. Ж.

ОМЛАДИНСКИ КОНГРЕСИ.

Изгледа да, од шездесетих и седамдесетих година до данас, никада омладински рад није био живљи и није показао таквих стварних резултата. Свакако, прилике су ишле на руку, ранија поколења припремила су земљиште, преображај у духовима био је извршен, али младеж која је данас на ђачким клупама има да забележи два своја значајна успеха: прву изложбу југословенских уметника и први конгрес академске омладине југословенских земаља, две ствари на које пре десет година једва су и најсмелији помишљали. Наши млади су дали несумњив, опипљив доказ лењим „разочараним“, којих је толико у нас, да се може и даје радити.

Када су пре тридесет година два далековида млада човека, један Бугарин, Љубен Каравелов, и један Србин, Светозар Марковић, изнели плодну идеју заједничкога рада малих балканских народа и развијали велику замисао балканске конфедерације, *позитивни* људи су предусрели са подсмехом њихове младићске *утопије* и *фантазије*. Не давно, још пре осам година, када је једна мањина на београдској Великој Школи, прихватила те исте рационалне мисли, млади старци и професионалне

патриоте анатемисали су то као „издају заветне мисли“, и као „отровни космополитизам.“[1]

Особина је великих истина да за њих нема препона, да оне лагано и стално освајају, противу целога света и у пркос свакоме, оне се увијају у духове, прожимају савести, док једнога дана не освоје чак и оне који су им били најпротивнији, од Савла начине Павла, постану обичне, просте, опште. Тако је и идеја балканскога савеза захватила не само омладину и интелигентне слојеве наше, она се прелила и у јавно мњење, прешла чак у схватања владā, постала једна жива сила коју ништа више не може зауставити. За цео паметан свет у нашим крајевима, сем реакционарне штампе која на своје нечисте задње мисли баца вео некога чистуначког и непомирљивог национализма, сем професионалних „патриота“ који у компанијама експлоатишу патриотизам, сем неколико безазлених фантаста којима је тешко да се отргну снова који су љуљушкали њихову младост, цео мислени свет дошао је до закључка да за наше мале народе има свега два пута: „бити или не бити“, сложити се, сјединити се па живети и развијати се, или остати растрзан суровим, убилачким међусобним борбама, проводити дане у овој номиналној независности, и очекивати дан када ће се постати или руска губернија или аустријска провинција. За нас, овакве какви смо, има само један не само најбољи но једино могући пут: јединство. Стари Херодот, говорећи о балканским народима, рекао је ове пророчке речи: „Кад би се тај народ управљао једном вољом, и кад би задахнут био слогом, постао би непобедан, и како ја мислим, могао би бити најснажнији међу народима.“ То је једини начин не само да напредујемо но и да опстанемо: сем ако се не очекује какав особити политички катаклизам, како чудо, српскога, бугарскога или хрватскога Бога, кога романтични песници тако одавно призивају.

[1] Нав. од Т. Јовановића, у његовој књижици: *Савез Србије и Бугарске*, стр. 4.

Идеја која је славила своју победу приликом последњих конгреса омладинских била је идеја свакодневне трезвености и политичкога реализма. Несрећа је нас малих народа била што нас је XIX век затекао у ропству, у невољи и беди, што нам је садашњост била црна, и што нисмо имали снаге да погледамо у напред, но смо остали хипнотисани успоменама из прошлости. Да се пробуди национално осећање, свест и понос; да се она аморфна маса подигне на ступањ народа, обратило се прошлости, старој слави, победама средњевековних владара. Прву реч су имали историци и филолози, историјске успомене узете су за идеал будућности, језичне зачкољице имале су да стварају националну особеност, ударило се путем историзма и националнога романтизма. На тај начин дошло се до бесмислице: да се вера у живот тражи у гробовима, и да прошлост указује путе садашњости и будућности.

Није се народу говорило: као и сви други, зато што живиш, зато што си човек и свесно створење, и ти имаш права као и сви остали, да опстанеш, да се развијаш да што боље живиш, као равноправни члан људске заједнице, да идеш до пуног развића и до пуне слободе. У место речи иницијативе и вере у живот, позвала се у помоћ епиграфика и хералдика, средњевековно витештво и прашљиви пергаменти, васкрсао се и Душан, и Симеун, и Звонимир, пустиле су се опасне идеје да се ти дани дају и требају повратити, и народи који ништа нису имали, који су требали да извојују основна човечанска и политичка права, битно право на опстанак, опијали су се лудим империјализмом, манијом за величином, у свим тим оргијама угрејане маште романтичарске.

Црна садашњост, и страх од још црње будућности растерали су те фантоме прошлости, и, неизбежно, дошло је растрежњавање. Политичка независност наших малих држава је стављена под питање, и у сред назадних, освајачких великих држава на европском Истоку, ми не знамо шта нам носи дан а шта ноћ. Док су српски и хрватски

филолози расправљали наметно питање ко је коме украо језик, дотле су и српски и хрватски сељаци у Лици, Славонији, Срему губили комад по комад земље, ишли у просјаке, или у америчке прерије, да тамо шире славу Душана и Звонимира. И док су бугарски и српски научењаци на дугачко и широко, расправљали питања о историјским правима на Маћедонију, о значају гласа *ќ* и *ђ* у маћедонским дијалектима, дотле се словенски народ у тим крајевима систематски истребљивао, у толикој мери да није далеко дан када се на трагичном Косову Пољу неће више српски говорити а аустријских официри ено у самом Скопљу!

Пре идеолога, пре омладине, пре државника, прост свет који на живот гледа трезвено, својим очима, а не кроз књиге, здрави разум народни, увидео је колико бесмислености има у свим тим националним прогоњењима и верским борбама. И ако се систематски сејала мржња између Срба и Бугара, и ако је био онај злочиначки рат од 1885, *народ* српски и бугарски не мрзи се. Приликом устанка у Маћедонији, преко свију наредаба и упутстава, и српски и бугарски устаници нашли су се заједно у борби за слободу своје земље. Има већ петнаест година, како српски и хрватски радници свуда на страни, и у Бечу, Грацу, Берлину, Минхену, Паризу и Лондону, образују заједничка друштва, честита „југословенска радничка друштва", где се нове и шире идеје „југословенске" вршиле пре но што су и продрле у ширу јавност.

Конгрес српске омладине дао је доказа да наш најмлађи нараштај има озбиљно схватање живота, да има осећање социјалне дужности, да је уверен да пасивним народима нема места у историји. Постављен је основ једне велике организације омладинске, и то је било важно, али је још важније од речи прећи ка делу, отрести се оне кобне словенске неспособности за дуг и истрајан рад.

Конгрес југословенске омладине, где су и Бугари, и Словенци, и Хрвати, и Срби из свију крајева били тако обилно заступљени, један је од најважнијих појава

који су се последњих година десили у нашим крајевима. Не треба се варати: злу није стато на пут, и лако је могућно да и млади продуже грешке отаца. Није лако отрести се преко ноћ заблуда које су старији нараштаји завештавали млађима, уништити одједном оно што су годинама школа и књига стварали, попунити јазове које су векови дубили. Чврсто уверење, истрајан рад и поглед вазда уперен ка будућности имају да лече од рана које је ружна прошлост задавала.

А да има још много да се ради, доказ је сам конгрес. Било је ту и старомодне фразеологије и безазлене сентименталности, и сувише се потрзао топографски патриотизам са Авалом, Велебитом, Балканом, Триглавом и Ловћеном. У појединим тренуцима изгледало је као да хоће да се васкрсава још један фантом из прошлости: Илирство; с времена на време чули су се акценти неког мутног панславизма, и за то је добро учињено што је конгрес послао симпатичне поздраве грчкој и румунској омладини. Г. Стјепан Радић, који је један од најраднијих људи у нашим крајевима, грмео је против *лажне немачке културе* и величао *покровитељку Русију*, и мало је требало па да чујемо и баналне рефрене московских славенофила и београдских реакционара о „Труломе Западу“. Г. Радић зна много ствари, али заборавља да је Запад извор светлости и жижа живота на земљи: да за нове народе има два пута, или примити западну културу, као Јапанци, и живети, или јој стати на супрот, и бити прегажен, као амерички Црвенокошци или аустралијски Црнци; да је словенска култура празна реч, да немачку културу, културу Гетеа, Хегела и Вирхофа, не треба мешати са културом полу-феудалне и клерикалне Аустрије; и најзад, да ни мало није привлачна перспектива губљења словенских река у руском мору, и ако се већ бори то није да се мења јарам, но да се задобије пуна слобода човечанска, у дефинитивној победи Демократије.

Учинив те резерве, ови омладински конгреси су појаве којима се може свесрдно зарадовати. Још има пуно

корова да се чупа, још много ружних страсти да сузбија, још много нових и плодних истина да сеје, али је учињен један крупан корак у напред. Као што увек бива, све некористољубиве, живе и младе снаге једнога народа пошле су у напред, као аван-гарда. Њихови први успеси то су у исти мах први успеси ширих федералистичких идеја, Разума и Напретка. И задовољство је у толико веће што су такви успеси у нашим заосталим крајевима тако ретки!

Јован Скерлић.

КОНФЕРЕНЦИЈА ЈУГОСЛОВЕНСКИХ КЊИЖЕВНИКА И УМЕТНИКА.

Једна ствар повлачи другу, и на оно што је већ створено лако се ослања оно што тек треба стварати. Тако су јамачно мислили југословенски књижевници кад су, гледајући на заједничку а тако лепу акцију својих земљака уметника, пожелели да и сами учине извесну заједницу, међу собом, у својој области, у књижевности. Тога ради, они су одржали једну конференцију у којој су потражили пута и начина како да се дође до те заједнице. Ток и резултат те конференције излажемо на другом месту: овде хоћемо само да кажемо неколике рефлексије које су нам тим поводом пале на ум или дошле до ушију.

*

Пре свега, је ли књижевна заједница могућна? Књижевници су се повели за уметницима, а да ли они могу учинити што и уметници? Уметницима је лако радити заједнички. Њихова су дела приступачна свакоме који уме да ужива у сликама и статуама, језик којим она говоре општи је, и довољно је групсати целу југословенску уметничку продукцију на једном месту па да се заједничка акција југословенских уметника потпуно о-

ствари. Начинити изложбу значи дати прилике свима пријатељима уметности да виде све што су југословенски уметници створили: овога пута то је било у Београду, после ће бити у Софији, Загребу, Љубљани. То значи и нешто више, значи наиме створити уметницима боље прилике да до награде дођу, отворити већу прођу њиховим радовима. Заједничка акција међу уметницима, дакле, не само што је ствар могућна и релативно лака, него је толико корисна по уметност и уметнике да је сами уметници морају тражити и желети. Да ли је тај исти случај и код књижевника? Наравно да није. Књижевна дела не само што не могу никад имати тако општу прођу по целом југословенском свету као уметничка, него уопште не могу имати тако широку публику као ова, не могу бити приступачна, због разлике у језику која је основна препрека заједници.

Па какве књижевне заједнице онда може бити, у којем се облику она може јављати?

Може н. пр. у овом облику који је утврдила конференција. Она је, наиме, одлучила да се изда један алманах, једна књижевно-уметничка споменица, један албум у којем би биле репродукције уметничких дела с изложбе и књижевни прилози најбољих писаца из све четири народности југословенске: тај алманах већ би представљао извесну позитивну заједницу не само уметника него и књижевника југословенских. Али то није све у чем се ова заједница може манифестовати: има и манифестација у већем стилу. Г. Ђалски је предложио издавање једног великог југословенског часописа на којем би сви добри југословенски писци, сваки на свом језику, радили, и то (увек је добро књижевницима држати се уметникâ) заједно с уметницима: и тај предлог казује један нов а врло леп и импозантан начин књижевне заједнице. Само, издавање таквог једног југословенског илустрованог „Космополиса" једва би се могло остварити. Новчане тешкоће за такво огромно, скупоцено предузеће биле би скоро несавладљиве, а и посебни књижевни ни-

тереси појединих југословенских народа, нарочито Срба, Бугара и Словенаца, који моментално имају своје добре и модерне часописе, опирали би се томе. У осталом, и ван овог начина с уређивањем часописа, има још начина да се оствари књижевна заједница, и то простијих, позитивнијих, мање платонских. Поједини наши књижевни листови већ дуже времена доносе специјалне књижевне прилоге поленких југословенских писаца, понајвише хрватских и словеначких: у томе је такође указан један начин књижевне заједнице југословенске. Нека хрватски, словеначки и бугарски писци пишу по нашим листовима а наши по бугарским, словеначким и хрватским; нека то узајамно писање буде организовано, упућено тако да води све бољем и приснијем међусобном познавању модерне југословенске књижевне активности, нарочито онога што је најбоље у њој; нека се у том циљу нарочито одабирају теме (односно, родови) и писци — па је књижевна заједница стављена на чврсту подлогу, створена, остварена, бар у колико се односи на узајамно књижевно упознавање, које је, у осталом, прва ствар што се има постигнути. При тој узајамној сарадњи на часописима, могло би се још на једну ствар пазити, могле би се н. пр. бирати извесне теме које имају заједнички интерес за југословенске народе, за два, три међу њима; то би, у осталом, био нов облик књижевне заједнице. Нека српски писци израде есеј (да узмем пример који се чешће помињао ових дана) о Љубену Каравелову и његовом књижевном раду у Србији, па су учинили услуге Бугарима, помогли литерарно испитивање за које се Бугари у првом реду интересују а које је овима тешко учинити. У таквом случају, узајамна сарадња југословенских писаца по часописима не би имала за циљ само међусобно упознавање него и међусобно помагање. Има још облика у којима би се заједница могла јављати, и од сваке врсте. Може се уопште међу југословенским народима развити јаче узајамно интересовање у области књижевности. Можемо се ми нпр. у Србији више навићи

на бугарски и словеначки језик, пажљиво пратити прве манифестације модерног правца код свих југословенских народности, систематично читати њихове часописе, учинити да најбољи и најизразнији часописи њихови и књиге долазе к нама у довољној мери, створити боље прилике за растурање њихових дела у нас, итд.: то исто могу учинити Бугари, Хрвати и Словенци према нашој и другим југословенским књижевностима. Свакојаких би се још облика заједнице могло наћи, и један конгрес југословенских књижевника који је Г. А. Протић предлагао нашао би их занело пуно. Па и сам тај конгрес, који можда није тешко ни остварити, био би један облик те заједнице, и један од највећих у осталом. Ко зна? на њему би се могла створити можда и једна јача акција за побољшавање посебних књижевности југословенских. Ево на шта овим мислим. У разговору са бугарским књижевницима опазио сам да књижевни живот у Бугара има јаке сличности с нашим, да и Бугари имају у главном такве исте књижевне прилике као и ми, да имају исте врсте рђавих књижевника као и ми, да, следствено, пријатељи књижевности, они који озбиљно желе да се књижевност образује према узорима светске књижевности, и код њих исту муку муче коју и код нас: такве су појаве (ако је генералисање дозвољено) и у Хрвата и Словенаца, у свих Југословена дакле, више мање. Кад ствари тако стоје, зар за те пријатеље књижевности не би било добро заједничку акцију учинити, на исти начин се опирати злу које штети књижевности, утврдити заједничке принципе и захтеве за правилно развијање књижевног живота, створити заједничке норме за критику која унуђује добре а отклања рђаве, дати тиме више ауторитета и више тежине корисним напорима у посебним књижевностима?...

Могу нам скептичари пребацити да смо, у овим комбинацијама за заједничку акцију југословенских књижевника, можда мало понесени оптимизмом ових лепих југословенских дана, али нам не могу пребацити да оне

личе на оне неостварљиве пројекте и наде некадашњих покрета за југословенску књижевну заједницу, на дим и маглу старог илирског ентузијазма.

*

Хоће ли бити користи од југословенске књижевне заједнице?

Свакако. Нека се и један делић поменутих комбинација оствари, па ће користи бити. Али да оставимо те комбинације које би се тек временом оствариле, користи има већ сад, већ од овог првог и елементарног зближења и познања. Користи уопште има од узајамног књижевног упознавања. У свом говору на конференцији, Г. Тодоров је тачно насликао расположење књижевника појединих југословенских народа према питању треба ли им познати југословенске књижевности. „Шта ће мени, рекао би (по речима Г. Тодорова) Србин, да познајем бугарску књижевност кад ја из ње, поред француске, немачке и других, немам шта да научим? А шта ће мени, рекао би Бугарин из истог разлога, да познајем српску књижевност? Тако и Хрват и Словенац." Има, међутим, као што је и поменути симпатични бугарски писац рекао, сваки од југословенских књижевника да научи понешто од другога, ма шта, ма најмање. Има бар то да постане скромнији кад види да и у другим југословенским народима књижевници раде то исто што је он мислио да сâм на Балкану ради, ако не и боље него што је он радио.

*

Треба се, дакле, упознати. Али не треба при том, при идејама о југословенској књижевној заједници, престати поштовати велику светску књижевност, западну књижевност. Специјално ми Срби њој много дугујемо и много имамо да од ње очекујемо. Јаче интересовање за велике светске језике и књижевности, дубље познавање западне културе, додир с њом у ширим димензијама, што се све у последње време јаче развило, донели су нам правилније погледе на књижевност и културу, боља и савршенија књижевна дела, узвишеније тежње, виши

књижевни ниво. Западна култура и даље ће у истом смислу утицати. Не треба је дакле заборављати, при овом зближењу са општом југословенском културом. Или боље, треба остати под њеним утицајем, али познати се боље с културом нама блиских Југословена.

Павле Поповић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Dr. Драг. М. Павловић. *Прилог историји Кочине Крајине и Михаљевићевог фрајкора*, по грађи из бечких архива (Из Гласа LXVIII Срп. Краљ. Академије, стр. 109—158).

Пре три године приказујући у овом часопису студију Г. Павловића о Пожаревачком Миру, замерио сам овоме што је био врло непажљив при раду, те му је студија испала некритична и без вредности, и том приликом изјавио сам жељу да радови треба да су му бољи. Али се то не види ни по оној студији штампаној у лањском Летопису Матице Српске нити по овој расправи у Гласу LXVIII. Јер овде, без мало, има оних истих недостатака који су констатовани у студији о Пожаревачком Миру. Стога се Г. Павловићу мора поново замерити, и то за ову расправу још у толико пре што она самим тим што је штампана у Академијину Гласу треба да има више одлика једног научног рада него она ранија студија.

Ова расправа, као и све друге што се данас јављају у српској историографији, јесте из области припремног рада за научну обраду историје. Уопште, историографски рад у нас не стоји на оној висини као у напреднијих народа, нити има довољно погодаба за обраду историје као праве науке. Јер док су тамо у великој мери срећени претходни радови и пречишћена основна питања која се тичу историје и њеног научног обрађивања, па се сада ради на ослобођавању историје од политичких,

индивидуалних и хронолошких идола; док се тамо тежи да историја буде без нарочите тенденције и морализања, без литерарних, романтичних и анегдотских сврха, као и да не буде фотографија прошлости нити просто аутоматско регистровање догађаја; док се тамо истражују велики проблеми којима се има бавити историја као наука и нарочито тражи конструктивни дух којим ће се, на основу великог броја факата, научном генерализацијом створити веза између феномена — у нас се још дуго времена мора радити на претходним пословима историјским: на истраживању и прибирању градива и разјашњавању бар најглавнијих догађаја из прошлости нашега народа.

Али како се баш на овим припремним радовима заснива каснија разрада историје као науке, они треба да су изведени на потпуно критичном основу, њихова обрада мора бити што је могуће боља, и ресултати њихови да представљају последњи стадијум питања којима се баве. То се тражи и од ове расправе Г. Павловића, у којој се расправља о Кочиној Крајини и Михаљевићеву фрајкору, као елементима за историју турско-аустријског ратовања 1788–1791 године и прилика у Србији тога доба. Главна питања у њој треба да су, на основу раније познате грађе и оне што је писан први саопштава, потпуно расветљена, а тако исто и сва споредна која су ту да се помоћу њих објасне главна. Пут пак којим се дошло до тога има бити онај што данас вреди за научно испитивање историјско: сви подаци претходном анализом треба да су проверени, тачно употребљени и правилно конструисани у једну целину, тако да први даљи радник који се буде бавио тим питањима, има просто поћи од ресултата у расправи Г. Павловића.

Како је пак о питањима којима се бави расправа Г. Павловића писано и раније, и пошто је грађа доста растурена, а међу већ објављеним подацима има их који вреде, али их има и таквих чија је вредност сумњива карактера или су и без икакве вредности; даље, како о тим истим питањима у архивима и по другим хранили-

штима рукописа онога доба има још доста необјављених и вредних података, ја замишљам да је овакав задатак сваког историчара који би писао о капетану Кочи, Кочиној Крајини и српским фрајкорцима, па и Г. Павловића. Тај има да прикупи све што је досад писано о тим питањима; даље, према томе, има да прибере нову грађу за коју зна да постоји, али тако да, радећи овај други посао, у исто време критичном разматрању подвргне раније објављене податке и нађе у колико су ови тачни и вредни: затим, пошто их тако покупи и оцени, да појединим фактима, недовољно разјашњеним помоћу нађених података, разјашњења нађе у подацима изван те непосредне грађе; и најпосле има, са више или мање рефлексија, али и са довољно критичности, да конструише известан оквир, у који ће унети појединa факта доведена у узрочну везу, помоћу чега ће се добити целина, расправа, у којој ће бити критички оцењена вредност познатих података и дати последњи ресултати о разматраном питању.

Ја тако сматрам да треба радити озбиљну расправу историјску штампану у Академијину Гласу, из које се јасно има видети не само како је спољашња критика историјска правилно примењена на употребљене податке — а помоћу тога се посредним путем врши посматрање догађаја и факата — него и да је унутрашња критика, као много значајнији део историјске критике, извршила свој задатак. Оба ова дѣла историјске критике треба да се огледају у избору факата и њихову одређивању, чега у једној расправи мора бити, да би потом било и правилног груписања факата и историјске конструкције, у чему се и састоји прави рад историјски. Али то се не види из ове расправе Г. Павловића. Њен писац није применио данас свуда усвојени метод нити се обазирао на захтеве који вреде за историјску расправу, стога тамо има доста недостатака, од којих једни потичу из непознавања самих факата, а други са неметодичнога рада и са велике небрижљивости.

Тако прво, није му тачно што се, радећи ову ра-

справу, није осврнуо на раније радове и што није узео у вид већ публиковану грађу за питања која претреса. Јер и ако он у почетку на 139 страни вели како му „није намера да дâ историјску монографију о рату аустријско турском и учешћу српском у њему“ него мисли да му овај рад буде „прилог историји Кочине Крајине и српског фрајкора на основи досада нигде непубликоване архивске грађе“ и да му „овај рад има да дâ само скицу Кочине Крајине и Михаљевићевог фрајкора на основу необјављене архивске грађе не допуњујући је ранијим историјским монографијама и публикованом грађом“ — ипак он у томе греши. Такво схватање погрешно је. Јер у једној радњи историјској, којом се мисли створити основ за даље упознавање каквог питања, каквог догађаја историјског, мора бити освртања на раније радове и на већ публиковану грађу. То је један од првих и најелементарнијих радова у историјској критици, којим се ова помаже при прибирању, одабирању и срећивању факата, из којих има да постане скица. То је један део оног посла у историјском раду, без кога не само што даљи рад може бити без вредности, него без којега писац не може доћи ни до правог уверења о користи свог посла за касније раднике који се буду бавили тим истим питањима. А ово питање о користи што ће је имати један научан рад за касније научне раднике, јесте врло значајно и никако се не сме сметнути с ума.

Гледиште по коме један историчар истраживач може радити расправу без освртања на раније радове и већ познату грађу, погрешно је и због тога што обраде једног питања у историјској расправи једино на основу необјављеног материјала историјског може бити или кад нема другог материјала до оног на који историчар наиђе у свом истраживању архивском, или кад је раније познати материјал у толикој мери нетачан, да је без икакве вредности за критичан рад. За сваки други случај при изради расправе потребан је осврт на раније радове и већ познате податке. И то је потребно са више разлога. На тај начин писац не само што упознавши градиво и

раније утврђена мишљења потпуно упознаје предмет расправљања, него још врши критику материјала до ког је дошао у свом истраживању и клони се погрешних закључака који неминовно проистичу из недовољно проучена градива. И Г. Павловић требало је тако да уради, јер да је тако радио, он за све податке саопштене у својој расправи не би тврдио да су нови и непознати, кад их тамо има и из раније познатих; у свом елаборату избегао би извесно неке од грешака, јер би за њих сазнао при поређењу раније познатих података са новима; нови подаци били би критички и њихова вредност утврђена, а критички претрес потребан је и за њих, и ако су архивски; тако оцењенима лакше би нашао потребан оквир; и, најпосле, мада није мислио пружити исцрпну расправу о обележеним питањима, него само скицу, таквим радом ова би била тачнија и на бољем основу заснована него што је ова коју је дао, и пре би дошао до правог уверења о користи од овог рада за касније раднике на тим питањима.

Као што рекох горе, међу подацима које Г. Павловић мисли да их саопштава први, има и таквих који су већ познати. Тако о оном сукобу Михаљевићевих фрајкораца под капетанима: Соколовићем, Новаковићем, Радичем Петровићем и Влајком Стојковићем са београдским Турцима код Железника (код г. Павл. стр. 140—141) има у Голубици IV на стр. 244; напад Михаљевићев на Хасан-пашину Паланку 21 јула 1788 (код Г. Павл., 141 и 142) изложен је много опширније у Голубици IV, стр. 246; о кретању фрајкораца по заузећу Београда ка Гроцкој и Коларима под командом Ђенерала Ота (код г. Павл. 144) боље је изложено у Oesterr. milit. Zeitschrift, стр. 26 и 27 у чланку Feldzug des k. k. kroatisch-slavonischen Korps gegen die Türken (nach Originalquellen); о заузимању Остружнице 10 сент. 1789 има у Freiwill. Theilnahme der Serben und Kroaten[3] (Wien 1854), 287; Михаљевићев поход из Јагодине 2 јануара 1790 на Крушевац и заузимање овога изложен је опширно у Freiwill. Theilnahme, 323—325, са подацима којих нема у Г. Па-

вловића (стр. 117): о кретању Ђенерала Ота и пуковника Михаљевића у септембру 1789 ка Јагодини, Ћуприји и даље (код г. Павл. 115 и 116) има опширније у Oesterr. militär. Zeitschrift. IV, 81 и 82; исто тако тамо је тачније представљен Михаљевићев поход на Крагујевац и даље кроз Гружу на Карановац 1790 год. (стр. 83—85, код г. Павл. стр. 146).

За једну расправу изведену на синтетичној основи, где је подробно разматрање обилнога материјала и задржавање на свакој ситници непотребно и од штете за постављање јаке каузалне везе између крупних факата и најјаснијих појава, која се добија само научном генерализацијом задржавајући се на главним и потпуно утврђеним појавима, горњи недостатак констатован у расправи Г. Павловића не би био тако велики, као што је за овакву, која путем анализе има да испита и оцени факта из докумената и на основу њих да пружи жељену скицу. За израду једне расправе историјске синтетичним путем и примену најглавнијег принципа у том методу, за примену конструктивног духа, довољно је познавање и потпуно разумевање карактерних факата. Овде пак, за успостављање тих факата мора се рачунати и на најмање ситнице, из којих ће се анализом доћи до елемената неопходно потребних за расправу. Отуда док у првом случају историчар може сматрати за излишно освртати се на све раније публикације о питању које расправља, он их у другом случају мора имати на уму и мора се користити њима. Зато му ја овде не замерам толико што је објављујући већ познате податке дошао у сукоб са оним тврђењем својим у ноти на стр. 139, него што је заведен тим погрешним уверењем пропустио да провери податке које износи као тачне и несумњиве и који, у даљем реду, казују да му овај рад није довољно некритичан, па према томе и да је жељена скица о Кочиној Крајини и Михаљевићевим фрајкорима врло непоуздан основ за даљу студију тих питања.

(Свршиће се.)

Јов. Н. Томић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

„*Југословенско вече*“.

Југословенски концерт који је приређен 6. септембра у Кр. Срп. Нар. Позоришту у распродатој кући отворио је оркестар београдског Народног Позоришта под управом свога капелника Г. П. Крстића са увертиром „Биљан и Оморика“ од Г. Ст. Бининчког, коју је и овога пута публика добро примила.

За увертиром је дошло академско певачко друштво „Обилић“, под управом свога хоровође Г. Ст. Бининчког, са „Славијом“ од Г. Мариновића. Композиција је врло карактеристична, хармонски јој је склоп занимљив, а употребљена су контрапунктна средства. Примљена је добро.

Као пијанискиња представила се Г-ђа М. Черен, из Бугарске. Г-ђа Черен свирала је прво Шуберт-Хелерову „Пастрмку“, (La truite) брилијантни capriccio, који је Госпођици врло добро пошао за руком и у техничком и у музичком смислу; мање је могла задовољити Бахова „Toccata“, јер се ту Г-ђа Черен и сувише слободно кретала, самовољно је мењала темпо, и, поред свега духовитог схватања многих појединости, није могла извести продукцију великога стила.

Најсјајнија тачка овога вечера био је без сумње Г. Пера Стојановић. Он је свирао своју композицију „Песма без речи“ и „Полонезу“ од Вјетана, уз пратњу клавира. У оба комада дао нам је доказа о својој знатној вештини: у својој композицији показао је млади уметник да има смисла за форму, у „Полонези“ је развио своју беспорочну технику, одлично вођење гудала, широк, благородан тон ретке лепоте, и право уметничко схватање са мушком збиљом и скроз здравим осећањем. Публика га је, разуме се, бурно поздравила.

После слике „Он“, у другом делу концерта, свирао је оркестар једну смешу из Маринковићевих песама, за којом је дошла Г-на Мира Девова, из Љубљане, са песмама: „Zvezde žario“, од Прохаске, „Запевај ми песму“, од Чајковског, и „Солвеговом песмом“, од Грига. Госпођица пева са музикалним разумевањем и уме згодно да се користи својим органом. Глас јој, до душе, није велик, али звучи необично пријатно, нарочито у средњим и високим партијама. Г-на Девова уме своме певању да да нарочиту драж, што на слушаоца делује необично пријатно; глас јој је врло школован, изговара у свима положајима лако и без муке, и способан је за све динамичке нюансе. Г-на Девова је пожњела код публике велики успех, који је и заслужила.

Веома нас је изненадило загребачко певачко друштво „Младост“ са својим продукцијама: „У летњи сутон“, од Новака, „Јадрански звуци“, од Вилхара. Убедљивије се те ствари нису могле извести: човек се мора дивити лакоћи с којом су их технички савладали, чистом певању, индивидуалном учествовању сваког појединог гласа у целини, подређивању под заједнички дух, пријатном осећању стила и стваралачкој моћи.

Г. Бетето, оперски певач из Љубљане, био је, веле, спречен назебом(?!), те није могао да пева.

Концерт је завршен одличним словеначким октетом са: „Струнама“, од Г. Јенка, и „Драг и млади“, од Недведа. Хор је извео оба комада тачно, чисто, с пуно темперамента, чиме је постигао код публике велики успех.

X. X. X.

БЕЛЕШКЕ.

СТОГОДИШЊИЦЕ.

Омладинска прослава стогодишњице првог устанка. Као први гости београдској Великошколској Омладини стигли су Срби из неослобођених српских крајева, осамдесет њих на броју.

2 септембра. Чим су допутовали ти први гости, била је мала конференција у Бајлоновој Пивници на којој су се сви српски студенти сложили да је Организација Српске Омладине врло потребна, па потом утврдили дневни ред за сутрашњи дан.

3 септембра. Цео дан био је Конгрес Српске Академске Омладине. За председника изабран је: Г. Д. Ђукић, за потпредседнике: Г. Г. Дрљевић и Смиљанић и за секретаре Г.Г. М. Поповић и J. Тановић. За основу организације узет је онај програм који су пролетос израдили изасланици „Зоре“ из Беча, „Србадије“ из Граца, „Свијећелића“ из Загреба и управа „Побратимства“. Тај је програм у неколико проширен, те је збор донео овакву резолуцију:

„Циљ је организације: да би своме народу олакшала и помогла у утакмици са осталим културнијим народностима, на просветном, економском и свима осталим пољима народног живота, спремајући га у исто време за онај велики идеал: ослобођење свих српских неослобођених крајева, Српска Омладина организоваће се у једну што јачу целину, како би на тај начин и цела њена снага била организованија, једнообразнија, и отуда њен рад на горе истакнутом циљу успешнији.

„Организација Српске Омладине заснива се на моралној обавези целокупне Омладине да, где се нађе неколико њих, раде на добру свога народа, обавештавајући о своме раду савезну управу, одакле ће пак примати обавештаје, путем листа или другим начинима, о раду у

свима осталим крајевима. Средиште савеза је Београд. Управу савеза сачињавају: председник, два потпредседника, два секретара, један благајник и пет чланова уређивачког одбора. Сви ови чланови морају бити из Београда. Поред тога у Управу Савеза улазе из сваке дружине по један претставник. Оних девет чланова из Београда отправљају редовне послове и уређивање листа. Њих бира збор београдске омладине из своје средине.

Пуне управне седнице састају се два пута годишње (крајем јануара и септембра); иначе по потреби. Кад се буде савез конституисао, има да издаје свој орган, који ће бити огледало све Српске Омладине."

Г. Душан Ђукић закључио је Конгрес Српске Омладине у 8 часова у вече.

4 септембра. Допутовали су Хрвати и Словенци. Било их је до сто двадесет.

5 септембра. Допутовали су у 7 часова пре подне бугарски студенти. У 10 часова била је свечана седница „Побратимства" у сали код Булевара. Збор је отворио *Г. Љ. Нешић* председник „Побратимства", замолив најпре госте да одаду пошту борцима из првог устанка, а затим истичући да изложба, која ће се данас отворити, назначава полазну тачку рада на културном зближењу Југословена, и желећи, као што је прошли век носио карактер борбе, да нова епоха буде обележје заједничког рада. *Г. Х. Кризман*, од стране хрватске омладине, захваљује на братском поздраву радујући се што Српска Омладина ставља своју прославу на шире, југословенско, поље, јер је први устанак био од великог значаја по све Југословене. *Г. Челенгиров*, Бугарин, истиче значај културног заједничког рада Југословенске Омладине по културни напредак Југословенских земаља, тражећи и тежећи јачој економској заједници. *Г. Жерјав*, Словенац, захваљује на лепом дочеку. Слави оне што, дигнувши револуцију, спремише на крви земљиште за културну еволуцију Србије и Југословенских земаља. Потом је *Г. П. Антула* држао један пригодан говор о првом устанку. Тиме је седница била закључена, и омладинци се кренуше Великој Школи да присуствују отварању Југословенске Уметничке Изложбе. —

Петог дана у вече била је једна конференција омладинаца са старијим својим пријатељима у сали код Бу-

левара, коју је својим говором отворио *Г. Стјепан Радић*. Он је доказивао да међу Југословенима нема никакве националне, географске ни историјске разлике, да то и сам народ осећа и да је распарчаност дошла касније. Напомиње да ће овом раду бити много препрека и препоручује приврженост Русији. *Г. Др. Милан Марковић* обећава у име демократа Срба, да ће својски радити на уједињењу Југословена. *Г. Смодлака* одаје хвалу Омладини, и моли је да заборави несугласице. Ранији је покушај пропао јер је ништио народност због Југословенства и капризма, а то не иде. Заједнице може бити само у савезу свих покрајина, где ће свако бити у својој кући, па ипак сви под заједничким кровом, и једна јединица према туђину. У истом су смислу говорили *Г. Г. Томов* (Бугарин) и *Жерјав* (Словенац).

6 септембра. Конгрес Југословенске Омладине почео је 6 септембра, пре подне, у сали код Коларца.

Конгрес је отворио *Г. Ђ. Пешић*, правник, председник „Побратимства“, позивајући учеснике да се договоре о своме зближењу, после чега ће се лако моћи прићи коначном споразуму. Предлаже за председништво конгреса: *Г. Грегоръ Жерјава* (Словенца) за председника; за потпредседнике: *Г. Г. Хинка Кризмана* (Хрвата), *Г. Георгијева* (Бугарина) и *Ђ. Јовановића*; за секретаре: *Д. Кодермана* (Словенца), *Ж. Чанкова* (Бугарина), *Ј. Басаричека* (Хрвата) и *П. Ачтулу* (Србина). Збор прима листу.

Председник *Жерјав* захваљује на поверењу и даје реч *Г. Ђ. Јовановићу*, који предлаже да се пошаље телеграм румунској и грчкој Омадини:

„Југословенска Академска Омладина са свог првог Конгреса у Београду, поздравља вас, румунске и грчке другове, изјављујући да груписање Југословена није управљено против осталих малих балканских народа несловенскога порекла, већ на то да би могли издржати утакмицу са већим културним западним народима“.

Конгрес прима тај поздрав, а потом од Бугара говори *Челенгиров*, о развитку бугарске литературе делећи је на пет делова: на стару бугарску литературу, на епоху ропства, на литерарни и политички ренесанс, на револуционарну књижевност и, најзад, на литерарно ослобођење Бугарске.

Конгрес је прекинут и настављен по подне.

Словенац *Јанко Претнар* говори о приликама у Сло-

венаца, о њиховој литератури од Водника до Прешерна, о политичком раду четрдесетих година у њих, износи историју словеначког народа, борбу с Германством, па затим говори о односајима Словенаца према влади, о унутарњим страначким односајима у народу и омладини, о потреби народних школа, које влада неће да отвара, о друштву Св. Мохора, Словеначкој Матици и Планинском Друштву, напомињући да за Словенце нема прошлости већ само будућности, и да у својој борби рачунају на Словенски Југ. Потом је *Г. Мишко Дерка* говорио о култури у Хрватској, налазећи да је Далмација са својим радом колевка хрватске културе. Напомињући књижевну радњу у Босни, зауставља се на илирском покрету и Мажуранићу, и говорећи о Загребу, говори о Прерадовићу. У борби клерикализма с модерним критичким духом у књижевности одрасла је млађа генерација с Крањчевићем на челу. Најзад говори о скулпторима и сликарима хрватским. *Г. М. Стиљинић* изнео је у свом говору културно стање Срба пре сто година и данас. Пошто је тако изнесено културно стање Југословенских народа, конгрес је донео резолуцију:

„Српска, Бугарска, Хрватска и Словеначка Омладина сабрана на свом Првом Југословенском Конгресу у Београду једнодушно закључује свој рад око културног јединства Јужних Словена, сматра то својим најпречим народним послом те позива све културне институције — књижевничке и уметничке, југословенских народа да своје деловање поставе на широке и плодоносне основе узајамности и јединства Јужних Словена“.

7 септембра. Десио се један мали неспоразум између председништва и бугарског референта, конгрес је одложен до после подне. За то је време Бугарска Омладина донела једну резолуцију, коју је Конгрес примио, и која гласи:

„Јутрос се десио мали неспоразум на Конгресу међу бугарским референтом и председништвом Конгреса. Томе није узрок национално или политичко питање, већ је то последица једног простог и формалног неспоразума између референта и председништва, и које последње сажаљева“.

Потом је *Г. Маттајков* говорио о економском стању Бугарске, *Г. Бенигар* о економском стању Хрватске, *Г. Жерјав* о економском стању Словенаца и најзад *Г. Ђ. Јовановић* о економском стању Србије, Црне Горе и нео-

ослобођених српских крајева. Потом је збор донео ову резолуцију:

„Конгрес, саслушавши реферате бугарског, хрватског, словеначког и српског референта, налази да Југословенска Академска Омладина радећи за зближавање својих народа, треба да постави то питање и на народно економску основу и да ради свим силама на економској независности од осталих економских противника“.

На петој седници *Г. Љ. Нешић*, у договору с југословенским уметницима, предложио је, и збор примио да се у свим националним центрима изаберу одбори који ће с уметницима радити на припређивању југословенских уметничких изложби и по осталим културним центрима. Свако племе уређује свој део алманаха и своје одељење на изложби. Главни је одбор онај у чијем се месту припређује изложба. Потом је *Г. Жерјав* с неколико топлих речи закључио седнице Првог Конгреса Југословенске Омладине.

8 септембра. Био је опроштајни ручак на ком су говорили Г.Г. Ђалски, Тодоров, Љ. Нешић, Љ. Јовановић, Миховил Николић, Тресић-Павичић, Челенгиров, Цемовић и Љ. Јовановић, правник. Тог су вечера отпутовали бугарски студенти, а сутра дан хрватски и словеначки.

Н. А.

Конференција југословенских књижевника и уметника. — У понедељак 6 септембра у 10 ч. пре подне састали су се југословенски књижевници и уметници у хотелу „Империјалу“ у циљи да се договоре о даљој заједничкој акцији уметника и књижевника. Присутни: Гђца Августа Шантељ, Александар Шантељ, Андра Стефановић, Андреј Протич, Антс Габер, Вилко Север, Владимир Видрић, Ђорђе Јовановић, Иван Ангелов, Иван Мрквичка, гђа Јелена Димитријевић, Јован Дучић, Јован Скерлић, Јован Томић, Јосип Герм, Јосип Регали, Јосо Бужан, Лујо Војновић, Љуба Бабић-Ђалски, Марко Мурат, Миле Павловић, Милоје Васић, Миховил Николић, Никола Михаилов, Павле Поповић, Паско Вучетић, Петко Тодоров, Риста Вукановић, Риста Одавић, Рихард Јакопић, Роберт Франгеш-Михановић, Рудолф Валдец, гђца Ружица Север, Стеван Ловчевић, Стеван Тодоровић, Ферде Весел, Фран Говекар, и др.

Конференција је почела у 10 часова.

На предлог Г. М. Васића изабран је за председника Г. Љ. Бабић-Балски.

Г. *Балски* поздравља збор, помиње како су овамо Хрвати дошли са највећом љубављу и изражава жељу да Београд постане центар Јужног Словенства. У погледу одбора од Срба, Хрвата, Словенаца и Бугара жели да буде сталан, са задатком да се стара о припремама изложаба, али има да мисли и о слози и јединству књижевном, ради чега се сваке године има приредити не само један Алманах него кренути сад и часопис који ће на Балкану имати бар 1000 примерака. Тај одбор има да сруши китајски зид између Срба и Хрвата, јер је данашње стање међусобног познавања Јужних Словена жалосно. Треба зближења, треба јаче везе. Ми смо и политички пропали, ако не буде пружена рука брата брату, ако не буде међу нама културног јединства. Ми ћемо бити право робље, ако останемо овако раскомадани. Ова изложба приликом крунисања јесте светао часак за рад Југословена.

Г. *Герм* предлаже да остане стари одбор за изложбу, а нови за Алманах који се има издати.

Г. *Балски* наставља говор с понављањем горњега.

Г. *Тодоров* помиње потребу јединства код Јужних Словена. Вели даље како је са завишћу гледао на Скандинавске народе, који су политички јаче развијени од Словена, али су културно били јаки и моћни да сазнаду потребу о јединству. Жао му је што гледа како су Срби, Хрвати, Бугари и Словенци раздвојени а све са разлога како један нема шта да научи од другога, него само од великих културних народа. Али платонска љубав није довољна. Ради тога помиње једног писца Sturm und Drang-периода, који је тражио и тежио да се слични проучавају у првом реду, да би се познали. Вели: ми треба да се упознајемо, али једни другима не смемо пребацивати што је један братски народ опевао другом славу и прошлост. То је саосећање а не отимање: то није отимање него сматрање заједнице, осећање и разрађивање свога. У погледу Алманаха мисли да га треба примити на ма какав да је, Алманах о изложби, а не велики часопис који се не би дао остварити. Ради тога треба од сваке четири народности узети по два до три члана у одбор.

Г. *М. Николић* резимује предлог Г. Тодорова о Алманаху који би обухватио садашњу изложбу и радове југословенских књижевника. Слаже се с тим. Али једну

допуну хоће да чини. А то је: 1) Алманах да носи етикету на корицама да је постао у спомен крунисања Краља Петра, и 2) да се за тај Алманах учини позив свима југословенским књижевницима да сваки дâ свој прилог. Тек тако се може осигурати терен за часопис југословенски који предлаже Г. Бабић. Све ово да учини већ постојећи одбор.

Г. *Ђ. Јовановић*, вајар, слаже се с Г. Николићем, само напомиње да етикета треба да буде у спомен стогодишњице а не само крунисања.

Г. *Мил. Васић* тражи да свака народност односно њихови представници код куће уреде шта ће ући у Алманах. Сваки нека бира што је најбоље у свом народу, а радови да се штампају на језику народности од које је писац.

Г. *Герм* тражи да се сви прилози у Алманаху штампају сваки на сва четири језика, тако да буде четири Алманаха.

Г. *Ђалски* тражи да радови буду штампани језиком народности од које је писац а не цео Алманах на свакоm језику. На ово друго никако не пристаје.

Г. *Мил. Николић* наглашава како треба узети већ постојећи одбор и у њ унети још књижевника. Овај треба да буде центар, а у осталим местима, у Софији, Загребу и Љубљани нови пододбори, који ће прибирати и одабирати потребне радове.

Г. *Јован Томић* у име Срба потпомаже идеју Г. Ђалског и Г. Николића. Само није за то да буду четири засебна Алманаха, него један на сва четири језика. То управо нису језици него наречја, и сваки читалац треба да се навикне да су то дијалекти једног општег југословенског језика. У осталом, Алманах се обраћа интелигенцији, а не свима слојевима народа, те према томе то навикавање на општи језик ићиће лакше.

Г. *Ст. Ловчевић* жели да прво буде спремљен албум изложбе са текстом испод слике на језику оне народности којој припада уметник. Односно Алманаха мисли да се прво створе одбори, који ће радити на срећивању радова. Изјављује у име министарства да је ово вољно дати материјалне потпоре за то.

Г. *Мил. Николић* не дели мишљење Г. Ловчевића. Он тражи да се прво обележи целина, једно, а што то књижевници траже, они то чине да помоћу Алманаха створе што чвршћу везу и да ту даду доказа о својој

солидарности са својом браћом. Техничких тешкоћа при томе нема. Књижевници неће тражити хонорара као ни уметници, и мисао је потпуно изводљива. Моли скуп да прими да у тај Алманах поред слика уђу и књижевни радови.

Г. *Шантељ* предлаже да се у Алманаху среде два дела: један уметнички и други књижевнички.

Г. *Ловчевић* објашњава за својим предлогом не мисли на издвајање књижевника од уметника. Он мисли: Изложба је готова, а у публикацији Алманаха нека се обележи манифестација заједнице. То је готово, па нек се одмах обелодани, а Алманах књижевни тек треба уредити. Овај моменат треба обележити као први у раду на јединству.

М. Васић пита треба ли да Изложбени Обор остане и даље овакав, са омладином, или да ствар узму старији у своје руке.

Г. *Протић* мисли, по Г. Ловчевићу, да треба имати на уму прво већ свршени факат, који се лако да извести. Помиње како у Бугарској књижевници нису тако окупљени као уметници. Њихови се песници не гледају тако радо један с другима. Боји се да неће бити ништа ако се остави на срећивање народносних одбора, него треба одмах ово готово средити, те потом удесити један засебан конгрес југословенских писаца.

Г. *Ј. Томић* вели да, кад су такве прилике књижевне у Бугарској, треба ставити у дужност бугарским писцима нека на овај заједнички рад Југословена окупе своје другове, јер ни код нас није без група и без подвојености, па ипак се на заједничком послу мора очекивати заједничке сарадње свих угледних књижевника. Те подвојености, у осталом, има и код Хрвата као и код Словенаца, па и они нека учине да се угледни књижевници сложе на послу од опште користи по Јужне Словене.

Г. *Мрквичка* допуњује говор Г. Протичев изјавом да овде о књижевном раду Бугара не може бити речи, јер нема њихових представника, те се у име њихово не може ни радити. Мисли да је Г. Протић имао на уму само практично гледиште о готовости материјала за један део Алманаха, док га за други треба тек спремати.

Г. *Валдец* мисли да је овим скупом промашен прави циљ. Ми уметници мислили смо само да се захвалимо на лепом успеху. Ми желимо да се окупимо око готовог. Захваљује Г. Министру на готовости да помогне преду-

зеће као и Одбору на предусретљивости са жељом да овај и даље ради на продужењу овог рада. Овај нека ради и код књижевника, а ми ћемо код нас и други код својих, па нека ови у Београду дефинитивно срећују.

Г. ***Мил. Николић*** слаже се потпуно са Г. Валдецом. Он би предложио да се одбор Омладине у Београду остави и даље, а уз то створе пододбори. Међутим, нека се овде данас одмах изаберу 4—6 књижевника, који ће га попунити, а тако исто да се доцније среде пододбори у Загребу, Софији и Љубљани и о том известе овај у Београду. Овај одбор прикупиће радове преко пододбора и средити целу единицу.

Г. ***Ђалски*** помиње да је једини Г. Томић схватио његове речи. Ми раздвојени морамо наћи заједничко поље. То је културно, уметничко, литерарно. Изложба је успех само уметнички, а не и национални. Ми морамо манифестовати јединство не само у слици. Оно је наша сврха, а изложба је само средство за то, да покажемо то јединство. Ми се дивимо сликама, али нама треба Алманах баш као доказ нашег јединства. Ми хоћемо да дамо темељ, па нека се даље озбиљно ради на јединству. Приказујмо народу и слике и књижевнике, јер нама је потребна потпуна манифестација културнога јединства. — Пита да ли се прима и предлог Г. Васића: о одржању Одбора који остаје перманентан.

Г. ***П. Поповић*** напомиње како у том одбору нема довољно књижевника, ни уметника, и предлаже да садашња конференција из своје средине изабере неколико књижевника и уметника којима би се досадашњи Одбор попунио и који би били делегати све четири народности у том одбору. Предлаже у том циљу ову господу: од Срба: уметнике Г. Г. Ђ. Јовановића, П. Вучетића, Р. Вукановића и књижевнике Г. Г. Ј. Дучића и Ј. Скерлића; од Бугара: уметнике Г. Г. П. Ангелова, П. Мрквичку, Н. Михаилова и књижевнике Г. Г. А. Протича и П. Тодорова; од Хрвата: уметнике Г. Г. Р. Франгеша и Р. Валдеца и књижевнике Г. Г. Ђалског и М. Николића; од Словенаца: уметнике Г. Г. А. Шантеља, Ј. Герма, Р. Јакопића и књижевнике Г. Г. А. Габера, Ј. Регали, Ф. Говекара.

Г. ***Ђ. Јовановић*** жели да се прво донесе резолуција о захвалности влади и приређивачима Изложбе, а потом попуни одбор.

Г. ***Ђалски*** пита збор је ли за издавање Алманаха?

Јесте. — Пита збор: прима ли се предлог г. П. Поповића? — Збор га прима. — Моли да се спреми текст резолуције и обраћа се Г. Томићу.

Г. *Томић* чита текст резолуције: „Књижевници и уметници словеначки, бугарски, хрватски и српски у конференцији од 6 (19) септембра одлучили су да, зарад обележавања почетка у раду на уметничкој и књижевној заједници Јужних Словена среде заједнички Алманах учешћем књижевника и уметника Јужно-словенских.“

Г. *Ђалски* закључује конференцију и позива господу која су изабрана као делегати четири народности да, заједно с члановима досадашњег одбора, дођу на састанак сутра, 7 септембра, у 9 ч. пре подне у хотел „Империал“.

У уторак 7 септембра у 9 часова пре подне састали су се изабрани делегати с овим члановима изложбеног одбора: Г. А. Стефановић, Г. Ђ. Јовановић, Г. М. Васић и омладинци: Г. Г. Љубомир Нешић, Станоје Михајловић и Светислав Петровић.

Г. *Љ. Нешић* отвара конференцију и умољава Г. Ђалског да јој председава.

Г. *Ђалски* прима се.

Г. ***М. Николић*** резимује јучерашњу конференцију. Моли да се прочита донета резолуција. Како је присутни немају при руци, то је он сам у кратко казује. Тражи да се одмах приступи избору чланова који би имали попунити изложбени одбор у Београду ради уређења литерарног дела.

Г. ***Вукановић*** прави примедбе на састав како изложбеног одбора у Београду, тако и на предложену допуну одбора за Алманах тражећи да у тај одбор уђе већи број уметника.

Г. ***Васић*** одговара Г. Вукановићу и вели да ова конференција нема и не може имати право избора чланова у један одбор, који већ постоји, и који ће се према потреби новог посла око срећивања Алманаха имати сам постарати о начину попуњавања потребним новим члановима.

Г. ***Мрквичка*** предлаже да се одбор подвоји на секцију уметничку и књижевничку, али да оне опет сачињавају један заједнички одбор.

Г. *Ђалски* видећи да поједини говорници улазе у детаље, којима се ова конференција не може бавити, враћа се на главну задаћу њену и позивајући се на свој

југословенски говор не задовољава се само издавањем Алманаха, него тражи и заједничко издавање часописа, који би достојно представљао сву књижевност и уметност југословенску.

Г. *Тодоров* оставља за сада на страну часопис и жели да се овде утврде и одреде први основи за сређивање Алманаха. Бојећи се да ће одуговлачење бити штетно по издавање Алманаха, сматра да је најглавније решити о року, када Алманах треба да се појави. Предлаже за рок 1. Јануар 1905.

Г. *М. Николић* придружује се идеји Г. Тодорова, али жели да се утврди све што је потребно за Алманах, а не само рок његов. Тако предлаже да се реши: 1) о позиву на претплату, за који мисли да треба да се упути свима југословенским листовима и да га потпишу сви чланови целокупног одбора: 2) о величини Алманаха: 3) о величини књижевних прилога у њему, при чему сматра да се свакој народности одреди максималан број табака, да на би поједини радови били сувише дуги; 4) о избору радова, поводом чега предлаже да само најбољи писци и радови нађу места у Алманаху; 5) о изради клишеа; 6) о начину да се скупи претплата на Алманах, при чему предлаже да се за то установи нарочити пододбор; и 7) о року за издавање Алманаха.

Г. *Фрингеш* говори о изради клишеа, па као уметник додаје да би и њему, као и сваком другом уметнику, милије било да буде мање дела унето у Алманах, али да та дела буду репродукована на што бољи и савршенији начин. Рђава репродукција штети уметничким делима, и он је с тога не може предложити.

Г. *Одавић* на основу својег досадањег искуства предлаже да се клишеи раде у Прагу, јер су тамо сразмерно бољи и јефтинији.

Г. *Вукановић* прима предлог Г. Одавића и истога је мишљења.

Г. *Васић* доказује да се централни београдски одбор не може везивати за поједине радње и места, пошто поверавање израде клишеа зависи од многих других непредвиђених прилика о којима се данас не може говорити. Главно је да се данас утврди основа за начин репродуковања, а да ли ће се клишеи радити у Прагу, Бечу, Лајпцигу или другом којем месту, то је чисто унутрашња ствар одбора који ће се бавити сређивањем Алманаха.

Г. *Тодоров* мисли да се овде има говорити и о срествима за издавање Алманаха.

Г. *Пешић* вели да данашњи изложбени одбор узима на себе и врши све административне послове; а о свему осталом, у колико се то буде тицало уметничких дела и књижевничких радова, одлучиваће договорно са члановима одбора, који су уметници, односно члановима, који се старају о књижевном делу Алманаха. Исто тако данашњи изложбени одбор узима на се старање о прибављању срестава за издавање Алманаха.

После овога одређени су Г.Г. Ђалски, Тодоров, Говекар и Васић, да заједнички на основу договора на обема конференцијама израде основне одредбе, на основу којих се има приступити срећивању Алманаха. На основу тих одредаба имаће досадашњи изложбени одбори у Софији, Љубљани, Загребу и Београду позвати своје уметнике на слање радова за Алманах.

Конференција је закључена у 12 ч.

Г. Г. Ђалски, Тодоров, Говекар и Васић израдили су проглас према закључцима конференције, који гласи овако:

„Југословенским Књижевницима.

Успех, постигнут отварањем Прве Југословенске Уметничке Изложбе у Београду, није само оснажио за даљу борбу досадашње апостоле идеје југословенског зближења на културном пољу, него је прибавио још већи број привржсника тој идеји, који су вољни да и сами уђу у ред бораца на овом пољу.

Сакупљени југословенски уметници и књижевници приликом отварања Прве Југословенске Уметничке Изложбе у Београду састали су се на братски договор и на предлог хрватских књижевника одлучили:

1. Да се известан број уметничких дела која се налазе изложена на изложби, репродукује и умножи, а затим у виду Алманаха изда;

2. Да у Алманах уђу још и радови југословенских књижевника, писани на матерњем језику дотичних књижевника.

3. Да такви Алманаси буду приремани приликом сваке приређене уметничке изложбе и издавани од стране оног централног одбора у чијем се културном центру и изложба одржала буде.

4. Да се досадањи изложбени Одбори у појединим југословенским центрима прогласе са перманентне и да приме на себе и дужност срећивања књижевног дела Алманаха.

5. Да у том циљу сваки постојећи одбор састави по један локални литерарни суд (jury), који ће имати оценити пренеле књижевне радове за Алманах; а књижевни радови које тај суд буде примио сразмерно одређеном му простору, улазе без икаквих даљих оцена у Алманах.

6. Да овогодишњи Алманах носи наслов: *Први југословенски Алманах у спомен прославе стогодишњице српског устанка*, а да се изда у Београду.

На основу овога изложбеном одбору Великошколске омладине у Београду част је овим позвати г. г. југословенске књижевнике молећи их да слањем својих радова дотичним одборима у Београду, Софији, Загребу и Љубљани припомогну ширењу и јачању спасоносне идеје културног уједињења Југословена и тиме омогуће издавање југословенског Алманаха у замишљеном облику.

Рок пријаве и слања радова локалним одборима јесте 1. (14.) децембар а рок слања дефинитивно примљених књижевних радова централном одбору у Београду јесте 15 (28) децембар ове године. Т.

Банкет „Српског Књижевног Гласника.“ — „Српски Књижевни Гласник“ у друштву са српским уметницима приредио је 10 о. м. банкет у хотелу „Паризу“ у част г. г. гостима књижевницима и уметницима. Присутни су били: Г-ђе Н. Михаилова и Р. Одавића и Г. Г. Алекса Шантић, Александар Белић, Андра Стефановић, Андреј Protич, Анте Габер, Антун Тресић-Павичић, Богдан Поповић, Велимир Рајић, Владимир Видрић, Војислав Вељковић, Д. Даскалов, Доброслав Ружић, Драгомир Јанковић, Драгутин Живадиновић, Драгутин Протић, Ђорђе Јовановић, Иван Ангелов, Иван Мрквичка, Јаша Продановић, Јован Дучић, Јован Јовановић, Јован Скерлић, Јован Томић, Јосип Герм, Јосип Регали, Јосо Бужан, Љубомир Бабић-Ђалски, Љубомир Стојановић, Марко Мурат, Марко Цар, Милан Грол, Милан Ракић, Милоје Васић, Михаило Гавриловић, Никола Антула, Никола Михаилов, Павле Поповић, Паско Вучетић, Петко Тодоров, Риста Вукановић, Риста Одавић, Рихард Јакопић, Роберт

Франгеш Михановић, Рудолф Валдец, Светислав Петровић, Светислав Прешић, Светислав Симић, Симо Матавуљ, Срђан Тушић.

Здравицу гостима напио је Г. *Богдан Поповић*, рекавши:

„Господо,

На једном од годишњих банкета на којима смо се састајали ми чланови Ђачког удружења у Паризу, били смо изабрали за председника свога професора Бреала. Кад је дошао тренутак за здравицу, г. Бреал је устао и рекао ово: „Господо, — Ја сам доста пута имао да држим здравице; и кад год је то био случај, ја сам остајао без вечере: јер док су други јели, ја сам у глави претурао мисли које сам имао да кажем, и речи којима сам имао да их кажем. Овога пута, у овом овако симпатичном друштву, хтео сам да с вама заједно вечерам; и зато сам своју здравицу написао."

Опростите ми, господо, што сам се овога пута — и из истог разлога — угледао на свога професора, те сам и ја своју здравицу написао. Добра страна тога је та што ће наши гости овога пута знати да речи захвалности и уважења које ћу им упутити неће бити израз тренутног расположења у пријатном друштву и уз чашу вина, но ће казивати раније утврђена осећања, поникла из разложног посматрања и правог поштовања.

Сарадници и уредништво „Српског Књижевног Гласника", господо, срећни су што, у друштву са српским уметницима, једну од својих уобичајених вечера могу приредити у почаст својим вредним гостима, југословенским уметницима и књижевницима. Као уреднику „Српског Књижевног Гласника", мени је пала у део велика част и велико задовољство да том приликом, у две три речи, кажем осећања и жеље нас свију.

Ми књижевници и уметници нећемо овде говорити о политици, ни о народносно политичком сродству и заједници који нас везују с нашим гостима. Нека је само поменуто да у оваквим приликама и они, који, као зрели људи, имају извесну дозу скептицизма, а као пријатељи велике и широке уметности једну дозу космополитизма — да, велим, и ти, у оваквим приликама, осећају да „крв није вода." Што се мене тиче, ја сам ових дана у неколико махова осетио ваше присуство, господо наши гости, као присуство својих рођених.

Нас се овде тиче културна, књижевна и уметничка, заједница. У том погледу, ја сматрам да је ваше учествовање у нашим свечаностима и ваше суделовање у нашим културним манифестацијама догађај који ће са собом донети здравога и лепога плода за све нас јужне Словене. Овакви састанци, и у другим приликама, и без позитивног учешћа у неком великом и заједничком предузећу, не могу бити друго до корисни. Они могу изгледати ситне ствари: заједничке шетње и вечере могу, заиста, изгледати ситне ствари. Али се из њих развија дружба и пријатељство; а дружба и пријатељство нису ситне ствари. У приликама као што су ове данашње, такви су састанци много значајнији. Чудно је рећи, и може изгледати необјашњиво, али је истина да се ми досад нисмо познавали. Оно што је, после срдачности састанка, нама свима пало највише у очи, то је, како мало ми знамо једни за друге. Тога, већ после овог једног састанка, неће више бити. Велики број међу нама зна да од данашњега дана има у Љубљани, у Загребу, у Софији, односно у Београду, добрих пријатеља, и научно је ценити раднике и таленте који су му досад били скоро непознати. Ја лично сам срећан што у друштво познатих ми књижевника могу данас да увретим и свога — нека ми допусти назвати са тако — одличнога пријатеља г. Ђалског, као што ми није било мање пријатно познати гг. Видрића, Габера, Николића, Протића, Регалиа, Тодорова, Тресића, Тућића, речју без мало сву господу књижевнике који су нас почаствовали својом посетом. И као што сам досад знао своје пријатеље и познанике, гг. Пају и Ђоку Јовановића, гг. Буковца, Мурата, Вукановића, Вучетића — да само њих поменем — тако данас знам пошто сам њихове радове видео — гг. Бужана, Валдеца, Медовића, Франгеша, и Чикоша; гг. Ажбеа, Весела, Јаконића, Јаму; и гг. Ангелова, Вешина, Михаилова, Мрквичку, и друге. У мојим очима су остале форме и црте и боје којима су они оделили своје крепке, или нежне, или суптилне уметничке замисли. И ја сам уверен да је то случај и са свима осталим мојим земљанима. Тако смо личним састанком учинили да су нам сад и наше умотворине ближе.

Није могуће да из оваквога саобраћаја не изиђе нешто добро. Ми смо, господо, сви под утицајем западне културе; и то је добро што је тако; али је потребно да смо оно што смо, наиме Словени, и посебице Југословени, ако хоћемо да наша књижевност и наша уметност леже

на здравој основи. Биљка може напредовати само док јој је корен у земљи. Овакви састанци, са својом поворком узајамних утицаја, ова укрштања на духовном пољу, помоћи ће да се развије оно што је битно наше, и приправиће она уметничка дела која једина носе на себи обележје оригиналне и високе уметности. Из тога је разлога добро да се боље познајемо.

Други су услови, господо, можемо с добрим поуздањем рећи, скоро сви ту. Ја одавде говорим посебније о нашим гостима уметницима. Два су најважнија, два основна начела сваке здраве и више уметности: *не одвајати очију с природе* и *не чинити уступке публици.* Уметници југословенски, мени је врло мило то констатовати, држе се чврсто тих начела; и ја тешко могу довољно нагласити уважење које имам за уметничку савесност и одважност с којима они прилазе своме послу. Кад се буду тешње удружили и организовали, они ће у кратком року моћи остварити своју лепу и плодну мисао, да се као југословенска група појаве на великим европским изложбама. Ма шта ко говорио, сваким је даном све јасније да се пред нашим очима ствара једна специфична словенска култура — књижевност и уметност, — и ја с радошћу бележим да су Југословени спремни да у тој словенској заједници заузму видно место, те тако и сами унесу новога и драгоценог блага у велику ризницу светске уметности.

С тим надама и под тим знамењем, ја хоћу, господо гости наши, да вам у име наших уметника, и у име сарадника, уредништва и читалаца „С. Књ. Гласника", захвалим, прво, на нарочитој части коју сте нам сви учинили долазећи вечерас овамо, и затим на добру које су нам наши гости уметници учинили учествујући у нашој Уметничкој Изложби. Београд који је досад, и у другим свечаним приликама, похађао уметничке изложбе у десетинама и недесетинама посетилаца, овога је пута за четири дана дао четири хиљаде посетилаца, те створио четири хиљаде пријатеља уметности. Југословенска уметничка изложба била је најлепша појава у овим свечаним данима, и уметност је коначно ухватила корена у срцу овога народа. То је ваша заслуга, господо гости наши.

Да сте нам живи и здрави кроз дуге године, драга господо!"

Г. *Љубомир Бабић-Ђалски* одговорио је на ову здравицу рекавши:

„Господо.

Ја захваљујем г. уреднику на његовој красној здравици. Он је мисао која нас је сакупила, тако лијепо развио да од мене отпада свака дужност да је даље развијам, као што отпада и свака могућност да то учиним. Идеја је лијепа, красна. Ако ћемо видјети да у јединству лежи сав увјет спасу нашега народа, онда будимо једни и спасимо аманет дједова наших. Док смо се узајамно препирали, наносили смо узајамне штете један другому. Само у јединству, у слози лежи наш спас: кад то кажем, не кажем без основа, него се клањам истини која нас тому учи. Ако нас је историја поцијепала, *нарав* нас спаја, нарав која и чини народ народом. Од Норичких Алпа до Црнога Мора, један је народ, господо, наш народ!

Читао сам негдје како је један енглески писац дијелио расу жуту од бијеле расе. Жута раса, рекао је он, увијек се обазире на прошлост: бијела раса гледа само на будућност. Зато бијела раса и иде напријед. И ми, господо, немојмо се угледати на жуту расу, не осврћимо се једнако на прошлост, као што смо досад жали боже увијек чинили, него погледајмо једном и на будућност. Доста смо уздисали за нашом историском прошлошћу, тежили једнако за њом — на што смо постигли? Душан и Томислав су у гробу, и ми их не можемо сад из гроба дићи. Порадимо што за будућност, поклонимо се великој истини живота која нас учи о једном, само једном великом југословенском народу. Тек кад ту истину примимо, кад за том идејом пођемо, можемо се надати временима Душана и Томислава.

Ако, господо, засада сложимо умјетнике и књижевнике нашега народа на један заједнички посао, то ће бити први корак у нашем зближењу. Даљи кораци даље ће доћи, и наши потомци онда могу видјети како златно сунце јединства и културе обасјава и ову нашу груду земље."

Г. *Петко Тодоров*, мало затим, одушевљено наздравља Г. Светиславу Симићу, захваљујући му на пропаговању југословенске идеје уопште и идеје о зближењу Срба и Бугара па посе, како у књижевности тако и у другим гранама јавног живота.

Г. *Јосип Герм* узео је напослетку реч; његов говор гласио би у преводу и изводу овако:

„Господо,

У име Словенаца, ја се захваљујем из најдубљих дубина срца свога на ванредно свечаном дочеку и братској гостољубивости на које смо овде наишли. Све што бих том приликом имао још да кажем, рекао је заслужни уредник *Српског Књижевног Гласника*, Г. Богдан Поповић. Само радости желим дати одушке кад видим уметнике и књижевнике свију југословенских народа у тако дивној слози, коју нека не забораве ни уметници ни књижевници. Последњи нека узму у обзир ову слогу кад буду критиковали наш рад, те нека нам покажу пут до независне уметности. Савез наш нека буде пријатељски и интиман, а увек нека се оснива на истини. Нама уметницима треба потпора књижевника. Треба нам да се с њима упознамо, да се преко њих упознамо с другима, да сазнамо наше заједничке муке, јер ћемо тек онда бити права браћа кад се потпуно упознамо.

Данашњи дан, господо, биће историски као што је историски онај пре сто година. Пре сто година — велико ускрснуће српскога народа; данас — величанствено ускрснуће Југословенске, у коју верујмо, јер ће нас спасти вера, љубав и нада у будућност њезину.

У то име, наздрављам будућности која ће извирати из јединства уметника и књижевника југословенских."

Банкет је трајао до 1 часа по поноћи, у врло пријатном разговору и забави. Н.

Свечана седница К. С. Академије Наука. — На скупу целокупне Академије 15. октобра пр. г. донета је одлука да се за прославу стогодишњице Српског Устанка одржи свечана седница Академије, на којој ће се говорити о Српском Устанку; а на скупу 5. јануара о. г. одлучено је да тај говор држи академик Г. Љ. Јовановић. Према тим одлукама свечана седница С. К. Академије била је 7. о. м. у дворани Народне Скупштине. У 9 часова пре подне седницу је отворио председник Академије Г. С. М. Лозанић, рекавши неколико пригодних речи. После овога на позив председников, академик Г. Љ. Јовановић је почео читати свој говор *О Српском Устанку*. Г. Јовановић у свом говору прелази најпре врло укратко историју

данашње Србије од почетка до устанка, као донекле потребан увод за даље излагање; у самом устанку, поред потребе коју су устаници имали да се бране од насиља, налази и „национални историски програм свега православнога Српства“ и испитује могуће порекло томе програму. То порекло налазио је некад Г. Јовановић у утицају многих ускока из разних српских крајева, који су тада били у Шумадији; читаоци „С. К. Гласника“ вероватно се и сећају да је он то баш у овом листу доказивао. Сад, међутим, Г. Јовановић сам налази „да би такво тумачење било сувише једнострано“, и тражи друго. Прелази у том циљу поједине пределе данашње Србије и њихово становништво; на основу радова Г. Цвијића и његових ђака, долази до закључка да је Србија пред устанак била насељена у врло великој мери досељеницима из свих српских крајева, највише са Косова и из Старе Србије; у утицају њихову као да види порекло поменутом програму нашег устанка.

После овога говора, у 10 ч. и 10 м. седница је закључена.

М.

Прослава стогодишњице Устанка у Српској Књижевној Задрузи. — 10. септембра, у Грађанској Касини, одржала се редовна годишња скупштина Српске Књижевне Задруге, на којој је, поред извеснога броја чланова из Београда, било и чланова из српских крајева ван Србије. Годишња скупштина је била у исти мах једна мала и дискретна прослава стогодишњице Устанка. Тајник Задругин, Г. Живојин О. Дачић, дао је преглед, непотпун у осталом, онога што се у српској књижевности писало, у поезији и прози, о српскоме устанку од 1804 до 1815 године. Г. Дачић је пропратио те помене и у драми, и у роману и приповеци, и у поезији, нагласив са разлогом да они велики тренуци нису нашли многих и добрих књижевних тумача, и да је многим српским песницима било ближе шуморење Гангеса и разни тајанствени замисли но препорођај, васкрс нашега народа. По свршеноме говору, присутни чланови устајањем одали су почаст успомени великих предака.

С.

У идућем броју, „Српски Књижевни Гласник" ће донети у „Научном Прегледу" детаљан извештај о конгресу лекара и природњака са местимичним критичким погледима, од Г. Др. Влад. Поповића; у „Уметничком Прегледу", оцену уметничких дела са Југословенске Уметничке Изложбе од Г. Богдана Поповића.

У даљим бројевима, „Српски Књижевни Гласник" стараће се да донесе засебне чланке или нешто шире белешке о Музејима који су ових дана отворени: о *Народном Музеју* који је пред прославу стогодишњице учињен приступачним публици, о *Етнографском Музеју* који је први пут отворен 8. о. м., о *Јестаственичком Музеју Српске Земље* који је отворен заједно с Етнографским Музејем и о *Војном Музеју* који је отворен 9. о. м.

Власник и уредник, Богдан Поповић.
Капетан-Мишина ул. бр. 17.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XIII, број 3. — 1 октобар, 1904.

РАКИЈО МАЈКО!

Већ се и пети дан примаче крају, а котао једнако врца и ври. Говори се о свачем, као и увијек кад котао пече, а највише о ракији, јунаштву и посљедњој буни. Котлар непрестано куди ракију и огорчено је назива кугом људском.

— Немој тако, Мићане! — викну мало љутито Симеун, који већ пет дана тачно и редовно долази и опомиње котлара да пази да не би ракија загорјела. Не ударај ми, Мићане, на ракију, тако ти очњег вида и часног креста! Ти мореш говорити штагођ оћеш, али ракија је ракија! Брез ње не мереш никуд: ни намастиру ни цркви, ни калуђеру ни попу, ни кнезу ни десетару, ни куму ни пријатељу, а у род женин не би шјетовô ни најгрђем свом душманину да иде брез плоске. Кад пођеш овим и ваким људима с плоском добре ракије, сигурнији си и слободнији него да си пошô с најбољом пушком. Знам ја то, болан! Ракија свађе и увијек треба: и на дому и на збору, и у весељу и у жалости. Брез ње не мереш ни кретити, ни запросити ни испросити, ни вјенчати ни саранити. Ама, да ти не дуљим више, само ћу ти још ово казати: да ракија није добра и да није од Бога, не би се она тако зорли штимала у нашој светој и православној Русији. Сами цар светог православија, цар над царевима, попије сваки дан, не лажем ти већ

тако у књигама стоји, по пет шест ока *вотке*. Тако се у њи ракија зове, бељим што није јака ко наша, што је, да речемо, много водена. Болан, болан, кад би се сва света и православна Русија подобро напила ове наше снажне и жестоке препреке, све седам би Јевропа од страâ задрктало! Зато, Мићане — викну одушевљено Симеун — не ударај ми на шљивин род и пород, родио он нами и по дрвету и по камену на страк врагом, већ ми наточи једну чашу, па ћу вам сад приповиђети шта све ракија учинити море на ползу светом православију:

На неђељу дана иза уконацније, кад оно све седам царевина у договору с Русијом, Србијом и Црногорским Књазом отеше наше отечество испод скута Султанова и дадоше га Ћесарокраљу на изор, пометиљише нам се овце. Од тог времена пође сваком на боље у 'вој земљи, па и овој светој обитељи. Почеше нам овце полијетати и умирати. Сваки дан освитало и' је тридесет, четрдесет мртви у тору. Чатали смо масла, светили со, писали записе, бацали водицу по тору; све, све смо радили и чинили, али ништа не поможе! За подруг мјесец скапа нам и пропаде око осам стотина што мали што велики глава. Чобани се растужили и ражалостили ко да су све живо на дому поконали, а ја и покојни Партенија готово сишли с ума, те се од тешке жалости пропнемо. Да ракије не би, пресвисли би од јада и чемера.

Свуд обладала црна жалост и тешка туга. Спустила се чама и невоља љута на пребијелу Немањића задужбину. Све бијаше опустило и опијемило. Не одјекује кроз долове чобанско пушкарање и довикивање, не чује се блејање оваца ни јањаца, ни милосно јецање звона на овну предводнику. Опустише и опијемише брда и долине, поља и планине.

— Симеуне, сине мој духовни, задрма се темељ Немањића светој задужбини! — јаукну покојни Партенија кад нам чобани јавише да је и пошљедња глава скапала, да је тор остô празан. Симеуне, сине мој духовни, шта

ми драгом Богу згријешисмо, да за наше владе и управе осироти и опусти ова света баба?!

— Не ридај и не јадикуј, свети мој оче, већ нам напи по један полић да разбијемо овај црни дерт што нам је пао на душу.

Он уточи и попи, онда уточи и мени, те и ја изврну на душак. Док ми ракија угрија утробу и запали образе, сину ми кроз главу: „Симеуне, ђе ти је Староставна Књига?“ Одма се ја сјети своје свете Староставне Књиге коју ми је прије тридесет година поклонио један Светогорац, кад је пишо парусије, за пет, шест дуката. Три су, вели, ваке књиге на земљи: једна у јерусалимског патријара, друга у светој Москви, а трећа ево сад у твојим шакама. Она је, каже, била у патријара константинопољског, па кад мрски и проклети Агарјани заузеше Цариград и претворише цркву Софију у џамију, стани се ова света књига, послије дугог лутања и басања, на Атонској Гори у нашем монастиру. Њу су, кô и оне друге двије, списали својом, вели, крвљу и љубављу, свети пророци и богоносни оци на ползу и упражненије роду человјеческом. У њој је, каже, списана и запечаћена судбина свега што живи и оди по ’вој грешној и плачевној јудоли, бељћим земљи.

— Не ридај, свети мој оче; не ридај и не јадикуј! Пало ми је нешто на ум. Отвориђу своју Староставну Књигу, па ћу виђети и проучити шта она пише о ’вој нашој, стародревној ћаби. Ако буде Богу драгом и милосном било мило и угодно да за наше, штоно ти велиш, владе и управе осироти и опусти ова пребијела задужбина Немањића свети, што моремо ми против божје воље и наредбе? Моремо само плакати и цвилити кô два згажена црвића у прашини, трајући своје пошљедње црне и чемерне дане у посту и молитви.

Отвори ја књигу и поче учити. Нема вајде, браћо, крити, дуго сам се мучио и учио, док ми нако кô изненада, кô сама од себе, не излетише пред очи крупна, црљена слова:

„Одма у почетку, кад се појави Бирнићи са црним дулима у бијелој кожи, пострадаће и осиротиће и многе свете задужбине. Тако, на прилику, намастир Гомјеница на Крајини дугој. Али ће се јавити чојек, истина зулумћар и делија, и у ракији извршиће свето и богоугодно дјело и спашће од пропасти пребијелу Немањића задужбину.“

Разумјесмо књигу, те се ја у једну руку развесели, а у другу ражалости.

Симеуне мој, тврди стубе и јуначни бранитељу ове свете обитељи, српске и ришћанске! — заплака се покојни Партенија и загрли ме. Над Босном се промијени цар, а може бити да ћемо и овог убрзо промијенити; прије ћемо него нећемо, јер се ова земља научила мијењати господаре ко Циганин коње. Нек се мијењају господари и цареви, нека падају, ако ће, и царске главе, али не дај, тако ти твога штита и јунаштва, да замукну пјесме свете и молитве у 'вом стародревном српском намастиру. Сине мој и чадо моје дуовно, не дај да се на те и твог осијећелог Партенију заплачу часне мошти свети Немањића, што им не знадосмо сачувати задужбину њиову. Не дај, заклињем те свим на свијету, да на нас пане клетва и проклетство Немањића свете лозе!

Све ја то разумијем, свети мој оче, и срце мене моје и душа боли, али шта ћу, јадан ли сам и кукаван, кад је са свију страна црна и проклета милитерија обладала: капетан у Бронзаном Мајдану, капетан на Ситници, капетан на Калиној Води, а генералима каурским у Бањој Луци ни броја нема! О како је грк и тежак јад и чемер што ми је обузô душу! Оче мој свети, уточи нам још по једну викну ја и уздану.

И вјерујте ми, дјецо моја, да не би ракије, никад ми ово не би пало на ум што ћу вам сад казати. Кад се подобро раскравимо и угријасмо, мени се одријеши језик, и кô да, асли, доби другу памет:

— Вако ћемо ми то, свети мој оче, учинити...

Помози, чадо моје дуовно! Твоје памети и науке

од истока до запада нема! — претрже ме у ријечи Партенија и изврну полић, на мени други наточи.

— Да је турски суд — настави ја — и да је стара пра́ва и суданија, лако би ми спасли од сиротиње и пропасти ову свету обитељ. Пошли би одма што је данас у писанију по свијету, па неко јање, неко шиљеже, неко овцу, а неко богме и овна, па би се јопе разлијегале пјесне и молитве са олтара Немањића задужбине свете, и тако би подигли на ноге све што је било пало и оборено. Али шта ћемо, јадни и кукавни, кад су други суци на Бањој Луци! Не смије се чојек никуд макнути без пашоша и дозволе... Него сам ја ово ижињо и вако сам Староставну Књигу у својој памети протолковô: ја треба да се добро напијем, па да обучем ону швапску кабаницу и шкрљачину, што си је неке године донио из Каурске, па онда да узјашем ата и да одјездим капетану на Кодину Воду и да затражим пашош и дозволу да се смијемо дигнути по свијету у писанију. Ето, тако сам ја свету књигу протолковô.

— Симеуне, дијете моје, добро си и паметно књигу протолковô, али чувај се, синим те, да не платиш главом! — шјетује ме покојни Партенија, вјечна му памјат, и плаче. Сине мој, сине, друго је вријеме настало, из друге се руке данас суди, па мореш у ракији лудо главу изгубити, те ћу под старост своју остати брез вјерног друга и десне руке.

— Кад света књига каже да ћу у ракији спасти од пропасти ову Немањића стародревну задужбину, ја се немам ничега бојати. Па ако и погинем, остаће ми име и глас да сам страдô за српску и ришћанску светињу. Свети мој оче, нема друге!... викну ја и шкрипну зубма. Ја ћу се зорли накресати ракије и поћи ћу, па ако се у том тутњу што добро и богоугодно учини и изврши, добро и јест; ако погинем, то и би — и послије ћу мријети!

— Вала ти, дијете моје, кад се толико бринеш и главу своју за 'ву светињу залажеш! — скочи покојни Партенија и пољуби ме у образ.

— „Ала, кити и везе, Крсти честити Боже! — пуче неко у мраку од тешког смијеха. Ама, како умије нако срочити, Бог га не убио! То га ми је само знати! Уточ-де, Мићане, Симеуну једну чашу ракије!" — викну онај иза каце озбиљно и ушути се.

Симеун изврну чашу на искап, па настави:

Што рекосмо, то и учинисмо... Добра ти је, Мићане, ракија — као да се Симеун нечег сјети. Само заудара мало на загоријел и кô да на нешто тўкне... На кажем вам, што рекосмо, то и учинисмо... Аели је лањске године, људи, била боља ракија... јача. Ове је године много киша падала, па су шљиве одвећ испуцале, а кад шљиве испуцају, ракија је од њи слаба, нејачка и увијек кô да на нешто заудара... Ђе оно стадо ја? А! — досјети се и настави: Што рекосмо, то и учинисмо. Наредисмо, по мом свјёту, да се испече подебело прасе и да се уточи један ардовић препреке за капетана, а за мене плоска башице. Док се прасе испече и ат оседла, у том се и ја обуко и изићо у авлију. Кад ме покојни Партенија угледа, зачуди се, па ко да од чуда занијеми.

Симеуне, синим те, јеси ти то? — једва проговори.

— Ја сам, оче мој дуовни.

— О, људи, људи, свашта на свијету! Да сам те срео ће на путу или у чаршији, никад те не би позно. Права генералина! На моју душу, синко, сав ћеш логор узбунити кад се помолиш на ату низ ону страну од Цвијетића гаја, јер ће помислити да си генерал. Мудро се држи и понашај, док не допреш кроз логор до капетанова чадора, јер мореш лако и главу изгубити.

Нема вајде крити, браћо, мене обузе некакав страâ и ледени ме трнци почеше подилазити.

— Ракијо, мајко! — врисну ја и натегну плоску. Ракијо, и отац и мајко, помози сад ил никад! — предушп, па натегну јопе и шћера до пола плоске, те ободо ата, а за мном момак на коњу са ардовићом и прасетом.

Бог ми свједок, браћо — настави Симеун кад искапи

чашу — да се не би усудио кренути капетану на Кадину Воду да ме ракија својом чудесном моћи не окрабри и оснажи...

— „Ко, болан? Зар ти, Симеуне?! — чу се онај иза каце. Немој ти нами бацати луг у очи, а немој ни себе баш толико умањити и ништити. На моју душу, брез капи би ти ракије на табор цареке редине ударио кад те обузме она твоја зулумћарска храброст и срклет! Зар није тако, браћо?“

— „Тако је!“ — повикаше сви осим котлара који је нешто зловољно шутио.

— Мићане! — викну Симеун радосно. Уточ'де људима по чашу ракије! Ово је црквењско и народско, болан, па кад црква не пије, нек пије народ. Зар није тако, браћо?

— „Тако је!“ — повикаше опет сви осим котлара, а Симеун, кад изврну чашу, настави још живље и одушевљеније:

До душе кад буде, ја се нијесам био толико ни уплашио. Једном је, мислим у себи, мријети, али ме је, ваља истину говорити, било обузело некакво чудновато и ледено дрктање. — Баш слаба ракија ове године мимо све досадашње године! — застаде Симеун у причању и презирно отпљуцну. Швабо, Швабо, жив се ти распадо, што нам отрова земљу и уби у свачем снагу и берићет! — Али, кажем вам, био ме обузô стрâ кô никад до тада. Зашто, крошто, не знам, већ ако није зато да се испуни пророчество Староставне Књиге...

— „Е, па то ће и бити! — дочека онај из мрака. Ништа друго него то. Шта би могло друго и бити, кад си ти чојек сав од правде и јунаштва?“

— Е, мој синко! — одмахну Симеун тужно руком. Био некад, а данас — нема више! Све прође и мину кô у сну. — Еле сад како му било, ја и момак пођосмо, а покојни Партенија остаде плачући. У трку прејездисмо Радмањско Поље, па се почесмо брда ватати, и кад се помолисмо низ ону страну од Цвијетића гаја, цикнуше

борије, ударише таламбаси, диже се вика и граја: „Ето ђенерала! Ето ђенерала!“ Циче борије ко змије у процијепу, разлијежу се таламбаси, а страовита вика и галама пролама небеса: „Ето ђенерала! Ето ђенерала!“ Од страоте се божје, браћо, слушати не мере! Момак се следио и замрô од тешког стра.

— Ја бјежим — вели, а очи му се укочиле кô у мртваца.

— Нека, нека! Не бој се, дијете. Оно они мени одају част. Оно је, ако почем нијеси знао, каурека *манавра*... Не бој се ти ништа, док је теби твог старог Симеуна! — викну ја и некаки плоску на душак, па неука сабљетину из корица и укочи се на ату кô каква, не буди примијењено, шпанеска ђенералина...

— „Јадни солдати, жалосна им мајка! — дочека опет онај иза каце. Колико ће и' сад, ни криви ни дужни, платити главом!“

— Нека, дијете! Не пометај ме! — љутну се Симеун, па додаде блаже: Не бој се, синко, све ће лијепо и у миру проћи. — Истом ја то реко и не реко, а топ рикну, борије опет зацичаше, таламбаси ударише, а граја и галама небеса пролама: „Ето ђенерала! Ето ђенерала!“ Вришти пода мном ат и пријеча у попријеко, а ја само ћевшим и пазим ће ћу угледати капетанов чадор, док га не угледа управ на 'ном мјесту ђе је сада кантина и дућан наше поштене и честите газдинице Милеве, Бог јој сваку срећу дао! Бијели се чадор, и видим, капетан стоји пред њим са неуканом сабљом, а солдати се уредили с обе стране пута, куд ћу ја проћи, да ми, бељћим, одају част. Кад се приближисмо на један пружљај волова, ободе ја ошприје ата бакрачлијом и залети се у највећем трку кроз солдате. То само знам, а како сам се створио пред капетановим чадором, ни данас вам не умијем казати. На моју душу, не умијем, браћо! Само још ово знам, да је капетану, кад ме пред собом угледо, испала сабља из руку и да је готово пô сата препашено и зачуђено у ме гледо, док му се једва језик одри-

јени, па забркљачи. Бркљачи он на ме, бркљачи ја на њега! Бркљачи он на ме, бркљачи ја на њега! Бркљачи он на ме, бркљачи ја на њега! Удри он на ме, удри ја на њега! Удри он на ме, удри ја на њега! Удри он на ме, удри ја на њега! Удри, удри! Удри, удри! Удри, удри!... Поче он мени резил чинити:

— Ја капетан! — вели.

— Па и ја сам војвода — дочека га ја — да га мало кô застраним.

— Војвода! — зачуди се капетан. Какав војвода?

— Симеун Пејић Рудар, ђак од намастира Гомјенице — указа му се. Ето какав војвода!

— Симеун Пејић... Рудар... Ђак од намастира... Гомјени... — врцну се капетан и извади из џепа некакву књижицу. Па ви сте тај, господине — поче ме и господити — војвода што је разбио Крајишнике и Асан-бега Чеку на мејдану погубио и ћесарокраљу велику љубав...

— Господине капетане, за то нећу да знам! — викну ја мало оштрије на њег, а он се трже. Нек то тамо пишу књиге и историје и предају с кољена на кољено, а ја нећу за то да знам! Не трпим да ме ико у очи вали и узноси!

— Молимо покорно, молимо! — клања се капетан и одаје ми чест.

— Молимо покорно, молимо! — и ја јопе њему одајем чест. Ја капетан, ти капетан! Истина, ја од ћесарокраља немам бурунтије, али...

Он једнако облијеће око мене, одаје ми чест и умиљава се, док неоклен не извуче некакву шокачку крижурину, има у њој на кантар нôке, па ће:

— На вас се, господине и војводо, излила велика милост премилостивог ћесарокраља...

— Молимо, молимо покорно! Живио! Вала ти! — одајем му чест, а он непрестано обиграва око мене, држећи ону шокачку крижурину у рукама и све ближе примичући се мени.

Ја се нађô у чуду. Шта ће ово сад да буде, мислим

у себи. Видим, истина Бог, да ми чини велику част, а све се нешто бојим и не скидам очију с оне крижурине. Чини ми се да ми неко све ко шапће: „Чувај се, Симеуне, поримиће те, убила га света Богородица! Не дај своје свете вјере под старост ни за какав ајлук и цареку буруптију. Шјети се, Симеуне, они ријечи у Староставној Књизи: Настаће пошљедња времена, и млоги, главни људи и сви отачествени аркијереји, због масних ајлука и царски буруптија, постаће муртати и невјерници своје цркве и народа.“

Капетан јопе поче, удварајући се и умиљавајући кô маче.

— На вас се, господине и војводо, излила благодетна милост премилостивог ћесерокраља... Ви сте велику љубав и услугу његовој краброј војсци учинили и разбили Турке Крајишнике, зато вам је премилостиви ћесарокраљ благоизволио указати своје признање и цареку милост — овим крижом!

— Шта?! — вриспу ја и одскочи два корака натраг. Зар одма римити?! Шта је то и како то море бити? Зар је така пра́ва у ћесерокраља?... Нијесте се честито ни одморили у 'вој земљи несретној, а већ одма почели шокчити и римити! Зар је то ваша пра́ва; зар сте ви с таким редом дошли у нашу земљу?! — сасу ја ватру на капетана.

Ђено моја, мени бй врло тешко на души. Зар сам, мислим, зато разбио проклете Агарјане и главу своју залагô, бранећи српске и ришћанске светиње, па да под старост своју мијењам вјеру, да постајем муртат и отпадник своје цркве и народа? Ударише ми сузе, а капетан јопе поче:

— Не бојте се ништа, господине и војводо. Ово није оно што ви мислите. Ово је медаља и одликованије за ваше услуге... Примите и носите овај криж на јуначким прсима ко премилостиви знак цареке милости...

Ја плану ко рис:

— Знам ја, господине капетане, што је ишпан и

одликованије! То није нишан. то није медаља! То је крет... криж друге цркве и другог закона. Вала ћесеро-краљу на милости његовој, али му слободно одма мореш тёл ударити, да ћу ја прије погинути него што ћу ту крижурину на својим пресима, при чистој свијести, понијети. А теби, господине капетане, вала, и ја ти одајем чест: ти капетан, ја капетан. Истина Бог, ја од ћесеро-краља немам бурунтије, али...

— Молимо, молимо покорно! — једнако обиграва око мене капетан и држи крижурину у руци.

— Ја, господине капетане, нећу таког нишана, а кад буде од неко доба, нећу никаквог! Шта ће ми одликованије и шточија милост? Ја ако пијем, пијем за своју вољу и ћеин; ако разбијам турске ордије, разбијам за своју вољу и ћеин; ако дијелим мејдане, дијелим за своју вољу и ћеин. Што ће ми нишан? Нишане су носили и увијек ће носити муртати и отпадници своје вјере и народа, а ја то нит сам био ни ћу икад бити! — шкрипнух ја зубма и викну на момка: Дијете, донеси ту ракију и прасе!

Виђе већ и капетан да је ударио на оштру сикиру, и да од пазара не море ништа бити, па се ушути и обори очи земљи. Дуго је и дубоко нешто премишљо и у глави, види се, дебеле мисли сабиро, док ја не викну:

— Ајдемо ми, господине капетане, под чадор пити и шенлучити кô једне војводе и јунаци, а *то* ми моремо, ако ћеш ме питати, оставити поповима и пратровима, па нек они о том разбијају главу и воде бригу.

Он, онако збуњен и убијен, забркљачи нешто на солдате, те се логор брзо стиша и умири, а ми уђосмо под чадор.

(Наставиће се.)

Петар Кочић.

ЧУДНОВАТА ПОВЕСТ ПЕТРА ШЛЕМИЛА.

(6.)

IX.

Тако сам седео без сенке и без новаца, али грдан ми се терет беше свалио са срца, био сам весео. Да нисам још изгубио своју драгу, или да сам се при томе губитку бар осећао чисте савести, мислим да бих могао бити срећан — али нисам знао шта да почнем. Претресем своје џепове и нађем у њима још понеки златник; пребројим их и насмејем се. — Коњи су ми били доле у гостионици, а стид ме беше да се онамо вратим, морао сам бар сачекати залазак сунца, које је било још високо на небу. Легнем у хладовину оближњега дрвећа и заспим мирно.

Љупке слике сплетоше ми се, лако играјући, у пријатан сан. Мина, с венцем од цвећа у коси, пролете ми пред очима и осмехну се на мене. И честити Бендел био је окићен цвећем и промакну поздрављајући ме љубазно. Још сам многе видео на, чини ми се, и тебе Шамисо, у далекој вреви; јасна је светлост сијала, али нико живи није имао сенке и, што је било још чудноватије, све је врло лепо изгледало — цвеће и песме, љубав и радост; све у палмовим луговима. — — Не могах задржати нити разумети оне покретљиве, лако растурене, љупке прилике, али знам да сам таке снове радо снивао и да сам пазио да се не пробудим. У ствари бејах већ будан, и држах очи склопљене, да оне појаве којих је нестајало, што дуже задржим пред душом својом.

Најзад отворих очи, сунце бејаше још на небу, али на истоку; бејах преспавао ноћ. То сам сматрао као знак да није требало да се враћам у гостионицу. Лако сам се лишио онога што сам тамо још имао, и решим се да

пешке ударим једном странпутицом која је водила шумовитим подножјем планине, остављајући судбини да учини са мном шта је наумила. Нисам се обазрео нити на то помишљао да се обратим Бенделу, којега сам оставио богата, и ако сам то могао учинити. Погледам на себе и на свој нови положај који ћу заузети у свету: одело ми бејаше врло скромно. Имао сам на себи неку стару црну блузу коју сам још у Берлину носио и која ми је, не знам како, тек на овом путу опет дошла до руку. Иначе сам имао путничку капу на глави, а на ногама један пар старих чизама. Устанем, одсечем на истоме месту један чворновит штап, ради успомене, и одмах наставим своје путовање.

У шуми сретнем некаква стара сељака, који ми се љубазно јави и с којим се упустим у разговор. Најпре сам, као радознао путник, распитао за пут, затим о пределу и његову становништву, о производима оних планина и др. Он ми одговараше паметно и речито на моја питања. Дођосмо до корита неке планинске реке, која је надалеко пустошила шуму. Ја се згрозих у себи од сунцем обасјанога простора и пустих сељака напред. Овај пак застаде баш на најопаснијем месту и окрете се мени да ми исприча повест о овом пустошењу. Ускоро опази он шта ми недостаје и одједном прекиде своје причање: „Ама како то да господин нема сенке!“ — „Нажалост! нажалост!“ одговорих уздишући. „Кад сам лежао од једне опаке, дуге болести, изгубио сам косу, нокте и сенку. Видите ли, чико, како ми је, у овим годинама, коса коју сам опет добио сасвим седа, нокти врло кратки, а сенка, она још неће да ми опет порасте“. — „Хм! хм!“ одговори старац вртећи главом, „без сенке, то је зло! то је зло! то је морала бити опака бољка што је имао господин“ Своје причање сељак није више наставио, и код првога раскршћа оде од мене не рекавши ни речи. — Горке се сузе заблисташе поново на мојем лицу и моја веселост ишчезе.

С тугом у срцу наставих свој пут и нисам више

тражио ничије друштво. Боравио сам у најгушћој шуми и, да бих прекорачио какво место где је сунце сијало, морао сам понекад чекати читаве сате, да ми поглед каквога човека не смета у прелазу. С вечера сам гледао да се склоним у села. Ја сам се управо упутио неком руднику у планини, где сам мислио наћи рада под земљом; јер, сем тога што ми је моје садашње стање налáгало да се сам побринем за своје издржавање, ја сам се и о томе уверио да би ме само тежак рад могао заштитити од убитачних мисли.

Неколико кишовитих дана олакшало ми је путовање, али на штету мојих чизама, којима су ђонови били намењени грофу Петру а не за слугу пешака. Већ сам газио голом ногом. Морао сам наручити пар нових чизама. Сутрадан учиним то, са много збиље, у некој паланци, где је баш био вашар и где су се под једном шатром продавале старе и нове чизме. Бирао сам и нисам се дуго ценкао. На нове чизме, које бих радо узео, нисам смео помишљати: презао сам од сувише високе цене. Задовољих се дакле једним паром старих, које су биле још добре и јаке и које ми неки леп плавокоси дечак, што је држао продавницу, пружи са љубазним осмејком, желећи ми срећан пут. Одмах обучем чизме и кроз северну капију изађем из варошице.

Био сам се дубоко замислио те сам једва гледао куда корачам, јер сам мислио на рудник, куда сам се надао стићи још истога вечера, а нисам још био начисто с тим како ћу тамо да се прикажем. Нисам ишао неких двеста корака кад опазих да сам залутао; затим се обазрех, а ја у некој пустој, прастарој јеловој шуми, у којој као да никад још није ударено секиром. Пођем још неколико корака напред и обретох се усред голих стена које бејаху обрасле само маховином и неким врстама каменике, и међу којима се простираху снежна и ледена поља. Ваздух је био веома хладан; освртох се, а шуме иза мене нестало. Коракнем још неколико пута — око мене гробна тишина; у недоглед се простирао лед на

ком сам стајао и који је притискивала густа магла. Хладноћа бејаше несносна. Нисам знао шта би са мном: ледени мраз ме принуди да убрзам кораке: чула се само хука далеких вода: још један корак, и ето ме на леденој обали једнога океана. Безбројни чопори морских паса ринуше преда мном шумно у море. Пођем даље обалом, опазим опет голе стене, земљу, брезове и јелове шуме, и потрчим још неколико минута напред. Била је загушљива врућина и, кад се обазрех, а ја се нађем међу обрађеним пиринчаним пољима под дудовима. Седнем у хладовину, погледам на сат а ого није прошло ни четврт часа од кад сам оставио ону варошицу. — мислио сам да сањам, угризем се за језик да бих се пробудио, али сам одиста био будан. — Зажмурим да бих прибрао мисли. — Чујем како се преда мном кроз нос броје неки чудневати слогови: погледах горе: два Китајца, које је било лако познати по азијском облику лица, и кад њихову оделу не бих хтео веровати,ословише ме на свом језику а уз уобичајене своје поздраве. Дигнем се и ступим неколико корака уназад. Нисам их више видео, предео се сасвим променио: дрвеће, шуме, уместо пиринчаних поља. Посматрао сам ово дрвеће и зеље које је око мене цветало: оно што сам познавао било је биље југоисточне Азије: хтедох се приближити једном дрвету, још један корак — и опет све друкчије. Сада пођох, као какав рекрут, који се вежба, лаганим, одмереним кораком. Чудновато промењљиви крајеви, пољане, ливаде, планине, стене, пешчане пустиње, све се то развијало пред мојим зачуђеним очима: није било више сумње: ја сам имао чизме од седам миља на ногама.

X.

У немој побожности падох на колена и проливах сузе захвалности — јер одједном ми се указа моја будућност јасно пред очима. Раном кривицом искључен из друштва човечјега, упућен сам, у накнаду за то, на природу, коју сам увек волео; земља ми је дата за богату

башту, учење, ради правца и снаге у животу, а за њихов циљ, наука. Није то била нека моја одлука. Ја сам само од тада гледао да све што је јасно и савршено у свом праоблику излазило пред моје унутрашње око, прикажем верно са тихом, строгом и неуморном марљивошћу, а моје задовољство са собом самим зависило је од поклапања мојега приказивања са праобликом.

Пренух се да бих без оклевања летимичним прегледом заузео поље, на којем сам у будућности хтео живети. — Стајао сам на тибетским висинама, а сунце које се пре неколико часова било родило клонило се овде већ западу. Пропутујем Азију са истока на запад, стигавши сунце у његову ходу, и ступим у Африку. Радознало сам је посматрао, пропутовавши неколико пута у свима правцима. Кад сам прошао кроз Мисир и тамо бленуо у старе пирамиде и храмове, спазих у пустињи, недалеко од стовратне Тебе, оне пећине где иначе становаху хришћански пустињаци. Уједанпут ми би јасно и несумњиво: ту је твој дом. — Изабрао сам једну од најскривенијих пећина, која је у исто време била пространа, удобна и шакалима неприступна, за своје будуће пребивалиште, и пођох даље.

Код Херкулових Стубова пређем у Европу и, разгледавши њене јужне и северне покрајине, ступим из северне Азије преко поларних глечера у Гренланд и Америку, прошврљам оба дела овога континента, а зима која је већ владала на југу, нагнала ме је да се са гребена Хорна брзо вратим северним правцем.

Причекао сам док у источној Азији не почне свитати и, после малога одмора, наставим своје путовање. Кроз обе Америке ишао сам планинским ланцем, који обухвата највише познате висове на нашој кугли. Лагано и опрезно сам корачао с врха на врх, час преко запаљених вулкана, час преко снежне чуке, често пута тешко дишући; стигнем на Илијино Брдо и, преко Берингова мореуза, скочим у Азију. — Ишао сам њеним источним обалама у многим савијуцима, и са особитим пажњом

испитивао које би ми од тамошњих острва било приступно. С полуострва Малаке однесе ме моје чизме на Суматру, Јаву, Бали и Ломбок, и покушавао сам, често пута са опасношћу, али ипак увек без успеха, да преко мањих острва и стена којима је ово море засејано, прокрчим себи прелаз у северозападном правцу на Борнео и друга острва овога архипелага. Морао сам се проћи те наде. Најзад седох на крајњи врх острва Ломбока и, окренувши се лицем Југу и Истоку, плакао сам као на чврсто затвореној решетци своје тамнице, што ми је тако брзо спречен даљи пут. Знаменита и, за разумевање земље и њенога сунцем отканога одела, биљнога и животињског света, тако неопходно потребна Нова Холандија и Тихи Океан са својим зоофитским острвима били су ми забрањени, те је тако све што сам требао прикупити и саградити, још у зачетку било осуђено да остане одломак. — Еј мој Аделберте, како је ништаван сав труд човеков!

Често пута сам, усред најјаче зиме на јужној полукугли, покушавао да са гребена Хорна оних двеста корачаји, који су ме можда растављали од Ван-Дименове Земље и Нове Холандије, не бринући се о повратку и макар се ова уда земља склонила нада мном као заклопац мојега мртвачког ковчега, превалим у западном правцу преко поларних глечера; предузимао сам, са лудом смелошћу, очајне кораке преко ледених санти, пркосећи хладноћи и мору. Све узалуд, још нисам био на Новој Холандији — тада бих се свагда опет враћао на Ломбок, сео бих на његов крајњи врх и опет бих плакао, с лицем окренутим Југу и Истоку, као на чврсто затвореној решетци моје тамнице.

Најзад се отргох од овога места и с тужним срцем уђох у унутрашњост Азије, пропутовах је даље, идући за зором на Запад, и још у ноћ стигнем у Тебу, у свој одређени дом, који сам јуче по подне био обишао.

После кратка одмора, кад је над Европом сунце сијало, прва ми је брига била да набавим све што ми

је потребно. Прво и прво ципеле наочанице, јер сам искусио колико је то неудобно кад човек свој корак не може друкчије да скрати да би блиске предмете натенани посматрао, него кад изује чизме. Пар папуча, које сам преко чизама навлачио, имале су таман оно дејство које сам од њих очекивао, а доцније сам их имао увек и по два пара, јер сам их често пута морао бацати с ногу, немајући времена да их подигнем са земље, ако би ме лавови, људи или хијене уплашиле при ботанизирању. Сат ми је ишао врло добро и био ми је изврстан хронометар за оно кратко време мојега хода. Требао ми је и један секстант, неколико физичких справа и књига.

Да бих све ово набавио одем, са зебњом, неколико пута у Лондон и Париз, који су, таман како сам желео, били засењени маглом. Кад је остатак мојега чаробнога злата био исцрпен, доносио сам уместо новца афричку слонову кост, коју је лако било наћи, али сам притоме, наравно, морао бирати најмање зубе, које сам могао понети. Ускоро сам се снабдео свима потребама, и одмах započнем живети својим новим животом, као приватни научник.

Шврљао сам по земљи, мерећи јој час њене пећине, час температуру изворâ и ваздуха; час посматрајући животиње, час испитујући биљке; са екватора сам хитао на стожер, из једнога света у други, упоређујући искуство са искуством. Јаја афричких нојева или северних морских птица и плодови, нарочито од тропских палма и банана, били су ми најобичнија храна. За изгубљену срећу нашао сам накнаде у дувану, а за човечје саучешће и душевне везе, љубав једне верне пудле, која ми је чувала пећину у Теби и која је кад бих јој се, оптерећен новим благом, враћао, радосно скакала на мене те ми је тако уливала осећање да нисам усамљен на овој земљи. Али још ће ме један догађај довести међу људе.

(Свршиће се.)

Аделберт ф. Шамисо.

(Превео с немачког Св. Предић.)

О Т А Ц.

Како је становао у Батињолу а био чиновник у министарству просвете, узимао је свакога јутра омнибус до своје канцеларије. И свакога јутра путовао је до центра Париза, и седео спроћу једне младе девојке, у коју се заљуби.

Она је ишла у своју радионицу, свакога дана у исти сат. Беше то мала гаравуша, једна од оних чије су очи тако црне да изгледају као од мастила, а чије се лице прелива као слонова кост. Он је виђао увек на углу једнепсте улице; она би потрчала да стигне гломазна кола. Трчала је ситним и ужурбаним корацима, а гипким и грациозним, и ускакала у кола пре но што би се коњи сасвим уставили. Затим је улазила унутра, мало задихана, и, пошто седне, бацала један поглед око себе.

Кад је први пут виде, Фрања Тесие осети да му се њено лице неизмерно допада. Човек нађе понекад на неку од оних жена које би махнито загрлио, одмах, и не познајући их. Ова млада девојка одговарала је његовом присном укусу, његовом скривеном ишчекивању, оном љубавном идеалу који човек, несвесно, има на дну срца.

Он ју је упорно гледао, и против своје воље. Застиђена од тога посматрања, она поцрвене. Он то примети и хтеде одвратити очи; али их је сваког часа опет управљао на њу, и ако се трудио да их упре на другу страну.

После неколико дана, они се упознаше, мада нису разговарали. Он јој је уступао своје место кад би кола била пуна, и одлазио на кров, и ако му је то тешко било. Она га је сад поздрављала малим осмејком, и мада је увек обарала очи под његовим погледом, у којем је осећала више живости но што треба, ипак се није више, изгледа, љутила што је он тако гледа.

12*

Једнога дана они проговорише. Нека нагла интимност учврсти се међу њима, интимност која је трајала само пола сата дневно. Али то је, извесно, било најдраже пола сата у његову животу. Он мишљаше на њу за све остало време, виђаше је непрестано за време дугог седења у канцеларији, мучен, прожман, освојен оном неодређеном а постојаном сликом коју оставља у нама лице жене у коју смо заљубљени. Чинило му се, кад би он потпуно добио ово мало створење, да би то за њега била нека луда срећа, нешто чему се човек не сме ни надати.

Сад му је она свакога јутра пружала руку, и он је до вечери осећао тај додир и оно како њени мали прстићи лако стежу његову руку: чинило му се да је сачувао њихов отисак на кожи.

За све остало време, он је стрпељиво ишчекивао ову кратку вожњу на омнибусу. А недеље му изгледаху очајне.

И она га је, без сумње, волела, јер једне суботе у пролеће пристаде да сутрадан доручкује с њим у Мезон-Лафиту.

Она га је прва чекала на станици. Он се изненади; али му она рече:

— Пре но што пођемо, имам да говорим с вама. Имамо двадесет минута: то је и више но што треба.

Дрхтала је, ослоњена на његову мишицу, оборених очију и бледих образа. Затим настави:

— Не треба да се варате у мени. Ја сам поштена девојка, и нећу поћи тамо с вама док ми не обећате, док ми се не закунете да ништа... да ништа нећете учинити... што би било... што не би било... пристојно...

Она на мах поцрвене као булка, и умуче. Он не знаде шта да одговори; било му је и мило и неугодно у исти мах. У ствари, он би можда волео да тако буде: а опет... прошле ноћи он се играо и уљуљкивао сновима који му беху распалили крв. Он би је јамачно мање

волео кад би знао да је лако створење: али, опет, то би му било тако дивно, тако слатко! И сви они саможиви рачуни које људи имају у погледу љубави пролажаху му кроз главу.

Како он не одговори ништа, она настави говор узбуђеним гласом, са сузама по врху трепавица:

— Ако ми не обећате да ме нећете дирати, ја идем кући.

Он јој нежно стиште руку и одговори:

— Обећавам: чинићете само оно што ви хоћете.

Њој као да лакну, те упита смешећи се:

— Баш одиста?

Он јој загледа у дно очију.

— Кунем вам се!

— Да узмемо билете, рече она.

У путу не могоше говорити, јер вагон беше пун.

Кад стигоше у Мезон-Лафит, упутише се Сени.

Млак ваздух је крепио душу и тело. Сунце је потпуно обасјавало реку, лишће и траву, изазивало хиљаду радости у телу и у души. Они иђаху покрај обале, држећи се за руке, и гледаху мале рибице како се у гомилама миголе кроз воду. Иђаху тако, пуни среће, као уздигнути над земљом, у бескрајном блаженству.

Она најзад рече:

— Ви јамачно мислите да сам ја луда.

— Зашто? запита он.

— Па зар то није лудост доћи овако сасвим сама с вама? настави она.

— Напротив, то је тако природно.

— Не, не! није то природно — за мене, јер ја нећу да грешим, — а, међутим, овако се иде греху... Али кад бисте знали како је то тужно: свакога дана исти посао, па свакога месеца, па сваке године. Ја сам сасвим сама с мамом. Па како је она претрпела много јада, није никад весела. А ја, гледам колико могу. Хоћу понекад и да се насмејем; али ми не пође увек за руком... Али опет, није лепо што сам дошла. Ви ме бар не мрзите за то.

Место одговора, он је пољуби у уво. Али се она отрже од њега, наглим покретом, и љутито рече:

— О, господине Фрањо! знате на што сте ми се заклели...

Вратише се у Мезон-Лафит.

Доручковали су у Малом Хавру, некој кући, укопаној испод четири огромна јаблана, на обали.

Ваздух, топлота, бело вино и забуна што се осећају једно поред другог нагнаше их да поцрвене и заћуте.

Али после кафе обузе их нека изненадна радост, те пређоше Сену и упутише се покрај обале, ка селу Ла Фрету.

Одједном, он запита:

— Како се зовете?

— Лујза.

Он понови: Лујза, и не рече више ништа.

Река је описивала дугу криву линију и запљускивала у даљини ред белих кућа које се огледаху у води, са изврнутим крововима. Млада девојка је брала беле раде и градила прост пољски венац, а он је певао из свег гласа, занет као млад коњиц кад га доведу на пашу.

С леве стране, једна коса засађена лозом пружала се поред реке. Одједном Фрања стаде, задивљен.

— Ох! погледајте, рече он.

Лозе беше нестало, а цела страна беше сад покривена расцветалим јоргованом. Читава љубичаста шума! као неки велики застирач, раширен по земљи, чак до села, тамо доле, на два-три километра.

И она заста изненађена, узбуђена, и прошапта:

— О, како је дивно!

И, прешавши једну пољаницу, они се упутише, трчећи, овом чудном брежуљку, с којег продавачице сваке године узимају јоргован, па га разносе кроз цео Париз, у малим колицима.

Једна узана стаза губила се у шибљу. Они пођоше њоме и, нашавши на један мали прогланак, седоше.

Читаве легије мува зујаху над њима и испуњаваху

ваздух тихим и непрекидним брујањем. А сунце, оно велико сунце топлога дана без поветарца, падаше на дугу цветну косу, те из оне шуме од цвећа изазиваше силан, неизмеран дах мириса, тога цветног испарења.

Звоно с цркве звоњаше у даљини.

И, сасвим лагано, они се загрлише, затим се пришубише једно другом, испружени на трави, свесни само тога да се љубе. Она беше затворила очи и држаше га сасвим у наручју, стежући га заносно, без иједне мисли, несвесно, сва обамрла од страсне жудње. И она се сва подаде, не знајући шта чини, не појимајући да му се сасвим предала.

Кад се освести, беше као луда од велике несреће, и удари у плач, јецајући од бола и заронивши лице у руке.

Он је покушавао да је теши, али она хтеде да иде, да се врати, с места. Понављала је непрестано, корачајући крупним корацима:

— Ох, боже мој, боже мој!

Он јој је говорио:

— Лујза! Лујза! да останемо, молим вас.

Јагодице јој сада беху румене а очи празне. Чим дођоше на парску станицу, она га остави не казавши му ни збогом.

Кад је срео, сутрадан, у омнибусу, учини му се промењена, ослабела. Она му рече:

— Треба да вам кажем; сићи ћемо на булевар.

Чим се нађоше сами на тротоару:

— Треба да се растанемо, рече она. Ја се не могу више виђати с вама после онога што се догодило.

— Али зашто? промуца он.

— Зато што не могу. Ја сам погрешила, а то више нећу.

Он је онда молио, преклињао, мучен чежњом, залуђен потребом да је има сву, да има пуну срећу љубавних ноћи.

Она је упорно одговарала:

— Не, не могу, не могу.

Али он се распаљивао, раздраживао све више. Обећа да ће је узети. Али она опет рече:

— Не.

И остави га.

За осам дана, он је не виде. Не могаде је срести, и, како јој не знаћаше адресу, мишљаше да ју је за навек изгубио.

Деветога дана, увече, неко зазвони на његовом стану. Он изиђе да отвори. Она. Баци му се у загрљај, и не опираше се више.

За три месеца беше му она љубазница. Он се већ беше скоро заситио, а она му саопшти да је трудна. Онда, њега обузе само једна мисао: да раскине с њом ма како било.

Како то није могао дочекати, не знајући се у томе наћи, не знајући шта да каже, луд од немира, страхујући од тога детета што је расло, он прибеже једној крајњој одлуци: исели се, једне ноћи, и ишчезе.

Удар беше тако суров да она не хте тражити онога што је тако напустио. Баци се пред мајчине ноге, признавши јој сву несрећу: и, неколико месеци затим, роди једног дечка.

Године протекоше. Франсоа Тесије је стáрио без икакве промене у животу. Он је живео монотоним и суморним животом бирократâ, без надâ и без желâ. Свакога дана, устајао је истога сата, ишао истим улицама, пролазио кроз иста врата, поред истог вратара, улазио у исту канцеларију, сéдао на исту столицу, и радио исти посао. Био је сам на свету, сам, дању, ноћу, у своме бећарском кревету. Штедео је сто франака месечно за старост.

Сваке недеље, излазио је у Јелисејска Поља да гледа како пролази отмен свет, екипажи и лепе жене.

Сутрадан је говорио свом другу по служби:

— Јуче је повратак из шуме био врло сјајан.

Тако, једне недеље, случајно, идући новим улицама, уђе он у парк Монсо. Било је то једног ведрог летњег јутра.

Служавке и матере, седећи дуж алеја, посматраху како се деца играју пред њима.

Али одједном, Фрања Теспе уздрхта. Пролазила је једна жена, водећи за руке два детета: једног дечка око десет година и једну девојчицу од четири године. То је била она.

Он пође још једно стотину корака, па се свали на једну столицу, загушен од узбуђења. Она га не беше познала. После се врати да је опет види. Сад је седела. Дечак је стајао врло мирно поред ње, а девојчица је правила колаче од земље. То је она, баш она. Изгледала је као озбиљне даме, с простом тоалетом, поуздана и достојанствена држања.

Он је посматраше издалека, не смејући прићи. Дечак диже главу. Фрања Теспе се сав стресе. То је његов син, без сумње. Он га гледаше, и упозна самога себе, какав беше у једној давнашњој фотографији. Оста скривен иза једног дрвета, чекајући да она пође, да је прати.

Није трепнуо те ноћи. Нарочито га је мучила помисао на дете. Његов син! Ох, да зна, да је сигуран... Али шта би радио?

Видео јој је стан; распитао се. Дознаде да се удала за једног суседа, поштена човека, озбиљне нарави, кога је дирнула њена невоља. Тај човек, знајући за погрешку и праштајући је, беше чак признао и дете, дете његово, Фрање Теспеа.

Долазио је у парк Монсо сваке недеље. Сваке недеље је виђао, и увек га обузимаше нека безумна, неодољива жеља: да узме свога сина у наручја, да га обаспе пољупцима, да га отме, украде.

Он је страшно патио у бедној усамљености старога бећара без љубави; он је трпео грозне муке, раздиран очинском нежношћу коју створише грижа савести, чежња, завист и она потреба да волимо своје малишане које је природа зачела у утроби бића.

Најзад хтеде да учини један очајнички покушај, и, приближив јој се, једнога дана, кад је улазила у парк, рече јој, стојећи укопан, мотар, насред пута, са уснама дрхтавим од језе:

— Зар ме не познајете?

Она диже очи, погледа га, пусти један ужасан крик, пун гнушања, и, ухвативши за руке оба детета, побеже, вукући их за собом.

Он се врати кући и плакаше.

Опет прође неколико месеци. Више је није виђао. Али је патио, дању и ноћу, мучен, подгризан очинском љубављу.

Само да загрли свога сина, он би пристао да мре, он би убио, он би извршио све, пркосно свакој опасности, учинио свако чудо.

Он јој писа писмо. Она не одговори. После двадесет писама, увиде да неће никако успети да је гане. Онда се он одлучи на један очајан корак, и, готов да прими револверски метак у срце ако устреба, упути њеном мужу једно писамце од неколико речи:

„Господине,

„Моје име је за вас предмет гнушања. Али сам ја тако бедан, тако мучен тугом, да се надам још једино у вас.

„Молим вас само за један разговор од десет минута.

„Част ми је, итд.“

Сутрадан прими одговор:

„Господине,

„Чекам вас у среду, у пет часова.“

* * *

Пењући се уз степенице, Франа Тесие застајаше на сваком степену, тако му је лупало срце. У грудима му се беше подигла читава хука, као топот животиња, хука потмула и бесна. Једва је одвео, држећи се за ограду да не падне.

На трећем спрату зазвони. Служавка изиђе те отвори.

— Господин Фламел? запита он.

— Овде је, господине, уђите.

И он уђе у један буржоаски салон. Био је сам; чекао је престрављен, као усред неке катастрофе.

Једна врата се отворише. Уђе неки човек. Био је висок, озбиљан, нешто пун, у црном реденготу. Он му показа руком столицу.

Фрања Тесие седе, и поче, испрекиданим гласом:

— Господине... господине... не знам да ли сте чули за моје име... да ли знате...

Г. Фламел га прекиде:

— Излишно је, господине; знам. Моја жена ми је говорила о вама.

Имао је достојанствен тон доброг човека који хоће да буде строг и буржоаску свечаност поштена човека.

Фрања Тесие настави:

— Добро, господине, ево шта је. Ја мрем од туге, гриже савести и срамоте. Желео бих једанпут, само једанпут, да загрлим... дете...

Г. Фламел се диже, приђе камину, и зазвони. Служавка уђе.

— Зовите ми Луја, рече он.

Она изиђе. Они осташе, један према другом, неми, немајући ништа више да кажу, очекујући.

И одједном, један мали дечак од десет година улете у салон и потрча ономе кога је држао за свога оца. Али застаде збуњен, приметивши и једнога странца.

Г. Фламел га пољуби у чело, и рече му:

— Сад загрли господина, драги мој.

Дете приђе умиљато, гледајући овога непознатог.

Фрања Тесие беше устао. Он испусти шешир, готов и сам да падне; и посматраше свога сина.

Г. Фламел се, из пажње, беше окренуо и гледао кроз прозор на улицу.

Дете чекаше, врло зачуђено. Дохвати шешир и предаде га странцу. Онда Фрања, ухвативши малога у за-

грљај, поче да га љуби као луд, преко целог лица, у очи, у образе, у уста, по коси...

Деран, збуњен овом кишом од пољубаца, гледаше да их избегне, извијаше главу, одвраћаше својим малим шакама похотљиве усне овога човека.

Али Фрања Тесие га нагло спусти на земљу и јекну:

— Збогом! збогом!...

И побеже као лопов.

Ги де Мопасан.

(Превео с францускога М. М. Ив.)

У ВЕЧЕРИ ПОЗНЕ.

У вечери позне, док сунце целива
Рудине и брда својим задњим зраком,
Ми блудимо сами. Пада магла сива,
И дрхћу тополе увијене мраком.

Око нас је тама влажна и суморна.
И кô црна авет нека тешка чама
Пада нам на душе и срца уморна,
Сломљена од страсти и љубавног плама.

Ја осећам како дрхћу твоје груди,
И како се с нова стара Туга буди
За оним што никад више доћи неће.

И све оно с чега твоја Душа страда:
И бол и кајање ја разумем сада,
И сузу што тихо низ лице ти слеће.

Милутин Јовановић.

МОЈ ЖИВОТЕ!

Мој бедни Животе, куд ме водиш даље
У вртлог ком' јоште не сагледах краја?!
Оборене леже све Идеје свете. —
Па куд ћемо онда без Вере и мете?
Зар тамо где једва вуку бедне траље
Истина и Правда?! Ил' сред лажног сјаја

Лаж и подлост писка где царују холо?!
Где Поштење златом купују и мере,
И гомила гладна лежи у ритама,
И Љубав у калу?! О, да силног срама!
Па куд ћемо даље у то страшно коло,
Где нема ни људи, ни браства ни Вере?

Још у првом лету сломљена ми крила,
И вечито за ме оста пуста Нада:
Оно Небо плаво, широко, бескрајно,
И вазда је тама крила Сунце сјајно,
И довољно никад није пуна била
Та отровна чаша страдања и јада.

О! Дуго и тешко тиштала ме рана!
И у море страсти, оргија и вина
Хтео сам да падну болови и муке
И згажена Љубав, И силне јауке
Ја не слушах тада, О, да стидних дана,
Кад пред лажју подлом падаше врлина.

Нека буде доста. У тихоме крају,
Под гомилом земље и хладног камења,
Почиваћу мирно. А и Живот нашто?
Кад је и он вазда тек надање ташто,
Чекаћу спокојно да у лепшем сјају
Будућност се јави — после Васкрсења.

Милутин Јовановић.

МИСИЈА ДИМИТРИЈА ДАВИДОВИЋА
У ЦАРИГРАДУ 1830 ГОДИНЕ.

Димитрије Давидовић прешао је у Србију новембра 1821 године. Рђави послови, дугачке и несносне парнице са бечким штампарима и кредиторима, а нарочито љубав према Србији, учинили су те се решио да у њој потражи начина да послужи „Роду и Отечеству“. Дошао је у Србију да отвара школе и подигне штампарију, а кнез Милош га је учинио својим секретаром. Услуге које је учинио Србији за време Бечкога Конгреса, радећи заједно са Протом Матијом и Фрушићем, његова неоспорна вредноћа и способност донеле су му брзо поверење кнежево. Давидовић је био најзнатнија и најсимпатичнија личност у оној групи српских чиновника које су у Србији крстили општим именом „Швабурија“. Плећати Шумадинци називали су га у шали Луцифером и Шврћом, задиркивали га за његову титулу члана Ученог Краковског Друштва. Импонирао им је „као његов садруг Вук Караџић, доктор философије испод жита“. Али кад год је требало пером и намећу радити, сви су на њега погледали. „Ви намећу ћете радити, писао му је једном кнез, но где устреба вика, употребите Симића (Стојана) нека отвиче, он је и онако грлат и способан за то“. Кнез га је звао кумашином и српским О'Конелом, јер се Давидовић, при редакцији хатишерифа од 1830 и 1833 године, борио за српска права као и тај прски агитатор за права угнетених Ираца.

Прва знатна политичка мисија коју је кнез поверио Дим. Давидовићу, и у којој је овај показао сву своју оданост и привржености кнезу, била је мисија у Цариграду 1830. Д. Давидовић био је послат тамо да, као кнежев секретар, буде посредник између руског послан-

ства и српске депутације за време преговора с Портом о хатишерифу. Из дугачких преговора за тај хатишериф, ми износимо само онај део за који се највише Давидовићу пребацивало доцније, као да је он, изневеривши кнеза и народ, хтео да створи у Србији неку врсту Горњег Дома, Сенат из доживотних чланова, и тиме припремио земљиште за 17 члан познатог Турског Устава од 1838 године.

У априлу 1830 године, руско посланство у Цариграду утврдило је дефинитиван пројект хатишерифа за Србију. И сасвим изненадно једна тачка тога пројекта изазвала је запете односе између кнеза Милоша и депутације, с једне стране, и руског посланика с друге стране.

То је била трећа одредба пројекта, у којој је реч о независној унутрашњој управи у Србији, тачка на коју Порта није обраћала никакву пажњу, и ако се доцније показало у примени да је њоме највише био загарантован њен утицај на послове у нашој земљи.

До овога времена, Русија је слабо обраћала пажњу на уређење врховне власти у Србији. Још 1820 године, кад је барон Строганов састављао пројект народне молбе којом ће српски народ тражити правице, у смислу Букурешког Уговора, он је редакцију тачке о централној управи у земљи оставио кнезу Милошу. Русија није имала намере да се у то меша, надајући се да ће то питање бити решено кнезом и народним старешинама у духу народних обичаја и традиција. Строганову је изгледало сасвим природно да се кнез ограничи Саветом састављеним из нахијских старешина. Али он на то није наваљивао.

Пу десет година доцније, у време кад је грађен пројект хатишерифа, руско министарство имало је одређено гледиште на ово питање. Пратећи унутрашњу политику кнежеву у последње време, министарство је хтело кнеза да ограничи, и сасвим природно је пало на

идеју да то учини Саветом. Та идеја о Савету била је врло жива у границијама односа између Србије и Русије: Русија је добро знала да је Саветом био, или бар требало да буде, ограничен Карађорђе. Сем тога кнез Милош је сам, за толики низ година своје владе, одржавао Русију у уверењу да је он фактично ограничен народним старешинама, и Русији је изгледало сасвим природно да се хатишерифом озакони и учврсти тај однос између кнеза и народних старешина. Пу врло је вероватно да је Михаило Герман, који је у ово време био у рђавим односима с кнезом, и у добрим са руским министарством, дао графу Неселроде податке о правом стању односа између кнеза и старешина, то јест да је кнежева власт апсолутна и неограничена, и да би требало да се кнез ограничи Саветом, састављеним из најзнатнијих људи у земљи. Ограничити кнеза Народном Скупштином изгледало је Русији немогућно. Тај чисто демократски систем није пре свега био могућан у Србији, а сем тога није се могао ни допасти Николи I, представнику легитимизма у Европи. Према томе била су дата и упутства рускоме посланику да се хатишерифом стави уз кнеза и Сенат из доживотних чланова.

По рускоме пројекту хатишерифа, који је посланство предало Реис-ефендији 1 маја, унутрашња управа земље биће сасвим независна од Порте, и сва је врховна власт у рукама кнежевим, коју ће он употребљавати договорно са Саветом, састављеним из нахијских представника. Чланови Савета могу бити лишени свога звања само у случају преступа који буде на суду доказан.

Саветници неће дакле бити прости чиновници кнежеви, већ представници нахија, односно народа, и кнез их неће моћи збацивати и намештати по својој вољи. Даљим одредбама Саветницима је зајемчено ефективно учешће у свима државним пословима. Грађење закона, подизање школа, болница, штампарија, давање чинова и награда заслужним људима, грађење еснафских устава, и уопште све што се тиче администрације и унутрашње

управе, уређиваће кнез само у договору са Саветом. Одређивање, располагање и трошење данка нарочито је стављено под контролу Савета.[1]

[1] Ево у целини тачка рускога пројекта о унутрашњој управи земље.

Порта Оттоманская не будетъ принимать участія въ гражданскомъ и финансовомъ управленіи, равно какъ и во внутреннихъ дѣлахъ Княжества Сербскаго.

Исполнительная власть принадлежать будетъ исключительно Князю, который при употребленіи оной сообразоваться будетъ съ мѣстными законами и постановленіями кои Совѣтъ, въ общемъ собраніи и съ согласія всѣхъ чиновъ почтетъ нужнымъ ввести. Порта-же будетъ уважать оные постановленія и законы, съ тѣмъ только что таковые не будутъ нарушать государственныхъ правъ Султана.

Князь есть всегдашній председатель Совѣта.

Совѣтъ составляется изъ старѣйшинъ всѣхъ уѣздовъ Сербіи, избранныхъ изъ знатнѣйшихъ и достойнѣйшихъ изъ оныхъ.

Члены Совѣта оставаться будутъ въ должности пожизненно и не будутъ отрѣшаться отъ оной кромѣ какъ въ случаѣ доказаннаго преступленія и въ слѣдствіе приговора произнесеннаго законымъ судомъ.

Князь и Совѣтъ заниматься будутъ составленіемъ законовъ и внутреннихъ постановленій княжества, введеніемъ училищъ, больницъ, типографіи, чиновъ, награжденій для Сербовъ которые усердно будутъ служить отечеству, сочиненіемъ частныхъ узаконеній для каждаго сословія гражданъ и для каждой части управленія, устроеніемъ почтъ и стражи для соблюденія и обезпеченія общественнаго порядка, словомъ всѣмъ тѣмъ что касаться будетъ до внутренняго управленія края.

Законы о количествѣ взимаемыхъ налоговъ, до распредѣленія и употребленія оныхъ, принадлежать въ особенности Совѣту, и не будутъ иначе вводимы какъ съ согласія сего сословія.

Таковые законы и постановленія будутъ разбираемы и утверждаемы въ Совѣтѣ по предложенію Князя или главнѣйшихъ его чиновниковъ, посредствомъ сихъ послѣднихъ онъ будетъ наблюдать за исполненіемъ оныхъ.

Внутренній порядокъ находясь подъ надзоромъ и отвѣтственностію Князя, онъ будетъ распоряжать службою земскихъ войскъ, кои находятся подъ его начальствомъ.

Исполненіе правосудія принадлежитъ въ первой инстанціи уѣзднымъ судьямъ, во второй отдѣленію Совѣта, а въ послѣдней общему собранію сего сословія подъ председательствомъ Князя.

Пројект хатишерифа предат је депутацији на преписе и преглед, пошто је већ био саопштен Порти. Тако, они нису могли добити примедбе кнежеве на њега, и кнез их је због овога озбиљно укорио.[1] За тим је стилизирао целу тачку, тражећи да се тако унесе у руски пројект. Све оне политичке атрибуције које је руски посланик доделио Савету из доживотних чланова, кнез је преносио на Народну Скупштину; Савету пак кнез је остављао само административне функције. Савет би био, дакле, не по-

Сербскіе чиновники будутъ признаваемы таковыми въ цѣломъ пространствѣ Оттоманской Имперіи.

Жители Сербіи по привилегіямъ имъ принадлежащимъ, будутъ безпрепятственно и не подвергаясь никакому беспокойству, носить народныя одѣянія.

[1] „Није ли требало, писао је он, да ово, сочиненије ваше најпре и мени на промотреније пошљете? Сад ћете из примечанија моји на овај пројект ваш видити у колико сте се удалили од смисла, по ком ја отечество наше организирати намеравам. Примечанија ова ускоравам послати вам, да вам за времена приспеју, како би погрешку поправити могли и препоручујем да је поправите нити ћу икад сопзволити, да при вашем расположењу остане, и да се повереније прељубезног ми народа нашег на зло употреби. Народ наш назвао ме је торжественејше Отцем и Избавитељем Отечества и предао ми безусловно судбину и своју и Отечества и Потомства свог у аманет, пак зар да се овог поверенија народног недостојним учиним, и злоупотребљујући га да Народ наш, који је слободу оку с пролитијем крви своје и пожертвованијем синова и робља скупо купио и з служио, окујем у ланце робства и то на моју и јошт неколико соотечественика ползу? У нас, благодареније Богу, предосужденија благородства и племена неима, које сам свагдар као бич человечества сматрао, нећу ни да се заводи. Сав Народ нек остане као што и јесте раван у правима својима, нити икаквог преимушчества ко имати може, осим које коме заслугама и способностима придобијени чин за његову личност подаје. А ви сте се угледали на Влашку, те постављате Књаза са Совјетом, јошт да сте им и владике додали па нек и наш Народ упропасте као што су Власи њиним властима упропашћени Слобода је трактатима Народу дата, Народу нек и остане, као што ћете из примечанија мог на ову точку видити, и то је непоколебимо заклученије моје које и Императорском Посолству изјавити неизоставите.“

литичко, већ чисто административно и чиновничко тело, чије би чланове кнез по својој вољи збацивао и постављао.

Ове примедбе кнежеве односно независне унутрашње управе изазвале су читаву буру у рускоме посланству. 20 маја, Давидовић изађе пред Рибопјера[1] и јави му да је добио кнежеве примедбе на предати пројект хатишерифа. Ту је био и граф Орлов и Бутењев, и на заповест и жељу све тројице Давидовић их стане преводити. Прве примедбе о слободи вере и о наследном кнежевском достојанству прођу без икаквих замерака; у осталом оне су биле и безначајне, али кад заврши Давидовић први део примедбе на трећу тачку односно унутрашње управе, Рибопјер одмах узме реч: „Да, Милош Обреновић хоће да буде Император, он неће да има Народни Савет (т. ј. Савет састављен из нахијских старешина), већ само свој Савет, који би могао по својој вољи постављати и смењивати. А тако султан ради!“ Бутењев прихвати и рекне: „Тиме ће ваш кнез навући неговодовање Господара Императора; Господар нема никако у виду да остави српски народ самовољи кнежевој, он хоће, да и народ има својих заступника, које ће он сам, а не кнез, бирати; нека кнез има свој Савет, који ће сам бирати, као што наш Господар има свој Државни Савет, шу и народ треба да има свој Савет.“ На ово Давидовић примети да се из примедаба не види да кнез жели да нема народног Савета, већ шта више да хоће да цео народ узме учешћа у пословима. „Ето, какав је тумач наш Давидовић, подвикне Рибопјер с подсмехом; тачка нак овде написана кнезом Милошем Обреновићем, односно унутрашње управе и Савета, довољно сведочи какво је његово гледиште на то; Давидовић се увек стара да уленшава његова дела и речи; чак, могу рећи, да Давидовић никад још није писао кнезу верно и све о чему сам ја с њиме говорио. Мањ ако Давидовић не разуме смисао речи кнежевих, мањ

[1] Александар Ивановић Рибопјер, руски посланик у Цариграду

ако не види шта кнез пише: „свој савет“, то значи његово министарство, његови секретари!“. „Јест, прихвати граф Орлов, то се разуме, као да кнез не би хтео да има Народног Савета“. „Шта је мени до тога стало, настави Рибопјер, мене се Милош и не тиче, ја имам народ у виду, ја нећу ништа више да знам, он је у виду и министарства“. „Јест, прихвати поново граф Орлов, и мени је познато да Господар Император има народ у виду, Милош Обреновић треба то да зна!“ Бутењев је пак додао да руски цар неће никад дозволити да сав народ узме учешћа у државним пословима. „Јест, предузме опет Рибопјер, кад сам ја састављао мој пројект — то није ваш пројект, Monsieur Давидовићу, то није пројекат српских депутата, то је пројект мој, рускога министра — кад сам га ја састављао, ја сам сравнио са мојим саставом и пројект Строганова и народна прошенија и сва досадашња упутства кнеза Милоша депутацији и примедбе његове на записку вашу, и увек сам нашао да треба Савет да буде народом биран; ја сам сравнио и сва гледишта нашега министарства и из њих сам довољно видео да Савет такав мора да буде. Кнез Милош до данас је био разуман, а сад се је дао водити старешинама, који би желели да сви участвују у управљању, и да би сваки од њих, као у Влашкој, служио по једну годину, да би добили бедну плату, завидећи другима за то што би ови за цео живот то добили, што би доживотно били чиновници, и што се не би могли сменити без кривице или сопственог одрицања (на звање).“ Посланик је даље говорио да ако треба да српски кнез буде неприкосновен, то и Савет и сви чиновници, без кривице, не треба да се мењају, тако је у Русији и свима цивилизованим земљама; кад се он старао да у своме пројекту осигура личне корпести кнежеве, то му је још светији дуг био да обезбеди и правице Савета. Руско министарство не сматра Србију као независну државу да би се установљавало „самодржавство“, нити као републику да би цео народ управљао пословима државним: Србија је зависна

и „конституционална". као зависна она мора да је подана Порти, а као „конституционална" она мора да је под управом кнеза и Савета. само у изванредним делима и у располагању данака могао би и цео народ давати своје мишљење.

Док је посланик ово говорио он је већ „занемушио био". Даље читање кнежевих примедаба односно унутрашње управе у Србији, није ништа било пријатније по Давидовића. Најзад Рибопјер имајући да свршава друге послове пресече читање. Давидовић, на знак који му је граф Орлов дао кришом, отиде у његов кабинет и тамо га причека. Мало затим уђе граф Орлов са Бутењевом.

(Свршиће се.)

Др. Мих. Гавриловић.

ЗАКОН О ЧИНОВНИЦИМА ГРАЂАНСКОГ РЕДА.

I.

Један од рђавих закона, који врло дуго траје, — тако би се најопштије, и можда најтачније, дао обележити закон о чиновницима грађанског реда од 15 фебруара 1864, чије се одредбе непрекидно, и данас примењују.

Давно је већ утврђена истина, да тај закон нити служи државним интересима нити је од користи чиновницима. Државна служба свакоме је приступачна, у њу се може ући и без спреме и без чисте прошлости. Што је још горе, ни врло јака школа и висока интелигенција, ни неокаљано име не дају ни мало гарантије да ће се у њој остати. Држава није обавезна да узима само најспремније и да задржи само најваљаније људе као своје чиновнике. Министар, представник највише управне власти, коме је остављено неограничено старање о интересима државне службе, располаже јавним органима по своме слободном нахођењу. А тим двема тачкама: ни-

како ограничење у избору личности, никаки обзири при отпуштању, налазе се произвољне и бруталне мере, које чине садањи закон о чиновницима несувременим и неправичним. Против такога стања ствари колико је пута подизан глас протеста у јавности, па чак и у законодавном телу; осуда од стране чиновника једногласно је изречена, па је ипак закон од 15 фебруара 1864 остао нетакнут.

Питање је у чему лежи тајна тако дугога живота и отпорна снага његова? По нашем мишљењу, оно што тај закон за дуги низ година одржава у сили, то је, на првом месту, одредба у њему од које потиче све зло, која је изазвала опште незадовољство против њега, због које он без одлагања треба другим да се замени, речју добро познати § 76. На први поглед тако тврђење може изгледати парадоксално. Тешко је веровати да један закон, који има да утврди тако важне јавне односе, какви се стварају између једнога снажног реда у земљи и државе, налази најчвршћи ослонац у својим негативним особинама. Објашњење тога факта у ствари је просто. Треба се само сетити како изврсно политичко оруђе представља фраза у којој је реч о отпуштању „у интересу државне службе“. Онда постаје одмах јасна сва примамљивост коју у себи крије § 76 за оне којима је дато право да га примењују. Та звучна и гипка фраза са врло широком употребом, — који се српски министар, без разлике странке којој припада и режима под којим је служио, није користио њоме! То је, изгледа узајамна концесија, коју су све политичке странке једна другој прећутно учиниле у својим програмима. Одузети ту дискреционарну моћ једном министру, значи готово уништити сву слободу кретања потребну за његове партијске циљеве: лишити тога средства једну политичку странку на управи, значи више него преполовити њену бројну вредност. Ту данас лежи тежиште чиновничког питања код нас. Закон од 1864 држи се помоћу § 76, јер одатле црпе највећи део своје снаге власт, — тајан-

ствена сила, која улева страх својом неограниченошћу и самовољом која се у њој крије.

§ 76 у данашњем његовом смислу нема ни у првом закону о чиновницима од 1842, ни у оном познијем од 1861, па чак ни у првобитном тексту закона од 15 фебруара 1861. Али с развијенијим политичким животом, у брзо се осетила потреба да се он узакони[1]. Ми га већ у јануару 1865 године налазимо у закону о чиновницима. Од првога тренутка у служби власти, тај параграф имао је као задатак да владаоцу створи могућност да слободно управља државним механизмом и да, у једној чиновничкој земљи, држи у својој руци један моћан и опасан елеменат. Том циљу наменио га је и сам творац. Позната је ствар на који је начин кнез Михаило помоћу закона о чиновницима грађанског реда, а нарочито помоћу параграфа који данас носе бројеве 70 и 76, унео у уставу од 1838 гâ, не дирајући га, други смисао. Тим путем он је ограничио моћ Савета, — коме је већ било пошло за руком да обори једнога владаоца и да с кнезом управља на равној нози, — и ослободио се неподобних и сумњивих чиновника, каквих се маса налазила у државној служби у почетку нове владавине династије Обреновића. На тај начин уведен је у државну службу „систем чишћења“ појединачног или у маси, који од тада функционише без прекида. Начело сталности у јавној служби, о коме је наш први закон о чиновницима од 1842 водио строг рачун, тим реформама кнеза Михаила уништено је и истиснуто из законодавства.

Нов закон о чиновницима имао би, пре свега, да прекине с тим системом. Добивени резултати толико су рђави, да се од овога стања мора потпуно отргнути, једном енергичном мером, која би збрисала сваки траг прошлости. Није претерано рећи, да корупција, које има међу

[1] Ми смо на другом месту, на основу необјављене архивске грађе, изложили историјску процедуру, кроз коју су прошле законске реформе кнеза Михаила: *Наше законодавство о чиновницима*, Београд 1904, с. 21—26, 31—41 и даље.

чиновницима, да лабаво и несавесно вршење дужности, да незаинтересовање за посао, да одвратност према мало већем напору и равнодушност према сваком усавршавању код доста од њих, — да све то, великим делом, долази од неизвесности и непоузданости, која прати чиновничку каријеру с краја на крај. Министру стоји на вољу да у сваком тренутку, према променљивости свога расположења, примени § 76 на овога или онога чиновника. Он није дужан ни давати објашњења ни полагати рачуна о својим поступцима, јер чиновнику не припада право да тражи заштите од какве више власти. Редакција § 76 даје министру суверену моћ располагања над свима потчињеним органима и чини га, у исти мах, неодговорним за сваки његов поступак према њима. Така одредба не да се помирити с модерним уређењем државе и с потребама јавне службе. Њено укидање, у општем интересу, мора се извршити, без одлагања.

Уништењем § 76 стало би се на пут самовољи и злоупотреби власти, коју министри врше заклањајући се иза њега. Поред тога, постигло би се још нешто. Отпуштање из државне службе добило би свој прави карактер, оно би постало казна која се примењује на несавесне и неисправне чиновнике. И као год што се у редовним судовима суди чиновнику за веће кривице, тако би он одговарао пред нарочитим судом за теже административне погрешке при вршењу дужности, које су природе да повлаче за собом казну губитка службе. Такав задатак има да изврши нов закон о чиновницима. Он би ту реформу извео простим преношењем права, које је до сад министар неограничено уживао, на једно независно тело, као што је Државни Савет. Оно би тада у правом смислу вршило улогу дисциплинског суда над чиновницима, по начелима утврђеним у кривичном праву. Државни Савет, административно надлештво, састављено већином из негдашњих чиновника, у положају је да с познавањем ствари извиђа кривице у вези с јавном службом и да изриче правичну казну. Нема места бојазни да би Државни Савет,

према његовом садањем уређењу, функционишући као су ђ. покушавао да утиче на ток државних послова за које не носи никакву одговорност, или да би постао револуционарни конвент.

Најзад, ни сам министар не би потпуно изгубио дискреционарну власт над чиновницима и могућност оцењивања њиховога рада. Он не би више могао сам да их лишава звања и места, али, пре свега, њему и даље остаје право да их упућује Државном Савету на суђење за теже кривице. За тим он сам, по својој иницијативи, изриче блаже административне казне, као што су укор, или одузимање плате до извесног времена, или премештање. На тај начин, оптерећен одговорношћу за ресор који му је поверен, министар има довољно средстава да обезбеди правилан и брз ток послова.

II.

С нестанком § 76 вратило би се поново у силу начело сталности из ранијих наших закона о чиновницима. Тиме би односи између државе и чиновника добили чврсту и поуздану основу. Јавна служба постала би, најзад, каријером, што до сад, овако променљива и остављена случају, није могла бити; у њој би се разликовала полазна и завршна тачка, и напредовање би морало ићи у прописаном реду, поступно и правилно. Такав систем, пажљиво изведен, послужио би и интересима чиновника и доносио би користи држави, у погледу отправљања послова. Чиновници би имали пред собом обележену будућност, знали би у напред куда их води струка у коју су ступили. Обезбеђени тако у борби за живот, они ће бити у стању да посвете служби сву своју умну и физичку снагу, да државне послове врше предано и с правим интересовањем за њих, да непрекидно теже напретку и усавршавању.

Кад се питање пречисти у том смислу, остаје још, као врло важан моменат, да се одреди на који ће начин јавна служба доћи до својих органа. Јер ван сумње је,

да држава, чим прими на себе обавезу да чиновницима гарантује сталност, самим тим стиче право да их одабира, другим речма, да за ступање у службу пропише врло строге погодбе. То је друга измена, која би имала да се унесе у закон о чиновницима.

Закон од 15 фебруара 1864, као што је познато, у том је погледу неодређен. У њему се говори о одличном владању, о способности, о прибављеним знањима. Све то речено је у опште, без нарочитога критеријума и без ограничења. На основу такве одредбе може ући у државну службу свако лице; министар, који је примењује, има потпуно одрешене руке, јер је остављено његовом слободном избору кога ће узети. Пошто нигде није речено шта се разуме под „одличним владањем", чиновником може постати и некадашњи робијаш који је, вукући ланце, примао моралне лекције да се поправи и пође на прави пут. Кад се не зна каква су „прибављена знања" потребна, зашто не би била довољна спрема из основне школе или првих разреда гимназије за вођење државних послова? Тако стање ствари, упоређено с нејасним почецима модерног државног живота код нас, око четрдесетих година прошлога века, показује да смо у току времена учинили само кораке у назад. Прва уредба о чиновницима од 1842 године допуштала је приступ у државну службу с далеко већом обазривошћу и изискивала је много више од јавних органа него закон који се данас примењује. Док се сада, у ствари, ништа не тражи, онда нико није могао при вишим надлештвима и окружним судовима добити ни најнижи степен службе, ако не изучи „Православне или Јуридическе науке". У недостатку лица с таком спремом допуштено је било узети „и оне особе, које су с добрим успехом из Философическог факултета" изишле. Гимназијска спрема давала је право само на најнижа звања.

Такве је одредбе створио законодавац из 1842 године. Оне су толико мудре и напредне, да могу потпуно послужити као модел реформи садањег закона о чиновни-

цима грађанскога реда. Кад се од српских чиновника тога доба смела тражити, готово искључиво, факултетска спрема, у толико се пре мора њој уступити прво место у савременој државној служби. Модеран закон о чиновницима има, нарочито при ступању у службу, да води озбиљан рачун о квалификацијама и да, на основу њих, подели јавне органе у категорије: већа школска спрема и више би права стварала: при ступању водио би се рачун само о њој, доцније она би се довела у везу с успехом показаним на практичном послу. Сем тога морала би се тачно обележити и граница, испод које јавна служба није више приступачна.

Где је та граница? Поставити као апсолутну погодбу, да само факултетска спрема води у државну службу, и немогуће је код нас и претерано је. Јер, с једне стране, ми с толиком спремом не бисмо имали довољан број чиновника за сва звања и за све администрације, којих је број велики: с друге пак стране, постоји врло много струка које или не захтевају великих студија, или траже нарочита знања. Чему би, на пример, служила факултетска спрема једнога магационара Монопола, или једнога поштара, или једнога шумара? Из тих разлога треба оставити слободан приступ и онима који немају вишега образовања. За нарочите струке биће довољне и стручне школе, и ако им није признат степен факултета, у којима се стиче потребна специјална спрема. За извесна нижа звања може се задовољити и општим образовањем, које пружа средња школа. Само тај минимум има се тачно ограничити.

Према томе, закон о чиновницима треба, у погледу квалификација, да садржи одредбе на основу којих се за државну службу на првом месту тражи факултетска спрема, која, у исти мах, једина даје право на виша звања: за тим, у недостатку ње, и само за нижа звања, довољна је стручна школа или најмање шест свршених разреда средње школе. Тако би питање о квалификацијама било на јасан и одређен начин расправљено. Али

тиме што је тачно обележено колика се школска спрема тражи од оних који хоће да ступе у државну службу, учињен је само један корак. Одабирање још не би било потпуно. Имати спремне чиновнике не значи још имати исправне чиновнике. Држава је дужна да узме у обзир и моралне особине својих органа. За њу је од исто тако великога значаја прошлост једнога човека коме поверава своје послове, колико и његова школска сведочанства. Она има да затвори врата потпуно и на свагда свима онима који су судским путем осуђени казнама затвора или робије за преступе и злочине (изузевши политичке кривице). Исто тако чиновници које је дисциплински суд један пут осудио на губитак службе, не могу се никад више у њу враћати. Тако енергичне мере једине би у стању биле да учине крај сталним злоупотребама, од којих закон о чиновницима од 15 фебруара 1864 није ничим заштитио државну касу.

Та два начела, доведена у везу једно с другим: одабирање при примању у службу и сталност у служби, имала би као последицу то, да се чиновнички кадар испуни спремним и савесним људима и да се од државе створи један снажан механизам, који се без потреса и правилно покреће.

(Свршиће се.)

К. Д. Кумануди.

ЗАКОН ПРОПОРЦИЈЕ У ИСТОРИЈИ.

(5.)

16.

Пошто је све доцније сложено из свега ранијега, то све доцније, спајајући у себи све раније, мири супротности свега ранијег.

Модерна геологија мири вулканизам и нептунизам, узимајући да су и катастрофе и мирна еволуција само

поједине фазе општег процеса. Тако и модерна биологија мири супротне појмове о стварању и процесу органског живота на земљи, дајући супротним принципима наслеђа и прилагођивања њихово место у процесу живота, мирећи конзервативно и прогресивно, и теорију револуције с теоријом еволуције. Тако и модерна психологија мири сензуализам и идеализам. Тако ће и научна историја, утврдивши принципе кретања и живота човечанства у свима просторима и временима, помирити у себи све супротности, које су сукцесивно у њој израстале, — супротности човека и природе, духа и материје, чула и ума, осећања, вере и знања, индивидуе и друштва, идеалног и реалног.

Као што све виша цивилизација све више обухвата у себи и мири све историјске елементе, који су се сукцесивно јављали, и од којих је сваки, настајући, ступао у борбу са свима ранијим; као што модерна држава, спајајући их у себи, све више мири све социјалне, историјске елементе, дајући сваком од њих њихово право место у целокупном склопу друштва: — тако и модерно друштво све више тежи да помири све супротне историјске, социјалне снаге и елементе, личне и опште интересе, индивидуу и друштво, и тиме да помири интересе и идеје, правду и истину са животом и коришћу, с интересима живота, да помири вољу и интересе појединаца с општим законима, индивидуалност појединих с укупним социјалним организмом, да помири ред с прогресом, слободу с правдом.

17.

Пошто све раније треба свему доцнијем, све већем броју ствари, пошто је раније све генералнија потреба, пошто је раније све више заједничко свему доцнијем, то све ранијега има све више, све раније све је генералније, и по томе све доцнијега све мање има. Генералност ствари пропорционална је његову приоритету у времену.

Неорганско, као раније од органског, генералније је од органског, које је само један мали део неорганског. Врло је мало просторâ у васиони у којима се из неорганске материје може да пробуди и одржи органски живот; и на самој земљи маса неорганске материје далеко претеже масу целог органског света. Не само што неорганског у природи има много више од органског, него и у свему органском, у организмима свих биљака и животиња, има много више неорганског него органског; као у свима организмима, тако и у телу човекову вода је најгенералнији и најпостојанији елеменат.

И закони неорганског света генералнији су од закона органског света и стоје према њима у сразмери као неорганско према органском.

И у самом неорганском свету генералност појединих неорганских снага пропорционална је њихову приоритету у времену.

Топлота је генерална снага у свима просторима и временима, свега неорганског и органског, општи фактор свега стварања и бивања, од козмичких светова до рађања човекова и мишљења његова, као што је и чуло за топлоту генералније од свих других чула. Тако су и механички процеси генералнији од потоњих физичких и хемијских процеса. Светлост је мање генерална од топлоте, ограничена је на много мањи део простора него топлота; много је више мрачног, неосветљеног и по томе невидног, него светлог и видног; на и чуло за топлоту стоји према чулу за светлост, као топлота према светлости. Само оку од свих чула треба светлости. Тако је и у души човековој много више мрачног него светлог: тако је и врло мало онога што се може чулним оком видети, што је осветљено, према ономе што се њим не може видети, што је неосветљено, мрачно, сакривено. И у сваком човеку има много више мрачног, сакривеног, него онога што се види од њега, што он испољује, изражава и него што то може. И не само што човек од свега само мало види, него још мање може да *предвиди*.

Пошто је само површина ствари осветљена, то је много више унутрашњег него спољашњег: *што је нешто раније све је више унутра, све мање на пољу.* Много је више онога што човек не може изразити, што никад није изразио и никад неће изразити, него онога што човек може да изрази. Врло је много појава и ствари у свету, а врло мало израза за њих и речи. Као што израза има много мање него ствари, тако у сваком људском друштву само мало њих изражавају тежње и планове; само мало њих јесу изрази, речи, само мало њих говоре и казују у име свих; само мало њих јасно изражавају жеље и наде целог једног друштва и времена; већина људи у сваком друштву јесте нема, безизразна маса.

Пошто се првобитни природни човек таложи у масу историјског друштва, то човек масе има све оне особине и снаге које има првобитни човек. Он види и појима само оно што је доступно чулима; по томе види и појима само стварно, материјално, не дижући се никад до апстрактног; по томе не појима процес, видећи и поштујући само резултат. Видећи само стварне факте и примере, он види само појединно а не види опште; по томе види само оно што је садашње, само у садашњости живи; по томе види само оно што је на површини, што се види и чује; види само личности. Чулан у свему, па и у љубави, нижи човек чулан је и у моралу: моралност већине људи одређују њихови интереси и тежње: себичност и таштина, страсти, пожуде и страх, нижа осећања и ниже потребе јесу подстрекачи рада велике већине људи. Тако је човек масе чулан и у религији. Видећи само личности у раду, он се само од њих води, само се њима покорава: масу воде само личности, и свака идеја да би овладала масом мора бити оваплоћена у појединим моћним личностима. Отуд човек масе само подражава и може само подражавати; отуд је у свему људском врло мало оригиналног, индивидуалног, самосталног; отуд велика већина људи диже се само до физичке индивидуалности; духовно она остаје увек зависна од мањине виших људи,

оригиналних, самосталних који стварају нове форме, крче нове путеве, откривају нове идеје и законе. Тако је у свакоме људском друштву врло мало индивидуалности, оригиналног, самосталног, творачког, типа, а много више елементарног, репродуктивног, егземплара и копија.

Пошто је свест нижег човека управљена поглавито на спољашње, садашње, стварно, то се нижи човек никад не диже изнад практичног, кориснога: отуд је и већина умних радова занатска, практична; и не само рад него и морал за већину људи само је у практичној радњи. И практичне способности много су генералније код људи него теоријске: отуд је много више знања него разумевања, више ствари и факата, него закона и идеја.

Пошто се (гл. 24 овде) ствари таложе и сментају једна на другу у одређеном и ограниченом општем простору, оним истим редом којим се одвајају од првобитне, опште, велике целине, — то што је нека ствар првобитнија, то дубље лежи, има више места за њу, генералнија је. По томе што нека ствар доцније постаје, све јој мање места остаје, мора све више да се пење, те је све мање генерална, све јој је ужа област. Пошто се од првобитне, једне, велике целине људског рода прво одвојио *природни, дивљи човек*, то је он у одређеном простору историје човечанства заузео највише места, најдубље у њој лежи, највише га има. А тек много доцније од те целине људског рода одвајају се све ужи кругови *све више социјалног, хуманог, историјског човека*, за којега све мање места остаје, све га мање има и пење се све више. По томе природног као првобитног, човека у сваком друштву има много више него историјског, хуманог човека.

Тако у свакоме људском друштву маса природног, првобитног, нижег човека чини увек велику већину; а сва енергија његова, све више снаге његове концентрисане су и изражене само у малом броју виших, племенитих људи.

Првобитна потреба *хране* јесте најгенералнија, код свих људи и у сваком друштву, тражење хране јесте пр-

вобитни и по томе најгенералнији подстицај рада свакога човека. У првим временима историје, као и у прво доба живота, човек троши највећи део свога времена и своје снаге само на добивање хране и одржавање телесног живота: и та првобитна потреба остаје и доцније на свима историјским ступњима најгенералнија потреба свих људи и сваког друштва. Отуд су средства за храну најпотребнији и најгенералнији продукти у свакој земљи, и у средства за храну троши се највећа сума вредности. И живот велике већине људи сваког друштва не диже се изнад задовољавања стомака и других телесних потреба. И продукција хране заузима највећи део социјалних снага те је у сваком друштву највећи сталеж који продуцира храну.

Пошто већина људи троши највише рада, снаге и времена на добивање хране и одржање телесног живота, то у свима друштвима и временима, остаје врло мали сувишак од целокупне снаге, који није утрошен на одржање телесног живота и који остаје за напредак. Отуда напретка има врло мало код људи. Тако је увек и свуд врло мало људи у којима се концентрише та сувишна снага човечанства, која није утрошена на одржање телесног живота, људи који откривају нове истине, проналазе нове ствари, крче нове путеве.

Као што је храна природна, првобитна потреба човекова, тако је и *осећање* природна, првобитна снага, те је и генералније од потоње историјске снаге, мишљења и разума; све животиње и сви људи осећају, само човек, и само мало међу људима мисле. Отуд велика већина радња, и код велике већине људи, потиче из осећања (из страха, наде, користи, љубави, мржње), а врло ретко из доцнијег вишег појма *треба*, дужности. По томе је и сва моралност у друштву ограничена на мали број људи, пошто код већине људи превлађују природни подстицаји радње и кретања осећање, телесни нагони и чулне потребе, те по томе радње већине људи немају никакве моралне вредности, те је већина људи сваког друштва, морално слаба, ниска.

И органа за осећање у телу човекову има много више него органа интелектуалних снага, и већи су од ових. И делови мозга који посредују осећање чине већину његове масе, док је мање делова који условљавају разум. По томе код сваког човека има много више осећања него ума, те је и у сваком друштву врло мало људи од ума, те је много више људи који осећају, него људи који мисле. Најмање од свега међу људима има ума, и његова је снага најслабија.

И језик људски више је за осећање него за разум, те је и језик осећања и осећајних покрета генерални језик свих људи. Првобитни језик, којим се изражавају само осећајни покрети, — интерјекције, опште су свима људима па и животињама.

И свака велика религија, једина теорија и философија масе друштва, занима се више осећањима људским него мислима, и делује више на осећање људи, него на разум њихов. Масу друштва људског никад не води разум, него осећања, жеље и страсти; по томе сваку истину, за коју се хоће и која треба да продре у масу, треба везати за осећање, и она треба да делује на осећање, да би је маса могла прихватити. Пошто велика већина људи више осећа него што мисли, то ће већину људи увек више покретати и занимати оно што делује на осећање, него оно што делује на разум. Отуд песници, уметници и реформатори религије, који делују на осећање људско, делују увек на много више људи, и познатији су од људи који на разум делују; отуд у свакој литератури има много више поезије и песника, него философије и науке, пошто је за осећање лакше писати него за разум, и пошто је осећање много лакше од мишљења.

Као што је природе много више него човека, тако и у човеку има много више природног, него хуманог историјског; као што се врло мали део неорганске материје диже до органског живота, тако се и врло мали део свега органског диже до човека; човека је најмање од свих ствари у природи. Тако и код сваког човека има

много више првобитних, природних снага душе, него доцнијих, стечених, историјских. И као што човек има много више односа са природом, са земљом, животињама, биљем, него с људима, тако и већина наука уметности, вештина долази од односа човекових са материјом, с природом материјалном: природа даје много више објеката и поља људском раду, него човек и његове ствари.

И сваки човек много је више предмет природних наука — механике, физике, хемије, биологије, физиологије, него психологије и историје. До предмета историје дижу се само мало њих, виших људи, док велика већина људи, велика маса друштва остаје ван историје, и без историје, не радећи на њој, не суделујући у њој, живећи само природним животом. По томе и ако је човек најиндивидуалнији створ у природи, и међу самим људима велика већина диже се само до физичке индивидуалности, те су људи у великој већини само егземплари.

Тако су историја човечанства, процес његова живота, прогреса и цивилизације један дуг пут, широк у почетку, све ужи што се даље иде. Првобитне ступње животињског, природног, живота прошло је цело човечанство и пролази сваки човек, сви људи: остале доцније, историјске фазе, — даље више ступње прогреса историјског, пролазе само поједине расе и поједини народи; најдаље фазе, највише ступње пролазе само поједини духови.

И пошто су првобитне, природне потребе генералније од доцнијих, виших потреба, тако су и предмети у природи који су потребнији за живот, генералнији од доцнијих предмета: отуд природа лакше одржава природног човека с његовим природним потребама, него историјског, хуманог човека и његову цивилизацију, прогрес и дух.

Осећања лепога најгенералнија су код људи, и појам лепога човек простире и на природу, на све ствари и појаве у њој; по томе је уметност генералнија од науке и философије, као и религија.

У чулној форми лепога маса људи види и апстрактније појмове правде и истине и појмом лепога обухвата и те више појмове.

А осећање правде, као највише историјско, најплеменитије, те и најдоцније, ограничено је само на најмањи број људи.

(Наставиће се.)

Бож. Кнежевић.

ФЛОРЕНТИНСКЕ НОЋИ.

(3.)

Да ли се запета прекинула жица на виолини? Не знам. Опазио сам само трансфигурацију тонова, и тада ми се Паганини и његова околина учини наједаред опет са свим измењена. Њега сам једва могао да препознам у суром калуђерском оделу које га је више скривало него облачило. Подивљало лице, пола покривено кукуљицом, узица око струка, бос, једна усамљена пркосна појава, стајао је Паганини на стрменитом рту на мору, и свирао је на виолини. Био је, како ми се чинило, сутон, вечерње руменило прелило се преко далеких морских таласа који су се све јаче црвенили, и који су све свечаније шумили у најтајанственијем складу с тоновима виолине. Али што је море било црвеније, то је блеђе бледело небо, и кад је најзад усталасала вода изгледала као сама скерлетно јасна крв, тада је одозго небо било сасвим аветињски јасно, сасвим мртвачки бледо, и велике и с претњом појавише се на њему звезде... и те звезде биле су црне, црне као сјајни камени угаљ. Али тонови виолине били су све бурнији и све дрекији, у очима ужасног свирача пламтела је тако подругљива страст уништавања, и његове танке усне мицале су се тако језовито журно да је изгледало да шапће прастаре безбожне чаролије, којима се дозива бура и скидају окови оним злим дусима што леже заробљени у морским понорима. Каткада,

кад је гудалом просецао ваздух, пруживши голу, дугу, суву руку из широког калуђерског рукава, тада је изгледао баш као прави чаробник који чаробним прутићем заповеда елементима: и тада се чуо скоро дивљи урлик у морској дубини, а страшни крвави таласи скакали су тада тако снажно у висину да су, својом црвеном пеном, скоро попрскали бледи небески покривач и црне звезде тамо. Урлало је, дречало је, праскало је, као да хоће у прах да разбије свет, и калуђер је све тврдоглавије свирао на својој виолини. Хтео је да силом своје бесне воље сломије седам печата којима је Соломон запечатио гвоздене лонце, пошто је у њих затворио свладане демоне. Те лонце пустио је мудри краљ у море, и баш гласове тих затворених духова чинило ми се да чујем док је Паганинијева виолина претила својим најљућим тоновима баса. Али, најзад, чинило ми се као да чујем клицање слободе, и из црвених, крвавих таласа видех где изгњуравају главе одрешених демона: немани баснословне ружноће, крокодили с крилима слепога миша, змије с јеленским роговима, мајмуни с левкастим шкољкама на глави, морски пси с патријархалним дугим брадама, женска лица с дојкама на место образа, зелене главе камила, мелези неразумљивог склопа, и сви су са ладним разборитим очима буљили и дуге перајасте шапе пружали према калуђеру који је свирао... А овоме, у заносу чарања, спаде кукуљица, и коврчаста коса, лелујана ветром, обавила му је главу као црне гује.

Та појава тако ми је збуњивала разум да сам, да не бих полудео, запушио уши и заклонио очи. Тада је аветиња нестало, и кад сам опет погледао, видех бедног Ђеновесца како у свом обичном облику чини своје обичне комплименте, а публика најодушевљеније пљеска.

„То је, дакле, чувено свирање на G-жици“, примети мој комшија: „и ја свирам на виолини, па знам шта значи тако владати тим инструментом!“ Срећом, пауза није била велика, иначе би ме овај музикални кожарски трговац занело увукао у дуг разговор о уметности. На-

ганини метну опет своју виолину под браду, и, чим је повукао гудалом, поче дивна трансфигурација тонова. Само није више имала облик тако одређен јасним бојама и приликама. Ови тонови развијали су се мирно, таласали су се и бујали мајестетички као тонови оргуља у каквој саборној цркви; а све около раширило се све даље и више у колосалан простор који није могло да обухвати телесно око него само око духа. Усред тог простора лебдела је једна светла кугла на којој је, пиновске величине и поносите узвишености, стајао један човек и свирао на виолини. Та кугла, да ли је то било сунце? Не знам. Али по цртама тога човека познао сам Паганинија, само идеално улепшана, небески срећна, како се смеје помирљиво. Његово тело цветало је у мушкој снази, јасно плав плашт обавијао је оплемењено тело, по раменима таласала се у сјајним увојцима црна коса; па како је ту стајао чврсто и поуздано, као узвишена слика Бога, и свирао на виолини, чинило се као да цео створени свет слуша његове тонове. Он је био човек-планет око кога се кретала васиона, одзвањајући одмереном свечаношћу и у блаженим ритмима. Та велика светла која су, тако мирно светлећи, лебдела око њега, да ли су то биле звезде неба, а она звучна хармонија, настала из њихових покрета, да ли је то била песма сфера о којој су песте и пророци толико наказивали? Каткада, кад сам с напрезањем гледао у далеки сутон, чинило ми се да видим саме беле таласасте плаштеве у којима завијени пћаху колосални поклоници, с белим штакама у руци, и, чудновато! златне главе тих штака, то баш беху она велика светла за која сам држао да су звезде. Ти поклоници ишли су у пространом кругу око великог свирача, од тонова његове виолине све светлије сијале су златне главе њихових штака, а корали који су одјекивали с њихових усана а које сам ја држао за песму сфера, били су у ствари само одјек тонова његове виолине, који се губио. Неисказано света побожност беше у тим звуцима који су, каткада, задрхтали да се једва

могло разабрати, као тајанствен шапат на води, а тада су опет слатко језовито набујали као звуци ловачког рога на месечини, и, тада, најзад, забрујали су необузданим кликтањем, као да хиљаду барда ударају по жицама своје харфе и подижу глас свој у једну песму победе. То су били звуци које уво никад не чује, једино може срце да их сања кад се поћу одмара на срцу драгане. А можда их срце разуме и на јасном белом дану кад се, кличући, удуби у лепе линије и овале каквог грчког ремек дела....

„Или кад је човек попио једну бутељу шампањца више!“ чу се наједаред један насмејан глас који је нашега приповедача пробудио као иза сна. Кад се осврнуо, спазио је доктора који је у пратњи прне Деборе, сасвим тихо, ушао у собу да сазна колико је болесници користила његова медицина.

„Овај сан ми се не допада“, рече доктор показујући на софу.

Максимилијан, утонуо у фантазме свога причања није ни спазио да је Марија већ одавно заспала, и уједе се зловољно за усне.

„Тај сан, настави доктор, даје њеном лицу већ сасвим карактер смрти. Зар не изгледа већ као оне беле маске, они отисци у гипсу у којима хоћемо да сачувамо црте покојника?“

Ја бих, шапну му Максимилијан у уво, с лица наше пријатељице волео да сачувам један такав отисак. И као лешина биће она још врло лепа.

То вам не бих саветовао, одговори доктор. Такве маске загорчају нам успомену на наше миле. Ми мислимо да се у том гипсу сачувао један део њиховог живота, а оно што смо у њима сачували, то је у ствари смрт сама. Правилне, лепе црте добију овде неку језовиту укоченост, подругљивост, фаталност, и тиме нас више плаше него што нас развесељавају. Али праве су карикатуре гипсани отисци лица чија је драж била више душевна, чије су црте биле мање правилне него инте-

ресантне; јер чим су се у њима угасиле грације живота, стварна одступања од идеално лепих линија не изједначују се више душевним красотама. Али заједничка је свима тим гипсаним отисцима нека загонетна црта од које нам, при дужем посматрању, врло неугодно зазебе душа: сва она изгледају као људи који полазе на тежак пут.

Куда? запита Максимилијан кад га је доктор ухватио за руку, и извео из собе.

(Наставиће се.)

Х. Хајне.

(С немачког превео М. Ив.)

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Dr. Драг. М. Павловић. *Прилог историји Кочине Крајине и Михаљевићевог фрајкора*, по грађи из бечких архива (Из Гласа LXVIII Срп. Краљ. Академије, стр. 109–158).

(2.)

За ову расправу Г. Павловића не може се рећи ни да је критичан рад нити пак да је поуздан основ за даљу студију питања којима се бави, због многих погрешака у њој и што се, после озбиљног и пажљивог разматрања нових података, тамо саопштених, долази до неповерења у њихову тачност.

Погрешака у расправи има доста. А има их и ситних и крупних. У главном узрок им је двојак: једнима је узрок небрижљивост писчева, а другима одсуство метода у историјском раду. Детаљније класификоване, једне потичу из недовољног познавања простих факата, друге што извесним појавима и догађајима није запажен прави узрок, треће из погрешног довођења факата у узрочну везу, због чега су погрешни закључци отуда изведени, четврте из непажљивог разматрања јасних текстова и погрешног саопштавања њихове садржине. Даље, има грешака у топографији, у нејасном излагању, у конструкцији обичних реченица и у правопису. Ну најзаманиније

погрешке јесу: конструкција историјског оквира, о коме писац није ни мислио озбиљно, и неметодичност у раду, коме се као последица јавља, поред осталога, и један особити начин саопштавања нових података и резултата архивског истраживања, начин који је учинио да, и ако међу тим новим подацима запета има интересних и важних за претресана питања, они морају остати неупотребљиви све док се у расправи наведена грађа из бечких архива не буде публиковала као документална грађа, или док се не подвргне новој критичној анализи и не саопшти на начин, да буде од користи и од вредности за даљи рад.

Небрижљивост је, као што смо горе видели, учинила да се Г. Павловић, противно сваком правилу за историјска испитивања, није освртао на раније публиковану грађу и радове, којима се могао користити. Та иста небрижљивост узрок је и многима од горњих погрешака, од којих да поменем само неке, као што су: излагање о карактеру оног споразума између Аустрије и Русије у погледу заједничке политике према Турској пре рата 1787—1790 год. и о њиховим узајамним обавезама (стр. 109 и 110); о прогласу Ћесара Јосифа II од 20 новембра 1787 године, о намени његовој и садржини (стр. 113); о разлозима за насилно пресељавање становништва из Србије у Срем, вршено од ћесарских власти, о бројном стању њихову и т. д. (стр. 152—158); о кретању српског фрајкора после заузећа Београда (стр. 144); о Михаљевићеву походу на Крагујевац и Карановац (стр. 145, 146); о походу његову на Алексинац, о мотиву за тај корак и времену кад се десио (стр. 148); о Михаљевићеву походу на Крушевац и о крушевачким Турцима (стр. 147). Даље, небрижљивост је узрок оној збрци у излагању несугласице Капетан Коче са Ћесаревцима (стр. 128—130 и 133—137), о нападу Кочину на турски транспорт у багрданској клисури (стр. 121), о начину како је сачекао и пратио други транспорт турски, упућен у Београд (стр. 131 и 132) и т. д. И несумњиво је да и ових и многих других

грешака не би било да је Г. Павловић уложио више труда и био пажљивији, као и да је озбиљније мислио о користи овог свог рада за касније раднике, о користи која историчару служи као најбоље мерило да ли уопште и треба радити какав посао.

За нетачности у тачкама сем прве, друге и треће, довољно је упутити на извор који исправља погрешна места у расправи (Упореди Г. Павл., стр. 144 и Oesterr. militär. Zeitschrift год. 1825, IV. 26 и 27; Павл. 145 и 146 и Oesterr. militär. Zeitschrift. 81 и 82; Павл. 148 и Freiwill Theilnahme, 328 и 329; Павл. 147 и Freiwill. Theiln 323—325) или на сама места у расправи, из којих се види збрка. Али на првим трима тачкама мислим се задржати нешто више, као и на методу за срећивање и разраду архивског материјала у овој расправи. На првим трима задржаћу се као на питањима о којима се може писати по већ познатим и публикованим подацима, а уједно да покажем како оперисање са погрешним фактима, као што је овде случај, није штетно толико због њих самих колико зато што у расправи заснованој на таквим подацима најбитнији део историчарева рада, закључци, неминовно мора бити погрешан. Исто тако потребно је више задржати се на методу за испитивање и срећивање архивске грађе, и на начину саопштавања нових података, о којима се мисли да ће бити од користи за даље раднике, јер и један и други рад код Г. Павловића јесте неправилан и противан свакомдосадашњем правилу.

Односно споразума о заједничкој политици Аустрије и Русије према Турској пре Кочине Крајине Г. Павловић овако вели у почетку своје расправе: „Још 1783 г. беше се између Русије и Аустрије дошло до споразума о заједничкој политици према Турској. Али тај споразум није имао карактер формалног савеза са обавезама, које одтуда потичу, те је Аустрија имала потпуно одрешене руке када је 1787 год. Порта објавила рат Русији. Ипак је она сматрала турску објаву рата као casus foederis. Интереси њени не допуштаху, да остави Русији да она

сама решава судбину балканског полуострва, и ако је Аустрија врло нерадо гледала у тај мах заплете на Истоку."

То је нетачно. Споразум је постојао и пре 1783 г. и то у виду јасног уговора о савезу, и све што је даље рађено, па и објава Турској од стране Аустрије, није учињено од добре воље ћесареве, него због обавеза које је ћесар примио на се закључујући споразум са царицом Катарином II.

Споразум о заједничкој политици Аустрије и Русије према Турској датира још из 1781 године. Тада су између бечког и петроградског двора вођени преговори и, по претходном договору обеју страна, споразум је утврђен писмима ћесара Јосифа II царици Катарини II од 21 маја (A. v. Arneth, **Joseph II und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel.** Wien 1869, стр. 78—81) и царице Катарине Јосифу од 4 јуна 1781 год. (*Тамо*, стр. 81—87 и друго писмо на стр. 87—90.)

По том споразуму оба владара, у погледу Турске, пристали су: да за њих, као и за њихове наследнике и даље последнике, одредбе у овим писмима буду исто тако обавезне, свете и неповредне, као да су из каквог уговора најсвечаније закљученога[1]; да ће Аустрија од Порте тражити тачно и потпуно извршење свих одре-

[1] „La conformité de position, dans laquelle nous nous trouvons vis-à-vis de la Porte Ottomane et la facilité que nous donne le local de nos Etats respectifs, de nous prêter mutuellement la main en cas de démêlés avec elle, nous ont déterminés à former ensemble un concert plus étroit et plus particulier relativement à cette puissance, et à renouveler pour cet effet d'une façon appropriée aux circonstances présentes les stipulations secrètes, qui ont toujours fait partie des traités conclus entre nos prédécesseurs. Constamment guidé par les sentiments de l'amitié qui m' attachent à Votre Majesté Impériale, et y trouvant également notre avantage et intérêt commun, je Lui promets pour moi, mes héritiers et successeurs, que tous les engagements stipulés dans ma présente lettre seront pour moi et pour eux aussi obligatoires, aussi sacrés et aussi inviolables que s'ils étaient déposés dans le traité le plus solennel qui faire se puisse". (Стр. 78—79. Упор. 81 и 82, 87 и 88)

даба у уговорима и конвенцијама ове с Русијом од 1704. 1774. 1775 и 1779 год. (стр. 79), као што ће и Русија од Порте тражити извршење одредаба у уговорима и конвенцијама Аустрије с Портом од 1718, 1738, 1741. 1747. 1775 и 1781 године (стр. 88); да и једна и друга страна настану код Порте да се садржина ових аката тачно испуни, и у случају повреде свака најодлучније да настане да Порту од тога одврати,ну ако њихово посредовање остане без успеха и Порта не хтедне испунити своје ангажмане било у целини било у појединостима, или, шта више, ако наруши мир и упадне преко руске или аустријске међе, сваки од уговорача у року за три месеца од позива пријатељске стране дужан је Турској објавити рат и из своје државе учинити диверсију с војском, равном оној што је пријатељ буде извео према Турској (Тамо. стр. 79, 80; 88, 89)[1]; и најзад, обе пријатељске стране, имајући на уму да сваки рат собом повлачи велике трошкове и расходе који дају несумњиво право на накнаду, резервишу право да, на основу принципа установљеног између њих о потпуном реципроцитету и тачној компензацији средстава и једнаке снаге, које су дужни развити у току рата, у случају кад овај настане или још одмах, имају се договарати једна с другом о основу и објекту који ће служити за накнаду, као и о плану операција, који се има спремити на једној као и на другој страни, обећавајући у исто време, ако би за време претпостављеног рата с Портом једна страна била нападнута од друге неке силе, друга ће тај напад сматрати не само као casus foederis, већ као заједничку ствар и биће дужна да нападнутој помогне свом снагом,

[1] „Mais s'ils (les bons offices les plus efficaces) n'ont point l'effet desiré, et qu'elle persiste dans son refus de satisfaire à ses engagements en partie ou entier, ou bien, ce qu'à Dieu ne plaise, qu'elle se porte a une infraction manifeste de la paix et à une invasion dans les possessions de Votre Majesté Impériale, je m' oblige trois mois après la réquisition qui m'en sera fait de Sa part, à lui déclarer la guerre et à faire dans ses Etats une diversion directe avec des forces égales à celles qu' emploiera Votre Majesté Imperiale ...“ (Стр. 79 и 80. Упор. 83 и 84, и 88)

не доводећи у опасност безбедност својих покрајина (*Тамо*, стр. 80 и 89).

Као што се види овај је споразум имао све оне карактерне особине за које Г. Павловић вели да их није имао. И он је служио за основ свим каснијим договорима између Јосифа II и Катарине II, и то као основ само допуњаван, а никако мењан. Тако већ следеће године између њих, на тој основи, извршен је нов споразум, у коме су раније одредбе детаљисане и изведена подела сфере утицаја једне и друге државе у погледу Турске, из чега је вирио даљи план о подели турске царевине (*Тамо*, стр 143 157 и 169 175.) Али како прилике нису допустиле да се може рачунати на остварење ових каснијих допуна, споразум од 1781 год. остао је и даље као *уговор* између двеју пријатељских страна, по чијим су се одредбама обе управљале према Порти. У смислу тих одредаба бечки и петроградски двор радили су и 1783 године (*Тамо*, стр. 189, 191 — 194, 196 — 197, 203, 215, 221, 232 — 233) као и даље. И само на основу тог уговора, кад је Порта 1787 год. објавила рат Русији, царица Катарина с правом очекивала је да Јосиф II ступи у заједничку акцију против Турске, и није је имала шта изненадити готовост Ћесарева да одговори обавезама према савезнику (*Тамо*, стр. 299. Упор. даље стр. 300—301). Јосиф II утврђени споразум сматрао је за уговор о савезу за одбрану и напад, и држећи се обавеза и одредаба у заједничким писмима, горе поменутим, почетком фебруара 1788 године објавио је рат Турској (*Тамо*, стр. 310 и 311).

Према овоме види се јасно да Аустрија 1787 године није имала „потпуно одрешене руке“, и да њу нису само аспирације према Истоку и добра воља нагнале да објаву рата Русији од стране Порте сматра за casus foederis. Између Катарине II и Јосифа II постојао је уговор за такву евентуалност. Уговор пак велим зато што у узајамној преписци од 1781 године на даље ово двоје закључени споразум од те године и не зову друк-

чије до уговор, на коме је заснован савез за одбрану заједничких интереса и по коме је један савезник *дужан* помоћи другом, примајући притом све обавезе обележене у споразуму и очекујући све добити од њега. И да ово двоје споразум закључен узајамним писмима 1781 год. нису сматрали друкчије до као уговор, види се и по томе што је овај у току рата, 1789 год., обновљен узајамним писмима двају владалаца од 20 и 30 маја. Они су ранијим писмима из 1781 год. дају снагу већу од формалнога уговора о савезу, и овај нови савез сматрају само обновом ранијег од 1781 године[1].

На утврђењу овога факта и на оцени горњега става из расправе Г. Павловића, односно карактера споразума између бечког и петроградског двора у питању заједничке политике према Турској, задржао сам се више, јер је тај факат значајан не само ради упознавања аустријске политике на Балкану уопште, него и за оцену многих појава и догађаја оног доба у српском народу. Без упознавања овога факта неразумљиво је баратање Аустрије по Србији и изашиљање њених официра и попова тамо још одмах 1781 године (В. *Српски Сион* за год. 1904. бр. 5), а кад се зна за оба ова факта, одмах је јаснији и споразум дворова од 1782 и 1783 године. Исто тако кад се зна каквог је карактера био овај споразум,

[1] „...Voyant maintenant arriver le terme de huit ans, apres lequel nous nous sommes mutuellement engagés, V. M. J. et moi, à renouveler les stipulations consignées dans les lettres autographes qui furent échangées entre nous aux dates respectives du 21 mai et 24 mai (4 juin) 1781 je m'acquitte de cet engagement avec un empressement qui n'est égalé que par la satisfaction que j'éprouve à la voir partagé par V. M. J. et comme nous sommes convenus entre nous d' adopter en cette occasion de renouvellement d' alliance la même forme de stupilation immédiat de souverain à souverain, que nous préférâmes à toute autre à la première époque de son établissement... je renouvelle et confirme par la présente en mon nom et en celui de mes héritiers et successeurs toutes les promesses et stipulations comprises dans mes deux lettres autographes à V. M. J. datées du 24 mai (4 juin) 1781 en échange de Ses deux lettres du 21 mai de la même anné.... (Стр. 335 и 336. Упор. још стр. 333, 334).

биће нам јасније питање о акцији Капетана Коче, о стварању фрајкорских одреда, о неуспеху Кочину, узрок непомагања Ћесареваца Кочи, узрок каснијем понашању Ћесареваца у Србији итд. Све ово, као и читав низ других догађаја и појава, о којима се у расправи говори, или се само региструју, биће нејасни, кад се не зна зашто је тако било и зашто је тако морало бити, кад се не зна прави њихов узрок, који треба тражити у обавезама Аустрије према Русији, на основу споразума заснованог 1781 године. Јер и ако је Аустрија почела гомилати војску према Србији још 1787 год., њена је пажња била обраћена поглавито према Молдавској — камо је био упућен кнез Кобуршки — да би што јаче потпомогла Русију. На ту страну и Турци су били избацили сву своју силу, па је то морала учинити и Аустрија. И као што је Порта била оставила покрајинским пашама да бране Србију и Босну средствима која су им на расположењу, тако су учинили и Ћесаревци оставивши према Србији мало војске и стварајући фрајкорске чете према Турској милицији на овој страни. Због тога је и било успеха на овој страни све док Турци нису појачали своју снагу нарочитим трупама, доведеним с друге стране. Уопште све што је Аустрија радила у овом рату, зависило је у првом реду од тога како ће испунити своју обавезу према савезнику, и сваки појав на који наилазимо у проучавању Кочине крајине и акције фрајкора и српског покрета, има свој даљи, али и прави, мотив у овом факту. Стога га је нарочито требало имати у виду, и никако не пренебрегнути му значај.

(Наставиће се.)

Јов. Н. Томић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Први Лекарски Конгрес.

Околност да су сазив и рад првог конгреса лекара пали у време главних свечаности јубиларне године нашег новог државног живота, учинила је доста да овај конгрес добије своје нарочито оправдање, и свој нарочити значај и израз, израз једног југословенског лекарског конгреса. Као једна тачка из програма свечаности, а овако изведена са југословенском физиономијом, конгрес је доиста нашао оправдања. Тако приређен, конгрес са оним лепим говорима браће осталих словенских народности испао је као једна доста силна манифестација југословенске солидарности. Та је манифестација била можда и потребна с обзиром на све моментане прилике у којима се налази словенски свет који ступа, како изгледа, у једну одлучну и очајну борбу са целим осталим светом што не припада словенству. У таквим приликама ова манифестација југословенске солидарности преко људи више и јаче интелигенције, па ма они и не били истакнути политичари, може имати свој велики значај — ако се паметно експлоатише, и ако постане основица даљег озбиљног рада у том правцу. Ето то је, како нам се чини, и најјача страна овога конгреса: та словенско-политичка манифестација.

Она друга, научна страна, и кад би била знатно јача но што је у ствари била, била би јако засенчана овим силним одушевљењем које се чуло и осетило у смислу заједничке борбе противу непријатеља словенских народности и словенске културе. Та чисто политичка страна конгреса као да ће моћи да да више успеха но његова научна страна.

Нема сумње да би унутарњи рад конгреса могао

бити много кориснији, од трајних последица, да су приређивачи хтели да организују рад на практичнијој основици но што је то био случај. Конгрес ако није могао сјајити радом који би био строго научне вредности, могао је бити користан на тај начин што би можда био одлучни покретач рада на што бољој примени учења медицине као науке, а у корист народног здравља. За данас српски лекарски конгреси мучно да би и могли чиме другим да се занимају већ применом медицине.

Да се није на унутарњи рад конгреса гледало као на пуку формалност, не би се десило да тај рад испадне без живости, са општим расположењем да се он што пре заврши, те да се што пре дође до банкета на коме су се очекивали нето онако лепи говори као они који су се чули приликом отварања, у згради Народног Позоришта. Према целокупном току унутарњег рада конгреса, очигледно је да су и приређивачи његови гледали на овај део конгресовог живота као на најспореднији. Међутим, било је неколико тема које су могле дати повода да се одступи од таковог појимања, и да се колико толико да живота целом раду. Требало је да овај рад буде споредан, проста формалност, те зато и није могло бити поделе на секције у којима би се груписао персонал конгреса према ономе чиме се интересује. На тај начин дошло би се до једне секције у којој би се расправљале, са пуно живости, оне актуалне теме које одавна траже једну љуту борбу не би ли се после ње створио и код нас рад који би стојао у контакту са савременим стањем учења медицинских наука. Мислимо на ону секцију која би се занимала хигијенским и санитетским питањима која се у Београду нерадо додирују, и о којима се најрадије говори кришом или на начин чисто приватан. Овим радом конгрес би добио неку врсту специфичности српског лекарског конгреса, и њиме би био још најкориснији. На конгресу је било доста *наших* лекара — које је требало чути приликом расправљања појединих питања, а сигурно је да то не би било нимало ван про-

грама рада једног српског лекарског конгреса. Та погодна прилика, да се скупом наших лекара узму у претрес многа значајна питања која давно чекају на своје решавање, не јавља се тако често, и било је потребно баш на овај рад конгреса обратити нарочиту пажњу. По нашем скромном мишљењу штета је велика што се и сувише далеко отишло са формалностима и куртоазијом те се остало само на читању радова, са нервозним расположењем једних истих слушалаца за све теме — да се читање или говор што пре заврши. Учтивост је захтевала прикривати досаду, али она је јасно избивала код слушалаца.

Конгрес је имао доста предавача и доста разноликих тема. Тиме се приређивачи могу похвалити: одзив је био одличан. Ако међу темама и предавачима није било довољно „научности", то није одлика само српског лекарског конгреса. Међутим, има једна ствар која нам се допада. Било је релативно доста тема од општег значаја, а само је жалити што се тај факат није експлоатисао; не само да није експлоатисан, но као да баш те теме нису занимале у довољној мери слушаоце. Зато што је требало само саслушати ствар без права на дискусију. Г. Г. Др. Петковић, Др. Л. Илић, Др. Вукадиновић, Др. Захоршка, Др. Мишић, Др. Павао Поповић, Др. Кујунџић, Др. Демостен Николајевић, Др. Чедомиљ Михајловић и др. занимаху се питањима која дају повода многим рефлексијама и многим довољно силно акцентуираним резолуцијама српског лекарског конгреса, према којима би била и сувише испољена апатија позваних званичних кругова кад је реч о чувању народног здравља и организацији српског лекарства у тој цељи. Али мислило се да би на тај начин постали досадни гостима — нарочито онима који су конгресу дали још највише онога чега он иначе не би имао: научност. Конгрес српских лекара, и ако је био тачка програма јубиларних свечаности, могао је испасти тако да се довољно јако покаже да смо у течају општег расположења медицинског света, да смо довољно појимали и приметили онај силан покрет у раду око примене

медицине као науке, јер би на тај начин само уопште и могао да буде оправдан српски лекарски конгрес.

Конгрес је радио три дана и тај ћемо рад прегледати у даљим редовима, задржавајући се само на оним темама које могу интересовати ширу публику.

(Наставиће се.)

Др. В. А. Поповић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

Г-ђа Николова као гошћа.

Прошле недеље појавила се у Народном Позоришту, као гошћа, у двема улогама, Г-ђа Султана Николова, члан Народног Театра у Софији. То је прва бугарска глумица у српском позоришту. Избор се, вероватно, није могао учинити бољи ни по времену ни по личности.

Г-ђа Николова дошла је као допуна или као завршетак југословенских сликарских, вајарских, свирачких и певачких манифестација у Београду, у којима су, као што је познато, и њени земљаци имали знатна учешћа. А она сама, по својим глумачким способностима, потпуно је заслужила да београдској публици да прва знања о глумачкој вештини у непосредном суседству, досад савршено непознатом у том погледу.

Г-ђа Николова играла је оба пута секундарне роле, како се то каже код нас позоришним језиком, ма да је тачан само ако се тиче броја табака које улоге. Што глумци неће да приме ону истиниту реч: да нема незнатних улога, него да има незнатних глумаца — није ни чудо, али шта публици смета да оцени игру, и ако то није у насловној улози?

Ми се не бисмо на овоме зауставили да избору комада Г-ђе Николове нису чињене замерке, а он је, међутим, осим поменутог још и с тога разумљив, што су и леди Милфорд у Шилеровој „Сплетки и љубави“, а још

јаче Јелена у Горковим „Паланчанима“ дали довољно прилике Г-ђи Николовој да покаже шта уме. Кад ово кажемо, мислимо на трећи чин у том комаду, управо на сцену Јелене са Петром, или још ближе на израз лица, на гест, на тон, на оно неколико речи које Јелена измења са тим младићем. Утисак свега тога такав је да онај, који се труди да у ком крају свог сећања очува отпечатак глумачке игре — а другог начина, на жалост, за то нема — без икакве сумње неће се морати много мучити да му не ишчили из памети Г-ђа Николова у том призору.

У њеном ходу до софе од прозора, одакле се одвојила једним мутним, неодређеним, безименим погледом до забачених руку више главе, до оног уздаха с којим се бацила на наслоњачу, било је нешто од распуштене жене којој је живот празан, нешто од бола за ближњом која јечи у другој соби отрована, нешто од свирене себичности да јој то не квари рођено расположење, нешто од жеље за нечим што распиње младу снагу, нешто од досаде, мемле, чамотиње свакидашњег животарења, најзад нешто пожудно, управо похотно. И кад све то саберете, то и јесте та Горкова Јелена, али отуд излази и то да је Г-ђа Николова једном изненађујућом синтезом дала у неколико минута равномерни Stimmung не једне личности, него читавог једног поетског дела коме јачина, осим осталог, и лежи у Stimmung-у.

Леди Милфорд је слабија, куд и камо. Бугарска глу, мица имала је ту негативно добре особине: није испуњавала размаке између речи несносно-облигатним јефтиним јецањем, говорила је са смислом, али, у замену за то, стискивала је руке, надимала прси и кривила своје иначе мирно и доста отмено лице.

Као и сваки суд може и овај наш бити погрешан, али нама се чини да Г-ђа Николова није за трагедију — нарочито не за Шилерову — коју сигурно игра, што је и у Софији ваљада као у Београду једна глумица за све.

Она је у ствари глумица једног жанра у ком ће

бити штета и по њу и по позориште коме припада, ако се не изобрази. Она ће, по својој прилици, бити за велике кокете Молиерове (на пример Селимена), за театар Мелаков (на пример Фру-Фру) и можда за Димин, ако узмемо Франсину. Вероватно уз то, или пре тога, да ће јој ипак понајбоље испадати за руком руски типови, јер за француски репертоар није образована и јер су јој руски сроднији и приступачнији.

Ни ово, разуме се, није на одмет, али човек не може да се отме меланколичним идејама, кад помисли колико дара глумачког, и уопште уметничког, лежи и у нас и у Бугара — кад је о Бугарима реч — скоро сировог, недодирнутог културом са запада, који је приликама осуђен да се твори у непотпуним формама и који носи, у пркос наших политичких граница, отисак исте невоље. Ако ништа друго, тај једнаки културни ниво, та иста потреба за ширим хоризонтом, за дуражним напором који води правој мети, за великом образованошћу, ваља да нас спајају. Јер: да се сви ми у со претворимо, не би Турком ручка осолили.

Провизорни.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Radium. Eine allgemeinverständliche Beschreibung. Mit 6 Figuren. Von Spiridon Grujitsch. Berlin 1904. Стр. 24. 8°.

Радијум је својим за сада још необјашњивим особинама јако заинтересовао како хемичаре тако и физичаре, а својим чудноватим особинама привукао је пажњу и најширих кругова, за које је ова књига и намењена, као што писац вели.

Писац износи јасно и разумљиво постанак и неке особине катодних, Рентгенових и Бекереловин зракова, по томе говори о радиоактивности урана и торијума уопште и показује начин којим је г-ђа С. Кири из пехбленде

радијум одвојила. Описујући радијумово зрачење, писац показује да оно није хомогено већ се дејством магнета може разложити у α, β и γ зраке, од којих се први јако унијају у чврстим телима, други мање а последњи најмање и вели да су β зраци слични катодним зрацима а γ зраци Рентгеновим зрацима. Даље писац наводи, да радијумови зраци изазивају флуоресцовање баријум-платиницијанида, фосфоровање дијаманта, олакшавају прелаз електричне варнице; затим да хлорид светли у мраку, да је радијум топлији од своје околине, да дејствује хемијски — према томе и физиолошки, да разним телима даје привремене активне особине — индукује их, и да из радијумових једињења излази еманација из које се ствара хелијум. Писац завршује објашњавањем природе и узрока радиоактивности, са којим се ја потпуно не слажем. Уосталом сувише је рано изводити те закључке још сад, кад нам недостају још многи искуствени подаци.

Ово је дело иначе марљиво израђено, употребљена је најновија изворна литература и могу га препоручити љубитељима напретка тачних наука. М. С. Л.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Нови писци у Српској Књижевној Задрузи. — У своја последња два кола, Српска Књижевна Задруга почела је давати места нашим младим писцима: тако су ушли Г.Г. Борисав Станковић и Иво Ћипико. У идућим колима Задруга ће издати избор приповедака Г. Г. Радоја Домановића, Петра Кочића и „Стојана Мутикашу“ од Г. Светозара Ћоровића, и једну антологију наших младих лирских песника.

Синтакса Српскога језика. — Г. Илија Лаловић, директор српске гимназије у Пљевљу, саставио је једну „Синтаксу српскога језика за средње српске школе у Турској“ (Нови Сад. 1904, цена 5 гроша). Као углед и као главни извор грађе послужиле су писцу граматике

Др. Т. Маретића, служећи се и синтаксом Јанка Лукића, делима Мирка Дивковића и синтактичким расправама Луке Зиме. Стручна критика рећи ће вредност ове књиге, чији је писац познат као добар филолог и савестан радник. Значајно је за сада поменути једну новину овог уџбеника: примери на јужном говору окренути су на источни, „да би се деца привикла једном начину и да не би мешала.“

Мисли једног самоука. — У Београду је изишла књижица Г. Николе Р. Ђорђевића, Књажевчанина: „Мисли једнога самоука о економским приликама Књажевца и његове околине“. Писац није задовољан стањем у родном му месту и тражи начина како да се Књажевац извуче из тешке економске кризе коју преживљује. Он мисли да варошка интелигенција, и чиновници, трговци, занатлије, треба да солидаришу своје интересе са интересима сељачким: предлаже што живљи рад на оснивању земљорадничких задруга, развијање сеоске привреде. Од интереса су последње главе које говоре о једном нарочитом економском појаву у Тимоку: печалби, појаву који заслужује највећу пажњу наших економиста и државника.

Образовање воље. — Од три објављена превода књиге Жила Пајоа: „Образовање воље“, о којима је овде било речи, изишао је прво превод Г. Васе Стајића, преведен са осамнаестог француског издања. Књига је изишла у Сремским Карловцима, у издању бечког „Омладинског Гласника“, као прва свеска омладинске књижнице.

Г. Јован Дучић у немачком преводу. — У осамнаестој свесци, за ову годину, немачког часописа „Aus fremden Zungen“ изишле су преведене четири песме нашега сарадника Г. Јована Дучића, и то три — „Чежња“, „Сат“, „Дубровачки мадригал“ — из „Српског Књижевног Гласника“, а једна — „У сумраку“ — из збирке његових песама. Нарочито је добро преведена песма „Чежња“. Преводилац је Г. Артур Шидлоф. У истој је свесци и чланак о модерној српској лирици, где је поезија Г. Јована Дучића нарочито похваљена. Г. Шидлоф сматра Г. Дучића као „најзнаменитијег савременог песника српског“: Змај је био под утицајем немачких романтичара, Војислав Илић био је руски ђак, а Г. Дучић је француски ђак, под утицајем декадената и симболиста.

Турски извори за новију историју Србије. — Г. Ђорђе Баласчев, један од млађих бугарских историка, први је скренуо пажњу бугарских научних кругова на велики број турских протокола који су забачени лежали у Софијској Народној Библиотеци. Прегледавши их, Г. Баласчев је нашао да су то регистри канцеларије софијског санџаката, у којима су у целини исписивана разна акта упућена на адресу тога високог надлештва или експедирана од њега. Тих регистара има 318 на броју и обухватају период од 1604—1850 године. Према садржини има наравно свакојаких аката: фермана, бујурдлија, арзоала (молаба) итд., и сав тај хаос од тако разноврсних докумената представља врло интересантну грађу за културну и политичку историју турске царевине уопште, а посебно пак за историју Бугарске. Но оно што је важно за нас, то је што се у тим регистрима налази много грађе и за историју Србије, нарочито за нашу новију историју. Сем општих расписа који се односе на све крајеве турске царевине, према томе и на Србију, пре устанка, у тим регистрима има докумената који се односе специјално на Србију у време првога Српског Устанка. Акција Портина против Карађорђеве Србије ишла је поглавито у два правца, из Босне и из Бугарске. Паше у Софији и Травнику добијале су, према приликама, упутства о припремама, о правцу војних операција, итд. Све те заповести сачуване су у препису у дотичним регистрима, и г. Баласчев је обећао да ће бар два важнија документа превести и послати „Српском Књижевном Гласнику“, да тиме упозна, први, српске историке, са турским изворима за новију Српску Историју. Г. Баласчев мисли, према информацијама које је сам прибавио, да су слични регистри остали у Сарајеву после аустријске окупације. На тај начин добила би се могућност да се једном загледа директно у турске изворе за нашу новију историју, што би било врло тешко без ових срећних околности.

Г.

Идеје Ернеста Хекела. — Један сарадник париског „Temps-а“, Мишел Делин, разговарао се у Риму са великим немачким научњаком Ернестом Хекелом, познатим и у нас по његовој „Природној историји постања“. Хекел је у Риму учествовао на конгресу слободних мислилаца одржаном у септембру ове године.

Међу осталим, Хекел је рекао ово: „Недавно сам

имао прилике да се уверим колико питања која се тичу религије занимају моје читаоце. Када сам пре неколико година публиковао моју књигу „Die Weltraethsel“ („Загонетке света“), стотине и стотине писама долазила су ми са свију страна, без престанка, тражећи ми објашњење... Најзад сам увидео да не могу одговорити целом свету, и сада спремам нову књигу: „Die Lebenswunder“ („Чуда живота“). Моја је намера да створим савез монистâ који ће у разним срединама ширити схватање света основано на теорији монизма. У тој намери, поделио сам мој програм у два дела: теоријски монизам и практични монизам. Ја нећу да вам изложим све тезе тога система, али ово је прва теза теоријског монизма: унитарно схватање света је искључиво основано на датима науке која су задобивена разумом средством критичних искустава. У другим тезама ја говорим о схватању идеје о Богу, и изјављујем да према последњим закључцима модерне науке, идеја о Богу може се сачувати само у толико у колико у Богу видимо незнани и хипотетични принцип супстанције. Најзад ми признајемо да материја и снага или снага и материја, тело и дух, јесу нераздвојни атрибути Спинозине супстанције, и ми смо убеђени да је човек подложан закону супстанције као цео остали космос.“

О практичном монизму Хекел је дао ово објашњење: „То не спада у моје поље, али ипак ја признајем да сам непријатељ папства, које је у противречности са првобитним и чистим обликом Хришћанства, и ја тражим укидање свештеничког неженства, исповести, продаје индулгенција и веровање у чуда, као у Лурду, у Марпингену, или култу мошти, као у Ахену и Триеру. Када се пође на практично земљиште, постаје се антиклерикал... И ја вам не кријем да се јако дивим ономе што се у Француској ради у овај мах... Ја јако ценим Ламарка, и више пута сам се питао зашто је прва половина XIX века дала Француској толико научењака првога реда, а после тога само по изузетку... То објашњавам владом клерикалнога духа...“

Што се тиче дарвинизма, он држи да у њему треба разликовати две ствари: „трансформизам или ламаркизам, који је однео пуну победу, који нема више противника, и теорију селекције, о којој се још дискутује.“ Када је француски новинар поменуо познати Брингјеров испад о „банкротству науке“, велики научењак се почео смејати: „То не би било могућно код нас. Човек који би у

Немачкој био на таквом положају као Г. Бринетјер, не би смео чинити такве шале... Исто тако, у Француској се Ниче много више уважава но код нас, где се врло добро знало да му одреди место које му припада...“

Хекел налази да су рационалистичке идеје у Немачкој учиниле велики напредак. Веровања које је било пре педесет година нема више, и мало је људи који примају приче из Постања. Слободних мислилаца ипак нема много, ни у ученом свету, јер Цар и државна власт не трпе људе који су против традиција. Зато се научењаци и држе у резерви. Отуда Кант долази опет у моду: хоће се помирење најсупротнијих крајности, хоће да се задовољи срце и разум. „А ипак, један од Немаца који најбоље оличавају дух Немачке, Гете, да је у животу, био би са нама... Јест, Гете би, 1904, био би на конгресу Слободне Мисли, у Римском Колежу, заједно са Г.Г. Бертлоом, Бисоном, Сергиом, Ломброзом...“

И на питање да ли верује у блиску и пуну победу Слободи Мисли, Хекел је само мануо својом лепом главом, која много личи на Гетеову, и рекао, са својим духовитим осмејком: „Ја сам трансформист, и верујем да ће увек бити виших животиња и нижих животиња“.

Народна Библиотека у Београду. — У „Годишњаку“ Српске Краљевске Академије изишао је извештај Народне Библиотеке за 1903. годину. Из исцрпног и брижљиво написаног извештаја Библиотекара вадимо некоје важније и занимљивије појединости.

На крају 1903, Народна Библиотека је имала: 38.100 дела (нумера) са 82,219 књига и 13,887 дупликата; 834 рукописа; 198 штампарских првина (од којих је 16 дупликата); 2,422 карте и слике (68 дупликата); 1625 новина и листова (419 дупликата). Нарочито је обогаћена збирка старих рукописа и писама. Државна дотација од 15.000 годишње није довољна, ако се одиста мисли да се од Београда створи једно право научно средиште.

Од 1 маја до 1 децембра 1903 било је 16.140 реверса, од тога броја на саме ђаке пада 12.371. Ђаци чине пет шестина од укупног броја посетилаца Народне Библиотеке. Затим, на професоре пада 1063, а чиновнике и пенсионере 673. Учитеља је мало (86), а свештеника, адвоката, уметника и официра тако је мало, да већи број реверса пада на странце (87) него на све те поменуте професије скупа (42).

Од српских часописа највише је узиман на читање „Летопис Матице Српске" 286 пута; „Српски Књижевни Гласник", 275; „Дело", 235; „Бранково Коло", 232; „Отаџбина", 195; „Јавор" и „Нова Искра", 135; „Гласник Ученог Друштва", 131; „Коло", 115; „Nada", 113; „Годишњица Николе Чупића", 106; „Rad Jugoslovenske Akademije", 103; „Просветни Гласник" и „Глас Академије", 92; „Звезда", 86; „Стражилово", 66; „Вила", 58; „Босанска Вила", 50; „Стража", 44.

Од страних часописа, највише „Illustrirte Zeitung", 115 пута; „Revue des deux Mondes", 68; „Revue Bleue", 67; „La Revue", 36; „Archiv f. Slavische Philologie", 35.

Политички листови много су мање читани: „Српске Новине", 278 пута; „Одјек", 92; „Дневни Лист", 41; „Вечерње Новости", 32; „Београдске Новине", 28; „Самоуправа", 23; „Мале Новине", 22; „Трговински Гласник", 21; „Радник", 20; „Мали Журнал", 16; „Социјал-Демократ", 14.

У научној књижевности овако је: Стојан Новаковић читан је 189; Др. М. В. Вујић, 112; Милан Ђ. Милићевић, 111; Милош Зечевић, 91; Др. Бранислав Петронијевић, 83; Вук Караџић, 77; Светозар Марковић, 75; Др. Љубомир Недић, 72; Миленко Вукићевић, 63; В. Јагић, 58; П. Будмани, 47; Светислав Вуловић, 44; Доситије Обрадовић, 40; Лука Зима, 38; Слободан Јовановић, 37; Јован Ристић, 36; Божа Кнежевић, 36. Ради објашњења, ваља поменути, да велики број ових реверса иде на школске уџбенике.

Од књижевника читани су: Бранислав Нушић, 88; Ђура Јакшић, 65; Лаза Костић, 54; Симо Милутиновић, 53; Његош, 51; Марко Цар, 46; Змај, 44; Јован Максимовић, 42; Јован Стерија Поповић, Јаков Игњатовић и Петар Тодоровић (Карло Амурели), 38; Ђорђе Малетић и Војислав Илић, 33; Гундулић, Лазар Лазаревић, Љубиша, 27; Милован Видаковић, 26; Симо Матавуљ, 22. Занимљиво је поменути да је Јанко Веселиновић читан свега 16 пута; Љуб. Ненадовић, 15; Бранко Радичевић, 14; Борисав Станковић, 10; Јован Илић, 7; Коста Трифковић, 5.

Страни научењаци су прилично читани: Дрепер, 163; Кнакфус, 143; Вунт, 127; Тјер, 121; Ренан и Салустије, 118; Лавле, 115; Мињe, 82; Шер и Тен, 79; Спенсер, 69; Гијо, 58; Хекел, 52; Госнимал, 50; Брандес, 48; Ламартин, 43; Ранке, 41; Легуве, 40; Мантегаца, 38;

Лавис и Рамбо, 36; Ниче, 34; Мил, 32; Блунчли, 29; Бен, 28; Кауцки, 27; Фурје, 26; Дарвин, 23; Хартман, 20.

Страна забавна књижевност највише је читана. На првом месту долази Толстој 600 („Рат и мир", 191; „Васкрсење", 113); Виктор Иго 453 („Јадници" 243; „Деведесет Трећа", 96); Дима отац, 207; Шекспир, 180 („Хамлет", 57; „Ромео и Јулија", 22); Мопасан, 140; Жил Верн, 138; Алфонс Доде, 132; Тургењев, 130; Гогољ, 98; Достојевски, 92; Јокаји, 91; Гончаров и Данте, 89; Сервантес, 86; Бајрон, 79; Сјенкјевич, 77; Зола, 71; Гете, 66; Балзак и Монтепен, 62; Љермонтов, 60; Шилер, 48; Еркман-Шатријан и Пушкин, 47; Омир и Крашевски, 42; Џ. Елиот, 41; Дикенс, 40; Хајне, Чернишевски, Дима син, 36; Мисе, 30. Мало су читани Пјер Лоти, 24; Анатол Франс, 16; Ибзен, 12; Молијер, 11; Свифт, 10.

УМЕТНОСТ.

Бугарски листови о југословенској уметничкој изложби. — Бугарски политички листови доносе кратке белешке о југословенској изложби. Једини „Ден", орган независњака, има дужи фељтон о сликарима и њиховим сликама и то из пера ваљанога бугарскога карикатуристе Г. А. Божинова, који је и сам неке радове изложио. Г. Божинов се највише зауставља на сликама Срба и Хрвата. Слике Г. Паје Јовановића убраја у добре историјске слике којима су и композиција и израда врло добре. Од осталих слика српских уметника допадају му се оригиналне слике Г. Вучетића и декоративни радови Г-ђе Вукановићке. Хрватско одељење учинило је особит утисак због утанчанога укуса и савршенства у маниру. И у сликарству и у вајарству Хрвати су измакли испред Срба, Бугара и Словенаца. Г. Г. Франгеш, Валдец и Буковац могу изаћи на сваку светску изложбу, те им се предсказује велика будућност. Од Словенаца највише се дотиче радова Г. Весела, па и за њега мисли да је могао израдити нешто боље од онога што је изложио. — Неки од листова се чуде како је то да су бугарски уметници метнули својим радовима највеће цене, несразмерно веће него што су својим радовима дали српски, словеначки и хрватски уметници.

Словеначки листови о југословенској уметничкој изложби. — „Ljubljanski Zvon", месечник за књижевност и просвету, један од најбољих словеначких часописа, доноси у својој октобарској свесци кратки чланак Г. Ј. Севера

под насловом „Југословенска уметничка изложба у Београду.“ Наглашујући како је „добар знак да су се Срби, који међу Југословенима једини имају независан политички организам, поставили на чело културном развоју балканских Словена“, писац укратко описује отварање изложбе, начин како су поједине секције њене уређене; даје списак југословенских уметника који су своје радове изложили, и најзад бележи какав је утисак изложба учинила у публици. Уз то даје две три карактеристике посебних народних уметности: Словенци се, вели, одликују својом модерношћу. Док у њих преовлађује пејзаж, Хрвати, Срби и Бугари одликују се портретима и историским сликама.

Пројектована уметничка изложба у Сарајеву. — Да би профанисала идеју југословенског зближења и уопште умањила успех који је стварањем југословенске уметничке изложбе у Београду постигнут, босанска влада и сама је установила изложбени одбор у Сарајеву, и преко овог одбора позвала све југословенске уметнике да своје радове из Београда пренесу у Сарајево и тамо прреде нову уметничку изложбу. На тај позив, изложбени београдски одбор, у договору са одборима у Софији, Загребу и Љубљани, одговорио је 28 септембра ово: „По заједничком споразуму са свима југословенским уметницима, а на основу утврђеног програма о приређивању Југословенских Уметничких Изложаба, част нам је јавити вам да се овом приликом не можемо одазвати вашем позиву.“ За културну заједницу свих Југословена велики је успех био остварење уметничке изложбе у Београду, али да тај успех буде још небројено пута увеличан, постарао се наш општи непријатељ, онај који је тај успех хтео покварити. Ударац намењен Југословенима, повратио се још много снажнији на онога, који га је Југословенима хтео ударити. Криза, у коју је први пут дошла идеја о културној заједници Југословена, срећно је савладана, а идеја зближења изашла је из ње још снажнија. Хвала југословенским уметницима, који су припомогли да тако буде. М. В.

Конгрес драмске уметности. — У првој половини септембра, одржан је у Нансију, у Француској, први конгрес драмских писаца и композитора, под председништвом познатог позоришног писца француског Алфреда Капи-а. Конгрес је било организовало удружење „Драмска уметност“, које је недавно основано у Нансију, са циљем да

проучава и остварује практичне начине како да се помогне младим писцима у приказивању њихових дела. Ради тога, удружење има својих представника и дописника у свима већим француским и страним варошима, од којих је знатан број присуствовао конгресу.

На првом месту претресало се питање о народним позориштима (théâtres populaires), по исцрпним рапортима Мориса Потешеа, управника сеоског „Народног Позоришта" у Бисану; Жеена, управника „Позоришта под ведрим небом" у Жероардмеру, Хеле-а, управника „Норманског позоришта". Фуртје, дописник Удружења у Паризу, поднео је извештај о „Младима и позориштима у Паризу". Конгрес је закључен читањем извештаја страних изасланика, шпанских, белгијских, швајцарских, алсаских, који су излагали на који се начин може увести француски репертоар у њихове земље.

ЧИТУЉА.

Милош Шаулић. — Неочекивано, изненађујући и скоро непојмљиво преминуо је 19 пр. м. на Цетињу један од најумнијих, најчеститијих и најактивнијих младих синова данашње Црне Горе, једина нада младога црногорскога поколења. Милош Шаулић, вршилац дужности министра правде. Његова смрт је предмет опште, дубоке жалости у Црној Гори и не мали догађај у животу ове младе државе.

Рођен 1873 године у Језерима, Шаулић је свршио основну школу у месту рођења, прва два разреда гимназије на Цетињу а остале разреде и правни факултет у Београду. Свршивши своје школовање 1899 године, он је, у времену Прекога Суда а по наредби тадашњих власти, морао оставити Србију коју је необично волео и ценио, и отишао је у своју родну земљу. Јака здравља, доброга расположења, жива темперамента, он је весело и с пуно наде ступио у државну службу и јавне послове црногорске, и мислио да ће лако моћи остварити напредније идеје које је у Србији стекао. Али је у Црној Гори старински систем, тамо се нерадо гледа „србијанска омладина", они „што су пили воде са Саве", и Шаулић је то убрзо осетио. Кад је једанпут на годишњој скупштини Читаонице, 14 новембра 1900, узео да, с погледима просвећена човека, критикује рад управе, тадашњи секретар Читаонице одузео му је реч, и под прозорима Зетскога Дома указала се одједанпут полиција; један од

старијих, кад су га мало после о овој скупштини питали како је текла, рекао је тада: „све је лијепо било, само она отров од Шаулића шћеде да поквари." Кад је опет, у фебруару 1901, о смрти Марка Миљанова, једног од најсимпатичнијих Црногораца али који није имао срећу да ужива симпатије извесних цетињских кругова, Шаулић држао посмртни говор, тачан и праведан, али који се тим круговима није много допао, Шаулић је био у озбиљној опасности да види можда и Медовину или Јусовачу; срећом ствари се доцније смирише, и за њега настадоше бољи дани. Напредујући једнако у државној служби, Шаулић, почетком 1903, дође и до врло високе части да у својој тридесетој години постане вршилац дужности министра правде. И у тој дужности као и у ранијим, он је узимао врло активно и интелигентно учешће у замашној, на жалост не довољно искрено вођеној реформи државног устројства Црне Горе; многи пројекти најважнијих закона доказ су његовог лепог правничког схватања и реалног појимања прилика у земљи. Понесен реформним идејама, он је у последње време једнако желео да има што више сарадника на том послу, и тражио је да то буду правници из Србије, као што је уопште тежио да се „србијански дух" уведе у све гране јавног живота црногорског. Тога ради, с необичном симпатијом је дочекивао сваког Црногорца који је у Србији учио, окупљао их све и уводио у државну службу, и радовао се сваком њиховом успеху. Тиме је постао и шеф србијанске омладине на Цетињу, вођ њен, најјачи представник најинтелигентнијег младог поколења црногорског. Ко зна шта то значи, разумеће велики губитак који Црна Гора претрпљује његовом смрћу.

ИСПРАВКА

У прошлом броју, у белешци о конференцији југословенских књижевника и уметника, говор Г. Ђалског (стр. 146) о алманаху и часопису има се у пуној прецизности овако разумети. Г. Ђалски није предлагао само часопис но алманах „с додатком да алманах мора бити претеча заједничком часопису, на који временом морамо да мислимо".

Власник и уредник, Богдан Поповић.
Капетан-Мишина ул. бр. 17.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XIII, број 4. — 16 октобар, 1904.

РАКИЈО, МАЈКО!

(2.)

Запнемо се, ја и капетан, кô нико до тада под овим божјим кубетом. Најприје ја уточи њему полић, што сам га макеус уза се понио, отпи га мало, да не би, Бог га убио, помислио да је ракија отрована и пружи му га. Он ми некако чудесно одаде чест, прими полић, искапи га, па се стресе управо кô остријежена овца под јесен кад облада мраз и стегне студен:

— Добра ракија!

— Јест, господине капетане! Нема таке ракије у у све седам царевина, али, кад буде до душе, код мене је свака ракија, каква била да била, добра. Ракија ти је, ако почем нијеси знао да ти кажем, једно најпоштеније, најчеститије и Богом милосним најблагословљеније пиће! Ни на што се на 'вој земљи не могу толико ражљутити кô на 'не људе који се udeраше вичући да ракија упропасти свијет. Правде ми и штуца ми мог, а то је велика заклетва, мени тог свијета није жао, већ мене душа моја боли што тај свијет, у свом блентавом незнању и будалештини, упропасти толику ракију! То је мени жао, господине капетане! — викну ја, спусти полагано, кријући у полић мали дукат, нали га и додадо капетану:

— Виђај-де сад, господине капетане, што је ракија! Што је више пијеш, све је слађа. Сваки ти полић до-

лази слађи од слађег, и не заборави, господине капетане, да се у слаткој ракији највише пута посô виђа и свршава.

Капетан обланорно зграби полић, па га изврну јопе на душак и разраколи се кô пијето око кокоши, не скидајући очију с ардовића:

— О-хо-хо! Баш слатко и поштено пиће!

— Што је моје није лоше: брез шећера је зашећерено, а брез меда замедљено!

— О-хо-хо! Баш слатко и поштено! — разраколио се капетан, и дуката нестаде некуд из полића.

— Јест, господине капетане, слатко и поштено и, штоно ја рекô Сарашћер-паши кад сам га 'вако у чадору на Добрњеком Пољу поодио: брез шећера зашећерено, а брез меда замедљено! И видим, господине капетане, да су сви ови први и главни људи у свима царевинама једнаки. Свијет се мијења, умире и рађа, али они остају увијек и на сваком мјесту једнаки, и за живу се главу никад и ни у чем не могу промијенити, а најслађе им је пиће брез шећера зашећерено, брез меда замедљено!... Пимо и веселимо се, господине капетане! — нали ја јопе полић и заслади га једним дукатом. Пимо и веселимо се, господине капетане, јер нит је ћесерокраљ, видим, послô бољег војводу од тебе у 'ву земљу, ни си ти затекô бољег и честитијег старовника у 'вој земљи од овог истог Симеуна Пејића Рудара, ђака од намастира Гомјенице.

— То истина, то истина! — заплеће већ капетан језиком, раколи се и обиграва око ардовића.

— И ја знам и свачим би се на свијету заклео, да би ја и ти један другом све учинили и свађе на руци били. Зар није тако?

— Тако буде, тако буде! О-хо-хо! Слатко и поштено пиће!

И други се дукат неђе забаци и изгуби, кô да у црну земљу пропаде.

Ја лијевам, шећерим и медим полић иза полића, а

капетан једнако извріје и раколи се од драгости кô неки Илица Одалица кад угледа ђе у селу кото да вече. Нема вајде крити, и мени се каткад понеки, ако ће и грк, полић неотице омакне низ грло.

Развезосмо разговор о свачем: о јунаштву, ашиковању, да опростите, и делијању, о мејданима и љутим биткама, о црквама и намастирима, док ја, некако неотице, не поче говорити о 'вој нашој светој ћаби и Немањића славној задужбини:

— Славна је и света Немањића лоза, лијеп је и красан бијел Виљиндар насред Горе Свете, нема мане ни другим задужбинама: свуд се оре пјесне и молитве свете. Само је тужна и жалосна света лавра Гомјеница на Крајини љутој... Господине капетане, зар не чујеш писке и јаука? Чуј-де!

— Чујем, чујем! — дрма капетан главом, а заклијештио очима ко коза пред мрак.

— Оно ишшти и јауче старац игумане, сиједи и честити Парто од Гомјенице намастира...

— Чујем, чујем! — понавља капетан, а ништа, кô ни ја, не чује; али се у зашећереној и замедљеној ракији море чути што чојек ни у сну не мере уснити.

— Чуј-де и почуј, господине капетане, како плачу и наричу ктитори и приложници те свете обитељи српске и ришћанске! — викну ја и јопе пали полић.

— Чујем, чујем! — забрела капетан и испразни на брзу руку полић, а од тешке жалости ударише му сузе на очи. О, како тужно и жалостиво плачу и наричу!...

— Чуј-де, господине капетане и ћесерокраљски војводо, чуј-де, како цијела, љута и крвава Крајина плаче и тугује за својом пострадалом ћабом и светињом!

— Чујем, чујем, господине и војводо! Али говори, одма говори: има ли јој помоћи? Море ли јој се помоћи?

— Ракијо, мајко! Ракијо, и отац и мајко, помози сад ил никад! — прошапта ја, наточи полић, зашећери га и пружи капетану:

— Силни, крабри и велики ћесерокраљски геренале

и војводо! — стадо му из нетних жила подлијевати воду. Кô што је тај полић ракије у твојим рукама, тако је и спас те свете ћабе у твојој гереналској сили и моћи! — обгрли му кољена и заплака се, а сви, вала Богу, знате да се лакше чоеку у ракији заплакати него дјетету кад му мати не дâ сисе. Силни ћесерокраљески герепале, ново је вријеме настало, нови људи завладали... У нужди и невољи овако се ради и свршава посо, а кад ограпе жарано сунашце и ослави прољеће, онда... онда... Силни и крабри ћесерокраљески геренале и војводо, помози! Утишај писку и јаук божјег службеника, обесели ктиторе и приложнике, утјеши и обрадуј крваву и љуту Крајину, не заборави ни овог раба божјег и припадника те свете обитељи што је сву младост и снагу своју оставио у ратовању и четовању с мрским Агарјанима, бранећи пребијелу Немањића задужбину и част и поштење вјере и народа! Примакни мурећеп и вати се књиге и дивита, обрадуј нам старца игумана и све редом приложнике и ктиторе... Макни пером по артији, па нек засија сунце са небеса, замирише тамјан са олтара и одјекну пјесме и молитве!...

Молим ја, преклињем и увијам се око капетана, док на један пут изненада циkну борија тако жалобитно да обојица од некакве језе и туге задрктасмо. Капетан сав поблиједио, па се тресе кô да га грозница потајно ували, а зуб му о зуб удара. Борија једнако цичи тужно и жалостивно: „Издати смо! Издати смо!“

— Издати смо, издати смо! — јаукну капетан, и обојица излетисмо пред чадор.

Кад ја погледа низ Радмањско Поље, а оно све поцрњело, што се њјева, од коња и јунака. Логор се сав узбунио. Не зна се шта се ради и чини од солдата! Неко обуко чизму на главу, а капу на ногу: неко припасô пушку, а сабљу или баганету пребацио преко рамена; неко обукô кабаницу, а заогрнô кошуљу. Мотљава и ломљава на све страна брез краја и конца! Борија једнако цвили: „Издати смо, издати смо!“

Капетана убила шљивова грана у главу, па бленô кô будала, те нит говори ни ромори.

Ја потего дурбин да разгледам војску: чија ли је, и ко јој је војвода и старјешина. Видим, Турци нијесу, а Каури нијесу. Напери ја дурбин управ на војводу, не би л њега како упознô: Турчин није, а Каурин није, већ је главом Парто калуђере! Развесели се и обрадова, па капетана удари по плећима:

— Не бој ми се, мио побратиме! Што си мрке оточио брке? Разведри се, силни герепале, данас ћемо у крв загазити... Биће меса орлу и гаврану!

Већ стража каурска поче припуцавати. Покаткад запраште пушке кô ненарезано кестење у ватри.

Капетан занијемио од стра̂, па ни да трепавицом какне!

— Не бој ми се, мио побратиме, већ ми предај команду над војском, да ја будем војсци војевода.

Ја брзо свуко са себе герепалску оћећу и оправу, и обуко капетаново одијело и припаса његово оружје, па појједо и његова коња, те се стави војсци у прочеље да преплашим, тако преобучен, старца игумана и његову љућану ордију.

Капетан забркљачи нешто на солдате, а они се сви уредише и стадоше кô укопани. Очита им некакву подугачку молитву и оштро им заповиједи и нареди да се мени у свему покоравају, а он остаде с неколико солдата код чадора.

— Чувај се, господине и војводо! — шјетује ме капетан. Увијек се држи стране и пристранка. Заводи војску за бусије и не излази на отворено поље.

— А, то не ваља ништа, господине капетане! — обрецну се ја на капетана. Тако у нас бабе ратују. У мене нема друге, већ очи у очи, прса у прса! То је јуначки и делиски! Какве стране и пристранци! Какве бусије!...

Капетан само слеже раменима и предаде се судбини, а ми се кренусмо. Ја напријед, а војска за мном.

Ја забркљачи кô командијер:

— Баталијун, нанитаранк на ăн! Борије, добоши... таламбаси!

Зачичаше борије, ударише таламбаси, диже се граја и галама од црне земље до неба.

— Баталијун, аз дур! — командијерам ја и мијешам по мало и турски.

Стадоше солдати и укочише се, а борије и таламбаси умукоше. Само се још разлијеже јека по планинским гудурама.

— Баталијун, пушка пуч!.. Туфек гој! — додадо на турски да им протолкујем.

Напунише пушке.

— Баталијун, нанитаранк на ăн! — командијерам да пођу.

Пођоше.

— Баталијун, аз дур!... Стој! — толкујем да стану.

Стадоше опет.

— Баталијун, баганете на ôн! — командијерам да натакну баганете на пушке.

Натакоше и на моју команду пођоше, а ја се опет раздера колико ме грло доноси:

— Баталијун, напријед! Јуриш-иш-иш-иш!

(Свршиће се.)

Петар Кочић.

ЧУДНОВАТА ПОВЕСТ ПЕТРА ШЛЕМИЛА.

(Крај.)

XI.

Кад сам једном, упаочивши своје чизме, по обалама северних предела скупљао лишајеве и окреке, искрсе преда мном иза неке стене, изненада један бели медвед. Хтео сам, одбацивши папуче, да кораkнем на једно оближње острво, до којега ми олакшавала прелаз једна гола стена која је у средини вирила из мора. Једном ногом

станем чврсто на стену, али се на другој страни стропоштам у море, јер ми је неопажено папуча била остала на другој нози.

Спопаде ме велика хладноћа, те једва спасох живот из ове погибли. Чим сам се дочепао копна, а ја из све снаге потрчим у Либиску Пустињу да бих се на сунцу могао осушити. Али сунце, ком се бејах изложио, тако ме је жегло по глави да сам, тешко болестан дотетурао на Север. Покушао сам да живим кретањем прибавим себи олакшице, и трчао сам, непоузданим брзим корацима, са Запада на Исток и са Истока на Запад. Час сам био на дану час у ноћи; час у лету час у зимњој студени.

Не знам колико сам времена, тако посрћући, ишао по земљи. Ватрена грозница зажарила ми је жиле, и с великим страхом сам осећао да губим свест. Још сам имао и ту недаћу да у тако неопрезном трчању очепим некоме ногу. Јамачно га је болело, јер ме је јако гурнуо и ја паднем.

Кад сам први пут дошао себи, лежао сам удобно у доброј постељи, која је, међу другим постељама, стајала у некој пространој и лепој дворани. Неко ми је седео чело главе; људи иђаху кроз дворану од постеље до постеље. Дођоше и до моје и разговараху се о мени. Називаху ме пак „Број Дванаест“, а на зиду чело мојих ногу стајало је сасвим јасно — није била обмана, јер сам разговетно могао прочитати — на црној мраморној плочи великим златним словима сасвим тачно исписано моје име:

Петар Шлемил.

На табли су под мојим именом била још два реда слова, али, будући и сувише слаб, нисам их могао саставити, те опет склоним очи.

Чуо сам како су нешто, где је било говора о Петру Шлемилу, гласно и разговетно прочитавали, али не могох појмити смисла. Видео сам кад се некакав љубазан човек и једна врло лепа госпођа појавише пред мојом постељом. Те прилике нису ми биле туђе, али их не могах познати.

После некога времена дођем опет до снаге. Име ми бејаше *Број Дванаест*, а *Број Дванаест* су, због дугачке браде, држали за Јеврејина, али га зато нису мање добро неговали. Да он није имао сенке, то као да није опажено. Моје чизме, како ме увераваху, као и све што је на мени нађено кад сам овамо донесен, биле су добро склоњене, како би ми их, кад оздравим, опет натраг вратили. Место на којем сам болан лежао, звало се Шлемилиум; а што се свакога дана читало с табле о Петру Шлемилу, то бејаше опомена да се свет за њега, као оснивача и добротвора ове задужбине, Богу моли. Онај љубазни човек што га опазих крај своје постеље, био је Бендел, а она лепа госпођа била је Мина.

Као непознат оздравих у Шлемилиуму и дознадох још нешто више: да сам у Бенделову родну месту, где је он од остатка онога мојега злосретнога злата подигао под мојим именом ову болницу, у којој ме несрећници благосиљаху а над којом је Бендел водио надзор. Мина је била удовица, јер једна несрећна кривична парница стаде господина Раскала живота а саму Мину готово свега имања. Родитељи јој бејаху умрли. Она је ту живела као побожна удовица и вршила дела милосрђа.

Једном се она крај постеље Број Дванаест разговарала с господином Бенделом, који је запита: „Зашто се, племенита госпођо, тако често излажете онаком ваздуху који овде влада? Зар је судбина према вама толико немилосрдна да морате желети смрт?“ „Не, господине Бендле: од кад сам испила мој дуги сан те сам се у себи самој пробудила, од тога доба нити више желим нити се више бојим умрети. Од тога времена весело помишљам на прошлост и будућност. Зар не осећате и ви неку тиху унутрашњу срећу кад сада на тако богоугодан начин служите својем господару и пријатељу?“ — „Хвала Богу, тако је, племенита госпођо. Чудноват нам је био наш живот: много задовољства и много горких јада непромишљено смо сркали из пуне чаше. Сада је она испражњена: сада би човек рекао да је све то била само

проба, те би сада, наоружан паметном увиђавношћу, очекивао прави почетак. Сасвим је пак другчији прави почетак, и човек не жели да се првашња обмана поврати, а ипак се уопште радује што је онако живео како је живео. Осећам у себи још и то уздање да ће наш стари пријатељ сада боље живети него пређе.“ — „И ја то осећам“, одговори лепа удовица, и они пројоше поред мене.

Овај је разговор учинио на мене дубок упечатак, али сам у духу сумњао да ли да им се кажем ко сам, или да одем одавде непознат. — Ја се одлучих. Затражих хартије и писаљку и напишем ове речи:

„И ваш стари пријатељ сада је боље него у оно доба, па ако испашта, он испашта ради измирења.“

Затим затражим да се обучем, пошто се осећам крепкији. Донеше ми кључ од орманчета које је стајало поред моје постеље. Све што је било моје нашао сам у њему. Обучем се, обесим ботаничку кутију, у којој сам с радошћу нашао моје лишајеве са Севера, преко моје црне блузе, навучем чизме, метнем неписани листић на постељу и чим су се врата отворила био сам већ далеко на путу у Тебу.

Кад сам дуж сириске обале прелазио пут, којим сам се последњи пут удалио од својега дома, опазим мојега јадног Фигара где ми иде на сусрет. Ова изврсна пудла као да је хтела поћи трагом својега газде којега је код куће тако дуго очекивала. Застадох и викнух је. Она лајући скочи на мене, показујући на хиљаду дирљивих начина своју невину разуздану радост. Узео сам је под мишку, пошто она наравно није могла ићи за мном, и доведем је опет кући.

Све сам тамо затекао у старом реду те се мало по мало, чим сам се опоравио, опет вратим свом пређашњем занимању и старом начину живота. Само што сам се читаву годину дана клонио поларне хладноће, која ми је била сасвим несносна.

И тако ти, драги мој Шамисо, ја и данас живим. Чизме ми се не хабају, као што бих се упочетку морао

бојати читајући врло учено дело славнога Тикпуса „De rebus gestis Pollicilli.“ Снага им остаје неслом̂љена, само моја снага опада; теши ме ипак то што сам их употребио ради једнога циља у одређеном правцу и не без успеха. Докле су ми чизме могле допрети, ја сам, темељније по ма когод пре мене, проучио земљу, њен облик, њене висине, њену температуру, њену атмосферу и промене у овој, појаве њене магнетне силе и живот на њој, нарочито у биљном царству, све сам чињенице с највећом тачношћу приказао у јасном поретку у више списâ, а своје закључке и своја мишљења летимице саопштио у неколико расправа. — Утврдио сам географију унутрашњости Африке и северних поларних крајева, унутрашњости Азије и њенога источног приморја. Моја „Historia stirpium plantarum utriusque orbis“ чини велики одломак мојега дела „Flora universalis terrae“ а један део моје књиге „Systema naturae.“ Држим да сам у том спису не само умножио број познатих врста бар за добру трећину, него да сам нешто урадио и за природни систем и за географију биљака. Сад радим марљиво на својој Фауни. Побринућу се да моји рукописи, пре но што умрем, буду предани берлинском универзитету.

Тебе пак, драги мој Шамисо, изабрао сам да сачуваш моју чудновату повест, како би она, кад ме нестане са земље, могла послужити за поуку многим њеним становницима. А ти, драги пријатељу, ако желиш живети међу људима, а ти учи се поштовати најпре сенку, па тек онда новац. Ако пак хоћеш да живиш само себи и своједу бољем *ја*, онда ти не требају никакви савети.

Аделберт ф. Шамисо.

(Превео с немачког Св. Предић.*)*

ПОВРШНИ УТИСЦИ.

I

Шћућуриле се у заливу сивом
Лађе, ко тице у гнезду, и једра,
Непомична, над мирним стоје сливом,
И ноћ се спушта мирисна и ведра.

Нигде ни шума да заструји тајно,
Нигде ни ветра да грањама мане.
Тишина. Само, тужно и очајно,
Јеца ко дете Циганско ћемане.

И докле песма полагано трне
И тоне негде, невешта и бона,
Старинска песма многих милиона,
И док по небу круже сенке црне,

Ето се буде из прошлости голе
Спомени с цвећем, са ружом и кринном,
Ћућоре тихо као под сурдином
Дрхтави звуци старинске виоле.

Сад ми се чини да не живим више,
У густу таму да све дубље клизам
Неосетно и стално... Ноћ мирише
И душу мучи силни песимизам...

II

Осећам да нешто у мом срцу труне
Лагано и стално. Ко ће ми помоћи?
Нестане га часом као цветне круне
Што се нагло распу у јесење ноћи.

Осећам да нешто труне, ал' ни јада
Нити бола има. Слична танкој струни,
Затрепери само душа моја млада
И осетим да се у њој нешто струни,

Безгласно и тихо. Тако сваког дана
Део мог живота копни као груда,
Одвоји се, крене пут далеких страна
Незнано ни зашто, ни како, ни куда.

Све један по један лагано се скрише,
Сад их има доста под покровом сивим,
И мени се чини што година више
Имам, да у ствари све то мање живим.

Тајно откровење коби што се крије,
И злурадо вреба сва створења жива!
Мој рођени живот туђ ми сада бива,
Јер што ја не памтим, никад било није!

Сад, у ноћи звезда и месеца пуне,
Усамљен и тужан, оборене главе,
Корачам лагано пун слутње и страве,
Јер знам да у моме срцу нешто труне.

М. М. Ракић.

МИСИЈА ДИМИТРИЈА ДАВИДОВИЋА
У ЦАРИГРАДУ 1830 ГОДИНЕ.

(Крај.)

Разговор се настави у истоме смислу као пред послаником, само са свим пријатељским тоном. Граф Орлов је рекао да није хтео говорити пред Рибопјером да га не би још више расрдио на кнежеве примедбе, и да он сам није равнодушан према њима: није се устручавао рећи Давидовићу да кнез претпоставља своје личне користи користима народним. „Император има у виду народ, а не кнеза народа“, и кнез треба прво да обезбеди народне правице, па после да тражи своје личне. За тим примети да кнез прави непрестано примедбе, које нису на своме месту, да је хтео да се одрекне владе и називао је то комедијом[1], сравњивао га са Наполеоном и Боливаром, и рекао је отворено да ће се та игра неће допасти рускоме Министарству, које је већ и иначе охладнело према Србији[2]. „Ја сам искрен према кнезу, рекао је он Давидовићу, и теби говорим истину, и кад бих овде остао, ја бих сам кнезу писао“. Критиковао је даље последње примедбе, које само закашњавају послове српске. И Орлов и Бутењев приписивали су примедбу кнежеву о Савету

[1] Кад је у јан. 1830 прочитан на скупштини у Крагујевцу хатишериф од септ. 1829 год., кнез се одрицао власти, и тражио да другога себи за кнеза изаберу.

[2] „Онъ хотѣлъ, говорио је граф Орлов, отказаться правленія, ето самая большая комедія, что онъ говорилъ къ Народу; ето комедія, хорошо говоренная, но не исполненная; за чѣмъ же и действительно неотказался когда онъ хотѣлъ отказаться? Етимъ необманетъ никого! Онъ вѣерно хотѣлъ слѣдоватъ стопама Наполеона, стопамъ Боливара колумбійскаго и протчихъ въ исторіи знатныхъ людей, которые всегда отказывались правленія а никогда неотказались!“

кнежевој околини, која је хтела у послове да се меша. Једва најзад Давидовић уграби реч да им изнесе кнежево гледиште на наследност, уверавао их да је кнез увек био готов да да оставку, ако то народ буде хтео, да није играо никакву комедију својим одрицањем на престо у последњој скупштини, као што су они изволели приметити, и да је кнез увек претпостављао народне користи својим личним: нек се данас да наследно кнежевско достојанство ма коме Србину, па ће се сутра видети како му кнез неће завидети, како ће му он први положити заклетву верности. Што се тиче Савета, Давидовић је тврдио, да се из речи кнежевих не види да је он против тога, изузев случај да он није добро разумео смисао речи кнежевих. На ово га Бутењев потапше по рамену, а граф Орлов се грохотом насмеје, похваљујући ревност којом брани кнеза. „То је твоја дужност, ну дужност је говорити истину, и пред светом и пред кнезом; ја од тебе ништа друго нећу до да пишеш кнезу, и да му саопштим све наше речи!"

Дознавши из говора графа Орлова да је руско Министарство охладнело према кнезу и према Србији, Давидовић се заустави на томе предмету. Заиста још пре три године, кнез је био дознао зато од Михаила Германа, и намеравао је увек да пошље у Петроград једног повереника да се са Министарством објасни. Услед тога Давидовић нагласи графу Орлову, да је кнезу познато расположење у Петрограду, и да намерава баш њега да пошље тамо, да се са Министарством објасни. Заиста никад пут у Петроград није изгледао потребнији него сад кад је решавање српскога питања на прагу. И Орлов и Бутењев саветовали су Давидовићу да тај пут предузме, обећавајући му своју моћну потпору. Тих дана граф Орлов је имао опроштајну аудијенцију код султана и код Реис-ефендије, и полазио је за дан два са Бутењевом у Русију. „Знај, говорио је Орлов да је рекао Реис-ефендији, да мој Господар воли Србе као и Русе, и да неће трпети да под разним изговорима одлажете њихове

послове. Ја ћу својски настати код Господара да његова љубав према Србима не охладни, а ако ви што пре не свршите њихова дела, султан ће навући на себе одговорност". „Тако сам ја, братац, њему говорио, завршавао је Орлов, и он ми је обећао да ће све по жељи свршити". „То је све добро, одговори Давидовић, јер се Ресеефендија боји Орлова, али шта ћемо са Александром Ивановићем!?" „Није све грешка Александра Ивановића! Кад би му Министарство заповедило: свршавај, он би својски настао, и кад Министарство не би било тако хладно, као што мени изгледа, то и он не би био равнодушан. Пиши и то кнезу, рекао је граф Орлов, да ћу настати да вам се пошље комесар (за одређивање граница) и консул. Поздравите кнеза и депутате! Ја бих се с њима опростио, ну то нећу да чиним због Рибопјера, ти ме разумеш[1]; поздрав исто тако и народу, а теби збогом!" Ту га загрли и он и Бутењев и тако се опросте.

Све ово учинило је на Давидовића дубок утисак: за њега је најгоре било кад је из тако поузданог извора чуо да је руско Министарство охладнело према Србији, и кад је видео да граф Орлов и Бутењев, који су се иначе јако интересовали за кнеза, мисле о њему као и посланик. Одлазак пак графа Орлова и Бутењева био је за Давидовића такође велика штета. Њихово поверење он је придобио својом усрдности према њима, према руским официрима и чиновницима посланства са којима се често частио. Његова симпатична појава, његова образованост и оданост послу, привлачиле су симпатије свију Руса; интересовање, које су за њега имали граф Орлов и Бутењев препоручивало га је пажњи и поверењу свију чиновника посланства. Ну Рибопјер је био човек другога кова, а не као Орлов и Бутењев. У посланству није био омиљен чиновницима. Био је поносит и надувен, аристократа од главе до пете и без оних својстава, која карактеришу праве Русе: отвореност, срдачност. Сваки

[1] Да не би побудио сурењивост посланикову.

час је потезао своје титуле и свој положај: ја, представник прве силе у Европи: ја, представник најсилнијег монарха на свету: ја, орган силе, итд. Био је веома уображен, јако је полагао на своје дипломатске способности без којих заиста није био. Но оно што га је чинило несносним била је његова напраситост. За час се разљути и плане, све би у прах претворио, мало после као да ништа није ни било. Хтео је све да зна, све сам да види, тако да је и себе омаловажавао тиме пред чиновницима. Иначе је био врло енергичан и вредан, обично се тужио на многе послове које је заиста и имао с Портом, али је био и суревњив и врло осетљив. Та је особина његова била тако позната да су и сам граф Орлов и Бутењев саветовали Давидовићу да крије своје посете, које чини њима двојици, јер би Рибоњер знао да се ту и о српским пословима говори, да се његов рад критикује, и то би учинило, говорили су Орлов и Бутењев, да само још више охлади према српским делима, пошто су га и иначе сматрали за врло хладног. И после одласка ове двојице Давидовић је осетио велику празнину. Није имао коме да се потужи, нити је било кога да га утеши, да га саслуша. „Орлов и Бутењев отидоше, но Рибоњер остаде, шта ћу с њиме?“ писао је Давидовић кнезу Милошу. „Да оће човек, писао је даље за Рибоњера, пак да седнемо један дан вас на тепани, пак он да виче и псује, а ја да браним, зар би се могло што и учинити, но овако неће да предузме разговора, другом неда говорити, ни бранити се, неће ни да зове к себи, ни на опомињања канцеларије да се понизи пустити ме преда се“.

Давидовић је био мишљења да иде у Петроград, и тражио је кнежево одобрење за то, јер 31 маја, депутати су дознали на Порти да је Рибоњер имао разговор о српским делима (28 маја), и да је обећао да ће да пише у Петроград за отргнуте пределе, што је, по тумачењу депутата, значило попуштање. Давидовић је био мишљења да треба у Петрограду бранити пројекат хатишерифа, и да се изради да Рибоњер добије упутства да се строго

његове садржине придржава. Заиста имало се чега и бојати. Разлагање Портино депутатима (31 маја), да Срби траже не шест нахија већ петнаест, њено недотупаво тврђење да оно што Срби траже износи три стотине сахата у дужини и исто толико у ширини, да Крушевац никад није био под Србијом, да се Турци не могу иселити и тд., дакле све противно ономе што Срби траже, најзад уверавање Драгомана Портиног да је Рибопјер обећао Реис-ефендији да ће за границе писати у Петроград, јако је преплашило Давидовића. Очекујући заповест кнежеву за одлазак у Петроград, Давидовић се реши да у нарочитоме рапорту изнесе све што су депутати чули на Порти и да побије Портино извртање, у исто време депутати му честитају чин дејствителног тајног саветника, који је пре неколико дана добио. Тај му је чин давао тутулу Високопревасходитељства. „Сад ће се и више још попети и надути, писао је Давидовић кнезу, и неће ни толико с нама хтети говорити: мислим да би од сад само с вама говорио, а с мањим тешко".

Давидовић није чекао дуго одговор послаников, већ сутра дан био је позват од Рибопјера да му дође. Но противу сваког очекивања, Давидовић га је нашао зловољног. Чин није дуго утицао на његово расположење. Захваливши на честитању кратко, Рибопјер запита Давидовића зашто му је писао последњи рапорт, пошто му је био поручио преко Пизанија[1] да српска дела није заборавио и да ће га позвати кад буде време: говорио му је даље да му он досађује својим писањем и примедбама. „У мене није једно дело, као у вас, ја имам силу посла свога Господара Императора; ја, министар прве силе у Европи, немам времена занимати се једино вашим хартијама", и за тим му покаже многа растурена акта на столу. Но Давидовић му одговори, да он чини само своју дужност, да му по кнежевој заповести, мора долазити и тражити савета, према току српских послова

[1] Драгоман рускога посланства.

на Порти, и да ће то радити све дотле докле му кнез не заповеди да од тога престане. „Пишите кнезу, рекне му Рибопјер, да ме не присиљава. Ја вам отворено кажем: или ја имам заповест од Министарства радити на српским пословима...“ „Или не радити“, дода Давидовић. „Тако, драги Господине, ако имам прву, то морам да радим и без вашег настојавања, ако имам другу, то ме ви нећете нити молбама, нити ичим на свету натерати да радим. Ја знам своју дужност, и с тога сам наредио да вам се каже да ћу вас звати, кад буде време: према томе ако вас за годину или две не позовем, ви не треба да ми досађујете“. Но Давидовић му примети да је за њега и депутацију од врло велике важности оно што је Порта казала за Крушевац и за отргнуте пределе, а нарочито за писање у Петроград, и да га је то принудило да му досађује, и стане му излагати Портине обмане односно Крушевца и отргнутих предела. Рибопјер му одговори да су Срби Крушевац „у бунту“ држали, и то само „пет минута“, и да он не налази да је то тражење праведно, и да је за ово знао кад је закључивао Акерманску Конвенцију, он не би тамо ставио да се шест округа врате Србији. Давидовић се није могао уздржати да му не каже да је број отргнутих нахија специфисан у Једренском Уговору, а не у акту о коме Рибопјер говори. „Ја нећу да ви мене учите, ја ћу писати Министарству да се крушевачка нахија уступи Турцима“. На примедбу Давидовићеву да му онда неће изићи шест округа, који се (по уговору) имају Србији вратити на чијем испуњењу треба да ради и депутација и он, Рибопјер му поново подвикне: „ви мене опет учите шта треба да радим, ја то нећу!“... „Кад сам добио ваше последње хартије, настави он даље, ја сам мислио Бог зна шта се десило у Србији, кад оно ви мене извештавате о ономе што сам вам ја казао“. Наравно Давидовић се стане извињавати, и молио га је за опроштење, тврдио је да он и депутати нису знали да је и њему Порта говорила за шест нахија, да их Срби нису имали, и да имају три стотине сахата у ширини и исто толико

у дужини, и да су му с тога писали рапорт. „Порта, одговори Рибоњер без устезања, сматра вас депутате за будале и с тога вам она и говори такве глупости; она је хтела да вас заплаши таквим предлозима, да би јој много устунили: мени пак, као министру и дејствителном тајном саветнику прве силе у Европи, она не сме тако да говори". За тим узме депешу коју је спремио за Министарство, у којој је рапорт о последњем његовом разговору са Реис-ефендијом, и прочита Давидовићу неколико редова из ње у којима је од прилике ово стајало: „Дошла је реч о српским делима. Главни чвор несвршеног ограничавања јесте нахија крушевачка, коју је Порта пре четрдесет и пет година дала оцу садашњег паше да ужива..." и ту се заустави. Давидовић му онда каже да је он услед тога, у име депутата, тражио последњим рапортом, да кад усипше он, посланик, Министарству о томе, да и њихове речи представи, да их министарство сравни са Портиним и да према томе пресуди тај спор. „Ви ме и опет учите, како се ви усуђујете учити мене, министра и дејствителног тајног саветника, викне оштро Рибоњер, ја знам своју дужност и не ћу да ме ма ко на свету учи!" Давидовићу није остало друго до да му каже, да ће он, по кнежевој заповести, пошто Порта показује очевидну намеру да изигра најважнију тачку, ићи у Петроград да тамо осујети Портин рад. „Путујте, одговори му посланик, ја ћу овог часа заповедити да вам се изда пасош: ја се радујем ако отидете, био бих миран од вас, и не бисте ми досађивали вашим записками". Онда му Давидовић понуди да све то пише кнезу. „Нећу, пишите ви", одговори Рибоњер, и затим дода: „слуга покоран", на што је Давидовић, хтео, нехтео, морао изаћи, поклонивши му се.

Извештавајући о свему овоме кнеза, Давидовић је, по ново, дао своје мишљење да треба ићи у Петроград и сузбити представке односно отргнутих предела, за које је држао поуздано да су учињене.

Извештај Давидовићев о разговору са Рибоњером,

Орловом и Бутењевом поразио је кнеза. Не само што су они осуђивали његову политику односно атрибуција Савета, већ се чула отворено реч да је руско Министарство охладнело спрам Србије; сам посланик изгледао је готов да попушта Порти на штету народних интереса.

Требало је да се нађе средство да се све исправи, и кнез је сматрао да је најбољи начин да се непосредно објасни са руским Министарством, и сем тога да брани своје гледиште на Савет пред Рибопјером.

За Цариград кнез одреди Марка Георгијевића; за Петроград Аврама Петронијевића и Цветка Рајовића.

Ми ћемо оставити на страну ову последњу мисију; она је остала без последица на решавање српских послова у Цариграду. Кад су депутати стигли у Петроград дефинитивна редакција хатишерифа била је свршена ствар; и они су први пут чули из уста самога цара Николе, да су српски послови срећно свршени, и да је кнезу Милошу подарено од султана наследно кнежевско достојанство.

Обраћајући се лично Рибопјеру преко Марка Георгијевића, кнез му пошље своју „декларацију“, у којој је изложио своје гледиште на Сенат онакав како га је посланик формулисао, и правдао је примедбе које је преко Давидовића послао.

Кнез је и даље остајао при тим својим примедбама, и тврдио је да су оне произашле из „простодушне искрености“ његове и народних старешина, изјављујући наду да ће и сам Рибопјер увидети да оне имају за циљ једино „обезбеђење слободе народње“.

Кнежева „декларација“ била је заиста врло вешто састављена. Она је имала два дела. У првоме кнез се бранио да тежи „за деспотическим самовластијем“, на што је посланик надовезивао његово противљење односно Савета, противно гледишту рускога министарства, које је хтело да у њему „народ своје заступнике има“. Ту је и било тежиште декларације.

Кнез је представљао да Савет не може играти ону

улогу у Србији, коју му намењује руски посланик, и позивао се на своје дотадашње искуство, јер ако Србија није имала Савета у поменуто време, Савет је фактички постојао у Народном Суду. Кнез је уверен „да народ овај никад подлећи неће да књаз са десетина или дванаестина Советника, без знања и одобренија општенародног, важније ствари расправља и да данак на њега располаже“, као што ни досад није то допуштао кнезу и Народном Суду. Српски народ није без оружја и „кротак“, познато је да се за „маловажне узроке бунио“, чим један викне одмах гомиле за њим пристају. Свако село тражи рачун од кмета, срез од капетана и тако даље, свако хоће да зна на што је новац утрошен. Из свега овога кнез је закључивао да се види „достаточно да је српском народу већ природно да буде владан општенародње“, и да би „одступленије од овога начина правленија повредило вештествено поњатије народа о слободи његовој, слободи, коју ни поробоштење и угњетење Турака није му могло отети“. То су разлози из којих су кнез и народне старешине сматрали за политичку нужност да народ узме учешћа у јавним пословима преко Народне Скупштине, и то не само у питању разрезивања и располагања данка, као што то посланик допушта, него да се и „законодателна власт“ Скупштини остави.

Кнез Милош је „у декларацији“ не само бранио своје гледиште на Савет: он је у њој још критиковао, наравно врло дискретно, целу трећу тачку руског пројекта хатишерифа и сравњавао је са својим пројектом. Заиста, док се у српскоме пројекту брзо прелазило преко детаља унутрашње управе и администрације Србије, начина избора Саветника и Депутата, опредељења њихових функција, одређивања цивилне листе, остављајући да их „законоустав или конститутција“ определи, дотле су у руском пројекту стављене читаве уставне одредбе, што је не само непотребно него и неполитично, јер се тиме Србија ограничава у своме самоопредељењу. Кнез је увек намеравао да Устав, грађанске

и судске законе, најпре предложи и поднесе рускоме двору на преглед и поправку, и да ништа не учини у унутрашњој организацији земље што би њему било противно: сва решења и установе у овом правцу биле би резултат споразума између Србије и њеног Покровитеља, и тако би изгледало да народ „уживање благотворне слободе једино из руку Августејшег Покровитеља“ добија. „По том, наставља кнез, није ни требало у хатишериф, по мом мненију формалитет конституције уводити и с тим вид дати, као да народ благодејаније обезбеђенија слободе своје и у уставима Правитељства од султана получава, и довољно би било да је о Правитељству речено, да се народу даје независимо внутрење правленије, које ће отправљати књаз и Совет по законоуставима земаљским“. Пу кад се те одредбе већ уносе, онда их из ових разлога треба унети онако као што их је кнез са старешинама формулисао.

Сем тога има и један други разлог који говори у корист овога, а против пројектованог Савета од стране Русије. Садашње прве нахијске старешине не могу бити саветници, нужна им знања са свим недостају. Срби су већ имали овакав Савет састављен из нахијских старешина, то је Савет из Карађорђеве епохе. Па какав је био?! Кад би руски пројекат био примљен ево српских сенатора, по њему: Илија Марковић из Шабачке нахије, Милоје Теодоровић из Јагодинске, Катић или Живко Михаиловић из Београдске, Петар из Свињарева из Пожаревачке итд. Заиста зар би било савесно и паметно ограничити се на те људе, као нахијске старешине, кад има способнијих људи, којим би се могли заменити, и кнез је ишао на то својим примедбама да не би морали бити саветници народни данашње прве старешине свију нахија, него најспособнији чланови народа, па ма их било и више из једне нахије, или Срби из Аустрије у Србији натурализирани.

Тражећи пак да се из руског пројекта избаци место које гласи: „у колико законоуставни србски не буду про-

тивни государствености султановој". кнез је хтео да се Порти одузме могућност успротивити се и стављати препреке уредбама у Србији. које би шиле на ширење цивилизације. Заиста. Порта се је већ опирала дизању звона. ношењу европског одела. и могла би и у будућности дизати глас против сличних увођење и новачења.

Једном речи, кнез је тврдио. да он није ишао својим примедбама против народне слободе. да није хтео да га потчини својој самовољи, већ, на против, он га је од тога бранио: он није давао да буде потчињен самовољи кнеза и Савета, који би га могли упропастити, ако би им се он. народ, подао. као што су влашки и молдавски кнежеви и Диван упропастили Влахе и Молдавце и „у лику опасали". Кнез хоће да срећа и слобода, коју је Император даровао Србији и коју је она проливањем крви својих синова откупила, народу и остане. а не да се народ, у коме нема предрасуда племена и благородства остави самовољи неколицине људи и да се сталешке разлике уводе.

У време доласка Марка Георгијевића у Цариград, 24 јуна, Рибопјер је у велико претресао садржину хатишерифа са Портиним Министрима. Али изгледи су били слаби за захтеве кнежеве односно Савета.

Кад је Марко Георгијевић први пут отишао посланику са Давидовићем и Лазаром Теодоровићем. и том му приликом предао кнежеву декларацију, Рибопјер остави тај акт на страну да га доцније прочита. извињавајући се другим пословима. Међутим, као узгред. он је стао говорити изасланику кнежевом, да кнез тежи за самовлашћем. да није добро да цео народ узме учешћа у државним пословима, наводно је за то разне примере, најзад да је то воља Императора, којој се кнез мора покоравати, и да он, Рибопјер. добро познаје ту вољу, као и уговоре, који се на Србију односе.

Кад је доцније Марка Георгијевића примио на само, Рибопјер му је мирним тоном казао. да све што је казао

Давидовићу против кнеза, није казано ни у каквој рђавој намери; уверавао га да он, као и његова влада, поштују кнеза, да му он лично жели свако добро, да је за њега радио више него што је требало[1], да као руски министар и не може желити кнезу и Србији друго него добро, али ипак да је његова дужност и да саветује кнезу да води рачуна и о назорима рускога Министарства. За тим узев директно у критику кнежево тврђење да не би могао да влада са Советом онаквим како га је посланство пројектовало, Рибопјер наложи Марку Георгијевићу да пише кнезу: ако њему не буду по вољи уредбе, које ће се за Србију у хатишериф унети, уредбе које ће Русија за Србе израдити, и ако се не може према њима управе примити, то ће доћи други на његово место, који ће моћи владати по тим прописима.

Рибопјер није пропустио да лично не пише кнезу и да га увери о своме неограниченом старању да што боље сврши српске послове, изјављујући своје сажаљење, што је усрдност Давидовићева у пословима учинила те се породио неспоразум између њега и кнеза. Међутим он му је изјавио да ће суштина тачке рускога пројекта о Савету, и ако модификована, остати у свој својој снази.

И заиста тако је и било, поред свег заузимања Дим. Давидовића, и кнежевог доказивања преко Марка Георгијевића[2].

После овога врло је лако увидети колико су неправедна тврђења и потварања против Дим. Давидовића да је он тобож духовни отац Савета из доживотних чланова, да је, према угледу на либералну Француску и Енглеску, за Србију хтео неку врсту Горњег Дома, јер и поуздан у своју даровитост и своју вештину Давидовић се на-

[1] Заузимао се за наследно кнежевско достојанство.

[2] Види чл. 3 и 19 хатишерифа од 83

даше успети да господари том аристократијом, или боље рећи том олигархијом, по својој[1] вољи, те да ће тако моћи стварно владати Србијом".

Др. Мих. Гавриловић.

ЗАКОН О ЧИНОВНИЦИМА ГРАЂАНСКОГ РЕДА.

(Крај.)

III.

Трећа реформа која би имала да се изврши у закону о чиновницима грађанског реда, тиче се чиновничке каријере. На којим основама треба да буде уређена државна служба код нас, о томе је законодавац до сад врло мало рачуна водио. Како ће се на самоме раду доћи до стручнога и практичнога знања, под којим ће се погодбама прелазити разни степени у чиновничкој хијерархији, на који ће се начин напредовати у државној служби, колике су квалификације потребне за виша звања и истакнутије положаје, најзад по коме ће се општем мерилу вршити правилно кретање напред свих чиновника у извесној грани послова, о свему томе ни трага нема у закону од 15 фебруара 1864. У параграфу, где је реч о помицању на већа државна звања, употребљена је једна позната општа формула, у којој се ту по други пут истиче „способност и дотадашње владање" чиновника. За сва остала питања и у том реду идеја министар је једини судија, неограничен и неодговоран.

Међутим од врло је великога значаја хоће ли држава, поред теоријски добро спремних људи, које школа

[1] Кунниберт. Српски Устанак. Стр. 253. Тамо је опширно описано како је Дим. Давидовић „иначе родољуб и пун дара, обдарен поверењем кнеза и народа, с погледом на лични погрешно схваћен интерес" сејао „у својој отаџбини клице неслоге за будућност".

даје, имати чиновнике који располажу и јаким практичним знањем. Стручно образовање и потребна рутина могу се потпуно стећи само у служби, и њу треба удесити да одиста буде, нарочито у првим тренуцима, практична школа у којој ће чиновник моћи да се упозна до ситница с пословима који му се поверавају. Кад јавна служба буде уређена на такој основи, онда држава добија могућност да за своје органе дефинитивно изабере и стално прими само она лица која су већ доказала своју подобност за вршење свих чиновничких дужности. То претпоставља да сваки државни службеник мора, у почетку и пре него што стекне право на службу, посветити извесно време допуњавању свога теоријског знања, упознавању с радом и прибирању стручне спреме. Држава на тај начин ставља, у правом смислу те речи, на пробу свакога чиновника, пре него што с њим склони коначан уговор и гарантује му сталност. Питање је, на који начин практична школа у служби може да се уведе у живот, и како да се изведе проба о којој је реч? И једно и друго ново би било у нашем законодавству о чиновницима. Истина се на једном месту у садањем закону говори о „практичном спремању за службу", али се ни одакле не да закључити шта се под том неодређеном фразом крије. А то је потребно јасно и детаљно рећи.

За извођење те реформе, на првом месту, ваља у закону повући оштру разлику између сталне и привремене службе. Стална претпоставља чиновника са свима правима и дужностима, привремена пак само приправника, који се тек припрема који се учи практици јавних послова, и између кога и државе још никакве везе нису учвршћене. То значи да привремене чиновнике поставља сам министар, по својој иницијативи и својој власти, једним личним актом, и да их може по своме нахођењу отпустити. То даље значи да привремена служба, пошто је њезин задатак да васпитава и ствара чиновнике, мора бити тако организована, да пружа могућност да се дође до што потпуније спреме. Да би се тај главни циљ постигао, потребно је, најпре, обе-

лежити време њезинога трајања, за тим установити, као прелаз ка сталној служби, један нарочити испит, који би се могао назвати државним, чији би програм, поред општих, имао да обухвати нарочито стручна знања.

Колико ће трајати привремена служба, то пре свега зависи од тога с колико претходне спреме располаже чиновник. Најпоузданији је начин узети школско образовање као критеријум. Што оно буде већега степена, све ће мање времена требати за интимно упознавање с државним пословима, за које су теорија и доктрина већ из раније довољно припремиле пут. На основу тога треба поделити привремене чиновнике на неколико категорија: у једну би ушли они који су прошли само кроз шест разреда средње школе или кроз нижу стручну школу, у другу они који имају сведочанство с Велике Школе или из стручне школе у рангу факултета, најзад у трећу они који доврше нашу Велику Школу и универзитет на страни. За чиновнике из прве категорије привремена би служба морала трајати много дуже, — пет година не би било одвише, — него за оне из последње, за које би било довољно година дана. Кад се узме у рачун колико је година више потребно утрошити на факултетско образовање, онда излази да оваком комбинацијом није могуће постићи изједначење у времену између чиновника који су ступили у службу после навршених шест разреда, и осталих који су продужили учење на Великој Школи или универзитету. Због тога разлике између оних и ових у току целе даље службе треба учинити толико знатним, да се то што добијају у времену лица која раније и с мање спреме ступе у службу, потпуно изгуби пред многим олакшицама у каријери, које ће уживати само чиновници с факултетом. Они морају почети да се разликују већ на самом испиту, који, на крају привремене службе, полажу сви чиновници у опште. Тај испит треба да је састављен из два дела. Један, чисто стручан, који би обухватио само практична знања, полагао би се на основу програма израђених посебице за свако министарство: други, који

би био чисто теоријски, садржавао би општа знања из државних и економско-финансијских наука. Стручан испит, на коме има нарочито да се покаже искуство стечено у привременој служби, по самој природи својој мора бити обавезан за све чиновнике. Ствар тако више не стоји са теоријским испитом. Он добија прави смисао само онда кад служи као допуна школској спреми, кад на њему има да се покажу само она знања која нису добивена у школи. То, другим речма, значи да би тај испит требало створити једино за чиновнике који немају факултетскога сведочанства. То би био покушај да се њима, тим посредним путем, надокнаде недостаци и празнине у непотпуном образовању, које су могли изнети из средње или стручне школе. На тај начин они би се упознали бар с основама наука без којих се не да разумно и корисно служити држави.

Привремена служба и испит, то је прва фаза кроз коју би имали да прођу сви државни службеници. Она представља једно припремно и прелазно стање; то још није у пуном смислу речи државна служба; ту још правих чиновника нема.

IV.

Они постају тек у сталној служби. Али, треба одмах то утврдити, самим тим, што је провео одређено време у привременој служби и што је положио испите који се од њега траже, привремени чиновник, и ако је стекао право, не мора одмах постати сталним. Он има, по утврђеном реду, да чека празно место. Кад се пође од тога начела да се једино празна места могу заузимати, добиће се правилно и сигурно кретање чиновника у државној служби, јер то значи да ће се сви редом померати напред. Да би се то начело извело до краја и да би се задржала тачност у кретању, потребно је поделити сталне чиновнике у класе.

Подела чиновника на класе, и ако у себи има нечега крутог и претпоставља врло сложену и гломазну бирократску организацију, ипак је једини могући систем у добро уређеној држави. У колико класе коче до извесне

мере личну иницијативу и стоје као препона јаче и раније развијеним способностима код појединаца, толико оне, у погледу државних интереса, значе мудро изведену деобу рада, лагано пењање ка врховима управе и поступно сазревање за веће и поверљивије послове. Најзад, за масу обичних људи, приближно исте интелигенције и подједнаке спреме, то је једини начин да се између њих учини разлика у погледу положаја који ће заузимати. Уништење класа морало би, с једне стране, довести до сталне анархије у државној служби, с друге, распалити до отимања амбицију за бољим местима и већим звањима. Што има скученога и ситничарскога у томе што ће цео живот чиновника бити испуњен лаганим и напред утврђеним покретима, то се надокнађује осигураном зарадом и спокојном будућношћу. Може се рећи да је за чиновника, који, ступајући у службу, зна каква га каријера чека, питање о хлебу одмах решено, да је борба за опстанак сведена на минимум. Последица је тога да њему ништа неће сметати да све своје силе посвети једино државним пословима. Али, отварајући тако мирну и монотону перспективу, подела на класе неће у исти мах унети мртвило и равнодушност у чиновничке редове. Та је бојазан искључена, јер самим тим што треба ступати напред и прећи целу хијерархију класа, утакмице мора бити, мора се тежити за усавршавањем и ћи за напретком. Што је тешко правилно решити, кад се усвоји начело о подели на класе, то је практична страна тога питања: колики ће бити њихов број и каквих ће врста чиновника имати.

Садањи закон о чиновницима, као што је познато, није се упуштао у расправљање тога проблема. Њиме се сада баве закон о уређењу централне управе, годишњи буџети и поједини специјални закони. Тако растурено законодавство довело је дотле, да је број класа у разним струкама претерано нарастао. С тога све те одредбе треба заједно повезати и пренети их у закон о чиновницима грађанског реда. У том случају једина рационална подела, која би се могла извршити, морала би узети као

основ плате, и онда би се класе, за редовно напредовање чиновника, дале свести на седам. Постојала би још и осма класа, у коју би ушла изузетна звања, са платом преко 7500 динара, као што су министри или државни саветници. Чим је питање о броју класа расправљено, мора се одмах приступити уређењу каријере чиновника у сталној служби. Како ће они прелазити из класе у класу, и да ли ће се и даље између њих повлачити разлика према школској спреми, која их је још у привременој служби делила на категорије? Од одговора на те две тачке зависи регулисавање најделикатнијих страна чиновничког питања, јер оне засецају непосредно у интересе јавних органа. Додирујући њих, законодавац има да води рачуна, с једне стране, о захтевима службе, о користи општој, с друге, да се чува да не повреди начела правичности и потребе појединаца.

Узети у обзир при прелазу из класе у класу само године службе, значило би од државне службе створити једну аутоматску машинерију, која се вештачки покреће. Без заслуга, без дара и без интелигенције, чиновник би се ипак стално напред помицао, једино по сили своје старости. Године службе, нема сумње, морају ући у рачун при напредовању, али их не треба ставити на прво место. Што далеко пре њих мора бити меродавно за оцену једнога чиновника, то је његова способност, успех на послу, ревност у раду, речју личне особине. За тим, на друго место, дошла би квалификација добивена на стручном испиту, на треће школска сведочанства, најзад на последње тек и године службе. Један само начин постоји да се све то констатује. То су кондуит листе, на основу којих би министар био обавезан да унапређује све чиновнике свога ресора. Ради веће гарантије, њих би имао да склапа сваке године један нарочит одбор, састављен из свих виших чиновника у сваком министарству, и против њих било би места жалби пред Државним Саветом од стране запостављених. Али, ако године службе играју врло безначајну улогу при склапању кондуит листе, то не значи да се прелаз у вишу класу може извршити

произвољно, — без обзира на минимално, законско време, без којег се не сме изићи из ниже класе, — и прескачући поједине класе. Правилност општега чиновничког покретања у служби захтева да помицање бива само по један степен и после извесног рока. Најмање две или најмање три године проведене у једној класи не претоварују каријеру сметњама и тешкоћама, оне је само регулишу и упућују правилним током. Комбинујући број класа са обавезним, минималним временом у свакој од њих, добија се као резултат, да способан чиновник, који правилно напредује, стиже на врх хијерархије у пуној својој снази, између четрдесет и пете и педесете године.

Правила која смо навели треба, у главним цртама, да буду општа и да вреде за све јавне службенике. При свем том, немогуће је потпуно уништити у сталној служби разлику између чиновника с вишом и чиновника с нижом спремом, која је већ створена између њих у привременој служби. Немогуће је то из два разлога. Прво, што би се онда, кад за државу свршен факултет код нас или универзитет на страни ништа више не вреди од недовршене средње школе, масама ступало у службу после шестога разреда гимназије; друго, што би таким чиновницима, с половним васпитањем и дилетантском спремом, била пружена могућност да се у служби сасвим изједначе с људима који су своје образовање проширили и попунили специјалним студијама. То је очевидна неправда, којом би били повређени и интереси државе, — јер би се у јавну службу нагомилали чиновници с најмањом школском спремом, и интереси појединаца, — јер би јавни службеници који су велики део времена провели у вишим школама, морали заостати и бити заностављени недовољно школованим. Преграда је, дакле, између једних и других неизбежно потребна. Ако се чиновници буду разликовали на више и ниже, — при чему ће се опет узети плата као критеријум за одређивање ранга, — подвојеност о којој је реч постићи ће се тиме, што ће се приступ на виша звања затворити свима чиновницима

који имају само шест разреда средње школе или стручну школу којој није признат степен факултета. То је једно; за тим друго, кад год је у питању унапређење, чиновници ове врсте могли би добити класу само у недостатку чиновника више спреме, ако су и једни и други исте подобности и једнаких година службе. Тим двема мерама, којима треба додати разлику која је већ учињена у привременој служби и на државном испиту, једини циљ је да се државна служба попуни људима што солидније спреме.

V.

Једно питање у непосредном додиру с каријером које је остало недодирнуто у садањем закону о чиновницима, тиче се струка у државној служби. Практика по којој је јавним органима остављена потпуна слобода кретања у свима гранама управе, дала је врло рђаве резултате. Мењајући струке, често наизменце неколико разних, чиновнику испада за руком да дође до бољих места и да напредује брже, али држава онда остаје без стручних људи, нарочито баш за оне послове код којих је потребна нарочита спрема. Томе се даје стати енергично на пут једино ако се у закон унесе одредба, да чиновник може правити своју каријеру само у оној струци у коју је ступио и за коју је положио државни испит.

Али кад закон о чиновницима буде прокламовао тако начело, кад, с друге стране, укидањем § 76 и § 70 буде утврђена сталност у служби свих јавних органа, истиче се једно ново питање, чије решење може бити од великога утицаја на једну важну грану послова. У државној служби има чиновника на положајима од поверења, који су чисто политичке природе. Те је врсте полицијска служба у земљи, или посланичка служба на страни. Ако такви чиновници буду непомични на својим местима, вођење унутрашње и спољне политике постаје немогуће. Министар истина може према њима, као и према осталим чиновницима, да се користи правом, које му закон даје, да их премешта. Али, ако не буде довољно празних места

у једној струци, ако каква политичка промена од једном повуче за собом велики број смењивања чиновника на поверљивим положајима? У том случају, пошто морају остати у истој струци, пошто не могу бити ни отпуштени ни пензионисани без кривице, не остаје друго до да се они привремено удале из службе, са извесним смањивањем плате, док се прва празна места не појаве. По нашем мишљењу то је једина солуција којом се не долази у опреку са сталношћу, која мора остати као основно начело за државну службу, и којом се не наноси штета државним интересима. Она има још и ту добру страну што ће министра задржати да не чини злоупотребе и да се не повија само за партијским интересима. Пошто те чиновнике ипак мора задржати у служби и дати им друга празна места, он ће их смењивати с већом обазривошћу и по правој потреби.

VI.

Постоји још веза између каријере и пензије, која је врло интимна. Једна служи као основа другој. Чим активна служба почива на начелу сталности, закључак је да чиновник не може бити стављен ни у пензију све дотле док је способан да државне послове отправља. Питање је, кад та способност престаје, кад треба сматрати да је чиновник исцрпао све своје силе у служби јавних интереса? Закон од 15 фебруара 1864 захтева у опште четрдесет година службе или шездесет година старости, с извесним изузецима. По нашем мишљењу тај је рок одвише дугачак, бар што се тиче година службе. Јер, кад се тражи од чиновника да непрекидно служи државу, после највише тридесет и пет година, он је већ толико изнурен, да од његових услуга не може више никакве користи бити. Сем тога, ако се израчуна време утрошено на школовање, проведено у војсци и у привременој служби, излази да се стална каријера у најбољем случају може почети тек у двадесет шестој години, што значи да ће њен завршетак бити у дубокој старости, кад су

и телесна и умна снага опале. С тога треба унети у закон о чиновницима као опште правило, да се дефинитивно право на пензију стиче после тридесет и пет година службе. За изузетна звања, која захтевају веће напоре, тежи умни рад или снажнију физичку акцију, тај се максимум мора спустити бар на тридесет година.

Кад се још расправи: које године службе ваља узети у обзир при израчунавању и до које количине допустити да се пензија пење, онда су у закону о чиновницима рашчишћена два врло значајна питања. За године сталне службе ван дискусије је да се морају све рачунати, — то је и садањи закон усвојио, — али, по нашем мишљењу, њима треба додати и цело време које чиновник проведе у привременој служби. То се време претвара у активне године самим тим што их државни испит везује за сталну каријеру. Што се тиче количине пензије, ми бисмо одлучно били за то да она представља само један део плате, чак и врло велики, али да се никад с њом не изравна потпуно, кад би плате чиновничке биле веће но што су данас и кад би економске и финансијске прилике код нас биле друкчије. Али све дотле док награда коју данас чиновници примају од државе не буде ни мало већа но што је била пре четири или пет деценија, и док то остане једини приход од кога велика већина њих живи заједно са својим породицама, ту је реформу немогуће извести, јер би она била од најштетнијих последица и за приватне интересе и за економски развитак земље. Што се може учинити, то је да се пензија не изједначава с великим платама чиновника из прве класе, државних саветника на пример. То би се дало постићи тиме, што би се одредио један максимум, преко кога пензија чиновничка не сме ни у ком случају прећи, који би могао бити седам хиљада динара.

VII.

Једна од најтежих ствари међу изменама, које се имају извршити у закону о чиновницима грађанског реда

од 15 фебруара 1864. то је редакција прелазнога наређења, у коме би се обележила њихова примена на чиновнике који се већ буду налазили у служби кад нове одредбе ступе у живот. Начело да ни један закон не може имати повратне силе, треба помирити с потребом која је и изазвала измене, да се из државне службе истисну неподобни, недовољно школовани и неисправни чиновници какви има у овом тренутку. Нов закон само тако може имати пунога смисла и корисног утицаја, ако се буде, бар у најважнијим својим одредбама, дотицао и садањих државних органа. Јер, пошто се њим гарантује сталност, тиме што се искључује и пензионисање пре пунога рока службе и отпуштање без кривице, — значило би за дуги низ година подносити терет наслеђа старога закона. Место да се уклоне и истисну сви елементи који или не ваљају или су неупотребљиви, они би се на против учврстили и захватили још дубљи корен у државној служби. Таква би ситуација била апсурдна!

По нашем мишљењу, једини начин да се изиђе из тога, за државне интересе врло мучнога положаја у томе је што би се подвргли државном испиту сви они чиновници који, у тренутку кад почне важити нов закон, немају довољних квалификација по одредбама његовим. Њима се то средство оставља, да, употребивши га, стекну право да и даље остану на својим местима. Али, разуме се, мора се дати довољно времена за спремање, јер циљ прелазног наређења није да само што већи број чиновника лиши службе, него да им створи могућност да дођу до знања која им недостају. Остале одредбе које би се ту унеле, регулишући положај садањих активних чиновника, имале би пре свега да се инспиришу тим духом, да се стечена права не смеју повредити. Тако, ако би се количина пензије смањила, то се ни у ком случају не би могло тицати оних чиновника који су, по старом закону, већ стекли право на пензију равну плати.

*

Напомене које смо изнели, најопштијега су карак-

тера. У њима нису додирнути ни неки важнији проблеми, као питање о најмањем броју година за пензију, о изрицању дисциплинских казни, о стављању под суд чиновника, о правном положају министара, ни многобројне споредније тачке. Природно је да се један тако простран, разноврсан, сложен закон, као што је закон о чиновницима грађанског реда, не може сав збити у неколико кратких погледа. Он, поред тога, има још једну необичну тешкоћу. Она лежи у томе, што је њему циљ да расправи и постави на правилне основе једно животно питање. Регулишући јавне односе између државе и њених органа, он има да помири интересе једне с правима и интересима друге стране. Отуда, чим се предузме реформа тога закона избијају на површину не само амбиције и прохтеви једнога реда, него врло често пута и самих појединаца. Ма колико се инспирисао правичношћу, ма колико се држао само чистих начела, ма колико заступао само узвишене идеје, закон о чиновницима грађанског реда неће никад у стању бити да до крајњих граница задовољи и потребе државне, и захтеве чиновничког реда, и жеље појединаца. Зато ће он увек изгледати један несавршен закон, који ће за собом повлачити незадовољство и протесте једних или других.

Др. К. Кумануди.

ФЛОРЕНТИНСКЕ НОЋИ.

(4.)

ДРУГА НОЋ.

А зашто хоћете још да ме мучите том гадном медицином кад ћу и онако ускоро умрети!

То је била Марија која је баш кад је Максимилијан ушао у собу, изговорила ове речи. Пред њом је стајао лекар, у једној руци са стаклетом медицине, а у другој с малом чашом у којој се одвратно пенушила нека прикаста течност. Најмилији пријатељу, рече он окренувши

се посетноцу, ваше присуство сада ми је врло мило. Гледајте да склоните сињору да попије само ово неколико капи; ја хитам.

Молим вас, Марија! шаптао је Максимилијан оним меким гласом који се није врло често на њему опажао, и који као да је долазио из тако рањена срца, да је болесница, чудновато дирнута, скоро заборавила на своју бољку, и чашу узела у руку; али пре него што ју је принела устима, рече смешећи се: Зар не, као награду причаћете ми тада и причу о Лауренцији?

Све што желите, нека буде! пристане Максимилијан.

Бледа жена попије тада садржину чаше, пола с осмејком пола с грозом.

Хитам, рече лекар, облачећи своје црне рукавице. Лезите мирно, сињора, и крећите се што је могуће мање. Ја хитам.

У пратњи црне Деборе која му је присветлила, он оде из собе. Кад су тада пријатељи остали сами, дуго су се гледали ћутећи. У обема душама оживеше мисли које су једно од другог гледали да затаје. Али жена ухвати изненада руку човекову, и покри је ватреним пољупцима.

За име божје, рече Максимилијан, не крећите се тако силно, и лезите опет мирно на диван.

Кад је Марија испунила ту молбу, покрије он њене ноге врло брижљиво шалом који је, пре тога, додирнуо својим уснама. Она мора бити да је то приметила, јер је задовољно жмиркала очима, као срећно дете.

Је ли госпођица Лауренција била врло лепа?

Ако ме никада не будете прекидали, драга пријатељице, и, ако ми обећате да ћете слушати сасвим ћутке и мирно, испричаћу вам опширно све што желите знати.

Љубазно се осмејкујући на Маријин поглед који је пристајао, седе Максимилијан на столицу пред диваном, и поче овако своју причу:

Има сада осам година како сам путовао у Лондон да упознам језик и народ тамо. Ђаво носио и народ и

његов језик! Узму у уста гуне једносложних речи, жваћу их, ломе их, опет их испљују, и то зову они говор. На срећу, по својој природи доста су ћутљиви, и, мада нас увек посматрају са разјапљеним вилицама, ипак нас поштеђују својим дугим конверзацијама. Али тешко нама ако паднемо у руке неком сину Албиона који је начинио велики пут и на континенту научио француски. Он хоће тада да се користи приликом да се вежба у стеченом знању језика, и пресипа нас питањима о свима могућим предметима, и једва му је човек одговорио на једно питање, он долази већ с новим једним, или о годинама, или о завичају, или о трајању нашег бављења, и с тим непрекидним истраживањем мисли он да нас богато забавља. Један мој пријатељ у Паризу имао је можда право кад је тврдио да Енглези своју француску конверзацију науче у Bureau des passeports. Најкорисније је њихово забављање код стола, кад транширају своје колосалне розбифе, и с најозбиљнијим лицем питају нас које парче желимо, да ли јако или слабо печено, из средине или из црне коре, масно или крто. Ти розбифи и њихово овчје печење, и јесу све што имају доброга. Небо нека спасе сваког хришћанина њихових сосова, који се састоје из $1/3$ брашна и $2/3$ масла, или, према томе да ли смеса има за циљ промену, из $1/3$ масла а $2/3$ брашна. Небо нека спасе свакога и њихових наивних јела која скувана у води, доносе на сто са свим онако како их је Бог створио. Страшније још од енглеске кујне јесу њихове здравице и њихови облигантни говори пошто се скине са стола покривач, а даме оду од стола, и, место њих, донесе се нешто толико бутеља портског вина... јер помоћу ових последњих мисле да најбоље надомештају одсуство лепога пола. Кажем лепога пола, јер Енглескиње заслужују то име. То су лепа, бела, витка тела. Само одвећ широки простор између носа и уста, који се код њих налази нешто толико често као и код енглеских људи, често ми је у Енглеској огадио најлепша лица. То одступање од типа лепога чини на мене још фаталнији утисак кад Енглезе

видим овде у Италији где њихови штедљиво одмерени носови, и широка површина меса која се под њима пружа све до уста, чини тим оштрији контраст с лицима Талијана чије су црте више антички правилне, и чији се носови, или римски криви или грчки оборени, не ретко одвећ продужују и постају наказни. Врло је тачна примедба једног немачког путника, да Енглези, кад се налазе овде, међу Талијанима, сви изгледају као статуе којима је одбијен врх носа.

Да, кад човек сретне Енглезе у туђој земљи, може тек помоћу контраста да види сасвим јасно истакнуте њихове мане. То су богови досаде који, у светло лакованим колима са екстрапоштом јуре кроз све земље, и свуда као беле облаке прашине, иза себе остављају тугу. Томе се придружује њихова радозналост без интересовања, њихова накићена нескладност, њихова дрска шашавост, њихов несретни егоизам, и њихово пусто уживање у свима меланхоличним предметима. Има већ три недеље како се овде на Piazza del Gran Duca сваки дан може видети један Енглез који по читаве сате отворених уста блене у оног шарлатана што тамо, седећи на коњу, вади људима зубе. Тај призор треба можда да сину Албиона накнади штету за оне смртне казне које не гледа у својој милој отаџбини... Јер, поред несничања и боја петлова, за једног Британца нема дивнијег призора од агоније каквог јадника који је украо овцу или подражавао рукопис, па га изложе пред фасадом Old Bay Lie-а један сат с узицом око врата, пре него што га баце у вечност. То није претеривање кад кажем да се крађа оваца и подражавање у тој одвратно грозној земљи казне као најгнуснији злочини, као оцеубиство и родоскврнење. Ја сâм, кога је нанео један тужан случај, ја сам видео у Лондону једнога човека обешена зато што је украо овцу, и од тада сам за увек изгубио сву вољу на овчје печење; лој ме увек подсећа на белу капу онога грешника. Поред њега био је обешен један Ирац који је подражавао рукопис једног богатог банкара; још непре-

стално видим наивни страх од смрти бедног Нади-а који пред судијама није могао да разуме да га казне тако строго због подражаваног рукописа, њега који целом свету допушта да подражава његов рукопис! И тај народ непрестано говори о хришћанству, и недељом не пропушта отићи у цркву, и плави цео свет библијама.

Признаћу вам, Марија, што ми се у Енглеској ништа није допадало, ни људи ни кујна, по мало био је узрок и у мени самом. Добру количину нерасположења тамо сам понео са собом из отаџбине, и потражио сам разоноде код једног народа који и сам своју досаду уме да утуче само у вртлогу политичког и меркантилног рада. Савршенство машина које се овде свуда употребљавају и узимају на себе толико људских радња, нешто је тако било за мене нешто непријатно: те вештачке справе од точкова, полуга, ваљкова, и хиљаду малих квачица, чавлића, и зубића, који се крећу скоро страсно, испуњавале су ме грозом. Одређеност, строгост, одмереност, и тачност у животу Енглеза није ми мање улевала бојазан: јер као што нам машине у Енглеској изгледају да су људи, тако нам се тамо људи чине да су машине. Да, дрво, гвожђе, и туч изгледа да су тамо узурпирали људски дух, и да су од једрине духа скоро полудели, док човек који је остао без духа, као каква празна авет, сасвим као машина врши своје уобичајене послове, у одређени минут једе бифтеке, држи парламентске говоре, чисти своје нокте, иде у Stage-Coach, или се обеси.

Како је моје незадовољство у овој земљи сваки дан расло можете замислити. Али ништа није према оном црном осећању које ме је једанпут обузело кад сам пред вече стајао на мосту Ватерло, и гледао у таласе Темзине. Било ми је као да се у њима огледа моја душа, као да ме посматра из воде са свима својим ранама... Уз то, дођоше ми на памет врло жалосне ствари... Мислио сам на ружу коју су увек поливали сирћетом, те је, на тај начин, изгубила своје најслађе мирисе, и увенула је пре времена... Мислио сам на залуталог лептира кога је један

природњак, пењући се на Монблан, видео тамо како сасвим сâм лепрша међу леденим стенама... Мислио сам на питому мајмуницу која је с људима била тако поверљива, с њима се играла, с њима јела, али једанпут је о ручку у печењу које је било у чинији, познала своје рођено мајмунче, зграбила га брзо, с њиме побегла у шуму, и никада се више није дала видети међу својим пријатељима, људима... Ах, мене је тако болела душа да су ми топле капље на силу нагрнуле из очију... Оне су падале у Темзу, и отпловиле су у море које је прогутало већ много људских суза, а није то ни приметило!

У том тренутку пробуди ме из мојих мрачних снова нека чудновата музика, и кад сам се осврнуо, видео сам на обали гомилу света која је, изгледало је, начинила круг око некаквог веселог призора. Ступим ближе, и видим једну уметничку породицу која се састојала из ове четири личности!

Прво, једна мала, зденаста жена која је била обучена сва у црно, и имала је врло малу главу и пред собом врло дебео трбух. Преко тог трбуха висио јој је један огроман, велик бубањ по коме је ударала сасвим немилосрдно.

Друго, један кепец који је као какав старофранцуски маркиз носио опточено одело, велику пудровану главу, али иначе врло танко, ситно тело и удове, а поигравајући овамо онамо, ударао је у триянглу.

Треће, једна млада девојка од неких петнаест година, која је носила кратак, тесан капут од свиле с плавим пругама, и широке чакшире, опет с плавим пругама. Била је весела пријатна појава. Лице, грчки лепо. Поносито прав нос, умиљато свијене усне, сањалачки меко заобљена брада, боја као сунце жута, коса сјајно црна, обавијена око слепоочница: тако је стајала она, витка и озбиљна, шта више нерасположена, и гледала је на четврту личност из друштва која је баш изводила своју вештину.

Та четврта личност био је један научен пас, једна

врло пунонадежна пудла, и баш је, на највећу радост енглеске публике, из дрвених слова која су стављена пред њега, саставио име лорда Велингтона, и додао врло ласкав придев, и то, Heros. Како нас, што се већ по његовој духовитој спољашњости могло видети, није био енглеско живинче, него је, уз остале три личности, прешао из Француске, то су се синови Албиона радовали што је њихов велики војсковођа бар код француских паса стекао оно признање које му тако заједљиво одричу остали створови Француске.

Заиста, ову дружину сачињавали су Французи, и кепец који се прво представљао као господин Тирлити, поче се разметати на француском језику, а с тако страсним покретима, да су бедни Енглези своја уста и носеве разјапили још јаче него обично. Каткада, после какве дугачке реченице, кукурекнуо би као петао, и то кукурекање, и имена многих царева, краљева, и кнежева које је умешао у свој говор, било је зацело једино што су разумели бедни слушаоци. А те цареве, краљеве, и кнежеве хвалио је као своје добротворе и пријатеље. Још као дечак од осам година, као што је он уверавао, имао је дуг разговор са високоупокојеним Величанством Лудвиком XVI који га је и доцније у важним приликама увек питао за савет. Од буре револуције, као и толики други, спасао се бегством, и тек под Царством вратио се у мило отачаство да учествује у слави Великога Народа. Наполеон, говораше он, није га никада волео, међутим га је Његова Светост Папа Пије VII скоро обожавао. Цар Александар дао му је бонбона, а принцеза Вилхелм фон Кириц узимала га је увек у крило. Његова Светлост војвода Карло од Брауншвајга допустио му је каткад да јаши на његовим псима, а Његово Величанство Краљ Лудвик Баварски читао му је своје божанствене песме. Кнежеви Рајс Шлајц Крајц и Шварцбург Сондерсхаузен волели су га као брата, и увек су с њиме пушили из једне луле. Јест, од детињства, говорио је он, живео је међу самим суверенима, садањи владаоци с њиме су за-

једно одрасли, и он их сматра као себи једнаке, и он се сваки пут обуче у црно кад се неки од њих опрости с овим светом. После ових достојанствених речи кукурекнуо је као петао.

Господин Турлути био је заиста један од најкуриознијих кепеца које сам икада видео: његово наборано старо лице било је тако удешен контраст према његовом детињски узаном телешцу, а његова цела личност била је у опет тако удешеној противности с вештинама које је изводио. Он се бацао у најдрскије позитуре, и с једним нечовечно дугим рапиром секао је ваздух уздуж и попреко, а непрестано се клео чашћу да ову кварту или ону терцу не може нико да парира, и да нема човека који може да пробије његову параду и да позива свакога из публике да се с њиме огледа у племенитој вештини борења. Пошто се кепец неко време овако титрао, и пошто није нашао никога да се с њиме упусти у јаван двобој, поклонио се са старофранцуском грациозношћу, захвалио је на одобравању које му је исказано, и узео је слободу да високопоштованој публици објави најдивнију представу која се икад гледала на енглеском земљишту. „Видите ли, ова личност“ — рече он, пошто је навукао прљаве гласе рукавице, и младу девојку која је спадала у дружину, са смерном галантеријом довео у сред круга. — „ова личност, то је госпођица Лауренција, једина ћерка уважене и хришћанске даме коју видите онде с бубњем, и која сада још носи црно жалећи губитак свога најискреније љубљенога мужа, највећег баухреднера у Европи! Госпођица Лауренција сад ће играти! Дивите се сада игри госпођице Лауренције!“ После тих речи кукурекнуо је опет као петао.

Млада девојка изгледало је као да ни мало не мари ни за те говоре ни за погледе гледалаца: зловољно утонула у себе, чекала је она да кепец пред њеним ногама простре један велик ћилим, и поново, у пратњи великог бубња, почне ударати у триянглу. Била је то чудновата музика, смеса неспретног зујања и разблудног голицања.

и ја чух једну патетички сулуду, болно дреку, бизарну мелодију која је ипак била најчудноватије проста. Али ову музику заборавио сам ускоро кад је млада девојка почела да игра.

Игра и играчица скоро насилно привукоше сву моју пажњу. То није било оно класично играње које још налазимо у нашим великим балетима, где, као и у класичној трагедији, владају само одмерено јединство и извештаченост: то нису били они одиграни александринци, они декламаторски скокови, она антитетичка цупкања, она племенита страст која се тако у ковитлац врти на једној нози, да се ништа не види сем небо и трико, ништа сем идеалност и лаж! Заиста ми ништа није тако јако одвратно као балет у великој опери у Паризу где се најчистије одржала традиција оног класичног играња, док су Французи у осталим уметностима, у поезији, у музици, и у сликарству, оборили класички систем. Али биће им тешко да сличну револуцију изведу и у вештини играња: сем ако и овде, као и у својој политичкој револуцији, опет прибегну тероризму, и затупаним играчима и играчицама старог режима гиљотинирају ноге. Госпођица Лауренција није била велика играчица, врхови њених ногу нису били врло гипки, њене ноге нису биле извежбане на све могуће нагибе, она ништа није разумевала вештину играња како је учи Вестрис, али она је играла као што природа заповеда човеку да игра: цело њено биће било је у складу с њеним корацима: нису играле само ноге, него је играло и цело њено тело, играло је и њено лице... каткада је постала бледа, скоро као мртвац бледа, њене су се очи рашириле аветињски, око њених усана играла је пожуда и бол, а њена црна коса која је у глатким овалима обавијала њене слепочице, лепршала се као два гавранска крила. То у ствари није била класичка игра, али није била ни романтичка игра, у оном смислу како би то рекао какав млад Француз школе Евгенија Рандиела. Ова игра није била ни средовечна, ни млетачка, ни макабријска, у њој није било ни месечине,

ни родооскрвнућа... То је била игра која није тежила да забави својим спољашњим облицима кретања него су спољашњи облици кретања изгледали као речи неког нарочитог језика који хоће да изрази нешто нарочито. А шта је говорила та игра? Нисам могао да разумем, ма како да је страсне покрете имао тај говор. Слутио сам само каткада да је била реч о неком језовитом болу. Ја, који иначе тако лако схватам сигнатуре свију појава, ја ипак нисам могао да решим ову одиграну загонетку, а што сам непрестано узалуд пипао за њеним смислом, томе је зацело била крива и музика која ме је, без сумње намерно, водила на лажан пут, гледала да ме лукаво збуни, и непрестано ми је сметала. Триангла господина Тирлити церила се каткада тако пакосно! А госпођа мајка ударала је у свој велики бубањ тако бесно да је њено лице из облака црне капе сијало као крваво црвена северна светлост.

Пошто се дружина опет удалила, остао сам још дуго на истом месту, и размишљао сам о томе шта значи та игра. Да ли је то била народна игра јужнофранцуска или шпањолска? На тако нешто опомињала је плаховитост којом је играчица овамо онамо бацала своје телешце, и дивљина којом је каткад забацила своју главу у назад, на бестидно дрски начин оних баканткиња које с дивљењем посматрамо на рељефима античких ваза. На њеној игри било је тада нешто опијено млитаво, мрачно неодољиво, судбоносно, она је играла тада као судбина. Или су то били фрагменти какве старе заборављене пантомиме? Или је то била одиграна приватна историја? Каткада се девојка нагнула земљи као да ухом прислушкује, као да чује неки глас који јој одоздо говори... Она је дрхтала тада као јасиков лист, брзо се савила на другу страну, отресла је тамо са себе своје најманитије, најразузданије скокове, нагнула је тада опет уво ка земљи, прислушкивала је још бојажљивије него пре, климнула би главом, поруменила би, побледела, задрхтала, неко време стајала би као свећа право као да је уко-

чена, и најзад је начинила покрет као онај који пере руке. Да ли је то била крв коју је тако брижљиво дуго, тако језовито брижљиво спирала с руку? При томе је у страну бацила поглед који је тако молио, тако преклињао, тако топио душу.... и тај поглед пао је случајно на мене.

Целе идуће ноћи мислио сам на тај поглед, на ту игру, на чудновату пратњу; и када сам други дан, као обично, тумарао улицама Лондона, осетио сам најжељнију чежњу да опет сретнем лепу играчицу, и непрестано сам напрезао слух да негде чујем ударање бубња и триангла. Најзад сам нашао у Лондону нешто што ме је интересовало, и ја нисам више без циља лутао по његовим разјапљеним улицама.

Баш сам дошао из Товера, и тамо сам тачно проосмотрио секиру којом је одсечена глава Ann Bullen, исто тако и дијаманте енглеске круне, и лавове, кад на Товерском тргу, у сред великог круга људи, поново спазим госпођу мајку с великим бубњем, а господина Тирлити чух како кукуречe као петао. Научени пас опет је на гомилу скупио јунаштво лорда Велингтона; кепец је опет показивао своје терце и кварте који се не дају парирати, а госпођица Лауренција поче опет своју дивну игру. То су опет били они исти загонетни покрети, онај исти језик који је говорио нешто што ја нисам разумевао, оно исто плахо забацивање лепе главе, исто прислушкивање према земљи, бојазан која хоће да се забашури све махнитијим скоковима, па опет оно прислушкивање увом које је пригнуто земљи, дрхтање, бледило, укоченост, та да и оно ужасно тајанствено прање руку, и, најзад, онај поглед у страну који моли, преклиње, и који се сада још дуже задржао на мени.

Да, женске, младе девојке исто као и жене, примете одмах чим изазову пажњу каквог човека. И ако је госпођица Лауренција, кад није играла, непрестано, не мичући се, зловољно гледала преда се, и, за време игре, каткада само бацила један једини поглед на публику, од сада

то никако није више био прост случај што је тај поглед пао увек на мене, и што сам је чешће гледао да игра, светлио је он све значајније али и све неразумљивије. Био сам као зачаран тим погледом, и три недеље, од јутра до мрака, јурио сам улицама Лондона, застајући свуда где је играла госпођица Лауренција. Поред велике ларме светине могао сам још из највеће даљине да распознам тонове бубња и триангла, а господин Тирлити, чим ме је спазио да долазим, почео је најљубазније да кукуриче. Мада нисам никад ни речи проговорио ни с њим, ни с госпођицом Лауренцијом, ни с госпођом мајком, ни с наученим псом, ипак је на крају крајева изгледало као да сасвим припадам њиховој дружини. Кад је господин Тирлити купио новац, понашао се увек с најфинијим тактом чим ми се приближио, и гледао је свагда на противну страну кад сам у његов троугли шеширић бацио комад ситног новца. Имао је заиста отмено држање, подсећао је на добре манире прошлости, могло се на том малом човеку видети да је одрастао с монарсима, и с тога је било тим чудније што је, каткада, баш сасвим заборављајући своје достојанство, кукурекнуо као петао.

Не могу вам описати како сам се озловољио кад сам једанпут три дана узалуд тражио ову малу дружину по свима улицама Лондона, и најзад видео да је отишла из вароши. Досада ме је опет дохватила у свој оловни загрљај, и опет ми је згњечила срце. Најзад нисам могао дуже да издржим, опростим се с Мобом, Blackguard-има, џентлменима и кицошима Енглеске, с четири државна сталежа, и отпутујем натраг на цивилизовано копно где сам, обожавајући је, клекнуо пред белу кецељу првог кувара кога сам срео. Ту сам опет једном могао да ручам као паметан човек, и да опорављам душу безазленошћу некористољубивих лица. Али госпођицу Лауренцију никада више нисам могао да заборавим, дуго времена играла је она у мојој успомени, у усамљеним часовима морао сам још често да размишљам о заго-

нетним пантомимама овог лепог детета, нарочито о прислушкивању с увом нагнутим ка земљи. Трајало је доста времена док су чудновате мелодије триангла и бубња замукнуле у моме сећању.

(Наставиће се.)

Х. Хаше.

(С немачког превео М. Ив.)

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Dr. Драг. М. Павловић. *Прилог историји Кочине Крајине и Михаљевићевог фрајкора*, по грађи из бечких архива (Из Гласа LXVIII Срп. Краљ. Академије, стр. 109—158).

(3.)

Али као овај уговор о савезу Аустрије и Русије за заједничку политику и оружану акцију према Турској, и значај његов, тако је Г. Павловић рђаво разумео и прокламацију ћесара Јосифа II од 20 новембра 1787 године. Он вели: „У тој прокламацији цар је обећавао Србима и Власима, који су под турском влашћу, потпуну слободу вероисповести, слободу избора митрополита, издржавање митрополита на рачун државног буџета, баштиницима је имање гарантовано и све титуле као год оним саплеменицима њиховим, који су већ у Угарској; сем тога цар им је давао иста политичка права, која су стекли њихови саплеменици у Угарској" (стр. 113). Међутим тога свега нема у прокламацији. И једно да утврдим горе казано мишљење о небрижљивости показаној при изради ове расправе, о необичном неразумевању дужности једног историчара при разматрању докумената и издвајању факата из њих, а друго стога што је овај документ интересантан и за питање о емиграцији, о коме ће бити речи даље, потребно је да се и на овој ствари задржим, те да покажем чега, у ствари, има тамо и какав је значај прокламације.

Пре сваког даљег разлагања треба одмах да констатујем три ствари: прокламација, шиљана српском народу под Турцима, и према којој се овај управљао, није била ћесарева него главног заповедника ћесарске војске на Сави, фелдмаршала и графа Ласција; та прокламација није била упућена Србима и Власима него само првима; нетачно је саопштена њена садржина на стр. 113.

Ову прокламацију упутио је граф Ласци „На оттоманніческихъ крайнахъ живѹщымъ восточныя церкве христіяномъ во обще, а особито находящымъ се оу Босніи, Албаніи, Сервіи и дрѹгихъ Оттоманніческихъ земляхъ“, и она носи његов потпис, као што се то јасно види из оригиналних примерака њених, писаних руским црквенословенским језиком и штампаних минејским словима. Она је Ласцијева и он ју је овом приликом упутио на српски народ и његове прваке, као што су и раније, у сличним приликама, главни заповедници ћесарске војске упућивали такве прокламације на српски, арбанаски, бугарски и румунски народ. И као што су други раније, тако је овога пута Ласци њом позивао народ на устанак, обећавајући много, али је бечки двор задржавао себи право да одлучује шта ће се, и у најбољим приликама, испунити од обећанога. То је она прокламација о којој прота Матија Ненадовић у својим „Мемоарима“ вели: „Отац ми је причао, кад су Немци хтели војну на Турке да подигну, слали су му прокламације, те је он кроз прозор бацао у џамије ваљевске“ (*Мемоари*, изд. од год. 1867, стр. 4; в. и *Гласник Срп. Уч. Друштва*. XX, стр. 64) и коју угледни људи из Србије и Босне, у својој молби упућеној комесару и сабору темишварском, од 24 августа 1790 год., зову „патентъ царскій отъ фелдмаршала цесарскаго в нашихъ предѣлехъ разасланыхъ“ (*Гласник* XX, 42), али на који се ни комесар ни његов ћесар нису обазрли, колико да није ни постојао.

Та се прокламација тиче Срба. Њих се тичу горе наведене речи из ње. Она се не тиче Влаха, јер је овима граф Ласци био упутио другу, засебну, у којој се по-

навља неколико реченица из прве, али је у главном удешена за становништво Влашке и Молдавске, због чега се у почетку и вели: „Отъ стране его Цесаро-Кралевского Апостолическога Величества всѣмъ на т8рскымъ границама находящимся Восточной Церкви подчиненнымъ Хрістіянимъ, священіческагѡ и мїрскагѡ чина во обще, особливо же обаче у Молдавіи и Влахіи и во около лежащихъ Провинцїяхъ находящимся...“ а мало даље опет: „...Равнѡ такѡ еще и свы Бояры и гр8нтове (землю) им8щи 8 предпомян8тихъ Провинціяхъ Молдавіи и Влахіи нетъімъ начиномъ, како што оны пређе подъ мажарском државомъ стояли у свима правицама, какѡ и мажарскіе немеши држати се“. На поред различног текста различан је и облик ових двеју прокламација, и други им је карактер штампарских слова, што све јасно показује да је била засебна прокламација за Србе а засебне за Влахе, и да је према томе нетачно горње тврђење Г. Павловића.

Текст ове прве прокламације врло је јасан, те се чудити мора откуд Г. Павловић у њој налази одредаба којих тамо нема. Судећи по оном наводу немачкога текста у ноти на стр. 113, који се потпуно, од речи до речи, подудара са српским текстом у прокламацијама растураним по српском народу под Турцима, рукопис сачуван у бечком архиву, којим се користио Г. Павловић, потпуно одговара српском тексту штампане прокламације, која ми је при руци. Међутим кад се садржина ове упореди с оним што Г. Павловић вели да има у њој, види се како није тако у ствари, и да ју је он врло површно разматрао. Из потпуног текста њеног види се како је Ласци обећавајући српском народу заштиту ћесареву, под којом ће моћи слободно исповедати своју веру и наставити своје редовне послове, био врло пажљив у обећању односно врховног поглавара црквеног и његове плаће, кад вели да ће цар [illegible] „л8жное препитаніе изъ царске свое хазне“, [illegible] бео телства изыскавают“, што је значило [illegible] ни обећавао. О каквим пак политичким правима, која помиње Г. Павловић, у прокламацији

нема ни помена, јер то не значе речи: „Кои по градвиъ и мѣсти Настоятеля негли достоинство на себе имадꙋ, каки и они кои можетъ быти землѣ нѣке держе, равно да имадꙋ при достоинствꙋ своемъ, и всѣхъ садашныхъ правахъ своихъ защищени быти. Паче же та естъ высочайшая Ихъ Величества воля да оныхъ, кои изъ међꙋ нихъ христіянъ къ царской слꙋжби способни се нађꙋ, каки оу воинственомъ тако и оу гражданскомъ чинꙋ оу цареке слꙋжбе поставляю, и ихъ оу сва она преимꙋщества, коя единовѣрни инови Серблн, Грецы и обоего рода Власи оу наслѣдныхъ землахъ Ихъ Величества оуживаю, участники сотворе“. Ове речи казују да је баштиницима и угледним људима обећано: да ће, док траје фактичка власт ћесарева над освојеним крајевима за време рата, бити примљени у заштиту, задржавајући што су имали под Турцима, а само они што ступе у аустријску службу, дакле који буду аустријски чиновници, имају се изједначити у правима са Србима, Грцима и Румунима, који се већ налазе у земљама угарске круне. О баштиницима који ће добити политичка права у Угарској, као што се види, нема тамо ни помена.

Ова је прокламација била достојна много нажљивијег разматрања. Она је интересантан документ за неколика од крупнијих питања из историје српскога покрета тога доба. Из ње се види какав су намера имали ћесаревци с акцијом у Србији, и као једна врста уговора између ћесарског главног заповедника и становништва у Србији, које се, незадовољно турском влашћу, имало дићи против ње, тај документ, упоређен са оним што се даље десило, тврди да ћесаревци ни овога пута нису испунили своја обећања. Даље, ова је прокламација, у вези са другим подацима, интересантна и за питање о исељавању становништва из Србије у Срем, јер њом 1787 год. Ласци тражи да сваки „кодъ кꙋће свое, оу манастирꙋ своемъ, или при Махали Своей мирно останe, занатъ или терговинꙋ свою (с)покойно води, или когъ мірског или црковногъ званія своего дѣла совершꙋе,“ међутим из раније

познатих података, као и из оних које Г. Павловић саопштава, види се да власт Ћесарева не само што није оставила на миру становништво у Србији, него га је чак приморавала да се сели у Срем и Банат. Дакле, постоји један очигледан контраст у обећању из прокламације и у поступку Ћесареваца према становништву у Србији и према онима што су у доба покрета, а на основу прокламације, ступили у њену службу. И тај је појав у толико интересантнији што Ћесаревци на оном првом раде још 1788 године, дакле у доба када су још по Србији ширили прокламацију, којом се од народа тражило да престане уз Ћесара, али и да остане на свом огњишту.

Због овог контраста прокламација, као документат, добија нарочито обележје. Она у току 1788 године не представља један истински уговор између бечког двора и српског народа, који на њу пристаје. Она је само један мамац да се народ, поступајући по њој, одметне од султана и преда у руке Аустрији, која ће с њим извести даљи свој план о његову насељавању. Стога њу, као један историјски документат, треба подврћи нарочитој анализи, свестрано испитати мотиве за њен овакав облик, имајући у виду нарочито резерве које је чинио фелдмаршал Ласци, и нипошто не примити за тачно све што је тамо изложено. Ова је прокламација један од оних података, чија садржина не представља тачна факта, која се као таква могу одмах употребити и на њима засновати тачан суд, већ служи за предмет нарочитом проучавању, које поредећи његову садржину са другим околностима долази до упознавања *мотива* који су изазвали постанак такве прокламације. У њој дакле није главно њена садржина него *мотив*. Према томе може се видети како је Г. Павловић много погрешио, кад не само што није тежио да упозна праву суштину њену, него јој чак и текст рђаво саопштава.

И при расправљању трећег питања, питања о емиграцији становништва из Србије у Срем и у Банат, било је потребно поступити као према другим двама: имати

на уму раније објављене податке и утврђена факта, нове податке не употребити без претходне анализе којом ће се утврдити њихова тачност, потом довести их у везу једне с другима, и тек тада обележити карактер емиграције и њену јачину. Нарочито је требало обележити и истаћи све узроке и утицаје који су учинили да емиграција добије онај вид у каквом нам се указује из досад познатих података у вези с новима. А то је било потребно учинити да се види да ли су они, заиста, могли изазвати онако јаку емиграцију, каквом нам је представља Г. Павловић у својој расправи.

Из ранијег излагања могло се видети како се ниједно крупније питање из овог рата, које се тиче Срба, не може правилно разумети без разматрања прилика које су га изазвале. Све крупније прилике и сви крупнији догађаји што су се догодили на југу царевине, нису резултат само прилика у Србији и у суседним ћесарским и турским покрајинама, него имају даљи узрок. Па тако стоји и с питањем о српској емиграцији 1788—1790 године и с њеним узроцима.Ових има непосредних, који се запажају у непосредним подацима о српском питању, али их има и даљих, до којих треба доћи подробнијим разматрањем прилика у Аустрији, при којима се јавља емиграција, и које ће нас довести до правог мотива. Г. Павловић је навео два непосредна узрока, који прате две врсте пресељавања, добровољно и насилно. Са првим начином пресељавања јавља се онај општи узрок, са којим се сусрећемо при разматрању свих емиграција из турских крајева у млетачке и ћесарске: тежња потиштеног народа да избегне испод обести и насиља турског, које је у оваквим приликама било јаче него обично; а за други постоји један специјалан: предвиђање ћесареваца да им после рата Србија неће остати у власти, и тежња да од исељеника створе јаку одбрану међе према Турској.

Ова два разлога постоје, али само њима приписивати емиграцију, погрешно је. Јер док онај први постоји као прави узрок, овај други, заједно са емиграцијом јесте

последица прилика које су Аустрију у место снажне акције у Србији гониле на употребу палијативних средстава у борби с Турцима. А то су: на једној страни обавезе њене да помогне савезнику, због чега је главну војску морала бацити према Молдавској; на другој страни прво страховање од интрига пруског краља у Јевропи, а потом од акције његове, као и од француског помагања Турцима, услед чега настаје повлачење војске с југа на север; и на трећој страни помор и болештине на јужном војишту, и бојазан од побуне у Угарској, на којој су озбиљно радили ћесареви противници. Према томе онај први горе поменути узрок за све емиграције српског народа испод турске власти у суседне крајеве хришћанске и ове прилике у Аустрији чине прави узрок, према коме емиграција, јачање фрајкора емиграцијом и стварање одбране на југу према Турцима стоје једно према другом као факта са заједничким основом. Зато у тим приликама треба тражити прави узрок за насилну емиграцију, и то у томе много више него у предвиђању ћесаревача да неће задржати Србију у својим рукама. Разлога пак за овакав суд имамо баш у емиграцији и у времену кад се вршила. Јер кад се разгледају сви подаци о исељавањима у расправи Г. Павловића, види се да је исељавања највише било у току 1788 године када се Аустрија, у ствари, тек спремала да се докопа Србије и суседних јој крајева, и кад још није могла мислити на уступање. Међутим то је доба, кад је она због недаћа у Ердељу морала да повуче војску из Срема и западног Баната даље на исток, и када је, зато што није Србију посела војском, могла од ње имати једине користи тако, ако придобије становништво на исељавање. Тим се донекле објашњава и карактер оне Ласцијеве прокламације и поступак противан обећању. Мислило се грунути на Србију и заузети је, па се стога од народа тражило да мирује и окупационој војсци да не чини сметње него да јој иде на руку, а кад се видело да од тога нема ништа, прибегло се исељавању, које се не врши, чим је

аустријска војска заузела Србију и Аустрија стекла право да преговара на основу uti possidetis.

У другом пак периоду рата, а нарочито пред крај, емиграција се врши из првог узрока. Само пошто за ову емиграцију прилике нису биле ни приближно онима из ранијих ратова турско-аустријских, она није могла бити онако јака, како је представља Г. Павловић. По његову рачуну, а на основу неких података, број исељених душа из Србије у току 1788—1790 год. износио је на 80—100.000.

Овај број не може бити ни приближно тачан. Против њега говоре: карактер и обим покрета, учешће народно у њему, карактер борбе вођење између Кесареваца и Турака у Србији, карактер турског надирања кроз Србију пред свршетак рата, насељеност Србије пре и после Кочине Крајине и могућност онаквог покрета 1804 године. Нарочито нису биле прилике за добровољну емиграцију, која је дала куд и камо више исељеника него насилна.

Од свих емиграција XVII и XVIII столећа, приликом турско-аустријских [illegible] слабија. У првом реду у [illegible] операција Кесарске војске [illegible] у Србији. Због тога и [illegible] захватио је само нек[illegible] суседна пашалука, па и то та[illegible] лан. А како је покрет био слаб, може се судити по томе што ни половина београдског пашалука није учествовала у њему, а нарочито планински и склонити крајеви, који су били ван пута којим су ишле операције Кесареваца.

Затим начин ратовања Турака и Кесареваца за овога рата није давао довољно разлога за емиграцију већег обима, јер се битно разликовао од ранијега. Изузимајући борбе око Шанца 1788 и око Београда у јесен 1789 године никако није било честитога боја, у коме би се показала надмоћност једног од противника. Оба противника у Србији била су слаба, јер им је право бојиште било на другој страни. У место бојева постоје чарке и омањи

сукоби, при којима је сваког часа један противник устувао пред другим, али никако на дуже време. Па и што је било сукоба, то је махом у долинама, изван којих Ђесаревци у току рата нису могли потпуно сузбити власт султанову. И врло је интересантан факат: да као што напредовање Ђесареваца у Србији није било нагло и јако, које би јаче придобило становништво на покрет, па према томе и јаче га компромитовало у очима Турака, него тако пред завршетак рата није било снажно ни надирање силе турске за Ђесаревцима који су уступали, што је редовно у ранијим приликама изазивало емиграцију у маси. А такву емиграцију за ондашњу Србију представља број 80—100.000 душа.

Па ни примирја између зараћених, чешћа него ма кад дотле, нити понашање Турака према раји у току рата нису давали разлога за емиграцију. Јер зато што је акција Ђесареваца била слаба и што се од ње много више очекивало, народ се колебао и очекивао је праву и истинску помоћ и заштиту, обећавану у прокламацији; а кад ове није било, није свуда ни долазио у сукоб с Турцима, који су још вршили власт над њим, али и поступали блаже. Јер Турци кад су видели како је Ђесарска акција слаба и како Ђесаревци маме народ на пристајање уз њих и на исељавање, чинили су кораке од своје стране и задржавали исељенике, правили им уступке и придобијали народ, понашајући се према њему боље него раније. И с једне стране недржање обећања од стране Ђесареваца и гоњење народа на сеобу силом, што овоме није могло бити мило чим се тако врши, а друго овако понашање Турака, није могло а да не умањи број исељеника. Отуда, и што је било ових, то су били највише они што су се својим пристанком уз Ђесаревце компромитовали у очима Турака, или такви којима је милије било напустити огњиште на ићи у туђину. Али и једних и других, судећи по обиму покрета и поступку Ђесареваца, није било тако много.

Дакле, разлози који су постојали за раније емигра-

ције, овде нису били тако јаки, и што је најглавније, и колико их је било, нису постојали за све становништво у Србији, него само за један део његов, онај непосредно умешани у покрет и онај други што се нашао на ударцу. Иу број таквих покрајина, нахија, као што сам поменуо горе, био је мали. То се види како из расправе Г. Павловића, где је изложено каквих је и у ком правцу било операција ћесарске војске, фрајкораца и устаничких чета, тако и из оних докумената, као што је молба народних кнезова и свештеника упућена темишварском сабору и ћесареву комесару на њему *(Гласник XX)* и онај списак свештеника и калуђера пребеглих из Србије у Срем 1790 године *(Српски Сион* за год. 1904, бр. 5). По именима потписника на првој, и у овом списку, и по месту откуда су ови, види се који су крајеви били нарочито умешани у покрет. Али и да се узме да је прави покрет обухватио већи простор, мора се претпоставити и то: да из тих крајева све становништво није напустило своје огњиште и похитало у Срем. Као сваком приликом, тако је и тада мањи део измакао тамо, а већи се које склонио у збегове које задржао на путу. И само тако може се разумети откуда да покрет од 1804 године буде онако прихваћен, одмах потпомогнут и да се појави онако јак баш у оним истим крајевима, из којих би, по рачуну Г. Павловића, била тако јака емиграција.

Г. Павловић је погрешно што је поверовао извештају генерала Ота од 26 августа 1790 год., по коме је пред повлачење ћесареваца из Србије прешло 5—6000 породица српских и што је у број исељеника урачунао и збегове, о којима се не зна је су ли остали или су прешли, и што је уопште број исељеника попео на 80 до 100.000 душа, јер се томе противи и јачина насељености ондашње Србије. Тадашња Србија била је знатно слабије насељена него 1830 године, а простор са кога се народ иселио у Срем и у Банат не износи ни једну трећину територије Србијине из ове године. Међутим целокупно становништво Србије у 1830 год. — а то је доба

када је ова ослобођена мамила у се Србе из разних крајева под Турцима, и у којој је прираштај морао бити знатан због мирног живота у њој — није износило више од 580.000 душа. И кад се сада узме у вид пространство крајева из којих је извршена емиграција и њихова насељеност у доба тог рата, па се упореди са насељеношћу тих истих крајева 1830 год., изишло би да, по рачуну Г. Павловића од тога становништва на огњишту није остао ни један седми део. А то је немогуће. Такве емиграције из српских крајева под Турцима није могло бити ни у доба, када су све прилике ишле у прилог потпуном расељавању, што овде није случај. И ова емиграција у јачини какву нам је представља Г. Павловић није могла бити ни стога што онај део београдског пашалука, из кога се иселио толики народ, после рата турско-аустријскога треба да представља пустош, која појаву устанка од 1804 године у тим истим крајевима, а са тако малим бројем становништва, чини непојмљивом и немогућом.

Суд Г. Павловића у овом питању јесте погрешан исто као и у другима горе разматранима. А он је погрешан зато што почива на подацима чија вредност није претходно подвргнута детаљнијем разматрању. Уосталом једна од највећих мана у раду Г. Павловића јесте у томе што писац лако верује свим прибраним подацима, ма откуд они потицали. Отуда није чудо што он сваки архивски податак сматра као поуздан. Међутим то је погрешно, јер их и тамо има некритичних, непоузданих и фалсификованих. И за њих је, дакле, потребна горе показана процедура, и они се морају подвргавати анализи, да би се потом употребило само оно што се овом утврди као тачно, јер је познато начело: да је један историјски рад по резултатима само у толико добар и користан за даље проучавање питања претресаних у њему, у колико су тачни подаци употребљени у њему и у колико је добар начин њихове обраде.

Ни у архивским подацима није факат све што се у њима констатује. Јер да један податак записа обележава

факат, треба да је ресултат тачног посматрања од стране онога који га је забележио или да потиче из таквог извора, да је потпуно поуздан. Зато сваки документ у коме се говори о једном догађају, не може се сматрати за поуздан док се не види да ли је онај што га је први саопштио, био у прилици, у могућности да га тачно посматра, запази и обележи и да на деформисање у представљању догађаја није утицала каква год околност. А то је случај са податком у извештају генерала Ота од 26 августа 1790 год., у коме се, по саопштењу Г. Павловића (на стр. 157), вели да је број исељеника био на 5—6000 породица, међутим нити се вели у које је доба била емиграција, ни из којег краја, ни којим је путем ишла, ни којом приликом, где је извршен прелаз и под каквим околностима и тд., а то су све оне ближе одредбе, без којих се казивање генерала Ота не може сматрати за поуздано.

(Свршиће се.)

Јов. Н. Томић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Први Лекарски Конгрес.

(2.)

Први дан рада конгреса обухватио је двадесет и пет тема разноликих и по садржини и по вредности, као и по компетентности предавача. Међу темама од општег значаја по нас, и које су могле дати повода за многе лепе рефлексије у корист будућег рада нашег санитета — истичу се теме Г. Г. Д-ра Петковића, Д-ра Вукадиновића, Д-ра Лазе Илића, Д-ра Трстенимког, Д-ра Кујачића, Д-ра Антића.

Предавања су отпочела са темом Г. Д-ра Драгутина Петковића, санитетског капетана, управника нашег Пастеровог Завода у Нишу. Тема гласи „О антирабичном лечењу уопште и олечењу у нашем Пастеровом Заводу“.

Добро је учињено што је рад конгреса отпочет радом којим се потира установа Пастеровог Завода код нас. Та је установа једна нова културна тековина наша која има свестрани значај. Лепа сума новаца издавала се, пре тога, на страну ради лечења нашег света од уједа бесних паса. Није било лако сељаку да оставља свој дом и иде „у далеки свет“ где се приказивао свом својом прљавштином, која је код нашег сеоског света веома драстична. Може се изрећи топла захвалност људима који су радили на томе да Србија дође до ове установе, у којој се поред лечења несећег беснила врши још справљање маје за пелцовање. Поред општег културног хигијенског значаја, њоме се сваке године бележи и лепа уштеда злата што је одлазила у иностранство и за лечење и за мају.

Предавач је прво изнео реферат о лечењу несећег беснила уопште, а затим је прешао на говор о томе раду у нашем Пастеровом Заводу. У нашем Пастеровом Заводу лечено је за прве три године 824 лица. Проценат морталитета износи 0·48%. Болесници се деле према групама А, В, С — како се деле животиње које су задале ујед и беснило. У групу А долазе животиње за које се зна да су заиста биле болесне на основу експеримената у лабораторијуму. У групу В долазе животиње код којих је беснило утврђено само на основу посматрања за време живота или на основу марвено-лекарске секције. У групу С долазе оне животиње о којима се ништа поуздано не зна, јер су после уједа утекле. Из групе А лечено је у нашем Пастеровом Заводу 36 лица с потпуним успехом. Смртност свију случајева у првој години износи 1·27%, у другој години 0%, а у трећој години 0·31%. Средња смртност у двадесет и четири Пастерова Завода износи 0·77%. Највећу смртност показују лица са ујeдом на глави. Од 67 лица са оваковим ујeдом умрло је једно (1·49%). За овима долазе лица са ујeдом на шаци; од 253 лица умрло је њих троје (1·18%). Од 500 уједених за удове и труп није умрло ни једно лице. Најопаснији уједи су у месецима великих врућина и хладноће. У јуну

имамо 101, затим број опада до децембра, а потом јако скаче у јануару.

Од 824 лечених — било је 273 лица из вароши, а 551 лице са села. По добу старости уједених и лечених излази да деца чине скоро половину свију случајева, а уопште узев омладина даје већину. Мушких је скоро два пута више но женских. Од 824 уједених њих 728 уједено је од паса (88%) а 48 од мачака (6%); на све остале животиње долази 6%. По покрајинама највише случајева било је из Шумадије, а затим из Поморавља, Подриња и Подунавља; најмање случајева било је из Крајине, Тимока и Јужне Србије.

Наш Пастеров Завод је тек у току свог развића, јер је реч да се он постепено прошири и постане завод и за справљање осталих серума којима се данас медицина служи. Ма како да желимо успеха овој установи, чини нам се да се може учинити једна примедба, која би се можда и при конгресу чула, да је било организоване дискусије. *Иницајатива послова* у државној служби од великог је значаја, и кад је реч о Пастеровом Заводу код нас, чини нам се да може постојати питање: да ли је опортуно што у овом раду узима иницијативу војни санитет? Посао који се врши у оваковим заводима односи се на рад око чувања народног здравља. На сваки начин у том раду треба да суделују сви чиниоци, но као да је сасвим оправдано: да тај рад тангира пре свега иницијативу цивилног санитета, а не војног. Војни санитет је везан за једну средину са специфичким задатком и специфичким одликама у животу; он ће успешно радити на чувању народног здравља најбоље на тај начин, ако успешно изврши своје послове код трупа. Ако би се дозволило да ма који војни санитет свој рад подешава у смислу дужности цивилног санитета, може се десити двојака недаћа: да се цивилни санитет навикне да војска ради место њега, а војни санитет опет да осетно изгуби од својих специфичности. По нашем скромном мишљењу, ово питање о иницијативи послова могло

је и требало је да занима чланове конгреса, те да се једним покретом људи и идеја створи можда боља могућност за правилно развиће оба санитета и њихових установа. То није учињено, и можда ће бити оправдано страховање, да се тек даљим радом осети оправданост оваковог нашег резоновања.

Г. Др. Радивоје Вукадиновић је говорио „о популарисању хигијенских знања". Може на први поглед да изгледа као да ово питање није погодно за један лекарски конгрес, јер је и сувише популарно. Ми бисмо били одлучно противни таквом појимању. Тема Г. Д-ра Вукадиновића је имала да да повода једној живој дискусији, дискусији која треба у облику резолуција да одреди тако рећи програм рада у том послу свију државних установа. Питање о популарисању хигијенских знања данас је питање којим се занимају веома радо и медицински великани: то је питање којим се занимају и медицинске академије. Познато нам је да се Француска Академија Медицинских Наука занима да она узме у своје руке рад на ширењу хигијенских поука у масу народа. Један веома благодаран посао, и ако не лак. Ако је и једном народу потребно да се занима овим питањем, нама је баш потребно. Лекари нам сваког дана могу много што шта рећи о погрешној нези омладине док је још на грудима материнским: лекари и наставници заједно бележе сваког дана силне недаће код школске омладине: ми сви гледамо сваког дана тужне спроводе одрасније омладине; војни лекари нам причају о непријатним појавама на омладини што је стасала да носи оружје за одбрану домовине и њених интереса; државна статистика бележи несрећне цифре; зло постоји на пољу народног здравља, и реч је о томе да се свима сретствима послужимо да то зло што пре поправимо, те да бар у здравој омладини осигурамо срећнију будућност отаџбине и народа. Једно од тих сретстава, које може доста да користи, јесте популарисање хигијенских знања, обавештавање народа у томе како треба да чува своје здравље.

Г. Др. Вукадиновић је изнео ту потребу и приказао је начине којим се он служи да као лекар и у томе послу одговори својој дужности. Он се служи поукама јасно написаним на полеђини својих рецепата које даје болесницима. Поред тога он издаје и свој календар „Здравац". Овај начин којим се служи Г. Др. Вукадиновић топло је прихваћен и на страни. На једној седници лекара у Берлину, он је демонстрирао своја сресства и нашао је на леп пријем. Као што је познато, његов „Здравац", доживео је и издања на неколико страних језика: немачком, чешком, руском.

Код нас је овај рад још увек слаб. „Друштво за чување народног здравља" на сваки начин узеће живо суделовање у овом раду, кад буде у бољим материјалним могућностима. На овом раду треба да се осети приватна иницијатива у довољној мери, али је неоспорно потребно да и држава са своје стране учини много више но што је до сада чинила. Рад њен треба да буде организован, пошто се довољно проучи како ће се и шта радити. Грађански санитет може и на том пољу да учини доста. Школа не треба да изостане, а она може много да учини уносећи хигијену као предмет у све школе, спремајући учитеље и свештенике као добре раднике и на том послу. Војска је такође једна школа, која може много да учини. Са осећајем задовољства можемо споменути да је министарство војно издало наређење трупним лекарима да недељом држе популарна предавања војницима. На страни је ово питање на дневном реду: да се војска употреби што више као сресство за ширење хигијенских поука у масу народа.

Ми јако жалимо што ово питање није могло да занима *наш* конгрес цело једно пре подне, те да се можда на основу тога рада дође убрзо до једне организације рада на ширењу хигијенских поука, тако потребних нашем народу.

Г. Др. Лаза Илић, физикус из Зајечара, говорио је о „Пелагри", о Пелагри у Србији, предавање које заслу-

жује нашу особиту пажњу, те ћемо се с њоме занимати други пут, а овде још да се сетимо врло занимљивог предавања Г. Д-ра Павла Јевтића, физикуса из Ниша. Предавање Г. Јевтића носи назив „Миогена теорија срца и балнео-механичко лечење срчаних болести у Врњачкој Бањи“. По миогеној теорији, срцу нису потребни нерви за регулисање његове радње: сам мишић располаже том подобношћу. Предавач је на један врло јасан начин изнео слушаоцима ову теорију, и реферисао о примени те теорије на лечење срчаних болести у Врњачкој Бањи, у којој је он функцирао као бањски лекар доста година.

О радовима који се односе на туберкулозу биће речи засебно, јер питање о сузбијању туберкулозе заслужује једно засебно посматрање.

(Свршиће се.)

Др. В. А. Поповић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

Клодова жена, комад у три чина од Александра Диме сина.

Када су хришћански мистици, мучени чулним страстима и привиђењима Греха говорили о Жени, Пути, као Греху, имали су један општи назив: L u b r i c a, у који је улазио сав страх од њене страховите моћи, сва мржња на душегубитељку које људима отима вечни спас. Александар Дима син, у једноме јавноме писму, овако описује Жену, Разврат, велику Беетију са седам глава и десет рогова: „Та животиња личаше на леопарда, ноге јој беху као шапе медвеђе, чељуст као чељуст у лава, а аждаја јој даваше снагу своју. И та животиња беше одевена у пурпур и скерлет, урешена беше златом, драгим камењем и бисером; у својим као млеко белим рукама држаше златно теле пуно гада и нечистоће Вавилона, Содоме и Лезбоса“. Тако му се покварена жена

приказивала, тако је цртао као бароницу Сузану д'Анж у *Полу-Друштву*, као Албертину де ла Борд у *Блудном оцу*, као Изу у *Догађај у Клемансоа*, нарочито као Цезарину у *Клодовој жени*.

Цезарина је једна од оних злочестих, разорних и убилачких жена које су као какво проклетство бачене међу људе, да им трују душе, дух, срце и срж у костима, као мијазме које куже цело тело друштвено. За време Револуције, док су по улицама побуњенога Париза пушке грокталe, мајка је родила у страху, пре времена, у седмом месецу. И како је било рађање, тако је било и васпитање. Мајка је одбегла са љубазником у свет, отац се из очајања пропио. Она, млада, бујна, распињана страстима, болесна од похоте, са телом које је призивало на грех, посред света који се забавља и где се од јутра до ноћи вребају и лове уживања, она је дала сав мах својој запаљеној природи, ставила себи као дужност да заврти мозак свима људима које сретне на путу, и једнога дана, када је звер нашла укротитеља, постала је девојка-мати.

И онда се требало спасавати, и морала се решити на што бржу удају. Сусрела се са Клодом Рупером, младим, племенитим, даровитим, осетљивим, једним од оних несрећних виших људи које само њихова племенита природа осуђује на несрећу и болове. Она је одиграла вечиту комедију осећања, и постала његова жена, не да на домаћем огњишту, у новим дужностима, искупи ружну младост, но да се болесно баци у вртлог ниских уживања, у прљаву матицу разврата. Она се отпустила као и животиња пуштена са ланца, без зазора, без стида, без страха, без ичега и налик на грижу савести. Дали су јој име „Клодове жене“, не мислећи притом на јаднога научењака Клода Рупера, но на римскога цара Клаудија и његову жену Месалину.

Клод је у брзо видео с киме има посла, видео и презрео је. Он се повукао у себе, и као Марко Аврелије, гледао и сносио. Развод брака у то доба још није био,

и он је није хтео отерати од себе, да не би по блату вукла његово поштено име, држећи да домаћи кров колико толико крије њене скандале, шта више, верујући, бар у први мах, да се још даје поправити. У корисноме раду, у служби својој земљи, почео је да тражи заборав својим боловима. И када је почела чинити зла и онима које је он волео, када је почела претити његовом раду, он јој стао ногом на отровну главу.

Једна велика и свемоћна компанија, са милијардама капитала, са циљем да експлоатише рад, проналаске, геније других људи, хоће да се дочепа његова ванредна и славна проналаска, неког чудесног топа који брише војске и градове, који Француској треба да врати славу а човечанству мир. Компанија је похватала све трагове његове жене, и преко свога агента Канталака, наморала је да јој се стави у службу, украде од мужа брижљиво чувани проналазак. Да би га се докопала, она заведе Клодова најдражег пријатеља и ученика, којега је он волео као сама себе, и у тренутку када је ставила своје канџе на драгоцени рукопис, Клод је убија и чисти са лица земље, да не трује ваздух, да не сеје срам, бол и трулеж око себе. Божји закон је извршен. „То није твоја жена, вели Дима у брошури *Човеку Жени*, то чак није ни *једна жена*; она није у божанској замисли: то је бестија из земље Нод, то је Женка Кајинова: — уби је!"

„Уби је!", и то је реч једнога моралиста који је почео у *Госпођи са камелијама* са романтичарском идејом да љубав искупљује грех, заступајући у *Денизи* заведену девојку-мајку, то је Дима који је провео век пишући драме, предговоре, брошуре противу предрасуда, рђавих закона, неправде која се стално врши над слабим, малим и незаштићеним. Он, човек „који зна све" обраћа се „људима који не знају" да им каже — шта? да учине оно исто што и ма какав шумски дивљак или ма какав пијани рабаџија, који имају за извињење своје необразовање и примитивну природу. Дима је заборављао да над свима обзирима има један, који је основ људскога друштва: нико

нема права да убије човека. Нарочито, онако један развијен, племенит и уман човек као што је Клод! Као научењак, он зна шта је слабо и ломно створење људско у рукама слепих и заповедних сила које њиме управљају, како су мистериозно моћни закони наслеђа, да је васпитање друга природа, и како је свирепо иронична реч „слободна воља“ човекова! Али он у комаду, није ни човек, ни научењак, ни муж, ни филозоф, он је једна апстракција Александра Диме, која има да значи само једно начело, једну голу идеју.

Пол Бурже, у једној финој анализи, истакао је мистични карактер *Клодове жене*, показао у њој извесно манихејско схватање борбе између Добра и Зла, светлости и таме, вечите борбе Ормузда и Аримана старих Персијанаца. То није више приказивање живота, то није више ни морална предика, то је символична борба између човека који ствара и жене која руши, Самсона и Делиле, Мужака и Женке. То није „комад живота“ какве ми данас хоћемо но једна теорема; нема више живих личности но апстракција, готово као у средњевековним моралитетима. Клод је Идеал, Пример, Савест, Француска, Цезарина—Проститутција, Кантанак—Странац, Непријатељ. Остали комади Димини и сувише подсећају на литературу и позорните; апокалиптичка и символичка драма *Клодова жена* подсећа на мистичарски трактат о греху и злочину кћери Евиних.

Не само то, но колико других елемента који се обично не сусрећу ни код Диме! На страну она његова инжењерска тачност, онај „конац“ који се и сувише види кроза цео комад, оно схватање да на свету нема ничега важнијег и крупнијег но полне борбе, исконски двобој између човека и жене, у коме, како је то лепо речено, свака страна мора бити или жртва или џелат, ако не и жртва и џелат у исти мах. Више но и једно дело Димино, *Клодова жена* необично подсећа на мелодраме тридесетих година: не остаје се некажњено син Александра Диме оца. Изналазач, његов „проналазак који

ће преобразити цео свет", да спасе „сироту и милу отаџбину", и који странци хоће да му украду, то је као у роману доброг Жила Верноа *Пет стотина милиона Бегоминих*, којим смо ми напајали нашу угрејану машту детињску. Да нисмо Кантањака раније видели у великој гомили неизбежних и неумољивих интриганата из доба *Ернанија* и *Антонија?* Собарица Едма, која прислушкује на вратима и чије покајање у последњем часу решава целу ситуацију, не подсећа ли више но што треба на собарице из сувише вештих комедија Скрибових, којега је Дима тако срдачно мрзео? И како цео свет у комаду говори речито, претерано речито, и сви једним истим тоном, као Дима када пише предговоре и коментаре својим делима! Тридесет година како је комад писан, и како је све то удаљено од нас! Како би се рекло по Биргеровој балади: Живи, драга, брзо јашу!

Клодова жена је у Паризу била рђаво прошла, код нас се допала њена занимљивост, литерарна речитост и мелодраматичност, и успела је. Она ће остати на сталном репертоару, заједно са *Женским пријатељем* и *Полу-Друштвом*. Заслугу за успех имају и сами претстављачи. Као и у комаду, у игри је јаки пол однео победу. Г. Гавриловић је смишљено и рељефно играо Клода. Он је увек волео Димине јунаке, raisonneur-е, и за љубав својега Диме, он је — што невероватно звучи — и улогу научио! То није најмањи од успеха Диминих! Г. Руцовић је дао живота, боје и израза леденој појави Кантањака. Што се тиче госпођа и госпођица које су играле, оне су биле таман онакве какве су требале бити у једном комаду где се доказује инфериорност жене.

Провизорни.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

„Живео Југословенски Краљ!"

У Европи нема две земље које су се за последњих тридесет година толико гложиле колико Бугарија и Србија. Лако задобивена независност, једна руска погрешка, и јевтина победа на Пироту на једној страни, несмишљени српско-турски рат, разочарење на Берлинскоме Конгресу, неколикогодишња чисто аустријска политика на другој страни, — створили су, подржавали и заоштравали пароу међу Бугарима и Србима. За последњих деветнаест година (са једним малим прекидом у годинама 1897 и 1902) између Кнежевине и Краљевине није владао мир, него право примирје, оружани мир. Заборавило се на старе, истините непријатеље, — Грка и Турчина; превиђао се нови, већи и најпогибнији непријатељ са севера, — Германштина. За Србина је Бугарин био највећи непријатељ, а за Бугарина опет Србин. У ствари, ако је где год два народа у Европи који би требали да споразумно раде то су Срби и Бугари. Етнографија, географија, историја их упућују на то. Њихов споразум је, сем тога, јемац за мир на Балканскоме полуострву; а њихова неслога елеменат немира, трзавица, повод за загоњење у балканске послове. Њихово зближење је погодба за њихову независност како политичку тако и економску. Без њихова споразума неће им бити опстанка; и то неће га бити чак ни у земљама у којима су Срби и Бугари господари данас.

Омладине, бугарска и српска, то су разумеле. Прожете духом нове и једноспасавајуће политике, отресле су се, најблаже речено, доскорањих предрасуда. И једна и друга предузеле су да раде на зближењу своја два народа. Посао тежак! Кад су у питању *ствари*, увек се

нађе начина да се оне савладају, о њима се човек увек може споразумети. Али, кад су у питању *људи* са њиховим уверењима, плановима и предубеђењима, онда се такав посао једва може савладати. Почело се добро. Узајамно упознавање, размена посета бугарских и српских ђака у Софији и Београду, начелно претресање економских и политичких погодаба за зближење два, дотле непријатељска, народа, били су најбољи путеви да се до споразума дође. И, нашао се овакав модус: „да би било слоге треба радити на стварању федерације балканских држава са Маћедонијом као засебном облашћу". Овај модус, какав такав, прихваћен је с неким резервама у Србији и у Бугарској од независнога и истинито патриотског јавнога мнења. Мајска посета Кнеза Фердинанда у Нишу, сретање његово са Краљем од Србије код Ресника, долазак бугарских уметника у Београд, одлазак наших железничара у Бугарску, итд. у неколико су санкционисали ову омладинску одлуку, коју нису хтели прихватити Грци и Румуни. Намрштено небо почело се ведрити за Бугарију и Србију.

Ова дружба разгонила је полако облаке и са натуштена видика с оне стране Саве и Дунава. Састанци бугарских и српских ђака у Београду и Софији изазвали су у Загребу и Љубљани живе покрете за зближење међу Словенима на Југу Европе. Југословенски омладински конгрес и прва југословенска уметничка изложба у Београду резултати су тога. Бугарски уметници с одушевљењем пријђоше своме јату, словеначким, српским и хрватским уметницима. Изложбом својих радова они, а знатан број омладинаца бугарских присуством својим дадоше овој изложби већи значај. — Прву југословенску изложбу отворио је Крал Србије, 5 септембра. Неколико одушевљених Словенаца и Хрвата, сећајући се зар својих зависних домовина, без својега владара, без владара Словенина, поздравише српскога Краља узвиком: „Живео југословенски Крал!"

* * *

Овај узвик, природан и спонтан код Хрвата и Словенаца, на које су данас навалили туђи народи, на Хрвате Мађари, а на Словенце Немци, — да им униште народност, одјекнуо је за нас, за Хрвате и Словенце, врло чудновато у Бугарској.

Штампа бугарска скочила је на Србе, на њихова краља: за један дан оде све, пријатељство и споразум! Место њих, маса неприличних епитета за Србе и њихова краља, које су оптуживали да су сазвали југословенски омладински збор и приредили југословенску уметничку изложбу ради њихових националистичких планова, ради веће величанствености крунисања, и т.д., и т.д.. Вешто створен, а још умешније експлоатисан са стране, овај инциденат распалио је опште јавно мнење. Независна штампа, — она која је највише војевала за споразум и слогу балканских народа, а Срби и Бугари посебице и нарочито, — ражљутила се била до тога степена да је тражила да се кида са Србима, јер, тврдило се тамо, није њима до дружбе ни до слоге, ни до великих политичких идеја и идеала, већ до свога истицања, управо наметања за вођу балканским Словенима, па дакле и јужним Словенима. Са таквим претпоставкама, наравно, иде се и долази до пустошних последица по зближење Бугара са Србима, и по идеје о конфедерацији. Кад се овако писало, заборавило се у Бугарској да би Хрвати и Словенци овако исто узвикивали и у Софији да је југословенска уметничка изложба била отворена од Кнеза Фердинанда: сметнуло се с ума да је у доба отварања конгреса и изложбе кад су се Бугари и Срби шумно братимили, недалеко од српске јужне границе пало неколико Срба и то не од турске руке, и да се ћутало у Србији тих дана; није се мислило на погибао од увећања броја официра из реформне жандармерије; превиђало се шта раде Грци и Румуни у Маћедонији и како гледају на зближење Словена уопште, а Бугара и Срба посебице;

ни глава се није освртала на зло стање оних ради којих се управо на зближењу радило.

Јесте, све се то заборавило. И због чега? Дали због необјашњива страха од Велике Србије, због Пијемонта Југословенског? Да ли из старе пусте саревњивости према Србији?

Саревњивост је ископала гроб самосталности и Србији и Бугарској док су оне владале балканским полуострвом. И, ето ње опет! Ф.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

La question des réformes dans la Turquie d'Europe. Exposé documentaire par un non-diplomate. Paris, Chevalier-Marescq. 1903, 8°, стр. 110.

Маћедонски устанак и покушај европских сила да увођењем реформа побољшају данашњи несносан положај Хришћанима у европској Турској и учине крај анархији, која тамо већ годинама влада, изазвали су масу списа и расправа о тим питањима. Таква је једна и ова публикација, у којој је овај анонимни писац покушао да изнесе скуп свих аката који састављају међународни досије Турске а на основу којега се могу појмити прилике и данашња ситуација. Али се овај недипломата није ограничио само на излагању најбитнијих докумената и чињеница, већ у исто време износи и свој практичан предлог за решење овога источног заплета, које задаје толико посла и бриге дипломатији великих сила и троши немилице најдрагоценију снагу и време младих и још неразвијених балканских народа. Овај наш недипломата, пре свега је присталица целокупности Турске, чије су присталице и саме велике силе још од Париског Уговора, што им није ништа сметало, гарантујући свечано Турској ту целокупност, да је до данас неколико пута добро очерупају. Писац ове иначе занимљиве публикације не мисли, да би се

зло искоренило откидањем појединих делова од Турске и образовањем незадовољних народа у самосталне државе, или њиховим присаједињењем већ слободним балканским државама. Не; он саветује да се побуњеним и незадовољним покрајинама у Турској да *аутономија*, по примеру Источне Румелије, и да им се она, наравно, загарантује од великих сила. На тај би се начин једино умирили духови, по овоме предлагачу, и предупредили још непредвиђени заплети, које нам резервише будућност.

Н. С. П.

Manifestations franco-anglo italiennes pour l'Arménie et la Macédoine. Préface de Victor Bérard. Jntroduction de Pierre Quillard. Rapport de Francis de Pressencé. Paris, Société nouvelle de librairie, 1904, in—18, стр. XXXII—320; стаје дин. 2.

Овога пролећа одржан је у Лондону, под окриљем тамошњега „Балканскога комитета", један велики митинг присталица француско-енглеско-талијанског зближења а нарочито присталица политике, која би узела у своје руке, на супрот данашњој руско-аустриској акцији на Балкану, решење разних националних и верских питања, која су данас на дневноме реду у отоманској царевини, и коју би подржавале и потпомагале три европске либералне нације, Италија, Француска и Енглеска. Предња књига и ако није детаљан извештај са тога митинга, из ње се ипак могу сазнати, у најопштијим потезима, разна мишљења и захтеви који су се на томе митингу чули, и која су ова три француска јавна и научна радника формулисали овде. Виктор Берар важи у Француза као човек, који најбоље познаје маћедонско питање. Његово често путовање по Турској, раније студија и знање језика, којима говори већина балканских народа и најпосле неколико већ важних публикација које је штампао о том питању дају право да с ауторитетом говори у корист хришћанскога становништва у европским покрајинама Турске. Пијер Кијар има већ толико година како се посветио, као директор листа Pro

Armenia, јерменским стварима и у француској јавности заступа и брани праведне захтеве несрећнога јерменског народа. Социјалистички посланик Франције де Пресансе, међу француским јавним радницима у парламенту, једини је тако рећи, који ревносно прати источне ствари и у свакој прилици подиже свој глас, интерпелацијама у парламенту, говорима на јавним зборовима и језгровитим чланцима у штампи, за побољшање хришћанскога положаја широм отоманскога царства. Сваки је од њих, у напред забележеној књизи, изложио питања којима се специјално интересује, а Пресансе је још, у своме извештају, у име француских делегата на лондонскоме митингу, дао укупан поглед на јерменски и маћедонски проблем.

Н. С. П.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Један „југословенски алманах" пре тридесет година. — 1864 год., у Загребу, изишла је једна књига, која се може сматрати као претеча југословенскога алманаха који се сада спрема: то је: Biser. Niz bisera jugoslavjanskoga, zabavnik. Uredio Nikol Stokan, a izdao Vjekoslav Pretner. Povodka: „Narodna sloga i prosvjeta" 1 polovina čistoga dobitka posvećena je jugoslav. akademiji Tiskom narod. tiskarnice D-ra Ljudevita Gaja (на вел. 8-ни. 319 стр., са сликом Ђона Палмотића и Ватрослава Лисинскога). *Садржај*: Низ бисера, посветница, Н. Стокан. Натецање Ајача и Улиса за оружје Акилово. Народне песме, пословице, народни обичаји и календар, од Н. Беговића (ћирилицом). Народне песме старинске и чакавске, од И. Кукуљевића Сакцинскога. Народне песме, од Л. Илијћа Ораовчанина, Д-ра П. А. Казначића, Милоша Зека (ћирилицом), Н. Стокана (кајкавске), Јарослава (словенске), две бугарске народне приповетке од К. Миладинова. *Песме*: од П. Прерадовића (Љубав), Д-ра Д. Деметера (Мегул, епос, прво певање), Ј. Сундечића (ћирилицом), Анке Витовићеве, Мате Водопића, Д-ра Ј. Суботића, (Војислав, епос, певање прво: ћирилицом), С. Ђ. Дежелића, Ј. Јовановића (из „Булића"; ћирилицом), В. Никоића, А. Поповића (Ценет, хумористички епос, певање

прво; ћирилицом), Н. Стокана, А. У. Окишкога (словенске), Г. Крека (словенске), Ф. Чучека (словенске). *Проза:* Одломци из приповетке „Марија“ од М. Водопића; Агатоклес, превод из Чокеа, од Н. Беговића (ћирилицом); Исељеник, новела Ђ. Ковачевића; Животопис Лисинскога од Н. Стокана; Проклество и благослов, приповетка В. Николића; Погледи на природу М. Стојановића; Скривна содница, новела А. Ж. (словенски); Митологична цртица о старословенском божанству Хоману од Д. Третењака (словенски).

А. Schopoff. Les Réformes et la Protection des Chrétiens en Turquie. 1673—1904, firmans, bérats, protocoles, traités, capitulations, conventions, arrangements, notes, circulaires, règlements, lois, mémorandums etc. Paris, Plon-Nourrit et C-ie. 1904, стр. 645, in 8°. А. Шопов је један од најревноснијих бугарских агената у Турској. И ова збирка докумената, и ако није била никакав тежак посао, плод је његовог ревносног прикупљања из разних публикација (Парандунгијана, Тесте, Алистархи-беја, Малтенса, Аврила, француске Жуте и енглеске Плаве Књиге, и разних новина у Цариграду, Софији и Солуну). Они који се баве питањем реформа у Турској, наћи ће у овој књизи сву грађу која се на ово питање односи. Г.

Међу Јужним Словенима. — Под овим насловом („Fragli Slavi Meridionali“) донела је „Nuova Antologia“ у својим свескама од 16 септ. и 1 окт. о. г. опис путовања Гвида Кора по Србији. Кора описао је прошле године у истом часопису свој пут кроз Хрватску и Славонију, а сада, као наставак лањског путописа, публиковао је своја географска и социјална опажања приликом путовања кроз Србију. После неколико општих погледа на политички положај и важност Србије, путописац је у кратким цртама дао историју српске државе, старе и нове, забавио се на неколико страница и етнографијом српског народа, и тада је детаљно описао оно што је видео у Београду, Дубравици, Костолцу, Пожаревцу, Љубичеву, Паланци, местима која је пропутовао. Интересантно је забележити нарочито то да је овај интелигентни странац у Србији нашао и таквих установа за које је мислио да их и својим земљацима може препоручити као углед. Није обична куртоазија које Кора иначе има у довољној мери, кад за географски кабинет Велике Школе вели да има добру и многобројну збирку материјала какву жели сваком гео-

графском кабинету универзитета у Италији, и кад за београдску Болницу има мишљење да је прави модел болнице: добро саграђена и у срећном положају, пространа, снабдевена свима реквизитима модерне науке, отворена бесплатно за све болеснике, она се може мерити и с најчувенијим болницама највећих вароши у иностранству. Исто тако задивила га је богата нумизматичка збирка Н. Музеја. — На више места писац се бави питањем о што чвршћој вези између Италије и Србије. Нагласивши да је у историји било већ заједничких момената борбе за ослобођење српског и талијанског народа, Кора мисли да би ваљало оснажити везе између обе државе које имају толико интереса да заједнички раде на економском и политичком пољу, само би српском народу желео да што пре престану тврдоглаве унутрашње борбе које га задржавају у културном напредовању толико потребном Србији. М.

УМЕТНОСТ.

Уметничке репродукције у Југословенском Алманаху. — Одбор за југословенску уметничку изложбу решио је да се ове слике репродукују за Југословенски Алманах:

Српске: од Г-ђе Бете Вукановић „У пољу“ и „Зима“; од Г. Ђорђа Јовановића „Црногорац на стражи“, „Велика Србија“ и „Кара-Ђорђе и Краљ Петар“; од Г. Ђорђа Крстића „Пад Сталаћа“ и „Тринитихон“; од Г. Јосифа Даниловца „Идила код железнице“ и „У атеље-у“; од Г. Марка Мурата „Пролеће“ и „Дафнис и Хлое“; од Г. Паје Јовановића „Женидба цара Душана са Александром сестром бугарског цара“ и „Око гуслара“; од Г. Пашка Вучетића „Њ. В. Краљ Петар I“ (скица) и „Акт“; од Г. Петра Убавкића „Вук Караџић“ и „Циганка“; од Г. Ристе Вукановића „Дахије“ и „Портре“; од Г. Симеона Роксандића „Роб“; од Г. Стеве Тодоровића „Портре“ (број 98), и од Г. Уроша Предића „Мали филозоф“.

Бугарске: од Г. А. Вјешина „Повратак с пазара“ и „Разбојници“; од Г. Александра Божинова „Продијадина кћи“ и „Трио“; од Г. Антона Митова „Граф Игњатијев с госпођом и свитом на Шипчанском врху 1902 г.“; од Г. Бориса Михаилова „Предео из Владаја“; од Г. Ивана Ангелова „Бог дао, Бог узео!“, „Прање“ (број 130) и „Брање ружа“; од Г. Ивана Мрквичке „Портре Њ. В. Пр. Симеона, владике Варнско-Преславског“, „Портре Г. Ст. Заимова“ и „Из скоре прошлости“; од Г. М. Васиљева „Биста Њ. Ц. В. Кнеза Бугарског“; од Г. Николе Михаи-

лова „Моја породица“ и „Меланхолија“; од Г. Ота Хорејшн „После 25 година на Шипци“; од Г. Н. Морозова „Предео“; од Г. Петка Клисурова „Весела ученица“; од Г. Стевана Иванова „Св. Богородица“, и од Г. Х. Тачева „Пројект прозора“.

Хрватске: од Г. Беле Чикоша пл. Стојадиновић „Pietà“ и „Падахнуће психе“; од Г. Бранимира Шеное „Летње вече на Сави“; од Г. Влаха Буковца „Портре банског саветника Др. Иве Малина“; од Г. Емануела Видовића „Сињетска лука“; од Г-ђице Зоре пл. Прерадовић „Дворац“; од Г. Ивана Мештровића „На гробу мртвих идеала“; од Г. Ивана Тишова „Славонска Идила“; од Г. Јосифа Бауера „Звездана ноћ“; од Г. Јоса Бужана „Портре Ивана Трнског“; од Г. Клеменса Црнчића „Јутро на Јадранском мору“; од Г. Отона Ивековића „На кордуну“; од Г. Роберта Ауера „Пријатељице“; од Г. Роберта Франгеша Михановића „Св. Доминик“ и „Благовести“; од Г. Рудолфа Валдеца „Бискуп Штросмајер“ (профил) и „Њ. В. Краљ Петар I“; од Г. Томислава Кризмана „Зима“; од Г. Ферда Ковачевића „У затишју“, и од Г. Целестина Медовића „Претеновање св. Катарине“.

Словеначке: од Г. Антона Ажбе „Портре Црнкиње“; од Г. Антона Гвајца „Костањевачки пут“; од Г. Гвида Бирола „Црква на брегу“; од Г. Ивана Вавпотића „Савест“; од Г. Ивана Грохара „На паши“ и „Пролеће“; од Г. Јосифа Ајленца „Млади Фаун“; од Г. Јосифа Герма „Молитва“; од Г. Максима Гаспара „Радост“; од Г. Матеје Стернен „После кише“; од Г. Матеје Јаме „Сељак“ и „Јутарње сунце“; од Г. Рикарда Јакопића „Усамљене стазе“, „Под брезама“ и „На брегу“; од Г. Ферда Весела „Милосрђе“, „Жена из Крањске“ и „Бајке“; од Г. Хенрика Шантеља „У подруму“, и од Г. Хинка Смрекара „Католички младенци“.

Српских ће репродукција бити 22, а бугарских, хрватских и словеначких по 20; свега 82 репродукције.

Откупљени радови са Југословенске Уметничке Изложбе. — Српски: од Г-ђе Бете Вукановић „У пољу“, „Зима“, „У башти“, „Цигански логор“ (2 комада), „Циганка“ (2 комада), „Црновунац“, „Девојчица“, наслоњача у кожи, мапа за писање, појас и црн бележник; од Г. Ђорђа Јовановића „Црногорац на стражи“, „Кара-Ђорђе и Краљ Петар“, „Младост“ и „Зора Ослобођења“; од Г. Ђорђа Крстића „Триптихон“ и „Студија“; од Г. Јосима Даниловца „Идила код железнице“, „У атеље-у“, „Код

железничке станице", „Портрет" (број 53), „Пристаниште у Данској" и „Портрет" (број 57); од Г. Марка Мурата „На Тараци" и „Студија"; од Г. Пашка Вучетића „Предео" (бр. 74 и 75), „Акт" и „Глава"; од Г. Ристе Вукановића „Портрет"; два пејзажа Г. А. Секулића; „Девојче" од Г. Др. Глишића и „Чета Петра Мркоњића" од Г. Бонарића;

Бугарски: од Г. А. Михова „Део Искре код Самокова"; од Г. Александра Божинова „Француска и Мароко" и „Трио"; од Г. Ивана Ангелова „Бог дао, бог узео!", „Праље", „Одмор", „Пајење" и Цртежи пером (*а* и *б*); од Г. Ивана Мрквичке „Из скоре прошлости"; од Г. Марина Георгијева „Ловац"; од Г. Н. Петрова „Предео"; од Г. Николе Михаилова „Меланхолија", „Самодивски роб" и „Место код Варне"; од Г. Ото Хорејши „Мртва природа"; од Г. Н. Н. Морозова „Водопад" (*а* и *б*); од Г. Стевана Иванова „Ноктурно"; од Г. Тодора Мавродинова „Предео код С. Бањи"; и од Г. Х. Тачева „Предео" и „Ex libris" (бр. 192);

Хрватски: од Г. Беле Чикоша пл. Стојадиновића „Из Туропоља" и „У хрватском кршу"; од Г. Бранимира Шеное „Летње вече на Сави"; од Г. Драгана Мелкуса „Пред вече"; од Г. Емануела Видовића „Сплетска лука" и „На каналу"; од Г. Ивана Мештровића „На гробу мртвих идеала"; од Г. Ивана Тишова „Славонска Идила"; од Г. Јосифа и Г-ђе Марије Бауер „Мајка с чедом", „Богородица" (број 230, VI), „Везиља" и сребрни привјесак; од Г. Јоса Бужана „Код фонографа" и „Сељанка из Шестина"; од Г. Клеменса М. Црнчића „Дрвари у Сплету", „Неверин у Подгорју", „Јутро на Јадранском мору", „Са отока Чиова", „Са малог Лошиња" (*а* и *б*), и „Дивљи мак"; од Г. Отона Ивековића „У лову" и „Млин на Сутли"; од Г. Роберта Франгеша Михановића „Атлет савијач гвожђа", „Justitia", „Пеус пријатељ деце" и „Четири годишња доба" (*а, б, в, г*); од Г. Рудолфа Валдеца „Бискуп Штросмајер" (профил, бр. 277), „Карађорђевићи" и „Др. Змај Јован Јовановић"; од Г. Томислава Кризмана „Са Марјана" и 4 литографије; од Г. Ферда Ковачевића „У затишју", и од Г. Целестина Медовића „Римљанка", „Таштина" и „Мртва природа" (*а* и *б*).

Словеначки: од Г. Августа Шантела „Миран живот"; од Г. Александра-Саша Шантеља „Штајерска покрајина"; од Г. Антона Гвајца „Врбе крај Бистрице" и „Костањевачки пут"; од Г. Гвида Бирона „Бићеш моја" и „Црква

на брегу"; од г-це Залке Новакове „Мана"; од Г. Ивана Вавпатића „Вече у чешком селу"; од Г. Ивана Грохара „Село Окулик" и I и II скица (бр. 358 и 359); од Г. Ивана Кердића „Ивица" (бр. 300. d); од Г. Јосифа Зоље „У шуми" и „Луг"; од Г. Максима Гаспари „Умрећу!", „Старац на стази", „Радост", и „Кад ћеш моја бити?"; од Г. Матеја Стернена „После кише"; од Г. Матије Јаме „Брезе у магли", „На Амнери" и „Сеоска кућа"; од Г. Петра Маштека „Невоља"; од Г. Рихарда Јаковића „Под брезама", и „На брегу"; од Г-це Розе Клајн „После подне"; од Г-ђе Тратник „Село Кокарје"; од Г. Ферда Весели „Милосрђе", „Предео", „Светитељка" и „Бајке", и од Г. Хенрика Шантеља „У шуми".

Из српског одељења продато је 39 радова у вредности 11815 динара, из бугарског одељења 21 рад у вредности 8750 динара, из хрватског одељења 43 рада у вредности 16855 круна, из словеначког одељења 31 у вредности 10080; свега је продато 133 рада у вредности 48500 динара.

ДРУШТВА.

Годишњи скуп Одбора Коларчеве Задужбине. — 6 октобра ове као и сваке године, Одбор Коларчеве Задужбине држао је свој годишњи скуп, на којем је учињен уобичајени помен добротвору Илији Коларцу и прочитан годишњи извештај (1 окт. 1903—1 окт. 1904) о стању Коларчевих фондова: универзитетског, који данас износи 1.652.699 дин. и 50 п. д., и књижевног, који данас износи 229.292 дин. и 25 п. д.

Остављајући да другом приликом опширније говоримо о овом фонду, његову руковању и уопште о раду Одбора, имамо сад само једну ситну примедбу да учинимо.

Као и свака друга књижевна инстанција, Одбор (мислимо овде само на његово руковање књижевним фондом) би имао да обавештава публику о целом свом раду, и то непосредно и детаљно. Овако од прилике.

1. Одбор би имао да, сваке године публикује, у новинама или у засебној књижици, детаљан извештај о новчаном стању фондова, и тд. То је његова дужност по чл. 11 „Уредбе Одбора Коларчеве Задужбине" који гласи: „Одбор објављује сву своју радњу у новинама". Међутим, Одбор — узмимо за пример само ову годину — је само прочитао тај извештај на скупу, а није га штампао, у новинама. Новине су донеле само кратке белешке од 5—6 реди о стању фондова.

2. Одбор би имао да публикује у истој засебној књижици и реферате о делима награђеним из Коларчева фонда, као што то чине друге просветне институције, н. пр. Главни Просветни Савет. Публикација тих реферата била би од несумњиве користи. Најпре, у публици се каткад жели знати зашто је које књижевно дело награђено. А после, Одбор се за реферовање обраћа често људима од струке, ти људи пишу озбиљне и опширне реферате, и онда је штета што ти реферати бадава труну у одборској архиви а не штампају се.

3. У истој књижици, Одбор би имао да публикује сваке године цео списак књига које су награђене из Коларчева фонда. Заиста, публикација тога списка врло је потребна. Нигде данас нема целокупан списак тих дела публикован. Има један списак који обухвата та дела до 1895 год. закључно, и тај је публикован у једној књизи (Илија М. Коларац, добротвор српске просвете, написао М. Ђ. Милићевић, Београд, 1896) која се не даје ни у једној књижари добити. На самим књигама, међутим, које су награђене, нису сва награђена дела побројана на корицама, као што се то често код других књижевних установа ради. Очевидно је, дакле, да је потребно публиковати списак тих дела.

Толико за сад.

ЧИТУЉА.

Антун Фабрис, уредник „Дубровника“ и „Срђа“ и један од најважнијих јавних радника на српском Приморју и у целом Српству а несуђени сарадник нашега листа, преминуо је 1 о. м. Његова прерана смрт је велики губитак и важан догађај у животу српског народа, и наш лист ће у идућем броју посветити томе догађају потребну пажњу. За сада доносимо само наш телеграм упућен редакцији „Дубровника“ на глас о смрти Фабрисовој. Он гласи: „Наше топло саучешће за јуначним браниоцем српскога имена и нашим несуђеним сарадником Фабрисом. Српски Књижевни Гласник.“

Власник и уредник, Богдан Поповић.
Капетан-Мишина ул. бр. 17.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XIII, број 5. — 1 новембар, 1904.

РАКИЈО, МАЈКО!

(3.)

Отвори се јуриш на све стране. Сразише се двије војске силно и бијесно кô бирземанили на *брани* косовској кад ми Срби, аој туго, изгубисмо силу и госпоство. Стоји вриска коња̂ и звекет оружја. Праште пушке, сијевају баганете, а каурски топ риче с оног брдашца изнад Кадине Воде кô Свети Громовник, милост га било, кад се ражљути на Нечастиве. Риче топ, јече брда и долине, а земља се тресе и угиба.

С обе стране почеше рањеници падати.

— Напријед, браћо, напријед! Напријед, да осветимо главу и смрт мученичку и јуначку нашег Симеуна који паде мучки од душманске руке, за вјеру и ришћанску пострадалу светињу! — виче покојни Партенија из свег грла, језди на ату кô какав силни турски газија, са исуканом сабљетином према мени, а ђурчина се око њег саламнија кô у каквог паше.

Суеретосмо се управ на 'ном пристранку изнад гишеничких гробова.

— Још ме чекаш, каурска ђидијо!? Још ме чекаш, крвожедни и немилосни гаде, што погуби мучки мога Симеуна, десну руку, вјерна пријатеља, бранитеља цркве и олтара... Још ме чекаш!? — врисну Партенија, шкрипну зубма и измаху сабљом, на да ће ме посред врата.

— Парто драги, родитељу мили, не! — заплака се и указа му се.

— Симеуне, синим те, зар си ти то?! — јаукну од радости и превеликог чуда Партенија кад познаде грло.

— Ја сам, оче мој свети; ја сам, миришљава кито босиока и до гроба мрачног вјерни друже и пријатељу!

— Ама, каква ти је то сад јоше друга оћећа, ако за Бога јединог знаш?! Симеуне, Симеуне, у што се још нећеш претворити, по Богу брате!...

Пушка једнако прашти и зрно зуји и свира нам око ушију. Навалила љута Крајина, па ока отворити не дâ.

— Баталијун, аз дур! Стој! — забркљачи ја на црну милитерију која бијесно udaраше на Партетину љућану ордију.

Солдати се уставише. Пуцањ на мојој страни престаде, таламбаси и борије умукоше, за мало бû, па и тон умуче.

— Оче мој свети, командијерај својој војсци да више не насрће и у лудо не гине.

— Ама, шта је то, Симеуне, ако се часним крстом крстиш?! Говори и казуј шта је? Каква те је то допала толика чест и званије да оволика царска војска пред тобом дркће и стрепи?

Кад се обадвије војске умирише и престаде крвопролитије на обе стране, ја му све по реду каза шта је и како је било.

Он диже очи и руке небесима:

— Господе, Господе, који ведриш и облачиш, каква су ово чудеса, милост те било?

— Ништа се не чуди, оче мој дуовни. Све је ово вако суђено и милосним Богом одређено и наређено.

— Ама, како ти даде оћећу и команду над толиком војском?

— Сами Господ наш, Исус Христос обрезумио га је да испуни вољу и жељу рабу свом праведном...

— Ама, како то, ако за Бога знаш? Говори!

— Говори ти! — велим му ја. Како *ти* дође до толике, силне војске и ордије?

— Сине мој дуовни, казаћу ти: јавише ми да си мучки погинô. Долеће ми Белемез на диванану: „Оче, вели, погинô је Симеун. Од подне једнако праште пушке и грува топ с Калине Воде“. Истом ми то говоримо, док дотрка Шошљага, сав се задувô и у голу воду учинио. Вели: „Оче, каже, Симеуна разнесе топ на миљуне комада. Шта ћемо? Људи не били, већ курве и роспије, ако га не окајали!“ Сузе ми саме на очи ударише, онда ме обузе свега срклет, па подвикну на Белемеза и Шошљагу, и на остали народ који се бијаше слегô и стрчô са свију страна! „Дјецо моја и браћо моја, бранитељ ове свете обитељи и божјег храма погинô је. Окајмо га, јер ће нас проклети и на Страшном Суду сапрети часне мошти Немањића свете лозе. Ко је жељан битке и мејдана, за мном! Ово ће бити пошљедња битка у 'вом мутном времену. Тако ће бити, јер ја дубоко и далеко видим. Од вечерашње вечери сасадићемо са тивсови држалицâ тешке нацаке, објесити о клин штуцове и острагуше, свући топле ћуркове и човали чакшире и са прса сребрне токе и плоке, а обући се у црну ризу туге и жалости да кукамо и оплакујемо минуле дане агарјанске силе и зулума. Дјецо моја и браћо моја, дубоко ја и далеко видим: нашим несретним и чемерним отечеством обладаће дебели, црни мрак и мртва, ледена слобода. Затрће се паклено и погано шјеме агарјански крволока и зулумћара. Оног крволочког и бијесног зулума нестаће, али ће настати *суви зулум* који ће гристи срце и душу, сисати крв и потајно ломити измождене кости. Тако ће бити, дјецо моја и браћо моја, јер моје очи дубоко и далеко виде. Него, на ноге, браћо, ко је жељан битке и освете за потоњи ришћански род и народ!“ Сви повикаше: „Свјештениче и дуовниче наш, за тобом и у ватру и у воду!“ Ето тако сам, чадо моје дуовно, дошô до 'волике војске и ордије.

— Вала ти на бризи твојој, родитељу мили и вјерни друже до покољења изђикања!

— А шта је, дијете моје, с капетаном било? Да ли си израдио напоши и буруитију да се смијемо дигнути у писанију по ришћанском свијету?

— Капетан је код чадора. Него, одма командијерај војсци нек се натраг враћа, а ми ћемо заједно капетану поћи и повести само Белемеза и Шошљагу, перјанице дивне од крваве и љуте Крајине.

— Чини и ради, синко, шта ти намет твоја допаша. Ја сам се помео, ја не знам ништа. Мени се, синко, чини да ово сањам, да сам ко у неком бунилу и возбужденију...

Његова се војска врну намастиру, пушкарајући и пјевајући. Само Белемез и Шошљага остадоше с нами.

— Ђаволе, Бог те убио! — зачуди се Белемез кад ме угледа.

— А, шејтане, напријед ти се пете окренуле! — крети се забезекнуто Шошљага и завирује са свију страна. Ама, јеси ли ти то, Симеуне, ако у Бога једног вјерујеш?!

— Ја сам, јуначино стара и дивна крајишка перјанико — одговори му, па се окрену солдатима: Баталијун, Кадина Вода... логор паштаранк на ӑн! Борије, добоши... таламбаси!...

— Ама, откуд тако брзо изучи језик каурски и њихову команду, по Богу синко? — чуди се покојни Партенија. За свашто ли те, вели, Бог створио, милост га било!

Кренусмо се. Ја и Партенија напријед, Белемез и Шошљага за нами ко наши доглавници и перјаници, па онда солдати. Свирају борије, ударају таламбаси, прелијева се оружје и ођећа, а ми јездимо лако и дикли, ко да смо на Косово пошли.

Кад бисмо на по пута, ја се одвоји од Партеније, измако се мало напријед и забркљачи:

— Десет солдат баганете на ôн, на паштаранк на ӑн око Партеније, Белемеза и Шошљаге!

За тренут ока склонише се солдати око њи, а они преблиједише ко мртвани.

— Чадо моје дуовно, шта је то сад јопе?! — јаукну Партенија, а Белемез истрже анџарину иза пришошаја да све искомада.

— Аз дур, Белемезе! Не чини гараза брез невоље!.. Не бој се, оче мој свети и браћо моја. Не бојте се ништа, ја се мало шалим...

— Не шали си, синко. Знам ја твоју шалу.

— Симеуне! — врисну помамно Белемез и исколачи очи кô катил. Симеуне, не шали се, јер, ако се ја почнем шалити, биће меса орлу и гаврану! Неће ти помоћи ни Свети Илија, а камо ли та голобрада, кауреска вузлад...

— Шала, Белемезе, шала!

На команду се солдати уклонише и вратише у баталијун.

Што се више приближујемо логору, Партенија и Шошљага све бљеђи и немирнији, а Белемез намрштио се и закрмио кô џин, па не види никог на 'вом свијету. Јуначина је то и делија био, покој му души! — уздахну Симеун.

— „Браћо! — чу се онај иза каце који се бијаше нешто ушутио. Браћо, да попијемо по чашу ракије за спомен и покој душе покојног Белемеза, Бог му дао рајско насеље?“

— „Да попијемо!“ — викнуше сви као једно грло.

— „Вала вам, Србови моји чесни и поштени, што се тако шјећате своји јунака који бранише и заклањаше народ свој од сваког зла и напасти! — стаде Симеун благосиљати. А и теби вала, синко, што нас опомену да не заборавимо свој старински, српски обичај!“ — додаде и погледа у мрак.

— „Точи, Мићане!“ — викну онај из мрака.

— „Ама, шта је вами, људи, вечерас?! — трже се Мићан запрепашћено. Јесте ли ви при себи? Је ли то икад било на 'вој земљи откад сунце грије, да се пије за спомен и покој душе живом чојеку?!“

— „Шта жив? Ко жив, Мићане?“ — гракнуше сви.

— „Жив Белемез.“

— „Нек си *ти* жив и здрав, а Белемез је, покој му души, давно промијенио свијетом и отишо Богу на истину.“

— „Ама, људи, жив је Белемез! Шта је вами вечерас? Зар се није неке године чојек одселио у Лијевче, па...“

„Па зар се у Лијевчу не мере умријети? — претрже га неко из мрака. Е, мој Мићане, жалосне те твоје памети! У што ти прође твоји педесет година, јаде мој и чемере? Ти се у имену вараш. Оно је жив Билмез, а не Белемез. Друго је Билмез, а друго, јоне, Белемез!“

— „Јест; тако је!“ — повикаше у један глас сви и зачуђено погледаше у мрак.

„Нека тако и буде. — у недоумици промрмља Мићан тешко кроз зубе и поче точити. Ја, браћо, већ видим шта је. Ја не жалим ракије, али ћете огријешити душу, јер је тежак, претежак гријек пити покој живом чојеку!“

— „Он је жив... оћу рећи, мртав, а да је и жив, твоје, Мићане, није поповати већ ту ракију нећи и точити!“ — издера се онај као мало осорно иза каце.

Кад се сви обредише два, три пут чашом, спомињући и узносећи сва добра и честита дјела „покојног“ Белемеза, Симеун некако тужно продужи:

Кад бисмо надомак логора, покојни Партенија сав задркта и стресе се:

— Чадо моје дуовно, увати ме студен и некаква дрктавица — једва простења. Имаш ли ђе кап ракије да се мало разгријем?

— На моју душу, немам, немам ни капи; а за кап добре ракије не би, ево сад, жалио златан дукат дати.

Белемез се трже и намргођено, шутећи кô камен станац, извади из бисага плоску и пружи је брез иједне ријечи Партенији.

Туј се обредисмо једно десетак пута, онако с ногу, и кренусмо. Белемез скамењено шути и једнако држи десну руку на анџару. Само ћекад сијевне очима и зашишти кроз зубе.

— Симеуне, сине мој дуовни, пешто нам је љут

Белемез — пришанта ми Партенија. Гледај, синко, и разведри га, јер зло ће бити, ако се разгоропади.

У путу једва некако разведри и развесели Белемеза, те скиде руку с анџара. У том стигосмо и логору.

Солдати се, на команду моју, разоружаше и смјестише, а капетан нас дочека код чадора са стражом и одаде нам по реду и старјешинству чест. Све му каза шта је и како је било. Он се млого обрадова.

— Ово је војсци старјешина и војвода — пружи руку на Партенију. А ово су му доглавници и перјаници.

Капетан се зачуди:

— То жупник! — вели.

— Шта?! Шта, господине капетане? — шкрипну Белемез и истрже помамно анџар. Шта? Зар ми Шокци и мрцињаши? Ово је наш свјештеник! Какав жупник?...

— Молимо покорно, молимо! — сагиње се капетан пред Белемезом.

— Пушти ме, Симеуне, да га сасјечем! — вришти Белемез.

— Нека, Белемезе! Немој, братимим те!

— Шта *немој?* Није се вође честито ни воде напио, а одма почо шокачки и мрцињашки брезобразлук проводити. Нас Турци турчише пет стотина година, од Косова белћим, па нам не могоше ништа учинити, а он...

Видим ја, гори Белемез и чвршћи у светој, православној вјери од самог мене. Би ми то, нема вајде, драго и мило, те и ја учини ришум на капетана.

— Полако, дјецо моја, полако! — стаде покојни Партенија молити нас и умиривати. Тако се у њи говори, то је по каурски свјештеник... дуовник — протолкова, па се окрену капетану:

— Господине капетане, ја нијесам жупник, већ по православној, восточној цркви: игуман! Партенија Давидовић Делић, игуман од намастира Гомјенице. То је моја чест и званије.

— Е, кад је тако — стиша се Белемез и извуче из бисага плоску, те пружи капетану: Де-де, господине

капетане и царски већиле! С добром ти и пуном дошô, а с бољом ме и пунијом испратио! Не замјери и опрости. Таки је у нас обичај од старинâ. А сви смо вође, вала Богу, једни јунаци, једне војводе и четовође. Ако ми један другом не ћемо одати чест и пружити поштењеѓ, ја ко ће други?...

Добро нас и баш поштено дочека и угости капетан. Одма нареди да се постави вечера и отвори буре вина. Почесмо вечерати господску, цареку вечеру и помало узјело пити и шенлучити. За нашу вољу и весеље зано виједи тобџији да топ грува и риче, докгођ ми вечерамо и шенлучимо. Онда забрклачи на логор, те се за трепут сав диже, натаче багапете на пушке и опколи нас. Откад је гавран поцрнио, таке части и дочека нико није доживио под овим божјим кубетом!

Већ се угријасмо. Почеше здравице. Први се диже капетан и изговори поштелу и рјечну бешједу, на заврши: „Премилостиви ћесерокраљ чуваће сваком образ и поштење, поштоваће све вјере и законе, потномагаће цркве и намастире, а црквењске поглавице држати у великој части и милости! Живио! И на здравље!"

Од наше стране подиже се Шошљага и изговори још поштенију и рјечнију бешједу:

„Силни, ћесерокраљски геренале и војводо! (То сам му ја пришапнô) Вала ти од неба до црне земље на твоме дочеку и чествовању! Да Бог дâ се ти, добри чојече и медено љето моје, дично и поносно својом силом и моћи кô Локвари крађом, Дујаковци свађом, кô Павићи десетарима, а Татићи кантарима; кô Гомјеница делијама и калуђерима, а Лусићи поповима; кô Стричићи пиром, а Добрња провом; кô Перван удовицама, а Мелина цурама; кô Кочића Главина виспном, а Тимар низином; кô Кола плоскама, а Шљивно шљивама; кô Рекавице касаплуком, а Бања Лука газдинским лоповлуком и невјерлуком! Живио! И на здравље!"

[1] Значи част, пиће.

Кад смо се дигли иза софре, било се у велико умо-ћило. Логор се смири, топ умуче, а ми уђосмо под чадор и настависмо јоне пити и шенлучити. Зора нас је цјеливала у ведра и насмијана, јуначка лица.

(Свршиће се.)

Петар Кочић.

ТИЦИЈАНОВ СИН.

I.

Месеца фебруара 1580 године, некакав млад човек прелазаше, у зору, Пјацету у Венецији. Одело му беше у нереду; капа, за којом се вило лепо скерлетно перо, била му је набијена до ушију. Ишао је крупним корацима ка Словенској обали, мач му се и огртач повлачили за њим, и он је, доста презриво, ногом прекорачавао рибаре што су лежали по земљи. Стигавши на Сламњи мост, он застаде и погледа око себе. Месец је залазио иза Ђудеке, а зора је златила дуждеву палачу. С времена на време, густ дим, јака светлост појављиваху се из једне оближње палаче. Греде, камење, огромне мраморне плоче закрчивале су канал Тамница. То је скорашњи пожар уништавао, сред воде, стан некаквога патриција. Снопови варница дизали су се на махове, и, при тој стравичној светлости, видео се војник где стражари усред рушевина.

Међутим нашега младића као да се не косну ни тај призор пожара, ни лепота неба обојеног с хиљаду најнежнијих боја. Он разгледаше неко време хоризонат, као да освежи своје засенуте очи; али као да му светлост дана не беше пријатна, јер се он уви у огртач и настави свој пут трчећи. Наскоро се понова заустави пред вратима неке палаче, на која закуца. Један му слуга, с буктињом у руци, убрзо отвори. У тренутку кад ће да уђе, он се окрете, и бацајући још један поглед на небо:

Тако ми Баха, узвикну, карневал ме много стаје.

Овај се млади човек зваше Помпонио Филипо Вечелио. Бејаше то други син Тицијанов, дете пуно духа и маште, у које је отац полагао најлепше наде, али кога је коцкарска страст одвлачила у скроз неуредни живот. Тек је било четири године откад су велики сликар и старији му син, Орацио, умрли готово у исто време, а већ је млади Пипо, за четири године, расуо већи део огромнога богатства, што му је донело то двогубо наследство. У место да негује свој лепи дар што му је природа дала, и да настави славу свога имена, он је проводио своје дане у спавању а ноћи у коцкању код извесне контесе Орсини, или бар тако зване контесе, којој је био занат да упропашћује венецијанску младеж. У њеној се кући сваке ноћи скупљало многобројно друштво од племића и јавних жена: ту се вечеравало и коцкало, и како се вечера није плаћала, не треба ни рећи да су то имале коцке да накнаде домаћици. Док су се некипи кретали у гомилама, пило се ципарско вино, намигивање и договарање очима ишло је у велико, а жртве, с две стране опијене, остављале су ту и свој новац и своју свест. То је оно место са кога смо мало час видели да је изашао јунак ове приче, и он је више губитака претрпео ове ноћи. Не само што је испразнио своје џепове на коцкању, него је и једина слика што је израдио, слика коју су стручњаци огласили за одличну, пропала у пожару палаче Долфино. Био је ту насликан некакав историјски догађај израђен с жаром и смелошћу четкице готово достојне и самога Тицијана; продата некаквом богатом сенатору, та је слика била судбине какве и толика многа драгоцена дела; непажња једнога слуге претворила је сва та богатства у пепео. Али је то Пипу била последња брига: он је само мислио о злој срећи која га је мало час гонила с необичном жестином, и о коцкама на којима је изгубио.

Ушавши у кућу, он прво диже застор са свог стола, и стаде да броји новац што је био остао у фијоци; потом

како је био од природе безбрижна и весела карактера, он, пошто су га свукли, стаде крај прозора у свом кућевном оделу. Видећи да увелико свиће, питао се да ли да затвори прозоре и да легне, или да устане као и цео свет; одавна му се није десило да гледа како се сунце рађа, и небо му се чинило веселије но обично. Пре но што ће се решити да не спава или спава, и борећи се непрестано са сном, он је пио на балкону чоколаду. Чим би му се склопиле трепавице, чинило му се да види сто, руке у покрету, бледа лица, и да чује како звецкају коцке. „Каква несрећа! мрмљао је он; може ли човек изгубити на петнаест!“ И видео је свог обичног противника, старога Веспазиана Мема, како баца осамнаест и узима злато наслагано по застирачу. Тад би брзо отварао очи да би се разонодио од тог рђавог сна, и гледао би како девојке пролазе обалом. Учини му се да из далека види једну жену под маском; он се зачуди томе, и ако је тад био карневал, јер сиромашни људи не узимају маске, а било би чудновато, да, у то доба, каква венецијанска госпођа иде сама пешице[1]; али увиде да је та маска коју је он видео, била лице некакве црнкиње; ускоро је виде изближе, и она му изгледаше доста лепа. Она је ишла врло брзо, и ветар је лепио уз њена бедра хаљину ишарану цвећем, и показивао њене грациозне облике. Пипо се наже преко балкона, и виде, не без чуђења, да црнкиња закуца на његова врата.

Вратара нема да отвори.

— Шта ћеш? викну млади човек; имаш ли, гараврушо, са мном посла? Ја се зовем Вечелио и, ако те пусте да чекаш, сићи ћу сам да ти отворим.

Црнкиња подиже главу.

— Ви се зовете Помпонио Вечелио?

— Јесте, или Пипо, како хоћеш.

— Ви сте син Тицијанов?

— Тако је; шта би желела?

[1] Некада се у Венецији ишло с маском догод је трајао карневал (белешка писца).

Пошто је бацила на Пина један брз и радознао поглед, прикиња корачи неколико корака уназад, баци нешто на балкон малену кутију обавијену хартијом, па побеже брзо, осврћући се кад и кад. Пино узе кутију, отвори је и нађе у њој једну лепу кесу за новац завијену у памук. Он помисли с правом да ће под памуком бити какав листић који ће му објаснити овај необични догађај. Листић је био ту одиста, али је био тајанствен као и остало, јер је на њему било написано само ово:

„Не расипај олако оно што је у мени; кад полазиш од куће, понеси један златник, то је доста за један дан; ако ти што остане увече, ма колишно то било, подај сиромаху који ће ти за то бити захвалан.“

Пошто је млади човек на хиљаду начина обрнуо кутију, разгледао кесу, гледао понова на обалу, и најзад увидео да неће моћи сазнати ништа више, „треба признати, помисли он, да је овај поклон чудноват, али стиже у крајње невреме. Савет што ми се даје, добар је, али је врло касно рећи људима да ће се удавити кад су већ на дну Јадрана. Ко ми је врага могао послати ово?“

Пино је лако увидео да је прикиња слушкиња; почео је да тражи у памети која би му женска или пријатељ могао да пошље овај поклон, и како га скромност није заслепила, увиде да ће то бити пре каква жена него когод од његових пријатеља. Кеса је била од кадиве, извезена златом; чинило му се да је израђена тако фино како не бива по дућанима трговаца. Он пређе редом у памети најпре све најлепше жене у Венецији, па онда оне које су биле мање лепе; али се на њима и заустави, и запита се како ће пронаћи откуда му ова кеса за новац. При томе је сањао најлепше и најсмелије снове, два три пута је помислио да је погодио: срце му је јаче ударало док је с муком погађао рукопис; некаква је болоњска принцеза, чинило му се, тако писала почетна писмена, и једна је лепа дама из Бреше имала готово исти рукопис.

Ништа није непријатније него кад се каква рђава мисао од једном увуче у сред оваквог сањања; то вам

је одприлике као кад, шетајући се по ливади и цвећу, нагазите на змију. Тако се осећао Пипо кад се одједном сетио извесне Мона Бјанкине, која га је у последње време грдно мучила. Он се с том дамом састао једанпут на балу с маскама; она је била доста лепа, али је он није волео. Мона Бјанкина, па против, заволи га брзо; она је видела љубав и тамо где је била сама учтивост; она му се приближи, писаше му често, обасипаше га нежним прекорима; али он се заклео једнога дана, одлазећи од ње, да се никада не поврати, и савесно је одржавао своју реч. Паде му дакле на памет да је можда Мона Бјанкина начинила ту кесу за новац и послала му је; та сумња разори његову веселост и слатке илузије; што је више размишљао, све му је ствар изгледала вероватнија; затвори зловољно прозор и реши се да спава.

Али није могао да спава; крај свих вероватности, било му је немогуће да се отргне једне слутње која је ласкала његовој сујети. Он и нехотице настави да сања: час је хтео да заборави кесу и да не мисли више о њој, час је хтео да чак не верује ни да постоји Мона Бјанкина, како би лакше могао да истражује. Међутим је навукао завесе и окренуо се зиду да не гледа у светлост; одједном скочи с постеље и позва своје слуге. Дошао је на једну мисао врло просту која му раније није падала на ум. Мона Бјанкина није богата; има само једну служавку, која није црнкиња, већ једна крупна девојка из Кјоје. Како се могла послужити, за ову прилику, тим непознатим гласником кога Пипо није никада видео у Венецији? „Нека је благословено твоје црно лице, узвикну он, и афричанско сунце које га је обојило!“ И, не задржавајући се дуже, он затражи да обуче доламицу и да му дође гондола.

II.

Био је решио да посети сињору Доротеју, жену авогадора Пасквалига. Та дама, уважавана са своје старости, била је једна од најбогатијих и најдуховитијих

у републици; она је била, у осталом, Пинова кума и, како не беше ни једне отмене личности у Венецији да је она није познавала, он се надао да ће му она моћи помоћи да разјасни тајну што га занима. Међутим, одмах помисли да је још врло рано да оде својој заштитници, и он се, очекујући, шетао под прокураторовим двором.

Случај је хтео да ту сусретне баш Мона Бјанкину, која се ценкала за чоху; он уђе у дућан, и, не знајући чисто зашто, после неколико безначајних речи, рече јој: „Мона Бјанкина, ви сте ми јутрос послали леп поклон, и дали један мудар савет; ја вам зато понизно захваљујем."

Говорећи тако сигурно, он је рачунао можда да се одједном ослободи сумње, што га је мучила; али је Мона Бјанкина била толико лукава да није хтела показати зачуђеност пре но што испита да ли јој је у интересу да је покаже. Мада у ствари није ништа послала младоме човеку, она увиде да га може преварити: она одговори, истина, да не зна о чему јој он то говори, али, говорећи то, она се смешила тако нежно и поцрвенила је тако скромно, да Пино остаде убеђен, у иркос привидности, да је кеса дошла од ње. „Па откада, упита је, имате ону лепу прикињу?"

Збуњена овим питањем, и не знајући како да одговори на то, Мона Бјанкина се колебала за тренутак, после прште у гласан смех и брзо остави Пина. Оставши сам и преварен у очекивању, он напусти намеравану посету, оде својој кући, баци кесу у један кут, и не мишљаше више о том.

Неколико дана касније изгуби на коцки једну замашну суму на реч. Кад је полазио да плати свој дуг, чинило му се угодно да се послужи оном кесом за новац, која је била велика и која је лепо стајала за његовим појасом; он је дакле узе, и истога вечера, поче играти опет и поново губити.

— Хоћете ли још? упита га сер Веспазијано, стари бележник канцеларије, кад Пино није имао више новаца.

— Не, одговори овај, нећу да играм више на реч.

— Али ја ћу вам позајмити, колико год хоћете, повиче контеса Орсини.

— И ја, рече сер Веспазијано.

— И ја, рече пријатним и звонким гласом једна од многобројних нећака контесиних; али отворите понова вашу кесу, господине Вечелио; има још један цекин у њој.

Пипо се насмеши, а одиста нађе на дну своје кесе цекин што га је био заборавио. „Добро, рече, одиграјмо још једном, али не стављам на коцку ништа више.“ Он дохвати рог с коцкама, доби, настави да игра удвојивши улог; укратко, на крају једнога часа, он је повратио свој губитак од синоћ и од овога вечера.

— Хоћете ли још? упита сад он сер Веспазијана, који није имао ничега више пред собом.

— Нећу! јер бих био велика будала да се пустим да ме упропасти човек који ризикује само један цекин. Проклета била и та кеса! у њој је без сумње каква врачарија.

Бележник изађе љут из сале. Пипо се спремао да пођe за њим, кад му нећака, која га је известила, рече смешећи се:

— Пошто мени дугујете своју срећу, поклоните ми цекин с којим сте добили.

Цекин је имао једну малу белегу, по којој га Пипо могаше познати. Пипо га потражи, нађе и већ пружи руку да га дадне лепој нећаки, док од једном узвикну:

— Вере ми, лепотице моја, нећете га добити; али да вам покажем да нисам тврдица, ево десет које вас молим да примите. А што се тиче овога, послушаћу савет што су ми га ономад дали, поклањам га Провиђењу.

Говорећи то, он баци цекин кроз прозор.

— Је ли могуће, мислио је враћајући се својој кући, да ми кеса Мона Бјанкине доноси среће? То би био чудан подсмех случаја, кад би ствар, која ми је непријатна сама по себи, имала срећнога утицаја на мене.

Ускоро му се учини, доиста, да добија сваки пут кад се послужи том кесом. Кад је стављао у њу златан

нован, није се могао одбранити извесног уважења према њој из предрасуде, и покашто је размишљао и нехотице о истинитости речи које је нашао на дну кутије. „Цекин је цекин, говорио је, а има доста људи који немају ни један дневно“. Та га је мисао чинила мање лакомисленим, и мало му смањила трошкове.

На несрећу, Мона Бјанкина није заборавила на свој сусрет с Нином под прокураторовим двором. Да га учврсти у заблуди у којој га је оставила, слала му је с времена на време по један букет или какву другу ситницу, пропраћену с неколико написаних речи. Већ сам рекао да је он био врло заморен њеним досађивањима, на која се решио да не одговара.

Али Мона Бјанкина, доведена до краја том хладноћом, покуша један опасан корак, који се никако не свиде младоме човеку. Она му уђе сама у кућу, за време његовог одсуства, даде нешто новаца једном слузи, и успе да се сакрије у стану. Улазећи, он је нађе туна, и мораде јој рећи, без околишења, како је никада није волео, и како је моли да га остави на миру.

Бјанкина која је била, како сам рекао, лепа, оде страховито љута: она засу Нина прекорима, али овога пута не нежним. Она му рече како је он варао говорећи јој о љубави, како налази да је он изложио опасности, и како ће се она најзад осветити. Нино, слушајући те претње, наљути се такође; да би јој показао како се не плаши ничега; он је натера да истога тренутка узме натраг један букет, који му је послала тог јутра, и, како му је у руци била кеса: „Узмите, рече јој, узмите и ово: та ми је кеса доносила срећу, али узмите је, јер нећу ништа да имам од вас.“

Тек што је то учинио, он се покаја. Мона Бјанкина се добро чувала да га разувери о лажи, коју му је казала. Била је пуна једа али и претварања. Она узе кесу и оде, тврдо решена да нагони Нина на кајање због начина на који је поступао с њоме.

Он се коцкао то вече као и обично, и изгуби; није

био срећнији ни идућих дана. Сер Веспазијано је увек имао боље коцке и доби му знатне суме. Пино се бунио против своје среће и празноверице, узјогунио се да баш у инат њима добије, и опова је губио. Најзад, кад је једнога дана излазио од контесе Орсини, не могаде се уздржати да не узвикне на степеницама: „Боже ме прости! мислим да ова матора будала има право, и да је моја кеса била очарана: јер немам више ни једне осредње коцке, од како сам је вратио Бјанкини."

У том тренутку опази, где лепрша пред њим, једна шарена хаљина, из које се помаљале две мале и лаке ноге; била је то она тајанствена црнкиња. Он удвоји кораке, сустиже је, и упита је која је и чија је.

— Ко зна? одговори Африканка заједљивим осмехом.

— Ти знаш јамачно. Јеси ли ти служавка у Мона Бјанкине?

— Нисам. Каква је то Мона Бјанкина?

— Ех! за име божје! она што ти је наредила једнога дана да ми донесеш ону кутију, што си је ти тако лепо бацила на мој балкон.

— Ох, екселенцијо, не верујем.

— Ја знам; не покушавај да се претвараш; она ми је казала то сама.

— Ако вам је казала,... понови црнкиња с изразом предомишљења. Она слеже раменима, размишљаше се један тренутак; па, ударивши својом лепезом Пина по образу, довикну му бежећи:

— Мој лепи младићу, теби су подвалили.

Венецијанске су улице такав један лавиринат, оне се укрштају на толико начина и тако разноврсно и непредвиђено да Пино, пошто је упустио лепу девојку да побегне, не могаше је стићи. Он остаде врло збуњен, јер је био учинио две грешке, прву што је дао кесу Бјанкини и другу што не задржа црнкињу. Лутајући на срећу кроз варош, он се упути, готово и не знајући, палачи сињоре Доротеје, своје куме; кајао се што, неко време раније, није посетио ту даму: он је имао обичај

да је пита за савет о свему што га занима, и ретко се враћао од ње а да није имао какве користи.

Нађе је саму у њеном врту, па пошто јој пољуби руку: „Помислите, рече јој, добра кумо, какву сам лудорију мало час учинио. Послата ми је, недавно, једна кеса...“

Али једва је изрекао ове речи, кад се сињора Доротеја стаде смејати: „На добро, рече му, зар та кеса није лепа? Зар не налазиш да златни цветови одиста лепо изгледају на црвеној кадиви?“

— Како! узвикну млади човек; је ли могуће да знате...

У том тренутку уђе више сенатора у врт, поштована дама устаде да их прими, и не одговори на питања што јој Пипо, у свом запрепашћењу, једнако стављаше.

(Наставиће се.)

Алфред де Мисе.

(Превео с француског Н. А.)

ЖАНЕТА.

О, нежни цвете с обала Гароне,
Не дршћи од наше студи и од росе,
На твоје лице сикстинске мадоне,
На дражесну ногу, на груди, на косе

То јутро пада. Тужна повест твоја
О минулој срећи силно ме потреса,
О драгом, што је пао посред боја
На југу, где шуми чемпрес до чемпреса.

И када око и витице бујне
Примакнеш ми страсно и пољубиш јаче,
Заструји ветар кроз пољане рујне
Сетно. Ја знам тада да *он* крај нас плаче.

Волимо прошлост! Али док дан сјајни
Трепери нам љупко врх њива, врх цвећа,
Нека се у нас усхит диже тајни
За славу живота, младости, пролећа.

М. Јелић.

ВЕЧЕРЊИ МОТИВИ.

Вечито шумори сребрнасто лишће
У старих јагњеда. Тужно, тихо, јаче...
Да л' то сетна вила кроз плаветно винће
И долине срећу изгубљену плаче?

Или је то песма Вечности и света,
Песма Судбе — силне Хармоније ствари,
Кроз векове многе вољена и клета,
Док су пред њом пали круне и олтари?

Да ли је то песма Времена и људи,
Што колена диже, што ће живот срти,
Кад угасне пламен у пламених груди,
Кад одјекне тихо задњи акорд Смрти?

Ја разумем тајне и заносне звуке
Пролазности Среће и прошлих времена
И подижем главу и прекрштам руке...
О, заносна песмо тужнога рефрена!

М. Јелић.

ЗЕМЉОРАДНИЧКЕ ЗАДРУГЕ У СРБИЈИ.

Има нешто јаче од десет година како је у нашој земљи заснован један покрет који задире у битне материјалне и друштвене интересе најширега привреднога слоја нашега народа, а о коме баш људи који узимају у руке овда онда и друго што да прочитају, осим дневних листова, мало што знају. То је тако звани задружни покрет у области земљорада, или кратко: *Земљорадничке Задруге.*

По дневним листовима о овим задругама је доста писано: саме оне, тј. њихов Главни Савез, издају свој лист „Земљорадничку Задругу", који стално обавештава своје читаоце о делању Задруга. У јесен, сваке године, Задруге држе свој годишњи састанак, када се стеку на једном месту у великом броју задругари из свих крајева Србије, те и том приликом јавност чује штошта о њима. А ко се у јачој мери интересовао, могао је познати и особита издања, књиге и брошире, које је Главни Савез ових Задруга издао већ у приличном броју.

Све то скупа, као и интересовање које ова установа изазива у крилу сеоскога живља у свима српским крајевима, даје повода мислити да неће бити сувишно ако и наши књижевни часописи жртвују неколико својих страна овом покрету. Кад многобројни књижевни листови на Западу, поред стручних часописа, готово редовно указују пажњу и оваквим питањима у нас, држимо, то треба да буде у толико пре што и иначе таквих, књижевних листова посве мало имамо, а стручних, на жалост, још мање. У исто доба, и сама ствар Земљорадничких Задруга добила би тиме: потребно је да се она изнесе и пред публику која чита понајвише часописе, пред публику која се не интересује непосредно за при-

вредна питања. Потребно је уопште да се све класе наше публике заинтересују за питања овога значаја.

*

Од како је Србије, земљорад у њој вазда се сматрао као занимање које не потребује много бриге ни потпоре. Живаљ сеоски, у маси неписмен и неспреман, није, наравно, био средина да сам нешто боље крене и учини: уз то скроман у потребама својим, ограничен већим делом на намирнице које је сам производио, није осећао ни потребе да се напреже да би што више и боље произвео и привредио. Државна привредна политика, пак, у колико није зависила од случајности, кретала се увек пре у другом правцу, водила је бриге пре о свему другом, али земљорад и његове интересе није никад озбиљније узимала у рачун. Свега двапут, од ослобођења до најновијега доба, наша се државна привредна политика сетила била и земљорада: једном, када је донесен закон да се сељаку не могу узети у попис (за приватне дугове) пет дана орања, кућа, окућница до једнога дана орања и најпотребнија оруђа за рад, и, други пут, када је решено да се сељаку чине позајмице из Управе Фондова — оба, дакле, пута у једностраној намери, да се сељак спасава од зеленаша и интерežџија.

Међутим, живот се кретао својим током.

Развитак саобраћајних средстава довео је Србију у ближи додир с другим земљама. С бродовима, железницама и путницима, продирали су понајлак у Србију и нови обичаји, нове потребе и нове погодбе за живот. Од патријархалне Србије, која је још пре пола века живела својим скромним животом, постајала је постепено „културна“ Србија, с већим потребама и захтевима. Круг потреба и појединаца и целине (државе) ширио се свакога дана; држава је брже боље уводила нове установе које је у другим земљама видела; сама је стала живети животом каквим живе земље које броје у прошлости векове слободнога живота и прибирања; то је тражило,

наравно, великих жртава, и држава се није устезала да их поднесе.

На исти начин, и по истој мери, мењао се и живот појединаца. Саобраћај с напреднијим народима донео је у нашу земљу и развио нове потребе и укусе; а увозна трговина, која је у том процесу вршила и врши ревносно али штетну улогу, похитала је да ни једна таква потреба не остане незадовољена. На тај начин, круг намирница нагло се почео ширити; занатлија није више био кадар да задовољава потрошаче, а сељак је у велико стао набављати намирнице које није могао произвести у свом газдинству. Потреба *новаца* све се више наметала и осећала, и сељак, стуб привредни у Србији, морао се у јачој мери одати производњи, не толико за своју властиту потрошњу, колико за тржиште и новац.

Док се тај процес вршио у нашој земљи, у светском земљораду извршио се читав преврат.

Велики напреци у техници и стварање великих индустријских центара, одвукли су понајлак велики део радне снаге са села. Домаћа земљорадња Енглеске, Француске, Немачке и неких других земаља, није већ више била кадра да подмирује домаћу потрошњу. И оне су се виделе принуђене да недостатак у храни доносе, у замену за своје индустријске продукте, из других земаља. То је од своје стране, изазвало умножавање и усавршавање саобраћајних средстава, а ова опет, умножена и јевтина, брзо су нашла и довела у додир најудаљеније земљорадничке земље, о којима се пре тога једва што знало. На тај начин индустрија је добила у изобиљу и јевтине хране, а с друге стране отворила себи нова потрошачка тржишта, што јој је дало још већа полета, али је земљорад домаћи задесио нов удар, и он га је тешко осетио.

У неколико занемарен у својој властитој земљи и остављен самом себи, с друге, опет, стране доведен под утакмицу земаља које нису осећале ни стоти део терета на својим плећима, којима је он био поодавно изложен, — земљорад Енглеске, Француске и Немачке стао је тра-

жити излаза у усавршивама — у каквоћи и количини својих производа и мерама које му обећавају посепешан и безбедан развитак. Тада је настало оно племенито такмичење у науци, које је на крају краја уздигло земљорад на много виши ступањ, а доцније и они привредни и политички покрети у крилу европских земљорадника, који су имали смер да сачувају домаћи земљорад од нових потреса.

Са све већим напредовањем природних наука, земљорад је постао у правом смислу речи занимање које тражи много знања и спреме. Сада већ није лако бити *добар* земљорадник. Преображаји који су досад извршени у земљорадничкој техници, тако су замашни и тако компликовани да се неће ни мало погрешити ако се каже да земљорад из дана у дан узима извесне особине које има тек модерна индустрија.

Сада се у земљораду производи више и боље; у семену се врше особита одабирања као и у стоци; а научним путем потпуно се може унапред одредити која је земља за коју биљку као и којој биљци која земна храна потребује; земља се у велико нагнојава хемијским материјама које се по вољи могу додавати или умањавати; срећивање производа врши се несравњено брже уз припомоћ савршенијих земљорадничких справа; у преради земљорадничких производа постигнути су успеси који у многоме подсећају на успехе и усавршице у индустрији, а све то скупа подигло је и каквоћу и количину производа земљорадничких, подигло је релативно и ренту и принос у земљораду, што је у осталом и био главни смер. Савремени земљорадник је не само произвођач сировина, него у исто време и прерађивач њихов; најслабија страна његова, да не преплати своје намирнице и потребе за рад, отклоњена је удружењем много њих, и земљорадник је данас у исто време свој властити набављач свега што му је за кућу и рад потребно; на тој истој основи он је постао и свој властити продавац, и свој властити обезбеђивач (сам себи, а у друштву с другима, обезбе-

ђује и усеве, и стоку, и имовину, и живот), и гледа да ни на коју страну не изгуби ни паре од свега могућнога приноса, који му савремена техника произвођачка и савремена организација производње, прераде и промета уjемчава. Једном речи, све што је дуго искуство и наука могла да донесе и открије, све је то већ примењено или се понајлак ставља у примену, и ко може рећи где ће се зауставити тај процес!

За све то време ових преображаја и усавршица у напреднијим европским земљама, српски је земљорад чамео или се бранио од зеленашких операција. Остављен самом себи а без сваке спреме за рад која обећава боље изгледе, земљорадник је превртао земљу стародревном ралицом, овде онде заводио полугвоздени плуг, крчио и разоравао нове земље да би платио нове и веће тражбине државне и општинске, и понајлак дотерао да скида с једнога хектара земље 727 кг.[1] Истина је да је он за то време претрпео многе и честе недаће, нпр. филоксера му је уништила винограде, неродица или град бацали су га у зеленашке дугове, ратови су га ометали и односили му, поред знатнога дела мала, и најбоље радне снаге, али је истина и то, да је врло мало учињено да се изгубљено или пропуштено накнади. Подигнуто је много нових винограда на америчкој подлози, али у том простору и броју мало има чисто сељачких, него већина припада дућанџијама, чиновницима и занатлијама. Сељак је и ту заостао. Он је нешто успео у сточарству; стока се несумњиво поправила; али је маса у исто време остала без стоке. Статистика каже да на 100 сеоских домова долази тек 109 грла стоке за вучу. Успео је и у воћарству, особито шљивама, које доста гаји. Али је све то, што он производи, по каквоћи исто какво је било пре пола века. На том пољу, земљорад у Србији није корак-

[1] Статистика жетвенога приноса 1900 године. Међутим, да не идемо даље, Бугарска има просечан принос с хектара 1155 кг. а Румунија 1590 кг., рачунећи свугда сва жита: кукуруз, пшеницу, овас, јечам, раж, елду и просо.

нуо напред. Особито није коракнула ни за длаку прерада земљорадничких производа — млека, воћа, зрневља итд. и. мада су били у том погледу постигнути највећи успеси у европском земљораду, наш сеоски живаљ прерађује и млеко, и воће, и зрневље, и све друго онако исто како су прерађивали његови преци у незапамћеним временима. Али опет зато, у знатној мери рашириле су се интерешџијске и зеленашке операције на селу. Тешко је наћи сељака који не дугује неком интерешџији или зеленашу. У последње време почеле су се тим одвратним пословима бавити и неке веће трговачке фирме из вароши, што само сведочи како је на селу велика оскудица и како давање новаца сељанима у зајам представља веома лукративан посао у нашој земљи.

У таквим околностима, морао је најзад и сељак увидети да му не остаје друго него да пође трагом напреднијих земљорадника. И он је почео да се прилагођава, у почетку неодлучно и споро, али затим брже и одлучније: почео је овде онде да новачи и да ради по савету или „по књизи“; али баш на том путу он се на првом кораку сукобио с једном незгодом, коју дотле није опажао ни осећао у тој мери. Појединачна снага показала се недовољна за тај корак. Сваки поље јачи рад тражи и више средстава, а сељак, као што се види и зна, у томе баш највише оскудева. Старе, породичне задруге, које већ сасвим ишчезавају, нису му у томе могле више помоћи, пошто су и саме дошле у коб с новим привредним приликама. И сељак се стао обраћати другом једном фактору — *удружењу многих појединаца* — који је у другим земљама, израније примењен, показао изврсне резултате. Тако су стала нипати најпре ситна и доста несређена сељачка удружења ради позајмљивања у невољи или ради набавке које веће справе земљорадничке, итд. Данас нема више ових првих удружења, а мало их је, у осталом, и било; нека су живела по неколико година, а друга су врло кратко време животарила и пропала. Тек у 1894 години поникло је прво организовано сељачко удружење

под именом *Земљорадничке Задруге* са широким задатком: (а) да својим задругарима набавља потребан новац и даје у облику позајмице за њихове земљорадничке послове; (б) да буди и шири свест о штедњи међ сељацима; (в) да набавља задругарима средства за посебну или заједничку употребу, као: земљорадничке справе, семење, саднице, стоку итд.; (г) да набавља задругарима средства за потрошњу, као: со, гас, зејтин, опанке и све друге намирнице за живот; (д) да заједнички производи земљорадничке производе или да их заједнички прерађује или да ради и једно и друго; (ђ) да заједнички продаје своје производе или прерађевине.

Тако је, ето, поникла у нашој земљи мисао о економској организацији сељачкога живља, мисао у потпуном смислу здрава и плодна, која је дала, и ако је време релативно доста кратко, већ добрих резултата.

(Свршиће се.)

Михаило Аврамовић.

ЗАКОН ПРОПОРЦИЈЕ У ИСТОРИЈИ.

(6.)

Тако и првобитнијег стања несвести много је више него свести; област свести онако је исто мала према области несвести, као и област светлости и осветљенога, према области мрака и неосветљенога у свету. Пошто се наслеђује само оно што је несвесно, и пошто је несвесног у души много више него свесног, то је свуд и увек много више наслеђеног него доцније добивеног; много већи део душе сваког човека јесте наслеђе од целе прошлости. Та иста пропорција свести према несвести, која је у индивидуалној души, јесте и у људском друштву; у њему је увек само мало оних који су свесни потреба и идеала, интереса и путева целог друштва, народа, времена. Тако је и у историји човечанства само

нека далека и моћна судба, независно од људске воље и свести, управљала свима великим људским стварима и деловала на опште промене света. Као што се највише идеје израђују несвесно и невољно у духовима великим, те и свака велика, генијална мисао постаје несвесно и невољно, тако и никоји велики појав и догађај у историји није резултат људске воље и свести; историја човечанства није продукат свесне воље човекове; нема ни једног историјског момента, који се ма кад јавио, коме је човекова свест могла предвидети последице и резултате: сваки проналазак и свако откриће имали су неслућених резултата, буђењем нових снага и откривањем нових путева и оруђа у великој борби историјског човечанства. И све велике духовне, историјске тековине човекове — религија, језик, уметност и др., нису продукти вољне, свесне радње човекове, него су спонтани, несвесни продукти природног кретања и развитка ствари. Ниједно велико откриће, ниједан велики пролазак у историји нису учињени свесно, намерно. Као што је Колумб нехотице, невољно открио Америку, тражећи сасвим друго нешто, и не могући предвидети резултате свог наласка, тако су случајно, т.ј. несвесно, невољно, нађени и сви велики научни закони.

Пошто је од свега другог разума најмање, и пошто је у сваком друштву најмање људи од разума, те се и врло мали део од свих ствари може разумети; и пошто је права слобода основана само на свести и разуму, — то је и слободе врло мало, а много више слепе нужности, морања. Докле год допире област несвеснога, дотле владају морање и нужност; а пошто област несвести обухвата цео неоргански и органски живот и велику већину људског живота, то и област морања обухвата све те регионе; као и разум и свест, тако је и слобода само једна мала тачка у океану морања, неслободе; зависност је најгенералнији факат света. Пошто много више људи ради зато што мора да ради, него зато што то и тако треба да ради, пошто тако много више људских радња

почивају на принципу морања него на принципу требања, слободе, то је код људи много мање моралне, хумане, слободне радње — пошто се прави морал оснива само на слободи — него природног, невољног, неслободног рада; права слобода и моралност онако су исто ретке ствари међу људима, као и правда и истина. Јер велика већина људи само су несвесна и невољна оруђа природе, свога друштва и времена, своје садашњости. Што је виши човек, то му је и дух слободнији од спољних подстицаја и утисака природе, садашњости, друштва, прилика; што је нижи човек, то му је душа све више везана за тело, зависи од њега и служи њему, све више зависи од прилика садашњости, од природе и спољних утисака; те што је виши дух све је више оруђе прошлости, историје, и тим све више орган будућности. Као што дух човеков све мање зависи од спољње природе што је човек даље од првобитног, природног, неисторијског живота, тако и оно nihil in intelectu... важи само за дете и за примитивног човека, који добивају све своје утиске и представе само с поља, из природе, своје садашњости и околних прилика, и само према тим непосредним утисцима и представама стварају своје појмове. Што је човек даљи од тог првобитног живота, што је зрелији, што улази дубље у историју, те што је виши, то јест више везан историјским везама, тим је у уму његову све више онога што му историја доноси. Његово знање, његови појмови и идеје све су више унутрашњи, историјски, резултати историје, све мање чулни, резултати чулног искуства. Велике теорије и идеје историјске — гравитација, еволуција, право, законитост — нису резултати чула, ни чулног искуства, него историје. Модерни човек појима гравитацију не као резултат свог чулног искуства и мишљења, те тиме био виши умом од духова прошлости; појам гравитације он је добио од историје, као духовно наслеђе од ње. Тако, што је историјски прогрес већи, и човек виши и зрелији с њим, у толико му је и дух слободнији од непосредне садашњости.

По томе човек је слободан само онда кад ради независно од притиска садашњости и од својих уских, себичних смерова; и само таква слободна радња јесте морална, те је само права слобода морална, и прави је морал само у слободи: само слободан човек може бити моралан човек. Све друге радње које потичу из морања, из чисто природних себичних, животињских подстицаја, немају моралности у себи. Пошто велика већина људи ради само оно што мора да ради, пошто њихове радње подстичу само нижи, себични мотиви, то се они никад не дижу до слободе, до морала, до треба. По томе, што више разума, свести, то више слободе; по томе, слобода воље претпоставља зрелост човека: слобода се развија у историји и историјом, и са све већим прогресом, са све већом дубином историје и све већом зрелошћу људском и она бива све већа. Слобода воље по томе није ништа друго него покоравање разуму, који све јаче избија из све веће дубине историје.

Пошто је раније генералније и потребније, то је све раније све генералнија потреба, потреба све већег броја ствари.

Сунце је потребно свему што постоји, од његових планета до ума човекова; човек не треба ничему другом осим човеку.

По томе, што је нешто потребније, њега више има, генералније је. Топлота и ваздух најпотребнији су, и њих има свуд; воде има мање од ваздуха, али више од хране.

(Свршиће се.)

Бож. Кнежевић.

АНТУН ФАБРИС.

I.

У једном француском роману који је спадао у најмилију лектиру једне наше старије генерације, или бар озбиљнијег и трезвенијег дѐла њеног, а који је у осталом, без праве уметничке вредности, чак без претенсија на њу, и писан само са извесним политичким и друштвеним тенденцијама; у Лабулеову „Паризу у Америци“ наиме, има фигура једног новинара, додуше нереално рађена, фантастична и апстрактна, али која је остављала јак утисак на наше дечачке имагинације кад смо тај роман случајно као гимназиалци читали. То је фигура Истинића (већ по самом имену, које има да изрази карактер, може се видети у каквим је литерарним традицијама овај роман рађен), новинара који врло трагично схвата свој позив, само мисли на уређивање свога листа и ширење својих здравих и тачних идеја, а сатире се на том послу, троши ту своје преслабо здравље, умире при напорима које сам себи задаје. Ех, на ту фигуру, више него ма на коју другу, подсећао ме је Фабрис; несрећни дубровачки новинар био је као неко оживотворење оне имагинарне, идеалисане егзистенције коју је француски писац створио.

Рођен 5 априла 1864, у Дубровнику и ако пореклом с Корчуле, Антун Фабрис изучи основну школу и гимназију у месту рођења, и после одлично положенога испита зрелости, 1885 године, пође у Беч, на славистику. Редак је то обичај у дубровачких матураната да се одају на славистику, и уопште на философију, која је за њих специално потребна. У својој честој сиромаштини, они се обично записују у правни факултет у којем могу, без практичне штете по довршавање својих студија, и не полазити предавања, не живети стално у Грацу или Бечу,

него просто остати код куће, у Дубровнику, и на тај начин месецима и годинама живети под врло повољним материалним условима, а ипак бити ђаци на неки начин. Фабрис се није за тим обичајем повео. Да ли зато што је сâм јако волео словенску науку, или под утицајем ондашњих својих професора који су њу нарочито препоручивали и гледали да омиле, тек се Фабрис уписа у философски факултет, и ако је био врло слабих новчаних средстава, слабијих него многи његови ондашњи и други другови: „ја сам пошао на универсу су 20 фор. мјесечно“, писао ми је он једном пре три године. Довршивши 1889 године факултет, у којем је нарочито радио код Г. Јагића у семинару, Фабрис би постављен за суплента у спљетској гимназији, и у њој, у главном а с прекидом од једне године кад је био у гимназији у Задру, проведе све време свога наставниковања. Одмах у првим годинама своје наставничке службе, он се узе спремати за „испите оспособљења“ како се то тамошњим званичним језиком каже, за државни, професорски испит како бисмо ми рекли, и у пролеће 1891 предаде Г. Јагићу своју „испитну тему“ о Марину Држићу. Међутим, он, ни тад ни доцније, због незгода новчаних и здравствених, не имаде прилике да тај испит полаже, и цео његов труд остаде узалудан: у јесен 1895 он оставља државну службу и прима се уредништва „Дубровника.“ То је важан моменат у животу нашег јавног радника: он, најпре, може показати мотиве са којих је Фабрис постао уредник, а после, он је био предмет једне кратке новинарске полемике, управо оптужбе на Фабриса и његове одбране. Оптужбу је учинио један непријатељски расположен лист, Фабрис је одговорио на њу, и тај се лист „повукао пред чињеницама и извинио.“ Ствар је, дакле, потпуно на чисто изведена, и своди се на то да Фабрис није изишао из државне службе и примио се уредништва зато што је то као морао „према законима школским“, „који свему одређују рок“ па и његовој суплентури, и што је као „не имајући где и не знајући шта друго да ради“, „по-

нудио се за уредника", како је инсинуација гласила, него просто за то што је хтео да жртвује службу ради уредништва. Баш у то доба кад се примао уредништва а кад је таман почињала нова школска година, директор сињетске гимназије који, мало времена пре тога, из не знам каквих разлога којима је оспоравао Фабрису право на вршење наставничке службе, није најпре хтео потписати његову признаницу на плату, а после, услед жалбе овога на вишу школску власт, морао то учинити и признати му сва оспорена права: директор тај, дакле, позове Фабриса да се врати на своје место, а овај телеграфски одговори: „не примам се". „Председник одбора српске странке у Дубровнику, говорио ми је Фабрис једном приликом, понудио ми је тада уредништво, и ја сам пристао: један је глас само у одбору био противан томе, и да сам то онда знао, додао је он, ја не бих био пристајао".

Фабрис је, дакле, постао уредник „Дубровника". Знате ли шта значи то бити уредник „Дубровника"? Значи — није претерано ни неумесно рећи — бити сâм, без сарадника, без икога који вам може помоћи ма у којој рубрици, имати само по којег случајног помагача или дописника из покрајине, писати све од почетка до краја листа, од наслова уводног чланка до последње „дубровачке вијести" о кретању и крцању домаћих пароброда, радити као човек којега је странка изабрала, узела, скоро погодила да пише и уређује, а ви сад трљајте главу како ћете писати и уређивати! Наши овдашњи новинари, они који уређују неке неписмене листиће београдске, могу се чудити што ми овакав положај уредника истичемо као мучан: „па шта је то тако страшно, могу они рећи, па и ми скоро тако исто пунимо број, и још наш лист излази сваки дан а не једанпут недељно као *Дубровник*"! Знам, али има листова и листова, има разлике између онога чиме се „Дубровник" пуни а чиме њихови листови, који би, у осталом, бољи и кориснији били кад би излазили шест пута мање недељно, па и

седам пута. Да се савесно уреди један број „Дубровника“, да се нажљиво испише и проконтролише све што треба да попуни три стране овога листа које су можда веће него два цела броја поменутих листића, да се ни при једном броју не задоцни у актуалности, да се ни за једно питање о којем је реч не оскудева у аргументацији и подацима, да се у сваком чланку и у свакој белешци погоди тон који треба, и пази на све потребне обзире — потребно је, поред много мишљења, још и много читања, припремања. Потребно је било Фабрису, који је врло високо схватао позив свога листа, да много чита; да чита све листове, словенске и туђе, редом, од првог до последњег; да чита часописе и посебне брошире, расправе и књиге, и стручне, многостручне; да се стално одржава у течају свих ствари српских, словенских и туђих; да непрекидно ради на томе и никад не остави лектиру и послове једнога дана за сутрашњи дан кад друга лектира и послови долазе; да од понедељника у јутру до суботе у вече једну масу, огромну једну хрпу публикација прегледа, прочита, да исподвлачи у њима или запише потребно, да асимилише и у себи прекува све што се јави у јавном животу преко једне недеље дана, и све само зато да у свом листу, може дати израза томе, коментарисати домаће ствари са те тако високе тачке гледишта и са тим тако општим идејама, пружити есенцију свега што треба рећи, срж од сржи, бирано међу бираним. „Нема се времена писати колико треба читати“, говорио је Бјелановић, и Фабрис се врло често сећао те речи, под притиском своје обимне а непрестане лектире; и ми који смо га на послу гледали, знали смо како је то врло тачно. Додајте још да је Фабрис уређивао и „Срђ“, и поред „Срђа“ календар „Дубровник“, и поред тога водио бриге и о „Српској дубровачкој библиотеци“, и уз то био члан неколико локалних друштава, и то члан активан и најпречи, итд., па ћете видети колико је био апсорбован послом, прогутан њиме да не може да дане, да дигне главе.

Тај би посао и дина свалио, и најаче здравље истрошио, а камо ли Фабриса који је био слаб као сенка, блед, жут, увео као вејка! Још на универзитету где је учио много а живео „су двадесет форината мјесечно“, и баш зато што је тако учио а с толиином сумом живео, Фабрис је покварио желудац и истрошио нерве: те две рâне болести развијале су се доцније све више, и од њих су после дошли и врло лемиран сан, и жутица, и све друге немоћи и слабости којих се он целог века није опростио. Слаб и мршав је био да сте му на купању у мору сва ребра могли пребројати. Па и оно лице његово, у осталом озбиљно и достојанствено, са испупченим широким челом, смелим и живим црним очима, правилним носом, карактеристично густим, правим и дугим црним брковима и јачом зашиљеном брадом: оно маркантно и ретко лице под којим је недостајао само бели широки колир па да изгледа какав оживели стари портрет из доба Хенрика IV — мледно ли је било, како би рекли Дубровчани, болешљиво, уморно! И уморан ли је и он скоро увек изгледао, са својим лаганим и тешким подизањем очних капака: па суморан, забринут, тајанствен, ћутљив, и како ћутљив! По цели сат могао је каткад с вама пре седети, па рећи само реч две, најпотребније, оне које не повлаче за собом живљега разговора, и то с паузама и прекидима, као с тешкоћом. Цео живот, бар последњих година, он је махом проводио у суморности; све дане, монотоно и тужно. Такав је он био често и у јутру, на кави, у познатој кафетарији на Пилама која је одавна у књижевност ушла, читајући обично „Нову Слободну Пресу“ и љутећи се на просјаке којих је у Дубровнику као и свуда на југу пуно, и који у непрекидној серији обилазе столове и молитвају своју дугу и лажну просјачку литанију. Такав је био и у редакцији, у подне, на жућкастом кабинету, сав опкољен и засут новинама. Такав, и у вече, нарочито последњих дана у недељи у којима је спремање броја требало потпуно довршити, нетком рецимо, кад је седео за редакциским сто-

лом, на којем су и данас печати што је полицијска власт у познатој „дубровачкој афери" ударила, поред две запаљене свеће, и писао својим мало старачким а меким и пријатним рукописом, док се одоздо, три спрата ниже, са Плаце дупком напуњене светом који је изишао у шетњу, дизао јак и јасан жамор, испресецан ритмичним звуком од облигатног повлачења ногу по лепом и равном плочанику. Суморан је био донета, скоро увек. Та суморност, у осталом, није долазила само од болести, него од стотину других ствари, од несрећних породичних околности на пример: сестра му је пре неку годину умрла, њено дете њему остало на старање: „ја нијесам ожењен, говорио је он, али имам добар дио брига ожењена човјека". Па и та самоћа, ако хоћете, утицала је на њега много: и природа у Дубровнику уз то, која је већим делом суморна. Колико је год Дубровник у лето, поред свих врућина, леп, ведар, вечито обасјан, толико је он у зиму, па каткад мало и у јесен, поред све благости климе, монотон, тужан, меланколичан. Кад удари понеки пут она дуга и јака киша која је по дужини и непрекидности род провербиалној киши у Котору за коју је некакав Енглез, кад је, дуго година после свог бављења у том далматинском граду, срео у Лондону неког капетана из тих крајева, питао да ли још пада; киша која вас, чим дођете у њено доба у Дубровник, одмах љубазно дочека, учини с вама познанство, и постара се да оно буде што дуже и трајније; која вам, лијући као чесме на које у овом граду једнако наилазите, дâ кишобран у руке а ноге задржи у води, и пусти вас тако да идете цео дан по води и мокроти и на Плаци, и на Пилама, и на Плочама, и кад се пењете уз Коно̄, по уским каменим степеницама с којих лије вода па вам се чини као да се пењете уз водопад; — кад та киша понеки пут почне, како ли мали и затворени Дубровник изгледа суморан, и како је тешко тада живети у њему! А Фабрис је скоро цео век у њему провео. Каткада је тражио лека томе, тој општој суморности од болести, несреће, од света. Тражио је ве-

селости, тражио је да би растресао живце, говорио је да је она врло потребна у дубровачкој „арији“ (ваздуху) која је опасна за нерве, а и иначе волео ју је и уживао у веселим разговорима и људима; и ишао је радо на забаве и седељке, у Штионицу и Радничко друштво, зими, о карневалу нарочито, његовом карневалу како га је волео звати, и веселио се — само је и у тој његовој веселости било нечега очајног, мало необузданог.

Можете мислити како је било Фабрису, који је као приватан човек толико патио, кад је уза све то имао да претрпи и познате вам патње као политичар, као јаван радник. Знате већ његово тамновање, познато широм белога света, у дубровачком Кармену, под бедемима старога града, које је довршило његов преслаби живот. Али сем њега било је и сваковрсних мањих незгода којима је он био изложен као смели уредник једног вазда опозиционог листа, и он је нпр. често пута могао страховати да га не нападну, ноћу, кад се без револвера враћао из града својој врло удаљеној кући. А требало је често бити консеквентан и смео, у оној по Србе страшној политичкој атмосфери у Дубровнику од 1899 на дуго на овамо, која се дај Боже поменула а не повратила; а Фабрис је био смео (то су му и противници признавали), и против својих интереса често, и у пркос разноструким опасностима.

Још свему томе додајте оно што га је највише пекло, његову унутрашњу патњу, опет као јавног радника, то што је гледао како бедно стоје српске ствари, упркос свима плановима и тежњама његовим. Као патриота, желео је пуно; као политичар, тражио је позитивне путове да ма најмању жељицу оствари, бадрио је да се створе ма у колико повољније прилике за наш злосрећни народ, ма само толишно да се лакше и срчаније издржи даља борба, а сваким даном гледао је како, поред местимичног и спорадичног подизања главе, народ његов пада, малаксава, одустаје од борбе, губи терен који је једанпут тобож чврсто ухваћен. Са својим свесрдним а

скромним, стварним патриотским жељама, он често није био задовољан ни стањем у Далмацији, ни стањем у осталим српским покрајинама. Дубоко уверен да се све српске ствари могу подићи само ако се са српске стране ради консеквентно, истрајно и непрекидно, а само по позитивним, реалним путовима, ако у том раду уделују све српске покрајине, свака на свој начин али све хармонично, сообразно, уједињено, и ако све иде непосредно циљу, и правом, најкраћом линијом, он је тешко гледао честе примере у јавном животу српском кад се од те линије удаљавало. Њему је тешко падало кад је виђао у Дубровнику, у његовом Дубровнику који је он тежио сав посрбити, у српском смислу васпитати, у здравим политичким идејама образовати, како се понекад и у српским круговима фриволно мислило, нездраво политички радило; или како се каткад у Далмацији, у крилу српске странке, после смрти Бјелановића, који је држао све чврсто у својим рукама, долазило до раздора, до врло рђавих последица, до последица убитачних како је он овда онда помишљао („фунерȏ[1] Бјелановића је фунерȏ српске странке", говорио је он који пут, својим кратким, простим, а крепким и сентенцијалним стилом); или како се, напослетку, у Србији, чију је културну моћ и претежни утисај високо ценио, често радило и делало наопачке, сасвим противно оном што треба. Бунила се против тога његова мало (ако су ови изрази дозвољени) ауторитарна и деспотична природа, његов преки темпераменат као у каквог малог кнеза из времена Препорођаја, који би, да је могао, све потчинио, ма и суровијим начином, једној идеји, својој идеји, и то и јесте његова мука била што му је снага мала, слаба, трагично слаба и прометејски закована за стену са које не може да мрдне, и где јој никакви напори, никакво отимање не помажу.

Фабрис вам је био chevalier de la triste figure како се у „Дон Кихоту" каже, и сваки онај који га је

[1] Пратња.

добро познавао и у разним моментима виђао, сећаће га се у суморној и црној боји дуже но у којој другој, и вероватно ће га замишљати, кад се његове слике сети, како прав и усамљен шета по Лападу, под Горицом светога Влаха, и иде ка Михâјлу, старом дубровачком гробљу, по том најсуморнијем крају дубровачког земљишта који је њему најмилији био и који је најверније одговарао његовој природи и судбини.

(Свршиће се.)

Павле Поповић.

ТРИЈЕБИТЕ КУКОЉ!

(Штампа у Србији.)

[Без коментара, ми доносимо и у нашем листу, ради велике важности његове, чланак који је о нашој штампи објављен у 45 броју „Дубровника“ од ове године. Зло на које се у том чланку указује тако је велико; чланак је с друге стране тако родољубиво, мудро и благородно написан, да се ми не устежемо одступити од досадашњих навика и донети овај туђ рад о стварима које су исто толико књижевне колико и политичке природе. „Српски Књижевни Гласник“ говориће, у осталом, и сам о овој ствари; али је добро да се реч која је и у нашој отаџбини сваком честитом и паметном човеку на уснама чује прво из несумњиво непристрасних и братских уста Срба ван краљевине.

Чланак доносимо у целини, онако како је у „Дубровнику“ објављен.]

У временима, кад је у Србији све ишло наопако, залуд је било упирати прстом у једно од многих зала. Али данас, кад је сунце лијепих нада обасјало српску круну и народ, тешко нам је и претешко гледати на свакидање стидне појаве у великом дијелу београдске штампе. То је зло горе данас но игда, а то кад се сравни данашње стање ствари са негдашњим.

Не може бити поштена и правог Србина, а да му

срце не прекини од огорчења гледајући, како програм великог броја новина излази у ствари на доказивање, како Србија није достојна краља Петра, већ како би заслуживала каквог Нерона, како за Србију није устав но канџија, како у Србији нема ни једне поштене душе, како љубав роду своме може наћи израза само у пљувању на народне светиње и српски образ, и напокон, како се богаство српског језика састоји искључиво у обиљу безобразних ријечи.

Зар да се то трпи данас, кад Србија има све увјете за напредак! То мора да престане под сваку цијену.

Кукоља има у свакој пшеници а ми се не бисмо обазирали на те појаве, кад не би било опасности, да настрада и оно, што је здраво.

Погледајте само, како се народ по Београду просто отимље око тих новина. Ни најсиромашнији не жали потрошити 20 и више пара, да купи дневно по 4 и више новина. По томе изгледа, да је куга већ заразила добар дио народа, јер он чак жртве приноси, да срче отрови што више.

А то је баш оно, што је при свему најжалосније. Нијесу то црви, који су се искотили на мрцини, који ће је пождерати а онда и липсати. Овдје се ради о зарази отровних микроба, који је разносе по здравом народу. Ту кугу подржавају чак и иначе озбиљни људи упуштавајући се у расправе са тим новинама. Има их чак таквих, који и озбиљне радове предавају јавности преко њих. Ово најбоље доказује, како је кукољ угушио пшеницу, како се почимљу пометати појмови о поштењу, части и дужним обзирима, и у опће како је црв загризао већ у темеље друштва и државе. Нигдје се на свијету суразмјерно не читају дневне новине као у Београду, а кад су те новине већином окужене, кад из сваког ретка сипљу отров, промислите, колико је зло.

Нек се ово не узме за пријекор, али да би се код нас Срба Приморапа дрзнуо лист а ма и иигли један пут написати нешто од онога, што се сваки дан у Бео-

граду пише, он би престао бити у опће чланом друштва. А ипак нијесмо ни ми орлови у моралу.

„Да не може бити другчије, да је крв народа искварена, ћутали бисмо. Али кад може нпр. „Трговински Гласник“ уза сву опозицију, што прави по кад и кад влади, онако честито писати, да га се свуда по Српству а и даље радо чита, све и ко се с њим не слаже, не појмимо, зашто треба да неки други листови заборављају на најпростије васпитање и обзир. А српски су листови и једни и други. Крв је још здрава у Србији, можда и здравија него ли код нас: чему се пуштавају људи тровати?

Овај нам је пријекор у толико тежи, што би новинари у Биограду по свом позиву и приликама могли и морали бити наши учитељи, просвјетитељи читавог Српства. Гдје се ми остали Срби морамо крваво мучити, да издржимо и једну недјељну новину, у Биограду се баца новац за смртоносну отров. Биоград, који има све увијете, да буде културно средиште читавог јужног Словенства, управ сунце просвјете и напретка српског, како може да трпи стидне појаве у својој штампи? Ове су дотле народ дотјерале, да у опште не ће ни да чита озбиљно, корисно и лијепо, не ће да зна ни за Српство изван Биограда, а напротив ужива, кад се ма ко простачки изгрди или каква срамотна клевета изнесе. И чим је гаднији безобразлук, уживање је веће. Баш зато ни не могу успијевати корисни листови. И, ако није лист добро фундиран новчано, све луче знања и дара могле би на њему радити, пропашће. Најгори биоградски листић боље пролази од најозбиљније и најболе уређеног.

Нема друге, мора све да устане против те срамоте а уједно и велике опасности. Залуд је ограничавање слободе, јер је слободна штампа потребита у уставној држави.

Народ, све оно што је честито и поштено, мора да трijеби кукољ. Није тешко пресудити, које новине треба чистити. Нек их нико не купује, нико не чита, нико не пише у њима, нити се на њих осврће, оне су готове. И

штампари би могли доста да помогну, а исто тако власници јавних локала.

Ту треба повести живу агитацију а почети морају људи свију странака и то они, који су били најмање изложени нападајима а највећи углед уживају и у својој странци и изван ње. Једино се тако може зло излијечити или барем стати на пут горему.

Признајемо, да то зло има својих дубљих узрока, али ће брзо помоћ, у колико се да, само овај начин донијети.

Слобода штампе није за то, да се уштеде трошкови за канализацију Биограда.

*

Овај искрени и брацки савјет неможе а да не нађе брацког одазива. Биоград је то дужан себи, краљу и читавом Српству. А што смо се баш ми усудили, да свој глас дигнемо, то је с тога, што брацки осјећамо и дијелимо радост и жалост сваког Србина а нарочито своје браће у краљевини, а онда што смо мислили, да је умјесније, да приговор дође са стране, и то брацке.

(„Дубровник“.)

ФЛОРЕНТИНСКЕ НОЋИ.

(5.)

И то је зар цела историја? викну наједаред Марија, и диже се страсно.

Али Максимилијан је опет благо спусти, значајно метну кажипрст на своја уста, и шапташе: Мирно! Мирно! Не говорите ни речи! Лезите опет лепо и мирно, а ја ћу вам испричати реп те историје. Само ме нипошто не прекидајте.

Пошто се још мало удобније наслонио у својој столици, настави Максимилијан овако своју причу:

Пет година после овог догађаја дошао сам први пут у Париз, и то у врло чудноватом периоду. Французи су

баш одиграли своју Јулску Револуцију, а цео је свет пљескао. Тај комад није био тако ужасан као раније трагедије Републике и Царства. Само је неколико хиљада лешина остало на позорници. А и политички романтичари нису били врло задовољни, и објавили су један нов комад у коме ће потећи више крви, и џелат добиће више посла.

Париз ме је врло развесељавао ведрином која се тамо опажа у свима појавама, и која утиче и на са свим мрачне духове. Чудновато! Париз је позорница на којој се представљају највеће трагедије светске историје, трагедије на које кад се сете, чак и у најзабаченијим земљама задршћу срца, и овлаже се очи; али гледаоцу тих великих трагедија догађа се овде у Паризу као што се мени једанпут догодило у позоришту Porte Saint-Martin кад сам гледао представу „Tour de Nesle"-а.[1] Седео сам иза једне даме која је носила шешир од ружичасто црвене газе, и тај шешир био је тако широк да ми је затворио сав изглед на позорницу, да сам све што се тамо представљало, видео само кроз црвену газу овога шешира, и да су ми се, дакле, све грозоте „Tour de Nesle"-а појавиле у највედријој ружичастој светлости. Да, постоји у Паризу таква ружичаста светлост која за блиског гледаоца разведрава све трагедије, да му тамо уживање живота не би загорчало. Шта више, и грозоте које је човек у свом срцу донео у Париз, изгубе онде своју страхобну језовитост. Болови се на чудноват начин ублаже. У том париском ваздуху све ране лече се много брже него на другом месту; има у том ваздуху нешто тако великодушно, тако нежно, тако љубазно, као и у народу самом.

Најбоље ми се на том париском народу допала ње-

[1] Позната драма Диме Оца из год. 1840. Садржај је у овоме: По заповести жене и снахе Луја X, француског краља (син Филипа Лепог, живео у 14 веку), једног младог човека, сашивена у врећу, баце у реку; али он утекне. Комад је био чувен још и због тога што је Гаiарде тврдио да га је он написао.

Пр.

гова учтивост и његова отмена спољашност. Слатки, ананаски мирисе учтивости! Како си благотворно опорављао моју болну душу која је у Немачкој прогутала толико дима од дувана, смрада од киселог купуса, и грубости! Као Росинијеве мелодије одјекивале су у мом уху уљудна извињавања једног Француза који ме је, онога дана кад сам дошао, на улици само мало гурнуо. Усхићен сам се скоро од толико слатке учтивости, ја који сам био навикао на немачки простачке и неизвињене ударце у ребра. За време прве недеље мога бављења у Паризу с намером тражио сам да ме неколико пута гурну, само зато да уживам у музици тога извињавања. Али не само због те учтивости него већ и због свог језика француски народ има за мене извесну боју отмености. Јер, као што знате, код нас на северу француски језик спада у атрибуте високог племства, с говорењем француског језика спојио сам још од детињства идеју отмености. И једна париска дама de la Halle говорила је француски боље него каква немачка калуђерица са шесет и четири претка.

Због тог језика који му даје отмену спољашност, француски народ, у мојим очима, има неку љупкост из басана. Томе је разлог друга једна реминисценција из мога детињства. Прва књига из које сам учио да читам француски, биле су Лафонтенове басне; наивно разборити разговори у њима удубили су се у моју душу, и никада се неће моћи изгладити; и кад сам сада дошао у Париз, и свуда чуо да говоре француски, стално сам се сећао Лафонтенових басана, непрестано сам мислио да чујем добро познате гласове животиња; час је говорио лав, затим опет говорио је вук, тада јагње, или рода, или голуб, не ретко чинило ми се да чујем и лисицу, и, у моме сећању, пробудиле су се каткада речи:

Eh! bonjour monsieur du Corbeau!
Que vous êtes joli! que vous me semblez beau![1]

[1] Ех, добар дан, господине Гавране!
Како сте лепи, како ми изгледате красни!

А такве реминисценције из басана још су се много чешће будиле у мојој души кад сам у Паризу долазио у онај виши регион који се зове свет. То је био баш онај свет који је покојном Лафонтену давао типове за његове карактере животиња. Зимска сезона почела је ускоро после мога доласка у Париз, и ја сам узео учешћа у салонском животу, у коме се онај свет врти мање или више весело. Као најзанимљивија страна тога света фрапирала ме је не само једнакост у финим обичајима која тамо влада, него још више разноликост њених саставних делова. Каткада, кад сам у каквом великом салону посматрао људе који су се, мирољубиво, тамо скупили, мислио сам да се налазим у оним дућанима реткости у којима се, једна поред друге, измешане одмарају реликвије свију времена: грчки Аполон поред кинеске пагоде, мексикански Вицлипуцли крај готичког Ecce homo, египатска божанства са псећим главама, свете фигуре од дрвета, од слонове кости, од метала, итд. Ту сам виђао старе мускетаре који су некада играли с Маријом Антоанетом, републиканце благих обичаја које су обожавали у Народној Скупштини, монтањаре без милосрђа и без мрља, бивше директоријалце који су имали свој престо у Луксембургу, великодостојнике Царства од којих је дрхтала цела Европа, моћне језуите Ресторације; укратко, све сама извештала, окрњена божанства свију времена, и у која нико више не верује. Имена урличу кад се дотакну, али људе види човек како мирољубиво и пријатељски седе један поред другога, као старине у споменутим дућанима на Волтеровом Пасипу. У германским земљама где се страсти теже могу дисциплиновати, заједнички друштвени живот тако хетерогених лица био би нешто са свим немогуће. Код нас на хладном северу ни потреба говора није тако јака као у топлијој Француској где највећи непријатељи кад се нађу у једном салону, не могу да намргођено ћуте. У Француској је и тежња за допадањем тако велика, да свако ревносно гледа да се допадне не само пријатељима него и непријатељима.

Ту је вечито кочоперење и усипијање, и жене морају овде ваљано да се потруде да мушке надмаше у кокетерији; али им то ипак полази за руком.

С том примедбом нисам мислио ништа рђаво, нарочито ништа рђаво у погледу француских жена, а најмање у погледу Парискиња. Ја сам највећи њихов обожавалац, и ја их обожавам због њихових мана још много више него због њихових врлина. Не знам ништа згодније од легенде да Парискиње долазе на свет са свима могућим манама, али се на њих смиловала једна вила, и она даје свакој њиховој погрешки неку маћију која чини да погрешка постане чак нова драж. Та дивна вила јесте Грација. Да ли су Парискиње лепе? Ко може то да зна? Ко може да прозре све интриге тоалете, ко може да види да ли је све истинито што проказује тил, или да ли је лажно оно што нам разметљиво показује набрана свила? И кад оку пође за руком да продре кроз љуску, и кад смо већ на путу да испитамо језгро, оно се одмах увије у нову љуску, па после опет у нову, и тим сталним мењањем моде исмевају оне оштрину мушких погледа. Да ли су лепа њихова лица? И то је тешко дознати. Јер све њихове црте на лицу непрестано се крећу, свака Парискиња има хиљаду лица, једно насмејаније, духовитије, љупкије од другога, и доводи у забуну онога који хоће међу њима да изабере најлепше лице, или чак да нађе оно које је истинско. Да ли су њихове очи велике? Шта ја знам! Ми не испитујемо много калибар топа чије нам ђуле односи главу. А кога не погледају те очи, бар га засене својом ватром, и он је задовољан што се налази ван њиховог домашаја. Да ли је простор између носа и уста код њих широк или узан? Каткада је широк, кад напрће нос; каткада је узан, кад се њихова горња усна несташно прописе. Да ли су њихова уста велика или мала? Ко може да зна где престају уста, а почиње осмејак? Да би се могла донети тачна оцена, потребно је да се оцењивач и предмет оцене налазе у стању мировања. Али ко може да буде миран уз једну Парискињу, и која

је Парискиња икада мирна? Има људи који мисле да могу са свим тачно да посматрају лептира кад га иглом прободу, и причврсте на хартију. То је баш исто толико лудо колико и свирепо. Причвршћени, мирни лептир није више лептир. Лептира ваља посматрати кад се лелуја око цвећа... а Парискињу ваља посматрати не код куће где је причвршћена иглом у грудима, него у салону, на вечерима, и баловима, кад са везеним крилима од газе и свиле лепрша под сјајним кристалним крунама весеља! Тада се појављује код њих нека чежња за наглим животом, нека жудња за слатком омамом, пожуда за пијаношћу, услед чега се скоро страхобно пролепшају, и добијају неку драж која нашу душу у исто доба и очарава и потреса.

Та жеђ за уживањем живота, као да их већ идућег сата смрт позива са бистрог извора уживања, или као да ће тај извор усанути већ идућег сата, та журба, та наглост, то безумље Парискиња које се показује нарочито на баловима, подсећа ме увек на причу о мртвим играчицама које се код нас зову „вили“. То су младе невесте које су умрле пре венчања, али су незадовољену жељу за играњем у срцу сачувале тако силно, да се поћу дижу из својих гробова, скупљају се гомилама на друмовима, и тамо у поноћи играју најдивља кола. Окићене својим венчаним хаљинама, с венцима на глави, са сјајним прстењем на бледим рукама, језовито насмејане, неодољиво лепе, ове вили играју на месечини, и играју тим бурније и необузданије што више осећају да је време, допуштено за играње, истекло, и да поново морају сићи у ледени гроб.

На једној вечерњој забави у Chaussée d' Antin ово ми је опажање врло дубоко потресло душу. Било је то једно сјајно вече, и ништа није недостајало од уобичајених ингредиенција друштвених забава: било је доста светлости да човек буде осветљен, доста огледала да човек може да се посматра, доста људи да се човек угреје од гурања, доста шећерне воде и леда да се раз-

лаци. Почело се с музиком. Франц Лист дао се догурати на фортепиано, погладио је своју косу у вис преко генијалног чела, и отсвирао је једну од својих најбриљантнијих битака. Из дирака, изгледало је, као да тече крв. Ако се не варам, свирао је један пасаж из „Палингенезија“ Баланша[1], чије је идеје преносио у музику, а то је врло корисно за оне који дела тога чувеног писца не могу да читају у оригиналу. После тога свирао је „Пут на вешала“, „La marche au supplice“, од Берлиоца, онај дивни комад који је тај млади музичар, ако се не варам, компоновао ујутру на дан своје свадбе. По целој сали побледела лица, усталасане груди, тихо дисање за време паузе, и најзад бурно пљескање. Жене су увек као опијене кад год им је Лист штогод свирао. С бешњом вољом предадоше се оне тада игрању, ове салонске вили, и ја сам имао муке да се из ове гурњаве спасем у једну побочну собу. Овде су се коцкали, а на великим столицама одмарало се неколико дама које су посматрале коцкање, или су се бар чиниле да их коцкање интересује. Кад сам прошао поред једне од тих дама, и кад је њена хаљина додирнула моју руку, од шаке па све до горе до рамена осетио сам лаку трзавицу, као од слабог електричног ударца. Али ударац је са највећом силином прошао кроз цело моје срце кад сам спазио лице ове даме. Да ли је то она, или није? То је било оно исто лице које је, по облику и сунчаној боји, личило на какво античко дело: само није више било тако мраморно чисто и мраморно глатко као некада. Оштро око могло је на челу и на образу видети неколико малих набора, можда су то биле ране од богиња које су, овде, са свим подсећале на оне фине мрље какве се обично налазе на лицу статуа кад су неко време биле изложене киши. Била је то и она иста црна коса која је, као гавранова крила, покривала слепочице у глатким овалима. Али кад се њено око сусрело с мојим, и то у оном добро познатом погледу у страну

[1] Пјер Симон Баланш, из Лиона (1776—1847), филозоф мистичко социјалистичког правца.

чији ми је брзи одсев увек тако загонетно нарао душу, тада нисам дуже сумњао: — то је била госпођица Лауренција.

Отмено пружена у својој столици, у једној руци кита цвећа, с другом руком нагнута на наслон столице, госпођица Лауренција седела је недалеко од картанког стола, и изгледало је да је сву своју пажњу посветила картама. Отмено и гиздаво било је њено одело, али ипак са свим просто, од белог атласа. Осим гривне и бисерног броша није имала другог накита. Мноштво чипака покривало је младе груди, покривало их је скоро пуританскп до врата, и у том простом и пристојном оделу чинила је дирљиво пријатан контраст с неким старијим дамама које су, шарено накиђене и блистајући у дијамантима, седеле поред ње и меланхолички изложиле погледима голе рушевине својих некадањих дивота, место где је некада била Троја. Још непрестано изгледала је дивна и умиљато мрзовољна, био сам неодољиво привучен њој, и ја, најзад, станем иза њене столице, горећи од жудње да с њоме говорим али одбивен малодушном осетљивошћу.

Стајао сам по свој прилици већ дуже времена, ћутке, иза ње, кад је она, наједаред, из свога букета извукла један цвет, и не осврћући се на мене, пружила ми тај цвет преко свога рамена. Чудноват био је мирис тога цвета, и он ме је на свој начин зачарао. Осетио сам се решен свих друштвених формалности, и било ми је као у сну када се чине и говоре ствари којима се човек и сам чуди, и кад наше речи, шта више, имају детињски, поверљиви, и обичан карактер. Мирно, равнодушно, немарно, као што то бива код старих пријатеља, нагнух се преко наслона њене столице, и шанух у уво младој дами:

Госпођице Лауренцијо, а где је мајка с бубњем?

„Умрла је“, одговори она истим тоном, исто тако мирно, равнодушно, немарно.

После кратке паузе нагнем се опет преко наслона

столице, и шанем у уво младој дами: Госпођице Лауренцијо, а где је учени пас?

„Одбегао је у широки свет“, одговорила је она опет истим мирним, равнодушним, немарним тоном.

И опет после кратке паузе нагнем се преко наслона столице, и шанем у уво младој дами: Госпођице Лауренцијо, а где је кепец, господин Тирлити?

„Он је код дивова на булевару du Temple“, одговори она. Али тек што је изговорила ове речи, и то опет истим мирним, равнодушним, немарним тоном, а њој приђе један озбиљан стар човек високог војничког раста, и саопшти јој да су дошла њена кола. Дижући се полако са свога седишта, она се обеси њему на руку, и, не бацивши мени ни један једини поглед, остави с њиме друштво.

Кад сам домаћицу која је цело вече стајала на улаcку главне сале, и раздавала своје осмејке онима који су долазили и онима који су одлазили, запитао за име младе даме која је баш сад отишла са старим човеком, насмеја ми се она весело у лице, и рече: „Боже мој! Ко ће да зна све људе! Њега познајем исто толико мало...“ Ућутала је, јер зацело је хтела рећи: исто толико мало као и мене, кога је тога вечера такође први пут видела. „Можда ће ми, приметим ја, господин ваш муж моћи дати обавештења; где бих га могао наћи?“

„У лову код Сен Жермена“, одговори дама уз још јачи смеј, „јутрос је отпутовао, и вратиће се тек сутра у вече... Али чекајте, ја познајем некога који је много разговарао с дамом за коју разбирате, не знам му име, али можете се лако распитати за њега ако питате за онога младића кога је господин Казимир Перие, не знам где, ударио ногом.“

Ма како да је тешко распознати некога по томе што га је министар ударио ногом, ипак сам ускоро пронашао овога човека, и затражим од њега ближих података о чудноватом створењу које ме је толико интересовало, и које сам умео да му опишем довољно јасно.

„Да“, рече ми младић, „познајем је сасвим тачно, разговарао сам с њоме на више вечерњих забава“ — и он ми понови читаву гомилу безначајних ствари којима је њу забављао. Нарочито му је пао у очи њен озбиљан поглед свагда кад јој је рекао неку ласкаву реч. Исто тако није се мало чудио што је увек одбијала његов позив да игра кадрил, и то, одбијала га је уверавајући га да не уме да игра. Име, и прилике њене, није знао. И нико, колико год сам се распитивао, није умео да ми о томе штогод ближе саопштити. Узалуд сам јурио кроза све могуће вечерње забаве, нигде нисам могао понова наћи госпођицу Лауренцију.

(Свршиће се.)

Х. Хајне.

(С немачког превео М. Ив.)

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Dr. Драг. М. Павловић. *Прилог историји Кочине Крајине и Михаљевићевог фрајкора*, по грађи из бечких архива (Из Гласа LXVIII Срп. Краљ. Академије, стр. 109—158).

(Крај.)

Толико о овој расправи у колико се тиче питања што се наслањају на раније познату грађу историјску, која никако није употребљена, или ако је тога било, није учињено како треба. А сад остаје да покажем каква је ова расправа у погледу нове грађе прибране из бечких архива и како је ова употребљена.

Расправа Г. Павловића има карактер архивског рада. Бар тако ју је писац обележио у натпису, и то је, нема сумње, најглавнији разлог што је добила места у Академијину Гласу. Зато се и на том питању треба задржати, а у толико пре што се у нас још тачно не зна шта је архивски рад и у чему је његова права вредност за историју. То се најбоље може судити по томе што се овој расправи приписује карактер архивског рада историјског.

Вредност архива и архивског истраживања несумњиво јесте велика за историју. Бар при данашњем недовољном броју познатих докумената, за онај припремни рад историјски, о коме сам у почетку овог прегледа рекао да се на њему заснива право обрађивање историје као науке, непозната и још неиспитана грађа сачувана по архивима и библиотекама, јесте једини извор, а њено проучавање једини начин да се једном дође до праве историје. За историчаре пак, архивско истраживање, са богаства тема и повољних погодаба за рад, који ће бити од користи за каснију обраду праве историје, јесте поље врло широко и богато, слично каквом новом и непознатом крају погодном за научну експлорацију. Специјално за српску историју архивско испитивање у толико је више потребно што ми без њега уопште не можемо доћи ни до добре ни до потпуне историје, јер досадашње познато градиво прво јесте недовољно, друго већи део његов нису подаци у сваком погледу тачни и поуздани, и треће многима и од оних које сматрамо за тачне, треба испитати праву вредност на основу разматрања њихових оригиналних извора, а то су документи по архивима и библиотекама.

Дакле, због недовољне грађе, а и због правца у коме се развија наша историографија, паметан и темељан рад на обради многих периода наше народне историје не може се замислити без претходног архивског истраживања. Али и поред свег свог значаја, архиви и библиотеке имају и слабих страна за оне који их довољно не познају. Као што сам рекао горе, сва грађа тамо сачувана није тачна нити употребљива. И тамо, као и међу познатим документима има неупотребљивог материјала, било што подаци нису производ тачног посматрања, било што су апокрифни или и намерни фалсификати, које треба одбацити. А има и релативно тачних докумената, али се њихов карактер не види на први поглед, него је потребан читав низ критичних операција, док се не дође до тога да се одреди релативна вредност сваком од до-

кумената, на који истраживач наиђе у току свог истраживања. И то критично разматрање у току архивског истраживања има извршити како онај што нову грађу истражује зарад њеног публиковање у каквој збирци, тако и онај други што је прибира ради обраде неког питања историјског, као што је ово радио Г. Павловић, и то у овом другом случају много више него у првом.

Према томе историчарев архивски рад није само преписивање докумената у архиву него сав онај претходни посао историјске анализе, којом се долази до тачних података. Ту се поред изналажења њихова има извршити и спољашња и унутрашња критика, којом ће се документима утврдити порекло, проучити прилике у којима је постао, сазнати тачност главног и споредних факата, њихов међусобни однос, писчева концепција, могућност његовог тачног посматрања и одабирања елемената потребних за обележавање факата, искреност писчева итд., тако да историчар после овог претходног посла, исто као и после извршене анализе над познатим документима, има још да за податке конструише оквир историјски, појединa факта да доведе у везу и на основу елемената да створи целину, расправу, у којој ће сваки податак имати оно место, које му припада по узрочности.

У погледу овог претходног рада, архивско испитивање има једно преимућство над радом по већ објављеним подацима. Оно постоји у томе што историчар истраживач лакше упознаје све околности које су му потребне да оцени тачност докумената. Он одмах види има ли посла са оригиналом или с копијом, лакше јој пронађе извор постанка, лакше уочава утицаје који деформишу казивање писчево и нарочито концепцију, а остали подаци, у чијој се средини нађе онај који га интересује, служе му као непосредни коментар. Помоћу тих података боље се упозна личност писчева, њен карактер и склоности к истини или к лажи, лако се упознаје његова средина, и према томе преко докумената историчар по-

средним путем, лакше се упознаје с историјским чињеницама, лакше и тачније посматра догађаје.

Овако израђена архивска расправа представља извор за нова испитивања историјска. Таква је расправа заиста основ за даљи рад на тим питањима и грађа за научну историју. Да би пак научне расправе заиста послужиле томе, писци њихови од своје стране чине све како би олакшали посао својим последницима. Због тога они тачно двоје садржину из докумената од својих разлагања и закључака, обележавајући свагда тачан извор сваког факта и сваког става у својој расправи. У озбиљним расправама рађеним по архивским изворима ког било архива, па и бечких, читалац може знати за сваки став чији је, за сваки податак из кога је документа и за сваки документ у ком се одељку архива налази, у ком је регистру, у којој фасцикли или свесци, тако да га заинтересовани у првој прилици може наћи и користити се њим за своју студију. Поред тога, ако је податак од већег интереса за које од расправљаних питања, читалац ће дознати из расправе и друге појединости, које су му потребне ради даљег обавештења, дознаће је ли документ оригинал, препис или превод, чији је овај и по чијем је наређењу извршен; ако је писмо, чије је, зашто је писано, коме, кад је стигло коме је намењено итд. И у свима овим расправама, као и у оним рађеним на основу већ познатих података, све ово не чини се из какве пусте беспослице, него из потребе, коју исто толико осећа писац колико и читалац. Први то чини зато што на тај начин полаже рачун о свом раду и што као објективан научник сâм пружа могућности свакоме да га контролише, и што свим тим означавањем нарочито хоће да олакша рад свом последнику у даљем испитивању. Други пак у таквом раду налази могућности да лако контролише писца и користи се подацима из расправе, а за детаљнија разматрања, према датим ознакама, обраћа се непосредно извору и проучава оно што му се чини да је нетачно или нејасно у претходника његова.

Ето тако се ради у озбиљним архивским и историјским расправама. Али тако није урадио Г. Павловић. Он није учинио ништа чим би свој рад обележио као критичан и поуздан основ за даљи рад. Он је радио све противно горњем.

Из излагања у његовој расправи види се како у документима из бечких архива о Кочиној Крајини, о фрајкорцима и о емиграцији има доста нових података, али се не види да су они претходном критиком оцењени и пречишћени, а још мање да су сређени по узрочности и јасно изложени. Они су сви узети као тачни, и ако нису такви; садржина им је површно разматрана и нејасно саопштена; по више докумената неповезивани су једни за друге тако да се не зна шта је из кога узето; не разазнаје се шта је документ а шта пишчево разлагање; за многе закључке не види се из чега проистичу, јер немају ослонца у подацима из расправе. У овој расправи, као и у другим расправама Г. Павловића, не види се обележен карактер ни место докумената где се налазе; за мноштво факата, који несумњиво потичу из различних докумената везан је по какав навод који им ни мало не одговара, или се никако и не зна откуда су и који су им извори; а има и таквих места где се горе у тексту говори једно, а доле у примедби, на коју се позива, реч је о нечем са свим другом. И кад се још уз то узме да у расправи има очигледне противуречности у подацима који говоре о једном истом факту, међутим се обоји саопштавају као тачни, да има неразумљивих коментара и нејасног излагања врло јасних ствари — може се појмити како велика збрка влада у њој и како она мало служи оном чему ју је писац наменио.

И тих недостатака у овој расправи има не мало него чак и сувише према њеној величини. А то су оне погрешке што их читалац не би могао очекивати ни у најслабијима од оних историјских расправа из годишњих средњешколских извештаја, о којима сам недавно писао у овом листу. То су елементарне погрешке чак и за почетнике

недовољно упознате са захтевима једне научне расправе, а не недостаци једног архивског рада, који треба да стоји изнад обичних историјских расправа, како у погледу тачности употребљеног градива тако и у погледу сигурности закључака. Те пак елементарне погрешке у оваквом раду јесу узрок да се критичар у оцењивању ове расправе и при најбољој вољи не може задржати на разматрању питања узетих у претрес, пошто је сав рад, што претходи конструкцији целине из података, нетачан и за осуду. Да се пак види какав изгледа тај претходни рад, каква је историјска критика, и какви су јој резултати, ја ћу овде навести по неколико примера од сваке врсте.

Г. Павловић, на пример, вели и тврди на 123 страни како у месецу марту „...генерал Вечеј који је имао да позове Кочу и да му лично саопшти одликовање царево, није смео то учинити, јер је из Београда против Коче *послат био* Дели-Ахмет, чувени турски јунак, са неколико стотина Турака“, међутим одмах на следећој страни пише да се „...Дели-Ахмет много доцније, скоро на *читав месец дана касније*, кренуо против Коче“ (стр. 124).

На овој другој страни, говорећи о трећем Кочину нападу на Турке у багрданској клисури, Г. Павловић вели о Кочи како „поби *све* пратиоце и оте цео транспорт“, а одмах у другој реченици после тога тврди да „*остатак пратње транспорта* побеже у Ћуприју“.

На тој истој страни Г. Павловић пише: „Лајтнант Брановачки, који се десно код Коче *одмах после боја*, лично(!) је видео 70 мртвих Турака“, а мало даље, опет на тој страни, прича како „из Багрдана Брановачки оде *у Јошаницу*, где се Коча налазио, и о коме се беше пронео глас да је озбиљно оболео“.

На стр. 127 Г. Павловић пише како је „из Видина пошао паша са 14000 људи Ћуприји у помоћ“, тврди да то није био лажан глас, „већ *одиста истина*“, даље узима као тачно и истинито казивање Кочина изасланика и поткомаданта Максима Михаљевића, како је приспело

40000 Арнаута, и да су ови „*заузели* Јагодину, Ћуприју, Параћин, Крушевац и Карановац.“

На 142 страни писац вели како је „*у првој половини јуна*, из крагујевачког округа дошао у Забреж поп Ђорђе Николајевић са 500 породица“, а на 156 страни о том истом попу Ђорђу Николајевићу тврди да је „са 500 породица *17 јуна* (1788) био у Забрежу, где су га дочекали пуковник Блох и мајор Михаљевић“. Исто тако говорећи на првом месту о избеглим породицама, вели да је међу њима било на 400 људи за добровољце, док на другом месту (стр. 156) пише како их има толико, да се од њих могу саставити *два дивизиона*. И он то тако пише при свем том што се из списка Михаљевићевих фрајкораца на страни 143 види да је *један дивизион* пешака износио преко 400 људи.

Из ово неколико примера, који нису усамљени, види се очигледна противност у констатовању једног истог факта на два места. Из тога пак, у даљем реду, види се како сви подаци у сачуваним документима нису били подвргнути критици, којом ће се утврдити тачност њихова, него их Г. Павловић узима према томе кад му је који документ дошао згодно да му садржину преприча. Због тога он сваки од података и узима као готов и утврђен факат, а тога не би било да су претходно били прикупљени сви подаци о једном догађају или једном појаву и да су сви довољно проучени. Јер пажљивим проучавањем нашло би се који је од тих података тачан и у којој мери, који би се употребио за потврду самог факта, и шта је утицало на деформисање његово у осталима. А кад би се ови подвргли детаљној анализи, и нашао овај утицај под којим се у неком документу деформише факат, дођи ће се или до мотива или до околности, који су нам потребни да се упозна постанак документа, и видеће се како према основном факту стоје поједини елементи, међу којима ће се наћи и таквих, који се могу корисно употребити. Али на то Г. Павловић није мислио.

Због тога је Г. Павловић вадећи податак из једног

документа, без обзира на садржину другога који говори о том истом факту, у првом примеру тврдио како је већ био послат Дели-Ахмет против Коче, а кад је наишао на други документ, у коме се то обележава као прерана вест, он и то саопштава као факат, али тим ништи прву вест. Због тога је и она бесмислица у другом примеру, јер нема сумње оно прво тврђење јесте прва вест, која је, као свагда, о каквом догађају нетачна, док је друго тврђење из касније и поузданије вести. Тако је и с трећим примером, где једно тврђење искључује друго. На то површно, а не критично, разматрање довело је Г. Павловића да као тачне податке узима и оне наведене у четвртом примеру, и да ни у колико не обележи њихов сумњив карактер. Он за онај глас о паши видинском, који иде у помоћ Ћуприји, вели да није лажан него „одиста истина", и ако се то не види ни из чега, а најмање из развоја догађаја који су наступили одмах потом. Он исто тако саопштава као тачан факат и вест о оном никад *невероватном* броју Арнаута, од 40000, за које без икаква коментара, везује једну нову нетачност, а то је да су ти Арнаути заузели горе побројана места, што није истина, јер су та места и била турска, као што и сам писац тврди о Јагодини у другој реченици изнад тога. На тај начин саопштена је као факат и она вест у жалби кнезова из смедеревске нахије (стр. 128) како су се горња места предала Турцима. Овај податак није тачан нити служи за потврду факта чија су била та места, али је подесан као податак који нам казује шта су радили српски кнезови да изазову акцију Ћесареваца у Србији, и како су се страшили од Турака видећи да с друге стране нема помоћи.

Како пак писац ове расправе није ни најмање мислио о другом једном захтеву, о јасном излагању прибраних података и да закључци створени на произвољним претпоставкама не вреде, види се из ова три примера, који по збрци, што је собом представљају, јесу прави ребуси.

Први пример имамо на стр. 131 и 132. Ту Г. Павловић излаже како је капетан Коча месеца маја 1788 године имао да сачека највећи транспорт турски, који је од Ниша ишао у Београд. Коча је, вели се, са својим људима био у Хасан-пашиној Паланци, кад су Турци били у Баточини, и како су ови били много надмоћнији, он се није усуђивао сачекати их пре Гроцке, зато се и повлачио испред њих, да би их тамо могао нанасти. По ономе што се излаже на 132 страни види се да је тако нешто и било, јер писац на основу докумената вели да кад је Коча био у Гроцкој, „транспорт срећно прође и Коча не удари на њега; у Коларима Турци сазнаше да је Коча посео Гроцку, те онда променише пут; форсираним маршем ударише они из Колара преко манастира Рајиновца и обиђоше Гроцку" (стр. 132). Али ако је заиста било тако, онда откуд су Турци, пре него су стигли у Коларе, били у Смедереву, и како може бити то да Коча „иде у стопу за транспортом и о свему извештава генерала д' Атремонта", кад је он већ био измакао испред Турака и отишао у Гроцку?!

Тако нешто било је и са кретањем Капетана Коче у јулу 1788 год., када је, по наређењу ђенерала д' Аспремона, са 460 људи имао ићи к Пожаревцу. И кад је то било наређено овоме, неразумљиво је зашто Г. Павловић прво вели да Коча „није фермао ове наредбе генералове" (стр. 136), а потом наводи како је ипак ишао к Пожаревцу (Тамо). Зашто је пак Коча ишао тамо а не у Шумадију, где је имао успеха, и је ли он то чинио по својој вољи и независно од заповедника аустријске војске — то се не види. Г. Павловић тврди да је било ово последње, али томе нема разлога, јер, као што ћемо видети, произвољна претпоставка, на којој је заснован овај суд, нема никаква основа. Да би пак све ово било још више нејасно, Г. Павловић на основу једног документа од краја јула 1788 пише како се о Кочи, приликом овог одласка у пожаревачку нахију „ништа није знало ни где је, нити је он хтео јављати о себи нити слушати наредбе д' Ас-

премонтове: тако су о Кочи били изгубили сваки траг; слушали су да је негде око Острва, те су били наредили да се спреме сплавови на Морави за сваки случај, ако би испред силе турске морао прећи на леву обалу" (стр. 137), међутим на основу другог документа, такођер од краја јула те године, тврди да је Главна Команда била наредила Ђенералу Лилијену, да узме на одговор Кочу, и овај је то учинио, али је Коча „енергично одбијао све од себе" (стр. 137). Дакле, ипак се знало за Кочу. Само у место што читалац мора да се мучи и испитује шта је истина од свега овога, откуда су ови подаци и због чега је ова противречност, то је имао да учини сâм писац. Његова је дужност била да испита тачност података па да читаоцу пружи оно што је јасно и тачно.

Са трећим питањем о Капетан Кочи стоји исто као с овим. На стр. 134—138 Г. Павловић говори о сукобима Кочиним са аустријским војничким властима и о његову незадовољству. Али најглавнија факта, на основу којих треба да се види суд, нејасно су представљена. Због тога се не види шта је било с Кочом првих дана јуна 1788 године, какав је био прави смер његову састанку са Ђенералом д' Аспремоном у Ковину, шта је прави разлог његову тражењу аудијенције код Ћесара, је ли овај тада био у Земуну, те према томе и је ли могло бити аудијенције. Нарочито ово последње имало се утврдити због закључака изведених из те претпоставке, узете као факат, као и због тога што сав даљи рад Кочин, према излагању Г. Павловића, почива на карактеру разговора Кочина са Ћесаром и на одлуци овога. Јер и што Коча образује своју нову чету, што иде к Пожаревцу и што самостално оперише, Г. Павловић сматра да је томе главни разлог у факту: да је Кочина „аудијенција код Ћесара имала свог утицаја" (стр. 135). Али је зло што најглавнији факат није факат. Све су ово само претпоставке, засноване опет на претпоставци да је Коча био у аудијенцији код Ћесара; и то није факат чим Г. Павловић,

који питање разматра на основу архивске грађе, вели: *„Не знамо ништа* о тој аудијенцији његовој (стр. 135).

Са оваким крупним, али и елементарним недостацима, који се могу констатовати у расправи при мало пажљивијем разматрању понеких факата, њихове узајамне везе и излагања, не ствара се озбиљан рад историјски. А ове тако јасне погрешке јесу врло основан разлог да један критичан историчар не може имати вере ни у друге податке које Г. Павловић саопштава као потнуно тачне, све док се на основу детаљног проучавања докумената из бечких архива не утврди у колико је тачно оно што се без њих не може оценити. Управо тај што се хтедне користити овом расправом, мора бити у толико више обазрив, у колико је овај писац био непажљив и у колико се овај мање обазирао на јасне и утврђене принципе за научно обрађивање историје, на принципе, који се, као што се види, њега ништа нису тицали.

Јер само у површно рађеној расправи писац може тако радити и остављати читаоцу да решава оно што је била његова дужност да изврши. Приликом оног претходног рада историчар је имао да испита тачност података и уједно да разјасни сваки факат, а нарочито да јасно обележи време и место догађајима, који се истичу као крупне чињенице. То историчар мора учинити, да би читалац добио јасну слику како о континуитету тако и о каузалитету догађаја. Стога се мора рећи да је Г. Павловић, као историчар, врло неозбиљно схватио свој задатак, и кад произвољно доводи у везу догађаје, којима претходно није одредио време кад су се догодили, и кад на тако нејасним и неодређеним фактима заснива суд, којим се објашњавају значајне појаве. Зато кад се у овој расправи говори о сукобима Капетан Коче с Турцима, о којима се не зна кад су били, а писац се није постарао да им одреди време (стр. 120, 124 и 125) кад писац догађајем код Кулича обележава понашање Кочино и његов даљи рад, а не каже кад је био (стр. 132 и 133), а уз то још из једног податка на стр. 153 види се јасно да

није било у доба за које се, по његову излагању, везују други догађаји и појаве (стр. 137): кад се кретањем Абдипашиним хоће да објасни кретање фрајкораца, а не каже кад је било (стр. 144): кад се говори о примирју зараћених страна, о поновном кретању непријатељских војсака, о заузимању појединих места, те према томе и о губицима и успесима једне или друге стране, кад се пише о свему томе и доводе се поједини догађаји у везу, а овима није тачно одређено време — за такав посао мора се рећи да је рађен с неразумевањем.

Због свега тога ништа неће изненадити читаоце, ако у овој расправи нађе и других ствари каквих нема у научним радовима историјским. Читалац, на пример, из ове неозбиљно рађене расправе може дознати и то да један документ писан у Ковину 22 марта 1788 год., може бити приложен другом, који је 20 марта те исте писан у Панчеву и тог истог дана послат Ћесару (упор. речи у реду 8—10 на стр. 121 са првим редовима трећег одељка на стр. 122); читалац овде може видети како писац на два места тврди да је Коча 16 марта био код Јагодине и преговарао с Турцима (стр. 122 и 134), међутим под линијом на стр. 121 сâм наводи Кочино писмо у немачком преводу, писано тог истог дана у Јошаници, и у коме се о сукобу код Јагодине говори као о већ свршеном факту, после ког се Коча повукао у Јошаницу; читалац даље може видети како се то исто Кочино писмо наводи за потврду неких речи горе у тексту, са којима оно нема апсолутно никакве везе, што у неколико вреди и за примедбу на стр. 130.

Али ово не треба да изненади читаоце, кад из раније изнесених података зна како је Г. Павловић мало мислио о историјској анализи употребљене грађе. А кад овако крупних и елементарних погрешака може бити у овој расправи, у расправи штампаној у Академијину Гласу, преко оних захтева односно необележавања извора сваком факту, може се прећи као преко ситнина. Јер то су у овој расправи „ситнице“, и ако би

оне у озбиљним расправама историјским биле крупни недостаци, због којих се њихови писци жигошу као људи који свесно отежавају контролу над својим радом и теже да прикрију слабе стране у својим радовима.

Ну ако се може прећи преко тих „ситница“, у овој расправи има још један недостатак који се мора обележити. То је питање о језику каквим је расправа написана, а због места на коме је штампана.

Ако се нико не мора старати да му издања буду писана правилним и чистим српским језиком, то мора радити Академија Наука. У погледу овог захтева она је на најистакнутијем месту, и њој дужност налаже да се стара, те да сви радови штампани у њеним издањима буду писмени. Писци расправа тамо штампаних могу не имати особитог стила, али опет зато не смеју чинити елементарне граматичке и стилистичке погрешке. Ти писци морају знати бар толико српске граматике и умети користити се Вуковим речником толико, да знају за разлику речи као што су: „кнежеви“ и „кнезови“, „*Т*атарин“ и „*т*атарин“, „*Т*екија“ и „*т*екија“; да не пишу: „њихових тужи*о*ца“, „участвовати“, „измен*у*ти“, „г*у*нче“, „чини упаде у ваљевск*о*м округ*у*“; да знају за употребу заменице „свој“; да редне бројеве, дане и месеце не пишу по чаршијском адету (нпр. 16-ог, 17-ог; 20/VII итд.); да пазе које ће речи писати великим а које малим словом, те да на пр. реч „*Б*осанац“ не буде написана „*б*осанац“, као и „крагујевачки округ“ са великим словом; да поред лепих и красних речи у српском језику не пишу: *авангарда*, *аванзовати*, *апел*, *аријергарда*, *дезертирање*, *демантовати*, *депутација*, *депутирац*, *импозантан*, *интактан*, *ирегуларан*, *компанија* (чета), *кореспонденција*, *кураж*, *монтура*, *позиција*, *протежирати*, *рапорт*, *фермати*, *фураж*, *фуражирање* итд.; и да пишу јасно и тачно, како читалац не би мислио да пред собом има да решава загонетке (в. у овој расправи стр. 122, 126, 130, 133, итд.)

Писци радова штампаних у Академијиним издањима треба да мисле на то и да се старају како ће испунити

тај оправдани захтев. Али је и Академија дужна о томе водити рачуна, па ма радове, који том захтеву не одговарају, подвргла нарочитој својој редакцији. Јер и ово је боље него да се огреши о своју дужност и да у својим издањима објављује радове који су написани стилом и језиком Панте Срећковића на чије писање потсећа ова расправа.

Пре скоро три године оцењујући у овом листу студију Г. Павловића о Пожаревачком Миру констатовао сам у њој све недостатке, којих има у овој расправи, изузевши једино оне што се тичу обраде архивске грађе, која тамо није била употребљена. И верујући да је та студија посао рађен на брзу руку, кад сам завршио оцену рекао сам да „Г. Павловић *може* и *треба* боље да ради.“ Али ова расправа није потврдила моје прво тврђење нити је она оцена утицала на друго. Г. Павловић не показује тежње да своје расправе и студије пише боље него што их је раније писао.

Јов. Н. Томић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Први Лекарски Конгрес.

(Крај.)

Питање о пелагри је питање о насушном хлебу; оно је социјално економско питање, поред тога што има еминентни хигијенски значај. Оно се не може решити ни брзо ни успешно ако се њиме не би подједнако позабавили и лекар и пољопривредник, и држава и приватна иницијатива. Наше Друштво за Чување Народног Здравља свесно значаја питања о хлебу, отпочело је свој рад на њему и ако буде потребне истрајности, тај нам рад може бити од велике користи.

Пелагра је тешка болест, и добија се услед сталне употребе укварeног кукурузног брашна за справљање

хлеба. Г. Др. К. Илић је ту болест добро проучио у своме крају и реферишући о њој, он је се упустио и у анализу узрока појави њеној, и у анализу средстава којима треба зло сузбијати. Неоспорно је да ствар треба озбиљно да занима званичне кругове; али је неоспорно да и приватна иницијатива може и овде доста да учини. Г. Др. Илић је јасно нагласио обе врсте радова, и желети је да овај *његов* рад буде примењен од стране свију позваних, те да буде покретач једног живљег рада на сузбијању свију узрока који помажу појаву и ширење пелагре у Србији.

О овом истом предмету говорио је и Г. Др. Радисав Радојковић лекар среза Бањског. И нама је познато да у срезу Бањском има пелагре, само нам се чини да су цифре Г. Радојковића доста велике, као да су под пелагром урачунати и некоји случајеви других каквих болести.

III.

Други дан конгреса према програму обухвата двадесет и три предавања, међу којима се због општег значаја свог истичу предавања Г. Г. Др-а Јевремовића, Чокора, П. Поповића, Каливо́де из Сенте, Петковића, М. Миљковића, Чеде Михајловића, Демостена Николајевића.

Заразне болести у Србији играју доста истакнуту улогу у боловању и умирању нашега народа, само што је за сада немогућно имати сигурну званичну статистику о њима, јер још увек остаје један добар део случајева непознат, јер за добар део случајева имамо да рачунамо са дијагнозама околине и свештеника. Ма како било питање о заразним болестима у Србији, оне дају повода и званичним круговима и приватној иницијативи да о томе више и мисли и ради. Тема Г. Јевремовића може дати повода за озбиљно размишљање о реформовању нашег санитета који прети да се укочи, бар кад је реч о његовом раду на чувању народног здравља. Крај оваквих тема тешко је не рећи: штета, штета што конгрес није био боље организован

Веома марљиво израђена је тема Дра Г. П. Поповића о страшној очној болести, *о трахому у Србији.* Из посматрања Г. Поповића очигледно је да се трахом код нас импортује са стране. Код нас је она још увек ређа појава; но то не смета да постоји стална брига да се она код нас не шири, те да постане једног дана обична појава.

Поучни су били *„Статистички подаци о умирању у Београду“* које је приказао Г. Др. Демостен Николајевић. Београд може импонирати, по нашем мишљењу, као варош која треба много да уради за поправку својих хигијенских услова.

Г. Др. Чеда Михајловић није читао свој рад *„О боловању и умирању деце код нас услед нерационалног храњења“.* Једно оваково питање требало је на нашем конгресу узети у претрес, јер је велико зло што га трпи наше народно здравље услед рђаве неге и исхране мале деце. Кад би имали пред очима јасну слику свију тужних и несретних примера које сваки дан бележимо и посматрамо у исхрани мале деце, ужаснули би се од нашег општег немара у раду око чувања народне будућности осигуравајући добро здравље генерација што ће настати за нама. Нерационална исхрана сатире више деце но све болести скупа.

Трећи дан конгреса обухвата двадесет и четири предавања. Са медицинско-научног гледишта истиче се предавање штованог Г. проф. Хлаве: „О карцином перитонеса“. Г. Др. Индрих Захорж, изасланик општине града Прага говорио је „О општинским санитетским погодбама у Прагу“.

Школска хигијена је још увек један нов посао који се брзо развија. Можемо слободно рећи да се ни ми нисмо задоцнили покретањем овога рада. Тај рад тражи као и сваки посао, у осталом, систем, и о њему је могло бити речи и на овом конгресу. Г. Др. Захорж истиче добре стране поступка који постоји у Прагу и пледира за њега. Код нас тај поступак у скоро ће добити свој одређени

облик. и надати је се да ће он бити добар за наше прилике. Могли би само приметити да наше Министарство Просвете може да организује рад на школској хигијени тако како би он био од опште користи за целу земљу. Тај посао не би био тежак, а међутим је врло потребан кад се само има на уму како стојимо са физичким васпитањем наше школске омладине.

Г. Др. Минић је говорио „о сифилису у округу тимочком“, тема која нас у Србији може јако да занима. Из посматрања Г. Дра Минића излази да не треба бити песимистички расположен према садашњем стању ствари. — Сифилис долази у ред оних болести које се зову „народне болести“, и она као и туберкулоза тражи доста озбиљног рада у коме се кеса не држи стално затворена. Некада је рад на сузбијању сифилиса био, чини нам се, доста енергичнији по сада.

Једно питање које тражи чешћу реч јесте питање Г. Дра Чеде Михајловића „О општем лечењу о општинском трошку“. Нагласив све тегобе које постоје за правилно и благовремено лечење нашега народа, Г. Др. Михајловић предлаже да се уреди лечење о општинском трошку. Можда нису тачне све поставке Г. Дра Михајловића, али само питање је од врло великог значаја. Мислећи о њему изгледа нам да и оно стоји у вези са питањем саме организације санитета општине, среза и округа. Крај организацији на основици аутономије не би било тешко извести коју мисао Г. Дра Михајловића. Нешто слично овоме већ имамо у санитету Руског Земства, за који се може слободно рећи да још понајбоље одговара народним потребама. Земства су у Русији, као што је познато, организована на основици аутономије, и санитет је аутономан, не стојећи, тако рећи, ни у каквој јачој вези са државном управом. Радећи аутономно он ради са једним завидним успехом.

Општински лекар Г. Др. Кујунџић радо се занима санитетско-полицијским проблемом. У овај мах он се занимао једним питањем тог проблема „О проституцији у

Београду и обавезној предохрани полних болести". Вечито питање о проституцији још увек је тема о којој се и радо и много говори; то тражи свестрани значај питања по живот друштвени. После историјског прегледа проституције и њених разних облика, предавач расматра београдске прилике, које нису нимало завидне, развија затим потребу личне предохране бар у собама проститутисаних. Питање о личној предохрани полних болести данас је на дневном реду; оно има своју лепу нову литературу. Предлози Г. Дра Кујунџића су остварљиви, али ту има да раде и власт и савест појединаца удружено.

Раније смо већ нагласили тај пријатан факат да је на конгресу било доста предавача који се занимаху питањима од општег значаја, и онда није чудно што је било релативно доста њих који се занимаху туберкулозом и алкохилизмом, два зла која се радо друже помажући се.

Туберкулозом се занимаху Г. Г. Др. Третенишки, Др. Кујачић, Др. Винавер, Др. Шрага, Др. Франкенберг, Др. Чокор, Др. Ч. Михајловић. Питање о туберкулози за нас је једно акутно питање: она се код нас стално шири у свима слојевима друштвеним. На страни се овда онда образују званичне комисије да проуче питање о сузбијању те опаке болести што сатире више жртава но све остале болести скупа. Није нам познато да је код нас она била предмет какве нарочите комисије. Можда је то за нас још сувише рано?

Алкохолизам, тај fléau social, све више занима јавне раденике без обзира на њихову стручну професију. На страни се противу тог непријатеља здравља, морала и благостања дигла и школа, и кућа, и држава; води се истрајна борба и бележе се повољни ресултати. Код нас на томе раде за сада два друштва: друштво за сузбијање злоупотребе алкохолних пића и друштво за чување народног здравља. На конгресу је било неколико предавача који се занимаху овим питањем, Г. Г. Др. Каливода и Др. Милутин Миљковић (правник по професији). И

ово питање тражило је једну опширну дискусију, те да се њоме много јаче нагласе потребни послови за успешан рад.

* * *

Ако доживимо још један конгрес лекара у нашој домовини, ваљда ће онда бити од веће користи но што може бити овај *јубиларни лекарски конгрес.*

Др. В. А. Поповић.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Иво Ћипико: *За крухом.* (Књиге Матице Српске, број 10.) Нови Сад, 1904.

Далматински оток: јужно сунце које блешти и сагорева; лозе на обронцима; кропнасте смокве, мрке маслине; маестрал под којим се повијају чемпреси и борови; у ноћи, „цвиљење попаца“ и светлуцање кукаца, посред миришљаве „жестоке траве“ на обали; вечито шуморење мора које запљускује исплакани песак и гребене, а у висини, у сивом сутону, галебови који круже над хридима, и рашчешљани облаци који клизе преко кршевитих врхова. И у томе оквиру, вечита људска трагедија: борба за хлеб, борба за љубав.

* * *

Иво Полић дошао је из велике вароши, са свеучилишта, у своје родно место, на далматински оток, уморан, изубијан од живота. Девојка коју је волео удала се, и он је дошао дома да на домаћем огњишту, у средини простих и природних људи, потражи заборава боловима које му је велика варош и лажљиво срце женско задало. Племенит, осетљив, он и ту пати: отац је груб и без срца сеоски трговац, који отима, као орлушина, од бедних сељака и у кући хоће да све дрхти пред њиме. Иво о-

стаје непрестано у душевном немиру, са „одераном душом", како су говорили романтички песници. Увек нешто чежња за нечим вишим и лепшим, увек нешто стремљење душе ка висинама идеала. Он будан слуша хучање ветра, запљускивање валова о хриде, у ноћи га распиње безузрочна али дубока туга младића којем је живот тесан и сув. Поред тога, најружнија стварност по цео дан пред очима: ропски, очајнички рад несрећних сељака, и отимачине, насиља, неправде које се врше на њиховим слабим, повијеним, незаштићеним леђима.

Његов је сан: „проживјети с дана и ноћи у сунцу, у шуми, у заклонцима, и мореком жалу... гледати отворено у очи животу...", волети, радити, стварати, развити све своје снаге и дарове, намирити све своје потребе, буктати животом. А стварност: бити мали чиновник у забаченој варошици, чамити у канцеларији, проводити вечери посред запуштених или сурових бирократа, у диму од дувана, за картама, у пијанкама; пред бедом, лажју и неправдом болно осетити своју немоћ, видети како срце вара, како страсти вену, илузије се расплињују. Марија у Америку, Кате у варош, у службу, за крухом и за другим човеком! И са очију му се не скида стари, погрбљени дурнист, који са њиме ради у истој канцеларији, његова ропска понизност, смежурено лице, кратковиде очи. Тако ће и он, као и толики пре њега који су сневали сан вишег живота. Живот протиче, снага копни, а вечита, ненамирена чежња остаје и жеже у грудима. „Подати се наново животу, и тако лијечити ране од самог живота задате, или угушити наднаравном снагом страсти живота — и трпјети"...

„За крухом" није обична историја једног чежњивог и младог човека, изучавање једног узнемиреног срца. То је и слика средине која је тога човека притискивала и ломила.

У селу, Иво види око себе, јад, беду, и то не ре-

лативну беду великих вароши, но стварну беду, људе који немају шта да једу и који гладни морају да беже у туђину. Рђаве године су дошле по Далмацију. Прошло је доба када је „земља била харна, а цине вину добре“. Земља издала, удариле суше и неродице, пустили талијанска вина, увели „милитар“, „импошта“ (порез) толик да га слаба леђа „малога пука“ не могу издржати. Каматници безбожно користе се невољом сељачком: „бедни тежак“ се задужује за вреће кукурузног брашна, за који фиорин, да му „секвестратур“ не би однео последњу козу, и дуг се гомила, расте као плима морска, на сто фиорина узима „вјеровник“ две каце маста, а каца маста стаје петнаест фиорина. Чиновници, и велики и мали, довршују глобама и ансом оно што су трговци оставили. За „гладуше“ и „голиће“ настало је последње време:

У се вриме годишта,
Остали смо без ништа,

певају тужно они, збуњени, пометени, не разумевајући ништа у несрећи која се бацила на њих. „Оли ми нисмо умели, оли нас нико од њих није бранио“. Да би се лебом исхранили, они беже у Америку. „Нико [неко] у солдате, нико у туђ свијет, па ко ће радит'?“ пита стари Анте. „Свуда је живот ди се живи од својих труди“, као да одговор млада девојка која се спрема за далеки пут. Огњишта опустела, дома остале жене, деца, старци, по који млађи човек који није могао да се одважи на пут. По неки се враћају, са дебелим златним ланчевима на прснику и прстима пуним прстења; неких нестане као да их је море прогутало.

И пред том ужасном стварношћу, како Иву изгледају луде и грешне „ђачке размирице синова једног народа“, новинарски чланци ситих „родољуба“, који нису нашли ништа паметније и корисније но да се, при таквом стању ствари „препиру о нашој некадашњој величини, прошлости, хисторији“. Иво очајно гледа немар, тврдо срце или глупост оних који тим народом управљају: „Преузвишени“, Господин Гроф, обилази оток да се обавести о народним

потребама, да нађе начина како да се стане на пут исељавању од којега земље опусте. Када је пропутовао, видео и уверио се, он, место путева, воде, рада, заштите од каматника, шиље — сребром окован мисал за сеоску цркву! „Чудим се, вели агенат Ришић, што не дароваше и које звоно, да се боље чује када опет дође један од оних великих“... А они други, пук, простота: „Нека их, нека иду! биће бар тамо јадници сити! А нама амо како Бог да!“

* * *

Та борба *за крухом* бије се око Ива: борба за љубављу бије се у његовом немирном срцу. Још првих дана на селу, он је срео Марију. Једнога раног летњег јутра, ђак је сишао у долац, у воће, и ту, када се цела природа будила, видео је где бере вишње, њу, пуних мишица и облих груди, са пршнурастим лицем које су китиле зреле вишње са грана. И као и толики снови младости, и тај је одлетео: она је за лебом отишла у Америку, и удала се за Шпањолца.

После Марије, Кате, Кате чији је момак Марко отишао у Америку, али која га не заборавља, чак и онда када се другоме предаје. Попустила је Иву, али увек мислећи на онога првога. Њих двоје су сами, у свежој ноћи летњој, под маслинама, на сувој трави која опојно мирише. Под ногама им шуми старо и вечито море. „А Марко, пита је Иво, још га волиш?“ „Док будем жива“, вели просто девојка. „Зашто долазиш мени?“ пита је он љубоморан на њену прошлост, на оног другог који је тако далеко и тако близу у исти мах.

„Не могу живити без љубави! а говоре да је то срамота за девојку... Ча то хоће рећи? Иво гледа у њено, ноћу закриљено лице и часом премишља о њеној природи, па је упита: — Је ли те Марко волио, ко ти њега?...

— Зар ја знам... Он није говорио ка ви...

И па сами мало смо се саставили. На диже главу и погледа у Иву: — *Увек ми се чинило, кад*

би га видила, да ми јема ништа велика реќи, а нигда те велике ричи нисам дочекала... А пуно сам жудила; и то ме мори... — А познајете ли га ви?

— Познам, лијеп младић!

— Носио се у себи нешто тешка: но око бија је ка тромаст — прослиједи Кате, очитом вољом, да о њему прича. — И замишљен је био... Држао би ме за руку, па би се некуд загледа... Ја би му чагод говорила, а он ка да ме не чује... Задњи час, прво растанка изненада, јаче би ми стискао руку, осичено ка секиром, река би ми неколико ричи... Ајме! те задње ричи — те ричи продрле ми ко стрила у срце... И сада када их се ситим, лино им чујем глас... Чини ми се да га видим, онако, уморна, тешко пред собом, запањује ме његов мушки задах... и онда нисам господарица од свог живота... Ма пустите! — стид ме је — прекиде девојка говор.

— А да си с њиме зачела? упита Иво просто.

— Било би боље... Не би ме био оставио...

— А зашто долазиш?...

— Оставите! — прекиде га она... Мучила сам се свакако... Мишљу сам гришила, док нисте ви навалили... И онда, мислила сам на њ...

— И није ти жао?

— Не! — одговори она одлучно, и прислони главу на њ. Пукло ми је пред очима: зашто да гине моја младост? Кому је од тога корист?

— А како живе друге дивојке?

— Не знам ја... Немају потрибу од човека. Јема их, па не мисле друго него на јиће и спање... Млака им је крв... А мени је никако потреба да ми човек заповеда...

Из небуха лахор с брда затресе лагано гране, и с мирисом летње ноћи носи собом свјежи шапат звукова; дотаче им се косе и лица; прође поред њих и пожури к мору, да се на њему ојача и заструји јачим животом".

И тај сан одлеће! грозница чула пролази, место ње заспаност, досада, растанак, сваки на своју страну, у нове самообмане и нова разочарања.

Ако је истина да се цела једна књига даје свести у једну реченицу, то је извод и израз целог овог последњег дела Г. Ива Ћипика у овој реченици: „На путу

леже и лагано се мичу пруге свјетлости, од нажганих лампи; у луци шкрипе бродице, и цвиле вјетар, кроз натегнуте конопе над јарболима, а шум што из отвореног морског продора долази, собом носи тужне звукове, ко нечији вапај за изгубљеним и недостижним, и прелета поврх њихових глава, даље у простор...“

Г. Иво Ћипико се досада са успехом огледао у приповетци; ово му је први пут да се јавља са романом и ако не вели изриком да је *За кругом* роман. Треба бити искрен: Г. Ћипико, бар за сада, треба да остане на приповеци; он није за роман, или боље рећи: он још није за роман. *За крухом* је развучено, расплинуто, доста невешто сашивено дело. Има излишних и дугих епизода: оне седнице општинског већа, путовање Господина Грофа, на пример. Унутрашњи живот Ивов, то је предмет дела, али колико излишних ствари, колико некорисне опширности, а у исти мах, колико брзога клизења преко важних тренутака!

Оно што ваља у овом несуђеном роману, то је она силна уздржана емоција, она мирна топлина којом је писан. Г. Ћипико нема оне вештине и књижевног искуства свога земљака Г. Матавуља, али има више топлине, више срца: Г. Матавуљ је више уметник, Г. Ћипико је више човек. Љубав Ива и Марије је ванредна приповетка, сама за себе, која губи у овом широком романском оквиру. У Г. Ћипика има врло интензивног и разнородног осећања: и чежње младости за срећом и за пуним животом, вечите чежње која је задахнула толика дела књижевна. У њега има и развијено социјално осећање, хумано, братско саучешће за оне које незаслужено пате око њега.

Најзад, ту су и они лепи описи Г. Ћипика, прости, једноставни, дискретни, али врло јасни и обележени, и што је главно, увек од великога утиска. „Спуштала се ноћ. Блиједа мјесечева светлост косимице распиње се и лелуја се по морској пучини: чини се као да се с ње

непрестанце у ваздух дижу блиједи танки пламенови, који негђе у висини ишчезавају. Валићи запљускују обалу, море жамори...“ Или опис сељачког погреба. Дете напред носи висок крст, жупник пева у сав глас, четири човека носе на рамену „дрвени, црни лијес“: „Кад избише на чистину, изнад села, сребрни криж у рукама дјетета засја на сунцу. Младић га испрати очима, док тамо при мору не замаче између мрких маслина“.

Можда би још било рано, али би се ипак могло оцртати оно што је опште код наших младих приповедача, Г. Борисава Станковића, Г. Ива Ћипика, Г. Петра Кочића, и једнога сасвим новог и младог, Г. Вељка Милићевића, чији су леп и приметан таленат у рађању могли већ запазити читаоци „Српског Књижевног Гласника“. Сви они имају једно носталгично осећање пунога и интензивнога живота, много страсности, сенсуалности, јако социјално осећање за мале, слабе, притиснуте у животу. Сви они имају способности за посматрање и јаку осетљивост; много природности и много особености; и са свим личног, и сасвим интимног; реалистичког осећања природе и сопствених лирских излива: они у исти мах дају и романе спољашњег света и романе унутрашњег живота; натуралисти су по ономе што виде око себе, а идеалисти по ономе што осећају у себи; цела њихова уметност је: натуралистичка, носталгична, лична, сенсуална и социјална. Српска књижевност до сада никада није имала тако занимљиву и оригиналну комбинацију.

Јован Скерлић.

Б Е Л Е Ш К Е.

КЊИЖЕВНОСТ.

Промене у уредништву „Дубровника“ и „Срђа“. — После смрти непрежаљенога А. Фабриса, уредништво „Дубровника“ је примио Г. Др. Рудолф Сарделић, а уредништво „Срђа“ Г. Михо Вакети. Доскорашњи млади адвокатски приправник у Новоме и Котору, Новљанин родом, Г. Сарделић се последњих година бавио јавним пословима и истакао нарочито на привредно-економском пољу. Још од 10 (22) септембра 1901. кад је у „Дубровнику“ писао красне чланке под насловом „Рад на економском пољу“, Г. Сарделић се показао као активан радник и стручан зналац у привредним пословима, који су до скора били потпуно занемарени на Приморју. Доцније су се његова активност и познавање ствари потпуно осведочиле у стварању српских штедионица и земљорадничких задруга у Далмацији, у којима је он имао првенствена учешћа. Г. Вакети је наш стари знанац, пошто је досад већ у два три маха замењивао Фабриса у уредништву и „Дубровника“ и „Срђа“. И Г. Сарделићу и Г. Вакетију честитамо нове, часне али и тешке дужности које су на се узели, и желимо им да, сваки у свом послу, достојно замене Фабриса, чији је губитак врло осетан и кад није незамењив.

Уста и зуби; њихове болести, лечење и нега. Написао Др. М. Ђ. Поповић војени лекар и специјалиста за болести уста и зуба. Београд 1904. Државна Штампарија. Стр. 27. Цена 0·40. Прештампано из „Народног Здравља“. — Хигијена уста и зуба, као део општег питања о телесној чистоћи, има свој велики значај и хигијенски и естетички. Није реч само одржати зуба већ уклонити доста других недаћа које нас постижу услед немарног одржавања чистоће усне дупље. Књижица Г. Д-ра Поповића написана је популарно и треба да је прочита сваки ко хоће да мисли и о своме здрављу.

Чешки преводи из Змаја. — „Slovanský Přehled“ донео је на првој страни свог последњег броја, под наловом „Из српске поезије“, с једним кратким уводом и са сликом Змајевом, неколико песама из „Ђулића Увелака“, у преводу Јана Худеца. Преведени су ови „Ђулићи Увеоци“: „Све што даље време хита“, на X („Бежећ' некуд — дођох, стигох“), IX („Зар ја љубит' више не смем?“), XXI („Сунце с' рађа, зора блиста“), XXII („Судбина се зове, — како л'?) и L („Видиш ону звезду горе“).

Педесетогодишњица Г. Љубомира Бабића Ђалског. — 6 октобра ове године, хрватски књижевници, уметници и чланови реалистичке хрватске омладине, у друштву са српском омладином, приредили су леп, свечан и пријатељски комерс којим су прославили навршену педесетогодишњицу Г. Љубомира Бабића Ђалског, једног од најбољих данашњих хрватских књижевника а нашег скорашњег симпатичног госта, чије су топле и мудре речи о југословенској заједници наши читаоци имали скоро прилике читати. Рођен 1854, Г. Ђалски је почео писати тек 1884, када се јавио карактеристичном цртицом „Illustrissimus Battorych“, и вредно наставио и доцније, многим романима и новелама којима је одмах одскочио од књижевника тада на гласу. Најбољи његови романи и новеле јесу у главном ови: „Pod starimi krovovi“ (1886), збирка записа и цртица у роду Тургењевљевих „Ловчевих записника“ (у њој је и поменута цртица о Баторићу), „Na rogjenoj grudi“ (1890), у којој хвали лепоте „рођене груде“ и слободе независна човека, „Iz varmegjiskih dana“, збирка разноврсних новела, „Radmilović“ (1894), песимистична слика књижевних прилика у Хрватској, можда најбољи роман његов, свакако један од најпознатијих, и „Irinina udaja“ са „Djevojačkim jadima“ две последње његове новеле, штампане у „Viencu“ прошле године. Реалиста по већини својих литерарних продукција, овај Тургењев хрватске књижевности ударио је у роману и новели новим стазама, и прокрчио пута многима млађим, који у њему с правом гледају свога учитеља. Старајући се да у наредним бројевима донесемо пунију слику рада уваженог хрватског романсијера, ми му за сада, у овој прилици, топло честитамо педесетогодишњицу, узимамо учешћа у њеној заслуженој прослави, и желимо да и даље вредно и корисно ради на књижевности као и на ширењу идеје о југословенској културној заједници.

Maxime Kovalewsky. Institutions politiques de la Russie. Paris, Girard et Brière, 1903. 8°. — Пређашњи професор државнога права на университету у Москви, познати социолог Ковалевски, хтео је да попуни једну празнину, и поред више списа разноврснога садржаја и вредности, о политичким установама Русије, штампајући предње дело. Његова је намера била да покаже како су се те установе развијале док нису дошле у данашње стање. Ову историју еволуције тих установа почиње Г. Ковалевски проучавањем првих почетака данашње Русије и установама прве династије, које, по њему, имају доста сличности са шведским и францускнм Etats généraux и енглеским скупштинама из XIV и XV века. Затим, прелази на излагање реформама које су почели уводити главни представници династије Романова, Петар Велики, Катарина II, Александар I, и најпосле Александар II, о чијим реформама говори опширно и детаљно. Развићу пак њених политичких установа у XIX веку, када је Русија извршила највећи преображај, посветио је нарочиту пажњу, и овај одељак његова списа има неоспорно и већу важност. Дело се завршује расправама о државноме положају Пољске и Финландије, и њиховим установама.

ДРУШТВА.

Задужбина Николе Ј. Мариновића. — Српска Краљевска Академија расписује конкурс за „одличан поетски спис с моралном и патриотском тенденцијом, који је написан чистим српским језиком и одликује се лепотом слога и садржаја“; награда 960 динара у злату. Награду могу добити и два списа, подједнако или сразмерно њиховим вредностима. Наградити се могу рукописи или штампани списи који нису штампани пре 1903 године. Спис за награду ваља поднети Академији до 1 маја 1905 године. Писци могу своја имена унапред објавити или касније, обележивши свој рад нарочитим знаком. Награђен спис је својина писца.

Народна библиотека у Нишу. — До сада су, на нашу општу срамоту, свега две вароши у Србији имали јавне библиотеке: Београд и Крагујевац. Од септембра месеца ове године, и Ниш је, приватном иницијативом, добио своју народну библиотеку. Од отварања, 19 септембра, па до 7 октобра, ова Библиотека је имала 700 посетилаца, који су се служили са 1700 свезака. Библиотека

има свега 2200 дела у 5000 свезака, а од тих 1191 дело у 3183 свеске добивени су од појединаца, писаца и пријатеља просвете. Управа Библиотеке обраћа се сада са нарочитом молбом на нишке грађане да јој помогну било новцем, било књигама. А остале наше окружне вароши?

УМЕТНОСТ.

Посета Прве Југословенске Уметничке Изложбе. — Од 5 септембра до 5 новембра за време трајања Изложбе, продато је улазница од 1 дин. (за „jour chic“) 857; улазница од 0,50 дин. 8.300; улазница од 0,20 дин. (за ђаке) 1.205: свега је продато улазница 10.362. Каталога је продато до 2.500 комада. Најмање је било посетилаца 15 септембра, 102; највише 9 септембра, 1.305. Благајна је добила свега 6.498 динара.

ЧИТУЉА.

Барон Адолф д'Аврил. — У Копјеру, у округу Сене-Оаз, у Француској, 14 октобра, умро је барон Адолф д'Аврил, у својој осамдесетој години. Барон д'Аврил био је дипломатски агент француски у Букурешту, делегат у Дунавској Комисији, и на Цариградској Конференцији, најзад као опуномоћени министар у републици Чили. Са службом махом у страним земљама, он се много бавио страним народима и њиним књижевностима. Писао је студије о шпанском Романцеру, данашњој Арабији, источним црквама. Бавећи се по европском Истоку, он је обратио нарочиту пажњу на наше прилике и на нашу народну књижевност. Још 1862 појавио се једном књигом о односима источних цркава са Светом Столицом у Риму (Documents relatifs aux églises de l'Orient, considérées dans leurs rapports avec le Saint-Siège), и то дело доживело је три издања, последње 1876. У Revue française de l'étranger et des colonies писао је о српским црквеним питањима (Une restauration religieuse en Serbie); у Revue des questions historiques за 1895, чланак Les églises autonomes et autocéphales. Од њега је и историјска студија *Хришћанска Србија* (La Serbie Chrétienne) оштампано 1896 из Revue de l'Orient chrétien. У Revue d'histoire diplomatique чешће је писао о нашим политичким и књижевним приликама, међу осталим о списима Г. Стојана Бошковића, Матије Бана и Нићифора Дучића, о српско-турским ратовима, о берлинском уговору.

Од нарочитог значаја му је дело *Косовска Битка* (La bataille de Kossovo. Rapsodie serbe, tirée des chants populaires), које је изишло 1868 у Паризу. Барон д'Аврил је ту дао десетак наших народних песама о боју на Косову, и покушао да дâ једну епску целину, као што су пре њега чинили Јоким Новић Оточанин 1847 у *Лазарици*, и Др. Сигфрид Капер у Der Serbencar Lazar. Пред песмама је опширан и симпатичан чланак о српском народу и његовој поезији. У књизи је и једна занимљива стара слика о оснивању Раванице, коју је писац нашао у једном румунском манастиру. Дело је код нас привукло пажњу на се, и Г. Стојан Новаковић је написао опширан приказ у „Вили“ за 1868[1].

Барон д'Аврил је нешто и на српски превођен. 1864 изишло је, у Земуну, преведено његово дело: *Историјска разматрања о Бугарској*. Друго издање изишло је у Београду 1867.

Својим радом барон д'Аврил је заслужио да му се спомен сачува у српском народу.

ИСПРАВКА.

У свесци од 16 септембра, на стр. 138, у реду четвртом одоздо, у место речи *некритичан* треба читати *критичан*.

---

[1] О његовом многоструčним радовима о нашим крајевима видети „Оглед француске библиграфије о Србима и Хрватима“ од нашег сарадника Г. Н. С. Петровића.

Власник и уредник, Богдан Поповић.
Капетан-Мишина ул. бр. 17.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XIII. број 6. — 16 новембар. 1904.

РАКИЈО, МАЈКО!

(Крај.)

Док се ми умисмо и Богу помолисмо, у том стиже и момче што смо га још, да речемо, кô синоћ послали раз ракије. Дођера два товара и ардовић башице за капетана. Налисмо нас четворица плоске и један товар дадосмо логору на увеселеније.

— Де-де, господине капетане и царски већиле! — пружи Белемез одма капетану своју плоску. Де-де, да мало живнемо... Бог зна оћемо ли се више икад и виђети...

— Де-де, господине капетане и царска перјанико! Прими и од мене поштење — додаде му и Шошљага плоску.

— Де-де, господине капетане и ћесерокраљска дико, да се мало окрпјенимо и разгалимо! — пружи му и Партенија своју плоску.

— Де-де, капетатино моја и јуначино стара, да ми разбијемо мамурлук, кô што раде и остале делије и јунаци! — викну ја и спусти преда њ и плоску, и ардовић. Ако оћеш што слабије и блаже, држ' се овог! Ако ти срце жели што јаче и јуначније, ево ардовића! Наздрави ми и развесели се, гереналино моја чесна и поштена!...

Капетан прима једно по једно поштење, међе покрај себе и кô мало чуди се. Види се, необично му и непознат му наш адет и обичај.

— То млого! — вели и смијуљи се.

Па, да речеш, господине капетане и нареки веђиле, није ни мало! — дочека Белемез.

— Не замјери, таки је у нас адет — подаде Шошљага да му протолкује.

Обредисмо се један пут чашом, обредисмо се други пут, обредисмо се и по трећи пут. Свак шути, нити ко шта говори ни ромори. Обредисмо се и четврти пут, док ракија плану уз образе и еглен се отвори. Ракијо, ракијо, свађе ли си од помоћи и користи, дрво ти се твоје посветило да Бог дâ!

— Ћесерокраљска ђенерално и свијетла, јуначка, војинствена главешино! — диго се ја и узе чашу. Дај ми изум и изволеније да проговорим под твојим крабрим окриљем неколико бешједа...

— Молимо покорно, молимо!

Сви се изненадише и зачудише.

— Ћесерокраљска ђенерално и свијетла, јуначка, војинствена главешино! Дична је ово и благословена земља ко ни једна земља под небесним сводом. Свима се њезиним другама са истока сунце рађа, а ево њој се оће са запада да роди и да је топло и шчедро огрије, јер је она од увијек, од искони, била у милости код Господа Бога и код божји, свети угодника и богоносни отаца. Ћесерокраљска ђенерално и свијетла, јуначка, војинствена главешино, и браћо моја рођена, чудесна је то судбина и удес нашег премилог отечества које већ пет стотина година цвили под тешким наџаком агарјанске, наклене силе и зулума! Чудесна је то судбина, велим, али Бог премилостиви и све седам царевина тако су шћели, па је, ево, тако и било. Викните сви: Вала им на њиховом премилостивом дару!...

— Вала им на њиховом премилостивом дару! — викнуше сви осим покојног Партеније кога стоструке сузе облише, јер је он једини разумио и у глави својој растресô моју неразумљиву бешједу.

И мене сузе облише и застаде ми ријеч у грлу — уздахну дубоко Симеун и застаде у причању.

— Упи-де му, Мићане, једну! — једва чујно шапну онај из мрака без искре заједљивости.

— „Да није шале — настави Симеун меко и благо. Да није шале, еглена и ове благословљене, што се каже, мученице, вјерујте ми, дјецо моја, да би пола свијета у нашем несретном отечеству од грког јада и чемера нолуђело и сишло с ума. Дјецо моја и браћо моја, ви не знате оног старинског времена: пушка ми, пушка ти! Ви не знате оног делиског шенлука и весеља. Знам ја, ви трпите и мислите, и све се вами чини да је ово вако од увијек било. Али нас, старе и изнемогле, нагони на сузе немило и грко туговање за старим вактом и заманом. То старинско вријеме нашим слабим и ојађеним душама мирише кô увели босиљак и свето миро. Нами на 'вом грешном свијету ништа не остаје до превјечна жалост и туговање за минулим временом... Мени увијек срце задркће и мисли некуд далеко, далеко одлете, кад се сјетим шта сам некад био, а шта сам данас дочекô. Али шта ћу, тако је, ваљала, суђено!“ — уздахну опет Симеун и продужи:

Много се они, капетан, Белемез и Шошљага, зачудише нашим жалобитним сузама.

— Молимо покорно, што те јест?! — пита капетан, а језик му се већ поткратио.

— Господине капетане, новоме царетву свак се живи обрадовô у 'вој земљи, а само нас двојица плачемо под старост своју. А зашто да речемо? Јер је осиротила и пострадала Немањића света задужбина коју нам наши стари оставише и завјешташе у аманет и на чување — дочека ја капетана и тако у неколико забаци траг нашој жалости и опјети га на наш јучерашњи разговор.

— Говори, има ли јој помоћи?! — забрела капетан.

— Има, има, силни гереналe! — викну Партенија, а ја му зашећерену чашу башице пружи:

— Кô што је ова чаша у твојој руци, тако је спас и помоћ за ту пострадалу, божју обитељ у твојој војинственој сили и моћи...

— Шта ћете, браћо, да вам учиним? Говорите, све ћу вам учинити...

— Бурунтију! Бурунтију цареку дај, да се смијемо дигнути по народу у писанију... Ми смо једни школници и учевни људи: ми оћемо да идемо по реду и закону...

— Говорите, говорите, све ћу вам дати...

— Бурунтију, бурунтију дај нам!

— Све ћу вам дати. — Говорите! — скочи капетан.

— Ама, говоре људи! Зар не чујеш, Бог те убио! љутну се Белемез и погледа га крваво. Бурунтију цареку оћемо.

— Бурунтију? Што је *бурунтију*?

— Бурунтија... пашош, цареска дозвола.

— Добијете, све добијете!

— Точи ракију и шећери, док се није попишманио — шапну ја Шошљаги.

На срећу и спасеније ове свете ћабе, капетан се не попишмани већ нам за трепут ока написа и издаде бурунтију — има у њој у дужини два аршина а у ширину два — и удари на њу седам дебели цареки печата кô белћим за све седам царевина.

— Господине капетане, да неће бити млого ови печата? Ми нећемо никуд на далеко, ми ћемо се држати нашег сенга — стаде заврзивати Белемез кô каква будала.

— Нека, Белемезе! Не уплећи се, кад... На ноге, браћо, да се иде! Ти ћеш, Белемезе и Шошљага... вас ћете двојица узјати коње и напријед носити измеђ себе отворену цареку бурунтију, а, ја ћемо и Партенија за вами — наређујем ја. Таки је ред да цареска бурунтија иде напријед. Треба јој одати чест...

— Шта?! — раздера се Белемез. Зар да ја носим шокачку... Док је тођ не освјештате, благословите и водицом не пошкропите, ја се је нећу ни малим прстом дотакнути, па да би сад знао да ћу главу изгубити!

— Полако, Белемезе! Шути, не вичи толико, чуће капетан. — Ућуткује га покојни Партенија.

— О да чворновита и врлетна чојека, Боже мој

милостиви! — вајка се Шошљага и држи бурунтију. Ајде болан, Белемезе!...

— А-ја! Овај не иде, док од Иванке не постане Јованка, па да ће сад лемеши почети с неба падати. Зар да ја мрциним своје чисте, ришћанске руке са шокачким... — шкрипну Белемез зубма и сијевну бијесно очима. Никад!!

— Шта ћемо сад, Симеуне, по Богу синко? Би ли то могло бити како друкчије? На прилику, да сам Шошљага носи бурунтију напријед, а?...

— Не бој се, оче мој свети. Ми ћемо њу освјештати и пошкропити водицом...

— Не, синко, ако за Бога знаш! Не смијемо од капетана, јер би му се замјерили, а чојек...

— Ништа се ти не бој. Ми ћемо њу освјештати, а капетану ћемо, ако успита, казати да је моленствије за ћесерокраља...

— Ама, шта ти још неће пасти на ум, по Богу брате! — развесели се Партенија и загрли ме од велике радости.

Тако и учинисмо, те се све лијепо и у реду сврши.

Капетан издаде команду и наредбу на логор, те се солдати уредише с обе стране пута, куда ћемо ми проћи с бурунтијом.

Пођосмо. Напријед Белемез и Шошљага с бурунтијом, па онда ја и Партенија, а за нами момак с товаром ракије. Кад бисмо насред пута, раздера се топ, запраштише преко нас унакрст пушке, а граја и галама да проломи небеса: „Живили наши мили гости, и сретан им пут!"

Тако нас је капетан јуначки и дично испратио с царском бурунтијом. Нема вајде крити, добар је и поштен чојек био, не валећи му вјере и закона.

— Добро моје и паметно чадо, коме ћемо на конак пасти? — упита ме покојни Партенија кад изађосмо на Клисину.

— Попу Ђурђу на Мањачу.

Како ја реко, тако је и било. Замркосмо код попа

Ђурђа и туј законачисмо. Лијепо нас и поштено дочека. Испрва се мало уплаши, ал кад виђе пареку бурунтију и кад је мало проучи, а мало прескочи, осоколи се.

— Добро је, браћо, млого добро што имате пареку бурунтију, јер једнако, и овдан и овноћ, кретаре солдачке патроле кроза села. Боје се ешкије и Турака, да не би оклен кријући ударили. Баш ми је, вели, драго што имате пареку оправу и сигурацију, а још ми је, каже, драже што је Симеун на се ударио таку ођећу...

Шјутрадан сазва поп Ђурађ старјешине из цијеле своје парокије. Људи се скупише. Ја одма наредн да се извања мјешина ракије међу њи и да се отпочне разговор и еглен

Обредише се једанпут, свак шути; обредише се и други пут, нико се не чује, само се кô опјећа неки немир и жамор међу парокијанима. Кад се обредише и по трећи пут, истаче се Јанко Делић, први и најзгоднији парокијанин, и данас је жив:

— Браћо! Оно је, болан, наша ћаба, па би јој требало помоћи.

— Уточ'-де му, дијете, још један полић — пришапну ја момчету.

— Јест, браћо! — викну још јаче Јанко кад прими и изврну полић. Онај намастир, оно је кô једно наше уточиште... оно је кô једна наша дика и понос, да се дичимо и поносимо њиме међу другим вјерама и законима...

— Тако је, Јанко, тако! — повика Вук Радановић. Ја од своје стране, а за здравље своје чељади и сермије пишем, ево данас пред Богом и пред људма, овна трећака у свети намастир. Нека вам је на корист, свети оци наши дуовни, а мени, мојој чељади и сермији на здравље и спасеније!...

— Вала ти, стара и чесна кућо Радановића! Додај-де, дијете, овај полић нашој мркој Вучини...

— Ја од своје стране, а за здравље свога дома и тора пишем у свети намастир овна четвртака, овцу с јањетом, руно вуне и товар шенице. Нека вам је на ко-

рист, оци наши дуовни, а мени, мом дому и тору на здравље и спасеније! — викну Јанко Делић и погледа по људима. Пишите, браћо, што ко море и од срца жели! Севап је, јер је оно, штоно некакав говорио, наша дика и понос...

— Вала ти стари и берићетни доме чувени и свађе припознати Делића! Нек те Бог благослови здрављем и сваким берићетом!...

Настаде жамор, све већи и јачи. Отпоче писанија: неко овна, неко овцу с јањетом, неко јаловицу, неко шиљеже, неко јање. Тога дана уписасмо и укуписмо стотину што мали што велики глава, па се кренусмо попу Вукосаву у Бањицу. И туј нас Бог обрадова са осамдесет глава, те одма пријеђосмо из Бањице у Соколово попу Стевиши. Туј, готово, понајбоље прођосмо, јер поћерасмо са питомог Соколова сто педесет и три главе... И тако од попа до попа, из пароције у пароцију — по свој Крајини. За два мјесеца и двије неђеље наћерасмо на пљаду глава.

— Доста је! — викну ја кад избројисмо сермију на Бјелајском Пољу. Нека нам је срећно и берићетно. Враћајмо се светом намастиру.

И ми се вратисмо — заврши Симеун и подиже поносно главу: Сваком ћу оном очи његове ископати који од данас рекне коју грку и злобну ријеч против ракије!

— Јуначино наша! — чу се онај иза каце. Нека ти је просто и од Бога и од људи да је каблом пијеш кад си је тако делиски и јуначки бранио и одбранио! Точи, Мићане!

Петар Кочић.

ТИЦИЈАНОВ СИН.

(2.)

III.

Кад су сенатори отишли, сињора Доротеја крај свих мољакања и наваљивања свога кумчета, не хтеде да каже ништа више. Била се naљутила што је први тренутак веселости издао да зна тајну једнога догађаја у који она није хтела да се плеће. Како је Пипо непрестано навањивао:

— Драго моје дете, рече му, могу ти само рећи, кад ти кажем име оне што је за те извезла ону кесу, ја ћу ти можда учинити добру услугу: јер је та особа сигурно једна од најлепших и најаристократскијих у Венецији. Нека ти је то доста: и ако бих хтела да те обавежем, морам да ћутим; нећу да изневерим тајну за коју ја једина знам, осим ако ме за то не овласте, и тад ћу то учинити часно.

— Часно, драга кумо? али откуда ви то мислите да ако је поверите само мени...

— Разумем, одговори стара дама; и како, и ако је била достојанствена, није могла да не буде и мало пакосна: „кад покашто градиш стихове, додаде она, зашто не напишеш о томе један сонет?"

Видећи како не може ништа да дозна, Пипо престаде с питањима; али је, као што се може замислити, он и даље био врло радознао. Он остаде на ручку код авогадора Пасквалига, не могући се одлучити да остави своју куму и надајући се да ће можда у вече доћи „лепа непозната" у посету: али он виде само сенаторе, судије и најозбиљније униформе републике.

При заласку сунца, млади се човек издвоји из друштва, и оде у један мали шумарак. Размишљање шта

треба да ради, и одлучи се на две ствари: прво да од Бјанкине поврати кесу, и друго, да послуша савет који му је сињора Доротеја у шали дала, то јест да напише сонет о овој својој авантури. Он одлучи, у осталом, да тај сонет, кад га буде написао, преда својој куми, која ће га без сумње показати лепој непознатој. Без оклевања, он одмах поче извршивати свој двоструки план.

Пошто је лепо закопчао своју доламицу и брижљиво наместио своју капу на уво, он се погледа прво у огледало да види изгледа ли лепо, јер му је прва намера била да понова лажним љубавним изјавама заведе Бјанкину, и да од ње лепим измами кесу; али се убрзо ману тога, помишљајући да ће тако само појачати љубав у те жене и створити себи нову досаду. Он се одлучи да учини противно, одјури к њој што је брже могао као да је љут; спреми се да јој одигра једну очајну сцену и да је толико поплаши да она у будуће буде мирна.

Мона Бјанкина беше једна од оних плавих Венецијанака с црним очима, чија се мржња, у свим временима, сматрала као опасна. Од како је онако рђаво поступао с њоме, Пипо није добио никаква гласа од ње; она је сигурно у тишини припремала освету коју му је наговестила. Било је дакле потребно да се учини одсудан корак, ма због тога зло било веће. Она се спремала да пође, кад јој млади човек стиже до куће: он је заустави на степеницама, и натера је да се врати у собу.

— Несрећна жено! узвикну он, шта сте учинили? Разорили сте све моје наде, и освета је ваша потпуна.

— Благи Боже, шта вам се то догодило? упита запрепашћена Бјанкина.

— Још питате! Где је она кеса што рекосте да сте ми ви послали? Смете ли још да тврдите ту лаж?

— Шта мари јесам ли слагала или не? ја не знам шта је с том кесом.

— Погинућеш или ћеш ми је дати, узвикну Пипо и нападе је. И не водећи рачуна о новој хаљини коју је сирота жена као нарочито лепу тек била понела, он

јој насилно свржe вео што јој је покривао прса и наслони јој свој нож на срце.

Бјанкина се преплаши смрти и стаде звати у помоћ; али јој Нино затвори уста својим марамом, и нагони је одмах да му, без икаква гласа и викања, врати кесу, коју она на срећу беше сачувала. „Ти си унесрећила једну моћну породицу, рече јој потом, за навек си уздрмала мир једне од најславнијих кућа у Венецији! Дрхћи! та силна и страшна кућа пази на тебе; ни ти, ни твој муж нећете учинити од сада ни један корак, а да не буде ко ће на вас мотрити. Господари Ноћи записали су твоје име у своју књигу, спремај се за подруме под дуждевом палачом. На прву реч коју прословиш, ако би хтела издати грозну тајну коју ти је твоја пакост открила, твоје ће породице нестати".

Он оде после ових речи, а сав свет зна да се у Венецији не могу изговорити грозније речи. Неумољиве и тајне пресуде corte maggiore распростираху тако огроман страх да се и онај што се држао само за облагана, сматрао унапред за мртва. Тако је било и с мужем Бјанкининим, сер Орионом, коме она, ускоро потом, исприча шта јој је Нино мало час претио. Истина, она није знала узрока томе, а у истини није их знао ни сам Нино, пошто је цела та ствар била само једна гатка; али је сер Орио мудро расудио да није потребно знати због чега је на себе навукао гнев највишега суда, него да је најважније извући се од тога. Он не беше родом из Венеције, рођаци му становаху дубље у Италији; он се идућега дана крете са женом на пут, и нико више не чу ништа за њих. Тако је Нино нашао начина да се отресе Бјанкине и да јој с интересом врати оне неприлике што му је она створила. Она је целога свог живота држала да је некаква државна тајна везана за ону кесу коју је она хтела да украде, и, како је у том чудноватом догађају све за њу било тајна, она је могла да прави само претпоставке. За рођаке сер Ориона био је то предмет поверљивих разговора. После силних претпоставака, они

су нашли као решење једну басну колико толико оправдану. „Некаква велика дама, говорили су они, беше заволела Тицијанела, то јест Тицијановог сина, који је волео Мона Бјанкину, и, наравно, није могао да успе код ње. Елем, та висока дама, која је лично извезла једну кесу за Тицијанела, не беше нико други него сама дуждевица. Замислите сад колика је била њена љутина кад је дознала да је Тицијанело дао Бјанкини ту залогу љубави!“ Таква се породична хроника тихим гласом понављаше у Падови, у маленој кући сер Орпона.

Задовољан успехом свог првог предузећа, наш јунак покуша и друго. Требало је написати сонет за лепу непознату. Узбуђен, и против своје воље, том чудноватом комедијом, он одмах написа брзо неколико стихова у којима је било извесне живости. Нада, љубав, тајна, сви ти страсни изрази тако обични код песника, појављиваху се гомилама у његовој памети. „Али, мислио је он, кума ми је казала да се то тиче најлепше жене међу властелинкама старога рода у Венецији, треба дакле сачувати известан уљудан тон и прићи јој с више поштовања.“

Он пobриса што беше написао и, прелазећи из једне крајности у другу, сакупи неколико звучних сликова и покуша, не без муке, да с њима сложи мисли које приличе његовој дами, то јест најлепше и најплеменитије мисли што могу бити. У место сувише смелог надања, он изрази бојажљиву сумњу; уместо тајанствености и љубави, он говораше о поштовању и захвалности. Не знајући како да слави лице једне жене коју никада није видео, он се послужи, врло деликатно, што се могло деликатније, с неколико неодређених израза који се могу односити на свачије лице. Једном речју, после два часа размишљања и рада, он је написао дванаест приличних стихова, врло звучних и врло празних.

Он их лепо преписа на једном лепом пергаментном листу, и нацрта по крајевима птице и цвеће, које пажљиво обоји. Али чим је свршио посао, и тек узео да још једном

прочита своје стихове, а он их баци кроз прозор у канал што је ишао крај његове куће. „Шта ја то радим упита се: на што продужавати тај догађај ако ми савест то не вели?“

Он узе мандолину, па се шеташе горе и доле по својој соби, певајући и пратећи се некаквом старом аријом компонованом за један Петраркин сонет. После четврт часа заустави се; срце му је куцало. Није више мислио ни на обзире ни на утисак што треба да произведе. Кеса што је узео од Бјанкине, и коју је донео као какав трофеј, била је на столу. Он је гледаше:

„Жена која је то радила за мене, рече сам себи, мора да ме воли и уме да воли. Такав је рад дуг и тежак; те лаке конце, те живе боје, захтевају времена, и, за све време док је то радила, она је мислила о мени. У мало речи што су пропратили ову кесу, био је пријатељски савет а не каква двосмислена реч. То је љубавни позив за двобој послан од једне честите жене; ако је мислила о мени ма само један дан, треба храбро подићи рукавицу.“

Он се понова баци на посао, и, узимајући понова своје перо, беше више узбуђен страхом и надањем него онда кад је стављао највеће суме на једну коцку. Не размишљајући и не заустављајући се, написа брзо сонет, чији би приближан превод овако гласио:

Кад сам Петрарку читô, још дететом у школи,
Жељах да се и мени у део славе даде.
Волећи он тек пева и певајући воли;
Једини он божанским језиком зборит знаде.

Чим љубав почне да га у своје ланце стеже,
Он уме наћи израз у том тренутку истом,
И тада, с осмехом благим, он њену слику реже
Врхом златнога ножа у дијаманту чистом.

Ви, чије љупке речи допреше до мог уха,
Који их писасте јуче, а сутра нећете знати,
О, сетите се мене који вас за то моли:

Имам Петраркино срце а немам његова духа ;
Ја могу на овом свету још само ово дати :
Руку, кад ме ко зове ; свој живот, ко ме воли.[1]

Пипо оде сутра дан сињори Доротеји. Чим остаде сам с њоме, он метну свој сонет на колена чувене даме, говорећи јој: „Ево вам за вашу пријатељицу“. Сињора се испрва показа зачуђена, потом прочита стихове, и закле се да их неће никада никоме показати. Али се Пипо само смешио, и, како је био убеђен да ће она баш противно чинити, он оде од ње уверавајући је како он у то ни мало не сумња.

IV.

Ипак зато, он проведе идућу недељу у највећем узбуђењу; али то узбуђење имађаше извесне дражи. Он није излазио из куће, и није смео, тако да кажемо, ни мрднути, као да је тиме хтео да остави „одрешене руке“ срећи и судбини. То је радио обазривије него што се обично ради у његовом добу (јер он није имао више од двадесет и пет година), а код младих људи нестрпљивост је често толика да их нагони да премаше циљ, кад хоће да га постигну врло брзо. Срећа хоће да се човек помогне сам, и да је зна ухватити на време: јер, по Наполеоновој речи, она је жена. Али баш због тога, она хоће да изгледа као да пристаје на оно што јој се узима, и треба јој оставити времена да пружи руку.

Тек деветога дана, у вече, ова ћудљива богиња закуца на вратима младога човека; и то, као што ћете видети, не тек ни за шта. Он сиђе и сам отвори. Црнкиња беше на прагу; она је држала у руци једну ружу, коју принесе Пиповим уснама.

— Пољубите овај цвет, рече му она, на њему је пољубац моје госпође. Може ли она доћи к вама а да не буде за њу никакве опасности?

— Била би велика несмотреност, одговори Пипо, да

[1] Овај је сонет превео Г Велимир Рајић. Пр.

она дође по дану: моје би је слуге морале видети. Може ли доћи ноћу?

— Не може: ко би то смео на њеном месту? Она не може ни ноћу да изађе, ни вас да прими.

— Треба дакле да пристане да дође на неко друго место, на место које ћу ти ја показати.

— Не, она хоће да овамо дође: гледајте ви да све спремите за њену тајну посету.

Нино размишљаше неколико тренутака.

— Може ли твоја госпођа да устане рано ујутру? упита прикињу.

— Кад се сунце рађа

— Добро! онда чуј. Ја обично устајем врло касно, по томе и цела моја кућа преспава цело јутро. Ако твоја госпођа може да дође баш у свитање, чекаћу је, и она може овамо ући а да је нико не види. Како ће после да изађе, то је моја ствар: наравно, ако она може да остане код мене до пред ноћ.

— Она ће учинити тако: хоћете ли да то буде сутра?

— Сутра у зору, рече Нино.

Он спусти шаку цекина под грло весници: па не питајући је више, врати се у своју собу и ту закључа, решен да не спава до зоре. Прво се свуче, како би његове слуге мислиле да ће он да легне: кад оста̓де сам, наложи јаку ватру, обуче кошуљу извезену златом, мирисљаву ношу и доламицу од беле кадиве с наруквицама од кинеског сатина: па, удесивши се лепо, седе крај прозора, и поче да сања о свом доживљају.

Није мислио зло о својој дами, као што би се могло претпоставити, пошто му је она тако брзо заказала састанак. Не треба, прво, заборавити да се ова приповетка догађа у шеснаестом веку, а љубав се у то време развијала брже од данашње. По најпоузданијим подацима зна се сигурно да је у то доба оно што ми сматрамо за неделикатност важило као искреност, и може се чак веровати да је оно што се данас назива врлином сматрано

тада за претворство. Ма како то било, жена која је волела каквог лепог младића предавала му се без дугих разговора, а он опет није због тога ништа рђаво мислио о њој: нико није помишљао да поцрвени због таквих поступака који му изгледаху природни; било је то доба кад је један високи господин на француском двору носио на шеширу, место перјанице, свилену чарапу своје милоснице, и кад је онима што су се чудили кад су га видели таквог у Лувру, одговарао без снебивања да је то чарапа жене за којом умире од љубави.

Уосталом, Пипов је карактер био такав да он ма био рођен и у овом веку, не би можда потпуно променио мишљење о том предмету. Крај свег нереда и лудости, ако је био способан да покашто превари другога, он још никада није преварио самога себе; хоћу тиме да кажем да је он ценио ствари колико оне у ствари вреде, а не колико лепо или ружно изгледају, и ма да је био способан за претварање, он се служио лукавством само кад му је жеља била искрена. Јер, ако је и мислио да му је дар послат из неког каприса, он бар није веровао да би тај каприс имала једна каћиперка: ја сам мало час рекао разлоге за то, а то су брижљивост и финоћа с којима је кеса била извезена, и време које се утрошило да се она изради.

Трудећи се да замишља срећу која му је обећана, он се сети неке турске женидбе, о којој му беху причали. Када се Источњаци жене, они тек после венчања виде лице своје невесте, које, дотле, остаје сакривено и од њих, као и од сваког другог. Они верују оно што им кажу њихови родитељи, и жене се на реч. По свршеној церемонији, млада се жена покаже мужу, који сам тада може да провери је ли закључени брак добар или рђав; како је тада врло касно да га се одрече, најбоље што може учинити то је само да призна да је добар; и, уосталом, ти бракови нису несрећнији од осталих.

Пипо се налазио потпуно у положају турског вереника; он, истина, није очекивао да непозната дама буде

девојка, али то му није тешко ни пало: он је, у осталом, имао ту разлику у своју корист што се не мора везивати тако свечаном везом као што је брак. Он је дакле могао чекати с надањем и радозналошћу а да се не плаши много од непријатности, и та му је околност изгледала довољна да надокнади оно што му је иначе могло недостајати. Тако је он замишљао ту ноћ као своју брачну ноћ, и није чудо што му је у његовим годинама та помисао изазивала радост и занос.

Прва брачна ноћ мора да је, у истини, за јаку машту, највећа могућа срећа, јер је то срећа којој не претходи никаква невоља. Философи, истина, веле да невоља даје више сласти уживању које прати, али Пино мишљаше да рђав зачин не даје риби никакве веће свежине. Он је волео лака уживања, али не груба, а, на несрећу, правило је, и скоро без изузетка, да се изврсна уживања плаћају скупо. Али је брачна ноћ изузетак од тога правила: то је једина прилика у животу која задовољава у исти мах две наклоности које су најдраже човеку: нежност и пожуду: она уводи у собу младог човека жену с венцем од цвећа на глави, која не познаје љубав, и за коју се мати трудила, петнаест година, да јој оплемени душу и обогати ум: да добијете један поглед тог лепог створења, морате можда за њ молити по читаву годину; а муж, да би добио то благо, треба само да рашири руке; мати одлази: сам му Бог то дозвољава. Још да, после једног тако лепог сна, човек не мора да буде жењен, ко то не би чинио сваког вечера?

Пино није жалио што не распита цркињу, јер једна служавка, у таквом случају, може само да хвали своју госпођу, ма била она најружнија на свету; и оне две речи које су се измакле сињори Доротеји, беху довољне. Он је хтео само да зна је ли његова непозната дама црномањаста или плава. Да се добије појам о једној жени, кад се зна да је она лепа, ништа није важније од боје њене косе. Пино се дуго колебао између те две

боје, најзад да би умирио свој дух, замисли да јој је коса кестењасте боје.

Али сад није умео да реши које су јој боје очи: претпостављао би да су црне кад би она била црномањаста, а плаве да је она плава. Он замисли да су плаве, али не тако јасно плаве и неодређене да су час по час сиве или зеленкасте, већ тако чисто азурне као небо, тако да, у тренутку љубави, постају тамније и црне као крила у гаврана.

Тек што су му се указале те дивне очи с нежним и дубоким погледом, а његова их машта окружи челом белим као снег, и двема ружичастим јагодицама као што су сунчани зраци на вису Алпа. Између два образа, слатких као бресква, учини му се да види танак нос као у оне античке бисте коју зову грчким Амором. Под њим, румена уста, ни врло велика, ни врло мала, пропуштају кроз два низа бисера свеж и страстан дах; подбрадак беше лепа кроја и лако заокругљен: физиономија отворена али мало поносита: на мало подужем врату, на којем није било ни једне боре, а који је био тамно бео, покретала се лако, као цвет на стабљици, ова грациозна и врло симпатична глава. Овој лепој слици коју је машта створила, недостајало је само то што није стварна. „Она ће доћи, мислио је Пипо, кад сване она ће бити овде“; и, што је најчудноватије у тој његовој необичној машталији, он је, и не слутећи, одиста смислио портрет своје будуће милоснице.

Кад је државна фрегата која стражари на уласку пристаништа, испалила топ да објави шест часова у јутру, Пипо виде да светлост у његове лампе постаје ружичаста и да лака плава боја обојава његова окна. Он одмах стаде на прозор. Овога пута није полузатворених очију разгледао око себе; мада му је ноћ прошла без сна, он се осећао слободнијим и веселијим но икад дотле. Зора поче да свиће, али Венеција још спаваше; тај лени град уживања не буди се тако рано. У време кад се код нас, отварају дућани, сусрећу пролазници, зврје кола,

сумаглица се повијаше над пустим лагуном и покриваше завесом неме палате. Ветар је само малко набирао воду; неколика једра појавише се у даљини са стране Фусине; то се краљици мора доносе дневне намирнице. Сам, на врху успаваног града, анђео на звонику Светога Марка избијаше сјајан из полутаме, и први сунчани зраци одсјајиваху на његовим позлаћеним крилима.

Међутим су безбројне цркве у Венецији звониле анђелус на сав мах; голубови републике, извештени звуком звона, чије су ударе умели да рачунају с једним чудним инстинктом, пролетаху у јатима, брзо као стрела, Славонску обалу, да потраже на великој пијаци зрна што су их, као и увек, у тај час баш за њих расипали; магле се дизаху мало по мало; сунце се роди; неколико рибара бацише своје огртаче и почеше да чисте барке, један од њих запева јасним и чистим гласом некакву народну песмицу; из дубине једног трговачког брода одговори му некакав глас у басу; један им се, који је био још даље, придружи у рефрену друге строфе; ускоро то постаде хор у којем је сваки певао своју ноту, непрестано радећи, и лепа јутарња песма поздрави светлост дана.

Пинова је кућа била на Славонској обали, недалеко од палаче Нани, на углу једног малог канала; у том тренутку, на дну мрачнога канала, засија се зупчасти врх гондоле. Један је само гондолијер био на крми, али лака барка просецаше воду брзо као стрела, и изгледаше да клизи по тамном огледалу, у које је његово пљоснато весло равномерно упадало. У тренутку кад је имала проћи испод моста што одваја канал од великога лагуна, гондола се заустави. Некаква жена с маском, племићског и витког стаса, изађе из ње и упути се кеју. Пино стрча одмах и упути се к њој. „Јесте ли ви то?“ запита је полако. У место сваког одговора она му прихвати руку што јој је он пружио, и пође за њим. Ниједан се слуга у кући још не беше пробудио; не прозборивши ни једне речи, они на прстима пређоше унутарњу галерију где је спавао вратар. Стигавши до собе младога човека, дама

седе на једну софу и остаде најпре замишљена неколико тренутака. Она скиде своју маску. Пипо виде тада да га сињора Доротеја није преварила, и да је одиста пред њим стајала једна од најлепших жена у Венецији, наследница двеју племићских породица, Беатрича Лоредано, удовица прокуратора Доната.

(Наставиће се.)

Алфред де Мисе.

(Превео с француског Н. А.)

ВЈЕЧНА ХАРМОНИЈА.

У касну поноћ, кад све мирно снава,
Дубоко, н'јемо без бола и јада,
И тихо сања и гора и трава
И свечани мир на планине пада.

Тад ситно, сјетно с далека зазвони
Небеска пјесма и музика сфера,
И тону гласи по свој васиони
Врх мојих ст'јена и горских језера.

Тад душа моја на кољена нада
У моме храму од зв'језда и гора
И она снива без бола и јада
У милом сјају небескијех двора.

О сјајно св'јетло, шарна слико стара,
Гдје не сја пламен лажних полилеја,
О свети гласи са мога олтара,
Гдје нема пјесме црних фарисеја!

О благо оном ко вас једном чује
И ваше пјесме разумједне тајне,
Ко осјети да је звук што тихо зује
И један атом васионе сјајне!

У таке часе свијетле и јасне
О, да се душа у гласове расне,
На мајчином крилу, да весело згасне,
На зв'јездама негдје, да несвјесно заспе!

У бездну душе ја осјећам мирно
Чудесне гласе, како звоне тада,
И нешто вјечно бесконачно силно,
Што вријеме не тре, ни умире када.

Богове све ће да поруши вр'јеме,
Створени што су да страше и гоне,
У слабој моћи што ћуте и н'јеме,
Утвари лажне изнад васионе.

Ал' ја сам вјечан, умријет' не могу,
К'о вјечни звуци хармоније оне:
Бог је у мени и ја сам у Богу,
Јер ја сам дио вјечне васионе.

Од те радости нема нигде веће,
Када се душа са вјечности спаја,
Кад Бога позна, што свијетом креће,
И божје сузе усред мила сјаја.

Од те љубави нема нигде веће,
О пјевај и ти, пјевај, срце моје,
О од те пјесме нема веће среће,
Кад Сведух силни своје пјесме поје.

Бог је милостив, што са нама сн'јева:
Ил' било срећно или било б'једно,
Он с нама ув'јек и плаче и пјева,
Јер све је једно, све је биће једно.

Михаило Мирон.

Г У С Л Е.

Гусле моје, крваве и старе,
Загуслајте у тешке окове
К'о вихори у пештере старе,
Гусле моје, гусле јаворове.

Процвилите, нек се пјесма чује,
К'о у ланцим душа окована,
К'о шарене под каменом гује,
Нек задрхти срце у тирана.

Судбо худа мојих голих гора,
Гдје тирани силни господаре.
Струно црна пјевати се мора,
Ој давори, гусле моје старе!

Ал' је јадна слика јадовита,
Кад силници робље моје тлаче.
Ал' је тужна пјесма жаловита,
Када робље за слободом плаче!

Робље моје голо је и гладно
Тужна стоји кроз планине јека.
Гвожђе наше тешко је и хладно
Мукла стоји звека из далека.

Земљо моја, што си оронула?
Мој камене, што си оголио?
Пушко шаро, што си захрђала?
Мој ханџару, што си потавнио?

Нема славе ни старих мегдана,
Кад су голе руке савезане,
А тешко је ропство у тирана,
Гусле моје, сузам покапане.

Чудна моћ је жеженога злата:
Богаташи сиротињу гуле,
Брат за грло свога брата хвата,
Свјештеници свога Бога хуле.

Тихо тако, струне од старина,
Нек се чује клика очајника
И уздаси мојијех планина
К'о освета страшна осветника.

Гласно само, нек се гласи вију
Као звекет златнијех пехара,
Кад тирани крвцу нашу пију,
Па се леди срце сред њедара.

Дивље, пјесмо покора и зала,
Што патничку душу разговара,
Нека звони звека са гусала,
Захрђалих крвавих ханџара.

Тако поју птице виш' друмова,
Прије но ће сунце озарити,
Тако стоји тутањ од громова,
Прије но ће туча ударити.

Михаило Мирон.

ЗЕМЉОРАДНИЧКЕ ЗАДРУГЕ У СРБИЈИ.

(Крај.)

II.

Задругарство је, дакле, последица новога начина производње у земљораду.

Под *новим начином производње* разумемо примену свих оних техничких и научних изуметака који су дали земљораду индустријске особине, тј. особине производње за тржиште, производње која се не умара, која влада собом, подешавајући како каквоћу тако, донекле, и количину производа према тржишним приликама и потребама.

Али је задругарство првенствено ствар ситних привредника. Ново оруђе производње у земљораду захтева у првом реду већу радну спрему, а затим и више средстава за рад него што је то било потребно за времена ранијега оруђа производње. Ако је газдинство велико (крупно), онда се ово новачење врши лако и брзо уз припомоћ великих капитала. Напротив, ако је газдинство мало (ситно), та се новачења не могу никако друкчије извршити до удруживањем много ситних привредника, или просто задругарством, које с тога и долази у економску погодбу за примену новога оруђа производње у ситном земљораду.

Али не треба ствар схватити сасвим буквално. Рекли смо да је задругарство производ нове земљорадничке технике, и да нов начин производње захтева јачу спрему и јача средства него што се то у појединаца може наћи. Међутим, и задругарство од своје стране утиче на нов начин производње. Онде где таква производња није још продрла, ту је задругарство њен најбољи пропагатор и пионир, и оно врши ту мисију у толико лакше и успешније у колико има начина да у исто време прилагоди и

оспособи земљорадника за њу. На тај начин, нов начин производње изазива појаву задругарства у земљораду, и, обратно, појава задругарства, својом интервенцијом (као што се то често дешава у сложености економских појава) уноси у земљорад нов начин производње, тј. једно друго узајамно помаже и допуњује.

Али задругарство није само због новога начина производње. Као ствар ситних привредника, оно има утицаја и на својину. Оно снажно помаже да се земљорадник одржи на својој земљи, већ самим тим што га оружа новим оруђем производње, и, на тај начин, оспособљава за нове погодбе производње и тржишта. Оно, тако исто, олакшава прелазак немалаца у имаоце (сопственике), и с тога гледишта, задругарство има своју важну и велику социјалну улогу, коју му нико не може разложно оспорити.

Ево, по томе, природнога реда којим задругарство врши своју улогу у подизању земљорада.

1. У земљама где маса сељака нема своје земље или где многи остају без земље утицајем новога стања ствари, задругарство је позвано да ради на томе да се сељаку набави земља. Оно то може чинити самостално, може тога ради тражити помоћи или просто споразума у које веће кредитне установе која има могућности да чини позајмице с дугим роковима, а дужност му је да и државу позове, тога ради, у помоћ. Данска држава даје сваке године 2,000.000 круна на набавку земље лицима која земље немају а хоће да је имају, и онима који су стицајем прилика остали без земље а ради су да је набаве, и дотични дужници враћају свој дуг поступно држави натраг. У нас би то могла да врши Управа Фондова, када би се нешто мало преуредила да користи у првом реду маси народној, а не, као сада, да народним капиталима служи готово искључиво варошке сопственике и спекуланте. Последице „јавних продаја“ не би биле тада тако фаталне као сада, и сељак би се, кога ново стање ствари избацује из правилнога колосека у толико брже у колико је сиромашнији, убрзо прибрао и опоравио, особито када

му, ради примене новога оруђа производње, и задругарство притекне у помоћ.

2. Где је земљиште већ подељено, да свак или бар већина има своје земље, тога првога оруђа производње, ту задругарство има само у неколико улогу у прибављању ситнога поседа: у колико је потребно да дођу до земље они који је немају. Иначе, ту је његова улога сасвим друкчија, и има се кретати поглавито у правцу организовања производње, промета и потрошње. Не треба губити из вида да ситна својина, баш због примене новога начина производње, чини економску и политичку силу првога реда у земљораду. Ту је средиште јединога истинског демократскога елемента на селу, коме припада будућност, ради кога вреди да се заложи сваки слободоуман човек у земљи.

Али осим тога, ситно газдинство, које је у нас нераздвојно од ситне својине, и производније је од крупнога. На супрот процесу што је извршио нов начин производње у индустрији, у земљораду не само што није потиснуо и уништио мало газдинство, него га је, шта више, ставио у известан положај који доминира крупном газдинству. Рационалан земљорад, интензивна култура, само се на малом газдинству може извести потпуно. Отуда, несумњиво, и видимо појаву да се мала газдинства умножавају и у Француској, и у Немачкој, и у Белгији; па чак и у Енглеској крупни поседници све више теже да своја земљишта уступају непосредно малим закупцима, а не великим арендаторима који су закупљену земљу од своје стране затим уступали малим закупцима[1].

3. На путу организовање производње, промета и потрошње, и на првом месту, задругарство има задаћу да организује пробитачну набавку свега онога што је производњи потребно, као: доброга семена, добре стоке, добрих садница, добрих справа, ђубрета и свега другога

[1] Die Genossenschaft und die Landwirtschaft, v Henry W. Wolff — London (у Genossenschafts-Pionier, бр. 13 и 14 од 11 и 25 јула 1903 године).

што ново оруђе производње обухвата. Разуме се да ће набавка бити у толико боља у колико буде потпуније уређена. Набавка, на пример, на ситно, никако не може бити пробитачна. С тога се препоручује удруживање месних задруга у окружне и главне савезе, који врше улогу великокупаца, тј. користе се својом великом куповном снагом да постигну најниже цене. Тако исто, по себи се разуме, да с организовањем ове набавке мора ићи и уређење подеснога кредита, пошто у томе и лежи олакшица и подобност целога система, да мали сопственик олако дође до свеколикога модернога оруђа производње а да не мора тога ради да пада у зеленашке дугове, који су тек права и највећа опасност за ситну својину и ситан рад на селу. И искуство и наука утврдили су да је за земљорадника најпогоднији онај кредит који је у његовој непосредној близини, који му даје могућност лаке контроле, који је, дакле, у његовим рукама. Такав кредит је једино тзв. ***задружни кредит***, тј. кредит без спекулативна смера, који се ствара ради земљорадника а не да другоме неком, из земљорадничкога џепа, прибавља добит.

4. Затим, задругарство има да организује набавку животних намирница, или, другим речима, да утиче на појевтињавање живота на селу, који је, као и набавка новаца, због зеленаша и интерешџија дућанџијских, јако поскупео. Има људи који важност овога задружнога рада још довољно не увиђају; међутим, он је много важнији него и сама набавка новаца, јер новаца чак сваки земљорадник не потребује, док без животних намирница, ма како потрошња на селу била ограничена и мала, не може да буде ни једна кућа.

5. Задругарство је, даље, позвано да организује прераду сировина које земљорад даје, те да користи од тога рада припадну земљорадницима. Ту долази: прерада млека, прерада воћа, прерада зрневља, прерада сточних производа, или другим речима: млекарске, воћарске (и виноградарске), млинарске, хлебарске итд. задруге.

6. После, а у заједници с организованом набавком средства за производњу и животних намирница, на задругарству је да уреди и саму продају земљорадничких производа и прерађевина, те да прибави и ујемчи земљораднику цене и погодности тржишне, које тек продаја на велико пружа. За тај смер препоручују се све врсте задруга за продају, које, разуме се, раде потпуно у духу задружних начела, јер ми већ, на жалост имамо, у нашим варошима већ и таквих „задруга“ које су задруге само по имену, а у ствари су обичне спекулативне и зеленашке установе.

7. Напослетку, задругарство треба да осигура мал и плодове рада земљорадникова, и то не у намери да добит гради, него да осигураницима умањи ризик и штету. Особито овде ваља нагласити обезбеђење стоке, која је врло важно оруђе производње у земљораду.

Као што се из овога види, многострука је улога модернога задругарства и свак ко ствар правилно схвата и неће за инат да говори, мора стећи уверење да на задругарству лежи велики део наде на будућност, особито средњега и ситнога земљорада.

*

У нашој земљи има данас око 460 земљорадничких задруга, које обухватају преко 800 села у Србији, и имају, у својој области, нешто јаче од 90.000 домова или преко 130.000 пореских глава.

Облика задружних има 8, од којих је најјачи *кредитни*[1], на затим *набављачки*.

У једној само години (1903), кредитне земљорадничке задруге издале су у позајмицу својим задругарима 790.815·85 дин. и примила од њих као отплату 626.043·95 динара. Међутим, од како постоје, њихове позајмице из-

[1] Кредитне задруге врше и друге послове (као: набавку средстава за производњу и потрошњу, задружну производњу и продају, обезбеђење итд.), и само оне имају преко 200 различитих огранака или одељака, који би се с правом могли сматрати као засебне задруге

носе преко 4.000.000 динара, што је дано земљорадницима већином на набавку бољега оруђа производње. Ко зна како је у нас редак новац на селу, како је он скуп и како се тешко добија у зајам, а уз то, коме су макар површно познате обавезе којима се подвргава земљорадник кад узајмљује, какав је и колики утицај зеленаша и интерешџија и у нематеријалном погледу, томе ће сами ови бројеви бити довољно објашњење о корисности земљорадничких задруга и о њиховим успесима.

Смер кредитних земљорадничких задруга је да набаве земљорадницима јевтин и *подесан* кредит; „подесан", велимо, јер ту баш и лежи сва тешкоћа питања. Зеленаши су дали милијуне народу; Управа Фондова му је и дала и изгубила милијуне, па ипак њихов „кредит" није имао готово никаква, или врло мала, утицаја на побољшање самога начина и оруђа производње. У Србији се за дуго мислило, па и данас има, иначе паметних, људи који држе да је земљораду потребно много, *врло много* новаца, и да ће успеха бити тек онда када се много новаца буде дало сељаку. Кредитне земљорадничке задруге пошле су с другога гледишта.

Пре свега, оне оснивају своју акцију у првом реду на самопомоћи самих сељана. У њима се ради по начелу да маса једна, која носи на својим плећима општину, срез, округ, државу са целим њеним огромним и гломазним апаратом; која је даље, једини потрошач занатлијских артикала и најглавнији купац у свима продавницама; која, дакле, држи и занатлије и продавце — да та маса мора имати у себи толико снаге да и саму себе помогне. У почетку је, истина, свест о тој самопомоћи још неразвијена, и тада је потребно нешто и туђе потпоре, док свест не ојача и док се властита снага не развије. Али чим то буде, а то мора бити, сељак ће сам себи бити довољан, и његова ће задруга бити довољно кадра да га прихвати у свакој оправданој прилици. За десет година свога живота, наше су задруге, држећи се овога принципа, саставиле већ близу милијуна динара својих

притешњевина, свога капитала, и за то време пола милијуна динара државне потпоре (позајмице) изврено им је помогло.

А после, земљорадничке задруге налазе се у непосредној близини, тако рећи у кући сељаковој. Оне га знају од главе до пете, знају му подобност и имовину, знају му намере и неприлике, и у стању су да врше једновремено и васпитни утицај на њ: да га упуте и спреме да се кредитом корисно послужи у продуктивном смеру. Земљорадничке задруге не чине позајмицу ако не знају на што ће се новац употребити, и где посумњају у успех употребе, ту у самом почетку одбијају тражиоца. Разуме се да је њима то лако и да извршују пошто им основа није спекулативна. Основане само ради својих задругара, оне немају ни побуда да своју радњу упућују на стварање добити. Напротив, сва њихова делатност креће се једино на корист њихових задругара, који према земљорадничким задругама стоје онако исто као што према потрошачким задругама стоје њихови задругари, потрошачи. Другим речима, као што код потрошачких задруга сва посредничка добит припада *потрошачима*, тако исто код кредитних земљорадничких задруга сва добит капиталиста (ималаца новаца, интережџија и зеленаша) припада *дужницима* — задругарима, који употребљавају задруги кредит.

Набављачке земљорадничке задруге и њихови огранци — да сад на њих пређемо — набавиле су у 1903 години преко 500.000 динара вредности разних предмета (стоке, справа, семена, плавога камена итд.) Корист је отуда очигледна, нарочито кад се има на уму да задруге врше набавке на велико: да, на тај начин, представљају великокупца и, наравно, постижу најниже цене.

Један облик ове набавке ваља особито истаћи. Велике земљорадничке справе, као што су: грijерu, сејалице, жетелице, вршалице, не може мали земљорадник сам да набави, нити би му такве справе што самоме користиле, пошто нема посла за њих. Међутим, и више ма-

лих земљорадника тешко би овакве справе могли набављати, ако би морали одмах новац да дају. Наше земљорадничке задруге решиле су ово питање на један начин који задругара не стаје ни једне паре. Оне новлаче потребну справу на свој кредит, задругари се наизменице, по извесним правилима, служе њоме и плаћају за то ујам који је у сваком случају мањи од ујма што наплаћују приватни имаоци сличних справа: задруга тај ујам чува и, кад се накупи, претвара у новац. Затим се из добивена новца чини оваква подела: најпре се исплате сви трошкови које је справа имала (награда руковаоцу, на ситне оправке и подмазивања итд.), и од онога што остану шаљу се три четвртине у отплату справе (дуга за справу), а једна четвртина уноси се у резервни фонд, одакле се врше веће оправке кад се потреба укаже. На тај начин, мали имаоци добијају на послугу све справе којима се и велика газдинства служе, користе се, дакле, преимућством великих газдинства, а не сносе никакве терете за то. Оваквих је справа набављено досад за нешто јаче од 400.000 динара, али њихова рачунска вредност (пошто су многе амортизоване) није износила на крају 1903 године више од 80.000 динара. Уз то су имале своје резервне фондове близу 8.000 динара.

Као и свеколики други радови наших земљорадничких задруга, и овај је рад тек у зачетку. Па ипак резултати су тако повољни. Али је особито важно то да је овим почетком најбоље показан и утврђен пут, како се ситни земљорадници могу без новаца снабдети, олако и брзо, свима већим и савршенијим земљорадничким справама.

Сем ова два облика, важан је *потрошачки*, који сада већ броји преко 50 задруга на селу. Он има велику будућност у нас: сељани се врло много интересују за њ, а то је, уосталом, на свом месту, пошто ни један други задружни рад не даје тако брзе и непосредне резултате као он. Задружном набавком намирница, сељак постиже знатне уштеде на трошковима око издржавања своје куће, тј. појачава куповну моћ свога новца или, другим ре-

чима, умањава трошкове око производње, што, разуме се, само доприноси његовој снази на тржишту, у утакмици с другим страним произвођачима.

О другим облицима који су тек у зачетку, нећемо овога пута ближе да говоримо, али ваља ипак макар само поменути облике *прерађивачке* (прерада млека, шљива, грожђа) који ће имати будућност у нашој земљорадничкој отаџбини. Сада већ имамо у земљи 6 млекарских и 2 виноградарске задруге.

Тако различите земљорадничке задруге, али које све теже једној мети: укидању посредничке добити, повећању приноса и ренте на селу, а уз то економском организовању нашега сељака, које ће кад тад играти видну улогу у нашем привредно-политичком животу, уједињене су у Главни Савез, који их представља, унућује и контролише. Главни Савез се брине и о пропаганди задружне мисли у нашој земљи, за што се служи зборовима, курсевима, брошурама и другим издањима, својим органом који двапут на месец излази, и најзад годишњим својим састанцима, конгресима, који се пред јесен сваке године држе у другом месту.

Осим Главнога Савеза, земљорадничке задруге су удружене и у Главну Задругу, која их кредитира, набавља им (у великим количинама) семена, справа и др. средстава за производњу. Главна Задруга располаже новчаним средствима до 800.000 динара.

Ове јесени, земљорадничке задруге су држале свој *девети* годишњи конгрес у Врању, и на њему су, поред редовних својих послова, донеле неколико одлука поводом предавања, која су на конгресу држана. Конгрес је био обилато похођен. Осим задругара из Србије, на броју преко 800, конгрес су походили многи страни задругари, који су дан два пре тога били на међународном задружном конгресу у Пешти, што је свакојако леп знак о гласу, који наше земљорадничке задруге уживају у иностранству.

Мих. Аврамовић.

ЗАКОН ПРОПОРЦИЈЕ У ИСТОРИЈИ.

(Крај.)

Пошто је раније услов доцнијега и генералније, то је све раније и све генералнији услов, и пошто раније делује на доцније, то све раније има све генералнији, свестранији уплив на све доцније.

Пошто раније лакше постаје и лакше се добива, те га све више има, то је раније све јевтиније, доцније све скупље. Предмети који задовољавају најраније потребе органског живота, ваздух, вода, много се лакше добивају и јевтинији су него предмети за храну. Најскупља су доцнија виша добра, чије потребе осећа човек само у доцнијем, вишем, историјском друштву; по цену великих невоља и бораба купује се свака добит и добро цивилизације; свака велика истина купљена је само великим жртвама људским, напорима читавих столећа.

Тако је и виша, доцнија религија много скупља од раније, ниже религије, и хришћанство је откупљено само великим, мученичким борбама првих својих проповедника, као што је и протестантизам извојеван само дугим и крвавим борбама народа. Тако простор и време све даљим процесом цивилизације постају све скупља добра. Тако су и човек, и његов живот и тековина на све ранијим ступњима историје све јевтинији; са умножавањем веза и добара процесом историје и човек постаје све скупљи.

Пошто је пропорција последњи, највиши ступањ живота ствари, то је пропорционалност највећи моменат свега бивања.

Што се дубље силази од човека у природу све је више само генералног и заједничког: што је нешто раније то има мање пропорције, мање слободе у кретању; што је доцније и више тим више има пропорције, те

више слободе у кретању. По томе пропорционалност води слободи, слобода је само резултат пропорције. По томе све виши живот јесте испољавање све више пропорције органа. Што је савршенија пропорција појединих делова тим је виша хармонија, тим је складнија музика живота. Пошто код већине људи претеже чулно, животињско, телесно, над хуманим, разумним, духовним, то код већине људи не може ни бити праве слободе, правде, истине, ни морала. Тако се и највиши разум провлачи само као танак конац кроз огромну масу факата и знања.

И као што у људским мислима правда заузима врло незнатно место, тако је мало има и у садашњем људском друштву: мала мањина друштва узима половину тековине од свега рада друштва и народа, као што је било и у свима античким и класичким друштвима. Тако је неправде много више него правде, те је и сума болова људских много већа од суме радости његових.

Пошто је тако мало пропорције код људи то је мало и добра, а много више зла. Отуд је и у животу човекову много више трагичног него веселог: све у историји човековој — народи, друштва, државе, институције, борбе и револуције — долази у област трагедије, док је у комедији број карактера ограничен: трагичко обухвата врло велики круг човекова живота и историје.

4. Тако неоргански свет са свима својим снагама стоји према органском свету у истој пропорцији у којој стоји органски свет према човеку: — у којој стоји телесни, чулни, животињски живот човеков према племенитости и духу, у којој стоје они који мисле према ономе који би разумео све. И кад би се та пропорција ствари у свету могла изразити цифрама, она би од прилике изгледала као

1,000,000,000,000,000 : 1,000,000 : 1000 : 10 : 1.

18.

Пошто ранијега има све више, доцнијега све мање, то све раније заузима све више простора, доцније све мање.

Као што последњи слој земље на коме се дигао виши и највиши живот земљин, заузима један врло мали део свега простора земљина, тако и простор који заузима органски живот на земљи, врло је мали према просторности неорганских слојева и тела: то је само површина земљина, најтањи слој на великом телу њеном.

И од свега органског на земљи човек заузима најмањи део свега простора на њој: и живот човеков уопште заузима много више простора него његова цивилизација: дух и историја ограничени су само на поједине тачке живота и простора.

И као што први слој земљин заузима највише од свега њеног простора, тако и првобитно чуло, кожа, заузима највише простора у телу, обухватајући целу површину тела, док остали доцнији чулни органи заузимају само мале просторе тела.

И код човека телесно, материјално, животињско заузима много више простора од потоњег хуманог, од душе, и животињска душа, душа у служби тела и живота, заузима највећи део њен, као што се и у целом телу само један орган може назвати орган душе и духа, као што и органи за осећање у телу човекову заузимају много више простора од органа ума.

И у самој области духа свест је најужи, најограниченији део: у простору свести има у једно време места само за врло мало престава, дух може само врло мало на један пут јасно да представи, док је област првобитније несвесности много већа: највећи део мисли, апстракција и идеја стварају се несвесно, и тек доцније излазе на светлост свести.

Тако је и област лепога много шира од области духа. Тако и продукти првобитне уметности, архитектуре, заузимају много више простора него продукти свих осталих уметности укупно.

Тако и на мапи духа људског, коју би имала да изради историја, на земљишту историје човекове главну масу континената чине религија и поезија, знање за-

хвата много мању област, док разума има само на појединим тачкама.

Пошто све раније заузима све више простора, то што је нешто раније тим је и веће, све доцније све је мање. Величина ствари пропорционална је њихову приоритету у времену.

Као што су у сваком животињском телу првобитни органи, органи храњења, већи од свих других доцнијих, тако је и у сваком друштву хранитељски сталеж већи од свих других, потоњих виших слојева и класа, продукција средстава за храну и богаства заузима највећи део социјалних снага: као што је и људски род већи од раса, народа и племена.

Пошто ствари постају редом потреба, то све ранијим стварима све је потребнији простор и све им више простора треба.

По томе што је нешто раније све је више само у простору; све доцније све је више у времену.

Не само што се у првим наукама, и у свима наукама на првим ступњима њиховим изучавају ствари само у простору, њихова кретања и односи у простору, као и у историји, у њеној првој фази, фази географије, — него и највећи део свих наука, највећим делом свога времена изучавају ствари само у простору. Историја, наука о законима времена, последња од свих наука по постанку, заузима најмањи део све снаге мишљења људског.

Пошто је раније веће и потребније, то је све раније све већа потреба доцнијег; по томе све раније потребно је у све већој количини, и потребно је све већем броју доцнијих ствари.

Пошто је раније генералније и заузима све више простора, то све доцније само је местимице расејано у простору, на све уже и мање тачке, од материје до духа.

19.

Пошто је раније генералније и више заједничко, то што је која фаза општег процеса ранија, она је све више

заједничка, све више ствари и људи пролазе кроз њу; кроз све доцније фазе пролазе све мање ствари и људи.

Као што кроз првобитну фазу неорганског пролази све — неорганско и органско, тако кроз фазу зачетка и фазу несвесног живота у детињству, кад се само живи и осећа, пролази сваки човек, сви људи; те прве фазе живота заједничке су свима људима, од најнижих до највиших.

Тако прво доба развитка, доба природног, дивљег живота пролази цело човечанство, и само цело човечанство: остала потоња доба живота, доцније фазе процеса историје, пролазе само поједини, све мањи делови његови. И као што сваки човек у прво доба живота пролази фазу без језика, тако само људски род, само цело човечанство пролази ту фазу, док су сви историјски народи улазили у историју са својим готовим, израђеним језиком. Тако је племенски живот заједнички свима народима до њиховог ступања у историју.

Тако кроз фамилију пролазе сви људи, сва племена, и највећи део људи својим потребама, симпатијама и појмовима остаје увек само код фамилије: до појма народа, његових интереса и потреба дижу се само поједине класе, мало људи; до појма човечанства, до највише хуманости и племенитости дижу се само поједини, узвишени духови. Тако се до праве цивилизације, до највише историјске висине диже само мали број племена и народа, док велика већина човечанства остаје увек на нижим ступњима живота.

Тако је историја човечанства један дуг пут, широк у почетку, све ужи што се даље иде. Прве фазе природног живота прошло је цело човечанство, људски род у целини; доцније, даље фазе историје пролазе само поједине расе, поједина племена, поједини народи, поједине класе; најдаље, најдоцније фазе пролазе само поједини духови. Што се иде даље путем прогреса, пут је све ужи, све више људи застају на појединим тачкама тога

пута, на појединим ступњима историје, не могући даље, тако да само поједини моћни и узвишени духови иду даље, по све ужем и све мање прокрченом путу.

Тако и кроз првобитну фазу осећања и религије пролазе сви људи; и велика већина људи остаје на том ступњу, док су наука и философија доцније, даље и више тачке процеса духа, које достижу само мало њих, и све мање што је тачка виша, што је мисао генералнија и дубља. Религија је философија масе, широк друм којим сви људи иду; наука и философија јесу религије појединих духова, уска стаза, којом, што је даља и виша, све мање њих иду. Тако је круг разума и свести, идеја и теорија, најужи и највиши према све ширим круговима чулности, осећања, несвести и голог живота.

Пошто су све раније фазе процеса све више заједничке, пошто све ствари полазе од једне исте заједничке тачке, то све доцније пролази и понавља пут и фазе свега ранијег.

Најдоцнији створ, човек, у процесу развитка свог понавља и пролази не само физичке него и све раније психичке фазе. Пошто је све раније све више заједничко, то су и првобитне психичке снаге и особине заједничке човеку и животињама, и највиши духови људски пролазе прва времена живота, кроз све психичке фазе, дижући се кроз живот, нагоне, осећања и чулност до све чистијег духа. И човек пролази кроз фазе животињске, кроз нагоне одржања себе и рода свог; и човеков језик пролази фазу интерјекција и телесних покрета, на којој животиња остаје; и човека првобитно крећу само физичке снаге, слепи инстинкти и телесне потребе, на чему кретање животиња и остаје.

Тако сваки зрео човек пролази фазе живота ранијега човека, детета; сваки човек пролази фазу детињства, и по томе све раније фазе физичког и психичког живота. Тако и доцнији виши, историјски човек пролази фазе ранијег, нижег, природног човека, који психички остаје на ступњу детета вишег човека, или на ступњу вишег човека у детињству.

Пошто виши, историјски човек у процесу развитка свог пролази фазе првобитног, природног, нижег човека, то виши, историјски човек пролази и све сукцесивне фазе, које је човечанство у дугом процесу развитка свог прошло, пролази пут целог човечанства, те је пут, који има да прође човек од првог ступња живота до зрелог и цивилизованог човека, онолико исто дуг колико и пут од првих, дивљих времена до данашње историјске висине човечанства, до данашње цивилизације, те један цивилизован човек, за време свог живота, пролази цео пут којим је човечанство за хиљадама година прешло до њега, и тиме понавља у малом, и за кратко време целу историју човечанства, у развитку свог духа и својих појмова.

Ум човеков, најдоцнија и највиша снага његова, пролази фазе свега ранијег; историја ума човекова јесте историја света. Пошто цела природа само једанпут живи, то она само једанпут проживљује историју своју, само једанпут пролази сукцесивне фазе развитка свог. А пошто је човек њен најдоцнији створ, пошто је човек настао на свет тек пошто је природа проживела све раније фазе свог живота, те их човек није могао видети ни искусити, пошто га тада није ни било, и пошто све доцније пролази фазе свега ранијег, то ум човеков проживљује све раније фазе живота природе; сукцесивне фазе ума човекова јесу сукцесивне фазе целокупног живота природе. Пошто мисли човекове о стварима и стварном свету постају истим редом којим су и саме ствари постајале, то идеалне, апстрактне фазе, фазе ума људског јесу оне исте које су и фазе стварности.

А пошто ум човеков у својој историји преживљује фазе живота целог света, то појединци, велики умови проживљују мислима живот и историју целог света унапред, не само оне фазе које је свет прошао него и оне које ће тек проћи; ум човеков показује пут којим имају све ствари да прођу, којим ће све раније морати доцније проћи.

20.

Пошто су доцније фазе кроз које пролазе ствари и људи све даље и више, то све доцније пролази све даљи и дужи пут, и по томе све раније пролази све краћи пут.

Првобитни, нижи човек прелази у животу много краћи пут него доцнији, виши, историјски човек; што је нижи човек, пут му је у животу све краћи, што је виши човек, пут му је све даљи и дужи. Док нижи човек задовољавајући првобитне, телесне потребе, не иде даље, дотле виши човек, са све већом зрелошћу, иде све даље, осећајући све више, доцније потребе, пење се до историје и историјског живота.

Тако од свега другог најдужи, најдаљи пут има да пређе виши, историјски човек: лукови живота великих духова и мислилаца размичу се све даље до дубина света. Од голог живота животињског до висине духа, до највишег разума и свести много је даље, него од неорганског до живота, јер је разум највиша висина до које се земља с човеком и кроз човека попети може.

Пошто кроз све раније фазе процеса пролазе све више ствари и људи, и пошто све раније има да пређе све краћи пут, то је све краћи пут све утрвенији, лакши и шири, пошто све више ствари и људи пролазе њим; све даљи пут све је мање прокрчен, све се теже иде њим. Ум човеков, мисао његова, има да пређе најдужи пут од свих ствари, и на том путу човек је највише посртао, падао и блудео. Пошто је човеку тешко да напорно савлађује природну тромост свог ума, пошто му је теже да напреже ум него тело, то се већина и оних који напрежу ум заустављају на ономе што је најпотребније, и не иду даље. Отуд је већина и умних радова занатска, практичка, спољашња.

Тако је ритам живота детета и нижег човека масе много краћи него вишег историјског човека.

Пошто све раније фазе пролази све већи број ствари, то је пут све ранијега не само све краћи, него и све шири,

и по томе пут све доцнијега не само све дужи, него и све ужи. Сви људи пролазе кроз историју физичког живота, али је све мање њих који пролазе кроз све даље фазе развитка духа.

21.

Пошто доцније зависи од свега ранијег, везано је за све раније и далеке ствари, то везе свега доцнијег јесу све дуже и даље, и по томе везе ранијега све су краће. Много су краће везе које везују биљку са земљом него човека, док су везе духа човекова за земљу далеке и посредне.

Пошто раније има све краће везе то и кретање ранијега има све краћи ритам.

Пошто све раније има све краће везе то су везе ранијега све јаче, и по томе везе доцнијега све су дуже, тање и слабије, и по томе се лакше кидају. Везе телесног живота човекова много су јаче него везе духовног живота његовог; везе цивилизованог, историјског човека много су дуже и тање него везе првобитног човека, те је и кретање историјског човека много веће и слободније. И конци из којих је исплетен историјски живот човечанства много су тањи него конци живота природе; отуд честа замршивања и кидања њихова у историји.

22.

Пошто су везе ранијега све краће, то је све раније све непосредније везано, те је све ближе једно другом.

Тело и живот животиње, а још више човека, није тако непосредни производ земље као биљка, не стоје с њом у тако тесној вези, нису тако близу земљи, те не добивају од ње тако правце све што им је потребно за одржање. И код животиње је душа у тешњој вези с телесним животом, мање одвојена од тела него код човека, и пошто је психичко код њих увек везано за телесно, чулно, то је душа животиње много ближа и природи, и бивањима у њој, него човекова. И што је нижи човек, не

само да му је душа све више везана за тело и телесни живот, зависи од њега и служи њему, него му је и дух све више везан за чулно, за чулна опажања и утиске; што је виши дух све је слободнији, све мање везан за чулно, за спољне, непосредне утиске. Тако су први појмови, и први погледи човекови на свет, везани потпуно за утиске из спољне природе, постали су под непосредним деловањем природе на човеков дух. И што је ранији, нижи ступањ религије, то су и божанства све ближе човеку, све се непосредније уплећу у живот људски, и све су више везана за стварно, материјално, као и што је ранији ступањ духа, знање и мишљење све је више везано за религију. Тако су и прве цивилизације потпуно везане за спољну природу, развијајући се непосредно на основу спољних, природних погодаба.

Пошто је све раније везано све краћим и јачим везама, то све раније има све мање слободе у кретању.

23.

Пошто је раније све мање сложено, све више просто, све ближе везано, то је све раније све више само једно, једна нераздвојна целина.

Као што је митско стање првобитна целина људског духа, тако је и род људски првобитно једна целина, као што и сви људи чине само једну зоолошку фелу, док немхичких фела има више.

По томе све доцније све је више само део и све мањи део.

Пошто је раније све више једно, то има све мање делова и елемената. А пошто је раније све више само једна велика целина, пошто је раније све веће, то се све велико и цело може видети и разумети само из све веће даљине, тј. са све веће висине. Све даљим процесом историје све раније повлачи се у све већу даљину, пада у све већу дубину, делује из све веће дубине. Прве творевине могу се видети само са велике висине историје. Пошто је раније све веће и правилније, то се свака пра-

вилност и законитост виде само из даљине, са висине: што је већа, дубља правилност, само се из све веће даљине види: из близа се виде само неправилности, ситне, искидане ствари.

Пошто је раније све више једно, то ранијега има све мање пута, све мање пута живи, постаје и нестаје. Док људски род само један пут живи (пошто су се само један пут стекле све околности да је могао постати човек), пошто је само један пут постао, те ће га само један пут и нестати, — дотле доцније форме, племена, народи много пута постају и нестају.

Пошто ранијега има све мање пута, то се раније све мање умножава, И пошто је све раније све више једно, то има све мање узрока, те све мање погодаба, те све мање потреба, те све мање веза и односа, те је живот све ранијег исплетен из све мање конаца, те има све мање заплета и догађаја, те све мање промена и све мање атрибута. Природа није ни блага, ни строга, ни милостива, ни сурова; у њој нема ни доброг ни злог, ни праведног ни неправедног, ни истинитог ни лажног, ни лепог ни ружног, ни корисног ни шкодљивог, ни лековитог ни отровног.

Пошто раније има све мање узрока и погодаба, то све раније има све мање ступања и фаза у процесу свог живота, и по томе све мање форама, све више садржине: све доцније има све мање садржине, све више форме и форама. А пошто је све доцнијим стварима корен у све ранијим, то је све раније све коренитије, све је више корен. У животињским чулним снагама и потребама човековим јесте корен свега историјског код човека. У осећању је корен свега развитка душе и духа, као и тежња истини и разуму, — корен религије, права, морала, уметности, науке и философије.

24.

Пошто се ствари таложе и смештају једна на другу у простору оним редом којим ствари постају једна за дру-

гом у времену, — пошто је раније све више корен, — то све раније пада и остаје све дубље.

Као и у слагању земље тако и у човеку првобитне, природне, животињске особине, снаге и потребе леже много дубље од његових доцнијих, социјалних и историјских особина и снага; тако су нагон самоодржања и егоизам много дубљи у души човековој, те из веће дубине крећу и одређују човека него племенитост и хуманост, који су нај доцнији, најтањи, најплићи слој људске душе. Пошто се првобитни човек са својим карактерним особинама и снагама таложи у масу историјског друштва, то се права цивилизација и прогрес дижу само на доцнијим, вишим слојевима друштва код вишег човека.

Пошто је све раније све дубље, то је све раније све више унутра, све доцније све је више на пољу; по томе све раније све је више у мраку. А пошто све доцније зависи од свега ранијег, то што је нешто доцније корен му је све дубљи. Ствари су у свету тако намештене да што нека више стоји, то јој из све веће дубине долазе живот и кретање. Што је нека теорија, идеја виша, то јој је и корен у историји све дубљи: ситнијим, нижим мислима корен је плитко у њиховој садашњости и са својим временом и оне умиру, док идеје којима је корен све дубљи, све даље и више преживљују времена у којима се јављају, све даље преживљују своју садашњост.

Пошто је све раније све трајније и веће, независније и потребније, генералније и моћније, дубље и правилније, то оно што је *најраније*, што постоји пре свега, оно је у свима временима, оно остаје после свега, оно је само једно, заузима све просторе, оно је свуд и увек, оно је савршена правилност и хармонија, оно је вечито, стално, непромењиво; оно је сама суштина; оно постоји само од себе, ствара све остало, оно је узрок и погодба самог себе; оно је потребно свему доцнијем, њему не треба ништа, довољно је само себи; од њега зависи све

доцније, оно не зависи ни од чега: оно се одржава само собом, од себе; оно ствара све и уништава све; оно је апсолутно: оно је савршена истина, највиши разум: оно разуме све, без њега се ништа не може разумети.

По томе то *најраније* јесте и може бити само *Бог*.

Бож. Кнежевић.

ФЛОРЕНТИНСКЕ НОЋИ.

(Крај.)

„И зар је то цела прича? — рече Марија, окренувши се полако, и сањиво зенувши —, зар је то цела та чудновата прича? И ви никад више нисте видели ни госпођицу Лауренцију, ни мајку с бубњем, ни кепеца Тирлитија, па ни ученог пса?“

Лезите мирно, настави Максимилијан, све сам их опет видео, чак и ученог пса. Он је, наравно, био у врло великој невољи, јадник, кад сам га срео у Паризу. Било је то у Quartier Latin. Баш сам прошао поред Сорбоне, и из њене капије излете један пас, а за њим узастопце са штаповима десет ђака којима се ускоро придружило двадесетак баба, и сви су викали у хору: „Бесан пас!“ Скоро као човек изгледала је ова несрећна животиња у свом самртном страху, као сузе текла је вода из његових очију, и кад је дахћући пројурио поред мене, и у лету погледао ме својим влажним погледом, тада сам препознао старог свога пријатеља, ученога пса, узносиоца Велингтона коме се некад дивио народ Енглеске. Да ли беше одиста бесан? Да ли је можда од саме учености полудео, кад је у Quartier Latin наставио своје науке? Или је можда у Сорбони својим гребањем и режањем наговестио своје негодовање буцмастом шарлатанству кога професора који се свог неповољног слушаоца гледао да опрости на тај начин што га је прогласио за бесна? И, ах! омладина не испитује дуго да ли је то била увре-

Њена научничка таштина, или чак занатска завист која је прва узвикнула: бесан пас! и она удара својим штаповима који не мисле ништа, па и бабе су тада спремне са својом дреком да надвичу глас невиности и памети. Јадни мој пријатељ морао је да подлегне, пред мојим очима убише га бедно, унизише, и, најзад, бацише на Ђубришите! Бедни мученик учености!

Није било много веселије стање господина Тирлити, кенеца, кад сам га понова нашао на Булевару du Temple. Госпођица Лауренција рекла ми је, до душе, да је он тамо отишао, али, било што нисам мислио да га озбиљно онде потражим, или што ме је светина онде у томе спречила, доста да тек доцније опазих дућан где се могу видети дивови. Кад сам ушао унутра, нашао сам два дугачка клипана који су доконо лежали на даскама, и брзо се дигли, и стали преда мном у позитуру дивова. У истини нису били тако велики као што су се хвалили на својим плакатима. Била су то два дугачка клипана који су, обучени у ружичаст трико, носили врло црне, можда лажне залиске, и млатарали шупљим дрвеним буздованима изнад својих глава. Кад сам их запитао за кенеца, кога спомиње и њихов плакат, одговорили су да се он већ четири недеље не показује због своје све теже болести, али да га ја ипак могу видети ако хоћу да платим двоструку улазницу. Како човек радо плаћа двоструку улазницу да би понова видео свога пријатеља! И, ах! то је био пријатељ кога сам нашао на самртној постељи. Та самртна постеља била је управо колевка, и у њој лежао је јадни кенец са својим жутим збрчканим лицем. Једна девојчина од четири године од прилике, седела је поред њега, и љуљала је ногом колевку, и певала насмејано шаљивим тоном:

„Бујш, пајш, Тирлитићу мој!“

Кад ме је малишан спазио, раширио је колико год је могао своје као стакло бледе очи, и болан осмејак дрхтао је на његовим белим уснама: као да ме одмах

познаде, пружи ми своју сасушену ручицу, и закркља тихо: „Стари пријатељу!“

Било је заиста жалосно стање у коме сам нашао човека који је већ у осмој години имао дуг разговор са Лујем XVI, кога је Цар Александар хранио бонбонама, кога је принцеза фон Кириц носила у крилу, који је јахао на псима Војводе од Брауншвајга, коме је баварски краљ читао своје песме, који је с немачким кнежевима пушио из једне луле, кога обожава папа, и кога Наполеон никад није волео! Ова последња ствар несрећнику је задавала бриге још и на његовој самртној постељи, или, као што сам рекао, у његовој самртној колевци, и он је оплакивао трагичну судбину великога цара који га никад није волео, а који је у тако бедном стању скончао на Светој Јелени — „сасвим као што ја сада умирем, додаде он, усамљен, непризнат, остављен од свију краљева и кнежева, подругљива слика некадањег господства!“

Мада нисам право разумео како се један кепец који умире међу дивовима, може упоредити са дивом који је умро међу кепецима, ипак су ме дирнуле речи јадног Тирлитиа, а нарочито његов напуштени положај у часу умирања. Нисам могао да не изразим своје чуђење што се за њега не брине госпођица Лауренција која је сада постала тако отмена. Али тек што сам изрекао то име, кепец у колевци доби најужасније грчеве, а својим белим уснама цвилео је: „Неблагодарно дете! које сам однеговао, које сам хтео узднћи за моју жену, које сам учио како се ваља кретати и држати међу великанима овога света, како се осмејкује, како се у двору ваља поклонити, како се репрезентује... користила си се мојом поуком, и сада си велика госпођа, и имаш сада кочије, и лакеје, и много новца, и много поноса, а нимало срца. Остављаш ме да овде умрем, умрем усамљен и бедан, као Наполеон на Светој Јелени! О, Наполеоне, никад ме ниси волео...“ Шта је још рекао, нисам могао да разумем. Дигао је своју главу, начинио неколико покрета

руком, као да се мачем бори против некога, можда против смрти. Али коси тога противника не може да се одупре ниједан човек, био он Наполеон или Тирлити. Ту не помаже никакво парирање. Изнемогао, као савладан, кенец је опет опустио своју главу, гледао ме је дуго једним неописано аветињским погледом, изненада је кукурекнуо као петао, и умро.

Ова смрт растужила ме је у толико више што ми покојник није дао ближих саопштења о госпођици Лауренцији. Где да је сада попова нађем? Нисам био ни заљубљен у њу, нити сам осећао ма какву велику наклоност према њој, и ипак ме је подбадала нека тајанствена жудња да је свуда тражим: кад бих ушао у какав салон, и прегледао друштво и не нашао њено добро познато лице, одмах бих изгубио сав мир, и опет сам био гоњен одатле. Размишљајући о том осећају, стајао сам једанпут око поноћи на једном забаченом уласку велике Опере чекајући каква кола, и то, чекајући врло зловољно јер је баш падала јака киша. Али нису дошла никаква кола, или, боље, долазила су само кола других људи који су задовољно поседали у њих, и мало по мало око мене је настала врло велика усамљеност. „Онда се морате возити са мном“, рече најзад једна дама која је, сва увијена у свој црни огртач, нешто тако очекујући, неко време стајала поред мене, и сада баш пошла да уђе у једна кола. Њен глас прошао је кроз моје срце, онај добро познати поглед у страну опет ме је очарао, и ја сам опет био као у сну кад сам се, поред госпођице Лауренције, нашао у меким, топлим колима. Нисмо проговорили ни речи, не бисмо се могли ни разумети јер су кола тутњила и тандркала кроз улице Париза, врло дуго, док се најзад не зауставише пред једном великом капијом.

Послужитељи у сјајним ливрејама присветлили су нам уз степенице, и кроз низ соба. Једна собарица која нам је у сусрет изашла са заспалим лицем, промуцала је, уз многа извињавања, да је наложено само у црвеној соби. Пошто је собарици дала знак да оде, рече Лау-

ренција смејући се: „Случај вас вечерас одводи далеко, само је у мојој спаваћој соби наложено...“

У тој спаваћој соби у којој се брзо нађосмо сами, пламтела је врло добра ватра у камину, а то је било у толико кориснијe што је соба била огромно велика и висока. Ова велика спаваћа соба која је више заслуживала име сале за спавање, била је и некако чудновато пуста. Намештај и декорација, све, носило је тамо печат једнога времена чији нам сјај сада изгледа тако попао прашином, и чија нам узвишеност изгледа тако трезвена да његове реликвије у нама изазивају неку неугодност, ако не чак и тајан осмејак. Говорим о времену des Empires, о времену златних орлова, високих перјаница, грчког чешљања косе, глорије, великих тамбур-мајора, војничких миса, званичне бесмртности о којој је решавао Moniteur, континенталне кафе прављене од цигуре, и рђавога шећера фабрикованог од беле репе, и принчева и херцога прављених из ничега. Али увек је оно имало своју драж, то време патетичког материјализма... Талма је декламовао, Гро је сликао, Биготини је играла, Грасини је певао, Мори проповедао, Ровиго имао је полицију, цар је читао Осиана, Паулина Боргезе дала се салити у бронзу у облику Венере, и то са свим нага, јер је соба била добро наложена, као и спаваћа соба у којој сам се налазио са госпођицом Лауренцијом.

Седели смо код камина ћаскајући пријатељски, и она ми је с уздахом причала да је удата за једног Бонапартиног јунака који је сваког вече, пре легања у кревет, разоноћава описивањем које своје битке; пре неколико дана, пре него што је отпутовао, дао јој је битку код Јене: врло је болешљив, и тешко ће преживети поход на Русију. Кад сам је запитао колико има од смрти њеног оца, насмејала се, и признала је да никад није познавала оца, и да њена такозвана мајка никад није била удата.

Није била удата! викнух ја, а ја сам је главом у

Лондону видео у највећој жалости због смрти свога мужа!

„О, одговорила је Лауренција, она је читавих дванаест година носила црно, да би код света изазвала сажаљење као несрећна удовица, а уз то и да намами каквог глупака који би хтео да се жени, и надала се да ће под црном заставом брже стићи у брачну луку. Али, само се смрт смиловала на њу, и умрла је од навале крви. Никад је нисам волела јер ме је увек много тукла а давала ми мало да једем. Умрла бих од глади да ми господин Тирлити каткад није кришом дао које парче хлеба: али кепец је за то захтевао да се удам за њега, и кад су његове наде пропале, везао се с мојом мајком, кажем „мајком“ из навике, и обоје су ме заједнички кињили. Увек су говорили да сам сувишан створ, учени пас хиљаду пута више вреди него ја са својим рђавим играњем. И тада су хвалила пса на мој рачун, уздизали су га до неба, миловали су га, хранили га колачима, а мени су пружали мрвице. Пас је, говорили су они, најбоља њихова потпора, он заноси публику, која се за мене ни најмање не интересује, пас мора да ме храни својим радом, ја живим од милости пса. Проклети пас!“

О, не проклињите га више, прекидох је ражљућену, он је сада мртав, видео сам његову смрт...

„Је ли липсао тај скот?“ викну Лауренција, и скочи, а цело лице беше поруменело од радости.

А и кепец је умро, додадох ја.

„Господин Тирлити?“ викну Лауренција исто тако радосно. Али та радост нестаде постепено с њеног лица, и с неким блажим, скоро туробним тоном рече најзад: „Сиромах Тирлити!“

Кад јој не затајах да се кепец на свом самртном часу врло горко јадао на њу, она се најстрасније узбуди, и, много се заклињући, увераваше ме да је имала намеру да кепеца што боље обезбеди, да му је понудила годишњу плату ако хоће мирно и скромно да живи негде у унутрашњости. „Али он, частољубив, настави Лауренција, захтевао је да остане у Паризу, и чак да станује

у мом хотелу: могао би тада, мислио је он, помоћу мене поново склопити своје некадашње везе у предграђу Сен Жермен, и опет заузети свој бивши сјајни положај у друштву. Кад сам му то просто одбила, поручио ми је да сам проклета аветиња, вампир, мртвачко дете...“

Лауренција стаде наједаред, задрхта силно, и, најзад, уздахну из дна груди: „Ах, волела бих да су ме оставили код моје мајке у гробу!“ Кад сам на њу навалио да ми објасни те тајанствене речи, изли се река суза из њених очију, и, дршћући и јецајући, признала ми је да јој је црна госпођа с бубњем, која се издавала за њену мајку, једном сама причала да глас који се проносп о њеном рођењу, није гола бајка. „У вароши где смо становали“, настави Лауренција, „увек су ме звали мртвачким дететом! Старе преље тврдиле су да сам управо ћерка једног тамошњег грофа који је своју жену стално злостављао, и, кад је умрла, дао сахранити врло сјајно, али она је била близу порођаја, и само привидно мртва: и, кад су неки лопови, да би опљачкали богато накићени леш, отворили њен гроб, нашли су грофицу сасвим живу, и у порођајним мукама: и, кад је она после порођаја одмах умрла, лопови су је опет мирно положили у гроб, и дете понели собом, и своме јатаку, љубазници великог „трбушног говорника“ предали на васпитање. То јадно дете које је било сахрањено пре него што се још и родило, звали су тада свуда мртвачким дететом... Ах! Не можете појмити колико сам јада осетила још као девојчица кад би ме ко назвао тим именом. Док је тај велики „трбушни говорник“ још био жив, и био не ретко са мном незадовољан, свагда је викао: Проклето мртвачко дете, боље да те никад нисам изнео из гроба! Како је био вешт, он је могао свој глас тако да модулира, да је човек морао веровати да долази испод земље, и тада ме је варао да је то глас покојне моје мајке која ми прича своју судбину. Могао ју је знати, ту страшну судбину, јер је некад био грофов собар. И за њега је било свирепо уживање кад је мене, јадну девојчицу, од речи

које као да су долазиле из земље,' хватао најужаснији страх. Те речи које као да су долазиле из земље, причале су ми страховите ствари, ствари које никада нисам схватила у њиховој вези, које сам доцније мало по мало и заборавила, али којих сам се, кад бих играла, понова сетила доста живо. Јесте, кад бих играла, увек би ме обузело неко чудновато осећање, заборавила бих на себе, и чинило ми се да сам сасвим други неко, и као да ме раснињу све муке и тајне те друге личности.... а чим бих престала да играм, угасило би се опет све у мојој успомени".

Док је Лауренција то говорила, споро, и као да не, што пита, стајала је преда мном код камина у коме је ватра пламсала све угодније, а ја сам седео у наслоњачи која је, вероватно, седиште њеног мужа кад у вече, пре легања у кревет, прича о својим биткама. Лауренција ме је гледала својим великим очима као да ме пита за савет; климала је својом главом тако сетно размишљајући; улевала ми је тако племенито, слатко саучешће; била је тако витка, тако млада, тако лепа, тај љиљан израстао из гроба, та кћи смрти, та сабласт с лицем анђела и телом бајадере! Не знам како, било је ваљда утицајем столице на којој сам седео, али мени се наједаред учинило да сам ја стари ђенерал који је јуче на овом месту описивао битку код Јене, да морам наставити своје причање, и ја рекох: После битке код Јене предале су се за неколико недеља, скоро без проливања крви, све пруске тврђаве. Прво се предао Магдебург; то је била најјача тврђава, и имала је три стотине топова. Зар то није ружно?

Али госпођица Лауренција није ми дала да даље говорим, цело туробно расположење ишчезло је с њеног лепог лица, засмејала се као дете, и рече: „Јесте, то је ружно, више него ружно! Кад бих ја била тврђава, и имала три стотине топова, никад се не бих предала!“

А како госпођица Лауренција није била тврђава, и није имала три стотине топова...

Код тих речи Максимилијан изненада застаде у своме причању, и, после кратке паузе, запита тихо: Спавате ли, Марија?

„Спавам“, одговори Марија.

Тим боље, рече Максимилијан с финим осмејком, онда не треба да се бојим да ћу вам бити досадан ако мало опширније опишем намештај собе у којој сам се налазио, као што то обично чине данашњи новелисти.

„Не заборавите само кревет, драги пријатељу!“

Био је то заиста, одговори Максимилијан, врло красан кревет. Ноге, као у свију кревета des Empires, биле су од карнатида и сфинксова, све је сијало од богате позлате, нарочито од златних орлова који су се љубили као грлице, можда симбол љубави под Царством. Завесе над креветом биле су од црвене свиле, и како је пламен из камина врло јако светлио, био сам с Лауренцијом у осветљењу црвеном као ватра, и изгледао сам себи као бог Плуто, који, усред пакленог огња, у свом наручју држи заспалу Прозерпину. Она је спавала, и ја сам посматрао у том стању њено љупко лице, и тражио сам у њеним цртама разумевање оне симпатије коју је моја душа имала према њој. Шта значи ова жена? Какав је смисао скривен под симболиком њеног лепог тела? Та љупка загонетка лежала је као благо на мојим рукама, али ипак њеног решења нисам имао.

Али зар није лудост хтети пронаћи унутрашњи смисао једне стране појаве, кад нисмо у стању да решимо ни загонетку наше рођене душе? Не знамо чак тачно ни то да ли стране појаве заиста постоје! Не можемо каткада ни да разликујемо реалност од голих утвора! Да ли је то био створ моје маште, или је била страховита збиља, оно што сам оне ноћи чуо и видео? Не знам. Сећам се само, док су најдивље мисли струјале кроз моје срце, да су ми необични звуци допирали до ушију. Била је то једна манита мелодија, чудновато тиха. Учинила ми се сасвим позната, и, најзад, разазнао сам тонове триангла и бубња. Та музика, пиштећи и брујећи, као

да је долазила из велике даљине, и ипак, кад сам погледао, видео сам близу преда мном у соби добро познати призор: то је био господин Тирлити, кепец, који је свирао на трианглу, и госпођа мајка која је ударала у велики бубањ, док је учени пас по земљи гребао, као да опет скупља своја дрвена слова. Пас као да се кретао с муком, и његова кожа била је умрљана крвљу. Госпођа мајка још је непрестано носила своју тужну црнину, али њен трбух није више био онако шаљиво нетакнут, него је, пре би се могло рећи, одвратно виснo; ни њено лице није више било црвено, него бледо. Кепец који је још непрестано носио онточено одело старофранцуског маркиза, и напудровану косу, као да је мало порастао, можда зато што је онако страховито измршавио. Он је опет показивао своју вештину у борењу, и као да је и своја стара хвалисања на изуст понављао; али је говорио тако тихо да нисам разумео ни речи, и само по мицању његових усана могао сам каткада приметити да је опет кукурекнуо као петао.

Док су се те смешне и ужасне слике, као игра сенака, са стравичном брзином кретале пред мојим очима, осетио сам да је госпођица Лауренција дисала све немирније. Хладна језа прострујала је целим њеним телом, и као од неподносних болова трзали се њени љупки удови. Али најзад, гипка као јегуља, исклизну из мог загрљаја, стаде наједаред насред собе, и поче играти, а мајка с бубњем и кепец с трианглом, свирали су своју пригушену, тиху музику. Играла је сасвим као некада на мосту Ватерло, и на раскрсницама Лондона. Биле су то оне исте тајанствене пантомиме, исти наступи најстраснијих скокова, исто бахантичко забацивање главе, каткада и исто сагињање земљи, као да хоће да ослушне шта се говори доле, затим и дрхтање, бледило, укоченост, и опет понова ослушкивање с увом нагнутим ка земљи. Опет је и руке своје трла, као да их пере. На крају као да је на мене опет бацила и свој дубоки, болни, пун молбе поглед.... али само на цртама њеног самртно бледог лица

познао сам тај поглед, не у њеним очима, јер су оне биле затворене. У све слабијим звуцима ишчезавала је музика; мајка с бубњем и кепец, све блеђи, и комешајући се као магла, нестали су најзад сасвим; али госпођица Лауренција стајала је још непрестано, и играла са заклопљеним очима. То играње са заклопљеним очима у ноћној тишини собе давало је том љупком створу такав аветињски изглед, да ми је било врло неугодно у души, да сам се каткада стресао, и био сам до срца весео кад је она довршила своје играње, и кад се опет исто онако гипко као што се извила, вратила у мој загрљај.

Запета, тај призор није за мене био ни мало пријатан. Али човек се навикне на сва. И чак је могуће да је тајанствена стравичност давала тој жени још једну нарочиту драж, да се мојим осећајима придружила нека језовита нежност..., доста, после неколико недеља нисам се ни најмање чудио кад би ноћу одјекнули тихи звуци бубња и триангла, а моја драга Лауренција наједаред устала, и играла соло са заклопљеним очима. Њен муж, стари бонапартиста, командовао је у околини Париза, и његова служба допуштала му је да само дане проводи у вароши. Као што се по себи разуме, он је постао мој најинтимнији пријатељ, и бистре сузе текле су му из очију кад се доцније на дуго времена са мном опраштао. Са својом женом отпутовао је у Сицилију, и ја их нисам више никако видео.

Кад је Максимилијан довршио ову причу, зграби брзо свој шешир, и одјури из собе.

Х. Хајне.

(С немачког превео М. Ив.)

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Маљ, драма у пет чинова и девет слика, по Золином роману „L'assomoir", написали А. Бизнах и О. Гастино, превео Др. Јован Данић.

„Маљ" је једна слаба мелодрама, израђена по класичном рецепту за ту врсту позоришне књижевности. То је стара тема о мржњи и освети, о доброме раднику који се поквари, с кажњеним пороком на завршетку и с неизбежном интервенцијом смрти, која без по муке реши сваки заплет. Ту тему писци не само што су експлоатисали без милосрђа и исцедили до последње капи, него су још успели да позорницу претворе у панораму, у којој су поређали безброј слика грубих боја и невеште израде. Ништа нам није било уштеђено, ми смо морали гледати редом: „бурну" тучу жена, „веселу" свадбу, „трагичну" гозбу, „одвратну" радничку пијанку, „страховиту" сцену delirium tremens-а, најзад, као последњи клише, — круна свега, — „раскалашну" игранку у предграђу, која се, уз звуке једне Шуманове сањарије, завршује убијством оба издајника, умирањем поштене и измучене главне јунакиње и изненадном појавом спроводиоца мртвачких погреба, који односи леш певушући: „Пајн, бујн, лепојко моја". Тако вашарски шарен и наказан облик добила је једна свакодневна, обична историја, која се даје испричати у неколико простих речи. Женевијева, праља, коју напушта њен први љубазник Лантије, радник без рада који живи од жена, удаје се за Купо-а, радника вредног и скромног. Једнога дана Купо падне са скеле на којој је радио, стане се одавати пићу, постаје алкохолик, допада луднице и умире у страшним мукама, упропашћен и отрован ракијом и ђезаном париских крчми. Женевијева, коју од почетка прати мржња њене супарнице Вир-

гиније и страсна пожуда презреног Лантија, без мужа, остављена од своје кћери Нане, која бежи од куће с једним старим господином, спушта се све ниже у порок и беду и најзад издише на улици једнога зимњег вечера, у наручју јединога човека, кога је одавно волела и који је њу од првога тренутка волео. Она је жртва Лантија и Виргиније, која не само што није хтела спасти Купо-а од пада са скеле, него му је још пружила последњу флашу алкохола, — бесило и смрт за њега.

Тако на позорници изгледа болни, човечански, истинити роман Емила Золе „L'assomoir". То није више дубока студија наћеничкога живота париских радника, једна од најузбудљивијих епизода у дугачкој историји породице Ругон-Макар, једна од књига које су оставиле веома дубок траг пред измак прошлога столећа. Тај се роман једва даје познати у удешеним, неприродним, баналним сценама „Маља", пред којима трезвен гледалац остаје хладан и слеже раменима. Велика друштвена драма, у којој је Зола снажном руком оцртао патње малих и ништих, претворила се у мелодраматичну љубавну авантуру једнога лимара и једне праље, у којој несућени општински чувар Поасон, тип заслепљеног мужа, игра на крају улогу неумитног судије и кажњава грех и порок у име вечите правде. Ми смо на позорници видели карикатуру романа, један фалсификат Золиног дела.

Нетачно би било рећи да за то сву одговорност носе сами писци „Маља". Они су били жртва злог удеса, који прати све покушаје што су до сад чињени да се један роман драматише. Њихово пропало предузеће само је један доказ више, да је потпуно тачна већ толико пута доказана истина, да је позориште немоћно да изнесе на свет визије једнога песника и да да појам о теоријама једнога философа или о истраживањима једнога научника. Код Емила Золе то је више случај него код икога другога, јер цело његово дело садржи и једну пространу епопеју, плод песничке маште, и један друштвени проблем, решен на основу научних

резултата радова Клода Бернара, Шарко-а, Ломброза и других истраживалаца. Ево неколико примера у прилог тога тврђења. У роману „Земља“ провлачи се с краја на крај, као leit-motiv неке тајанствене музике, широка и плодна равница Ла Бос, која рађа, живи, одише, лелуја се и покреће као да је живо створење. У „Жерминалу“ утроба земљина, која гута раднике по рудницима, која се храни лешевима тих хероја рада, припрема клице из којих ће изнићи нови и свежи легиони, силни борци, који ће задати смртни удар прерањеном и исцрпеном капитализму. У „Звер-Човеку“ кроз ноћ јури воз пун војника, с кога су испали машиниста и ложач, тутњи преко поља, прохуји кроз станице и иде без одмора даље; он се жури у беснилу своме, гоњен неком фаталном силом, да што пре однесе људе у рат, у смрт. У „Нани“, ћи Жервезина, Нана, шири око себе разврат и блуд, кужи својом нечистом пути опијене и залуђене људе и претвара их у трулеж; она има мисију да на земљи црпе и испија својим женским дражима, као каква неман из Светога Писма. Та мистична привиђења и те смеле замисли на позорници потпуно губе свој символистички облик и постају, као што је био случај код Метерлинка, чудне и празне сањарије, које често нису далеко од смешнога. Колико би тек досадно било, кад би неко покушао да на позорници развије теорије из Золиних романа о атавизму, о гресима предака који се преносе на потомке, о деци која у својим венама носе искварену крв својих дедова, о пресуди што је над њима изречена већ од рођења и од које никаква сила не може их спасти. У књизи читалац је у могућности да прати с краја на крај „природну и друштвену историју једне породице из другога царства“; он ће поступно прећи разне стане опадања физичког и умног на које су осуђени сви чланови породице Ругон-Макар, упознати се до ситница са страстима, пороцима, чежњама једнога дегенерисаног доба, заинтересовати се до појединости често скаредних за предузећа и авантуре, новчане крахове и љубавне скандале, којима је испуњена владавина Наполеона III.

Јер само је у књизи писац у стању да анализше, да изложи, да објасни и да каже све што је потребно за потпуно разумевање свих покрета душе, свих размишљања и свих аргумената из којих је развијена једна тако сложена друштвена и философска тема. На позорници то није могућно, јер је на њој, као на говорници, главно акција и покрет, жива реч, непосредни утисак који се учини на слушаоца. Анализа и апстрактна идеја готово увек пропадају на њој, зато што је помоћу њих врло тешко добити емоцију, без које се позоришни комад не да замислити. Из тога разлога најзначајније ствари из Золиних романа, кад се пренесу у позориште, нису казане, па се мора замислити да су се догодиле између чинова и иза кулиса, а они сами постају мелодраме без вредности.

То је, донекле, и сам Зола констатовао у предговору „Маља", драме у пет чинова, коју су написали А. Бизнах и О. Гастино. Он је задовољан и сматра да је свој циљ главни постигао, ако „морална лекција", — о страхотама пијанства, — коју „L'assomoir" садржи, буде помоћу позорнице користила радничком реду, коме је упућена. Тај успех „Маљ" је имао код публике којој је намењен и у Паризу и у Лондону, где је врло често даван. То се може само тиме објаснити, што је тој публици већ био добро познат роман одакле је узет предмет комада. Код нас то није случај. „L'assomoir", који у француској књижевности спада међу највише читане књиге, непознат је нашој широј публици. Према томе може се сматрати, да је утисак на представи долазио непосредно од самога комада. Гледаоци су одмах били на чисто да имају посла с мелодрамом врсте „Звонар Богородичине Цркве" или „Париске Сиротиње". У почетку ствар је изгледала шаљива, доцније постала је досадна. Прва слика петога чина, агонија Купо-а у наступу delirium tremens-а, — једина сцена у којој Г. Гавриловић није био рђав, — прекинула је монотонију за један тренутак, и, изгледа ми, оставила је дубок и снажан утисак. И ако тиме „Маљ" не добија никакав драмски карактер, можда ће ипак „морална лек-

нија“, о којој говори Зола у свом предговору, донети и код нас какав плод!

Епизодне су улоге готово све добро игране. Од главних Г. Руцовић је једини успео да од Лантија створи један интересантан тип, који није далеко од истине. Г. Гавриловић је био на погрешном путу. У почетку усиљено наиван, доцније је све више личио на великога господина, који за собом има бар пет векова аристократског порекла. И једно и друго каква иронија за једног париског радника!

Провизорни.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Криза у Васељенској Патријаршији.

Кризе у васељенској Патријаршији врло су честе. Повод за њих увек је један и исти. Сваки члан Св. Синода цариградске патријаршије, полазећи из своје епархије у Синод, мисли да буде Патријарх; сви су Синодалци прво Грци па после православни; Порта има право надзора и мешања у послове цариградске патријаршије поред свега тога што су Патријаршији дароване од Султанâ силне привилегије које јој обезбеђују донекле самосталност у раду. За последњих седам година било је десет пута патријаршијских криза а четири промене на патријаршискоме престолу. Последња промена довела је патријарха Јоакима III који је пре двадесет година био једном васељенски патријарх.

Уман и мудар Грк, овај се калуђер одликовао попустљивошћу према негрчким народностима у питањима црквеним. Због своје попустљивости је некада спиао са престола, а због ње је пре, релативно, кратког времена био изабран поново за патријарха, јер је струја попуштања владала међу Синодалцим који су бирали патријарха. Његова попустљивост је изазвала од његова сту-

пања две кризе. Једну у месецу мају када је Јоаким III хтео да испуни неке захтеве Куцовлаха у битољском вилајету који су тражили засебну цркву, засебне општине и службу божју на своме језику. Другу, пре краткога времена, када је хтео протурити у Св. Синоду предлог статута који му је поднесен од стране Аустроугарске владе о црквеној аутономији православне цркве у Босни и Херцеговини, а на супрот жељама и предлогу коју су Јоакиму III поднели о истоме питању босанско-херцеговачки Срби главари. Ова ствар је била за Синодалне само изговор да збаце патријарха који се у мају месецу спасао како тако. За њих као Грке ово питање је од мале важности; под другим патријархом јамачно би цео Св. Синод гласао за статут Бечке Владе од које би се могао надати јачој новчаној награди, тим пре што се томе не би противила Грчка нити би што томе приговорила Русија.

Поодавна је како се православни Срби из Босне и Херцеговине носе са земаљском владом око регулисања црквенога питања. Они су желели да народ српски у тим двема земљама узима што јачега учешћа у својој црквеној управи, а влада босанска опет да она има што већега утицаја у тој управи. Некадањи министар Босне и Херцеговине, Калај, до пред своју смрт показивао се непопустљив према захтевима српским, а последњих дана свога живота почео је узимати другу тактику које се држи данас и садањи заједнички министар финансија Буријан; то је тактика попуштања. Било је преговора, уступака, обећавања али се ипак није могао постићи коначан споразум. Данас, пред Св. Синодом у Васељенској Патријаршији има два предлога уредбе црквене управе српских православних епархија у Босни и Херцеговини. Једна је босанске владе, а друга Срба православних из Босне и Херцеговине. Спорне су тачке (било их је некад дванаест, а сад пет) ове:

1) Влада босанска тражи, — као и по конвенцији коју је овај исти патријарх склопио с Аустроугарском од 1880 г., —да митрополите поставља и уклања цар; митрополита

поставља цар на предлог владин, а патријаршија само испуњава канонске формалности. — Босански и херцеговачки прваци траже да свака епархија у нарочитој седници ширега епархијскога и просветнога савета изабере три кандидата, једнога од кандидата потврђује цар а патријаршија испуњава канонске формалности; уклањање и пенсионисање митрополита врши Св. Синод васељенске патријаршије као највиша власт црквена.

2) Влада босанска тражи да епархијски црквени суд састављају сем епископа три најстарије проте и један најстарији манастирски настојатељ као чланови по достојанству; четири свештеника (за дабро-босанску и бањалучко-бихаћку епархију) или два (за захумско-херцеговачку и зворничко тузланску) као редовни; и осам почасних чланова. При избору почасних и редовних чланова, митрополити имају претежнији глас; влада плаћа из редовнога буџета чланове епархијскога духовнога суда, и поступа са њима као са чиновницима; епархијски црквени суд доноси своје одлуке у седницама у којима, ако су обичне, морају учествовати два редовна, један по достојанству и четири почасна члана по утврђеном распореду. — Народ православни у Босни и Херцеговини тражи да епархијски црквени суд доноси пуноважне одлуке само онда кад су у седницама, обичним или ванредним, присутни сви редовни и почасни чланови; редовне чланове (два) именује митрополит, шест почасних бира епархијско свештенство; редовне чланове плаћа епархија а тако исто и почасне, који се смењују редовним путем.

3) Влада босанска тражи да чланове великога управнога и просветнога савета (проте, четири световњака, један учитељ или професор) бирају свештеници свештена лица, а световњаци световна. — Народ тражи да избор ових чланова врше у пуној седници шири управни и просветни савети заједнички (свештенство и световњаци заједно).

4) Влада босанска тражи да епископске ђаконе бира и поставља епископ самостално, а влада му одређује

плату. — Народ у Босни и Херцеговини тражи да ђаконе епископске бира митрополит споразумно са црквеним епархијским судом а да се плаћају из епархијских средстава.

5) Влада тражи да она из општих државних прихода плаћа митрополите, црквене судове, канцеларијске трошкове, издржавање богословије, итд. — Народ тражи да се сви ти трошкови у целини за исту сврху предаду великоме управном и просветном савету, а он ће распоређивати са̂м те трошкове.

Од ових тачака неће бити више попуштања ни од једне ни од друге стране. Криза патријаршијска решиће се по својој прилици повољно по патријарха Јоакима III. Њему су наклоњени у Атини, и у Бечу, и у Петрограду, и у Цариграду. За дан два уклониће се из Св. Синода опозиционари данашњем патријарху довешће се послушнији митрополити и Јоаким III изнеће на претресање ову уредбу на синодским седницама. Уредба ће бити примљена онако како предлаже то Босанска Влада. Народ у Босни и Херцеговини ће изгубити прву битку. Остаје му друга, много жешћа, али и по Босанску Владу много погибнија уређење аграрних односа у Босни и Херцеговини.

Иностранп.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Прва Југословенска Уметничка Изложба.

Кад год сам имао да пишем о уметничким изложбама — и не само кад сам о њима имао да пишем, но и кад сам их као посетилац само гледао, и још најчешће, кад сам читао оно што други о њима пишу — ја сам увек пожалио што оцене о уметничким изложбама не пишу сами уметници. Зар не би било најправилније да и у овој, као и у свима другим приликама, о некој струци говоре они: који се том струком највише, или искључиво баве? О ботаници су позвани да говоре ботаничари, о медицини

лекари, о мостовима и машинама техничари, о грађевинама грађевинари: зар није онда једино правилно да о вајарству говоре вајари, о сликарству сликари? О Лекарском Конгресу који је у Београду држан у исто време кад је отворена и Уметничка Изложба, говорили су лекари, и свак би се зачудио да је било друкчије: зашто онда о уметничким изложбама, о сликарским и вајарским радовима, не пишу сликари и вајари? Иста та стручност која је потребна за оцењивање медицине, ботанике, мостова, грађевина, потребна је и за оцењивање сликарства и вајарства. Само широка публика мисли да стручности треба за рад, а да је не треба за оцењивање. Колико је то њено мишљење тачно, види се већ и по њеним оценама: као што је познато, широка публика се не устеже дати најстрожу оцену о највишим уметничким делима; док је оно што похвали, пред чиме се распљине од задовољства, редовно каква *илустрација* најнижега реда — илустрација какве анегдоте, неког сентименталног призора, неке на обману срачунате мртве природе; празна, отужна, без оригиналности, без јачине, погрешно цртана, дивљачки бојадисана. У ту широку и најширу публику ваља нарочито рачунати и оне који су имали прилике да у каквој већој вароши расејано походе музеје и уметничке изложбе, и које је несварено читање уметничких оцена и површан разговор с уметницима „последњег правца“ толико збунио да су и свој простачки природни укус изгубили, а у накнаду за њега добили само тврдо и лудо уверење да им је о уметности слободно говорити[1]. Али онај који се озбиљно бави уметношћу зна колико је потребно стручног образовања, дугог гледања,

[1] У једном од последњих бројева „Нове Слободне Пресе“ (28 октобра 1904) Макс Нордау, реферишући о *Јесењем Салону* париском, има између сличних ствари, ову оцену: „...онај натурализам, којем је високо цењени врхунац била она гнусна „Косачица“ од Бастиена-Лепажа, чија се животињска њушка у Луксембуршком музеју кези на посетиоце.“ — Х. Бар, Ф. Серваес, итд., итд., још су непоузданији и несимпатичнији

поређења, размишљања, повлачења у себе самог, суптилног испитивања својих утисака, да би човек могао осетити виши уметнички, сликарски или вајарски рад; да би могао осетити и оценити уметничке особине кипа или слике, погодити уметничку замисао њихову, осетити ритам извајаног нагог тела, опазити силуету вајарске композиције, проценити анатомију удова, — или опазити колорит, прозрачност сенака, пластичност предмета, тачност вредности, и ваздух и ваздушну дубину слике. Такав озбиљан пријатељ и испитивалац уметности зна још да није довољно васпитавати свој укус на сликама у музејима и изложбама; он зна да је потребно посматрати и природу коју уметници износе у својим радовима, и посматрати је очима вајаревим и сликаревим, — нарочито сликаревим, јер су сликарски ефекти многобројнији и сложенији. Кад у неком роману, за психолошки тачну радњу кажете да је добро нађена, да је тачна, ви то можете рећи само зато што сте сами у животу запазили да у извесним тренуцима човек тако ради. Исто тако, да бисте могли наћи задовољства у светлим бојама, у тачно забележеним вредностима, у тачно ухваћеним рефлексима, потребно је да сте посматрајући природу запазили и сами колико је све у природи светло, колико на предметима има рефлекса, и какви су узајамни односи појединих тонова. То су, међутим, претерано тешке ствари. И они који знају колико је такво посматрање потребно, и који се труде да своје очи и своје памћење обогате таквим посматраним ефектима, и ти се врло често варају, и варају и онда кад и не слуте да се варају. Ја, наравно, нисам од оних који су своје памћење на тај начин довољно обогатили; али ми је допуштено рећи да спадам у оне који се варају онда кад не слуте да се варају. На овој изложби, на оној иначе лепој скици г. Јаме, „Сеоска кућа“, која ми се одмах од почетка била врло допала, учинило ми се да дрвеће пред кућом није, према кући, довољно јако сунцем осветљено. Ја сам више пута потанко посматрао какво изгледа гранато дрво на јаком сунчевом осветљењу, и био

сам скоро сигуран да на скици г. Јаме зрак сунчев на дрвету није био довољно јак. Међутим, случај је хтео да сам после тога имао пред собом исту такву кућу, с истим положајем дрвета, и на истом одстојању и осветљењу; и тада сам видео да је осветљење на слици било тачно: док кућа на одстојању на коме је на слици задржава сву јачину осветљења, сунчева светлост на лиснатом грању губи од своје јачине тона; ја нисам био раније запазио осветљење дрвета на *том* одстојању и у односу према осветљењу куће. Ово је један, и ситан пример, наведен тек примера ради; али би човек могао тисуће других навести који би показали како су многобројна и танка посматрања која оцењивач и публика треба претходно да учине, да би могли ценити тачност и лепоту уметничкога рада. Клод Моне, радећи своје *Пластове*, излазио је у зору у поље, носећи са собом у колицима до двадесет комада разапетога платна за двадесет разних слика, и сликао је исти пласт под разним осветљењима дневне светлости, мењајући са сахата на сахат своје платно с променом сунчевог осветљења. Тако је бележио и најнежније промене сунчане светлости и бојâ на пласту сена — оне промене које су и њему, суптилном посматрачу светлости, биле непознате пре но што је тако сео да их с кичицом у руци хвата и бележи. Ко је, осим њега, и његових другова сликара који се у истом правцу вежбају, те промене довољно посматрао да у њима може на слици уживати, и да их може као судија оцењивати? Срећом по пријатеље уметности, и по саму уметност, човек се може, и кад сам није сликар, извежбати и у оваквом суптилном посматрању; а после, има једна логика појединости и њихових међусобних односа коју осетљив посматрач погађа, и помоћу које може по који пут оцењивати и оно што није сам посматрао (онако као што је могуће оценити да ли је нечији лик веран, и кад човек образац лика не познаје). Али је извесно да за тај тако нежан посао, и посао за који треба нарочитог и дугог посматрања, нико не може бити тако спреман као сам сликар,

који је принуђен, неизбежно натеран, да добро гледа и види оно што хоће на своју слику да пренесе. Онај који није сам уметник, ма како да је вичан уметности, и ма био у другом погледу спремнији од уметника да о уметности говори, увек је у опасности да коју од суптилнијих врлина или мана превиди, и да тиме, можда, у понеком ређем случају, донесе о неком раду повољнију или неповољнију оцену но што је право.

Овом данашњом приликом, оцењивачу који није сам уметник још је теже донети своју оцену но у другим приликама: јер — ја ћу то рећи врло отворено — овде треба писати о изложбама младих народа. У великим музејима и галеријама, па скоро и у великим годишњим уметничким изложбама на страни, изложени радови су радови довршених уметника, који су потпуно изучили технички део своје вештине, и излажу до краја израђене, довршене слике или кипове. Ту човек, у далеко највећем броју случајева, може *слободно* да се пусти у гледање изложених радова — у оцену главне уметничке замисли, уметникових циљева, уметникове карактеристике — без бојазни да ће појединачна обрада, појединости цртежа и колорита или вајаних форама, бити можда погрешни. Оцењивач не мора чак ни бити у стању да такве погрешке опази. Ако има извежбано, развијено естетичко осећање за битне особине неке уметности: ако је научио језик те уметности и разуме говор форама и говор боја; он нема више ни за што друго да се брине; он непосредно прилази уживању у уметничком делу и његовој оцени. У оваквим изложбама младих народа те поуздане и довршене обраде не може по нужности бити код свих уметника; поред готових уметника биће их неизбежно који то још нису, и поред готових радова биће их доста који су тек само нацрти за готове радове. Такве је уметнике и радове уметничком критичару много теже ценити. Не с тога, као што би се могло помислити, што критичар таквим уметницима не би хтео да се замери; критичари су навикли да преко таквих обзира прелазе; но с тога што

30*

је такве радове одиста врло тешко стручно оцењивати. Ту треба једно стручно знање, — стручно у најстрожем и најпотпунијем смислу те речи, онакво какво можда ни један уметнички критичар није имао, какво вероватно може имати само уметник, — па да је човек у стању правилно оценити, посред мана, невештина, и несавршенстава, и оно што је у таквим радовима добро. Ко год је, на пример, имао прилике да походи Ђачке изложбе, тај зна колико је тешко пронаћи оно што је добро у несавршеним, почетничким радовима. Међутим, и на очито несавршеним, многоструко погрешним радовима добрих ђака има увек понешто — понека појединост, тачно посматрање, смело и тачно повучена црта, крепак и правилан потез кичице — има, велим, увек понешто што је добро. Тако је и на овој Изложби, у Ђачком одељењу, било добрих радова; и те су радове добро извежбане очи, с прибраном и мало напрегнутом пажњом, могле распознати између других; али који су од тих радова били бољи једни према другима, и који су делови на тим радовима били бољи од других, то су, држим, тачно могле опазити само очи уметничке. Ту није било довољно имати тачан општи утисак, и видети битне особине изложенога рада; ту је требало од пет стотина појединости на слици видети свих пет стотина, и умети оценити свих пет стотина, ако сте хтели да оних пет добрих пронађете... Разуме се да све ово не може да се примени ни на једног од уметника који су своје радове имали изложене на Југословенској уметничкој изложби; ја сам ђаке овде поменуо само зато да на једном крајњем и најјаснијем примеру боље истакнем оно што хоћу да кажем. Али се исти случај донекле понавља на уметницима који своје техничко образовање нису потпуно завршили, и за критичара поменута тешкоћа код њих није отклоњена.

Оцену уметникâ овога реда требало би да дају сами уметници већ и с тога што они једино умеју потпуно да цене труд уложен у неки уметнички рад и меру у којој је тај труд крунисан успехом, док је критичар врло

често у искушењу да дело које има осетних мана осуди без обзира на оно што би у делу било добро. Критичари су и иначе наклоњени да за своју оцену узму врло високо мерило. Ако смем себе да узмем за пример, ја сам једнога дана, у једном богатом музеју у Италији, опазио да ми се, у ствари, право и јако допало само оно што је *најбоље*, — рецимо, оно што је у Бедекеру обележено *двема* звездицама. У таквом расположењу, критичар природно, ако не оправдано, долази у поменуто искушење да све радове цени према тим радовима са двема звездицама, то јест према највећем задовољству које је имао у дотичној уметности. Што се мене тиче, ја ћу отворено признати да и у књижевности и у уметности не умем увек довољно да се одбраним од тога искушења. Уметници, међутим, који као радници тешкоће посла боље познају, рекао сам, падају ређе у то искушење; и та је околност нов разлог за то да они сами треба да пишу о уметничким изложбама, сталним и пригодним.

Али, као што је познато свима који се баве уметношћу, они то, на жалост, чине врло ретко; скоро никад. Као и остали уметници — као композитори, као глумци — сликари и вајари, кад узму перо у руке, пишу личне успомене, причају анегдоте из свога живота, које су ретко кад врло занимљиве, и које књижевници, мимогред буди речено, умеју да причају боље од њих. Само кад су имали да бране своје уметничке теорије, они су покаткад, врло ретко, говорили и о уметности; у подробне оцене уметничких дела, које би нам биле најкорисније и које најчешће тражимо, они не улазе. И онда остаје да пишемо ми, критичари, естетичари, или пријатељи уметности, с нашим недостацима, нашом недовољном стручношћу у оцењивању сложенијих или суптилнијих техничких ефеката, већом строгошћу, и тако даље.

Тешимо се тиме да и ми, кад пишемо, имамо своје добре стране, и да и оцене уметника нису у свима обзирима беспрекорне. Ми смо, пре свега, у својим оценама непристраснији; и не само с тога што немамо да гово-

римо о својим такмацима, но још и с тога што можемо имати шири укус од уметникâ. Уметници, који стварају и изводе — што значи да свакад имају свој нарочити, искључиви идеал, и свој нарочити стил — морају имати пристрасних симпатија за свој нарочити правац, и морају бити донекле нетрпељиви према другим уметницима, који иду другим правцем, који друкчијим очима гледају, и другим начином казују оно што виде. Нарочито уметници који по времену припадају разним школама, могу једни друге — старији млађе, и обратно — више не разумети; и тако обично и бива. На овој нашој изложби, један од сликара, не дилетаната, но уметника, рекао је за један од најсвежијих радова у српском одељењу, да тај рад није требао да буде примљен; и да шта више ни сликара који је тај рад радио, и који је један од најдаровитијих сликара српскога одељења, није требало уопште пустити на изложбу. Више још, исти је уметник, за једно од најзанимљивијих одељења ове југословенске изложбе, за словеначко, рекао да цело нема никакве уметничке вредности, и да у њему нико не зна ни за композицију, ни за цртеж, ни за боје! Правац његов и правац којим иду Словенци толико су различни да он Словенце не може више да разуме. Међутим, вероватно је да тако тесногрудо погрешно неће судити онај који није искључиво пристао ни уз који правац, а то је критичар, код којега су личне наклоности хладније, укус шири, утисци проверени критички, суд основан на начелима и теорији, стеченој дугим посматрањем, поређењем, и размишљањем. Ако је такав критичар, као што се дабоме претпоставља, још и много гледао, и гледао искрено и предано, и није од природе затворен за уметничке утиске; ако је осим тога разговарао с уметницима (без којих би критичару било тешко далеко отићи) и покушао да уђе у све појединости уметничке фактуре до техничких ситница; ако, даље, у овој нарочитој прилици не буде сметао с ума да мерило за поређење нису данашњи француски уметници, но даровити уметници младих народа; ако се најзад узме у

обзир да се и уметнички критичари *такође* баве уметношћу стручно, и да њихови недостаци нису тако тешки, пошто ни иначе у уметности не треба гледати на „погрешке за дебљину чиодина врха“: онда је вероватно да ће суд таквих критичара, све у свему узевши, имати подједнаку тежину са судом уметника; или бар довољну да сме бити казан. С тога — тражимо од уметника да пишу, али док они не почну писати, пишимо ми без устезања.

Овај је увод мало дужи него што бих желео, — али сам ја ове начелне ствари хтео да кажем зато што ми одавна на срцу леже, што су од општег значаја, што ми је ова прилика била за то врло згодна, и што сам желео да утврдим колико би корисно било кад би уметници сами писали о својој струци! Добро је било, уосталом, и публици рећи колико су ове ствари тешке, и како не би с горега било прилазити понеким уметничким делима с више смерности и уважења. Најзад сам хтео тачније да одредим карактер овога прегледа. И учинив то, ја сад могу рећи уметницима: да они међу њима чији су ми се радови допали могу веровати да су њихови радови заиста добри; а они чији су ми се радови мање допали, могу ништа не губити од свога уверења да им радови нису зато мање вредни што ће у овој оцени бити мање похваљени.

А сад пређимо на оцену изложених дела.

(Свршиће се.)

Богдан Поповић.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Маћедонија и Одринско*,* мемоар Унутарње Организације.

Заузимањем тзв. унутарње револуционе организације штампан је у Софији један велики мемоар за сада на бугарскоме језику. Мемоар излаже на 283 стране велике и широке осмине, најпре, и то укратко, историју Маћедонскога питања, а за тим његове најважније моменте за десет последњих година (1893—1903). Тачно су избележена за тих десет година турска насиља почињена у Ст. Србији, Маћедонији и Једренској области, која су довела до устанка, који се спремао осам година полако и са великим жртвама у новцу и људима. Насиља су страшна, а жртве донета велике. Написано је по реду шта је све предузимала дипломатија у Цариграду и европски кабинети, — којима је овај мемоар и посвећен, за време од 1895 године, када су избили први оружани сукоби против турских војника, — па све до наших дана. — Поменуто је какав је одзив нашао устанак у европској штампи, међу публицистима и код политичара европскога гласа, затим рад европске дипломатије, виђење у Мирцштегу између царева аустријскога и руског, и нов реформни пројекат за Србију и Маћедонију. Султанова ирада за реформе, текст реформама прихваћен од Великих Сила, примена реформама и турска радња против извођења реформама, нови преговори, долазак цивилних агената и европских официра у европску Турску, рад главнога инспектора Хилми-паше, рад цивилних агената и Де Ђорђис-паше, команданта европске жандармерије. После оваквога излагања долазе писци овога мемоара до закључка: да је мирцштегски програм пропао, да положај у Маћедонији и Једренскоме вилајету не може да

умири становништво те две провинције турске и да се маћедонско питање може решити само оружаном силом Европских Држава. На крају је додата изјава да ће унутарња револуциона организација наставити у већим или мањим размерама револуционо дело. Овај страшни мемоар, коме су додате две карте на којима су изобележена места где су се у Ст. Србији, Маћедонији и Једренској области догађали сукоби између устаничких чета и турске војске није потпун. У њему је исказан само један део онога зашто се реформе у овим несрећним провинцијама турске царевине не могу извршити. Није показана радња аустријска на извођењу реформама, није истакнута нерадња руских и осталих европских официра. Није поменута нигде грчка сарадња Хилми паши, није најзад додирнут и националистички антагонизам у овим областима. Да је све то напоредо у овај мемоар унесено и објашњено, онда би се дошло до другога закључка. Не би била потребна интервенција европске оружане силе која је чак и погибна за решење овога важнога питања. Споразум две најзаинтересованије државице на Балкану, заснован на искреној жељи да се помогне словенскоме живљу у Ст. Србији и Маћедонији, могао би учинити скори крај доиста злом стању какво приказује овај мемоар. А после овога могле би се полако приводити у дело реформе које би задовољиле свакога па и револуционаре који се сада боре за слободу.

X.

Gabriel Effendi Noraudounghian. — Recueil d'actes internationaux de l'empire ottoman. Tome IV. Paros. Pichon. 1903, 8°.

О ранијим свескама овога „Зборника међународних аката отоманскога царства“, било је у више прилика говора у нашем листу. Са четвртом свеском свршава се публиковање овога „Зборника“, који је са своје значајности привукао на се пажњу дипломата, државника и научних радника. Последње две свеске његове посве-

Ђене су међународним актима које је отоманско царство закључило са разним државама у савременој периоди од 1856—1902 год. У трећој свесци, штампана су акта од 1856 до Берлинскога Когреса, 1878 г. Ова, четврта свеска садржи сва она дипломатска акта која је закључила Турска од Берлинскога Конгреса (штампани су и протоколи овога конгреса) до 1902 год. Кад човек прелиста масу ових разноврсних докумената, не може а да се не запита: колико је труда морала уложити европска дипломатија у својим релацијама са отоманским царством, и, какав је, најпосле, био резултат свега тога? Ситуација је у Турској исто тако мутна и тешка и данас, као што је била и у време првих европских интервенција, и, што је најглавније, она се стално погоршава, захваљујући саучесништву Европе и антагонизму и искључивости најзаинтересованијих, балканских народа. Без Порадунгијанова „Зборника", који се одликује од досадашњих збирака у којима су штампана међународна акта отоманскога царства, прегледношћу најглавнијих аката, својом критичношћу, а нарочито тим што су значајни документи донесени у целини, у одличноме француском преводу, — не би требало да је ни једна добро уређена књижница наших посланстава и конзулата. Н. С. П.

Essai de Psychologie Générale; par Charles Richet. Professeur à la faculté de medecine de Paris. Cinquième Édition. Paris. Felix Alcan. 1903. Pages 176. Prix 2·50 frcs (Bibliothèque de Philosophie Contemporaine).

Метафизику стално и одлучно прогањају из психологије, а на њено место све се више истиче физиологија са својим експериментима и методама које још највише гаранција дају за успех у расправљању питањâ о психичким функцијама човековим. Није нимало чудно што видимо да се као радници на пољу психологије све више истичу људи са еминентно медицинарским образовањем — тј. образовањем које не трпи метафизичке спе-

кулације. У такове психолошке писце долази и Шарл Рише, професор физиологије на Париском Медицинском Факултету. Једини метод којим се он служи у својим психолошким проучавањима јесте експериментални метод, полазећи са тог гледишта да „без покрета нема интелигенције“. Покрет опет и интелигенција, функција су нервног система: интелигенција постоји дотле док је невни систем у животу. Све оно што је од утицаја на нервни систем утиче и на психички живот. Према свему томе психички живот је резултат физичко-хемијских акција. Основица за психолошка проучавање јесте добро познавање закона по којима живи нервни систем.

Ето на тој је основици писац израдио свој есеј Опште психологије, који се чита лако, благодарећи вештини излагања којом се писац одликује. Дело Рншеа заслужује општу пажњу читалаца јаче интелигенције, без обзира на њихову професију.

Цело дело после увода — у коме је реч о дефиницији, границама, предмету и методи опште психологије — има још девет одељака: иритабилатор, нервни систем, рефлексни покрет, инстинкт, савест, сензација, памћење, идеја, воља, а завршује се једним „закључком“.

Не би требало дозволити да се и са овим делом деси можда исто оно што и са делом Пајоа „О васпитању воље“; требало би да се нађе добар мајстор који би нам Рншеа дао у српском преводу. За тај рад подобна су по нашем мишљењу два лица: једно, добар познавалац психологије као предмета, и једно, са медицинским образовањем.

Др. В. А. П.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Педесетогодишњица Г. Павла Марковића Адамова. — У серији јубилеја који се последњих дана јављају, озбиљније пажње заслужује јубилеј Г. Павла Марковића Адамова: 3 новембра о. г. Г. Адамов је навршио педесет година живота и тридесет година књижевног рада. Рођен 1854 у Новоме Саду, Г. Адамов се јавио у књижевности први пут 1874 у „Јавору“, са приповетком „Са села“. Доцније је наставио писати приповетке по часописима, и издао их у засебној збирци под насловом „На селу и прелу“. Каква је та збирка, наш лист имао је прилике да оцени (в. С. К. Гласник, 1902, VI, 765) и нема разлога више се на њу враћати. Сем писања приповедака, Г. Адамов се бавио и данас бави уређивањем познатог књижевног часописа „Бранкова Кола“. Какав је овај лист, ми нећемо оцењивати сад, приликом јубилеја Г. Адамова. У осталом, ускоро ће опет бити згодна прилика да се о „Бранкову Колу“ говори: његова десетогодишњица за коју су многи листови нетачно донели да пада у ову годину, биће 6 јула идуће године.

Приповетке Г. Светозара Ћоровића. — Изашла је из штампе друга књига приповедака нашега сарадника Г. Светозара Ћоровића, под насловом *У часовима одмора.* У овој свесци има тринаест прича, од којих су две прештампане из „Бранковог Кола“, једна из „Дела“, две из „Кола“, остале из „Срп. Књ. Гласника“; једна, „На води“, сада је први пут штампана. Књизи је цена два динара. У нашем листу биће ускоро говора о овим причама.

Дом и Школа. — Овај лист за васпитавање Омладине школске у броју 4 донео је чланак „у корист васпитања Омладине“. Чланком се констатује неподобност куће да успешно врши своју улогу у васпитању омладине: да је наше друштво неодређено, и без израђеног осећаја заједнице — те зато и оно не може да васпитно дела; школа сама не може да уради све. Писац чланка пред-

лаже да се створи један „Савез за васпитање Омладине“. Мислимо да би ову идеју требало прихватити. Наша виша интелигенција би могла, чини нам се, истрајним радом у том смислу да постигне доста успеха, који би у будућности нашој омладини дали другачу физиономију но што је она данас има.

Овакав савезни, заједнички рад на страни је стара ствар, а није доцкан да се и код нас створи. Са погодном организацијом и поле добре воље даје се на овај начин доста урадити.

Издавачка књижара Пахера и Кисића у Мостару издала је оглас једном свом новом издању које сад припрема: *„Пропаст Енглеске или будући енглеско француско-руски рат год. 19..“* од аустриског потпуковника Г. Пл. Муезинског. У тој је књизи све тако лепо предвиђено: и буна у Индији, и руска победа код Кандахара, и погибија лорда Робертса, и улазак Француза у Лондон, све је у њој предвиђено, наћено и решено у корист Русије и Француске а на штету „моћног Албиона“. „И тако ће, каже се у књизи, свануги зора европског мира више но на сто година.“ Свакако ће ова књига, у исто време издана на српском и на немачком језику, донети издавачкој књижари користи; српска књижевност тешко да ће с њом што добити.

Једна рецензија српских народних песама. — Год. 1816, када је Вук штампао другу свеску српских народних песама, изашла је у „Бечким новинама за општу књижевност“, бр. 20 и 21, једна рецензија мањих од анонимног писца. Та рецензија је доцније унесена у збирку „Мањих списа“ Копитара („Kleinere Schriften“, Wien 1857), и међу „Мање Списе“ Јакова Грима („Kleinere Schriften“ Band 4, Berlin 1869). Матија Мурко, професор градачког универзитета, у часопису „Еуфорион“ (XI књ., 1 и 2 св. 1904), покренуо је питање о ауторству те рецензије. Давши прегледну и јасну карактеристику Копитаревих и Гримових односа према Вуку и његовом раду, Мурко је нашао да је споменуту анонимну рецензију могао написати једино Копитар.

„Старост“. — Под-директор Пастеровог Института Илија Мечников бавио се много у последње време сту-

дијама о физиолошким особинама и условима старости Сада је, у издању „Плавога Прегледа“ и „Научног Прегледа“ изишло његово дело „Старост“ (La Vieillesse). Књига је начинила сензацију у широј публици.

La Mer Noire et les Détroits de Constantinople Essai d'histoire diplomatique. Paris. Rousseau. 1901, 8°. — Писац овога опсежног дела, који је хтео да остане непознат публици, третира на основу многих познатијих француских и руских извора, не само питање о слободној пловидби Црним Морем и мореузима, како би се то могло судити по његовом натпису, већ управо излаже целокупну историју источнога питања од најстаријих времена па до пре три године. Зато је могу корисно прелистати сви они који се баве источним питањем. Писчев је закључак: да би требало отворити Дарданеле и Босфор ратном павиљону свих нација, и применити пловидбена правила која данас важе за Суецки канал. И мада је ово питање једно од најделикатнијих, ако не и најважније, из источнога проблема, и које може имати много логичнијег решења од онога што нам га овај непознати писац препоручује у својој иначе врло интересантној и документованој публикацији, књига ова заслужује пажњу свих оних који се интересују источним стварима у Европи.

УМЕТНОСТ.

„Наша младост“. — У Француској Комедији представљена је овога месеца нова комедија Алфреда Капиа „Наша младост“ (Notre jeunesse). Плодни писац, познат са својих живих и духовитих комедија показао је овде и много осећање и вољу да се огледа у „комадима са тезом“. Критика га хвали да у томе погледу стоји над плодним Бриеом, који је од „комада са тезом“, са социјалном и филозофском тенденцијом, начинио своју струку. Код Капија има моралних тирада, апстрактних личности, наук излази из развијања самог унутрашњег живота личности.

ЛИЦА.

Један детаљ из живота Антуна Фабриса. — У чланку „Антун Фабрис“ који је изишао у прошлом броју нашега листа речено је да је Фабрис жртвовао своју чиновничку

службу у Далмацији ради уредништва „Дубровника“. Није само службу у Далмацији жртвовао ради тога, него и ону у Србији коју је, баш у доба кад је имао постати уредником, тражио. О томе постоје акти у нашем Министарству Просвете, који су у једном погледу доста интересантни, и који о ствари овако говоре.

29 јула (10 августа) 1895 год. Фабрис је из Дубровника, као суплент сињетеке гимназије, молио Министарство да га у Србији постави за предавача латинског и грчког језика и српске књижевности у којој вишој гимназији и где има библиотеке „како би у брзо по своме доласку хтео да полаже професорски испит“. Ова је његова молба 26 августа 1895 упућена Главном Просветном Савету на оцену. Савет одреди за референте Г. Г. Др. М. Јовановића-Батута и Др. Б. Гавриловића, професоре Вел. Школе. Према реферату ових референата, Савет 22 септембра 1895 одлучи: „да Г. Ант. Фабр., према поднесеним документима, *нема* квалификације за предавача у средњим школама“. После овога, 9 новембра исте године, Министарство пита Савет за квалификације Ант. Фабриса према накнадно поднесеним документима „пошто је одлука Глав. Просв Савета од 22 септ. о.г., донесена на основу докумената *другог* једног лица, Г. *Анта Фабриша*, којем је Глав. Просв. Савет под 29 дек. пр. год. признао квалификацију за *привременог учитеља језика*“. Поводом овога, Савет. 25 истог месеца, понова упути документе Антонија Фабриса на оцену Г. Др. Б. Гавриловићу, и на основу реферата Г. Гавриловића донесе 10 децембра одлуку: „да Г. Ант. Фабрис има прописне квалификације за предавача у средњим школама за групу наука историјско-филолошких“.

ДРУШТВА.

Српски Народни Дом у Будишину. — 13 септембра о. г. свечано је отворен у Будишину Српски Народни Дом, на чијем се подизању радило још од 1866 и за који су се залагали Ернест Шмолер, Михаило Хорник и други највиђенији представници маленог али симпатичног словенског племена, лужичких Срба. У том дому на којем је значајан натпис: „Богу у част, Србима на корист“, данас се налази народна библиотека, народни музеј старина, музеј Хорников, читаоница, велика књижара, штампарија, администрација свих листова лужичко-српских,

научних као што је „Časopis Maćicy Serbskeje", часописа као „Lužica", политичких као „Serbske Nowiny", верских као „Katholski Posol" и „Missionski Posol", и најзад земљорадничких, као „Serbski Hospodar". Сем тога, у дому је стан и свих културних друштава и установа народних; ту је „Матица Српска", основана 1847, чијим је трудом у главном и створен дом, затим „Друштво св. Ћирила и Методија", „Будишинска Беседа", и др. Стварање овога дома има за Лужичане врло велики значај. Политички раздвојени између Саксонске (Горњи Лужичани) и Пруске (Доњи Лужичани), не имајући један књижевни језик (горњелужичко и доњелужичко наречје), исповедајући две вере (протестантска и католичка), ова шака на смрт осуђених Словена која броји само 160.000 душа (90.000 Горњих и 70.000 Доњих Лужичана) дала је свима Словенима поучан пример истрајности у народној борби и самоодржању. У тој борби, она је имала врло тешких момената који су долазили од тога што овај племенити народ није имао организованог културног центра. Данас га има. Српски Народни Дом је томе доказ, и, под новим условима, народ ће боље и корисније издржати борбу за самоодржање, и испунити свој завет којем се сви Словени радују а који је написан на фронтону дома и гласи: „Ипак ће Српство живети!" (Trać dyrbi Serbstwo zawostać!).

Власник и уредник, Богдан Поповић.
Капетан-Мишина ул. бр. 17.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XIII, број 7. — 1 децембар, 1904.

ЗДУХАЋ.

Зима. Ноћ. На пољу бјесни и фијуче сурова вјетрина, реже што стигне и коси што дочепа: у авлији повија танковрху тополу, чије вито грање жалосно јауче као да ко њим уталожену водену раван улоквањеног вира шиба. Прозори се тресу на махове, а кроз саставке њихових капата проструји по неки намах спољашње вјетровите хладноће к нама у собу. На ђамовима се отима о царство зимска студен и ватрена топлота из „тетке“ фуруне, и трагове своје борбе остављају у шареном влажном цвијећу споља и знојавим капљицама изнутра по стаклима. Ватра у пећи пуцкара и букти, а из њених упаљених пањева зацичи ђегда по који црвак, коме је суђено да се жртвује на тој ломачи са свим својим намјештћем за човјечије потребе и удобност.

Око топле пећи посједало нас двадесетак душа, које укућана које сијелџија, и шћућурили се као пилићи око квочке. Домаћин, стари Стојан К., прекрстио ноге на простртој серџади уза саму фуруну, раздрљио своје широке руњаве прси те пари старачке крте кости, а запалио на дуги трнови чибук на само што одбија тутум-тумбећију за тумбећијом. То је чувена јуначина, човјек од оних старих крља које се већ не рађају, с ожиљцима по згрежбаним образима, врату, рукама, прсима и бедрама. Десна му је рука крива као гудало, јер је пре-

бијена у једном окршају пушчаним зрном, те је тако незгодно срасла и рана се замирила да је Стојан никако не може савити, а кад се крсти увијек с три састављена прста промаши и чело и пупак и обје сисе и рамена, те би рекао да он, мимо све православне Хришћане, кад се моли богу, знаком часног крста веже небо и земљу а исток и запад односно сјевер и југ — како се на коју страну при том чину окрене лицем. Три је бадња душманске крви пролио својом витешком десницом док је могао махати; на све је гране спадао, само што га још нијесу у топ сабијали и њим као ђулетом на српску цркву нишанили и пуцали; више га је јада убило но му је сиједих длака на глави, борећи се с два цара — султаном и Ћесаром, — и више је барута пред очима изгорио но брашна у хљебу и качамаку потрошио. Преко носа и јагодица на оба образа виде му се неке мавене пјеге од заривеног пушчаног праха, који му се ту из непријатељске шишџирлије уз рат засу и оста у кожи до мотике — као модра слова немуштих ријечи витешког спомена из црног доба.

До њега два му сина, оба ожењена и окућена, ни налик на оца, — ниђе ни како си; на двије доста прикладне снахе, од којих старија предијаше а млађа час плетијаше а час послуживаше присутним воду, ватру за цигаре и каву. Око њих се шћукало десетеро ћи́ми̂ћа̂, све једно другом до уха. Ђеца као ђеца — узаврела као пчеле у улишту, квошкају се и ударају, да је на јаде старија невјеста ућуткујући их да не сметају људима разговарати, — и на живој муци житки прут фистун у руци млађег Стојанова сина, шибајући и увијајући се око жинћели тјелеса немирне ђечурлије. Ђеца се на то за час утајгају и пришћућоре при материнским сукњама. Најмлађе унуче стари Стојан држаше у крилу и цуцаше на кољену, час по му бијелим рупцем отирући нос и усташца.

С другу страну пећи сјеђаше Трифко С., стари ратник и друг Стојанов с тијесних кланаца; до њега двојица

средовјечних комшија и ја. Месојеђе су, ноћ — година, ко ће преспавати? Дошли смо на сијело, да прекратимо ноћ. Између осталог, играли смо прстена „под филџане“, па је један од Стојанових синова узео гусле те „поси-јекао неколицину“.

Таман гуслар престао, па запекао чашу воде, коју му снаха додаде, и појмио да оквасп сухо грло, кад се надво разлеже тучни пијук птица злогодница. Гуслару застаде вода у грлу а чаша му се прилијепи за губице. Јасно опазих да се на то пиликтање сви присутни тр-гоше и заблепише а старим се ратницима наједном про-мијени чера. Стојан избечи некуд страховито, подиже обрве и још више смрека чело, развуче уста, прислуша: махну главом, заучиње: „Е!“ и тек као кроза зубе про-гунђа: „Здухе....“

— Бог их убио! — промрмљаше жене, крстећи се у страху.

— Божје саздање — 'валимо га! — додаде старији Стојанов син.

— Свашта на свијету, — прихвати стари Трифко и уздахну побожно.

— Какве здухе и бакрачи! — зађох ја, више да се што рече но да их убиједим у неоснованост њихова вје-ровања. Оно је глас неких птичурина, што обично уз ружно вријеме лете и звијучу. Која се̂ фајда заносити таким празновјерицама? Само што плашите ђецу и тру-јете им душу у клици. То не ваља!

— Е, мој синко! — настави ђед Стојан, ргајући гар и пепео непушеног дувана из чађаве чокрње пљоса-тим машицама и уйдурисавајући дуван-ћесу да и другу натутуни. Млад с' и зелен па не знаш још, но ти је бржи самар од коња. Немој да хесапиш да си сву на-утику посрк'о кашиком, ако знаш то криворено глагоље!... Нијесу то ни бакрачи ни тичурине, но праве правцате здухе. Ја ти вељу. Ја знам који сам их својијем очима глед'о к'о тебе саде. Право ти рећ': нето су к'о тице; имају бијела крила, и жуте ноге и црвен кљун; лете

к'о тице, ама не пиликћу к'о тице — но звижде к'о чобани кад јаве стоку. Е, то, бива, нијесу праве тице — но здухе, то јест у тице претворене душе здуховитије' људи. А да су тице к'о и обичне, не би ле-ћеле по злу времену и то по ноћи, но кад је лијепо и по дневи, к'о и остале. Има здуха добрије' и рђавије', к'о и свашта. Оне се отимљу о царство над морем и над земљом. И војште једне на друге бутумвези к'о иксан. Тешко оном крају и племену, чије здухе подлегну: и род, и берићет, и мал, и све ће им пропацут' и прећ' на страну онпје' које надбију. Прич'о ми је покојни отац да су једне зле зиме попадале здухе на наше стаје; и сам Бог зна шта би било да се није присјетио те притрч'о а скинуо капу и закумио их Богом и Светијем Јованом и сол'-и-'љебом: да му се окане од сиромаштине. Здухе биле од онпје' добрије' те, Бога ми, та' час одлети на други сенат. И на зарок бож'и: како која звизне, тако ће овца заблејат' а коза завечат' — к'о на чобански звијук кад их ваби на солило. Па ми још нешто кажеш! А, Бога ми, болан, знам људи који су у њих били о-личени!

— Тä, Бог с тобом и часни крс'! Зар није покојни Мато Глушац био здухаћ? А ти то, стари, боље знаш. По се ја не могу нпчудит' овијем данашњијем научењацима, што не признају — Боже ме прости и не покарај! — ни да има Бога, ни његовије' угодника, ни анђела, ни вила, ни вјештица, ни вједогоња; а сами, побратимковићу мој свијетли, не умију казат': шта има кад тога нема, ни шта су они — ево де! — затутње Трифко из буџака, нишанећи на ме и некуд ме побједоносно и сажаљиво гледајући кроз плавичасте котурове запаљенога крџеља, који јатомице из његове џеферасте луле куљаху.

— Знам, јадан, Мата — како да не! Памтим га још откако сам био 'волишни (показа на унуче у крилу). Од-расли смо заједно. То бјеше најгласовити' здухаћ у свој Босни и Херцеговини. Много памтим што је радио — к'о да је јуче било. Да вам причам!... рече старина Стојан,

па се прислони уз вунени јастук, опружи чибук па отпоче преко њега пребрајати шарене бројанице својих успомена.

Дријем се још не усудио да нам уштине капке; страх се уталожио; савјест се примирила; памет сасредоточила; на двору студени вјетар и холујина бјесује а у кубичном оклопу наше собе добра ватра у „тетки“ фуруни храбро ркоси зими, хвата се у коштац с мразом и потире хладноћу. Вријеме неприм‌јетно промиче, а ми се заслушали у причу искусног старине као ћаче самоуче у надгробни куцањ мртвачких звона при предвечерју.

* * *

Чудан човјек бјеше тај Мато Глушац — покој му души! То бјеше слота од тијела; висок колико највиши ћипац, онај пусти шкљакоња, па кад иде само што се гега: плећат, коштуњав, мршав у лицу, великих уста са завраћеним губицама, мрке масти, чупаве црне косе, црних брка, који му до испод котаоца допираху а за ухо их могаше свезати, великих, накостријешених обрва, које се мијешаху с трепавицама, гаравих као поноћ, увијек сањивих очију из којих му нека особита свјетлост и нека јединствена дивљачност бијаше; њих чињаху страшнијим дубоке и нагомилане боре по заобљеном великом челу, које, кад би се скупиле, набрале би грдну губу међу обрвама; сухе му јагодице бијаху искочиле као кукови у какве коњске курешине, а испод њих се чак до подбратка протезаху три четири бразде, сличне кривудавим коритима пресахлих поточина.

Носаше се као и остали Гачани. Сукнена гуњина, ланена кошуља, црвени џемадан, тканица и силај, пеленгаће, доколјенице, опанци с чарапама и калчинама, фес са саруком, и струка бијаше му цинан-цијело одијело, и љети, и зими, и о радном дану, и о годету. Никад никаква оружја није припасао, осим мале бритвице коју носаше на кајишу о бедри и којом на сваком јавору, на који би у планини наљегао, зарезиваше крстиће и некаква „Со-

ломунова слова". За појасом држаше увијек труд, кремен и огњило у кресивачи; тамјана, воска и памука са Свеца испод Острога у једној везеној чефри, и читави завојак којекаквих трава и врачарија. Ишао — сидио, стојао — ходао, лежао — бдио, вијек-вавијек лијевом руком пребрајаше црне бројанице, а у десници држаше једну тисову тојагу с кретатом рукуницом. Она му бијаше као нека мађионичка палица, и, као Мојсије међу Египћанима и Израиљцима, и он је њом међу херцеговачким Србима и Турцима читава чудеса починио.

Мато је био лијепо примап од свакога. И младо и старо, и сиромах и богаташ, и мушко и женско, и Срби и Турци су га уважавали и радо дочекивали. Знали су да је он један од вођа добрих, *планинских*, духа, и да он злим, *приморским*, духама не да раснедити ни дозволити да му планинама преотму добру годину или ма какву штету учине. Истина, било је жена које су ђецу, млад, теоне и ждребад криле испред његових очију, јер сê дешавало да какво младунче, само кад се с једним једитим његовим погледом срете око у око, тај час изврне папке: устријели га као муњом посред срца. Мато никад своје куће није имао; никад се није женио; увијек је постио и молитвао; живио сам, и ишао по народу те гатао, видао, притицао у помоћ ђе је невоља, живио од милостиње, и никад више у ћемеру од једне аспре ни у торби од једног брашњеника није имао. Не знам какво добро да ти је учинио, макар колико да би га нагонио, ништа не би узео — но што изједе и попије, и ту ти му је све. Зато је и он ишпан-шпо вазда био свачији, а свак и свачија кућа у свако доба — његова.

Било је то једне грдне зиме. Снијег притискао херцеговачке планине, рекао би: никад неће ископњети, и толико долијао да човјек не може да замисли да је икад било копно и како бјеше тада. И најдубље долине и јаруге засуте, и литицама, куда су негда само птице пролијетале, сада проскаче шумска звјерка и оставља шарене трагове по снијежној површини; дрвље утонуло у

дебеле намете, па дошла брда обла као из спра истесата. Мећава вије дневно-ноћно, гради сметове, руши стаје и оборе, отиска усове, мрзне путнике и пробада стоку — не да ока отворити. Мећеди се згурили по јамчинама, па дријемају, спавају и лијено лижу своје шапе. Курјаци крстаре јатима између села, завијају, дозивају се и хајдучки западају у бусије, ишчекујући плијен, коња, ја л' јунака, ја ли стадо бјелоруних оваца и коза музара. Ноћу чујеш како лисица штекће, прикрадајући се кокошињацима док је торни пси не оћуте и баснетим лавежом заћерају.

Вече нагиње. Облаци обујмили небосклон као бијела зеницу. Из њих час полијећу звјездасте пахуљице снијега, час се оспе хладан пљусак сусњежице, час пак доље са земље пршп прхутљаван под сухим фијуцима распомамљеног вјетра, који коловрати — сад влагом с југа, са суровом хладноћом са сјевера. Игленасто иње пробада младе шумске гранчице. Нигђе живе људске душе да се помоли: све се то забило у своје кућерке па се грије уз дебеле кладе и троши сабрату зимницу колико је коме Бог дао и случај и труд донио. Док нећe око јација, таман чељад вечерала, а пред кућом Рада Ковачевића у Срђевићима зазва човјек: „О домаћине! Отварај!...."

Раде притрча, отпата врата на колиби, надви руку над челом и загледа се у помрчину у један црни предмет, који би — кад се не би мицао — могао представити и какву наћину као човјека и животињу.

— Ко је? Напријед! Шта си стао? Погибе! — Завика Раде с прага и помаче се да уљезе намјерник.

— Ево ја, Раде! Зар ме не познаваш? Добар вече! — јави се гост, ушавши унутра.

— О, ти си, Мато! Окле сад, по Богу брацка, по овом кијамету? — зачуди се Раде. И добра ти срећа, и добро дош'о! —

— Боље тебе наш'о, и не питај, но притутњи ватру, е сам промрз'о: па ми простри! Нешто ми је.... онако, знаш... ма по'итај, ако си рад добру брата Ришћанина!

— нареди Мато, па се примаче огњишту. Домаћица му скиде струку, која се бјеше укочањила од мраза и побијељела од снијега, те је објеси за вратима да се раскрави и оциједи; па му изу обућу и растави уз ватру да се осуши. Мато се натокљечи над огњем, те му се отопише замрзли чубови од перчина и леденице од брка раскрави гуњица, коју скиде са себе, и поосушише гаће. У толико Раде учини хрцум на домаћицу, те му простриje сламе више пријеклада, а по њој пустину. На њу се Мато опружи колико је дуг и широк. Чим леже, протеже се; подави руке под врат; преврну очима, па се убехути да га страшно бјеше погледати. Раде се сјети шта је, притрча те га покри поњавом, старну ватру и набаца нових крља на огњиште, па учини ерклет на ђецу да се не примичу здухаћу, да се не би престравила.

— А-ох! Ово је у зли час по некога! Биће белаја, виђу ја! — прошапта домаћин домаћици, лијежући с другу страну ватре.

Поспаше. Свану. Чељад се поподизаше. Мато спава. Стаса ручак. Мато спава. Нико не смије ни поумити да га буди. Опет мрче. Мато спава. Приспје и вечера: укућани вечераше. Мато спава. Овлада ноћ. Чељад опет полијегаше. Мато спава. Опет се раздани: домаћи поустајаше. Мато спава. Тек неће око попашњега доба здухаћ се прокрће, раздрије се и ђипи као нӧмâм, и избечи она два црна ока као хавет.

— О-ох! погибоше! — јекну. Раде брате, калијежа! Виђе ли? Ах, залуд ми мука! У мало и главом не платик, али не могох помоћ — изгибоше!

— Шта је, Мато, ако Бога знаш?! Ко изгибе? — повика Раде усплахирено, зину и унесе се Мату у прси да што боље чује шта ће казати.

— На, брате, Манојловићи под Кључем, — одговори Мато, снужден, као да му је отац заклан. — Знам да је покојни Вук Манојловић ишао *с нама*; а сјећаш ли се назад десет година оне зле зиме, кад умало све не трен — да не би Вука и оне *наше* ђевојке из Голије. Њиг

двоје надјачаше приморске вједогоње и преотеше им добру годину. Зато су му зле здухе и биле хасум, њему и његову свакоме. Те му се сад и осветише оној жалосној вамилији: оборише м' усов на кућу и притискоше и жену и ђецу и мал; ништа му живо не скапула. Откако легох досле, све се бик и гоник ш њима; али ће ћеш ти на крај изаћ' ђавољој силесији! Њиг триста а ја сам, а нико ми нема да притече у индат — ће ће то?! Биемо се свачим, што нам год дође до рука: камењем, гредама, лишћем, млинскијем колима, воденијем капима, дрвљем, кладама, коријењем и Бог те пита чим ли не још. Која фајда! Приморке ми преотеше ма' и побише ону злосретну чељад. Проклете да су! Ох, до Бога!...

И заиста, сјутра-дан стиже глас: да је усов притисла кућу покојног Вука Манојловића и удавила му и жену и ђецу и сав мал.

Пошто добро руча, Мато се нареди, притеже опанке, упрти торбу, узе чудотворни штап у руке и крену да иде. Раде га је устављао, али узалуд. Мато захвали на дочеку и оде као пребијен од жалости. Вријеме се било утишало: вјетра ни за лијек; снијег се усидрио; облаци се протанчали и размакли, а по који се комад неба кад-и-кад укаже као од жеље, — дан, као зимски, лијеп. Ни један се листић није копорнуо са свог мјеста, па ни сламка на крову од колибе. Сустопице за Матом изађе и Раде из куће. Како изби на праг, застаде у чуду. У снијегу цијелцу, у правцу којим је Мато отишао, само се цртина и траг од десет стопа и корака виђаше, а даље ниђе ништа — као да је путник у земљу пропао или у облаке одлетио. Здуха као здуха! Ко ти још њене путове може докучити?...

*

Дом Чатовића у Рисну био је одвазда честит, богат, мусафирски и господски хоџак; трговачка кућа, која је радила са свом Херцеговином, Приморјем и земљама чак иза мора; уточиште херцеговачких и црногорских хајдука,

и прибјежиште нуке сиротиње — као какав храм. Чувени Петар Чаговић бјеше представник свију врлина своје куће.

Али га стиже бијела невидовна: помјери памећу. Као-но ти луд човјек, вардао је, пјевао, кукао, травељао што ни у сну не би могао снити, кидао зубима око себе, шакетао се, скакао у воду, ломио ствари, чупао косу и, буди Бог с нама, шта ли још све није радио! Везали су га, водили у све цркве и манастире, држали му бденија под ћивотима светаца и светиња, плаћали му записе и љекаре, доводили врачаре и све чинили што год им је ко казао. Ако и могу, Бога ми им се више досади — као кад нема фајде ни помоћи, те прекрсти руке.

Петров брат, Марко, ишао некуд у Голију те куповао стоку и накуцавао дуг. На Кретцу га натетура коб на неког хоџу низамскога, који бијаше чак из Шама родом, а у Медини изучио писмо. Он нешто фалеташе и даваше неке записе, а људи тврђаху да баш добро зна! Марко сврати код њега, подмаже му добро, и хоџа му отвори из својих шиџијела: да је Петар нагазио на „џинско коло“, и да сê један шехитан улегао у њ' те бјесује; но, ако мисли да га излијечи, нека га уочи Илијина-дне одведе на мостарски мост, па ту чека до испред кокота; на један сат прије њих нањећи ће туда сватови џинског цара и навести невјесту, а цар пред њима. Тада нека он с Петром паде ничице пред царске кочије и запомага. За хајтер своје младе и да се покаже пред њом, цар ће се смиловати на горопадника и ишћерати шехитана из њега. А да би могао виђети џинове, хоџа му да неки прашак, који му, кад дође на мост уочи Илијина-дне, треба размутити у двије чаше, па једну дати махнитом Петру а другу сам попити.

Марко ти спучи те у Рисан, и учини све како му хоџа рече. На неколико дана испред Илијина-дне опреми два коња, једног себи а на другог натовари Петра, напуни бисаге и пасу ћемер дуката за путног трошка, узе слугу, па оголе те у Мостар — на сами дан пред Илијин-дан. Кад би у вече, Марко ти узме Петра за руку и из-

веде га на ћуприју. Ту посједају, и као што му хоџа каза, испију по чашу Неретвине воде с оним прашком. И стану чекати цинског цара и сватове, а ни опазили нијесу како их обујима као неки дремеж, па сан и нека тлашња као у врућини.

Хӓ чё̈к, ха чек: ха чек, ха чек: ноћ — година. Док неће око поноћи стаде тутањ земље. Боже једини, рекао би: пуче на четверо! Мал' но не би, ето ти ките и сватова. Прво јахаху сисате вјештице на вратилима и као свитци прескакаху око пута с обадвије стране: за њима трчаху тенци с избуљеним очима и грозно надутим куљама, руњати као маховина, држећи сваки у десној руци по човјечију лубању а у лијевој по гњатину, и ударајући гњатом о чутуру као маљицем уз добош: за овим рогати ђаволи, црни као катран, голи као змије, а репати као магарад, јахаху на дивљим козама, кезаху се, плажаху језике, превртаху очима и цичећи извођаху хиљаде марифетлука — као они, анатема их била! Иза њих јездијаху на хаждајама — орахћеним, опусаћеним и зауздатим — крути цинови, силесије као борови, с коњима у рукама и с по једним оком на врх главе: они, као царска гарда, окруживаху царске кочије, које се све у самом злату прелијеваху, а возаху их шест бијелих вукова. Цински цар и царица сјеђаху у њима једно до другога, огрнути у порфире од коже змијскога цара, држећи у рукама по један велики зуб од слона као жезло, а мјесто круна носећи на глави по капуру од змије блахора с хиљадама сребрних прапораца и тетрејика. Цар у руци држаше, као символ своје свеможне власти, куглу од воденичког камена, окићену седефима, а царици висаху о грлу низ бујне дојке девет ђердана од сваковрсних мерџана и крокодилских крљушти. Одмах за кочијама летијаху у два реда приморске и планинске здухе, и, увеличавајући весеље, звиждаху као игда. Стоји јека зила и борија, лупа таламбаса, куцањ сабаља и мамуза, танат коња, жуберкање рахта и златних кита и фиска пијаних грла.

Како наступише, те опазише незване посматраоце на мосту, сватови се побуцаше. У толико и цареке кочије налеђеше, и Марко и Петар падоше преда њих на кољена и ударише челом о тле, а запомагаше: „Хај, помагај, златна крупо, честити царе и свијетла царице, за лијепо и славно здравље ваше!...“

Цареки се цар изненади, нареди те се зауставе кочије, дозове к себи молиоце и испита их: ко су, шта су и шта желе. Марко му каза све танко потанко.

— Ко зна ко су ти што су напакостили овијем сиромасима? — запита цар сватове.

Ја, господару! — одговори Мато Глушац на се истаче између здуха и стаде пред кочије. — То су три шехитана: Цум, Цем и Цим; добро их познајем. Сад се находе у Цариграду.

— Трчи! Довед' их! Ако за декик не буду овђе, хоће ти глава с рамена! — нареди цинеки цар.

Мато одлеће.

У колико би пљеснуо дланом о длан, ето ти га ће води три шехитана, свезане у један конопац. Чим их згледаше, царица цикну а цар се намршти и издрије на њих:

— Је ли, бре! Шта су вам учинили ови поштени људи те их намучисте толико?

— Свијетли господару! — заће Цум. Таман бијасмо нас три и наш четврти брат Цам сјели за вечеру, и или не беш заложили или не, док сутура нанесе човјека те ногом ће ће по на нашу трпезу: превали нам сан и просу јело, згази хљеб и сломи кутлачу. Ми се насрди те га — твога ми имена! — ишибај подобро реповима, а Цам се увуци у његову душу и зграни га. Како тада тако и до данас. Па сад, милостиви господару, чини што знаш! У власти ти је. Твоја сабља — наше главе!

Па само због једне кутлаче и сана скроба да узмете срећу једном часном сиромаху — а? Валај, јесте погодили! Ко вас, чојче, научи томе? Гадови једни!

Зар и таки да живе под мојим скутом?! — обрецну се цар, на махну својим скиптром и кушну Петра но преима.

Џаме! Издир' напоље! — повика цар, и, у колико би тренуо, кроз Петрова уста пролеће један при прамичак дима, а из њега се ту пред кочијама обре дух Џам с челичним роговима и јарећом брадом.

— На вјешала сва четири! — нареди цар, на махну на кочијаша и првијенца те се кренуше напријед.

Кокоти запјеваше. Хаветӣ нестаде. Марко и Петар се освијестише, као да се из дубоког сна пробудише. Марко лак и расположен, а Петар здрав здравцит.

А више њих над мостом висе четири паука, објешена у свпопа влакна своје паучине.

(Свршиће се.)

Невесињски.

ТИЦИЈАНОВ СИН.

(3.)

V.

Немогућно је речима описати лепоту првих погледа које је Беатрича бацила око себе, кад је открила своје лице. Ма да беше удовица већ осамнаест месеци, било јој је само двадесет и четири године, и ма колико њен поступак могао читаоцу изгледати смео, то је први те врсте који је она учинила у своме животу; јер је она досада волела само свога мужа. Због тога је тај корак толико збунио да јој је требало прикупити сву снагу да се не би вратила још при долажењу, а очи су јој биле у исти мах пуне љубави, забуне и храбрости.

Пипо је гледао и толико се дивио да није могао проговорити. Ма у каквим околностима човек био, немогућно му је гледати лепу жену без дивљења и поштовања. Пипо је често сусретао Беатричу на шеталишту и овде онде по друштвима. Он је сам хвалио и по сто пута слушао хвалу о њеној лепоти. Она је била кћи Пјетра Лоредана, члана савета десеторице, и праунука

славнога Лоредана, који је тако живо учествовао у борби Јакова Фоскара. Поноситост те породице беше врло добро позната у Венецији, и сви су мислили да је Беатрича наследила поноситост својих предака. Удали су је врло младу за прокуратора Марка Доната, и његова је смрт оставила слободном и наследницом великог имања. Прва су господа републике тежила за њеном руком, али је она на све њихове напоре да јој се допадну одговарала само најпрезривијом немарношћу. Једном речју, њен поносити и готово дивљи карактер, био је, да тако кажемо, прешао у пословицу. Нино је дакле био двоструко изненађен: јер ако, с једне стране, није никада смео претпостављати да ће његова мистериозна драгана бити Беатрича Донато, с друге стране, чинило му се, гледајући је, да је ово први пут види, тако се она беше променила. Љубав која уме да дâ дражи и највулгарнијим лицима, показивала је у овом тренутку сву своју моћ улепшавајући једно тако уметничко дело природино.

После неколико тренутака ћутања, Нино приђе својој дами и ухвати је за руку. Покушавао је да јој оцрта своје изненађење и да јој захвали за своју срећу: али му она не одговараше и чињаше се да га не чује. Она стојаше непомична и изгледаше да ништа не разуме, као да је све што је окружује само сан. Он јој је говорио дуго а она и не мрдну: за то време он је обавио својом руком стас Беатричин, и сео крај ње.

— Јуче сте ми, рече јој, послали пољубац на једној ружи; допустите ми да на лепши и свежи цвет вратим оно што сам примио.

Говорећи тако, он је пољуби у уста. Она и не покуша да га спречи: али њени погледи, што су дотле лутали овде онде, одједном се зауставише на Нину. Она га полако одгурну па, машући главом, рече му с тугом пуном грације:

— Ви ме нећете волети, ви ћете у мојој љубави имати само једну малу забаву, али ја вас волим, и хоћу прво да клекнем пред вас.

Она се наже одиста: Нино је узалуд задржаване, молећи је да устане. Она му се извуче из руку, и клече на под.

Није обично а није ни пријатно гледати жену у таквом положају који понижава. Ма да је тај положај некакав знак љубави, он као да доликује само људима: то је мучан положај који се не може гледати без узбуђења, и који је покадшто нагерао судије да помилују кривца. Нино се све више чудно посматрајући диван призор који је био пред њиме. Ако је осетио поштовање кад је видео да је Беатрича та жељена дама, шта је могао осећати кад ју је видео пред својим погама? Удовица Донатова, кћи Лоредaнова, беше на коленима. Њена хаљина од кадиве, посута сребрним цветовима, покриваше плоче; њен вео, њене расплетене косе, падаху на под. Из тог лепог оквира провириваху њена бела плећа и склопљене руке, њене влажне очи дизаху се пут Нина. Узбуђен до дна своје душе, он устукну за неколико корака, и осећаше се опијен гордошћу. Он није био племић, патрицијски понос који је Беатрича скинула пређе као мува у душу младог човека.

Али та муња трајаше само један тренутак и брзо се изгуби. Такав призор може да изазове нешто више од гордости. Кад се нагнемо над бистар извор, наша се слика одмах у њему укаже, и чим ми приђемо, ето нам и брата који, са дна воде, излази пред нас. Тако, у човечијој души љубав изазива љубав, и развије је једним погледом. Нино такође паде на колена: нагнути једно према другоме, они осташе тако неколико тренутака, и изменише прве пољупце.

Ако је Беатрича била Лоредaнова кћи, блага крв њене матере Бјанке Контарини такође је струјила кроз њене жиле. Никада не беше бољега створења на свету од њене матере, која је такође била венецијанска лепотица. Увек весела и пријатна, не мислећи ни на што друго до да лепо проживи за време мира, а у ратно доба, волећи само отаџбину, Бјанкина је изгледала као старија

сестра својих кћери. Умрла је млада, и била је још лепа и као мртва.

Од ње се Беатрича научила да воли уметност, а нарочито сликарство. Нећу да кажем да је млада удовица била врло учена у том погледу. Она је била у Риму, Флоренцији, и најбоља дела Микел Анђела у њој су изазвала само радозналост. Да је била Римљанка, она би волела само Рафаела; али она беше кћи Јадрана, и волела је више Тицијана. Док се цео свет, око ње, занимао дворским сплеткама или стварима републике, она се бринула само о новим сликама, и о томе шта ће бити од њене омиљене уметности, од кад је умро стари Вечелио. Она је видела у палачи Долфини слику о којој сам говорио у почетку ове приче, једина коју је израдио Тицијанело, и које је нестало у пожару. Пошто се надивила тој слици, она је сусрела Пина код сињоре Доротеје и заволела га неодољивом љубављу.

Сликарство у доба Јулија II и Лава V, није било занат као данас: то беше религија за уметнике, утанчани укус код велике господе, слава за Италију и страст за жене. Кад је папа могао остављати Ватикан да посети Бунаротија, могла је кћи венецијанског племића без стида волети Тицијанела; али је Беатрича створила план који је њену љубав чинио вишом и славнијом. Она је хтела Пина да учини више од свога љубавника, хтела је од њега да створи великог сликара. Она је знала каквим он неуредним животом живи, и хтела је да га отргне од тога. Она је знала да у њему у пркос његовој неуредности, свети пламен вештине није угашен, већ само покривен пепелом, па се надала да ће љубав моћи оживети божанску искру. Она се устезала читаву годину, уживајући у тој идеји, сусрећући Пина с времена на време, погледајући на његове прозоре кад би пролазила обалом. Један каприс је занесе; она не могаше одолети искушењу да не извезе кесу златом и да му је не пошаље. Она се, истина, зарекла да не иде даље, и да никада не покушава што више. Али кад јој је сињора Доротеја

показала стихове које је Пипо написао за њу, она је пролила сузе радости. Она није знала у какву опасност иде покушавајући да оствари свој сан: али то је био сан жене и она је рекла себи полазећи од куће: „Што жена хоће, бог хоће“.

Вођена и подржавана том мишљу, својом љубављу и својом слободом, осећала се осигурана од страха. Клекнувши пред Пипом, она је учинила своју прву молитву Амору: али иза те жртве њене поноситости, нестрпљиви је бог захтевао од ње и другу. Она се није устезала да постане Тицијанелова драгана, више него да му је била жена. Она скиде свој вео и стави га на једну Венерину статуу која је била у соби: потом, бела и бледа као и мраморна богиња, предаде се судбини.

Она проведе дан код Пипа, као што беше уговорено. При заласку сунца, гондола што је довезла, дође по њу. Она изађе нето тако тајанствено као што је и ушла. Слуге беху уклоњене под разним изговорима; једини је вратар био остао у кући. Навикнут на начин живота свога господара, он се не зачуди кад виде једну даму под маском где с Пипом пролази кроз галерију. Али кад виде даму да подиже доњи део своје маске, и да јој Пипо даје опроштајни пољубац, он се приближи без шума и стаде прислушкивати.

— Зар ме никада ниси запазио? питала је Беатрича радосно.

— Јесам, одговори Пипо, али нисам знао каква изгледаш; ни ти сама, веруј ми, не слутиш колико си лепа.

— Ни ти не слутиш за себе; леп си као бог, хиљаду пута лепши но што сам мислила. Хоћеш ли ме волети?

— Хоћу, дуго.

— А ја увек.

Они се с тим речима растадоше, и Пипо остаде на прагу својих врата, пратећи погледом гондолу која је носила собом Беатричу Донато.

VI.

Петнаест дана прође, а Беатрича не беше још говорила о плану што је смислила. Истину рећи, и она га сама беше мало заборавила. Први дани љубавног уживањаналик су на она путовања Шпањолаца, у дане открића новога света. Док су полазили, они су обећавали својој влади да ће се тачно држати датих упутстава, да ће доносити планове и цивилизовати Америку; али, тек што стигну, они забораве на све то под оним непознатим небом, у оним прастарим шумама, поред какве златне или сребрне рудне жице. Трчећи за новим, они заборављаху на своја обећања и на целу Европу, али каткад откриваху какво благо: тако покадшто раде и љубавници.

Још један други разлог извињаваше Беатричу. За тих петнаест дана, Пино се не беше кошкао и ни једном није отишао контеси Орсини. То је био почетак поправљања: бар је Беатрича сматрала то тако, а ја не знам да ли је она имала право или не. Пино је проводио једну половину дана крај своје драгане, а друге је половине гледао море пијући самоско вино у једној крчми на Лиду. Пријатељи га не виђаху више: он беше прекинуо са свим својим навикама, и престао мислити и на време, и на своје послове; једном речи, он је дубоко пао у оно стање у којем се све заборавља а које увек долази после првих пољубаца једне лепе жене; а кад је човек у том положају, је ли он наметан или луд?

Да се послужим једном речју која ће рећи све, Пино и Беатрича беху створени једно за друго; они то беху запазили од првог дана, али је још требало времена да се увере о томе, а за тај циљ месец дана није било много. Месец дакле прође, а они не поведоше речи о сликарству. У накнаду за то, говорили су много о љубави, музици на води, и шетњама изван града. Велике даме покадшто више воле какав тајан излет до које крчме у предграђу него вечерину у будоару. И Беатрича је мислила тако, и чак је више волела да се заложи

с мало свеже рибе с Пином у друштву, насамо обоје, под Квинтавалеским хладницима него да руча у самога дужда. После обеда, они би седали у гондолу, и обишли Јерменско острво: а ту, на то место између града и Лида, између неба и мора, ја препоручујем читаоцу да дође, и на лепој месечини проводи љубав на венецијански начин.

После месец дана, кад је Беатрича једанпут дошла Пину, он беше радоснији но обично. Кад она уђе, он тек што беше доручковао и ходао је певајући: сунце обасјаваше његову собу и један чанак пун цекина на столу светлио се. Он се у очи тога дана беше коцкао и од сер Веспазијана добио хиљаду и пет стотина пјастара. Од тог новца беше купио једну кинеску лепезу, намирисане рукавице и златан ланац рађен у Венецији, и то дивно; све он то беше ставио у један ковчег од кедрова древета украшеног седефом, и тај ковчег пружи Беатричи.

Она тај поклон прими испрва радосно, али ускоро затим, кад је дознала да је он тај новац добио у коцкању, она га никако не хтеде да прими. У место да се с Пином заједно развесели, она се замисли и ућута. Можда је он већ мање воли, мишљаше она, кад се ето враћа својим старим уживањима. У сваком случају, она увиде да је дошао тренутак да она проговори и да покуша одвратити га од рђава живота којем је опет срљао.

То не беше лака ствар. За месец дана, она је већ могла познати Пинов карактер. Он беше, истина, крајње немаран за обичне ствари, и с уживањем је практиковао философију far niente: али за важније ствари, није било лако њим владати, и баш због те његове немарности; јер он се, кад би ко хтео да влада њиме, и да га води, није борио ни препирао око тога, него просто пуштао људе да говоре и све радио и даље по свом обичају. Да би доспела свом циљу, Беатрича поче другачије и умоли га да изради њен портрет.

Он без опирања пристаде на то; одмах сутра дан

купи платно, и дâ да му се донесе у собу леп изрезан храстов наслон, што је био у његова оца. Беатрича дође ујутру, огрнута пространом суром хаљином, коју скиде кад се Нино спремио да отпочне рад. Она стаде пред њим обучена онако од прилике како Парис Бордоне беше одео своју увенчану Венеру. Коса везана на челу и украшена бисером, падаше јој на руке и рамена — у дугим таласастим увојима. Један колир од бисера који је допирао до појаса, а био учвршћен на сред њених груди, златном кончом, повијаше се и пљаше за савршеним облицима њених голих прсију. Њена хаљина од свиле која се преливала, црвена и плава, била је на колену повијена кончом од рубина, и откривала ногу глатку као мрамор. Она је у осталом имала богате гривне и скерлетне папуче од кадифе извезене златом.

Бордонова Венера није, као што се зна, ништа друго, него портрет једне венецијанске даме; и тај сликар, ученик Тицијанов, имао је великог гласа у Италији. Али је Беатрича, која можда познаваше модел те слике, знала добро да је лепша. Она је хтела да побуди такмичење у Нина, и указивала му на то да се Бордоне може и престићи. — „Дијанине ми крви! узвикну млади човек, пошто је посматраше неко време, увенчана Венера само је једна праља која се преобукла у богињу; али ваша ће слика представљати матер љубави и драгану бога рата.“

Лако је помислити да његова прва мисао, кад је видео тако леп модел, није била да отпочне рад. Беатрича у један мах помишљаше да није сувише лепа и да није њен начин да изведе своје планове можда рђав. Међутим, портрет беше отпочет, али је расејано био скициран. Нино случајно испусти четку; Беатрича је подиже, и враћајући је свом драгану: — „Четка твога оца, рече му, такође испаде једног дана из његове руке; Карло V је подиже и додаде му је: ја ћу учинити као Цезар, мада нисам никаква владарка“.

Нино је од увек свог оца безгранично волео и обожавао, и говорио о њему само с поштовањем. Ова успо-

мена учини утисак на њ. Он устаде и отвори једну скрињу. „Ево те четкице о којој ми говорите, рече Беатричи показујући јој је. сиромах мој отац сачувао ју је као какву реликвију, откако је се дотакао господар пола света.

— Ви се сећате те сцене, упита Беатрича, и можете ли ми је испричати?

— То је било у Болоњи. одговори Пипо. Ту се беху састали папа и император: требало је расправити ствар о флорентинском војводству, или, боље рећи, о судбини Италије. Папа и Карло V разговараху се на једној тераси, и за време њиховог разговора цео је град ћутао. За један сат све је било свршено: тишину замени велика ларма од људи и коња. Свет није знао шта је решено. и трудио се да дозна; али је било наређено да да се ствар држи у највећој тајности; грађани гледаху радознало и страшљиво и најмање чиновнике где пролазе из двора: говораху о подели Италије, изгнанствима и новим кнежевинама. Мој је отац радио једну велику слику, и био на врху лествица што су му требале при цртању, кад оклопници, с копљем у руци, отворише врата и постројише се уза зид. Један паж уђе и рече гласно: „Цезар!“ Неколико тренутака потом, појави се цар, у утегнутој доламици, са осмејком на уснама. Мој отац изненађен и очаран том изненадном посетом, силажаше што брже могаше са својих степеница: како је био стар и држао се о лествице при спуштању, он упусти своју четку. Они што су били ту не покренуше се, јер их присуство краљево беше претворило у кипове. Мој отац беше збуњен због своје старости и слабости. али се и бојаше да се не повреди у журењу; Карло V ступи неколико корака напред, полако се саже и дохвати кичицу. „Тицијан, рече он јасним и свечаним гласом, Тицијан заслужује да га услужи Цезар“. И свечано како нико други не би могао, он врати кичицу моме оцу, који клече на колена примајући је.

После ове приче, коју Пипо није могао испричати без узбуђења, Беатрича поћута неко време; оборила је

главу и изгледала тако расејана, да је он запита о чему мисли.

— Мислим на једну ствар, одговори она. Карло V је мртав сада, а његов је син Шпански краљ. Шта би било од Филипа II, да је, уместо да носи мач свога оца, оставио тај мач да зарђа у каквој скрињи?

Нино се насмеши, и мада је јасно схватио Беатричину алузију, он је упита шта хоће тиме да каже.

— Хоћу да кажем, одговори она, да си ти такође наследник једног краља, јер Бордоне, Морето, Романино јесу добри сликари; Тинторето и Гордоне јесу били уметници; али је Тицијан био краљ, а ко сада носи његов скиптар?

— Мој брат Орацио, одговори Нино, био би велики сликар да је остао жив.

— Без сумње, одврати Беатрича, и за то ће се ово рећи о Тицијановим синовима: један би био велики да је живео, а други да је хтео.

— Мислиш ли ти тако? рече Нино смејући се; лепо, додаваће се још: „али је он више волео да се вози у гондоли с Беатричом Донато“.

Како је то био друкчији одговор него што се Беатрича надала, она се мало збуни. Она ипак за то никако не изгуби храбрости, већ узе озбиљнији тон.

— Почуј ме, рече му, и немој се шалити. Једина слика што си израдио била је обожавана. Нема никога ко не жали што је она пропала; али живот којим живиш је нешто горе од пожара палаче Долфино, јер он сажиже тебе самог. Ти само мислиш како ћеш се разонодити, а не помишљаш да је оно што је за друге само погрешка, за тебе срамота. Син обогаћена трговца може се коцкати, али Тицианело не. Шта вреди што ти умеш колико и наши најстарији сликари, а имаш и младост које они немају? Ти имаш само да покушаш да успеш, а ти нећеш да покушаш. Твоји те пријатељи варају, али ја чиним своју дужност кад ти говорим да ти вређаш успомену твога оца; а ко ће ти то рећи, ако ја не кажем? Док

си богат, наћи ћеш људе који ће те помагати да се упропастиш: док си леп, жене ће те волети; али шта ће бити с тобом ако ти се, док си млад, не каже истина? Ја сам ваша милосница, мој драги господару, али ја хоћу да сам и ваша драгана. Ако ме волите, треба да радите. Ја сам нашла у једном удаљеном делу вароши једну малу повучену кућу, само с једним спратом. Ми ћемо је украсити, ако хоћете, по нашем укусу, и имаћемо два кључа: један ће бити за вас, а ја ћу задржати други. Ту се нећемо бојати никога, и бићемо слободни. Ви ћете ту донети један наслон; ако ми обећате да ћете долазити ту да радите само по два сата дневно, ја ћу вам ту долазити сваки дан у посету. Хоћете ли имати стрпљења за то? Ако пристанете, за једну годину од данас ви ме можда нећете волети више, али ћете се навићи на рад, и у Италији биће једно велико име више. Ако одбијете, ја не могу престати да вас волим, али то ће значити за мене да ме ви не волите.

Док је говорила, Беатрича је дрхтала. Бојала се да не увреди свог драгана, а у ствари је себи била ставила у дужност да му ствар каже отворено и просто; од тога страха и те жеље да му се допадне, очи јој засветлише. Она није више личила на Венеру, већ на какву Музу. Пипо јој не одговори одмах; њему је она у том тренутку изгледала тако лепа, да је он остави неко време у неизвесности. Истину рећи, он је мање слушао њене укоре него искреност гласа који их је изговарао; али га је тај убедљиви глас очарао. Беатрича је говорила свом својом душом, најчистијим тосканским наречјем, с венецијанском мекотом. Кад какву живу песмицу певају лепа уста, ми не полажемо много пажње на речи; чак нам је покаткад пријатније да их не чујемо разговетно него да се пустимо да нас сама музика занесе. Пипо је учинио тако некако. Не мислећи на оно што се од њега тражи, он се приближи Беатричи, пољуби је у чело, и рече јој:

— Учинићу што год желиш, ти си лепа као анђео.

Би уговорено да од тог дана Нино редовно ради. Беатрича је хтела да се он на то обвеже писмено. Она извуче свој записник, и написа у њега неколико редова с љубавном поноситошћу:

„Ти знаш, да ми Лоредани, водимо уредно своје рачуне[1]. Ја те записујем као свог дужника за два часа дневног рада за годину дана; потпиши, и плати ми дуг тачно, ако хоћеш да ја знам да ме волиш."

Нино потписа драге воље. „Али, разуме се, рече он, да ћу ја отпочети с твојим портретом."

Беатрича га загрли са своје стране, и рече му на ухо:

— И ја ћу такође да израдим твој портрет, један леп и сличан портрет, али не без живота, већ жив.

(Свршиће се.)

Алфред де Мисе.

(Превео с францускога Н. А.)

[1] Кад је Фоскари био осуђен, Ђакомо Лоредан, син Пјетров, мислио је, или се претварао да мисли, да му треба осветити пропаст своје породице. У његовим трговачким књигама (јер је он трговао, као, у то доба, готово сви племићи), он је записао својом сопственом руком дужда у број својих дужника, због смрти, записао је он у књигу, „мога оца и мог ујака". С друге стране регистра, оставио је једну страну чисту, да ту забележи враћање тог дуга; и одиста, после смрти дуждеве, он записа у свој регистар: L'ha pagata, платио је (Daru, Hist. de la République de Venise).

Примедба пишчева.

О М А Р.

Милораду Ј. Митровићу.

Засипље снијег, хладни покров стере,
Јауче вјетар и урла и вије,
Повија дрвље, шестари и бије
И кроз ноћ мрачну, кô сатана вере,
Па грдном руком, све јаче и јаче,
Кровове хвата па помамно трзне;
И гола земља премире и мрзне
И негдје, тамо, у дубини плаче.
И све је пусто, свак под кровом спије,
А Омар ока још склонио није.

Поноћ је давно а он будан стоји,
Кô црни сужањ сред јазбине црне:
Кô да му душа тешким болом трне,
Или се Омар хладне ноћи боји?
Не! Он је кадар, као титан сињи,
Мраку и вјетру да на мегдан стане!
Ал' бол бескрајна једне нове ране
Срне му чула и душу му кињи,
Кô спутан орô, у сред црне јаве
Он мрачан ћути оборене главе.

Боли га, боли. Мутним оком блуди:
Пред њиме леже два споменка рана —
Двије му шћери, два свијетла дана,
Два срца жива из његових груди.
Обоје лудо а до кости голе
Студена зима, све дубље и дубље,
Забада мразом, и срце голубље
Премире, дршће јер га ране боле:

„О, ватре, ватре!“ Ал' ни искре није, —
Отац их јадни загрљајем грије.

Грије их, љуби, а чело му тавно,
Као из гроба, уздахне дубоко.
Ал' земља тврда а небо високо...
И он се сјети што бјеше недавно:
Некада, овдје, под пламеном овим,
Гдје сада стоји пустош ко у гробу,
Алах је, добри, силазио робу
Свакога дана с благословом новим,
Давô му блага колико је хтио
И он је рахат[1] у свом срцу био.

Пред њим су зором огари и рти
Гонили вепра на јек џефердара,
Рзао коњиц силна господара,
Љући од ватре, вихора и смрти.
Па оно рухо на ведром јунаку?!
Одора царска није љепша била!
Жежено злато и пурпурна свила,
Па блиста, трепти, кô алем на зраку,
Те кад би Турчин преко друма минô,
Спрам јарком сунцу кô сунце би синô.

Био је силан, чувен и у части:
Безбројна стада и пашњаци травни,
Ограде, шуме и вртови равни,
Све је то било у његовој власти.
Педесет кмета пунили су хăком[2]
Амбаре тврде Омара Рахмáна,
А он, по вољи Бога и Корана,
Милостив бјеше и праведан свáком. —
Кметове своје он је браћом звао
И сваки од њих за њ би главу дао.

[1] Задовољан. нгд.
[2] Доходак аги од земље, нгд.

Ал' круна блâгâ, најљепша од свијех,
Била је жена што љубити знäде,
Алах јој, добри, златну душу даде
Коју јој нигда не оскрвни гријех;
И као лептир, што се сунцу диже,
У тихом дому он је радост пио,
И нико није као Омар био
Небу и Богу и џенету ближе!
Срце му бјеше кô оаза чиста,
Гдје бумбул пјева и прољеће блиста.

Но, шта је срећа до блудница права?
Дође ти, гледа, кô дјевојче смјерно,
И када мислиш да те љуби вјерно,
Сву милост своју она другом дава.
Тако и Омар без хапра[1] оста
И, једног дана, оборене главе
Он видје пустош своје црне јаве —
Проплака, јекну, — он сиромах поста:
Нестаде кметâ и пољана равни',
Оста му само тај дом, тај гроб тавни.

Ал' све би благо прегорио много:
Бијела стада и пашњаке травне,
Ограде, њиве и вртове равне,
Ал ово није прежалити могô:
Једнога дана, кад зора изађе,
И бумбул тица зајеца у лугу,
Он видје своју непреболну тугу —
Он мртво драго у постељи нађе,
А хладна уста кô да шапћу тио:
„Чувај ми дјецу. Алах с тобом био!“

И он је чувô. И тај шапат тајни
Он и сад чује, ту, крај дјеце драге,
И види очи небесне и благе,

[1] Срећа.

И пред њим тренти лик мили и сјајни,
Па јаче стисне на та прса бонâ
Два срца своја, своје душе двије;
Ал' мрачном избом тужни ванај бије,
Кô тужна јека погребнијех звона:
„О, ватре, ватре!“ Ал' ни дрвца није,
Отац их јадни загрљајем грије.

Но, као вихор, он се нагло диже,
Рањену душу нова мисô прати. —
Он, снажном руком, за сјекиру хвати
Па јурну тамо и на обор стиже.
Ту стара мурва, од стољетних дана,
Над трошним кровом шири се високо.
Дрхће и стрепи, уздише дубоко
А смрзле сузе падају са грана:
И дивском снагом он се попе на њу
И тужна јека одјекну у пању.

У томе часу кô да Пророк сами
Прекорним оком гледаше у мраку,
И учини се невољном јунаку
У бездан гријеха да га Злодух мами.
И тешка рука клону му и паде.
Ко да је у час тајна сила зграби, —
Заплака Омар као сужањ слаби
И душом својом све осјети јаде —
Бјеше му нешто: да, кô крвник, стиже
И грешну руку на свог друга диже.

Сва прошлост блиска пред њиме се јави:
Овдје, на софи, испод ових грана,
У позно вече пролетнијех дана,
Кад пренув росе тренти зумбул плави,
Кад славуј пјева и мирише йгдä¹,
Овдје је прве слатке снове снио.

¹ Дафина.

Овде је златном душом љубљен био,
И срећа није одлазила нигда, —
А далек мјесец, као сребро чисто,
Кроз ово грање спокојно је блистô.

Мурва је била свједок срца вјерних,
Заноса дугог и младости оне:
Кад крв сва гори и кад душа тоне
У мору страсти и жеља безмјерних.
И све што негда, у ноћима сјајним,
Шаптаху овдје двије душе младе,
То и сад, ево, стара мурва знаде
Па тихо прича разговором тајним;
И Омар слуша па занијемљен стао
Кô да је негдје близу бумбул пао.

И снијег праши, хладни покров стере,
Јауче вјетар и урла и вије,
Повија дрвље, шестари и бије
И кроз ноћ мрачну, кô сатана, вере.
Док једна слика, нијема и бонâ,
Под смрзлим кровом високога грања,
О златном добу само сања, сања.
Ал' као одјек погребнијех звона,
„О, ватре, ватре!" тешки вапај стиже,
И Омар јекну и сјекиру диже.

Кроз јаук вјетра, дубоко у мраку,
Удар се тешки за ударом чуо.
Са старе мурве падало је руо
Сребрно, хладно, на тјеме јунаку.
А, као мајка над породом благим,
Она, високо, у небеске стране,
Кô црне руке, дизала је гране,
Са благословом, над љубимцем драгим.
И крупни снијег падао је јаче,
Нити је чуо како Омар плаче.

Алекса Шантић.

ИЗВОЛ'ТЕ!

ПРВИ ПУТ.

Био је велики празник.

Ми смо седели у кафани и пили.

Тада је дошла *Она*. Њена хаљиница, која је била једва до колена, била је плаветна и наивна као и *Она*. Златна јој се коса стидљиво спуштала к раменима; очи су јој збуњено тражиле нешто по земљи. Њени образи горели су од стида и бојажљивости. Била је мала и једва се видела иза нашег стола.

Пришла нам је полако, гледајући да не дирне ни онај кафански дим, који се колутао у широком млазу пролетњега сунца, и као за себе прошаптала нам је промуклим гласом гладне деце:

— Изврл'те цвећа!

Ми смо се осмехнули, узели по једну киту њеног Ђурђевка и платили јој га.

ДРУГИ ПУТ.

И други пут је био велики празник.

Седели смо као и пре у кафани и пили.

Тада је дошла опет *Она*. Имала је раскошну ружичасту хаљину, чији су се скутови вукли по земљи и правили чудноват заносљив шум. Коса плава и сјајна, таласала јој се око ушију, о којима су се њихали велики златни, месечасти обоци. Ход јој је био тежак и достојанствен. Очи крупне и укочене: поглед оштар и хладан. Чело високо и дрско. Крупна и висока, чинила се да је већа од нас свију.

Пришла нам је. Њена гола рамена и откривене груди говорили су нам јасно и отворено:

— Извол'те тела!

Ми смо се осмехнули и примили њену понуду. Оно није било много скупље од њеног Ђурђевка.

ТРЕЋИ ПУТ.

И трећи пут био је велики празник.

Ми смо и тада седели и пили.

На пољу је падала ситна киша. Сура атмосфера прошарала би се по којим прамичком последњега снега, који би се топио чим би пао на влажну, раскаљану земљу.

Тада нам је и по трећи пут дошла *Она*.

Нико је није видео кад је ушла. Као сенка, погурена и мршава, вукла се. Киша се цедила низ њено суво лице и врат и улазила у недра. Дроњци прљаве и мокре хаљине правили су за собом широку каљаву бразду по кафанском поду. Проседа коса, замршена, прашљива и прљава, окруживала јој је поцрнело, избраздано и измучено лице.

Пришла нам је на неколико корака. Њене плаве угашене очи прошаптале су нам тихо и побожно:

— Изволʼте душе!

Ми смо се грохотом насмејали и окренули главе.

М. М. Ускоковић.

АНТУН ФАБРИС.[1]

(2.)

II.

Књижевни рад његов — узимамо га овде у ужем смислу, и мислимо за сада само на књижевне и научне списе његове а не и политичке — није велики, али није ни тако мали и безначајан да о њему не треба водити рачуна.

Фабрис је најпре био човек од школе, од струке, од науке; ако је доцније и прешао на политику и њоме се скоро искључиво бавио, ипак је он, у ранијим и доцнијим моментима свога живота, нашао прилике да се бави и послом којем се најпре био посветио. Сама његова ђачка и наставничка каријера, кроз које је пре уредничке прошао, изискивала је да се тим послом бави, и плод њен била су два рада, оба нештампана у осталом. Први је један семинарски радић, ђачки један задатак, који не бисмо ни помињали да није у једном погледу карактеристичан. Г. Јагић, у свом семинару, дао је Фабрису за тему познато дело Константина Порфирогенита „De administrando imperio“, и Фабрис је, реферишући о том делу „чија је главна вредност у вестима о народима који су окруживали Византију са севера, истока и запада“, истакао, поред осталога, важност оних података у делу који не говоре у прилог етнографски хрватскога Дубровника; идеја да се то истакне већ показује онога новинара који ће доцније, у честим полемикама, одсудно порицати хрватски карактер старога приморскога града, као што показује и смелост с којом ће бранити своје

[1] У овом нашем чланку о Фабрису неће бити говора о њему као политичару него само као књижевнику, али ће се ипак узети сви његови списи у обзир, чисто књижевни као и политички.

гледиште. Други је рад много већега значаја и за њ је одиста штета што у своје време није публикован; то је његова теза о Марину Држићу. Познајући овај рад само по личним случајним саопштењима Фабрисовим и по једном месту једне скорашње расправе Г. Јагића, ми нисмо у стању дубље ући у претрес његов. Можемо само уопште рећи да га је Фабрис радио у духу тадашњих озбиљних и савесних студија из дубровачке књижевности, и специјално полагао пажњу на тражење извора Држићевих. Ако се добро сећамо једног разговора с њим од пре шест година, он је за неке драме Држићеве нашао извор; по Г. Јагићу, опет, он је у том тражењу извора погрешио на једном месту, код „Скупа" наиме, објашњавајући га делимично утицајем талијанских комедија XVI века. Додајмо још (ствар коју такође по личном саопштењу пишчевом знамо) да се он у својој тези дотицао и претходних радова о дубровачком писцу комедија, и да је том приликом указао у студији Г. М. Шрепла на пасаже који су превод из познате Клајнове „Историје драме".

Али сем та два рада, онога о Порфирогениту и другога о Држићу, Фабрис је још сличних ствари радио: сем бављења науком док је био ђак и наставник, он се бавио њом и доцније, као уредник. Један већи рад из тога доцнијега доба било је издавање извесног дѐла песама Игњата Ђорђића. Ђорђић је, као што се зна, оставио за собом пуно нештампаних песама, међу којима има и таквих којима се не би човек могао надати од једнога фратра, и које Југословенска Академија, тај познати издавач старе дубровачке књижевности, вероватно не би штампала; Фабрис је те и друге нештампане песме Ђорђићеве хтео да спреми за штампу, мислећи наравно на нашу Академију Наука као на издавача. Те песме он је спремао по два рукописа, оба uвiса како изгледа, један из библиотеке доминиканског манастира у Дубровнику, а други из приватне својине, из заоставштине некадашњег вредног скупљача и преписача дубровачких

списа дум Луке Павловића. Целу збирку није успео спремити, и ако је у два три маха на послу ревносно радио; делови њени остали су вероватно у његовим хартијама. Из ње је нешто и публиковао; то су песме: „Даворија врху смрти Марка Краљевића", „Свијем диклам у пролеће", „За прхут од главе лијепе госпоје", „Почетак сједине његове госпоје" и „Света хвали своје госпоје"[1]. Прве од тих песама публиковао је да би дао пробе, огледе свога издања; последње, да би колико толико саопштио из збирке, коју се већ, спречен болешћу и пословима, није надао да ће кадгод издати. „Нека пропадне, говорио је он кад му је примећено да ће његова збирка, на тај начин распарчавана, пропасти; нека ми пропадне и та збирка, кад је и толико друго пропало". Бавећи се тако проучавањем дубровачких рукописа, он је, сем поменутих Ђорђићевих песама, издао и два три друга стара списа, кратка у осталом: то су два важна писма дум Стјепана Бузолића дум Ивану Стојановићу, пет писама Никше Градића истоме, и извесне записке и наредбе републике из XV и XVI века (све списи из заоставштине дум Ивана Стојановића) и једна биографијица Марина Кабоге[2].

Сем побројаних радова који више спадају у област науке, Фабрис се бавио и онима који непосредније припадају књижевности. Он је написао три књижевна портрета, или есеја, или уопште већа чланка о неким чувенијим приморским писцима нашим старије генерације,

[1] Dubrovnik, календар за 1898, стр. 180, Dubrovnik, кал. за 1899, стр. 101; Dubrovnik, кал. за 1900, стр. 144-145; Srgj, 1903, бр. 23.

[2] Stojanović, Kazali, Buzolić (Dubrovnik, 1900, бр. 42, подлистак); Pisma Nikše Gradi dum Ivanu Stojanoviću (Dubrovnik, 1900, бр. 43, подлистак); Nekoliko zakona i naredaba dubrovačke republike iz XV i XVI vijeka (Dubrovnik, кален. за 1901, стр. 140); Marin Kaboga Kordica (Dubrovnik, кален. за 1900, стр. 162). Сем тога је под насловом Matrikula bratstva sv. Frančeska u Stonu (Dubrovnik, кал. за 1899, стр. 160) прештампао важан ћириловски докуменат који је Г. К. Јиречек нашао (Archiv f. slav. Phil. XXI, 539).

(Медо Пуцић. Матија Бан. Стјепан Љубиша[1], и пројектовао још два. један опет о једном приморском писцу (Дум Иван Стојановић[2] а други — ко би то рекао за нашег политичара? — о једном нашем песнику оцену којега људи чисто књижевнога укуса увек за себе резервишу. о Војиславу. Откуда то да се Фабрис и тим чисто књижевним пословима бави? За чисту књижевност он није имао специјална дара. што се дакле бавио њом? Пре свега. ако тога дара није имао. он ипак није био лишен књижевнога укуса. и ми који смо с њим лично општили имамо уверење о томе: примера ради. можемо навести да је између многих скорашњих књижевних есеја високо ценио есеј Г. Слободана Јовановића о Љубомиру Недићу. А после, као што се већ види по именима писаца о којима је писао, он је махом бирао Приморце, писце које је ближе познавао и о којима је био кадар писати често боље и потпуније него ко други. Најпосле. он је те чланке писао махом по потребама редакциским.

Најбољи од тих чланака је онај о Меду Пуцићу. У њему, истина. има каткад више цитирања песама и „пабирчења“ по њима него дубоке и праве литерарне критике, има позивања на оцене које су дали и тако некритични критичари као што је Г. Стева Поповић, има и оцена које су тако апсолутне да се тешко могу одржати[3], као што има и сувог излагања и гдегде старинске реторике и фразеологије. али има и примедаба и коментара које само онај што ближе познаје локалне ствари може дати[4], има много места која показују велики труд

[1] Medo Pucić (Dubrovnik, kalendar za 1897. стр. 48); Matija Ban (Dubrovnik, kalendar za 1901, стр. 147); Stjepan Mitrov Ljubiša (Srgj, 1903, br. 22).

[2] Овај чланак имао је Фабрис написати за »Летопис Матице Српске«, чија га је редакција специјално за то позвала.

[3] „*Цвијета* (Пуцићева) је.. најљепша прича што је има у нашој српској књижевности“ (Dubr. 1897, стр. 58).

[4] Коментар прве песме Пуцићеве („Узми, душо, киту цвијећа“) из 1840 (Dubr. 1897, стр. 53).

и савесност који су уложени у читање данас већ заборављених списа Пуцићевих, као што има код извесних политички важних пасажа у тим списима, много доказа о објективности, такту и обазривости којима се Фабрис увек одликовао у претресању тежих и спорних питања те врсте. Наводећи (да само један пример за ово последње изнесемо) једно место из Пуцића по којем се види да некада „глава католичке цркве није одрицао српско име Далмацији, Босни и Херцеговини“, он додаје само ово, што је и дискретно и јако: „и ово нас учи Медо Пуцић: а не треба заборавити да бијаше добар католик“. Чланак о Матији Бану, писан поводом његове смрти, слаб је. Писан само по другима, све панегиричарима Бановим у осталом, а не по властитој лектири Банових дела, чланак је овај махом испуњен цитатима туђих врло похвалних мишљења о овом слабом дубровачком песнику и биографским подацима о њему које смо ми склони држати за прилично улепшане; у њему, у осталом, има и узгредних примедаба о нашим новијим критичарима које су очито нетачне и неправичне. Чланак о Љубиши, писан поводом лањске прославе његове, тачнији је од оног о Бану, али је и он сувише испуњен цитатима из других, и писан суво и оскудно. О она друга два чланка која је Фабрис само мислио писати, немамо шта рећи. Додајмо само да је дум Ивана Стојановића јако волео и интимно познавао, и да је велика штета што није написао чланак о њему, у којем би било пуно интересантних вести о овом симпатичном дубровачком писцу, а да се према Војиславу није тако односио него је мислио да је „празан пјесник“, и жалио само што то није одмах рекао, после првог читања његових песама, кад се први пут и осетио побуђен да о њему говори.

Ако Фабрис није био довољно јак у чистим литерарним питањима и у писању књижевних портрета и критичких студија о песницима, он је био много јачи у практичним питањима из књижевности, у погледима о томе како треба да раде књижевне установе и уопште

сви књижевни чиниоци на да се књижевност крене јаче, на већу корист целога нашега народа. Већ саме његове националистичке идеје морале су га навести да и о тим питањима мисли; а после, и његово специјално становиште које је имао као Србин католик и Дубровчанин, доводило га је да у тим питањима обрати пажње на многе ствари на које се ми можда не бисмо ни освртали, и да, на тај начин, има у тим питањима многе нове и потпуно оригиналне погледе. Штета је што он о тим питањима није писао: ми смо тим изгубили једну масу корисних упустава о томе како треба прилагодити и ширити српску књигу за крајеве одвојене од књижевнога центра (крајеве латинице специјално), и многе сличне идеје, које су, у осталом, код Фабриса биле увек здраве, тачне, логичне, богате разним непримећеним обзирима, а све у сагласности са његовим општим мислима о подизању наше народности. Свега је један чланак те врсте написао: то је онај о Матици Српској, посмртан у осталом. Чланак је фамилијаран у тону, има личних места, сећања, саопштења извесних разговора које је Фабрис раније водио, од чега му је дошла и делимична дијалошка форма, форма у осталом некад јако омиљена у старих дубровачких писаца, нарочито оних из XVI века који су је по Платонову примеру усвојили; чланак је, дакле, ако хоћете, мање академичан него што би требало, али је јак. У њему има, најпре, топлог поштовања према Београду и његовој релативној надмоћности у култури, на чем му ми одавде можемо бити специјално захвални, и оно је казано јасно, категорично, са истицањем које реченицама даје скоро афористичку форму, речима које не трпе поговора и које овако гласе:

„Биоград је одавно однио над Новим Садом првенство на књижевном и културном пољу. Биоград је данас неоспорно културно средиште цијелога Српства. Тако су прилике донијеле, и тијем треба да се помири Нови Сад... — Нови Сад... треба да се задовољи улогом коју му је одредило вријеме

> и прилике. Дубровник је био у средњем вијеку[1] српска Атина; Нови Сад је био, рецимо, до седамдесетијех година српска Атена, а сада је Биоград српска Атина. Против тога не може се учинити ништа..."

У њему, после, има и цењена заслуга младих и врло симпатичних реформатора Матичиних, и, што је најглавније у чланку, гнева и индигнације на ону неинтелигентну опозицију која је на последњој скупштини Матичиној поведена против новога рада у овој старој установи. Нападајући с разлогом извесне испаде које је против тога новога рада учинио на тој скупштини „радикални капитол" новосадски у својој врло рђавој имитацији оне опозиције која се јавља каткад на нашим годишњим скупштинама Српске Књижевне Задруге, Фабрис се специјално индигнира против оног анонимног гласа који се чуо на скупштини, и који није имао ништа против тога да један од главних чинилаца данашњега рада у Матици, иде из Матице. Фабрис се често пута и у разговору сећао тога гласа, за који је, у осталом, боље што је са својом неинтелигентношћу остао анониман, и увек се љутио на њ.

Не би била потпуна слика Фабриса као књижевника кад не бисмо, овако, на крају поменули и његово уређивање „Срђа". Ох, тај „Срђ"! Фабрис га је покренуо за то да би њиме пробудио дубоко успавану књижевну свест старога српског града, као што је „Дубровником" ишао на то да буди националну свест његову: та је „Дубравка", како је он у последње време мислио прекрстити „Срђ", имала бити друга, сестра „Дубровникова" тако да кажемо: а како ће она то да буде! Главни чинилац који креће и одржава један књижевни лист, то је домаћа редакција, литерарна групица одана листу, два три добра и активна књижевника који стално пишу

[1] Израз „средњи вијек" замачно је овде узет у смислу средњега доба наше књижевности.

за лист, испуњују сваки своју потребну рубрику а увек имају шта да кажу при томе и знају шта је модеран лист: а шта ћете кад „Срђ“ готово нема те редакције, кад још нема правих услова да је добије, кад је књижевно интересовање још недовољно да се она у њему образује, кад је он баш за то и кренут да тек то интересовање изазове, кад је њему од најаче потребе баш оно што тек он сâм има да створи? То је несрећни положај „Срђа“, и тај је положај највеће муке и задавао Фабрису. Фабрис је разумео то, и гледао да међу млађим људима, онима који су по способности и интересовању ближи редакцији, изазове вољу за књижевни рад. „Немојте да се рече, говорио им је он, да су Дубровчани razza che muore,[1] и да су једино странци што нешто раде у Дубровнику: ја први, који нијесам Дубровчанин него Корчуланин“. И њему је врло тешко падала извесна индиферентност и неинтересовање бољих млађих људи, као што му је тешко пала и смрт Уроша Тројановића, јединога од млађих који је могао бити прави, непосредни сарадник „Срђа“.

(Свршиће се.)

Павле Поповић.

ЈЕДНА ДУЖНОСТ НАШИХ СТАРИЈИХ ПИСАЦА.

Једно време било је као у моди проналазити грешке и недостатке, правити замерке сваке врсте „Историји Српске Књижевности“ од Г. Стојана Новаковића. Није се довољно водило рачуна да је то дело писано још 1867, и да се тешко што више и могло дати у оно доба, при онаквим приликама књижевним, онаквој оскудици најпотребнијих података, када није било ни једне књижевне монографије, и када се књижевна критика тек почела

[1] Племе које умире.

јављати. Још и данас, после скоро четрдесет година, ко год хоће да се забави којом књижевном епохом нашом, или да дубље проучи каквога српског писца, наилази на скоро несавладљиве физичке тешкоће, на готово потпуну оскудицу основнога материјала, био је принуђен ловити по читаве недеље и месеце по нашим старијим листовима и часописима какав биографски податак, какву значајну и карактеристичну појединост. А то је после толикогодишњега рада наших књижевних друштава, Српског Ученог Друштва, Академије Наука, Матице Српске, Чупићеве Задужбине, Коларчева Фонда, после толиких књижевних часописа, после знатнога броја радника који су се бавили питањима српске књижевне историје, међу којима има не само Срба, но и других Словена, па чак Немаца и Скандинаваца. Поље је тако широко и незаорано, оскудица је тако велика, да је немогуће писати потпуно књижевне монографије, и историја књижевности још се код нас не може радити на апсолутно научном основу. Још ни данас ми немамо ни библиографију српске књижевности!

Врло мало се зна интиман живот наших писаца, још мање духовна и материјална средина у којој су се они развијали. Можда би се у нечему помогло када би књижевна друштва расписивала редовне годишње награде за монографије о појединим писцима, па ма то било на чисто биографском основу. Један од путева да се дође до добрих радова те врсте, то су мемоари, успомене, забелешке не само писаца но и свих људи који су умели да виде око себе и кажу утиске које им је живот оставио. Једно од најбољих средстава за научан рад на књижевној историји, то су те „приватне историје", како је говорио Јован Ст. Поповић, и њихова се вредност не да довољно истаћи.

Француска, чија је историја књижевности за данас можда најбоље израђена, има да покаже невероватан број мемоара црквених великодостојника XVII века, незадовољних великих племића из доба Луја XIV, оче-

видаца велике драме Револуције, маршала Царства и песника романтичарске епохе. У најбоља дела њене књижевности иду извесни мемоари, као војводе де Сен-Симона, где се слика сјај двора краља Сунца и потмули гњев укроћеног феодалног племства, узнемирене и искрене „Исповести“ Жан-Жак Русоа, трагични „Мемоари“ његове ученице Госпође Ролан, „Интиман Дневник“ Бенжамена Констана, дневник Алфреда де Вињиа, успомене Жорж Сандове, Гизоа, Ренана, и толиких других. И не само да су то успомене људи који су играли прве улоге у политичкој и књижевној комедији, но има и мемоара сасвим смртних људи, обичних конвентовцама из доба Револуције, сержана Велике Армије и прозаичних грађана из доба Јулске Монархије. Треба отворити ма какав данашњи француски часопис па видети како се радо објављују те интимне историје. Ове године, на пример, постало је већ досадно читати силне чланке о љубави између Жорж Сандове и Алфреда де Мисеа, и везама између Сент-Бева и Аделе, жене Виктора Ига.

На страну унутрашње, независне вредности тих успомена, што имају више занимљивости но сваки романи, јер садрже више истине, причају историје које су се проживеле, а јунаци су им људи који су постојали. Њихов значај је неисказано велик за моралну историју једнога доба, и за моралну биографију једнога човека, нарочито када су писане у интимности, не пред огледалом, не за потомство пред које се хоће да изађе лепши и већи — каткада мањи и гори — но што јесте у ствари. И књиге и јавни рад имају увек нечега глумачког, све је то за публику, и писци и вође народа увек се у јавности приказују публици као оперски тенори или паланчани пред фотографским апаратом. Званична, спољна историја, суви биографски подаци нису ништа према тим драгоценим „људским документима“, ситним појединостима обичнога живота, изражајима откривене природе, помоћу којих се васкршава цело једно доба и цео један људски живот.

*
* *

Може се рећи што хоће, али у нас нема много традиција, нарочито књижевних. Стара српска и дубровачка књижевност мртва су слова за нас, и тек од половине XVIII века почиње наш књижевни живот. Из тога су доба и први мемоари на српском језику, „Живот и Прикљученија“ нашега мудрог и благородног Доситија, „Житије“ дуналичког калуђера Герасима Зелића по Русији, Пољској, Новој Србији и Паризу, аутобиографије народнога добротвора Саве Текелије, Јована Рајића, у рукопису. Од људи из XIX века: аутобиографија Милована Видаковића, Симе Милутиновића, штампана до 1807; Успомене из Устанка Проте Матије Ненадовића, Лазара Арсенијевића Баталаке, „степенита слова и мишљења“, причања Петра Јокића; затим успомене, нештампане, Атанасија Николића, Јована Стерије Поповића и Никанора Грујића, и штампане, али непотпуно, Јакова Игњатовића и Јована Суботића, песнички дневник Славка Златојевића. И ма колико да је тих мемоара мало, ма колико да су многи од њих слаби и површно израђени, од колике су користи не само по историју српске књижевности, но по историју српскога народа! Мора се благосиљати и благоглагољива таштина њихових писаца која их је често гонила да се свечано и потпуно прикажу потомству. Шта би се без Доситија знало о утицају реформе Петра Великога, о моралном стању Срба у Јужној Угарској? Мемоари Проте Матије Ненадовића оживљавају цело оно херојско и крваво доба, оне људе који нам својом душевном крепкошћу изгледају као да су од друге расе, и ко буде хтео драматизовати те дане, наћи ће ту материјал који се иначе у сувим документима никад не налази. Успомене Јована Суботића и Јакова Игњатовића, поред свега безазленога самохвалисања које садрже, драгоцен су прилог за проучавање стања духова у Срба, када је сва младеж обожавала Симу Милутиновића, када је сав духовни покрет био у Пешти, око „Сербског Народног Листа“, и када се, под непосредним утицајем ма-

ђарског националног покрета, спремао националан покрет српски од 1848. На жалост и велику штету, толики наши јавни радници су помрли, не оставив ни слова о своме животу и добу. Јунаци из Устанка изгинули су на бојним пољима дринским и моравским или поумирали на губерима својих кућа или у степама Бесарабије, не давши нам писмених спомена свог рада, оставив историји да она у место њих говори. Њима није ни замерити, јер су живели у доба када се писало барутом размућеним у води, као што је Вук Караџић учио писати. Али каква је неизмерна штета што Љубомир П. Ненадовић није дао успомене из свог богатог, пунога живота, о свом шездесетогодишњем раду књижевном. Он је био један од оног првог србијанског поколења које се школовало на страни, уредник симпатичне „Шумадинке“, око које се почетком педесетих година окретао сав духовни живот Србије, он је толико видео и чуо, толико људи познавао и толико света прошао, да је имао шта више да нам да̀ но туристичне утиске и мудријашења у једноликим стиховима. Шта се могло чути од Светозара Милетића, о утицају Штуровом на младе Србе, о бури од 1848, о „сувом зулуму“, како би рекао Г. Н. Кочић, о пуним полета и вере у будућност шездесетим годинама, у мучним борбама са мегаломанијом званичне Мађарске, о више од тридесет година живота нашега народа! И ниједне речи од свега тога! Губитак који се никада и ничим не да надокнадити.

Но од наших старијих поколења остало је неколико који су играли видне улоге у прошлим покретима, и који имају шта да кажу. Код нас живот брзо хуји, и нигде периоде не протичу брже но у нашем младом и наглом народу, где се од вајкада све радило с ногу и од данас до сутра. Од 1848 па до данас, колико догађаја, какве промене, шта је правана и идеја! Те промене које су извршене, та стања духова која су нам данас туђа, треба да нам кажу они која су их видели и проживели,

Довољно је поменути само неколицину. Г. Ђорђе Поповић је био десна рука Др. Данила Медаковића у уређивању „Србскога Дневника“ и „Седмице“, крајем педесетих година, он је био десетогодишњи уредник „Данице“, која је, бар првих година, значила сав књижеван рад српски тога доба и где се израдила цела наша романтичка књижевност; Г. Антоније Хаџић, стари секретар Матице Српске, уредник либералне и трудољубиве „Матице“, председник омладинских скупштина, толикогодишњи радник на позоришту српском; Г. Владимир Јовановић, један од иницијатора либерализма у Србији, теоретичар Уједињене Омладине у њеној првој периоди, Мацинијевац, уредник „Српске Слободе“ у Женеви. Ко би нам лепше, живље и боље могао но Г. Јован Жујовић — иначе срцем и идејама увек човек младога нараштаја — описати материјалистички и социјалистички — или тачније: позитивистички и демократски — покрет седамдесетих година, онај огроман утицај Светозара Марковића на младе духове, оне српске ђаке око Бакунина и Маркса, покретање „Страже“ у Новом Саду, цело оно доба из којега су изникле толике политичке и књижевне струје у нас.

Свакако, они који имају за собом тридесет, четрдесет и педесет година рада могу да погледају за собом бразду коју су узорали и да рекну: учинили смо што смо били у стању. Али битни је интерес целе наше књижевности, — према томе и једна њихова дужност, — да нам опишу доба које су проживели, борбе које су водили, идеје које су их кретале, сву моралну атмосферу коју су дисали, чак и ситнице свога живота и јавнога рада, оно што би се фигуративно дало назвати *кулисе живота*, да што потпуније васкрсну пред духовним очима поколењâ цело своје доба, које изгледа тако близу а које је ипак тако далеко!

Јован Скерлић.

РАЗГОВОРИ С ГЕТЕОМ.

II. О предмету у песмама.

Јена, четвртак, 18 септембра, 1823.

Јуче у јутру, пре Гетеова одласка у Вајмар, био сам тако срећан да опет један сат проведем код њега. И тада је он водио врло важан разговор, за мене од сасвим неоцењиве вредности, и који ће ми користити за цео мој живот. Сви млади песници у Немачкој требало би да га знају, могао би им бити од помоћи.

Почео је разговор запитавши ме да ли летос нисам написао неку песму. Одговорио сам му да сам додуше неке написао, али да уопште нисам имао воље за то. „Чувајте се већега дела!“ рекао ми је на то. „Од тога пате наши најбољи песници, баш они који имају највише талента и најваљаније тежње. И ја сам од тога патио, и знам колико ми је то шкодило. Колико ту све није пропало! Да сам урадио све што сам могао добро израдити, не би стало у стотину свезака.

„Садашњост тражи своје право; треба изразити мисли и осећаје који се свакодневно јављају у песнику. Али ако човек има у глави веће дело, поред њега не може ништа да постоји, све мисли бивају сузбивене, и човек је дотле изгубљен за угодност у самом животу. Колико напрезање и трошење душевне снаге треба да се само среди и заокругли једна велика целина, а колико снаге и колико мирног неремећеног положаја у животу, да се тада све изрази као што ваља! Ако је у целини учињена погрешка, пропала је сва мука; ако, даље, код тако опширног предмета, човек у појединим деловима није потпуно господар своје грађе, онда ће целина имати местимичних недостатака, и добиће прекор; и за све то, место награде и уживања због толиког труда

и пожртвовања, песник има само непријатности и слабљење снаге. Али ако песник свакога дана схвати садашњост, и ако увек одмах, свежег расположења, обрађи оно што му се нуди, занело ће увек израдити нешто добро; а ако му је гдешто штогод и не пође за руком, ништа није изгубљено.

„Ето, Август Хаген из Кенигсберга, један диван таленат! Да ли сте читали његовог „Олфрида и Лизену“? Ту има места да не може бити бољих: прилике на Источном Мору, и све што иначе спада у тамошњи локални живот, све је одлично. Али то су све само лепа места, као целина никоме се неће допасти. А колико је он у то уложио труда и колико снаге, чак је на том послу скоро сасвим малаксао! Сад је написао једну трагедију!“

Ту се Гете насмешио, и застао је за један часак. Ја узех реч, и рекох да је он, ако се не варам, у часопису „Уметност и Стари Век“ Хагену саветовао да обрађује само *ситне* предмете. „Наравно да сам то учинио“, одговори Гете: „али, да ли ваља радити оно што ми старији кажемо? Свак мисли да ствар зна сам најбоље, и због тога многи пропадну, а многи због тога дуго лутају. Али сада нема више времена за лутање, то смо чинили ми старији; и шта би нам помогло све наше тражење и лутање ако бисте ви млађи хтели да опет идете истим путем? Онда никад не бисмо пошли даље! Нама старијима рачуна се лутање као врлина јер нисмо нашли утрвене стазе; али ко доцније ступи у свет, од њега се тражи више, тај не треба поново да лута и да тражи, него треба да се користи саветом старијих, и да одмах пође напред добрим путем. Не треба да буде довољно што ће се чинити корани који ће некад довести до циља, него сваки корак ваља да буде циљ и да вреди као корак.

„Понесите ове речи са собом, и видите колико мо-

[1] Август Хаген (1797—1880), написао је „Норика, нирнбершке повести из старог доба“, и др. Писао је и песме. „Олфрид и Лизена“ штамп. у Кенигсбергу 1820 год.

жете од њих са собом да спојите. У ствари не бојим се за вас, али ћу вам својим саветима можда помоћи да брзо пређете период који не одговара вашем садашњем положају. За сада, као што сам рекао, обрађујте увек само ситне предмете, увек с ногу све што вам се свакога дана јави, тако ћете по правилу увек дати добру ствар, и сваки дан донеће вам уживања. Запишите прво у бележник, подајте у часописе: али никад не слушајте туђе захтеве, него чините увек по својој вољи.

„Свет је тако велик и богат, а живот тако разноврстан, да никад неће недостајати повода за песме. Али то увек морају бити пригодне песме, то значи да реалност мора дати повод и грађу за њих. Општи и поетички постаје један догађај баш тиме што га обрађује *песник*. Све су моје песме пригодне, изазване су реалношћу, и оснивају се на њој. Измишљене песме не ценим ни мало.

„Не реците да реалност нема поетичког интереса: јер баш у томе се показује песник, што је довољно духовит да у обичном предмету открије занимљиву страну. Реалност треба да даје мотиве, тачке које ваља изразити, стварно језгро: али из тога створити лепу целину пуну живота, то је песникова ствар. Ви познајете Фирнштајна[1], такозваног песника природе: он је написао једну песму о хмељарству да не може бити боља. Сад сам му задао да напише занатлијске песме, нарочито какву ткачку песму, и уверен сам да ће му поћи за руком: јер он је из детињства живео међу тим људима: он скроз и скроз познаје тај предмет, биће господар своје грађе. И то је баш корист од ситних ствари, што ће човек бирати и мора да бира само такве предмете које познаје, чији је господар. А код великог песничког дела то не иде, ту се не може ништа избећи, све што спада у везу с целином и што је уплетено у план, мора се приказати.

[1] Антон Фирнштајн, рођ. 1783 год. у Фалкенау у Чешкој. Гете га је лично познавао.

и то са погођеном истинитошћу. Али код младих људи познавање ствари још је једнострано, а велико дело захтева многостраност, и због тога се не постиже успех“.

Рекох Гетеу да сам имао вољу да напишем песму о годишњим временима, и да уплетем у њу рад и забаве свију сталежа. „То је исти случај“, рече на то Гете: „многе ствари могу вам поћи за руком, али у многима које можда још нисте довољно испитали нити их познајете, можете не успети. Поћи ће вам за руком можда рибар, а ловац можда неће. А ако целини нешто недостаје, онда она као целина није потпуна, ма како добре биле поједине партије, и ви нисте створили ништа довршено. А чим засебно и самостално изнесете само поједине партије којима сте дорасли, зацело ћете израдити добру ствар.

„Нарочито избегавајте да *сами* измишљате велике ствари: јер тада треба дати схватање ствари, а оно је у младих људи ретко кад зрело. Даље, карактери и схватања одвајају се од песника као његове особине, и одузимају му изобиље за даље стварање. И најзад, колико ли времена пропада у измишљању и унутрашњем распореду и везивању, што нам нико неће да призна, с претпоставком да смо свуда успели у нашем послу.

„Код *дате* грађе све је друкчије и лакше. Ту добијемо факта и карактере, и песник има само да улије живот целини. Том приликом он сачува и своју изобилност, јер само мало свога потребно је да дода; и губитак времена и снаге много је мањи, јер он има да се мучи само око извођења. Саветујем вам, шта више, већ обрађене предмете. Колико је пута рађена Ифигенија, и ипак су све различне; сваки види и распоређује ствари друкчије, на свој начин.

„Али за сада оставите на страну све велико. Доста сте дуго тежили, време је да доспете до уживања у животу, а за то је обрађивање ситних предмета најбоље средство“.

III. Гете о себи.

Уторак, 27 јануара, 1824.

— — — — — — — — — — —

„Увек су ме хвалили као човека коме је срећа нарочито наклоњена: нећу ни ја да се потужим и да кудим ток мога живота. Али, у ствари, он је био све сам напор и рад, и могу рећи да у мојих седамдесет и пет година нисам имао четири недеље праве угодности. То је било вечито гурање камена који је непрестано понова ваљало дићи. Моји анали објасниће смисао ових речи. Од мене се тражило одвећ много активности, и с поља и изнутра.

„Моја права срећа била је у поетичком осећању и стварању. Али колико је оно, мојим спољашњим положајем, било ремећено, ограничавано, и спречавано! Да сам се могао више уздржати од јавног и званичног рада, и да сам више живео у самоћи, био бих срећнији, и као песник урадио бих више. А овако се ускоро после мога „Геца“ и „Вертера“ на мени испунила реченица једног мудраца који је рекао: ако се уради штогод свету за љубав, он ће се већ побринути да му се то други пут не учини.

„Разглашено име, висок положај у свету добре су ствари. Али са свим мојим именом и положајем нисам дотерао даље него да, да не бих никога вређао, ћутим на туђа мишљења. То би у осталом била врло рђава шала, кад не бих од тога имао ту корист да ја дознам како мисле други, а они не дознају како мислим ја.“

Недеља, 15 фебруара, 1824.

Данас пре ручка позвао ме је Гете да се извеземо у шетњу. Затекао сам га на доручку кад сам ушао у његову собу; изгледао је врло расположен.

„Имао сам пријатну посету“, рече ми он весело; „један младић с пуно наде, Мајер из Вестфалена, био је мало час код мене. Написао је песме које дају повода да много очекујемо. Он има тек осамнаест година, и већ је отишао невероватно далеко.

„Радујем се“, рече Гете затим, смејући се, „што сад немам осамнаест година. Кад сам имао осамнаест година, и Немачка је имала тек осамнаест, и тада се могло још нешто учинити: али сад се захтева невероватно много, и сви су путеви закрчени.

„Немачка је у свима струкама тако одмакла, да једва можемо све прегледати, и сада треба да будемо још и Грци, и Латини, и Енглези, и Французи! После свега толико смо луди да се упућујемо и на Исток, и ту млад човек мора постати сасвим конфузан.

„Да бих га утешио, показао сам му моју колосалну Јунону као симбол, како би се задржао на Грцима и тамо нашао мира. То је диван младић! Ако се сачува од распарчавања, од њега може нешто да буде.

„Али, као што рекох, благодарим небу што сада, у овом скроз направљеном времену, нисам млад. Не бих се умео одржати. Шта више, кад бих и у Америку хтео да побегнем, задоцнио бих, јер и тамо би већ било одвећ раздањено.“

J. П. Екерман.

(С немачког X.)

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Коклен Старији у Народном Позоришту.

После гостопримства указаног већ неколиким страним уметницима, Београд који све више почиње добијати тип велике вароши, дочекао је да види у своме позоришту и Коклена Старијег, једног великог уметника светскога гласа, чија је појава у Београду, поред задовољства за снобове и отмене куће са кћерима на удају и једно истинско и ретко уживање за све љубитеље лепе уметности.

С обзиром на своју трупу, Коклен је изабрао као свој репертоар за ове две вечери на београдској позорници Молијеровог „Тартифа“ и „Смешне Прециозе“ (Мас-

карилъ), Банвиловог „Гренгоара“ и III и V чин Ростановог „Сирана од Бержерака.“

Тартиф је једна од најинтересантнијих Кокленових улога у Молијеру, а свакако и једна од најинтересантнијих улога у целом репертоару Кокленовом. Јер тешко је заиста наћи изразнију и живописнију фигуру прослављеном Молијеровом хипокриту но што ју је дао овај мајстор у мимици, нити гипкију, нијансованију и сигурнију фразу лицемерним инсинуацијама похотног богомољца но што је она којом влада овај виртуоз монолога. Па ипак, Кокленов „Тартиф“ који је у моментима ненадмашно живописан, са физиономијом која је на позорници ретка и која се не заборавља, није, чини нам се, и једна од најсавршенијих Кокленових творевина у Молијеру. Са типом какав је Коклен дао, да одржи до краја у оној сленој лаковерности наивнога Оргона, Тартиф би у животу морао бити глумац, и то глумац способности Кокленове. Ми међутим замишљамо тога човека много простијег, обичнијег, ако хоћете и много вулгарнијег, и много доследнијег и вероватнијег. Са својом већ дубоко урођеном моралном физиономијом какву је од Молијера добио, Тартиф би био Тартиф доследнији, спонтанији, Тартиф кроз цео живот, пре и после сцена у кући Оргоновој, и, без потребе да из те физиономије одвећ искочи у сцени где дрско триумфује над превареним Оргоном. Он не би имао тај јак контраст који је у игри Кокленовој пун ефекта, нешто као у сликара са јаким контрастом боја или контрастом светлости и сенке, али ипак, како се нама чини, на штету целине и одређености карактера.

У Маскарилу („Смешне Прециозе“) Коклен је био савршен. Начин на који је Коклен извео ту — и у Молијеру већ сјајну — сцену комичне галантерије једног надрипобразованог лакеја између двеју смешних каћиперки, прелази границе обичне глумачке вештине; то је виртуозност. Анализа познате Маскариљове импровизације у стиховима остаје ремек дело фино израђене као у сло-

новој кости, до најтананијих нианса и детаља, бесмртне фразе, у којој се надмећу интелигенција, фантазија, живост, лакост, ритам и једно велико, неизмерно богатство звонких металних тонова у гласу. Они, који не знајући добро француски нису могли осетити ту виртуозност дикције, накнадили су то у Маскарилљовој арији, која је Коклену донела урнебесан пљесак београдске публике.

Кокленову креацију „Грепгоара“ ми бисмо метнули одмах за Маскариљом. Иста интелигентна и до најтананијих ситница израђена игра, отменост, дискретност, изразна физиономија. Неки су ипак — можда нешто и за разлогом — осетили године глумца у сцени са Лујзом, или — нарочито не разумевајући језик и не свикнути — тумачили њима одвећ дискретни и отмени тон игре.

Сирано од Бержерака је последњих година једна од најпознатијих Кокленових улога. Сам комад занимљив је, а улога Сиранова, коју је Ростан писао мислећи на Коклена, нема сцене ни монолога који не праве ефекат. У Сирану добија Коклен прилике у сваком тренутку да покаже своје необично виртуозно изговарање стихова, своју тираду пуну полета и ритма, своју течну и интелигентну дикцију, и ону своју беспримерну вештину да говором, мимиком и гестом дâ духа и живота фрази или једној речи поред које би безброј глумаца годинама пролазило а да не наслуте ефекте, као што ће безброј гледалаца прећи преко тог бисера у игри Кокленовој не опажајући или не осећајући га довољно. Београдска публика имала је овог пута прилике да види Коклена као Сирана у III чину (изјава под балконом и прича о паду с месеца) који је један од најбољих у Кокленовој игри, и у V чину, који то није, и у коме је поред тога још како изгледа Коклену овог пута оскудевала свежина и добро расположење.

Поред свега тог, како се нама чини, овај велики глумац морао је у Београду бити судбине Флоберове „Госпође Бовари“, коју је један мој пријатељ, у једном искреном тренутку бацио после прочитаних првих сто страна,

питајући „шта је то ради чега је тај несрећни писац морао да пише шест година један досадни роман?“ Само је Флобер код мога пријатеља био нешто срећнији у другој половини књиге, чим су нашле стране са интригом и дналогом. Међутим Коклен старији нема ту срећнију занимљиву половину, јер пуно је глумаца, и добрих и осредњих које је Београд имао прилике да види, који имају и „више душе“ како то неки бојажљиво замерају — јер већина снобова ћути — и више темперамента, који у осталом не оскудева ни глумцима трећега реда. И, да није виртуозне арије у Маскарињу, Коклен би се врло лако изгубио у својих првих досадних сто страна.

Провизорни.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Прва Југословенска Уметничка Изложба.

(2.)

О значају ове прве Југословенске уметничке изложбе с гледишта народносног, политичког, и културног, говорено је у овом листу на другом месту, боље но што бих то ја учинио, и ја се на томе нећу задржавати; овде је довољно поновити да је прва Југословенска уметничка изложба испала преко очекивања сјајно; да је у низу свечаности о Стогодишњици нашега устанка она била најлепша појава; да је данас доказано да југословенска културна заједница није празна реч; и да су најзад омладинци — које не треба мазити, али којима треба срдачно признати њихове праве заслуге — били овога пута, и ако на другом пољу и мирније, достојни својих великих предака, које су с благодарном успоменом хтели да прославе. Омладинци осталих југословенских народа били су на истој висини.

Две практичне напомене које бих још имао да учиним, оставићу за крај.

Можемо, дакле, одмах прећи на уметничку оцену Изложбе.

Општи утисак изложбе био је врло добар. Инсталација је заслуживала сваку похвалу: Одбор је, без нарочите, за то удешене зграде, у незгодним школским собама, успео да створи нешто што је заиста личило на уметничку изложбу. Радови су безмало сви били лепо изложени, тако да се скоро сваки могао видети како је и с које је тачке требало. Можда би било боље (и извесно би било боље) да су сви радови једнога уметника били заједно изложени, на *једном* простору; и да је вајарство (и можда и пастели, и акварели, и тако даље) било изложено у засебном одељењу; али, кад није тако урађено, вероватно је да није урађено с тога што ствар није било могуће извести. Каталог је био готов на време, и прегледан је. Требало је, међутим уз наслове дотичних радова посебице забележити да су: пастели, акварели, резови, и уметничко-занатске израђевине. Понеком су гледаоцу таква објашњења потребна, а свакоме би оријентацију у каталогу олакшала. Најзад је требало бар овом приликом, пред нашим гостима, напустити ону сељачку и сметену навику, да спискове удешавамо по азбучном реду имена, а не презимена. Али то су ситне ствари.

Општи утисак изложених радова такође је био врло добар. Број излагача (око 100) и изложених дела (преко 450) био је потпуно довољан: да човек прегледа свих петнаест одељења изложбе, било је потребно двапут по два до три сахата. А по вредности изложених радова, по разноврсности и обиљу уметничких мотива, по шаренилу праваца и техника, који иду од најстрожих академских навика до најчистијег импресионизма, по искрености, честитости, и здравим тежњама бољих радника, ово је била врло занимљива и права уметничка изложба; пријатељи уметности — и они који много захтевају — запамтили су пријатне часове које су у њој провели. Југословенска уметност стоји на лепој висини: то је такође ствар коју смо овом приликом први пут видели.

Ми ћемо поједина одељења прегледати оним редом којим су и у Каталогу поређана. Говорићемо прво о српском одељењу, затим о бугарском, хрватском, и словеначком; и то прво о сликарству, па о вајарству.

I. Сликарство.

1. Срби.

Једног нарочитог правца у нашем сликарству нема. Код Хрвата ћемо видети да има извесне традиције, утицаја једних уметника на друге, и сталног и систематичног помагања од стране државе и људи од утицаја. У нас су уметници радили сваки на своју руку. школе није било, а држава је помагала уметност потпуно без плана, не гледајући ни на то да помоћ даје у извесној одређеној сразмери и с извесном сталношћу. Једино шире обележје нашега сликарства, и наше уметности уопште, то је наш обичај да позајмљујемо предмете за уметничку обраду из своје историјске прошлости. Јуначке народне песме старијега времена, наша старија и новија историја, гуслар и гусле, дају још једнако предмете за творевине наших уметника: наша је уметност „патриотска“. Иначе су правци растурени: и још би се могло казати само то да се наши сликари деле у две групе, старију и млађу, од којих прва не зна ни за што модерно (у Хрвата је обратно), а друга — у којој су гђа Б. Вукановићка, гг. М. Мурат, Р. Вукановић, и П. Вучетић — иде, напротив, за оним што је данас најмодерније, за проучавањем светлости, бележењем њених промена, прелива, одблесака, и вредности. Г. Паја Јовановић, који и иначе доминира над нашим одељењем, стоји и овде за себе; он је присвојио, уз навике старије школе, и неке тежње модерне уметности. Као г. Буковац, и он се кретао с кретањем уметности; и отуда је, као и г. Буковац, остао непрестано модеран.

У српском одељењу било је изложено око сто радова од петнаест уметника. Као што ћемо одмах видети,

међу изложеним радовима има их који чине част српској изложби.

Од уметника који излажу, поменућемо прво, по старешинству, г. Ст. Тодоровића. Он је изложио три лика, међу којима и лик (цела фигура) Њ. В. Краља. Са својом познатом савесношћу, он је изложио само радове из последњих година, који по нужности не могу имати свежину и чврстину његових ранијих радова. Али и на ликовима које је овога пута изложио може човек да види његове раније главне одлике у овој врсти сликарства, марљив и поуздан цртеж, сличност са обрасцем, и добру карактеристику.

Г. Урош Предић изложио је, од својих многих радова, свега два, која су се случајно затекла у Београду. Први је лик некадашњег београдског нароха Исе Ђорђевића. Лик је израђен врло брижљиво и слично, али је без јачих сликарских особина. Други је рад „Мали филозоф. „Мали филозоф“ је дете које је у шетњи нашло на белу лобању неке животиње, па се с прстом на устима пред њом замислило. Мало даље у дну, млади и срећни пар, отац и мати детињи, шетају обгрљени, довршујући идилу. Г. Предић има извесну слабост према оваквим баналним и сентименталним призорима, који нису достојни његовог дара, и његовог великог образовања и отмености.

Од радова које излаже г. Ђ. Крстић, најзамашнији је „Пад Сталаћа“. Ја сам о том раду већ говорио, и то опширно, и на овом истом месту, и нећу се на њега враћати. Рећи ћу само да је на овој изложби изгледао још слабији но раније, кад је био изложен сам за себе. Нарочито су се ставови лица, њихови покрети, и анатомијски цртеж, учинили местимице фантастични. Г. Крстић, који је овога пута већ изложио неколико својих старих и добрих скица и студија, требало је да изложи и своје старе и добре слике „Утопљеницу“ и „Анатома“. Овако нам остаје да похвалимо, још једном, само мекоту, сочност његовог колорита, која га не напушта ни у његовим последњим сликама.

О „Крунисању Душановом“ г. Паје Јовановића говорио сам такође опширно. Овде је довољно споменути да смо овом приликом сви поново уживали у необичној сигурности и лакоћи г. Јовановићевог цртежа, у његовој врло великој вештини композиције, и у веома пријатном декоративном шаренилу и утишаном складу његова колорита. „Женидба Цара Душана“ је за Београд нова слика. Свечан и весео спровод младих и накићених и витих витезова и госпођа на коњима, упутио се после свршеног венчања у тврдињу, која лево на слици диже у вис своје моћне зидове са зупцима, и губи се даље, плава, у даљини. Слика је рађена истом техником којом и „Крунисање Душаново“, припада истом добу уметникова рада, и потекла је очито из исте сликарске инспирације. Она има исте уметничке особине које и прва слика. „Око Гуслара“ је слика из ранијега времена, кад је г. Јовановић имао друге, мање модерне тежње, и другу, мање модерну технику. То слици не смета ни у колико да, и ако мала, не буде један од најбољих радова на овој изложби. Сталне особине г. Јовановића, цртеж и ритмична композиција, и овде су исто тако јасне као и на његовим доцнијим и већим сликама. Сличица има уз то и красних ситнијих појединости: девојчица у плавом јелеку с рукама на леђима је и нежношћу и природношћу свога детињског става једна фина ствар. Штета је велика и за публику и за наше уметнике што прилике не допуштају да г. Јовановић бар периодично проведе неко време у нашој средини.

Г. Божидар Карађорђевић бави се уметношћу као пријатељ уметности, не као уметник по занимању. Па ипак радови, врло разноврсни, које је изложио на овој изложби, — једна слика, два рељефа, и велики број предмета из примењене уметности у металу и на кожи — показују уметника. Његов „Млетачки канал“ (где је огледање предмета у води тачно забележено), његови високи, крепко извајани рељефи (нарочито лик Њ. В. Краља

Петра), и његове укусно украшене стварчице из примењене уметности, иду у најње вредне ствари ове изложбе.

Г. Марко Мурат је интелигентан и нежан сликар. Оно што он ради увек је пажљиво урађено, одмерено, мирно, питомо, и нежно. Његове слике представљају увек какав тих и усамљен песнички предео, — цвећем покривену морску обалу, с мирним морем у позадини, по коме, као у бајкама, плове усамљена острва, носећи на себи, као катарке, усамљене ретке кипарисе; — или скровиту долину заклоњену брегом и сутоном од људских очију, по којој се двоје младих обгрљени шетају. У његовим сликама увек се, сасвим с краја слике, тихо крећу по једна или две фигуре, као да хоће још јаче да истакну самоћу и меланхоличну тишину предела. Чак и онда кад предео и време дана и личности немају ничег сетног ни нарочито нежног у себи, кад пролетње сунце сија у подне, и обасјава својим зраком младе и срећне девојке које весело и живо корачају по цвећу — као у „Пролећу". — чак и онда је утисак који нам слика даје миран и нежан, и без мало сетан у својој мирноћи и нежности. Г. Мурат изгледа да воли такве предмете; и од нас би без сумње било неупутно тражити од њега да ради друго нешто што не би волео; али нам је слободно рећи да ми његове слике с тога мање волимо. Ја се бојим да та вечита и таква нежност његових слика не показује нешто толико оскудицу у темпераменту колико нежан темперамент. Има нежних слика које су још нежније од г. Муратових, али не изгледају тако нежне као његове. Нежност осећања не искључује јачину осећања; и, нарочито, не искључује крепко исказивање мисли. Код г. Мурата је све нежно и меко; и основна замисао слике, и осећање које га је кренуло да слику ради, и изабране појединости које слику састављају, и начин на који је слику насликао. Г. Мурат се у последње време приволео дивизионистичкој техници. Да ли је имао право што је тако урадио или не, то остављам на страну; али, човек би скоро рекао да се и на начину како се он служи том

техником види питомост његова темперамента. Док на „Римљанци“ г. Медовића цртице крепко покривају и моделирају чврсте мишице младе девојке; док на г. Буковчевом лику Др. Иве Малина цртице изгледају да су прскале под кичицом, fortissimo и prestissimo, дотле изгледа да је кичица г. Муратова ређала ситне цртице, мирно, полако, скоро равнодушно, по актовима претанким и превитким, на ликовима замишљеним и скоро сетним. Ја сам овде на врло клизавом земљишту претпоставака и нагађања, али ми се чини да је г. Мурат, и у бирању мотива за своје слике, и у својој техници, претрпео јак и још несавладан, непрерађен утицај туђега укуса и туђих навика. Нашавши нешто што му се допало, он је узео да по готовом и туђем идеалу ради у истом правцу *своје* слике; и тако је донекле изгубио непосредан додир с природом, и један део самосталности и искрености у исказивању својих мисли. То би био нов узрок који би, поред темперамента, одузимао један део снаге сликама г. Муратовим. Ако би ово последње што кажем било истина, била би штета кад г. Мурат не би загледао у себе, и покушао да испод скорашњих наноса и слојева извуче своје чисто личне, самоникле утиске и осећаје, који су и код слабијих нарави увек свежи, а који би код овако интелигентног сликара као што је г. Мурат били увек и занимљиви. Из ових напомена било би погрешно закључити да се мени слике г. Мурата не допадају; напротив, ја се на г. Мурату оволико задржавам, и све ово говорим само зато што га иначе сматрам као даровитог сликара, и што бих желео да нам он да своју пуну меру. Његове слике, и поред ових мана, иду у боље ствари на овој Југословенској Изложби, и спадају међу најбоље у српском одељењу. Од његових ликова, штета је, истина, што три најбоља, која смо видели на његовој засебној изложби, нису овога пута била изложена (ликови гђице М. Б. П., Др. М. Веснића, и Др. Л. А.); али и они који су изложени показују г. Муратову вештину — сваким даном све већу — да погоди сличност, — добар, пластичан цртеж,

и пријатан, тонал колорит. Од осталих слика, поменућу још једном „Пролеће", у коме треба истаћи тачност ваздушне перспективе и леп ефект од оне дуге пруге жуте капшике; и поменућу нарочито „Дафниса и Хлоу", слику врло пријатну, и по добро склопљеном песничком пределу, и по тачности и врло пријатној уједначености тонова.

„Дахије" и „Жртве дахијске", од г. Вукановића, врло су замашни радови, у које је много знања и много труда уложено. Прва слика представља договор Дахија опеван у песми „Кад се шћаше по земљи Србији..." Дахије седе окупљене око тепсије, и светлост на земљи обасјава им лица одоздо својим топлим зрацима. Проблем који је имао да се реши, проблем је осветљења и карактерисања личности. Г. Вукановић је успео у оба правца; лица су пластично истакнута осветљеним испупчењима и деловима у сенци, а изрази и ставови појединих дахија карактеристично су замишљени: старац Фочо (коме на слици не достаје неколико „љета" до стотине) и млади Фочић, остају у памћењу и као типови и као пластичне фигуре. Друга слика, „Жртве дахијске", решава такође, али, како ми се чини, мање срећно, један проблем осветљења. Жртве дахијске, у дну тамнице, једва осветљене хладном светлошћу дана, леже у квргама, седе у алкама, или стоје у пањевима, док млад Турчин, на излазу лево, обасјан топлом светлошћу фењера, чува стражу. Слика изгледа поцепана овим разним светлостима од прозора у дну, од излаза с леве стране, и од фењера над главом Турчиновом. Осим тога, светлост у дну тамнице изгледа сувише јака. Најзад, историјске слике треба, по својој прилици, радити чисто као историјске слике, декоративно, не мешајући у причање догађаја решавање реалистичних проблема. У овом последњем случају пажња нам је одвраћена од причања, а с друге стране историјски предмет не допушта потпуно решење тих проблема. Али је и ова слика, као и прва, замашан рад, и сведочи о марљивом раду и студијама, и о здравом темпераменту уметниковом. Г. Вукановић ради крепко и широко. У

прилог томе може се навести и студија изложена под бројем 94, лик у бојадисаном цртежу, крепко и сигурно рађен. Штета је што г. Вукановић не ради више, или не стиже да више ради; поред поменутих добрих особина, г. Вукановић има још и ту, доста ретку, а врло важну, да има врло много критике; и самокритике и критичког осећања уопште.

О г. Паску Вучетићу, који је недавно имао своју засебну изложбу, говорио сам такође скоро. Ипак ћу поново похвалити студију изложену под бројем 78 (женски акт с леђа, са дугом опуштеном риђом косом), врло добру и цртежом, и колоритом, и складом боја; и две мале скице, од којих је нарочито мања (човек у белој капи у врту обасјаном сунцем) врло свежа, са много светлости, и тачно забележеним вредностима и полусенкама сунчанога дана. У „Колу вештица“, које раније нисам поменуо, занимљива су прегибања младих и витких тела, понесених у колу око жртвеника, са којега плав дим иде пут црвено обасјанога неба; а „Глава младога витеза“ је врло добра акварела, свеже и крепко сликана. Од нових ствари изложио је г. Вучетић лик Њ. В. Краља Петра (цела фигура) и нацрт за исти лик. Краљев лик је мање срећан но други ликови које је радио г. Вучетић. Ја држим да г. Вучетић овде своме обрасцу није дао онај психолошки тачан став који он добро погађа у другим ликовима; с друге стране, задржао је онај површни, *мало* пластични начин сликања којим он ради ликове. Нацрт истога лика више ми се свиди: светле боје лика и њихов склад изгледају на њему свежији. Занимљиво је код г. Вучетића да су му колорит и техника код сваке слике друкчији; као што су му и мотиви слика врло разноврсни; што може да значи да г. Вучетић још тражи свој правац, а може и да је сведоџба о гипкости његова дара. Г. Вучетић има уопште нечег грациозног и гипког у свом дару. Док сам гледао поменути нацрт Краљевог лика, неко за мојим леђима, говорећи о г. Вучетићу, рече: „Феш дечко!“ Останимо на тој речи.

Гђа Бета Вукановићка, досада мало позната нашој публици, тријумфовала је на овој изложби: од многобројних и разноврсних ствари које је изложила (седамнаест на броју), продате су све које су биле за продају. Од слика је изложила четири. Све четири су добре, и показују свеж и крепак, скоро бих рекао мушки, посматрачки и колористички дар. „У пољу" је једна од најсвежијих ствари на овој изложби; представља девојчицу с отвореним црвеним штитом, на ливади, под зрацима јакога сунца, који продиру кроз црвени штит, разливају се по лицу у црвеном одблеску, ударају златни по ивици беле сукње, остављајући остале делове у прозрачној сенци, и бацајући сенку по сунцем обасјаној трави. Пуна ваздуха и светлости и свежих боја, сликана крепким, широким потезима, тачна у посматрању, ова слика, и ако је више нацрт но слика, иде у најсимпатичније у нашем одељењу. Ова је слика прва нашла купца. Исто је тако рађен у „отвореном пољу" други нацрт „У башти", у коме су зеленило и тонови у сенци врло добри. Симпатична је, и врло симпатична студија под именом „Зима": лепо, мало девојче, са занимљивом „брњицом", умотано око главе жутом марамом која изгледа као стилизован посуврађен велики жут цвет — приноси к устима зелено чанче, од којега се одбијају зелени одблесци по његовом руменом лицу. Хладни зелени тонови, и њихова комбинација с тоновима ружичастим, занимљиво лице девојчета и његов покрет главе, и широк начин рада, чине ову студију необично свежом и пријатном. Занимљиво је код гђе Вукановићке да код ње нема никад ничег баналног или мазног, ни у предметима ни у начину рада; свуда видите самониклост утиска, самостално посматрање, здрав укус, и крепко показивање осећања. Но најзамашнији је последњи рад госпођин, лик забележен у Каталогу под бројем 2 (цела фигура). Ко хоће да види каква је разлика између ликова који су уметнички радови, и ликова који замењују фотографије, тај нека пореди овај лик с другима из његове околине. Склад боја и тонова онога

топло сликаног лица и жућкастог огртача с тамним, али непрестано колористичним тоновима одела и залеђа — врло је лепа ствар (лик опомиње на старе слике у музејима): а сличност, став, сигурна карактеристика, сигуран и крепак цртеж, широка техника, показују већ врло лепу сликарску вештину. Гђа Вукановићка је млада уметница која много обећава. — Од аквафорта поменућу: „Цигански логор“, тако прост, а тако ефективан са својим сигурним цртежом, својом перспективом, и својим добро посматраним типовима; а од занатско уметничких израђевина: кожну наслоњачу, украшену с много укуса и мере.

Г. Јосим Даниловац, који је нашој публици досад био непознат, представио се од првог пута као вештак у свом послу. Његове естампе су уметничке ствари. Најлепша је бојадисана естампа „У атељеу“, која посетиоцу одмах пада у очи својим пријатним и тачним ружичастим и сивим тоновима, и ваздушном дубином простора. Кад човек приђе ближе, он то још боље види; и уз то види грациозност младе жене која разгледа слике у радионици, и њен љупки и врло природни став. И остали радови г. Даниловца показују сигуран цртеж и добру перспективу.

Најзад, треба поменути да одељење „Српске уметничке омладине“, на школовању у нашој Сликарској Школи, у Сликарским академијама у Минхену и Паризу, сведочи да се нашем сликарству спрема подмладак; да се нашем добром сликарству спрема добар подмладак.

2. *Бугари.*

Изложба наших најближих суседа изложба је народа који је још доцније, и приметно доцније но ми, почео неговати уметност. Вајара имају Бугари само једног, с два незнатна рада. А сликарство је њихово, с малобројним изузецима, почетно, онакво какво је код народа који почиње позајмљивати, и позајмљује према својим уметнички још неразвијеним потребама. Оно је у њих на граници између заната и уметности, и дѣлом између дилетантизма и уметништва. Али како Бугари на

свима њима живо раде. и имају обичај да оно што раде, раде темељно. вероватно је да ће они брзо накнадити што су досад изгубили. А има дара који се јавља.

У њиховом одељењу, у коме је изложено око деведесет радова од двадесет и шест уметника, највећма се истичу бројем и вредношћу радова, гг. Вјешин, Мрквичка, Ангелов, и Михаилов.

Радови г. А. Вјешина чине се најсавршенији радови у бугарском одељењу. Г. Вјешин зна свој посао, врло добро посматра, компонује, и црта, и има колористичну палету. Од његова два рада боље ми се свиде „Разбојници". Висине балканске пукле пред очима, усталасане, покривене јутарњом паром и сенкама, а у даљини, иза брдâ, светле први зраци сунца које се још није родило; ивицом једног понора корачају опрезно три хајдука на коњима. Слика је врло свежа у свом тачном и уједначеном тоналитету, у који хајдучке хаљине међу живописније колористичне пеге. „Повратак с пазара" је снежан предео, без оне сувоће и тврдоће коју такви мотиви имају код невештијих радника, добро цртан, и с истим, или сличним колористичким особинама као и у првој слици. Оба су рада г. Вјешинова одлични сликарски радови.

Г. Иван Мрквичка је у главном портретист; највећи број његових радова су ликови, и они су му исто време и најбољи радови; и ако не увек и врло добри. Они иду у ону раније поменуту врсту ликова који замењују фотографије. Г. Мрквичка је извежбан сликар, и види се да он сличност својих образаца увек погађа: и то лако, поуздано, без тапкања. То је оно што поручилац обично и тражи. На тај начин су сликани ликови Н. В.Пр. варнеско-преславског владике Симеона, где С. у жутој, свиленој хаљини, генерала М. у црвеној униформи с одличјима, г. С. у фраку, и тако даље. Од њих је бољи лик г. Заимова. Став је на том лику природнији, мање фотографски укрућен, карактеристика лица је живља, залеђе живописније, у слици има ваздуха и светлости,

која у позадини треперн по столу и полици с књигама. Ово је најбољи рад г. Мрквичке. Од других изложених радова, слика „Из скоре прошлости“ имала је успеха. предмет је драматичан, јад жене којој показују одсечену главу њенога мужа, и бућење нејаке дечице, ннрају у живце, а контраст између светлости од лампе и мрачних кутова собе појачава како приличи мелодраматичан утисак ове слике. Као сликар пределâ г. Мрквичка није јак. „Берба ружа“ је леп мотив, али рађен тврдо, суво, неколористично, без ваздуха. „Шопска свадба“ је слика испецкана по композицији и бојама, које дрече, сурово рађена. и слабије цртана но што је то случај с осталим радовима овога сликара. Мирније сложена је његова слика „Сунце на заходу.“

Г. Ангелов је на овој изложби имао врло много успеха. Његове су се слике публици допале скоро толико колико „Мртва природа“ г. Хорејшна, у истом одељењу („Дивља патка обешена о даску“), и „Краљица ружа“ од Р. Ауера, у одељењу хрватском. Нама су се његове слике мање допале. Њих је радио човек који има извесну умешност. и осећања за извесно шаренило боја. за извесне светлуцаве и отворене боје пастозно мазане: али су оне неистините, без студије, и овлаш рађене, тако да праве уметности у њима мало има. Од бољих је „Спомен“, у којој су тонови боље сложени, и у којој има осећања; и нарочито „Бог дао, Бог узео!“ — која има добар мотив, и добро је компонована. Стари сељак дошао је на њиву после града; богата, златна пшеница лежи око њега потучена, упропашћена; без роптања, он диже десницу, и крсти се, и вели: „Бог дао, Бог узео!“ Његова старачка, побожна фигура на средини слике, усамљена на равној њиви, патетична је и добро изгледа. Али слика има исте мане које и ауторове остале слике: она сликарски није истинита. Г. Ангелов ради без довољно студије, не посматрајући довољно, и олако. Његово жито је потучено само око сељака; а даље од њега стоји једро. право. недодирнуто ни ветрићем, а камо ли градом. А његова

светлост прелива предмете врло ћудљиво; на пример, са гуња сељакова блиста као са огледала, а на голој се глави сељаковој изгубила. Није могућно задовољити и ширу публику и уметност.

Нама је симпатичнији млади г. Н. Михаилов. Он је један од највреднијих бугарских сликара: има дванаест изложених радова (од којих девет ликова). За младога сликара његова се изложба представља врло добро. Његова довољна вештина види се у сличности његових ликова и у слободном вођењу линија и потеза; а његов укус, у природном, и опет занимљивом положају који уме да да својим обрасцима. Г. Славејков седи врло природно у својој наслоњачи, добро карактерисан. У двоструком лику „Моја породица“, г. Михаилов нам је дао свој најбољи рад. Природан и слободан покрет гђе Михаилов са симпатичним дететом које јој је опкорачило колено; врло интересантна физиономија госпођина: нешто лако и сигурно и елегантно у целој слици; и најзад лепи жути тонови лаке хаљине, који би се лепо слагали са плавим залеђем, да је плава боја у г. Михаилова мало симпатичнија — чине ову слику једном од најзанимљивијих у бугарском одељењу. Добро је карактерисан и наш пријатељ г. Тодоров; док гђица Луканов, у ружичастој хаљини, окренута лицем нама преко наслона од столице, има такође један од положаја које г. Михаилов уме лепо да нађе. Остали су ликови слабији, и потпуно неколористични: види се да су рађени брзо и по поруџбини. Од слика поменућу „Меланхолију“, у којој се још једном сретамо с лицем гђе Михаилов, мало и нешто измењеним, и у којој став и израз меланхоличне девојке тако лепо одговара њеном душевном расположењу. Г. Михаилов ради покојипут брзо и овлаш и без довољно студије: али има дара, и од њега се Бугари имају још чему бољем надати.

Од осталих излагача, поменућу г. А. Митова, чије су слике мање слике но бојадисане илустрације, рађене по тренутним фотографијама. У њима има понешто по-

сматрања живота, и овде онде тачно је забележен понеки ваздушни тон; али све то без дубље студије и измешано с погрешкама. Наслови слика гласе: „Њ. Ц. В. Бугарски кнез и велики кнез Николај Николајевић са свитом на маневру на Шипки 1902 године“; „Гроф Игњатијев са госпођом и сином на Шипчанском врху 1902 године“; „Пазарни дан у Софији“; и тако даље. — Затим: г. Н. Н. Морозова, с једним нежним женским ликом; — г. Ст. Иванова, с једним „Ноктурном“, женским актом на месечини, добро уједначеним у тону, али недовољно посматраним; гђицу А. Ходину, с једним ликом (цела фигура), у коме су боје колористичне и добро сложене; — г. Марина Георгијева, чија „Унутрашњост Бојанске цркве“ може да привуче пажњу уједначеношћу тонова; — и г. А. Божинова, с његовим занимљивим карикатурама.

У бугарском одељењу изложен је још пројект г. К. Маричкова за гимназију у Дуч-Бунару; пројект г. К. Којчева за ћилим у бугарском стилу (с лепим, прегледним, и добро уједначеним шарама); и „пројекти“, „корице“, и „ex-libris“ г. Х. Тачева.

Као што се види, наши суседи Бугари развили су живу делатност, и моја горе поменута претпоставка, и жеља у исто време, може се ускоро обистинити.

(Свршиће се.)

Богдан Поповић.

Симфонијски Концерат.

Симфонијски Концерат у Народном Позоришту, у петак 19 новембра, отпочео је београдској публици познатом увертиром „Еквиноција“ од Ст. Биничкога. Извођење било је врло успело, финоће биле су истакнуте, а целина била је пуна шумнога живота.

Добро су биле изведене и две Легенде од Дворжака, само нам се чини да је темпо био одвећ брз, нарочито у другој Легенди.

Главна тачка концерта била је Недовршена Симфонија H-moll од Шуберта, која, уз велику Шубертову

Симфонију C-dur, спада међу најомиљеније оркестарске комаде. У омиљености код публике она је чак и надмашила Симфонију C-dur, а и многи критичари цене је више: јер оба става, у њој добивена, имају краћи, ужи облик, немају у толикој мери оне фантастичности која карактерише Симфонију C-dur, не изостају, међутим, иза ње романтичном лепотом и чаробном еуфонијом. Ова Симфонија састављена је 1822 године, и, по уметничкој савршености, стоји напад Симфоније C-dur. По садржини не може се Симфонија H-moll никако поредити са Симфонијом C-dur. Ту имамо пред собом туробног Шуберта који нам, у кратким и дирљивим цртама, износи слику душе која страда. Чисто техничка страна извођења могла је на неким местима бити боља, али је главна ствар да је извођење било живахно и заокругљено.

Солиста био је тога вечера Г. Д. Вечеј. Он је на гласовиру свирао I став Бетовеновог Концерта Es-dur, Листов Концерат Es-dur са пратњом оркестра, Шуманове Арабеске, и Менделсонових Седамнаест Варијација за соло на гласовиру.

Бетовенов Концерат Es-dur био је без дубљег музичког разумевања. Није се могло приметити самостално унутрашње учешће, с тога тонови валда и јесу били тупи, код пуних акорада каткада и тврди, а свирање није дирало душу слушалаца.

Шуманове Арабеске Г. Вечеј свирао је одвећ етидски. Најбоље што је пружио тога вечера, биле су без сумње Менделсонове Варијације: нарочито ваља истаћи његов Staccato, а овде се чини и то да нада све воли бравуру и фиксираност.

Без отезања ваља признати да је Г. Вечеј таленат на гласовиру, исто тако да располаже врло развијеном виртуозношћу; то је доказао у Листовом Концерту Es-dur. На жалост, он често свира с толико много неприродно осећаних „нианса“, које би можда ваљало да буду духовите, али у истини само показују рђав укус и недовољно разумевање композиторових намера, — тако да

његово свирање врло условно чини пријатан утисак. Листов Концерат био је поцепан на комаде, и многа места покварена су немотивираним променама темпа. Млади уметник има доста темперамента, поред свега могао се по где-где приметити музички унутрашњи живот, али је ипак, по свој прилици, његово уметничко образовање у естетичком погледу јако заостало. Он нема величине и дубине коју захтева несравњено лепа Листова Кантилена. Г. Вечеј још није потпуно савладао Листов Концерат Es-dur, концерат свију концерата, и поново га створио у својој души, или, ако и учествује у свирци цела његова душа, онда он нема дубине и даљине да исцрпно схвати једну композицију као што је ова. Ма колико да има талента, ипак не може да се ослободи извесне укочености, која чини утисак као да он хоће да тачно свира по упутствима учитеља. Ко уме да копира начин приказивања једног знаменитог уметника, и сам је бар добар музичар. Ипак имамо право да не будемо задовољни свирањем које нам се чини да је проста копија. Врло је велико питање, уз то, да ли се финоће и шатирања уопште могу копирати. Пре би се могло рећи да она избијају на видик тек тада кад свирач потпуно утоне у композицију, и, према својој индивидуалности, изнесе из ње све што у њој може да нађе.

X. X. X.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Српске школе пред Угарским Сабором.

Од неколико година на овамо осећа се у многим државама у Европи и у Америци један силан покрет коме је тежња да се све згрупише, да се све скупи у једно, око једнога центра, и да тај центар буде држава. Лепи су примери школски и протекционистички покрет у Енглеској, антиклерикални у француској, покрет на Куби

за присаједињење Сједињеним Државама, одвајање Панаме од Колумбије и ступање у Савез.

Уз тај централистичко-империјалистички покрет, јавља се као последица покрет за национализирање народности које су у зависности од других, јачих. Читаоци се сећају радње Немаца у Познању за његово германизирање, поступања Руса у Финској за њено русизирање.

Овај рад око национализирања бива двојаким путем. Један би се могао звати легални а други насилни. Оба су у суштини исти. Легалним путем се врши насилно национализирање у име нарочито зато редовним путем изгласаних закона. Насилним се путем врше слична насиља отворено, јавно. Тако легалним се путем германизирају Пољаци и русизирају Финци, — а насилним путем врши се национализирање у Турској у вилајетима битољском, косовском и солунском.

Сличан покрет јавио се у Угарској за мађаризацију немађарских народности. Овај покрет је формулисан у предлогу садањега угарског министра просвете А. Берзевицзија — да се измене неки чланови у досадањим законима о јавној основној настави о школским властима. Предлогом се хтело да се силно појача мађаризовање немађарских народности у Угарској, које је угарским законима од 1868 и 1876 знатно фаворизирано. Кроз шест одељака, колико има овај нови законски предлог, види се нарочита тежња да се униште досадања, каква таква, школска самоуправа, независност. Ако га Угарски Сабор, чије су седнице сада одложене за једно кратко време, изгласа и Краљ угарски санкционише, овим ће се законом учинити последња етапа на уништавању српске школске аутономије.

Ево у чему се састоје главне одредбе његове:

1) Што се тиче *обавезне основне наставе*: а) досада је самоуправни школски референат имао права предлагати да ли ће једно дете морати понављати један разред ако у једној години није успело положити испит за старији разред, а по новоме пројекту закона окружни над

варошки управни одбор може по доставн државнога школског надзорника чинити; б) до сада је самоуправна школска власт утврђивала начин похађања и долажења деце у школе, а по предлогу новога закона имао би то искључиво право Министар Просвете. Уз ово, нови закон забрањује држање домаћега или приватнога учитеља. Све, дакле, узима у руке државна власт, њој се дају права и дужности да ради онако како мађарски државни програм и разлози захтевају.

2) Што се тиче *школскога програм*: у основним школама: а) до сада је народни Школски Савет одређивао кад ће се почети рад у школама, а у будуће би то одређивали варошки или окружни управни одбори; б) до сада је Школски Савет одређивао предмете који се имају предавати у основној школи, а од сад би се то законом прописало; в) до сада је у српским народним основним школама наставни језик био српски, а по новоме закону мађарски језик имао би се употребити као наставни и у српским школама ако има у њима само 20% деце мађарске народности; г) у будуће *морао би бити у свима основним школама у Угарској наставни језик искључиво мађарски;* д) *наставни план за мађарски језик утврђивао би Министар Просвете и овај план био обвезан за све основне школе у Угарској,* а до сада су то чиниле самоуправне школске власти; е) Угарски Министар би, по новоме закону, имао право да прегледа, одобрава (или да не одобрава) уџбенике за основне школе као и све оно што служи као спомоћно средство учитељима у основним школама; министар може чак и да забрани употребу таквих уџбеника и спомоћних средстава. — Овај је одељак у пројекту новога закона најзначајнији и најпогибнији. С помоћу параграфа из овога одељка није тешко преобратити сваку немађарску основну школу у мађарску. Њиме се дало Министру Просвете оруђе да намора свакога учитеља у основним школама немађарских народности да највећу пажњу обрати мађарскоме језику, и сваки ће учитељ мо-

рати да ради на томе да га не би постигле јаке дисциплинарне казне за слаб успех у мађарскоме језику код деце.

3) Што се тиче *плата* и *дисциплине* код учитеља: а) учитеље плаћа општина а држава може да допуњује плату учитеља која не сме бити мања од 800 круна; до сада се држава није мешала у ово, немађарске општине су бирале саме учитеље за своје школе; б) до сада је народни Школски Савет могао да стави под суд дисциплинарни учитеље, а по новоме пројекту то би имао да чини варошки или окружни управни одбор (и то у овом случају: ако му ђаци покажу слаб успех из мађарскога језика, ако употребљава забрањене уџбенике и учила; ако ради јавно или тајно, усмено или писмено, противу мађарскога језика, мађарскога јединства; ако наговара народ на исељавање; ако се у једној недржавној школи учитељ отпусти два пута, таква се недржавна, немађарска, школа затвара а на њено место отвара државна школа. По новоме закону имао би сваки учитељ у основној немађарској школи, да положи заклетву пре ступања у службу где се нарочито тражи да буде „непоколебљиво веран мађарској домовини." Овоме одељку не треба никаква коментара. Учитељ је у рукама државне власти; она може од њега начинити кад хоће својим агентом за њезине националнзаторске тежње.

4) Што се тиче *школовања учитеља:* а) по новоме законском пројекту ђаци који ступају у учитељску школу морају уверењем доказати да, поред осталога, говоре мађарски; б) правила о дисциплини међу ђацима и наставницима, по новоме закону, потврђује Министар Просвете; в) по новоме закону имали би се предавати у учитељским немађарским школама сем мађарскога језика, на мађарскоме језику угарска књижевност, угарска историја, географија и угарско уставно право и то по онолико часова у недељи по колико се ти исти предмети предају по државним учитељским школама; (г) Министар Просвете задржава себи право да прегледа, одобрава или не одобрава уџбенике за немађарске учитељске школе; д) испити

би имали бити двојаки, основни и стручни, стручним испитима присуствује и изасланик министра просвете који може утицати на разне начине при давању оцена о способности учитељских кандидата; е) сведочанство о положеном учитељском испиту издаје се на мађарскоме језику увек, а може се додати превод сведочанства на језику на коме се учи у учитељској школи у којој је кандидат полагао учитељски испит; ђ) учитељ ће моћи бити у будућности само онај који положи стручан државни испит пред државном испитном комисијом, и, кад га положи, добија о томе и сведочанство на мађарскоме језику. Све ово до сада није било тражено. Кад се овима новим погодбама дода да је у новоме законскоме предлогу унесено с намером да су учитељска сведочанства равна и од једнаке важности као и сведочанства о испиту зрелости у гимназијама, онда је јасно да је сврха предлагачу: натерати и обвезати кандидате учитељске немађарских народности да се што јаче заложе за мађарски национални програм.

5) Што се тиче *државнога надзора*: у предлогу новога закона уноси се одредба по којој Министар Просвете може, поред државних школских надзорника, постављати за школске надзорнике директоре и професоре средњих школа, учитеље, и друге стручне људе. Надзор ће се вршити по нарочитим упутствима.

*

Познати добротвор српски Сава Текелија оставио је један огроман легат „на вечну и непромењиву сахрану у народни илирско-српски фонд", за школовање Срба-Ђака. Овим фондом руковао је најпре митрополит карловачки са тзв. асистентима народних фондова, а затим је прешао на српски народни црквени саборски одбор. Сада, пак, Угарски краљ, на предлог председника угарскога министарства, Тисе, одузео је управу Текелијиним фондом, који износи око 2.300.000 круна, и предао га на руковање карловачкоме патријарху Бранковићу наименовавши њега као главнога а барона Милана Бајића и ве-

ликога јунака Милана Заку као помоћне старатеље, огласивши Текелијин фонд као приватну задужбину којој Краљ може по потреби променити намену. Ова одлука стоји у опреци са *Краљевским рескриптом* од 1868 године и *саборским устројством* од 1875 године по којима су приватним задужбинама управљали прво управа народно-црквених фондова, а затим Саборски Одбор — без мешања државне власти. Саборски Одбор на коме је прочитана одлука краљева о овоме протестовао је одмах противу мешања државне власти у управу народних задужбина донесавши одлуку да се не допусти предаја ове задужбине и учини представка Министру Председнику да не извршује своју наредбу о предаји Текелијине задужбине поменутоме старатељству. Владин комесар је одмах поништио ову одлуку.

Берзевицијев предлог као што поменусмо није још изнесен на решавање јер су ту и нови избори за угарски сабор. Са Текелијином задужбином је, међутим, свршено, она је предата на руковање тројици старатеља. Не треба се многоме надати од новога угарскога сабора јер је расположење у Угарској противу немаџарских народности врло јако; добро је што су поводом овога предлога држани српски зборови у свима важнијим градовима српским у Угарској, али то ће тешко скренути с пута оне који су предлог спремали, као што се не треба ничему надати ни од представака које су намерни чинити Срби угарскоме Сабору и Краљу. Више ваља рачунати на сложан рад Срба у овом питању и потражити у овоме споразум са свима немаџарским народностима у Угарској. Ако се и не осујети вотирање овога закона, може се лакше бранити од њега.

Иностранац.

БЕЛЕШКЕ.

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ.

Марко Цар. Моје симпатије. Књижевне слике и студије. Коло III. Српска Дубровачка Библиотека бр. 7. Дубровник, Српска Дубровачка Штампарија А. Пасарића, 1904. — У овој књизи која је наставак познатих ранијих студија Г. Цара о српским и страним писцима, налазе се студије о раду и значају Јована Сундечића, Љубомира Ненадовића, Љубомира Недића, Меда Пуцића и Николе Томазеа. Ми ћемо ускоро проговорити о њој.

Мала Библиотека. Као 81, 82 и 83 св. „Мале Библиотеке" изашла је збирка приповедака Г. Милана Прибићевића *У мраку и у магли.* У књизи су приче: „На путу у јутро", „Илија Јаковљевић и Илија Пишевић...", „Симо Грчић кбр. 33", „Забуна Јоакима Јовића", „Са дна Комарева", „Послије каве", „Одмарање", „Салон", „Соба са умрљаним и искрижаним натписом" и „Пробудио се је...". Једна, благо речено, мала, доста интимна и пријатна књига приповедака, написана можда с нешто више претенсија, али ипак искрена и с неколико описа с добро пробраним карактеристичним појединостима. Релативно, у овој књизи, најбоља је прича „Са дна Комарева", у којој има нешто опажања и која је лепо испричана. — Као 84 и 85 св., изашла је једна новела Лава Толстоја из његових ранијих година *Јутро једног спахије* у добром и течном преводу Г. Ник. Николајевића.

Srpskoj i hrvatskoj omladini prigodom kongresa 5—18 rujna 1904 u Beogradu, te krunisanja Petra I. spj. Božo Lovrić. Split, MCMIV. — Једна мала пригодна књижица симпатичнога младог хрватског песника, Г. Божа Ловрића, написана с пуно искрености, одушевљења и полета; она значи напредак према „Hrizantemama."

Наш сарадник, Г. Андра Стевановић, обратио нам је пажњу на ово место у „Скици за нову цркву у Тополи“, од Д. Т. Лека (стр. 43):

„Међутим нека је мени дозвољено да упитам: су чим је Г. Стефановић уценио уредника „Књ. Гласника“, те је овај могао пристати уз Г. Стефановића, да вређа читаоце? — , су чим је Г. Стеф. уредника хипнотисао, те је овај изгубио здраво суђење? На ова питања у неколико, — али довољно, — одговорио ми је сам уредник „Књ. Гласника“; Г. Стефановић, рече ми Г. уредник, обвезао нас је раније својим писањем у нашем листу, и да нису имали куд, већ су морали штампати и ову његову „одбрану“.“

Изјављујемо — и ако се ствар сама по себи разуме — да уредник „Српског Књижевног Гласника“ није, ни по садржини, ни по облику, дао Г. Леку одговор који му Г. Леко у горњим редовима приписује. Тај је одговор Г. Леко сам измислио.

Нове књиге: Мала Библиотека, св. 81, 82 и 83. Милан Прибићевић, *У мраку и у магли*, стр. 254 у 8º, св. 84 и 85. Лав Толстој, *Јутро једног спахије* с руског превео Ник. Николајевић, стр. 125 у 8º. — Рис. Т. Пророковић. *Мало одговора попу Тому Брадићу* „познатом критичару“ у Фојницу (Херцеговина) пише и шаље — Невесињац. Београд, Штампарија Андре Јовановића, 1904. Стр. 13 у 8º. — Franko Potočnjak. Iz zemlje bezpravlja i demoralizacije. Jedna borba. Dr. Potočnjak — grof Khuen Hedervary 1887—1904. Rijeka, Štamparija Riječke Dioničke Tiskare. Sopstvena naklada 1904. Cijena 5 kruna. — M. Begović. Život za cara. Izdanje „Hrvatske Knjižarnice.“ Zadar. Spljetska Društvena Stamparija 1904. Стр. 28 у 8º. — *Рад*, српски народни велики календар за годину 1905. Издање „Рада“, деоничарског друштва за издавање српских књига и новина у Руми. Рума, штампарија Ђорђа Петровића, 1904. Стр. 116 у 8º. — *Мостар*, српски цењени календар за просту годину 1905. Година VII. Уредник Ристо Кисић. Мостар, издање издавачке књижарнице Пахера и Кисића, 1904. Стр. 144 у 8º. — *Календар „Мале Библиотеке“*, за просту годину 1905, година III, уредник Ристо Кисић. Мостар, издање издавачке књижарнице Пахера и Кисића. 1904. Стр. 144 у 8º. — Никола Т. Јанковић, *Живи мртваци*. Приповетка. Београд, 1904 (штам-

парија „Доситије Обрадовић“). 8°. Стр. 83 Цена 1 динар. Издање Драг. С. Матковића.

Срђ. — Како смо извештени, у српским круговима у Дубровнику мисли се престати са „Срђем“. Једни мисле да ће он морати престати; други, да ће престати за један два месеца по новој години; трећи, да, најзад, неће морати престати и ако је у последње време било скоро сигурно да даље неће моћи опстати. На овакве гласове ми можемо само ово рећи. „Срђ“ не сме да престане. „Срђ“ је био прве године слаб, друге године бољи, треће године још бољи: што, дакле, да престане? „Срђ“ је толико исто потребан колико и „Дубровник“, књижевно васпитање исто колико и национално; ни у Дубровнику ни на другим местима не сме се мислити да је књижевност луксуз. Ако је Фабрис на несрећу умро, треба му бар оставити оба његова духовна сина у животу, као што су Епаминонди остале две кћери.

СТРАНА КЊИЖЕВНОСТ.

Българска Сбирка у свом последњем броју донела је у преводу Г. Ст. Кутинчева „Помен“ од Г. Сима Матавуља.

Leggendo l' Ecclesiaste. — Г. Људевит Вуличевић, познати стари писац „Моје матере“ и „Посланицâ дубровачкој омладини“, чији су списи познати свима ближим пријатељима књижевности са свога благога философско-јеванђелског тона и јасне, лепе и скоро библиски чисте прозе, написао је ових дана нову књигу, на жалост не на српском него на талијанском. То је „Leggendo l' Ecclesiaste“ („Читајући књигу Проповедника“), која је изишла у књижари Roux & Viarengo у Риму.

„Назарени у Србији и у Угарској“. У јунској и јулској свесци руског часописа „Образованије“ написао је В. Олшовски чланак: „Назарени у Србији и у Угарској“. Писац описује учење и живот те верске секте, прецењујући њихов значај и број, бар у Србији.

Нова трилогија Сјенкјевича. — Прослављени писац пољски спрема нову трилогију која ће имати наслов: „На

пољу Славе", и чији ће јунак бити краљ Јан Собјески. У првој књизи, Краљ иде у Краково, праћен одушевљеним узвицима свога народа. У Кракову врши смотру над својим верним племством и војском. Писац мисли да ту изнесе сав сјај и војничке врлине негдашње војске пољске. Друга књига прича витешке бојеве Собјеске противу Турака. Последња књига трилогије показује како се краљ враћа у отаџбину, у слави, и са благословом целе Европе коју је ослободио.

Књиге у Француској 1903. — На 9.674 књиге које су 1903 изишле у Француској, било је 1291 историјских дела и биографија, 1226 медецинских дела, 1218 педагошких. Од 1757 књижевних производа било је 591 роман. Од 788 дела са верском тенденцијом, било је 745 католичких, 33 протестанских и 10 јеврејских.

Побуна Азија. — Виктор Берар, одличан познавалац ствари у нашим крајевима и велики пријатељ словенских народа на Балкану, штампао је у Паризу своје најновије дело La Révolte de l'Asie. Азија је земља чудеса и религијâ, — Европа је отаџбина хуманизма, неверовања, разума, први њен представник је класична Јелада. Оно што одликује азијске цивилизације — халдејску, индуску и кинеску — то је што је природа оборила и згњечила човека, главна одлика је њихова резигнација да живот, док је одлика европске цивилизације борба за живот. И Европа, јача, просвећенија, бацила се на укочену Азију, везала је, покорила је. Индија је постала енглеска, Индо-Хина француска, Русија је узела цео север Азије, Халдеја је близак плен Руса и Немаца. „Побуну Азије" противу Европе почиње Јапан; сви азијати окренули су очи на њ као на Богом послатог спаситеља.

Гробље књигâ. — Јулска свеска париске Nouvelle Revue донела чланак Е. Морела: „Гробље књига". „Гробље књига", то је гигантска Народна Библиотека у Паризу. У њој има 300.000 само историјских дела. 1897 било је 116.824 романа. Писцу пада у очи да се данас издаје мање романа, а приповедака врло мало. Почев од 1892. продаја новела је готово сасвим престала. Узрок томе лако може бити што неговање критике више нема. Велики листови париски пуштају похвалне чланке, књижевне рекламе, када им се добро плати. Са сто хиљада

динара могу се имати похвалне оцене у свима знатнијим листовима и постати славан писац.

Шта се чита у Енглеској. — Један енглески писац чинио је анкету код књижара и издавача, да сазна која се врста дела данас највише чита. По одговорима које је добио, ствар стоји овако: романи се траже као и то сада, али се тражња озбиљних, научних књига јако повећала. Најрадије се читају дела о природним наукама. Збирке стихова готово се никако не продају, изузев ако не носе име тројице или четворице познатих песника. Као ознаке извесне промене у духовима може да послужи чињеница да је један књижар у стању да прода за неколико недеља неколико стотина примерака *Гледстонова Живота* од Џона Морлиа.

Историја књижевне критике. — У октобру изишла је у Единбургу трећа и последња свеска историја књижевне критике од професора Џорџа Сентбери. Писац радије говори о критичарима, но о самој критици, и то више о француским критичарима но о немачким. Гетеа проучава нарочито као критичара Шекспира. Од Немаца хвали још Хајнеа, Шопенхауера, Грилпарцера и Новалиса, којега назива Шелијем критике. Највише места дато је књижевној критици у Француској у XIX веку, методама Сент-Бева, Тена, Шерера, Жила Леметра, Фагеа, и осталих књижевних критичара. Од ове школске године Сентбери је отпочео на единбуршком универзитету курс историје књижевне критике.

„Срце“, од Едмонда де Амичиса. — Талијанска издавачка кућа браће Тревес, приликом публикације 301 хиљаде књиге Едмонда де Амичиса. Il Cuore, које је изишло 1886, поднела је писцу плакету, на којој су наслови превода исте књиге на 22 језика, на арапски и јерменски, међу осталим. Француски превод доживео је 66 издања, немачки 33. Још од пре неколико година, и ми имамо ово дело на српском, у преводу Г. С. Калика.

Биографски речник А. Губернатиса. — Талијански писац А. Губернатис, професор римског универзитета, познат и нашој публици, припрећује ново издање свога биографскога речника. У намери је, да сада обрати већу пажњу писцима који играју ма какву улогу у развитку мисли и књижевности латинских народа. Како уредник није

у стању да се писмом обрати свима писцима и потражи од њих биографске податке, то их и моли да му непосредно у Рим. Да поменемо, да су у првом издању његовог биографског речника српски писци и јавни радници прилично заступљени.

„Усамљен пут“, од Шницлера. — Критика тврди да је најбоље дело младог бечког драматичара Шницлера његов комад „Усамљен пут“, који је једна немачка трупа играла у Петрограду. То је живо и снажно цртање једнога разривеног друштва које је на умору. Радња се дешава између једнога сликара, једнога драмскога писца, једнога лекара и једнога професора. Све су то славни људи, рафинисани и са вишом духовном културом, али су изгубили интересовање према свему, не налазе више циља своме опстанку, живот им је равнодушан, и ови људи који су у стању да изврше велике ствари, пролазе кроз живот потпуно неплодни.

„Моји савременици“, од Коломана Миксата. — Коломан Миксат се данас рачуна као најбољи живи писац маџарске књижевности, и његове занимљиве приче познате су и српској публици. Он је сада издао своју збирку портрета „Моји савременици“, где живо и хумористично описује политички живот у Маџарској последњих година, у коме је, као новинар, активно учествовао. Нарочито су добро писани портрети Коломана Тисе и Дезидера Силађија.

Штампање једне књиге. — И у Европи и у Америци говори се као о неком чуду када се једна књига штампа у две до три стотине хиљада примерака. Али „Књига методистичких химни“, са ценом од два шилинга — два и по динара — штампана је сада у милион и по примерака. Седам штампарија радило је на њој, са четрдесет машина, пуна четири месеца. Утрошено је пет стотина тона хартије. Више од 500.000 примерака било је унапред наручено.

Власник и уредник, Богдан Поповић.
Капетан-Мишина ул. бр. 17.

С Р П С К И

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XIII, број 8. — 16 децембар 1904.

З Д У Х А Ћ.

(Крај.)

Испред шта ће Смахил-ага Ченгијћ ударити на Дробњак, који се бјеше одметнуо, да утефтиши рају и покупи харач, пошље момке те нађу Мата Глушца и доведу му га у Липник на кулу.

— Здраво у господе! — поклони се Мато и приступи Смахил-аги, који, пушећи јањицу из такумли чибука, сјеђаше на сарајевској серџади прекрштених нога и присркиваше црну каву из мерџанли филџана.

— Добра ти срећа, Мато! и добро ми дош'о! Жив био!... Отур! Донес'те му ракију,... кахву! Духаниш ли? — дочека га Смахил-ага, ограшен.

— Јок, валај, честити аго! Но ето изгерељах, теке да виђу што ме зовеш, — заће Мато, сједајући уз царскога капиџибашу.

Пошто се куршну, рећи ће Смахил-ага: — Знаш, болан не био, што сам те звао?

— Окле знам, свијетли господару!? — одврати му Мато лукаво: — Твоја влас' и господство, а твоја памет — па ти се може. Ја, раја те раја, џабе измећар!

— Ене гле, кучкића! Ти не мо'ш, бива, да не пецнеш... Но да ти, џанум, кажем која је. Науман сам скупит' војску и јехнут' на та' ђафирски Дробњак, е се нохасно на не признава никог жива на дуњалуку; не

оставља на миру ни царева сина — да је кабил, ни муфтију, ни владику — ако му, дењиз, дође шака. Е, валај, ћемо с' огледат' седекана, па ја јали Дробњаци. Идемо да видимо коме ће пућ' више репа, тек неко од нас неће дуго још бит' на штету качамаку — бѐли!... Но, мој добри Мато! (ту га поташиа руком по рамену) пошто с' умијешан у те видовите људе, дедер ти мени прорени: шта ће бит' и како ћу свршит' с Дробњаком? Ама право, јер ако и једне збундаш, валај-и-билај, с овом ћеш се целиват' (при том му показа на сабљу преко крила).

Мато виђе да ту нема шале. Зна Смаил-агу, а зна и Дробњаке и Ускоке, љуте крајишнике,

Што су кадри стићи и утећи,
И на страшном мјесту почекати,
И рањена уншјети друга,
И за своју погинут' слободу —
Па ни јекнут' нити уздахнути,
Ни њиједном да закука мајка,
Нити сеја нити вјерна љуба! —

Двије му се најдубље боре на челу скупише и сабраше у гуку међу повијама: смрши обрве; притаји дисање, а магленасти поглед из тавних и упалих му очију укочи у кретате рачве на свом тисовом штапу, кога у руци држаше. Израз му лица представљаше човјека који дријема а који се потајно бори с очајањем. Кретата му тојага у руци као да бјеше посредник између воље и нечега на што циља. Да му је ко подмио нож под грло, за читаво пола сата би га могао заклати а да ни прстом не контрие у име одбране.

Одједном се trже, издрљи очи, а дивљи поглед, као у махнитаћа, управи на Смаил-агу, и запиљдри у њ. Гледаше га од прилике онако како би ка' би изненадно застао пад мало прије обореном лешином каква ужасна силника од кога народи стрепе, грцају и јецају.

— Шта је, џанум, Мато? Говори! — заће неестрпљиво забезекнути Смаил-ага.

Мато се промешкољи, почеша иза врата, обори очи

преда се и потупи поглед, узврндољи се као човјек у незгоди, па као да се на једном с каквом добро смишљеном досјетком ограни, проговори: „Валај, честити аго, како ми се види: својом ћеш главом овога пута доћ' на Цетиње и Брњаш ће ти под Орловијем Кршем захрзат'!“

— Шта, кучкићу? Зар тако?... Иншалах! Баш ми је то по ћеифу. То, бива, значи: е ћу умирит' ону пасју скотадију. Валај, друкчије не море ни бит'. А што ћу доћ' главом на Цетиње и што ће ми тамо Брњаш захрзат' — то ће ме, бели, позват' владика на зајафет. Пеııее! — па се, весео, маши руком у џеп, извади пет маџарија и добаци их Мату у крило.

— На̏ ти то, кучкин сине! те купи опанке: па кад чујеш да сам тефтиш учинио Дробњак и пренио на Цетиње, бржај к мени: е ћу те показат' владици, а бели ти од обојице тадекана добар нећеш не гине. Јес' чуо? — заће капиџибаша разрахатлехисан.

— Шућур, лијепи аго! и Бог ти навио онако како ти ја отворих! — тобош благосиљаше Глушац, па притрча те пољуби агу у скут и у руку и оде својим путем здраво и весело.

Не прође ни мјесец дана, а стиже хабер: да је Смаил-ага погинуо на Мљетичку у Дробњанима; да га је посјекао чувени ускочки харамбаша, Мирко Алексић, и главу му однио и хата Брњаша одвео на Цетиње, те предао владици Раду — као ратни трофеј своје војничке среће.

— Ха, међер то Мато пророкова, крс' му његов влашки! — заграјаше Ченгијћи, па, онако очајни због погибије, скоче разјарено на све стране у потјеру за здухаћем: спреме уходе по свој Херцеговини, и растелале: ко им добави Мата Глушца, ја̏ жива ја̏ мртва, да ће добити стотину цекина дара и најљепше одијело и оружје уздарја.

Мато се баш тада десно на Грахову, па како чује да га Ченгијћи траже и да му пријете, знајући шта га чека у Херцеговини и Гацку, немаде куд-камо но спучи

те преко Цуца и Ћеклића утече главом без обзира и препрца на Цетиње.

Чим паде на Цетиње, с пете стопе оде те пристуни Светом Петру у манастиру, па се попне у Ками-Кулу, да посјети Смаил-агу мртва. У једном квадратном ћилеру бијаху смјештена два шиљтета; на једном постављен вјештачки труп с одијелом Махмут-паше Бушатлије, а на другом Смаил-агин. Одрте главе, и Махмут-пашина и Смаил-агина, напуњене воском, под фесовима и чалмама, биле су насађене на машинске трупове. У рукама обојице Црногорци метнули по дугачак чибук, чије спмеије бијаху вазда бошчом напуњене. Трупови бијаху у везу с једном даском, која до врата допираше, и чим би ко ушао и ступио ногом на штицу, то тако бјеше удешено: да и Махмут-паша и Смаил-ага понизно скоче на ноге и учине ћату посјетиоцу. Па тако и Мату здухаћу, кад уљезе.

— Отур, господо изабрана! Сабан-хаиралах, силни од силније'! — пашали се Глушац, на да буде мртав од смијеха. — Хеј, Сма'иле — мој жалосни аго! — додаде, рече ли ти стрико Мато: да ћеш својом главом доћ' на Цетиње, — а? Не лажу ова уста, не! Ехе-хе! Ха-ха-ха!" — грохотом се засмија здухаћ.

Чим дозна Владика Раде да је Мато дошао на Цетиње, спреми по њ перјаника те му га доведе у Биљарду. прими га да не може љепше, обдари га и дозволи му: да слободно гата, врача и проричe, те тако зарађује свој насушни хљеб, кроз сву Црну Гору и седмеро Брдâ.

*

Неки Црничанин, који се̂ често пута намахнуо до владике на Цетиње, и ту виђао Мата Глушца, пође у Цариград на рад. Тамо се задржи двије-три године дана; амалио је, минавао и био каваз при неком страном посланству. Једног дана се нађе у некој кафани с некаквим Турчином, који бијаше ћорав у једно око. Ступе у разговор, и, између осталога, ћоро га запита:

— Бога ти, пошто си из Црне Горе, познајеш ли неког Мата Глушца, херцеговачког ускока?

— Ка' не, чоче? Пожнавам, бож'а ти вјера, ка' што садако тебе гле'ам! — одговори Црничан.

— Знаш онај дуб више оног убла крај пута како се обрће к Бјелошима идући с Цетиња? Е, дина ми, под њим истим ми је Мато Глушац избио ово ћораво око буковим листом. — рећи ће Турчин!

— Како то, чоче? — зачуди се Црногорац.

— Ето како! — објасни му Стамболија: — Мато је, бива, буљугбаша од планинских здуха отуд, а ја од приморских одовуд. Ономлани се побисмо и поћерасмо — ми одовуд а планинштаци одонуд. Погон, погон, погон, погон; ха бој а бој, ха бој а бој — и, билај, ми прећерај вашевце до под сами Ловћен. А, да не би Мата здухаћа, све их шћаваесмо поломити, и род и плод вам затрпјети, и нафаку преотети, и мал вам посатирати, и зло вријеме наврнути да вас побије усов и студêн испромрза. Но нас он ту дочека, и све учини у комаде. Ђаво га нататура на ме таман под оним дубом, те ме удари буковим листом по образу и очима, и тај час ми ово око искапа. И, ешхеду билахи, онаки човјек, као што је Мато Глушац, и за најбољу царевину вреди за хиљаду других; и волио бих, џанум, да је Турчин, но три најљепша султанова града. Јер таки здухобаша, као што је он, тек се један у сто година рађа. Ама ви сте, Власи, шарени људи, и, чини ми се, нити знате шта у њему имате нити му припознајете што!....

*

Иво Јоков Мартиновић из Бајица, старац од својих шездесет година ма још крепак као дријен, некђе под јесен сјекао брст стоци на Ловћену. Ујутру отишао здрав а у вече га донијели болесна на носилима кући. Дан—ноћ, за читави мјесец дана, тих живих мука на том човјеку — да Бог сачува и црног Циганина! Богу душу, Бог је неће!

Имао, старац, два сина приспјенка, и ћепа — као

ћена, узјазбила се за оцем, и на јаде им, сиромасима, и омрцало и освитало, посрћући од врачаре врачари, од попа попу, од ћивота ћивоту, од хоџе хоџи, и трошећи на љекове и љекаре. Све забадава, и још све горе. Јадни чича нити може живјети нити умријети.

Баш нећe тих дана наљезе Мато Глушац кроз Бајице. Чим чују за њ, Ивови синови истрче преда њ, претеку га, скину капу и вијећају му Бога и Светог Јована да сврати и да им види оца. Мато се бољећиво склони на молбу Ивових синова, сврне им у кућу, прегледа и прешиша старца, па се загледа у рачве на својој чаролијској тојаги; попостаја мало замишљен, па махну главом.

— Шта је, стрико Мато, ако Бога знаш? Казуј! — заћи ће узбуђено старији Ивов син, Горчин.

— Богме, Горчине, зло! — рече Мато. На Иву је пробод. Убила га је приморска здуха у оној долини под јасеном, кад је сијек'о брс', на раскршћу како се обрће Ивановијем Коритима на ловћенској капи, и то кором с церовије' жила.

— А има л' ичесова лијека јä ли начина да га скапулаш, или ичеса — знаш ли, чоче? Јä смрт јä живот! — запита га клонули духом Горчин.

— Има један — одговори Мато — само ако ти имаш срца. Ма треба стиснут' петљу. А то је: да се, хä мркне, наредиш и припашеш оружје, па с' испењеш на Ловћен, и дођеш на оно исто мјесто ђе је Иво сијек'о брс'. Ту ћеш се сакрит' при каквом дрвету и чекат' до поноћи. А таде ће наљећ' два вола, колико два најбоља бивола, један црн а други бијел — оба без биљега. Они ће црни доћ' од запада, и стајаће га бука, и бјешњеће, и задират' роговима у ривину, и кад бидне код јасена криуће га рогом и поткопат' му се у коријен да га искрља. Они ће бијели ић' полако, једва стопу по стопу — к'о рањен. А ти се добро узми на памет! Ха се примакне црни бик и задре роговима у јасен, ти разма'ни ножем и гледај да г' удариш иза обје плећке. Он ће

рикнут' да ти капа у вис полети, и проговориће к'о чељаде: „Удри ме још једном!" Ама се немој преварит' да га још који пут млатнеш — да јадан нијеси! Богме, добро избечи шта радиш, па бјеж' и не осврћи се ако ти је живот драг! Ако смијеш то урадит', наћ'ћеш оца здрава читава: а друкчије му сви свјетски доктори неће помоћ' више но ћеса ножу. Ја знам е је то к'о најмучније, ама, богме, зажмури! Један је отац. 'Оћеш ли? —

— 'Оћу, стричане, за Бога! Ка' не? — повика витешки ђетић, ограшен што наће макар и тако опасно средство за спас свог родитеља, па се одмах стаде опремати за мегдан.

— Е, добро! Кад 'оћеш, а ви ми прострите ту уз ватру, да мало одморим кости! — нареди Мато.

Домаћи му тај час настријеше виша, и пребацише један вехди стручељак, те се Мато спусти, претходно заповједивши: да га никако не буде, догод се сам не пробуди. И затља у колико би се окренуо.

Чим се смрче, Горчин заћеде за пас двије мале пушке и нож бјелосапан, узе у руке шишану, замота се у струку па опучи уз ловћенске стране. Карамлук од мрака и облака да не видиш ђе ћеш ногом стати. Вјетар шиба, носи дрвље и камење, и наноси дебеле млазове и велике пљускове хладне кише. Низ стрме путање деру глибави поточањци и камење граде клизавим да нос разбијеш. Кроз гудуре и кршевите долије, што ти се као какве утворе и хавети истичу на сваком кроку, чујеш само штектање лисица, облијетање дрекала, завијање вукова, хоргање међеда, оздо с ловћенског подножја из сéлâ лавеж паса, а изнад главе из облака цијук бурних птица — здуха. Штогод сê пео више уз Ловћен, све се више јежио од страха, хладноће и задихивао од умора. Под самим каменим врхом натмуреног Ловћена Горчин нагази на снијег, и око саме поноћи стиже на циљну раскрсницу с јасеном и западе у бусију.

Но док је он тамо чекао и тачно и лйсто по Матову упутству окушао срећу, дотле је Мато дрйњцао уз

ватру као заклан: чак ни дисања није одавао. Око поноћи га стаде јека као рањена јунца, и размаха се грчевито рукама око себе као да се с ким хрва. Хä тако, хä тако, до неко доба ноћи. Кокот залепета крилима па се протеже, изви шију и закукуријека колико га грло доноси, — а Мато скочи као помаман.

— Ха! — повика — Аферим, Горчине! — и погледа на старог Ива, који се у исти час исправи с боничке постеље, сједе уз огањ и затражи кап вренике. Домаћи се слебуташе око Ива и Мата, стадоше их љубити и грлити као да су с оног свијета дошли.

Кад би у јутру, ето ти Горчина — сав мокар, умрљан и уморан, као није то шалин посао цијелу се ноћ борити с природом и духовима. Чим пређе преко прага и виђе она ђе сједи, занјева гласачке па притрча Мату те га пољуби у прси, благодарећи гологлав: „Фала ти, стрико Мато! и Бог ти јаки намирио! Никад ти нећу заборавит'. А што је право и што добри људи реку нећу зажалит', да ђа'ољом!

— Фала Богу! — рече Мато — и теби, соколе, који смједе, к'о мало који јунак, и умједе, к'о најпаметнији ђетић, да поступиш к'о што ти казах. — Они црни во био је они исти дух што је Ива рано, а они бијели — ја, посећи болес' и рäну твог оца на себи. Да ти нијеси црног бика час прије пресјек'о ножем, он би се поб'о са мном и — надбо ме. Таде би Иво умро посигурно, па ни мени не би било ласно. А овако, ти ми помòга, те без по муке разбуцах душманина и мог и твога. И ту ми је доста наплате; више ти ништа не гледам. И збогом!

*

Иза владике Рада дође на црногорски престо Данило Зеко Петровић, као први „књаз" Црне Горе и Брда. То је била муња од човјека, храбар, прегалац, родољуб, али и необуздан каткада. Он поче у земљи уводити по неке „регуле", па, између осталог, забрани кроз народ свако врачање и празновјерицу. Све оне, који би се усудили прекршити његову наредбу, постизала би најгроз-

нија казна; милости није могло бити ни за кога, а да се казна изврши приступало се свима средствима.

Жртва таке самовласне строгости био је и Мато Глушац. Он се није могао откапити свог урођеног занимања: и по доставп шпијуна, који се од то доба први пут међу горским синовима појављују, књаз Данило нареди те се Мато ухапси, па га због „завођења простоте“ и „обмане народа“ пресуди на шибике преко „Баба-Јеле“.

„Баба-Јела“ је неки топ, који Црногорци у неком рату задобише од Турака, пшћераше на Цетиње и употребише за шпикавање криваца још од доба генерал-губернатора Ивановића. Несретног Мата здухаћа пресавију преко топа, вежу му испод њега руке и ноге конопцима, дозову Циганина, додаду му бáлу љескова прућа и нареде да Мату опијени двадесет и пет тојага по дебелом месу. То је било у авлији пред Биљардом.

Ударци су падали као по волу у купусу, пруће се ломило и цијепало о мршаво тијело, а Мато је јуначки издржао шибике: ни да јекне. А кад га одријешише и исправише, сљока се поред „Баба-Јеле“ на тле као празна врећа; низ згрежбане му се образе отаврзоше два бурицка грозних суза, свака као љешник; зајекта се као мало дијете, па се опрући уза своју чаробну палицу, и преснијети се. На миг књажев притрче перјаници те га умију хладном водом и поврате себи.

Пошто се освијести, Мато се начетвори и једва једвице се диже уза „Баба-Јелу“, прислони се на њу, подиими и уприје очи у кретачу на свом штапу; загледа се у њу дуго, дуго, па тек од једном превали свој и мученички и дивљи поглед на књаза Данила, подиже руку пут њега, и одјечним гласом повика:

— Слушај књаже-господару! Ти мене данас и преби к'о псето, и уби к'о змију, и узе ми образ к'о лупежу — на правди Вишњега Бога: он нека ме свети! Али чуј: у књизи вјечне Правде и теби је зло записано. Ти ћеш погинут' од руке свога нај'рабријег војника одсад за три године. Више ти живота нема! А на оном свијету,

ће је свак једнак, погледаћемо се ја и ти око у око пред лицем неумитног Вјечног Судије, на ком бритва ком ли бруе! Но се неће само на теби кола пребит'! И шумадински књаз, твој друг, обриниће исто к'о и ти, и за вашијем главама остаће пуста и Србија и Црна Гора...

Све се живо, што ту бијаше, заблени као да се гробови отворише и мртви поустајаше. Књаз Данило стао на се скамењено од чуда и недоумице. А Мато се поштапа и одгерела кроз авлију, придржавајући се уза зид рукама, докле дође до на врата од Биљарде: ту се стропошта као кап са стрехе, јекну, изврну очима и издахну, на прагу од књажева двора. Перјаници притрчаше, подигоше га на руке, али донкан. Његово измучено и хладно тијело пресамићаваше се на њиховим јаким ручинама као уловљена штука на ѳетвима.

Сутра-дан малена гучна звона на Влашкој Цркви жалосним звуцима огласише смрт и укоп чувенога здухаћа, Мата Глушца, Гачанина, херцеговачког ускока, жртве модерне автократије, човјека, за кога би туђа вјера три најљепша царева града дала само да је њен човјек, а кога „Шарени Власи" нити познаше нити признаше!...

Сахранише Мата у црну земљу; сахранише с њим и све тајне и муке његове, али што он прорече, оно се и стече!...

* * *

Поноћ се приближује. На пољу непогода једнако: вјетар извија своје страшне мелодије, облаци се муте, топола јауче, прозори дрхте. Зима стеже све јаче и јаче, а здухе цијучу и звижде све страшније. Коса се јежи на глави, уз образе подилазе жмарци — као да мрави миле, од језивости таких прича. Ватра у пећи издаје. Ђеца поспала. Жене зијевају, људи се протежу, дријем осваја. Вријеме је ићи те спавати.

— Добра ноћ! — Била ви на помоћ!!... —

Невесињски.

ТИЦИЈАНОВ СИН.

(Крај.)

VII.

Љубав Нина и Беатриче изгледаше испрва као извор што избија из земље: сада је личила на поток који се пробија мало по мало и дуби корито у песку. Да је Нино био племић, он би се сигурно оженио Беатричом: јер, у колико су се боље познавали, у толико су се више волели; али, ма колико да је породица Вечелио била добра породица из Кадора у Фриулу, такав брак био је немогућан. Не само што би се блиски Беатричини рођаци томе противили, већ би се све што у Венецији носи племићку титулу, разјарило на такав корак. Они који су се најтолерантније односили према разним љубавним историјама, и који не би имали шта да приговоре једној племићки ако узме за драгана једног сликара, не би тој истој дами никада опростили кад би се удала за свог драгана. Такве беху предрасуде тог времена, које је ипак било боље од нашег.

Мала кућа беше намештена; Нино држаше реч одлазећи у њу свакога дана. Не можемо рећи да је радио, али се правио да ради, или боље веровао је да ради. Беатрича, од своје стране, чинила је више но што је обећала, јер је увек долазила прва. Портрет је био скициран: напредовао је врло споро, али је био на штафелају, и, мада га највећи део времена није нико дирао, он је ипак вршио дужност сведока, који или позива на љубав, или извињава леност.

Беатрича је свакога јутра слала свом драгану киту цвећа по својој црнкињи, како би се он навикао да устаје рано. „Сликар треба да је будан у зору, говораше она; сунчана је светлост његов живот и главни услов његове уметности, пошто он не може ништа да учини без ње“.

Ова напомена изгледала је Пину умесна, али је он налазио да ју је тешко применити. Долазило му је да прикињину киту цвећа мете у чашу воде и шећера што му је стајала ноћу на столу, и да понова засни. Кад је, у путу до мале куће, пролазио испод прозора контесе Орсини, изгледало му је као да му се сâм новац врти у џепу. Он срете једног дана на шеталишту сер Веспазиана, који га запита што се не виђа више.

— Заклео сам се да не узмем више коцку у руке, одговори он, и не додирнем карту; али, пошто сте већ овде, играјмо у лик и наличје с новцем који имамо у џепу.

Сер Веспазијано, који, ма колико да је био стар и по природи бележник, ипак није био мање оличена коцкарска страст, није се потрудио да одбије ову понуду. Он баци један пијастар у вис, изгуби једно тридесет цекина, и то му не би право. „Каква штета, мишљаше Пино, што не играм у оваквом тренутку! сигуран сам да би ми Беатричина кеса и даље доносила среће, и да бих повратио за осам дана што сам изгубио за две године.“

Ипак се он с великим задовољством покораваше својој драгани. Његов атеље био је један од највеселијих и најмирнијих. Он се ту осећаше као у каквом новом свету, којега се ипак некако сећао, јер га његово платно и наслон подсећаху на детињство. Ствари које су нам некада биле добро познате, постају нам врло лако опет познате, и та лакоћа, заједно с успоменама, чини да су нам оне драге а да и не знамо зашто. Кад је Пино узимао своју палету и, каквог лепог јутра, развио по њој своје светле боје; кад их је, после, гледао уређене и готове да их он промеша својом руком, чињаше му се да за собом чује оштар глас свога оца где му говори као некада: „Хајде, лењивче; шта си се замислио? почни одмах посао!“ На то сећање, он окреташе главу; али место строгог Тицијановог лика, он виђаше Беатричу голих руку и прсију, чела увенчаног бисером, где се спрема да стоји пред њим, и која му говораше смешећи се: „Кад ви зажелите, господару“.

Не треба мислити да је он био немаран према саветима што му их она даваше, а она није била штедљива с њима. Час му је говорила о венецијанским уметницима, и о славном месту које су извојевали међу разним школама италијанским; час му је, пошто га је подсетила до које је висине достигла уметност, показивала како уметност опада. Она је имала и сувише права у томе, јер је Венеција тада радила оно што је већ пре тога учинила Флоренција: она није губила само своју славу, већ и поштовање своје славе. Микел Анђело и Тицијан беху живели готово пун век; пошто су показали уметност својој отаџбини, они су се и борили противу нереда колико то може снага човекова; али и та два стара стуба беху најзад пала. Сада је свет до неба дизао неке опскурне почетнике, а заборављао на велике учитеље тек сахрањене. Бреша, Кремона отвараху нове школе и оглашиваху их бољим од старих. У самој Венецији, син једног Тицијановог ученика, злоупотребљавајући надимак дат Пипу, допуштао је да га као и овог зову Тицијанелом, и пунио је патријархалну цркву радовима најгорег укуса.

Све нека се Пипо није бринуо о срамоти своје отаџбине, он је имао да се наљути на тај скандал. Кад је ко хвалио какву слабу слику пред њим, или кад је он у којој цркви нашао на какву рђаву слику међу најбољим радовима свога оца, он је осећао оно исто негодовање које може осећати какав патриције кад нађе у златној књизи име каквога ванбрачнога детета. Беатрича разумеваше то негодовање, а све жене имају више или мање Далилиног инстинкта: оне умеју да се згодно користе тајном Самсонове косе. Поштујући праве уметнике, Беатрича се старала да с времена на време похвали и какву осредњу слику. Није јој било лако да на тај начин супроти сама себи, али је ипак, при тим лажним похвалама, вешто говорила, и свом говору давала вероватности. На тај начин, она је често успевала да изазове у Пипа рђаво расположење, а запазила је,

да у тим тренуцима, он ради с необичном живошћу. Он је тада имао смелости великог уметника, и нестрпљивост га је надахњивала. Али га је ускоро обузимао његов лакомислени карактер, и он би од једном бацао своју кичицу. „Хајде да попијемо по једну чашу шпанског вина, говораше он, и не говоримо више о тим глупостима.“

Борећи се с тако несталним духом као што је био Нино, можда би сваки други већ изгубио вољу да га даље подстиче, али не Беатрича: у историји налазимо често причања о најупорнијој мржњи, и онда се не треба чудити што и љубав може дати истрајности. Беатрича је била уверена у једну тачну ствар, а то је да навика може све: и отуда јој је и дошло то убеђење. Она беше видела свог оца, човека грдно богата и слабога здравља, да се одаје, у својој старости, најтежим напорима, најмање корисним рачунима да с неколико цекина увећа своје огромно богатство. Она га је често молила да се пази, али он је стално одговарао овако: то му је, каже, навика стечена још у детињству, она му је постала неопходно потребна, и он ће је имати догод живи. Научена тим примером, Беатрича не хтеде ни до каква закључка долазити у напред док се год Нино не веже за какав сталан рад, и мишљаше да је и љубав према слави толико исто јака колико и тврдичење.

Мислећи тако, она се није варала; али што је било тешко, то је што је Нино, да би стекао какву добру навику, морао најпре да се отресе једне рђаве навике. Има понеки коров који се може ишчупати без велике муке, али коцкање није такво; чак је то може бити једина страст којој ни љубав не може ништа, јер је често било случајева да се и славољупци и развратници и побожни људи повинују вољи једне жене, али се то дешавало врло ретко са коцкарима, и то се лако даје објаснити. Исто као што ковани метал представља готово сва уживања, коцкање садржи готово све емоције: свака карта, сваки обрт коцке повлачи губитак или добитак

извесне суме златног или сребрног новца, и сваки тај новац значи једну неодређену радост. Онај који добија, осећа у себи множину жеља, и не само што се онда потпуно у њима задржи, него гледа да их и понова створи, јер је сигуран да ће их задовољити. Отуда очајање у оног који губи, јер се он од једном осети неспособан да даље то ради, а руковао је пре с огромним сумама. Таква кушања, дакле, пошто се често понављају, у нето доба и исцрпу и занесу дух, баце га у једну врсту заноса, и онда су обичне сензације врло слабе, оне се јављају тако споро и тако поступно да коцкар, навикнут на своје јаче сензације, не може у овима наћи ни најмањег интереса.

Срећом за Пипа, он је иза оца остао врло богат, те због тога губици или добици не могаху на њега тако страшно утицати. Нерад, више него порок, гонио га је; он беше врло млад, у осталом, и зло дакле није било без лека: сама несталост његовог укуса доказ је била томе; не беше дакле немогуће да се он поправи, само кад би ко могао брижљиво да пази на њега. Та потреба није измакла Беатричи, и она није пазила шта ће свет рећи него је готово све дане проводила уз свога драгана. С друге стране, да се Пипо, услед навике на њу, не би заситио њоме, она је сву своју женску кокетерију употребила према њему, она се увек друкчије чешљала, друкчије китила, чак друкчије говорила, и најзад, из страха да Пипу не би постала досадна, она је свакога дана мењала своју хаљину. Пипо је смотрио та мала лукавства; али није био тако глуп да се на њих љути; баш на против, и он са своје стране није радио друкчије и мењао је расположење и понашање тако исто често као и колире. Али он, за то, није имао потребе да се нарочито вежба у томе; сама се његова нарав постарала зато, и он је покадшто говорио смешећи се: „Кркуша је мала риба, а каприс је мала страст“.

Живећи тако и волећи обоје уживање, наши се љубавници за чудо слагаху. Само једна ствар узнемираваше

Беатричу. Сваки пут кад би причала Пину планове које је она саградила за будућност, он се задовољаваше да одговори: „Израдимо ми најпре твој портрет“.

— Не тражим боље, одговараше она, и то смо ми одавна уговорили. Али шта мислиш да радиш после? Тај се портрет не може јавно изложити, и треба, чим он буде свршен, мислити како ћеш ти постати чувен. Имаш ли какав предмет у својој глави? Хоће ли то бити каква црквена или историска слика?

Кад му она управљаше ова питања, он увек налажаше начина да се забави ма чим што би га спречило да је слуша, као, на пример, да подигне њену мараму, да удеси какво дугме на свом оделу, или да учини ма шта тако безначајно. Она је почињала да верује како он може бити какав мистериозан артист, који неће да прича о својим плановима: али нико не беше мање тајанствен од њега, ни чак више поверљив, бар са својом драганом, јер нема љубави без поверења. „Је ли могуће да ме он вара, питаше се Беатрича, да је његова услужност само обмана и да он и не мисли одржати своју реч?“

Кад би јој та сумња падала на ум, она би изгледала озбиљна и готово горда. „Ви сте ми обећали, говораше она; ви сте се обавезали за годину дана, и ми ћемо видети јесте ли човек од речи“. Али, пре но што би завршила реченицу, Пино би је нежно загрлио. „Израдимо ми најпре твој портрет“, понављаше он. После би он умео да је наведе да говори о чем другом.

Може се мислити колико је она журила да види портрет свршен. После шест недеља, то најзад и би. Кад је последњи пут седала за сликање, Беатрича је била тако радосна, да није могла остајати на месту; она је одлазила и долазила од слике до своје наслоњаче, и узвикивала је и од дивљења и од веселости. Пино је радио полако и с времена на време повијао главу; он се од једном намршти, и брзо превуче преко слике крпом коју је узимао да обрише своје кичице. Беатрича му одмах притрча, и виде да је избрисао уста и очи. Она је била

тиме тако запрепашћена да није могла да задржи своје сузе: али Пипо мирно остави своје боје у кутију. „Очи и осмех, рече он, то су две ствари које је тешко израдити: треба да је инспирисан ко се усуди да их ради. Не осећам да ми је рука довољно сигурна: и не знам да ли ћу је икад имати“.

Портрет остаде тако накарађен, и Беатрича кадгод би погледала на ту главу без уста и очију, осећала би да се њено неспокојство удваја.

VIII.

Читалац је могао запазити да је Пипо волео грчка вина. Е сад, и ако вина с истока нису брбљива, он је радо ћеретао на крају вечере. Беатрича није никада пропуштала да наведе говор на сликарство: али, чим би оно дошло на дневни ред, дешавале би се од две ствари једна: или би Пипо ћутао, и тада је имао онај известан осмех који Беатрича није волела да види на његовим уснама: или би говорио о уметностима с чудноватом немарношћу и презрењем. Нарочито би му падала на ум једна чудновата мисао у тим разговорима.

— Могла би се израдити једна лепа слика, говорио је он, она би представљала Campo-Vaccino у Риму при заласку сунца. Хоризонат је широк, равница пуста. Напред, играју се деца на развалинама: у позадини, иде некакав млад човек увијен једним огртачем: лице му је бледо, његове су нежне црте огрубеле од патње: чим га човек погледа треба да погоди да ће умрети. У једној му је руци палета и кичице, другом се наслања на једну младу и снажну жену, која смешећи се окреће главу. Најзад да се објасни овај призор, требало би да се на доњем крају стави дан у који се то догађа, велики петак 1520 године.

Беатрича разумеваше добро смисао ове загонетке. На велики петак 1520 године умро је Рафаило у Риму, и, ма колико се било покушавало да се опровргну гласови што су се тада проносили, било је сигурно да је

тај велики човек издахнуо на рукама своје милоснице. Слика што је намеравао Нино израдити, имала је да претставља Рафаила неколико тренутака пред његову смрт; и такав призор, одиста, као би га радио прави уметник, и то без цифрања, могао би бити леп. Али Беатрича је знала шта значи тај замишљени нацрт, и она је читала у очима свога драгана оно што јој је он хтео тиме да каже.

Док је цео свет у Италији оплакивао ту смрт, Нино је, напротив, имао обичај да је хвали, и често је говорио да је, крај свег Рафаиловог генија, његова смрт лепша од његова живота. Та је мисао љутила Беатричу, и ако се на њу морала смешити: то је значило да љубав вреди више него слава, и да та идеја, и ако ју је Беатрича морала кудити, ипак је као жену није могла вређати. Да је Нино узео други пример, Беатрича би била можда његова мишљења. „Али нашто, говорила је она, доводити у супротност две ствари које се тако лепо слажу? Љубав и слава су две сестре: шта ти је стало да их раставиш?

— Никада се од једном не раде добро две ствари, додавао је Нино. Ти не би световала једном трговцу да пише стихове у исто време кад води своје рачуне, ни каквом песнику да аршином мери платно док се мучи око сликова. Што ме гониш да цртам док сам заљубљен?

Беатрича није знала шта да каже, јер није смела да каже како љубав није никакво занимање.

— Зар хоћеш да умреш као Рафаило? упитала би; а ако хоћеш, што најпре не радиш као он?

— На против, баш зато што се бојим да не умрем као Рафаило, ја нећу да радим као он. Рафаило је погрешио или што се заљубио кад је сликар, или је грешио што је сликао кад је заљубљен. Зато је умро у тридесет седмој години, славно, истина; али умрети није уопште славно. Да је само педесет ремек-дела мање израдио, то би била несрећа за папу, који би морао да дадне ком другом да му украси његове капеле; али би зато Фор-

нарина имала педесет пољубаца више, и Рафаило не би удисао испорења од бојâ с уљем, која су тако штетна по здравље.

— А шта? ти хоћеш да начиниш од мене Форнарину? узвикну тада Беатрича: кад се не бринеш ни за своју славу ни за свој живот, зар хоћеш да ми ставиш у део само да те сахраним?

— Не, богами, одговори Пипо, принесећи своју чашу устима; кад бих могао од тебе да учиним нешто друго, најпре бих те учинио Стафилејом[1].

У пркос немарном тону којим је хтео да говори, Пипо, изражавајући се тако, није се шалио онолико колико се то може помислити. Он је чак крио под том шалом једно наметно мишљење, и ево на чем се оно оснивало.

Често се говорило, у историјама уметности, о лакости с којом велики уметници стварају своја дела, и навођени су примери оних који су знали да споје с радом неуредност и саму лењост. Али нема веће заблуде од те. Није немогуће да један извежбан сликар, сигуран са својом руком и добрим гласом, успе да створи какву лепу скицу посред забава и уживања. Да Винчи је радио покадшто, веле, с лиром у једној руци; али је славни портрет Јокондин[2] остајао четири године на његовом наслону. И ако има, мада врло ретко, случајева врло лакога рада, који су, у осталом, увек много хваљени, извесно је да је за израду оног што је одиста лепо потребан дуг рад и много мишљења, и да нема истинског генија без стрпљења.

Пипо је био убеђен у ово правило, и пример његова оца учврстио га је у свом мишљењу. У истину, никада можда није било тако одважног сликара као што

[1] Нимфа у коју је бог Бахус био заљубљен. Он ју је претворио у грозд. (Примедба пишчева).

[2] Јоконда, славни портрет Мона Лизе, рађен од Леонарда да Винчи, данас у галерији слика у Лувру Пр.

је био Тицијан, сем можда његова ученика Рубенса; али ако је Тицијанова рука била брза, жива, његова је мисао била стрпљива. За деведесет година, колико је живео, он се стално занимао својом уметношћу. У својим првим делима, он беше радио иинаво и плашљиво и тако суво да су му радови личили на готске слике Алберта Дирера. Тек после дугих радова он се усудио да се пода своме генију и да слободније ради својом кичицом; због тога се покадшто имао да каје, и Микел Анђело је рекао једанпут, гледајући једну Тицијанову слику, да му је криво што у Венецији занемарују основна начела цртања.

Еле, у доба кад се догађа ово што причам, владаше у Венецији ужасна површност, која је увек први знак опадања уметности. Нино, мало због имена које је носио, а још с мало смелости и науке кôју је имао, могаше се лако и брзо прочути; али то је било баш оно што он није хтео. Он би сматрао да је то срамно користити се незнањем простога света; он говораше, с правом, да син једног архитекте не треба да руши оно што му је отац саградио и да, ако Тицијанов син хоће да ради, његова је прва дужност да се противи декаденцији у сликарству.

Али, да предузме такав посао, требаше му ван сваке сумње да томе посвети цео свој живот. Да ли би могао успети? Ко зна? Један једини човек има мало снаге, кад се цео један век бори против њега: он је понесен множином као пливач буром. Шта би се онда десило? Нино није био слеп у оцени своје моћи: он је предвиђао да ће му раније или касније нестати храбрости, и да ће га његова стара уживања понова повући за собом; он је, дакле, ризиковао да учини сасвим излишну жртву, било да је та жртва потпуна, било да је непотпуна: и какву би добит он ту имао? Био је млад, богат, здрав и имао лепу драгану; да живи срећно и да га нико за то не узмогне прекорети, он је имао само да пушта сунце да се рађа и залази. Да ли је требало одрећи се толикога добра за несигурну славу, која ће му, вероватно, измаћи!

Ето зато што је тако зрело размишљао о ствари,

Пипо се решио да се прави нехатан, што му, мало по мало, постаде навика. „Ако учим још двадесет година, говораше он, и ако покушам да подражавам свом оцу, ја ћу успети толико колико да певам пред глувима; ако ми нестане снаге, осрамотићу своје име“. И, својом природном веселошћу, он закључи узвикнувши: „До ђавола са сликарством! живот је врло кратак“.

Док се он препирао с Беатричом, портрет је остајао непрестано недовршен. Пипо случајно уђе једног дана у Сервитски манастир. На подигнутој скели, у једној капели, он опази сина Марка Вечелиа, онога који се, као што сам горе рекао, дао да га такође зову Тицијанелом. Тај млади човек не беше узео то име ма због каквог паметног разлога, осим ако не због тога што је био некакав далек рођак Тицијанов, и што му је крштено име било Тито, од чега је направио Тицијан, а од Тицијана Тицијанело, а венецијански беспосленици сматраху га због тога наследником генија великог сликара, и одушевљаху се пред његовим фрескама. Пипо се никада није јако узнемиравао због те смешне преваре: али, у том тренутку, било што му беше непријатно да се нађе с тим лицем, било што је о себи мислио озбиљније и више него обично, он се приближи скели коју су држали стубићи рђаво подупрти: удари ногом један од тих стубића и обори га. Срећом скела не паде одмах; али се тако колебала да се тако звани Тицијанело испрва заклати као шијан, а после паде посред својих боја које га измрчише на најсмешнији начин.

Може се мислити, колико је био љут кад се дигао: он брзо сиђе са скеле, и пође Пипу вређајући га. Један свештеник улети међу њих да их растави, баш кад су хтели да потргну своје мачеве на тако светом месту; побожне жене се разбегоше поплашене крстећи се, а радознали потрчаше да виде. Тито се дерао како су хтели да га убију, и тражио је да се осуди и казни то злочинство; оборени стубић био је доказ томе. Присутни почеше да гунђају, и један од њих, храбрији но остали,

хтеле да ухвати Нина за јаку. Нино, који је и изазвао овај догађај само са своје лакомислености, и који је, смејући се, гледао овај призор, видевши да ће бити одведен у затвор и чувши да га зову убицом, ражљути се сасвим. Он јако одгурне оне што га хтедоше задржати, па полети на Тита.

— Ти си тај, узвикну он ухвативши га, кога треба ухватити за јаку, одвести на трг Св. Марка па обесити као лопова. Знаш ли с ким говориш, ти што крадеш име? Ја сам Помпонио Вечелио, Тицијанов син. Ја сам мало час ударио ногом твоју трулу зграду: али да је мој отац био на мом месту, буди сигуран, да би те он, за лекцију што се називаш Тицијанело, тако добро продрмао на тим твојим дрвима, да би ти пао као зрела јабука. Али он се не би на томе зауставио. Да би те казнио како заслужујеш, ухватио би те за ухо, безобразно деришче једно, одвео би те у атеље и не би те оданде пустио док се не би научио да нацрташ једну главу. С каквим правом прљаш ти зидове овог манастира и мојим именом потписујеш твоје бедне фреске? Иди па десет година учи анатомију и прецртавај лешине, као што сам ја радио код мог оца, па ћемо тек тада видети шта си ти и шта значи твоје име. Дотле не усуђуј се да ми узимаш оно што мени припада, иначе ћу те бацити у канал, да те крстим једном за свагда!

Нино после ових речи изађе из цркве. Чим му је гомила чула име, она се одмах смирила; она се размаче да му отвори пролаз и пратила га радознало. Он оде у ону малу кућу, где нађе Беатричу која га је очекивала. Не хтеде да губи време причањем о том доживљају, него узе палету, и, још узбуђен од љутине, он поче да ради на портрету.

За мање од једног сата доврши га. У исти мах он учини много промена: прво избриса многе детаље које је радио с извесном брижљивошћу; слободније размести завесе, поправи позадину и споредности, а то су најважнији делови у венецијанском сликарству. Најзад дође

до уста и очију, и он успе да им у неколико потеза кичице дадне савршен израз. Поглед бејаше мек и поносит; уснице, на којима се помаљаху лаке маље, беху полуотворене; зуби се сијаху као бисер, и изгледало је као да ће слика сад проговорити.

— Ти се нећеш звати крунисана Венера, рече он, већ заљубљена Венера.

Да се погодити радост Беатричина; док је Пипо радио, она је једва смела да дише, она га је грлила и захваљивала му по сто пута, и рекла му најзад да га од сада неће више звати Тицијанело, него Тицијан. Остатак дана, она је говорила само о лепотама без броја што их је у сваком тренутку изналазила на свом портрету: не само што је жалила што неће бити изложен, већ је била готова да то затражи. Вече проведоше у Квинтавалу, и никада ово двоје заљубљених не бејаше веселије и срећније. Сам је Пипо показивао једну детињску радост, и тек што се могло касније, после хиљаду уверавања о љубави, Беатрича се одлучи да се растави од њега за неколико часова.

Она те ноћи није спавала; узбуђиваху је хиљаду ведрих планова, слатких нада. Она већ виђаше остварене своје снове, свог драгана кога је хвалила и коме је завидела цела Италија, и Венецију која јој дугује своју нову славу. Сутра дан она стиже, као и обично прва на састанак, и она одмах стаде очекујући Пипа, да разгледа свој портрет. У дну тог портрета био је један пејзаж, а напред једна стена. На тој стени, Беатрича опази некакве црте исписане цинобером. Она се узнемирена саже да их чита; ту беше, врло ситним готским словима, написан овај сонет:

Беатрича Донато бејаше име жене
Којој лепота ова од Бога беше дана;
Верно и добро срце криле су груди њене,
А њено чисто тело крило је дух без мана.

Син Тицијанов ту је насликô драгу своју
Да би јој, љубави ради, вечити живот дао;

А затим, од тога дана са сликањем је стао,
Не хотећ, после драге, сликати другу коју.

Путниче, ма ко да си, ако љубављу гориш,
Погледај моју драгу, пре но што ме прекориш,
Реци имаш ли и ти случајно тако красну.

Ето на овом свету то мало славе шта је:
Јер, и ако је лепа, слика ипак не стаје
Један пољуб модела, веруј ми на реч часну![1]

Ма колико да се Беатрича доцније трудила, она никада није могла натерати свог драгана да он још ради; он беше неумољив на све њене молбе, и, кад би га она врло живо гонила, он би јој рецитовао свој сонет. Он остаде тако до своје смрти, веран својој лености; а Беатрича, бар тако кажу, верна својој љубави. Они дуго живљаху као муж и жена, и за жаљење је што је охолост племићске породице Лоредана, увређена тим њиховим односима, уништила Беатричин портрет, као што је случај уништио прву слику Тицијанелову.[2]

Алфред де Мисе.

(Превео с француског Н. А.)

[1] Овај сонет препевао је г. Велимир Рајић.

[2] [illegible] г. До[illegible]лони, стални аматер, нашао је да је та слика уништена и посто[illegible]. (Писчева белешка).

У ЗИМУ.

Прозоре ми зима ишарала мразом,
Стакленим шиљкама трошну стреху стару,
Покровац од снега разастрла стазом,
Димњацима мрким устакла шубару.

Прозебли се врапци испод стрехе гу̂ре
Кљунићима малим чешукајућ' перје.
По авлији деца трчкарају, јуре,
Збијају у груде снежано иверје.

И док ми у пећи ватрица пуцкара
И, кроз рупе, модре језичиће плази,
Ја све гледам једног хамалина стара
Суморан и тужан где по снегу гази...

Мостарка.

НА ГРОБЉУ.

Обрасле травом, закићене цвећем,
Полегле су хумке у дугачком низу,
А као мрки, сурови чувари
Мргодно стоје свуд крстови стари;
Над њима шапће ветрић међ' дрвећем
А славуј јеца у ружама, близу.
Јеца изнад хумка што их свуда срећем
Обрасле травом, закићене цвећем...

И све се буди, све пролећем дише,
Мирис се свежи разлива по зраку,
Весело све је. Само једно дете,
На бледом лицу са облаком сéте,
Што чека нешто, чека и уздише
И тужно гледа нову једну раку,
Плаче и грца час јаче, час тише
Док се све буди, све пролећем дише...

Мостарка.

ТОМА БЕБИНГТОН МЕКОЛЕЈ.

(ЖИВОТ.)

Славни енглески писац огледа и историчар Тома Бебингтон Меколеј родио се 25 октобра п. н. 1800 у месту Ротли-Темплу (Rothley Temple) у грофовини Лестеру. Отац му је био извесно време управник Сијера-Леоне, енглеске колоније у западној Африци, и остао је у спомену као један од најранијих и најодушевљенијих бораца против трговања Негрима као робљем. Био је иначе човек ћутљив, чврст и непоколебљив, велике моралне збиље и истрајности. Мати Томе Меколеја била је кћи једног књижара у Бристолу — племенита и нежна, али и разумна и одлучна жена. Ма како да су јој ласкале велике умне способности њенога сина, које је он још као дете показивао, ипак га није мазила. Колико би год пута млади Меколеј, волећи више да остане код куће и да чита што год но да иде у школу, позивао се на то што је рђаво време и што пада киша, увек би код своје мајке наилазио на хладан и озбиљан одговор: „Не, Томо; падао и највећи пљусак, ти мораш ићи!“ У таквој је кући провео Меколеј прво доба своје младости, као најстарије дете својих родитеља, који су имали још три сина и пет кћери. Према браћи и сестрама показивао је он вазда велику наклоност и љубав.

Читање је волео више свега. Кријући од оца, који није марио да му се син бави „светском књижевношћу“, гутао је романе Валтера Скота, приче из „Хиљаду и једне ноћи“ и дела Бенјанова. Тиме се његова и иначе јака машта још већма распали, те још као дечко почне састављати лирске и епске песме, приче и романе. Цела га околина поче сматрати као неко чудо од детета. Хана Мор, у оно доба доста чувена енглеска књижевница, слу-

шајући много о њему, зажели да га види, а доцније му, у једном писму, прорекне велику будућност.

Родитељи га, за тим, пошљу на даље образовање свештенику Престону, човеку паметном и образованом. Код њега је Меколеј научио грчки и латински и упознао се с грчким и латинским писцима. Свештеник му је Престон улио према класичкој књижевности ону љубав којој је Меколеј остао веран целога живота. Ту се први пут упознао са својим љубимцима и узорима Хомером, Херодотом, Тукидидом и Тацитом. Престон му је остављао на вољу да чита што год хоће и колико год хоће, те је тако Меколеј код њега могао задовољавати до миле воље свој племенити нагон за читањем. Тада он, анонимно, унути часопису „Хришћански Посматралац“ (Christian Observer) чланак у ком је бранио читање лепе књижевности и чланак му буде штампан. Колико је Меколеј при свем том туговао за својима, показују писма која је тада писао својој мајци и која су пуна љубави и нежности.

Године 1818 оде Меколеј у Кембриџ и ступи као ђак у Trinity College. Својом искреношћу и даровитошћу стекне међу својим друговима много пријатеља. Читаве су се приче причале о препиркама које су биле вођене у Меколејевој дружини о најразличнијим питањима. Ну у школи није баш тако сјајно успевао, како се то могло очекивати од тако даровита младића. Томе је много доприносила његова одвратност према математици, а још више његова велика љубав према књижевности и историји. Био је одликован за успех у грчком и латинском језику и двапут награђен за своје енглеске стихове. Више но икада бавио се читањем и писањем. Радови су му излазили у часопису „Тромесечни Магазин“ (Quarterly Magazine), а међу њима и две од најбољих његових песама: ратничке баладе „Ајври“ и „Незби“.

Меколеј се није ограничио само на науку и књижевност, већ се тада почео бавити и политиком. На то га је гонила колико његова младићска бујност и даровитост толико и онташње унутарње прилике у Енглеској

које су биле веома чудне и тешке. И ако је Енглеска, сломивши Наполеона и учврстивши своју превласт на мору, постала прва трговачка и колонијална сила европска, у самој је земљи владало велико незадовољство према Торијевцима који су тада били на влади. Много је томе ишла на руку и тешка економна криза кроз коју је Енглеска у оно време пролазила. Било је то доба кад је и сам Habeas-Corpus — закон, један од главних стубова енглеске слободе и уставности, био суспендован. Доношени су разни назадњачки закони. Слободоумна хвиговска партија, од које се је већ одвојила једна млађа група — радикали, била је немоћна да се томе одупре. Било је то време владе Ђорђа IV, време онаквих скандала какав је то био процес краљице Каролине. Ако би народ сам, на великим скуповима, протестовао против тога и тражио, пре свега, реформу бирања посланика за Доњи Дом парламента, био би, насилно, војском и оружјем, растериван. Тада се у Меколеју догоди велика промена. У Кембриџ је био дошао као Торијевац, а за непуну годину дана постане одушевљен Хвиговац. То му је била једина промена убеђења кроз цео живот. Па и тада се да видети велика сталоженост и сређеност његова духа. И ако је био још врло млад, он радије пристаје уз умерене Хвиговце, старије и практичне људе, него ли уз бујнију и млађу радикалну странку. У осталом, такав му је и био темпераменат — без страсти, трезвен и озбиљан.

Родитељима његовим није годило што им се син меша у политику, а кад су још стали долазити којекакви, неверни и претерани, гласови о њихову сину, пребацивањима и прекорима није било краја. Меколеј је, тако, био принуђен да их уверава, како он није „присталица анархије и нереда“. Главна се оптужба састојала у томе, што је он био члан ђачких демократских удружења и што је говорио о тако званом манчестерском покољу с пуно срџбе и негодовања. Рђав би, у осталом, био знак за племенитост његову и грађански дух његов, да је

имао друкчије мишљење о томе тако жалосном и срамном догађају за ондашњу енглеску владу.

Оцу његовом, исто тако, није годило ни писање његово у „Тромесечном Магазину", у коме су се вређали или бар занемаривали интереси религије, што се може лако разумети кад се има на уму религиозна збиља Меколејева оца, старога и строгога Пуританца, који је са страхом и трепетом увиђао, да срце његова сина није као његово и да се она све више и више разилазе у тим најделикатнијим питањима. У једном писму вели он сину: „Желим јако и молим се најусрдније, да се кроткошћу и благошћу замени бујност и самопоуздање". И ако се наде старога оца нису испуниле а молитве остале безуспешне, Меколеј никад није престајао бити пун пажње, нежности и оданости према своме оцу. Кад му је отац, занемаривши своје послове занет и сувише агитацијом против трговања робљем, материјално веома посрнуо и готово сасвим пао, Меколеј изјави да је потпуно готов да и најгорем храбро изађе на сусрет и да учини све што може да то радом својим поправи. То је обећање испунио до словца и није се зауставио само на томе што је, потпомогнут братом својим Хенријем, исплатио потпуно очеве дугове, већ је браћи својој и сестрама постао други отац.

Године 1824 доврши Меколеј школовање и постане fellow својега колеџа, звање, истина, више-мање почасно, но које му је доносило и неки новчани приход, чиме му је, у оно време, морало бити доста поможено. Тада се ода на правне науке и после две године постане адвокат у Лондону. Но Меколеј није много марио правне науке, и ако су оне биле од велике користи по потоњег историчара. Љубав према књижевности и историји била је јача од свега. Већ у то доба био је прилично чувен као писац критика и есеја, кад, готово одмах по свршетку колеџа, добије позив од уредништва хвиговскога књижевнога листа „Единбуршки Преглед" (Edinburgh Review) да напише какав чланак из области историје или

књижевности. Меколеј се одазове позиву и идуће, 1825, године у месецу августу изађе у том листу његов есеј о Милтону. Њиме је писац једним махом ступио у ред чувених енглеских књижевника онога времена. Пространим познавањем прилика Милтонова доба, оригиналним схватањем, јасним и занимљивим излагањем, сјајношћу и живошћу стила, тај је чланак привукао општу пажњу. Публика је једнодушно поздравила писца као једнога од својих љубимаца. Видело се да се јавља нова снага у књижевности, да се јавља нов начин писања критика и есеја. Слави његовој као писца био је тиме ударен чврст темељ, и она је могла бити само повећана читавим низом сјајних критика и есеја који су непрекидно за тим излазили у Единбуршком Прегледу.

Лорд Линдхорст, енглески правник и државник, изради младоме а већ толико славноме писцу те постане Commissioner of Bankruptcy, од прилике судија за стециште спорове, а 1830 Лорд Ленздаун, одушевљен његовим чланцима о Милу, уступи му, и ако га лично није ни познавао, свој посланички мандат за град Кâн (Calne). За оба је та звања и одликовања имао, дакле, да захвали само својој личној даровитости и способности.

Меколеју је тада било тридесет година. Био је то млад, даровит и свестрано образован човек, а уз то још ванреднога беседничког талента, што се је видело први пут на једном збору против ропства, у Лондону. Припадао је, као што знамо, хвиговској партији. Ушао је у парламент, Доњи Дом, на неколико месеца пре смрти краља Ђорђа IV и то баш онда кад се водила она очајна борба око закона о реформи избора. На влади су још непрестано били Торијевци, противни свакој реформи, и Хвиговац Меколеј ступи у опозицију. Својим првим говором о закону о реформи стао је у ред највећих говорника ондашњих. Говорило се да се никад дотле, још од Фоксове смрти, није могао чути такав говор, да никад дотле није био Доњи Дом тако узрујан и усколебан. Гледстон, који је у Доњем Дому седео близу Меколеја,

вели: „Кад год би се он дигао да говори, чули би се позиви као трубом да се сваки врати на своје место". Сви су Мекојеви говори снажни и одсечни, логични и убедљиви. Буран и дрзак полет његових мисли заносио је слушаоце, сили и снази његових речи није се могло одолети; страсном и снажном логиком својом нападао је противничке разлоге. Усне су једва стизале за летом мисли његових, поетска машта његова била је неисцрпан извор најлепших тропа и фигура, а необично памћење његово било је богата ризница огромнога знања, које му је пружало најсилније доказе и најречитије примере. Ретко се кад нарочито спремао, а говорио је, међутим, тако брзо, да су га и највештији стенографи једва стизали, а маса чланова, колега његових, с тешком је муком пратила буран и вратоломан ток његових мисли. Кроз сваку реч његову провејава љубав према слободи и напретку, према домовини и човечанству. Први његов говор о парламентарној реформи, држан 2 марта н. н. 1831, свршава се овако:

„...Но познајмо боље наш интерес и нашу дужност. Окренимо се где год можемо, унутра, у наоколо, глас великих догађаја довикује нам: ‚Уведите реформе да можете опстати'. Сада, дакле, кад све у земљи и ван земље прориче пропаст онима који се упорно још и даље без наде боре противу духа времена; сада, кад ломљава најохолијег престола на континенту још одјекује у нашим ушима; сада, кад кров британске палате пружа бедно уточиште прогнаном наследнику четрдесет краљева[1]; сада, кад на свакој страни видимо старе установе оборене а велика друштва разорена, сада, кад је срце Енглеске још здраво; сада, кад стара осећања и стара удружења имају још моћи и дражи што све може одвећ брзо минути; сада, у овој згодној прилици; сада, на дан спасења вашег, примите савет, који не даје предрасуда, ни партијски дух, ни жалостан понос кобне сагласности, већ историја, разум, минули ве-

[1] После јулске револуције (27, 28, 29 јула 1830), збачени француски краљ Карло X склони се у Енглеску.

кови, знаци овога најстрахотнијег времена. Изјасните се на начин заслужан очекивања које је претходило овој великој дебати и дугог сећања које ће она оставити за собом. Подмладите државу. Спасите имôвину, подељену против себе саме. Спасите масу, која је у опасности са својих рођених страсти којима се не може управљати. Спасите племство, које је у опасности са своје рођене неомиљене власти. Спасите највећу, најдивнију и најобразованију државу која је икад постојала, од несрећа које могу за мало дана однети у неповрат све богато наслеђе од толико векова мудрости и славе. Опасност је ужасна. Време је кратко. Ако овај закон буде одбијен, ја молим Бога да се ни један од тих који су у томе имали учешћа не сећа својега гласања са бескорисном грижом савести, сред рушевина законâ, уништења сталежа, пропасти имôвине и разорења друштвенога реда."

Врло је добро примећено, да се с правом, у опште, можемо питати, да ли је Меколеј и за што друго био тако обдарен као за великог беседника. Брзина говора много је више годила бујности његовога генија него ли спори рад код књижевних састава. Можемо, готово, рећи, да је он пре свега био велики, управо генијални импровизатор. То се најбоље опажа на његовим беседама и на његовим есејима.

Какав је утисак градио његов говор, може се најбоље видети из овога. Кад је свршио свој четврти говор о парламентарној реформи, у коме је онако сјајно рушио све софизме којима су се Торијевци заклањали и бранили, пет је најбољих торијевских говорника наизменце устајало и по читаве сате говорило, само да би изгладили по њих тако непријатан утисак који је Меколеј својим говором учинио. Међу њима је био и тадашњи министар Роберт Пил, један од вођа и од најдаровитијих људи целе торијевске странке, а у исти мах и један од највећих државника енглеских.

Меколеј је био већ једна од највиђенијих личности ондашњих. Као славан књижевник, као чувен говорник,

имао је приступа и у највише кругове лондонскога друштва. Гледстон вели, да нико у Енглеској није у тако раним годинама, осим Пита Млађега и Лорда Бајрона, дошао до такве славе и угледа као Меколеј. Тад је ступио у познанство с најчувенијим песницима и књижевницима енглеским онога времена. Па ипак је он, и крај толико својих парламентарних и других службених послова, стизао да ради и на књижевности. Устајући у пет сати у јутру, за то је време написао неких тринаест есеја у „Единбуршком Прегледу“. Мада се у тим чланцима могу понегде наћи и извесне непотпуности, ипак човек не зна чему пре да се диви: да ли тако сјајним и савршеним књижевним саставима, или човеку који је доспео да у таквим приликама тако што напише. Кад су Торијевци пали и Хвиговци дошли на владу, па су, у интересу штедње, укидали нека места у државној служби, а међу њима и Меколејево место које је имао као Commissioner of Bankruptcy, он је ипак гласао за тај предлог, и ако је њиме изгубио државну службу и дошао у доста велику оскудицу, јер је издржавао и целу своју породицу, којој је он сада био главна потпора. Но ускоро он доби опет државну службу. Али када влада издаде закон о ропству, закон врло слободоуман и човечан, ну којим се није нагло и од једном укидало ропство, појави се велико незадовољство и огорчење од стране оних који су свим средствима радили на једновременом и потпуном укидању ропства. Међу њима је, као што смо раније помињали, један од првих био и Меколејев отац. Меколеј изјави својим друговима и старијим да он не може радити на супрот своме оцу. „Он је посветио цео свој живот томе — рекао је Меколеј. — и ја га не могу жалостити попуштајући онда кад он жели да истрајем.“ Па поднесе оставку на државну службу, да би могао потпуно слободно и независно критиковати поступак својих другова који су били онда на управи. Тад се нађе један згодан излаз: понудише му да иде у Индију као правни саветник Врховнога Савета, место које би му

доносило сјајне материјалне приходе. Меколеј престане и, средином фебруара 1834, крене се за Индију.

У Индији је остао близу четири године. Суделовао је и грађењу казненог законика за Британску Индију. Ну и ако је тад показао велико правничко знање, ипак ти закони нису могли опстати. Мада је циљ и намера њихова била племенита, у самој ствари су били веома непрактични. Неспособност његова за државника ту се огледа најбоље. Било је у њима одредаба које су ужасавале Енглезе, јер су их стављале на степен потпуне једнакости с урођеницима. Хотећи да уведе неке реформе у правосуђу, Меколеј изазове велико незадовољство и стекне себи много противника, који га стану нападати не бирајући средства. Баш кад га је штампа највише нападала, он се сав заложио да јој одбрани потпуну слободу и независност. И у тој збрци послова и борбе могао је израдити два есеја за Единбуршки Преглед.

Стање је, међутим, настало безизлазно. Меколеју није остајало ништа друго већ да се врати у Енглеску. Он то и учини, и тако, у лето 1838, дође у Лондон. Док је био на путу, умре му отац. Мајка му је умрла седам година раније. Обоје су били тако срећни да доживе књижевничку и бесnúmerо беседничку славу својега сина, који је њих, своје родитеље, тако нежно волео и поштовао.

У јесен, те исте године, креће се Меколеј први пут у Италију. Путовао је преко Француске и обишао је Ђенову, Пизу, Флоренцију, Рим и Неапољ. Ретко је у-опште икоји путник био унапред тако спремљен за путовање по тој класичној домовини уметности и лепоте као Меколеј. Али он је више путовао као историк а мање као човек који ужива у уметности. Разгледајући разне споменике, он се мање диви лепоти и савршенству њиховом, већ у њима више гледа остатке, неме сведоке некадашњих историјских епоха и векова. Путујући по Италији, он није ни могао ни умео уживати онако у путовању по тој лепој земљи као на пример Гете, онај

велики песник и епикурејац. Колико ћемо наћи разлика ако поредимо утиске и осећања из сухопарног Меколејева дневника са оним из Гетеова путописа! Изгледа да Меколеј није имао осећања за природне лепоте. Путујући за Индију, кроз шарене и чудесне крајеве тропске, он не зна шта да ради друго већ да се зарони у своје књиге и да само чита и чита. При повратку отуда он само учи и чита немачки, слеп и глух према свему другоме. Није ни чудо што се таквом путнику досадило најзад у Италији. Он хита да се из оних дивних предела око Неапољског залива врати што пре кући, својим књигама и своме послу, не желећи ни најмање да дочека љупко талијанско пролеће. Већ почетком фебруара 1839 стиже у Лондон и баца се свом снагом на рад. Тада је и почео радити на својој „Историји Енглеске“, том џиновском делу којим је стекао место међу највећим историцима енглеским.

Но није му било суђено да се дуже времена бави својим омиљеним послом. Хвиговска странка и влада биле су тада у опасности, јер су Торијевци бивали све јачи и јачи. И ако се могао лако предвидети пад Хвиговаца, ипак Меколеј, за љубав странке и пријатељâ, уђе поново у парламенат као посланик вароши Единбурга, а мало доцније ступи и у сам кабинет као министар војни. Борећи се против торијевске опозиције, Меколеј је на сјајан начин својим великим говорничким талентом заступао и бранио владу и странку чији је члан био. Тада је славио и неке од својих најлепших беседничких тријумфа. Својим говором, приликом дебате око закона о праву прештампавања, преокренуо је мишљење целога парламента на своју страну. Кад, на послетку, паде хвиговско министарство, у јуну 1841, а нови избори дадоше огромну већину Торијевцима, Меколеј дахну душом, јер је једва чекао тренутак да буде ослобођен тешке и теретне бриге око државних послова. Ипак је као посланик града Единбурга и даље био члан Доњега Дома и један од највећих говорника хвиговске опозиције. Године 1842 изда он

своје „Старе римске песме“, у којима је хтео да репродукује стару римску народну поезију и то у стилу и размеру старих енглеских балада. Успех је тих песама био велики, биле су прештампаване и понова издаване небројено пута. Годину дана по том покупи све своје есеје из „Единбуршког Прегледа“ и изда их у три књиге, које су доцније прештампаване и издаване у стотинама хиљада примерака и растуране по целом свету. У то доба долазе и они његови чувени говори о Ирској, јадној и несрећној Ирској. Ни у једној се другој беседи није показао Меколеј тако државник, човек од срца, пун симпатија за све понижено и потлачено, као овде. Племенито слободоумље његово провејава из сваке реченице, из сваке речи његове. Ретко је икад и у енглеском парламенту одјекнуо глас тако широкогрудог, хуманог патриотизма као онда кад се један од првих синова Енглеске дигао да заложи свој моћни глас у одбрану правде и слободе, у одбрану потлаченог Ерина.

Кад је 1846 хвиговска странка понова дошла на владу, Меколеј постане Paymaster of Forces, од прилике као главни војни благајник, звање, које му је доносило великих материјалних прихода и, што је главно, остављало и сувише времена за његов рад, те је тако могао и даље радити на остварењу своје велике замисли: да напише „Историју Енглеске“ од ступања на престо Јакова II — 1685, па до смрти Ђорђа IV — 1830. Ко зна да ли би и изашла тако брзо прва свеска његове „Историје“, да није било једне околности, толико иначе неповољне за њега. Како није био од оних људи који ласкају маси, и како није марио ићи на руку сићушним и себичним интересима својих бирача, Меколеј, приликом избора посланика за Доњи Дом, 1847, потпуно пропадне са својом кандидатуром у Единбургу, чији је посланик био већ толико година. То га је јако болело, али сада, ослобођен свих парламентарних послова, прионе још више на посао, а био је ретке издржљивости при раду, и идуће године изађе прва свеска његове „Историје Енглеске од

ступања на престо Јакова II-г. Успех је био огроман. Још од изласка Гибоновог славног дела „Опадање и пропаст римске империје“ ни једно историјско дело није било дочекано с таквим одушевљењем. За једва десет дана разграбљено је прво издање у три хиљаде примерака, а за непуна четири месеца продано је тридесет хиљада. У самој је Америци штампано и распродано за четврт године на двеста хиљада примерака. Он је сам био изненађен и збуњен овако неочекиваним успехом. Са свих су му страна стизале честитке, изјаве дивљења и захвалности. Слави његовој, разним почастима и одликовањима, и у Енглеској и на континенту, није било краја. Дело су му одмах почели преводити на разне језике. Ретком вољом и истрајношћу он је и даље продужавао рад, неуморно истражујући по разним архивама и библиотекама, учећи и холандски језик ради извесних извора. Често је и путовао да сам лично упозна места, на којима су се дешавали историјски догађаји које је описивао.

Хотећи да поправе учињену неправду, бирачи единбуршки изаберу 1852. Меколеја за свога посланика у Доњем Дому. Он се прими, и ако је у последње време био веома посрнуо са здрављем. У то доба пада и његов можда највећи беседнички успех, његов говор против предлога да се судије не смеју бирати за посланике у Доњем Дому. То је била у исти мах и једна од његових последњих беседа[1]. Порушено здравље његово — боловао је од срчане болести и астме — није му допуштало више такве напоре. Ипак је и даље, повучен од сваког јавног посла, непрекидно и неуморно радио на својој „Историји“, на коју је трошио и оно мало здравља и снаге што му је преостајало. Највише га је болело што је увиђао да је неће моћи свршити: осећао је да ће га смрт претећи. Желео је једино да доведе своје дело бар до смрти краљице Ане — до 1714, пу једва је дошао до

[1] Своје беседе Меколеј је скупио и издао у две књиге 1853.

смрти краља Виљема III — до 1702. За живота његова изашле су четири свеске „Историје“, а пету, последњу свеску издала је, после смрти његове, сестра му Леди Тревелиан 1861.

На две године пре његове смрти наименова га краљица Викторија за пера Енглеског — члана Горњега Дома — с титулом Baron Macaulay of Rothley. Ту му је високу почаст и одликовање дало признање његове партије и опште дивљење целога народа према њему, као једноме од највећих и најпопуларнијих писаца што их је Енглеска имала.

Смрт га је стигла 28 децембра п. н. 1859. Сахрањен је свечано у Вестминстерској Опатији, где се сахрањују највећи синови Велике Британије. У „Куту Песника“ борави он вечан санак; на гробу његовом пише: „Тело му почива у миру, а име му живи у вечности“.

Р. П.

БЕЛЕШКЕ О УНИВЕРЗИТЕТУ.

Тежњом за одржањем, напредовањем и за усавршавањем истакнути су и истичу се, сваким даном, на расправљање и решавање многоврсни проблеми и задаци, како они који су важни за наше културно развиће и друштвени живот, тако и они чија је важност више политичка и национална. Наша будућност стоји до правилнога решавања тих сложених питања, а она се данас решавају само спремом и науком. Зато је нама потребан што већи контингенат умних, спремних и научних радника, на свима странама Српства и по свима гранама наука и научних примена; потребно је однеговати генерације просвећене, научне, зближене и духовно уједињене око матице, Краљевине Србије, из свију крајева Јужнога Словенства.

Наша Велика Школа, оваква каква је *по уређењу своме*, не испуњава више тај задатак: она је часно одслужила свој рок, али је данас у многом несувремена. Ваља је, дакле, усавршити, заменити, или ако хоћете, претворити у вишу школу вишега ранга, у Универзитет.

Ниво спреме коју даје Велика Школа, стоји много испод нивоа спреме какву може да да Универзитет, и каква је потребна за расправљање по нас судбоносних питања спољних и унутарњих, којима су наши, српски животни интереси тако јако проткани и продевени.

Наставом на Великој Школи још се у главноме предаје и учи за сведоџбе и квалификације, за полагање испита и за државну службу у Краљевини. На Универзитету, уза све то, предају се науке у правом смислу те речи, научно се третирају у предавањима и савремена питања и, уопште, научни проблеми до којих је наука стигла; а у семинарима и лабораторијама, уз добро уређене стручне библиотеке, слушаоци се потпуно упуте у израдама научних расправа и у научном испитивању појава, спреме се за самосталан рад и истрајну борбу у савременоме животу.

Велика је Школа била намењена Краљевини Србији; претворена у Универзитет биће намењена и ширим границама, Српству и даље, Југословенству. Универзитети су били понајмоћнији чинилац у стварању немачке царевине и у уједињењу раскомадане Италије. Ако хоћемо да Србија буде и остане центар који ће привлачити све делове Српства, ваља, поред загарантованих политичких слобода и добро организоване војске, да се створи од наше Велике Школе тај најмоћнији научни и просветни чинилац и најутицајније културно и национално средиште у Јужноме Словенству.

Зар смемо допустити, да Београд претекну, у томе погледу, Загреб и Софија, а можда и Сарајево?

Или, зар не губи у угледу, не слаби у престижу Краљевина, Српски Пијемонт, докле год њена највиша просветна школа не буде изједначена са највишим школама у суседним културним државама?

Ето, у томе су разлози да наша Велика Школа не сме остати у стагнацији, да *не сме* остати као што је. Она се мора уздићи на виши ступањ, мора се преуредити и прогласити за Универзитет.

* * *

Друго је питање, одмах за овим: може ли се, има ли средстава за издржавање Универзитета, има ли наставника за предавања и ученика за слушање?

Буџетом данашње Велике Школе повишеним за трећину, и још са доходцима од завештања, може се издржавати угледан Универзитет са три факултета.

Од данашњих и пређашњих професора Велике Школе и других стручњака ван Велике Школе може се саставити врло добар колегијум, а временом ће сам Универзитет однеговати раднике какви му буду требали.

По броју слушалаца Велика Школа долази испред двадесет и седам већ отворених Универзитета тј. између 179 Универзитета заузима 152 место. Кад је берлински Универзитет, 1810 год., отворен, имао је само 256 ученика и свега 53 наставника. Наш би Универзитет у томе погледу, при отварању, стајао знатно боље.

Из свега, дакле, излази: да има могућности и да је потребно да се Велика Школа претвори што пре у Универзитет.

У том смеру спремљен је најновији Пројект закона о Универзитету, пети по реду откако се смишља отварање Универзитета; он ће бити претресан у Народној Скупштини, и ова ће, ми се надамо, разумети огромну важност његову и учинити све што треба да се подигне Универзитет.

Др. Пет. Д. Вукићевић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Социјалистичка држава.

Иза „напукле фасаде сувременог друштва“ све је у врењу и покрету, догађају се необичне ствари и извршују велике промене. У тајанственом рађању и магловитим почецима долазе на свет све нове врсте кооперативних друштава, која се постепено претварају у простране народне Задруге, ничу нови облици колективног живота, са свом снагом избија на површину акција, која потиче из заједничког делања синдиката радничких и удружења за узајамно помагање. На тим основама развиће се и подићи држава будућности. Та држава биће социјалистичка, јер се слобода и благостање могу остварити само помоћу удружења људи и социјализације ствари. Тако мисли и тврди Жорж Ренар, професор у париској Консерваторији Вештина и Заната.[1] И, да би доказао да то није необуздана машта социјалистичких визионара или суха научна спекулација мозга изгубљеног у апстрактним теоријама, он је конструисао део по део једну државу каква у истини мора да буде под социјалистичким режимом, поставио њен философски и правни темељ, описао њено политичко и економско уређење, испитао све њене функције и дао готово потпуну слику живота, који у њој очекује човечанство. Систем је, дакле, готов — остаје само да се све то приведе у дело, и да право на коме она почива, које данас изгледа идеално, сутра постане позитивно. Хоће ли се обећани преображај данашњег капиталистичког и буржоаског друштва извршити нагло и брзо, хоће ли ново стање настати од једном

[1] Georges Renard: *Le régime socialiste*, Paris, 1904, quatrième édition.

и бити изведено до краја. на та питања Ренар не даје никаква одлучна одговора. Он је обазриво и мудро избегао да зађе на то опасно земљиште, и задовољно се. тражећи за сад „прогресивне реформе“. да обухвати једним општим погледом само оно што је правично, разумно и могућно. Ево како ће. по том плану. социјалистичка држава бити политички уређена.

У њој. пре свега. закон неће имати великог значаја. Његова улога свешће се на то. да спречава и кажњава сваку повреду слободе. Све остало налази се ван и изнад њега: то се општим именом назива „потребне слободе“. Оне се гарантују појединцу и никаквим се прописом не могу сузити. Слобода кретања, прво: нико не сме бити ухапшен, сем ако од њега долази опасност за другога. У том пак случају ухапшени мора бити саслушан у року од двадесет и четири часа, па пуштен с накнадом штете, ако је био затворен без довољно разлога. За тим, потпуна слобода удружења и зборова, потпуна слобода исказивања мисли речима, списима, знацима. под једином погодбом да нико не буде вређан. и да сваки у том погледу ужива подједнака права. Поштовање према личности протеже се на дом и на приватну преписку. Преметачина и повреда тајне писама биће строго кажњена. Књижевне, уметничке, научне доктрине. све идеје и све школе. имају права на пуну светлост. Званичних истина и лепота не сме бити. Исто то вреди и за веру: закон не треба да носи никакво религијско обележје: вера је ствар која се тиче само појединаца. Разне цркве постају нарочита удружења. с тим ограничењем да не могу располагати добрима. Од законских препрека биће потпуно ослобођено сједињење човека са женом. Брак постаје уговор „између два лица слободна и једнака. која се обавезују да заједнички живе. под условима које су утврдила сама између себе“. У данашњем друштву мешање закона у та питања корисно је, јер постоје мирази и наслеђа. а сем тога потребно је заштитити децу. Под социјалистичким режимом свега тога нема: брак може имати за основу само љубав.

поштовање и узајамну симпатију: мираз не игра никакву улогу, пошто је постигнута економска једнакост међ људима, а деца, и без родитеља и напуштена, биће храњена и васпитана као и сва друга. За ступање у брак не тражи се више ничије овлашћење, за раскидање везе довољна је одлучно исказана жеља једнога супружника. На тај начин породица неће бити уништена, него пречишћена и препорођена. Жена, имајући иста права као човек, поред тога обезбеђена у животним потребама, није више изложена бојазни да ће је, напуштену, као што данас бива с девојкама матерама, друштво одбацити и осудити на беду и пороке. На децу више никакав срам неће пасти због порекла њиховог, јер ванбрачна рођења не могу тада ни постојати.

На тај начин јасно је обележено поље остављено појединцу за његову акцију. Према њему у новоме режиму стоји друштво као целина, са својим правима и својим функцијама, многим и пространим. Оне су створене и имају да се врше једино у интересу општем и ради заштите свију чланова заједнице. То је разлог због кога социјалисте замишљају, да је држава једина у стању да уреди и економски систем, и земаљску одбрану, и односе са страним земљама, и јавни поредак, и наставу.

Ренар правда економску функцију државе тиме, што друштво треба да се сматра као господар земље и свих оруђа за производњу, да ради за све, да администрује и распоређује јавна добра, да учини општим: богатство, уживања телесна и духовна, и својину. Пошто ће сваки појединац имати права на онолики део производа колики одговара његовим напорима, потребно је да рад почива на сталној и правилној основи, да постоји једна виша, колективна дисциплина, која ће довести у везу, употребити и ставити у покрет све енергије. Јер, кад производња добара не би била уређена, неминовно би се повратило старо, данашње стање: на једној страни одвише много, на другој одвише мало. Исто то вреди и за размену. И за њу је потребан један

општи регулатор, зато што би иначе поново настале неједнакости у богатству и власти. Не треба допустити никоме да, користећи се својим повољнијим положајем, спушта или диже цену раду и производима: у новоме друштву појединац има право само на оно што му се дугује. Не треба замишљати да ће се у држави будућности сви производи доносити на гомилу и да ће после сваки моћи, према потреби, да узима одатле што му се свиди. За такав систем поделе морало би се претпоставити: или да ће се ствари налазити у неисцрпним количинама, или да ће се одједном створити једно анђеоско човечанство, без порока и без страсти, састављено из људи племенитих и пажљивих, који би увек пристали да другоме уступе оно што би њима било потребно. Тај степен савршенства извесно никад се неће постићи, и зато треба оставити друштву да организује рад, да доведе у равнотежу интересе и жеље појединаца. Огист Конт је тачно рекао: „Будућност не припада више владању над људима, него управљању над стварима".

Ни одбрана земаљска неће бити остављена променљивој и ћудљивој вољи појединаца. Пред спољним непријатељем мора постојати солидарност друштвена. У социјалистичкој држави то је дужност од које нико није ослобођен. Ако данас један бедник, без имања и без прихода, умирући од глади, може да одрекне отаџбини право да од њега захтева да се жртвује за национално земљиште, које му ништа не доноси, и за суграђане, који су га одгурнули од себе, — кад друштво буде пружало свима подједнаке користи и опасност мораће бити једнака за све. Може ли се надати да ће нестати рата „тога великог злочина модерне цивилизације". Надати се може, али није могуће тај тренутак поуздано одредити. Ренан отворено каже: „Народ, који би се разоружао усред оружаног света, осудио би сам себе на смрт". Он се не слаже с онима који проповедају: нека и идеја о отаџбини пропадне заједно с милитаризмом, ако једно не може да нестане без другога. Социјалисте, по њему,

не теже да униште патриотизам, него да га преобразе, да му одузму шовинизам и слепу мржњу према оном што је страно. Јер бранити отаџбину не значи само бранити оруђа и производе народнога рада, него и све оне „клице будућности“, из којих ће се развити напредак и усавршавање. Идеал је да односи између народа, — који ће морати још за дуго остати издвојени један од другога и образовати засебне целине, — буду пријатељски и на основи мира, да се спорна питања пресуђују без проливања крви, пред сталним међународним судом. Али све дотле, док се то не постигне, војна служба остаје обавезна за све чим се отаџбина буде налазила у опасности. То значи, да с тога гледишта друштво има право да претвори грађане у војнике само у случају напада које стране силе, кад је дакле рат једна оправдана и неизбежна одбрана. То даље значи, да у мирно доба нема разлога држати сталну војску, која представља „народ у народу“. У социјалистичкој држави рок војне службе, једнак за све, ипак ће се одржати, али биће сведен на најмању меру, колико је потребно да се један човек упозна с војничким стварима, од прилике онако како је то већ сад уређено у Швајцарској. Сем тога, потчињеност старешинама, коју је немогуће са свим укинути, ограничиће се. Закон ће имати као задатак да пропише случајеве у којима је право, често и дужност, одупрети се заповести претпостављеног. Тако, официр не сме натерати војника ни на један акт који би наносио повреду његовом достојанству као грађанина, његовој политичкој и верској самосталности. У грађанском рату, — претпоставка грађанског рата у друштву основаном на једнакости и братству изгледа чудновата и руши цео систем, — војна је обавеза прекинута; сваки, каже Ренар, „постаје поново господар своје судбине“. — Војска, дакле, има да се демократизује, да постане народна милиција, да буде човечна и да не одузима сву слободу појединцу. Тим путем дођи ће се постепено дотле, да ће она једнога дана моћи да се укине са свим, као непотребна.

Такође, једино је у стању да одржава везе са страним народима. Немогуће је замислити да, на пример, трговински уговор или уговор о савезу закључује група грађана из једне државе с групом грађана из друге. Тиме би била уништена „солидарност интереса“, на којој почива сама нација. Ако са спољних пређемо на унутрашње послове, друштво, да би својим члановима осигурало слободу и безбедност, дужно је да узме на себе уређење правде и полиције.

Држава и даље задржава себи право да своју акцију употреби на расправљање спорова између појединаца и на кажњавање сваког напада на туђу слободу, добра или личност. Отуда излази да ће судство грађанско и кривично и у будуће остати. Прво је потребно нарочито због тога, да би слабији био заштићен од грабљивости и бруталности јачег. Али оно треба да се упрости и да постане приступачније, без замршених процедура и штетних развлачења. Сем тога, правда, на првом месту, мора да буде бесплатна. У социјалистичкој држави законици биће кратки и јасни. Ту реформу лако је извести, јер, пошто нови режим неће признавати приватну својину, нестаће из закона сви параграфи о наслеђу, о миразу, о хипотеци. Али, ако појединац дође у сукоб с друштвом, где ће наћи довољну гарантију за судску непристрасност? Једино у независности судија: они ће се бирати или одређивати коцком међу грађанима који имају потребних способности, и те функције вршиће се само за извесно, одређено време. Тако ће, од прилике, изгледати грађански судови. Што се кривичног судства тиче, ма да ће човечанство постати боље у бољој средини, ма да глад, незнање, порок не могу више бити узроци злочина, јер ће их готово са свим нестати, ипак, признаје Ренар, немогуће је да се људи брзо поправе и пречисте, и кривично судство на жалост и у друштву будућности бар у првим тренуцима заузеће видно место. Преци, — из модерне цивилизације, наравно — предаће потомцима своју искварену крв, своје страсти и своје болесне прохтеве, и злочини

ће се и даље рађати. Али, ако су њихова кривична дела у првом реду само последица наслеђених особина, како могу исповедати социјалисте да је казна умесна? Они разликују: злочинац, с таквом прошлошћу, неодговоран је морално, али је одговоран друштвено. Да његов пример не би заразио друге, и да би чланови заједнице били ослобођени од опасности и радили на миру, друштво га мора казнити. Само, циљ је казни да лечи, да поправља, да осветли ум и подстиче вољу. У том смислу и треба изменити кривични законик: дати сва средства одбране оптуженоме, затворе удесити да све више и више личе на болнице за умно оболеле, да подижу оне који су пали и да припремају њихов повратак међу поштене људе. — Друштво, држећи у својим рукама полицију, има свим силама да ради на томе да тој установи поврати углед, који је некад уживала. Полицијска држава у раније доба значила је добро уређену земљу. Данас под полицијом разуме се читав систем шпијунаже, кињења, фабриковања лажних атентата, измишљених кривица, грубог поступања: припадати полицији сматра се као срамно. Њу ће социјалисте задржати у својој држави, вративши јој најпре некадашњи смисао. Под полицијом разумеваће се све уредбе, које имају за циљ да грађанима дају заштите, да им живот створе угодним, да им у погледу здравља припреме што повољније хигијенске погодбе. Ни мало налик на данашњу, та би установа с државе прешла на општину. Али, да не би људи дошли у искушење да се врате у старе навике, свака злоупотреба власти од стране полицијских органа биће строго кажњена. Политичка тајна полиција била би потпуно збрисана.

Питање о настави држава треба да расправља без хитње и с великом пажњом. У начелу, просвета под социјалистичким режимом мора бити, по Ренару, у исти мах и обавезна и слободна. Обавеза је у корист појединца и у интересу заједнице. Пропагирајући културу физичку, моралну и умну, друштво даје детету целокупно образовање, које ће му — можда и против воље његове,

бити од помоћи доцније у животу. Друштво шта више има право своју културу још и да натури, јер присуство нецивилизованих створова у његовој средини може да буде опасно за све чланове. То је тачно кад су у питању општа знања, о којима не постоје подељена мишљења. Према томе обавезна могла би бити само основна настава. Иначе, младић мора остати слободан да сам изабере између разних доктрина, које су производ људскога ума. С тога универзитети и више школе, које се издржавају о трошку заједнице, у будућности отвориће широм врата свакој новој идеји, сваком новом проналаску, и распростирати по свету нову мисао. Јер социјалистичко уређење нема само као циљ да материјално благостање подигне, да створи човечанству лакши и бољи живот, него и да „прошири духове и уздигне савести".

Да би слика нове државе била потпуна, потребно је још испитати политичке групе у њој, за тим како ће се поделити законодавна и извршна власт.

Чланови једнога друштва нису везани једни за друге само општом солидарношћу. Постоје још разне врсте интереса, који их приближују и групишу. Заједнице на тај начин могу се остварити или због тога, што се људи налазе на једном земљишту или што имају исто занимање. Политички уређена држава мора водити рачуна и о једном и о другом. У једној општини има интереса који се тичу само ње, и она је на првом месту позвана да се стара о њима. Исти је случај са већим јединицама, као што су срезови и окрузи. Те посебне интересе треба одвојити од општих, народних, и децентрализовати их. То се даје извести помоћу федеративног система: свака група популације уживала би аутономију у опште, али у извесним тачкама између група морао би постојати споразум. Тако би било централизовано, заједничко: рат, мир, уговори о савезу, војнички закони, одредбе кривичног и грађанског законика; за тим, у економском домену: друмови, канали, поште, телеграфи, железнице. У главном општа формула у будућности треба да гласи: што

већа децентрализација политичка, што већа централизација економска. Али политичка децентрализација не би много вредела сама по себи. Она постаје од велике користи тек пошто се доведе у везу с групама које су склопљене на основу занимања. Већ постоје први почеци таке организације: радничка удружења, разне задруге, федерације, синдикати. Социјалистички режим радиће свом снагом да им да што већих размера. Сваки занат, свако занимање као једна целина, — еснаф или корпорација, — представљаће једну нарочиту врсту интереса. Одатле се могу или образовати бирачка тела, или створити велике администрације, које ће имати своје властито уређење. Између свију таких удружења, било по земљишту, било по занимању, поставиће се чврста веза, која ће их одржавати у непрекидном додиру. Ренар предвиђа да ће у тако уређеној држави утицај корпорација и еснафа бити огроман. Они ће играти улогу моћног посредника између „друштва, тога колоса, и појединца, тога атома".

У новом режиму опште право гласа добиће потпуну примену. Питање је само на какву ће се основу поставити? Идеал би био, да сваки о свачему слободно и лично искаже своје мишљење. То би било непосредно законодавство, које би сам народ вршио. Томе систему тежиће се да се приближи што је могуће више. Само, он претпоставља врло развијено политичко образовање и могућан је једино у мањим групама. Тешкоћа би се у неколико отклонила тиме, што би се питања од општега значаја поделила на две групе: о већим решавало би цело бирачко тело, о мање важним доносили би одлуке народни изабраници. То значи да би и представнички систем морао бити уведен. Ренар је противник парламентаризма, и препоручује да се њему прибегне само у крајњој невољи. Он налази да је то једно грубо оруђе, и да се тим путем никад не може добити прави израз народне воље. С тога ће се у социјалистичкој држави дати народу могућност, да у законодавству учествује непосредно. Народ ће имати два средства на расположењу: референдум и иницијативу.

Референдум смањиће у знатној мери власт парламента. То је, пре свега, једна врста вета, јер задржава од извршења скупштинске одлуке, за тим једна врста касације, која их у последњем степену ништи или потврђује. Тај апел на народ, за случај рата или уставних измена, био би обавезан. Иначе, за мање значајна питања, тражи се само да извесан број бирача захте да се чује народно мишљење, и референдум би одмах био извршен. Иницијатива је право које имају грађани да подносе на гласање непосредно бирачком телу какав законски предлог који они сами формулишу.

Али, ако је могуће да сам народ ствара законе, он не би био у стању да их примењује. Управа народа над самим собом не да се остварити. За дискусију корисно је да буде колективна, али за акцију, која мора да иде једним правцем, само један човек или највише неколицина људи вреде. Влада мора постојати. Чиновника биће и у социјалистичкој држави, али њихова власт свешће се на најнезнатнији обим: сваки ће вршити само свој посао, независно. Хијерархија се укида. Министар није више партијски вођа, који утиче на парламенат и изиграва господара према народу, или издаје наредбе судовима. Он се сматра као прост слуга који само врши и примењује законе. Да би се тај резултат постигао, функције које врше јавни службеници биће ограничене у времену. Што је звање веће, мандат, који појединац добија од народа да га врши, све ће мање трајати. Сем тога, плате ће се смањити у великој мери. Најзад, чиновником моћи ће се постати само путем избора. Сваки бирач може бити изабран.

*

Жорж Ренар пише лепо и занимљиво. Његов је систем изведен логично, у његовој држави све је теоријски правилно уређено, свака ствар распоређена на своје место, делови повезани у једну хармонијску целину. Човек ради; друштво га помаже, додељује му заслужену добит, не да да буде експлоатисан и варан; држава му гаран-

тује слободу, пружа му најнапреднију културу, уводи га у сва јавна звања, допушта му да прави законе. И материјалан и моралан и интелектуалан живот пун је и раскошан. Све је тако лепо, да у извесним тренуцима човеку изгледа да чита какав роман у коме су сви људи добри и све тече глатко. Ренаров благи оптимизам врло се ретко помути. Он верује да ће нестати рата, да ће у сасвим далекој будућности постепено ишчезнути злочин, да ће се границе збрисати и образовати Сједињене Европске Државе, које ће чинити део опште светске федерације, да ће човечанство говорити једним језиком, да ће у слободном браку бити више сталности, да ће љубав бити мање пролазна. И он у све то верује с толиким убеђењем, да се оно врло често неосетно преноси и на скептичног читаоца. Ми осећамо да говори истину кад каже: „А сад иди и следуј својој судбини, мала књиго, у коју сам ставио што је најбоље у мени, своје милосрђе према патницима, своју веру у будућност, своју љубав према правди и истини“. Читалац заборавља да се на крају запита да ли је тако друштво остварљиво, толико разлога има да жели да се бар нешто од свега тога оствари.

К. Д. Кумануди.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Македонска револуциона организација.

Ослобађање испод туђинскога јарма обично је бивало револуцијом самога потлаченога народа, па било да ту револуцију спремају они који пате, било да се та револуција спрема споља. Револуција спремана изнутра дугим страдањем и великим патњама потиштеног увек има више изгледа на успех. Онај који устаје на буну за то што је дуго страдао, има за собом право, правичност и човечност. Ако се спрема споља, подбадањем, вештачким стварањем патњи, таква револуција ретко

успева, а потпуно готово никад. Који овакову револуцију спрема обично је заинтересован, руковођен је не ретко некаквим политичким смеровима, па нема искрености, јачину уверења, јачину права, па ретко да за собом има потпуно онога којега је приуготовљавао на револуцију. Тако је било отприлике у вилајетима битољскоме и солунскоме[1] и санџаку скопаљскоме из косовскога вилајета. Добрих десет година рађено је из Бугарске да се у ова три румелијска вилајета турске царевине, у којима живи словенски елеменат у већини без јасно обележене националне боје, подигне устанак против Турака. Речју, штампом домаћом и страном, публикацијама разним на страним језицима, па и делом, спремана је у ове три области револуција за ослобођење, иза које није било тешко назрети тежњу за присаједињење Бугарској. Овога ради створен је у Софији и један нарочити револуциони одбор под именом „врховни маћедонско једренски комитет", а за њим и место њега други „централни маћедонско једренски одбор", активнији од првога а нешто мало независнији од Бугарске Централне Управе и са јаким везама у горе поменутим областима и у једренскоме вилајету.

Радња ових комитета, уз припомоћ свих представника бугарскога Ексархата почиње бивати у тим деловима Отоманске Царевине, нарочито од 1898 године, врло активна. 1902 и 1903 године, поред свих опомена са разних страна, — а са српске стране нарочито, — да није време, да устанак није још сазрео, да за њега није добивен пристанак свега народа који живи тамо, бива силом изазван само делимичан устанак. Резултати овога устанка су пустошин. Место слободе притисак, место сиротиње јад и беда, попаљена села, оголео народ, глад, појачана обест турских аскера и, поврх свега, терор самих револуционара. Уз ово је дошло туђинско мешање

[1] Вилајете битољски и солунски заједно са скопаљским санџаком у косовскоме вилајету публицисте и дипломате без права разлога називају Маћедонијом.

у ствари. Дошла је реформна акција, дошли су цивилни агенти Русије и Аустрије; талијански, енглески, аустријски, руски и француски жандармериски официри, са генералним инспектором Турчином за вилајете косовски, битољски и солунски. А све укупно врло сумњиве вредности за сврху револуционара. И дошло се, — и то је најважније, — прво, до уверења да неке од Европских Сила гледају у реформној акцији згодно средство за остварење својих политичких тежња на Балкану; друго, до подвојености међу онима који су водили устанак. Подвојеност у револуционој организацији, — природна последица неуспела устанка, — пооштрила се у толикој мери да је међу њеним члановима долазило до оружаних сукоба. Место једне створиле су се две револуционе организације обе са разним програмом рада. Једна је *спољна* која спрема и покушава револуцију с поља. Друга је *унутарња* која спрема и изводи револуцију унутра, у самим поменутим областима царевине турске. — Спољна организација је изгубила сваки значај, за то што њоме управљају они са чије се територије спрема устанак и што нема готово никаква ослонца у народу којега мисли дићи на устанак. Унутарња организација је још доста снажна, али код чланова њених влада велика поцепаност, која се обележава у две фракције (нећемо да помињемо неке одвојене групице без значаја). Лични разлози имају незнатну улогу у овој подвојености. Обе фракције сматрају да је неуспех устанка у рђавој револуционој организацији и да је због тога треба преустројити. Оне се разликују само у начину како то треба извршити. Крајњи елементи који се налазе унутра у вилајетима битољскоме, солунскоме и скопањскоме санџаку, траже потпуну децентрализацију у организацији, интернационално обележје организације, непомирљиво држање према великим Силама, терор над Турцима. Умеренији елементи, а то су они који се као емиграција налазе у Бугарској и који су у већини, остају при досадањем устројству, рачунају на европску дипломацију, уздржа-

вају народ од крајњих мера. Њихова организација оснива се на овим принципима:

аутономија;

ослањање само на народ;

револуциона борба;

политичко економско становиште и

самосталност. Другим речима:

1) Сврха је унутарњој револуционој организацији: политичка аутономија Маћедоније и једренске области.

2) За постигнуће ове сврхе месно се становништво — народна маса — организира за борбу противу садањега турскога режима. Организована маса је унутарња организација: то ће рећи да се организација ослања пре свега на унутрашњост.

3) Борба је револуционарна. Маса народна се револуционизира — прекаљује и оружа — за револуцију. Што се већа маса народа спреми за ово у толико боље.

4) Унутрашња револуциона организација стоји на чисто економско-политичкоме становишту: њена борба је борба потлачених противу заједничкога непријатеља, на ма каковој народности они припадали:

5) Унутрашња је организација самостална, и, као свакој државини, прва јој је брига да се сачува од разних спољних утицаја и умешања.

На основу ових принципа утврђено је дванаест тачака којима се регулише састав, устројство, спољне везе, задаци унутарње организације, ове су тачке важне колико и основна начела организације а њихова је садржина:

1) Унутрашња организација је тајна.

2) Од почетка и до данас законодавно тело за организацију је сабор или конгрес. Извршну власт врши централна управа.

3) Централна Управа или Централни Револуциони Комитет као сва окружна, среска и сеоска управна тела револуционе мреже налазе се у унутрашњости увек, на територији организације.

4) Унутрашња организација стоји у свезама са спољним светом преко својих опуномоћених заграничних представника. Представници раде у име и по упутствима Унутрашње Централне Управе. Представници су одговорни пред Централном Управом по законима организације као и њени чланови. Само се по себи разуме да се они према времену и потребама замењују другима.

5) Заграничии представници и друге управне силе, који би се из буди каква узрока налазили ван границе имају право да искажу своје мнење о унутрашњим начелним питањима само као саветодавни глас.

6) Унутрашња организација улази преко својих представника у свезе са свима спољним легалним организацијама или корпорацијама — комитетима, друштвима, удружењима, итд., који имају за сврху да помажу морално или материјално дело ослобођања Маћедоније и једренске области.

7) Унутрашња организација не трпи на својој територији другу револуциону организацију или удружење који се не потчињавају њезиним законима.

8) Организација је свуда и на свакоме месту, па и борба је свуда, на сваком месту; а како је она организација широке народне масе, и сама је борба у маси. Формалне радње и план за ову сврху засебно се удешавају; основе за план радње налазе корена у самој организацији.

9) Време кад треба да започну формалне радње зависи у главноме од тога како је организација спремљена. Али увек се има на уму стање непријатеља турске државе, а тако исто и политичка ситуација на Балкану и у Европи уопште.

10) Унутрашња организација се стара да борбом изазове међународну војну интервенцију која би фактички суспендовала тадашњи турски режим у Маћедонији и једренској области верујући да ће као њена последица неминовно доћи и аутономија. Поред тога организација не губи из вида и оно мало што би сама могла да створи

или добије својом чисто унутрашњом уредбом: сеоску самоуправу, месни хришћански суд, оружану самоодбрану, гоњење разбојничких чета и појединих зликоваца Турака, ограничавање економскога притиска.

11) Државе ће приступити међународној војној интервенцији само онда када их догађаји натерају, кад им то интереси налажу. Ето за то се Унутрашња Организација не ослања на илузије, на пролазне ефекте, него на озбиљну борбу, на безусловно дуготрајну, па чак и, бескрајну.

12) Јемство за снагу и дуготрајност борбе налази се у самоме бићу и чувању Унутарње Организације са њеним начелима.

Обе фракције унутарње револуционе организације позвале су све виђеније чланове револуционаре да дадну свој суд о томе коју основу треба узети за преустројство унутрашње револуционе организације. По свој прилици да ће се поћи средином. Реорганизоваће се унутрашња организација на основи шире децентрализације, а вођама, — који ће се бирати, — даће се широка права и велика иницијатива.

Када оваква једна револуциона организација са горе означеним принципима не би водила рачуна о националноме обележју онога елемента који данас живи у вилајетима битољскоме, косовскоме и солунскоме, када њена дела у тим истим вилајетима не би стојала у очигледној противности са основним јој начелима, када би могла дати јемства да њен рад није рад за туђ рачун, — онда би се горња начела могла примити и за њих радити.

Инострани.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Iz prepiske franzuskog generalnog konzulata u Travniku u godinama 1807—1814. Priopćio Vjekoslav Jelavić. Sarajevo, zemaljska štamparija, 1904. 8°, стр. 44. Оштампано из „Glasnika zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini.

Године 1806—1809 показују сасвим нов обрт у спољној политици Француске на Истоку. Утицај Наполеонов постаје од тога времена све одсуднији на судбину Турске.

Наполеон се почиње још јаче интересовати источним стварима од састанка у Тилзиту са Александром I, и пошто је победио Аустрију, Пруску и Русију, он стаде поклањати све већу пажњу источноме питању. У то доба, дакле, између 1806 и 1809 г., пада и одашиљање француских мисија Гардана у Персију, а нарочито Ђенерала Себастијана у Цариград, које Французи сматрају, са амбасадом Вилнева и Вержена у XVIII веку, за најславније епохе у француској политици на истоку. Наполеон је хтео ма по коју цену да одстрани Русију од Средиземнога мора и Цариграда, и за то му је згодно послужио и сâм савез са Русијом. Његова је главна сврха била да постане „Велики Цар“ и на Истоку, као што је већ био на Западу.

У својој мржњи према Русији, Наполеон је био ступио у савез са нехришћанском Турском царевином само да би могао нашкодити Русији и омести њене планове на истоку.

У то време, поред одашиљања напред споменутих мисија на Исток, пада и оснивање француског генералног конзулата у Босни, у Травнику. Босна као турска област имала је велику важност у Наполеоновим очима.

На средокраћи између Далмације, која се у то време налазаше у француским рукама као саставни део т.зв. Илирских покрајина, Србије или „Сервије“, како су је тада називали, и која је баш у тим моментима привлачила на се општу пажњу културнога света јуначким подвизима Кара-Ђорђа и његових ратника, првих бораца за народно ослобођење од Турака на Балканскоме Полуострву, и Црне Горе, чији неустрашиви горштаци, потпомагани од стране Русије, упадаху стално у Далмацију, задајући велике муке тамошњим француским посадама и њиховом главном команданту, ђенералу Мармону, војводи од Дубровника. — Наполеон се беше решио 1806 да ту оствари консулат. Те године, његовим указом, потписаним у Сен-Клуду 12 маја, наименован је за консула са седиштем у Травнику, седишту босанскога везира, Пјер Давид (Pierre David), вешти дипломата, који још 1795 беше започео своју дипломатску каријеру. Давид је на овоме положају остао, са незнатним одсуствовањем, до 1814 г., када је и консулат укинут.

Из кратког предговора Г. Јелавића види се да је готово целокупна преписка Давидова сачувана у Архиву Министарства Иностраних Дела у Паризу. На њу је први нашао румунски професор Г. А. Ј. Одобеску и обелоданио њен знатан део у Збирци „Documente privatore de la Istorio Romanilor, Suppl. I, vol. II“, у Букурешту 1885 г. Од Срба, први је Г. Иван Павловић од те збирке пронашао и исписао само 55 извештаја из година 1809, 1811 и 1812; док је Давид међутим, за време свога консуловања, послао у Париз, по уверавању Г. Јелавића, око 500 извештаја. Г. Павловић је ова документа штампао у II свесци *Споменика* Срп. Краљ. Академије.[1]

Судећи по редним бројевима штампаних извештаја у збирци Г. Јелавића, он у њу није унео ни десети део

[1] Г. Павловић је управо *први* нашао на Давидову преписку, пошто је, како се то види из предговора његовој збирци, радио у том Архиву још између 1879—1881, али је своје преписе штампао тек после десет година (1890).

Давидових извештаја! Па ни они нису потпуни, него у произвољним одломцима, и све је штампано само у преводу. Зашто није штампан оригиналан, *француски текст*, као што је тај исти часопис раније штампао извесна документа? И најпосле, морамо се упитати: какви су то разлози из којих је само овај незнатан део преписке штампан? Је ли то с тога што у осталим извештајима Давидовим нема *ничега* о Босни и „суседним земљама“ онога доба, што је немогуће претпоставити, или с тога што у осталим извештајима има ствари које би биле супротне интересима политике данашње босанско-херцеговачке владе, па их „Glasnik“ с тога није смео донети?

Ја држим да ми Срби треба да прочитамо *с резервом* ову збирку, докле год оригинални текст не буде штампан и не буде одговорено на ова горња питања. У овим пословима треба ствари изводити на чисто.

У осталом, у овим документима има врло мало грађе за историју првог нашег устанка од 1804—1813, па и за историју Босне тога доба и њених односа са суседним земљама. Па и та незнатна грађа више је занимљива него ли важна.

Давидови су извештаји интересантни с више страна. Они потврђују готовост ђенерала Мармона, управника Далмације, да у свакој прилици помогне Турке и босанскога везира, који је у то време скупљао и кретао чете противу устаника у Србији. Ђенерал је слао Турцима не само оружје и муниције већ је у једној прилици био опремио и неколико стотина француских војника преко Босне за Цариград. Затим, нерасположење Француске и њенога званичног представника у Травнику према српскоме народу. Нема тако речи Давидова извештаја где се он не изражава рђаво и неповољно о народу у чијој је средини живео: он н.пр. каже: „како је народ у Босни дивљи“, „како су незналице и непоправими“, како је то један „варварски народ“, „гадни народ“, и т.д. Најпосле, из ових докумената видимо расположење Давидово према српским устаницима. Кад су Срби, почетком 1807 упали

у Босну, он је чак наваљивао на босанскога везира да се креће противу њих, и ако овај није имао још никаквих налога о томе из Цариграда. О томе расположењу Давидовом, најбоље нам говори његов извештај француској влади, под бр. 21, стр. 6 Г. Јелавићеве збирке:

У Травнику, 15 Априла 1807.
(у шест сати у вече).

„Србијанци пређоше Дрину. Они су упали у Босну, те се налазе три или четири дана од Травника. То је жалосна али фатална последица наше спорости и празних формалности с једне и с друге стране. Сада треба да мислимо како ћемо се бранити на нашем властитом земљишту.

Него, ако Руси прискоче у помоћ Србијанцима, ако Црногорци сађу у великом броју, ако се Аустријанци изјаве, што ће се догодити од Босне за једно месец дана? Што ће бити од Далмације? Врло је вероватно да Србијанци не би имали толико одважности да се нису поуздано надали у јаку помоћ. Ја нисам престао досађивати паши мојим саветима и наваљивати на њега да започне ратовање. Али он не беше примио никакве наредбе, па ни сада још нема налога за офанзивни рат. Он се је бојао ставити на коцку своју главу или барем своје имање. Ми пак очекујемо Султанов позив, па да прискочимо у помоћ овој покрајини. Она ће бити нападнута од непријатеља пре но што позив буде послат из Цариграда. Жалосно је ићи кораком кад непријатељ јури свом брзином. Он ће нас затећи у сред наших дипломатских церемонија....“

Давид је, исто тако, ревносно пратио догађаје у Србији, и редовно о њима извештавао француску владу. Али ти су му извештаји били несигурни, састављени готово увек на основу ма каквих и ма чијих казивања, или на основу причања босанскога везира и других турских власника, који су, наравно, увек препуни познатог турског самохвалисања. У сваком покрету Срба да се ослободе турскога ропства, он је гледао руско дело и читаве легијоне руских војника, потцењујући често њи-

хове успехе и игноришући идеал који их је на борбу подстакао. Овде има често тако наивних објашњења успеха и пораза турске војске, да им се човек мора смејати. Ма и најмање победе турске, слављене су и описиване као да их је Наполеон однесио, и готово увек само турске победе тако, да би се по њима могло помислити да су Турци били отели београдски пашалук од Срба а не Срби од Турака!

Што је најинтересантније, из Давидових извештаја дознајемо да је у оно доба становништво у Босни, како православно тако и католичко, било веома неповерљиво према француском консулу и његовој мисији. То је неповерење, с времена на време, расло и међу Мусломанима, доморoцима, па и самим Турцима. Босански везир, паше и остали представници власти, истина су у свакој прилици гајили веома пријатељске односе са представником великог Наполеона, тадашњега савезника Падишахова, али то није ништа сметало да су сами Мусломани, у више прилика, манифестовали на сасвим непријатељски начин своје осећаје према њему. Природно је што су Срби, православни и католици, заузели такав положај према консулу. Њима је било добро познато да су њихови браћа у Далмацији под француском управом, да се њихова браћа у Црној Гори боре са француском војском, и да Француска, као савезница, потпомаже Султана у његовим намерама. Неповерење пак Мусломана, разумемо народа, долазило је пак од појмљиве плашње да цар Француске, који држи већ у рукама Далмацију, не прошири своју власт и на саму Босну. Затим, и француски војници из Далмације, који су често преко Босне шили за Цариград и обратно, нису им могли улевати поверења, као Хришћани, Ђаури, и покрај уговора о савезу, који је постојао између Турске и Француске.

Давид је у својим извештајима називао Србе православне „Grecs", по вери, што је Г. Јелавић преводио са „грчко-источњани", а Србе у Србији „Serviens", што је Г. Ј. преводио са „Србијанци".

Сама та чињеница, што је Г. Јелавић сазнао и заинтересовао се за преписку Давидову, а тако исто и жеља његова да је публикује, свакако су похвалне. Али зашто је публикација непотпуна? И зашто су, кад су већ бирана писма, изабрана баш она у којима се најгоре представља српски народ и његов величанствени покрет под Карађорђем? И што су она баш сад публикована? И зашто баш у преводу а не у оригиналу? Је ли тиме „Glasnik Zemaljskog Muzeja“ хтео да и сам учествује у прослави наше стогодишњице, и то на овај начин?

Поред тога што Давидова преписка није штампана у целокупности, имали бисмо још нешто да приметимо. Зашто Г. Јелавић није штампао у целини, већ само у изводу његова увода, оне инструкције и налоге, које је француска влада упућивала своме консулу за време његова бављења у Травнику? То су врло важни документи из којих се могу сазнати детаљније из којих је разлога француски консулат у Травнику основан и чему је за све време служио. Јер, неоспорно је да су нашим радницима на историјској науци од много већега значаја и потребе те инструкције, него ли, на пример, онај Давидов извештај где он прича на дугачко својој влади, са каквим је свечаностима био примаи код босанскога везира; каквом је кабаницом био покривен он, а каквом опет његов коњ; колико је чауша водило његова коња, и колико је, најпосле, попијено каве и шербета и измењано комплимената „у знак искренога пријатељства“ и све „тешњих веза“ између представника Великога Цара, како су и Турци називали Наполеона, и наменика Султанових! Поред онога што се зна већ о тој политици из Наполеонове „Преписке“ и многобројних списа који се до данас појавише о овоме периоду француске историје[1], очевидно је, да би публикација целе ове преписке о отварању францускога консулата у Травнику и његовој

[1] Види: La Bibliographie Napoléonienne, par Fried. M. Kircheisen. Paris, 1903.

седмогодишњој активности, била знатна добит не само „као грађа за историју Босне и Херцеговине и сусједних земаља“, како то вели Г. Јелавић, већ и за науку у опште. Али, потребно је публиковати *оригинални текст* извештаја, упоредо с преводом или без њега, али никако сам превод.

Овако, ми ову публикацију можемо примити само с резервом[1].

П. С. Петровић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Slovanský Prehled. — Угледни чешки часопис „Slovanský Prehled“ донео је у својој октобарској свесци чланак нашега сарадника Г. Јована Скерлића, под насловом „Srbské literarni pomery“. Ту се говори о приликама у данашњој српској књижевности, њеним главним средиштима и струјама које се могу опазити.

Змај у руској књижевности. — „Славянскія Извѣстія“, у октобарској свесци, у одељку Библиографија, доносе списак оригиналних чланака и опазака о Змају у руској књижевности, а затим и списак Змајевих дела преведених на руски језик. I. Чланци и опаске о Змају ови су: 1. В. Умановъ-Каплуновскій. „Дѣло 1888. № 1. Баянъ. Спб. 1888. (Пантеонъ Литературы, 1888. № 6.). Славянская муза. Спб. 1892. Исто, изд. III. Спб. 1904. („Додатак листу Свѣтъ, 1904. № 1.). Благовѣстъ, 1893. № 49. — 2. А. Степовичъ. Филологическія Записки 1893., св. 2—3. (Рецензија на

[1] Кад је реч о овоме француском консулату у Босни за време првога царства, овде нам ваља напоменути да је тадашњи таіник консулов Amédée Chaumette-Des-Fossés, који је пробавио неко време у Босни, штампао доцније један спис о своме бављењу с натписом: Voyage en Bosnie dans les années 1807 et 1808 (Paris, F. Didot, 1822, 8°, стр. 155). Ова је књижица од интереса за поменуто доба босанске историје, и од користи би било када би се нашао ко год да о њој, њеном писцу и његовој активности у Босни, проговори коју реч више.

„Певанију“ Змајеву. изд. 1892.). Енциклопедическій Словарь Брокхауза-Ефрона. полутом 26. 1894. — 3. А. Тальвинскій. Очеркъ жизни и литературной дѣятельности сербскаго поета З. J. J. — „Вѣстникъ славянства“, књ. XI. Кіевъ. 1896. — 4. С. Шараповъ. „Русскій Труд“, 1899. № 39. Пятодесятилетіе литературной дѣятельности З. J. J.; „Новое Время“, 1899 № 8364. (Додатак). — 5. А. Степовичъ. Къ пятидесятилетію литературной дѣятельности сербскаго поета. — Отчетъ Кіевскаго славянскаго общества за 1899. Кіевъ, 1900. — 6. Исти. Змай Іовановичъ и новѣйшіе сербскіе поеты. Ежегодникъ коллегіи Галагана, год. VI. 1901. „Извѣстія спб. славянскаго благотворительнаго общества“ 1904. № 1. (Рецепсија на књигу Л. Костића „О Змајови“, 1902.). — 7. М. „Мирный Трудъ“, 1904. № 1. — 8. А. Сиротининъ. „Славянскій Вѣкъ“, 1904. № 82. — 9. А. И. Яцимирскій. „Вѣстник Иностранной Литературы“, 1904. № 7. „Новое Время“, 1904. Јун. — II. Преводи његових дела ови су: 1. „Шаран“ (ком. у 1 ч.), Благовѣстъ, 1893. № 48. — 2. „Видосава Бранковић“ (приповетка) „Вѣстникъ Иностранной Литературы“ 1892. № 2. 3. „Делија-девојка“. „Поезія Славянъ“. Спб. 1871. и „Исторія всемірной литературы“ том I. Спб. 1877. — 4. „Крет. „Поэзія Славянъ“. Спб. 1871. — 5. „Чујем да си блед у лицу“ (Пријатељу у даљини), Благовѣстъ, 1893. № 47. — 6. „Кад сам на свет овај пао“, исто, № 49. — 7. „Гусларева смрт“, исто. — 8. „Благо оном који уме“, исто; и „Славянскій Вѣкъ“, 1904. № 82. — 9. и 10. „Гвожђе“. „Опскурантима“ (Обе у листу „Міръ Божій“, 1900. № 7,). 11. „Старац“. — 12. „Љубав“. (Све четири у збирци песама А. Колтоновскаго). — 13. „Већ девет година на ранама леже“. „Наше Время“. № 12. — 14. „Дед и унук“, Дѣтское Чтеніе 1904. № 1.: Вѣкъ 1882. № 5; Славянскій Вѣкъ, 1901. № 22 и 1904. № 82. — 15. „Смрти. смрти. црна смрти!“ Славянскій Вѣкъ 1904. № 80. — 16. „Песма о Максиму“. Ежегодникъ коллегіи П. Галагана, год. V. Кіевъ. 1901. — 17. „Сдован дротар“. Славянскій Вѣкъ 1904. № 82. — 18. „Козак“. Сл. Вѣкъ. — 19—21. „Срећан пут“, „Мајка сину код колевке“, „Добро јутро“, све у зборнику „Разсвѣтъ“. Кіевъ. 1894. — 22. „Поћ је тија, месечина сија“. Литературный сборникъ произведеній студентовъ Спб. университета. Спб., 1896. — 23—27. „Видиш ону звезду горе“, „Три хајдука“, „Јадна мајка“, „Њој“, „Туда“ (из Петефија). „Баянъ“. 1888. и „Славянская муза“, 1891. и 1904. — 28. „Ти си већем бледа била“, „Русскій Трудъ“,

1899 № 39. — 29. „Песмо моја, закити се цветом“. — 30. „Кад се молиш вишњем богу“. — 31. „О, погледај звезде јасне“. — 32. „Вила“. — Све у издању петроградског словенског доброторног друштва „Славянскія Извѣстія“, № 1. — Осим ових, преведено је још седам песама Змајевих на руски.

Lovor. — Хрвати, који већ годину дана, од престанка „Вијенчева“, нису имали ни једнога строго књижевнога листа, добиће ускоро један. Г. Др. М. Цихлар-Нехајев, цењен међу млађим хрватским литерарним критичарима, покреће од Нове Године у Задру белетристични илустровани лист „Lovor“. Г. Нехајев је један од познатих пријатеља српско-хрватске слоге; и у његову листу сарађиваће не само хрватски него, надајмо се, и српски књижевници. — Ми са симпатијом гледамо покретање овог новог књижевног листа, који је Хрватима био више него потребан, и желимо му да унесе мира и сталежености у несређене хрватске књижевне прилике.

„Lovor“ ће излазити са сликама и музичким прилозима два пута месечно на два штампана табака у формату лексикона. Цена му је на годину дана 14 круна, на пола и четврт године сразмерно.

Славянскія Извѣстія, у 1 броју за 1904—5, у одељку „Библиографија“, доносе реферат о књизи Hrvatski preporod. 1790—1836. Napisao Djuro Šurmin. U Zagrebu 1903. 8° VII + 223 + 041. I. (Od godine 1790 do 1836), у коме референт, Г. Иљински, у главном, вели ово.

Проф. Шурмин говори о истом предмету о ком је проф. П. А. Кулаковски још 1894 израдио опширну монографију („Илиризам“). Врло је интересантно сравнити оба ова дела.

И Шурмин, као и Кулаковски, у првој глави излаже политичку историју Хрватске: борбу Хрвата за свој језик против латинског и маџарског. Код Кулаковског излагање ове борбе носи, у неколико, спољни карактер: писац, у главном, износи општи тон политичког живота тога времена, у колико се он испољавао у супарништву између Аустрије и Угарске, с једне, и између Угарске и Хрватске, с друге стране. Савршено тај исти карактер носи излагање проф. Шурмина, које се ретко може назвати подробнијим чак и у ситницама. Једино карактеристици значења „Илирскога краљевства“ за хрватски препорођај

проф. Шурмин посвећује више места... Међутим, с правом се очекивало, да ће проф. Шурмин, идући путем који је већ прокрчио проф. Кулаковски, допунити слику саборске борбе Хрвата описом унутрашњег социјално-културног, нарочито, интимнога стања хрватскога друштва у првој четвртини XIX века. — Другу главу Шурмин, као и Кулаковски, посвећује излагању књижевне радње Хрвата до илиризма. У њој је исти низ сажетих одлика најглавнијих писаца, исписан истим редом као и код Кулаковског. Главна разлика састоји се у том што се последњи површно дотиче и далматинских и славонских писаца, а први их оставља на страну. Осем тога, Шурмин посвећује две стране заборављеном писцу Јосифу Ђурковецком, који је у својој „Хрватско-славонској граматици“ (1826) рекао неколико врло интересантних мисли о општесловенском књижевном језику. О овом се писцу ништа не говори код Кулаковског. Срећније је расподелио Шурмин и свој материјал, у погледу оделитих и прагматички-самосталних студијица, од којих неке садрже и интересантне нове појединости. — У трећој глави, проф. Шурмин враћа се на политичку борбу за право језика која је постала енергичнијом, пошто су Мађари, незадовољни уступцима, на сабору 1832—1836 донели законе о мађаризацији средњих и виших школа и администрације у Хрватској. У то је време (1830—1836) у помоћ политичким радницима притекла и књижевност, у виду читавог низа брошура које заштићавàху историјска права хрватског народа. Као најзнаменитије су брошуре графа Драшковића тзв. „Дисертација“ и Деркосова Genius patriae, обе 1832. Проф. Кулаковски изучава их у глави посвећеној Љ. Гају; проф. Шурмин — заједно са саборском борбом хрватских родољуба. Чини нам се да је последњи поступио правилније. — Четврта је глава посвећена вођу хрватскога препорођаја, Људевиту Гају. Биографију овога писца и родољуба довео је проф. Шурмин до 1836. Као најдрагоценија ствар у тој биографској цртици је, по нашем мишљењу, систематско излагање садржине Гајева листа „Данице“ која читаоцу тога листа даје јасан појам о карактеру родољубивих тежњи и уметничких укуса почетне епохе хрватскога препорођаја. Уосталом, цртица проф. Шурмина мало се разликује како у фактичком, тако, нарочито, и у односима идеја од рада проф. Кулаковског. — Овај извод, уосталом, може се применити и на целу књигу хрватскога професора: није могућно не опазити

па је „Илиризам" од Кулаковског имао на књигу Шурминову свестрани утицај: не само распоред материјала, план и облик опазака, већ се понекад и стил проф. Шурмина блиско везује с књигом проф. Кулаковског. Занимљиво је, у последњем случају, поредити из књига обају научника извесне пасаже, нпр. онај на стр. 32 у Кулаковског и стр. 38 у Шурмина.

Ljubljanski Zvon. — Добро уређиван словеначки књижевни часопис „Ljubljanski Zvon" последње своје године чешће је у својим „Književne novosti" говорио о важнијим појавама у српској и хрватској књижевности и уметности. Тако је Г. Р. Перушек говорио о првом делу пентилогије „Хрватски краљеви" од Г. Стјепка Милетића, о „Хрватском покрету" и „Фрагментима" Г. Милана Марјановића, о допуну Г. Стјепка Илића Прерадовићева „Лопудске сиротице", о издањима „Матице Српске" и о „Прилозима к старијој књижевној и културној повјести хрватској" од Г. Мирка Брејера; Др. Фран Илешић о издањима Матице Хрватске, о „Зборнику за народни живот и обичаје јужних Словена", што га издала Југословенска Академија, о трећој књизи „Хрватских народних приповедака" од Р. Строхала и о „Животу и књижевном раду Никанора Грујића, пакрачког владике" од Г. Ђорђа Магарашевића; Др. Јос. Томиншек о „Валовима мисли и чувства" од Г. Тресића Павичића и о драми Г. Милана Шеное „Бан Павао"; Г. Јанко Локар о књизи Г. Лазе Костића „о Јовану Јовановићу Змају"; Г. Гојмир Крек о „Скицама" младог композиторе Г. С. К. Христића. Г. Јосип Регали Селер дао је у новембарској и децембарској свесци врло топло и искрено написан чланак о „Југословенској Изложби у Београду"; у јулској свесци донео је „Љубљански Звон" кратак некролог Змају, и у децембарској свесци бележи седамдесетогодишњицу Г. Кухача. Још је „Љубљански Звон" у својим краћим белешкама пратио рад на Југословенској Изложби и Југословенском Конгресу у Београду на срећивању „Алманаха" и кретање југословенских уметника.

Шта Пушкин дугује француским писцима. — Овогодишњи „Revue bleue" доноси два чланка А. Манна о утицају француских писаца на Пушкина. У главном, садржај је овај: Као одговор на чланке И. Е. Лобанова: „О духу руске и француске књижевности", Пушкин је

читао 18 јануара 1835 г. у Царској Московској Академији у један састав у коме пориче утицај догађаја и политичких стања на књижевни дух једне епохе. Чудновато је да је жива и сјајна интелигенција Пушкинова могла порицати једну тако очевидну ствар, али он је то исказао у ватри полемике и те идеје у ствари нису његове.

Говорећи о песнику, руски критичари су ово порицање себе само приписивали парадоксалном генију, који са већом ватром брани своје убеђење једног дана, него што се брине да остане доследан самоме себи.

Морају се одбити све предрасуде и отворено признати да се Пушкин, ма како био оригиналан таленат и велики мислилац, није се могао потпуно ослободити утицаја који је у детињству претрпео. Сви француски писци, романтичари и класичари, били су му и познати и омиљени. Може се слободно тврдити да Пушкин не би био Пушкин, један од најплоднијих и најомиљенијих писаца које Русија има, да се није, прво у својој породици, а затим и у лицеју, васпитао у француском духу.

Још као дете „волео је величанственог генија Корнејевог" и у својим стиховима прослављао Расина Молиера, кога је доцније називао „гигантом", заволео је врло рано и подражавао му чак. Од „озбиљног Боалоа", примио је многе идеје којих се до смрти није могао опростити.

Ла Фонтен је исто тако занео Пушкина, и овај је почео писати басне и посвећивати стихове француском баснописцу. Али класични писац кога се Пушкин најчешће сећао био је Волтер. У детињству, читајући „Хенријаду", он је покушао да напише једну песму на француском, у којој се очевидно мешају реминисценције из „Хенријаде" и „Литрена". Доцније, поставши романтичар, Пушкин је у „Савременику" написао један чланак у коме се баца камењем на свој стари идол. Па ипак, поред свега тога, Пушкин се Волтера сећао до саме трагичне смрти своје.

Руски писци тврде да је на развијање таланта Пушкиновог рђаво утицало читање француских класичара средње вредности као што су Грекур и Парни. Међутим не може се веровати да је те писце могао у детињству читати, али их је читао у доцнијим годинама, када је већ био у стању да оцени праву вредност њихову. Што се тиче „писаца који су прославили књижевност француску" Молиера, Ла Фонтена и Волтера, они су напротив вршили огроман утицај и на развиће његовог таланта и на карактер његов.

„Благодарећи класицима француским он се научио уметности да живим и *јасним* начином исказује своје идеје и своја осећања“. Нарочито је од Волтера и Ла Фонтена примио лакоћу и вештину у писању, а гдегде, на неким местима, може се наћи „снажан реализам израза у духу Молијерову“. „Све што има талента, укуса, мере, артистичког осећања код Пушкина, за све то он дугује утицају француских класика“.

Васпитан у класичном духу, поставши романтичар, Пушкин, као и сви романтичари тога доба, најоштрије напада класичаре и класицизам уопште. Сви су они заборављали да класицизму дугују богаство својих израза и снагу метафоза. Пушкин је смео с ума да је класично васпитање довело у ред и умерило његову урођену бујност, без чега би он можда пошао рђавим путем. Пушкин је у томе ишао тако далеко да је нападао цео француски народ и називао га „анти-поетским“. Доцније је узимао још презривији тон: „Неко је од нас рекао да се француска књижевност стварала по предсобљима“. По тим одломцима могло би се закључити да је Пушкин смртно мрзео и дубоко презирао народ и књижевност француску. Али су сви ти изрази слаби кад се пореде са неким речима Теофила Готја, или са Иговим предговором „Кромвелу“. У тим нападима, Пушкин није руски песник који кида са француском књижевношћу, него задоцнели класичар, који поставши романтичар, са одушевљењем једног апостола устаје против класицизма уопште.

Један од првих писаца који су Пушкина обратили романтизму био је Русо, „велики мученик поред кога је точак среће прошао, а није се зауставио“, како је Пушкин једном приликом рекао. Њега је песник у главном ценио више но Волтера. Читао га је од дванаесте године, и ти детињски утисци, оставили су озбиљне трагове у његовим делима. Доцније, кад је био приморан да живи на југу Русије, он се осетио још ближе Русо-у и његовим идејама о изопачености цивилизације. У песми „Цигани“ Пушкина су инспирисали доктрине и омиљени парадокси Русовљеви. Па и „Евгеније Оњегин“ је написан у истом духу. „Оњегин припада роду људи које сваки дан срећемо по француским ресторанима“ писао је Булгарин 1830 год. „Нарочито Татјана, својом побожношћу; својом моралном чистотом, свим оним што има у њој нежнога, наивнога, страсног и меланхоличнога: чисто је јунакиња у духу Русоа и Г-ђе де Стал“. Шеније је имао

неодољиву привлачност за Пушкина. Чим су се 1819 појавила његова дела, Пушкин први упознаје руску публику са њима. У Гђи де Стал Пушкин је више ценио несрећну жену него списатељку. Шатобријана је познавао одлично. Његов „Кавкаски роб" је сличан Ренеу и по карактеру и по судбини, а интрига се у њему развија као у „Атали". А да је природа Кавказа згодан оквир за романтичан спев, вероватно да је Пушкин увидео штампајући „Кавкаског роба" од Гзавија де Местра.

О француским романтичарима свога доба Пушкин је сасвим друкчије мислио. Ламартин му је досадан, нема дубине, и он се чуди како су га могли стављати упоредо са Бајроном и Шекспиром. Нарочито му је Иго одвратан. Он га мрзи због извештачености, које је и сувише честа у његовим делима; у њему гледа само извештаченог човека који тежи да импонује светини. Са тако исто оштром иронијом писао је и о делима Алфреда де Вињија. Он је мрзео Французе романтичаре и због тога, што се дао завести мистификацијама Мериме-а и превео неколико песама из збирке „Гусле"

За доба Пушкиново француски утицај постојао је, али изгледа да га данас више нема. Данас Руси познају Француску само површно. Толстој рђаво говори о нама мислећи погрешно да „декаденти" престављају савремену француску књижевност. Ни Чехов ни Горки не симпатишу француској књижевности и претварају се да је не познају. Међутим данашња француска књижевност много би им више користила, него француски класичари XVIII века у опадању.

Писац завршује свој чланак овим речима: „Ипак, кад су Пушкина, Љермонтова и Тургењева које је одгајила наша књижевност, међу млађима заменули Чехов и Горки који нас не знају, учинило би се доиста добро дело кад би се спојио прекинут данас књижевне везе између двеју земаља, и та дела, производ интимнијег дружења између књижевности француске и руске, могла би обема служити на част".

Успомене једнога дипломата о Црној Гори. — У la Revue, свесци за 15 децембар, штампао је Даге (Dagnès) „бивши царски комесар и турски отправник послова" своје „Успомене једнога дипломата" („Souvenirs d'un diplomate"), које су у главном тичу Црне Горе. После 1877, како је „Србија, под једном поквареном владавином,

била се одрекла своје историјске улоге", Црна Гора је почела добијати значаја, и у Цариграду се почело радити на зближењу са цетињским двором. Дагесу је било стављено у дужност да припрема покрет против окупације Босне и Херцеговине. План султана Абдул Хамида је био: спречавати свим силама да Маћедонија не пође трагом Босне и Херцеговине, борити се против све већег утицаја Аустрије у Албанији, бити добро са Црном Гором, приближавати се Русији. У томе циљу, скадарски гувернер Мустафа Асим-паша и ишао по тајној разговор са кнезом Николом на Ријеци. 1883, Дагес је, као комесар турске владе у Скадру, ишао је по тајној заповести на Цетиње да у име Султаново позове кнеза у Цариград. Друга његова мисија на Цетињу била је да одврати кнеза Николу да на руском ратном броду иде у госте Султану, и у томе је успео. Дагес говори са похвалом о политичкој окретности црногорског владара. Ове успомене имају нечега што подсећа на какав роман, и по извесним знацима дало би се закључити да је писац прилично дао маха својој машти и задовољења својој личној таштини.

„*У Маћедонији*". — Француски публицист Гастон Рутје издаје своју анкету о „Маћедонији и Великим Силама" (La Macédoine et les Puissances). Закључак тога дела, штампан је у La Revue bleue, од 3 септембра ове године, под насловом „У Маћедонији" (En Macédoine), писац црта жалосну анархију која влада у Маћедонији, братоубилачке борбе између тамошњих народности. Добар део кривице за такво стање ствари носе Грци. Турска влада, која је увек „влада самоволе и свију ћефова" и непоштених власти није у стању да изведе реформе у земљи. Ни завађене народности нису у стању да ствари доведу у ред. Црквено питање имали би да реше становници, гласајући по санџацима или срезовима. Потпун и веран попис становништва по раси и језику допринео би разбистравању појмова. И одржање европскога мира, и целокупност отоманске царевине, и сигурност и становништва захтевају да Силе да у Маћедонији аутономију, да наимениују хришћанског гувернера, који не би припадао ни једној маћедонској народности, не би био ни Рус, ни Аустријанац, ни Талијан, но какав швајцарски, белгијски, француски или енглески чиновник, потпуно независан и неутралан у верским и расним тамошњим борбама. То је

једино могућно решење тога заплетенога питања. Без тога може се ући у кризу, за коју нико није у стању да предвиди како ће се свршити.

„*Мртав лав*“. — У Хамбургу се два пут играла нова драма у стиховима „Мртав лав“, од Оскара Блументала, познатог и у нас по његовом популарном шаљивом комаду „Код белог коња“. Радња се дешава негде у Шпанији, али се ту представља, под шпанским именима, сукоб између Вилхелма II и Бизмарка, који је „мртав лав“. Комад је берлинска цензура била забранила, али ипак писац није имао успеха.

Нов роман Матилде Серао. — Позната талијанска списатељка издала је свој нов роман „Историја две душе“. Једно је душа једнога уметника, мистичког вајара, сентименталног и идеалиста, друго је душа једне жене, кокете која мисли само на славу и богатство. Тај несрећни пар живи у Напуљу, и критика јако хвали опис средине.

„*Наличје славе*“. — Познати сарадник Temps-а, Адолф Брисон, чувен као репортер вишега реда, и као човек који боље но ико може да прави анкете, написао је врло занимљиву књигу „Наличје Славе“ (L' Envers de la Gloire), пуну ретких анегдота и појединости о Виктору Игу, Кинеу, Ренану, де Мисеу, Золи, глумцу Фредерику Леметру, проповеднику оцу Дидону, романописцу Фердинанду Фабру. Он даје живописна обавештења, наличје јавног и књижевног живота, која изврсно могу да послуже књижевној историји. Нарочито су добре стране о Хајнриху Хајнеу.

О Виктору Игу. — Једно време била је мода омаловажавати Виктора Ига, и ту реакцију против „хуголатрије“ водили су Жил Леметр и Емил Фаге. Док су критичари одрицали сваки философски значај његовој поезији, дотле су философи као Ренувје и Гијо хвалили у Игу великога мислиоца. Сада се један од најбољих и најпознатијих младих песника француских Фернан Грег дигао у одбрану Учитеља, у једној врло књижевној и занимљивој студији о Игу (Étude sur Victor Hugo).

Берлински Конгрес. — Гроф Шарл де Муј штампао је у Revue des Deux-Mondes своје успомене са бер-

линскога конгреса. Циљ конгреса из почетка је био да изврши ревизију Сан-Стефанскога уговора од 3 марта 1878. Одмах у почетку главну улогу на конгресу почео је играти Бизмарк, као председник, имајући уза се свога сина Херберта, и свога оданога човека Лотара Бихера. Гроф де Муј, који је имао да врши редакцију протокола, имао је прилике да из ближе упозна „гвозденога канцелара“. На једном ручку, Бизмарк је овако рекао о Русији: „Они су требали изабрати или да иду до краја своје замисли и уђу у Цариград, јер су га могли узети за осам дана, или не тражити толико од Порте и на тај начин изазвати интервенцију Европе. Има само један тренутак у стварима: треба га се дочепати“. Бизмарк је председавао конгресу са много умешности и ауторитета, и умео се наћи у свима случајевима. Доказивао је у исти мах и несавладљиву енергију и изучену препреденост. Он је тада говорио: „Када се нешто тражи од мене, ја прво гледам шта ми се нуди“. На конгресу, он је подстрекивао и похлепност код једних и жеље за миром код других. На тим седницама изведена је скица Тројнога Савеза.

Лектира за омладину. — За питање о томе шта омладина треба да чита, у савременој педагошкој књижевности везано је много интересовања. Оно се већином расправља принципски, тако да од начелног решења до решења у пракси треба врло много. С тога сматрамо да је интересантно кад имамо пред собом један списак омладинске лектире, као што нам га је дала Фани Маркус у чланку „Принципи омладинске лектире“ (у подлиску „Нове Сл. Пресе“). Мада је тај списак једне омладинске књижнице намењен немачкој публици, може имати вредности и за нас, јер с једне стране, из њега нису искључена књижевна дела других народа, а, с друге, њиме се могу послужити нарочито они који хоће свом подмлатку да пруже немачку лектиру.

На првом месту аутор препоручује бајке Гетеа, Тика и Брентана; затим „Петра Шлемила“ од Шамисоа, „Ундину“ од Фукеа, „Три бајке“ од Еберса; Андерсенове, Бехштајнове, Гримове и Хауфове басне. У свакој омладинској књижници треба да су ова дела: Анценгрубер: „Другарица“ (за одраслије); Вилибалд Алексис: „Чакшире господина фон Бредова“, „Изегрим“ (за одр.); Ауербах: „Босонога“, „У доколици“, „Јосиф у снегу“, „Ру-

полист“, „Кумова благајна“, „Летњиковац на Рајни“ (за одр.); Бурнет: „Мали Лорд“ (за децу од 13 г.); Баумбах: „Летња бајка“, „Приче и басне“, „Био једанпут“, „Госпођа Холде“, „Златорог“, „Лажно злато“, „Хоранд и Хилда“ (за одр. девојке); Брентано: „Из чудотворног рога једног дечака“; Биргер: „Баладе“, „Минхаузен“ (за децу од 13 г.); Шамисо: Песме, „Пут око света“ (за децу од 13 г.); Купер: „Приче кожних чарапа“ (за децу од 10 г.); Дан: „Борба за Рим“ (за одр.); Доде: „Писма из мога млина“ (одр.); Дифо: „Робинсон Крусе“ (13 год.); Дросте Хилсхоф: Песме, „Духовна година“, „Јеврејска буква“ (одр.); Дикенс: „Бадње вече“ (одр.), „Давид Коперфилд“ (одр.); Еберс: „Три бајке“, „Госпођа председника општине“ (одр.); Ебнер Ешенбах: „Село и град“, „Крамбамбули“, „Добри месец“ (одр.); Ајхендорф: „Из живота једног проналице“ (одр.); Илза Франап: „Хамбуршке слике за хамбуршку децу“ (10 год.), „Људи старога кова“ (одр.); Фрајтаг: „Слике из немачке прошлости“ (одр.), „Преци“ (одр.); Гајбел: Песме; Гете: Песме, Бајке, „Ифигенија“, „Тасо“, „Егмонт“, „Путовање по Швајцарској“, „Истина и поезија“ (одр); Анастазиус Грин: „Последњи витез“ (одр.); Голдсмит: „Векфилдски свештеник“ (одр.); Грим: Бајке; Грилпарцер: „Сиромашни свирач“ (13 год.), „Херман и Доротеја“ (13 г.), „Целокупна дела“; Халм: „Равенски борац“ (одр.); Хабертон: „Јеленина дечица“ (12 год.); Хамерлинг: Мале Песме; Хебел: Песме, Приче, Новеле, „Нибелунген“ (одр.); Хебел: „Ковчежић“, „Рајнски кућни пријатељ“ (10 г.); Хердер: Параболе (одр.); Хајзе: Новеле, Божићње приче, „Текла“, „Браћа“, „Са планине“ (одр.), „Изгубљени син“ (одр.); Хауф: Бајке, „Лихтенштајн“ (13 год.), „Коравап“ (за одрасле); Хелтл: Песме; Хофман: Бајке; Имерман: „Минхаузен“; Кернер (Kerner): Песме; Кернер (Körner): „Зрињски“ (13 год.); Клопшток: Песме; Келер: „Људи из Селдвила“, „Цириш[к]е новеле“, „Заставица седморице правих“ (за одрасле); Клајст: „Михаел Колхас“ (за одрасле), приче (одр.); Киплинг: „У џунгли“ (13 год.), „Нова књига о џунгли“ (14 год.); Лаубе: „Ђаци Карлове школе“ (14 год.); Ленау: Песме; Лесинг: „Песме“, „Басне“, „Натан“, „Мина фон Барнхелм“ (13 год.); Лилиенкрон: „Одабране ратне новеле“ (13 год.); Конрад Фердинанд Мајер: „Новеле“ (одр.); Полко: „Звучне приче“, „Уметничке бајке“ (12 год.); Жан Пол: „Левана“ (одр.); Платен: „Песме“ (одр.); Песталоци: „Линхард и Гертруда“ (14 г.); Рокете:

„Песме“, „Шумарева свадба“ (одр.); Раабе: „Немачка невоља и немачке борбе“ (13 год.), „Пастор глади“, „Немирни гости“, „Кроника Шперлингове улице“ (одр.); Редвиц: „Амарант“ (11 год.); Розегер: „Озбиљно и весело“, „Књига немачких прича“ (13 год.), „Пропало село“ (одр.), „Шумски учитељ“, „Шумски празници“ (13 год.); Рикерт: „Песме“, „Браманчева мудрост“; Саар: „Каменар“, „Бечке елегије“, „Песме“ (одр.), „Тамбн“ (одр.); Скот: „Квентин Дурвард“ (одр.); Сајдл: Leberecht Hühnchen“ (одр.); Шефел: „Трубач“, „Песме“, „Екехард“ (одр.); Теодор Шторм: „Божићње идиле“, „На сунцу“, „Сематорови синови“ (13 год.); Бетјер Баш: „Приче из бачве“; Ст. Јирген: „Јахач“ (одр.); Штифтер: „Планински кристал“, „Мачје сребро“ (13 год.), „Шарено камење“, „Студије“, „Гора“, „Шумска путања“, „Хајделорф“ (одр.); Карл Штилер: „Божићна идила“ (11 год.); Спири: „Хојди Критли“ (10 год.); Шилер: „Орлеанка Девојка“ (13 год.), „Марија Стуарт“, „Тел“, „Валенштајн“ (14 год.); Тенисон: „Енох Арден“ (13 год.); Тегнер: „Фритјофска прича“ (за одрасле); Толстој: „Чувај се ватре!“ „Два круга“ (за одрасле); Тургењев: „Ловчеви записи“; Уланд: „Песме“ (13 год.); Тројан: „Преко поља и шума“, „У кући и на двору“ (8 год.), „Војвода Ернст“ (13 год.); Фос: „Идиле“ (одр.); Фишер: „Други“ (одр.); Вилденбрух: „Племенита крв“ (13 год.); Цедлиц: „Песме“; Вилбрант: „Заповедник чуниће“ (одр.); Еберса: „Египатска принцеза“; Ебнер Ешенбах: „Параболе“, „Нове приче“, „Три новеле“ (14 год.), „Лоти“ (одр.), „Коју у селу разумели“ (одр.), „Афоризми“ (одр.), „Нове сеоске и градске приче“ (одр.); Фајхтерслебен: „О дијететици душе“; Геларт: „Басне и приче“ (8 год.); Хај: „Басне“ (6 год.); Деле Грације: „Песме“; Аугуста Гропер: „Из давне прошлости“ (14 год.); Гуцков: „Уриел Акоста“ (11 год.); Хамерлинг: „Шумска невазнина“, „Мале песме“, „Sinnen und Minnen“ (одр.); Имерман: „Оберхоф“ (14 год.); Шпилхаген: „Новеле“, „Sonntagskind“, „Шта нева ласта“ (11 год.); Симрок: „Нибелунзи“ (одр.), „Гудруна“ (одр.).

Нове књиге: — Димитрије Руварац *Вуков превод св. писма и примедбе Ник. кора Грујића на њега.* Прештампано из „Српског Сиона“. Ср. Карловци, Српска Манастирска Штампарија. 1904 страна 21 у 8°. — Др. Миливоје С. Васић. *Економија шумарства у нашем закону о шумама* од —. Прештампано из „Пољопривредног Гласника“

Београд, Штампарија Доситије Обрадовић, 1904, страна 23 у 8°. — Милорад J. Јелић. *Политика монетарн г растројства у Србији.* написао —, секретар Министарства Финансија. Београд. штампарија Савића и Комп. 1904, цена 1.50 дин. страна 107 у 8°. — *Календар Матице Српске* за годину 1905. Нови Сад, издање књижарнице Браће М. Поповића. 1904. Цена 35 нов. или 70 пот. страна 160 у 8°. — *Просвјета* српски народни календар за годину годину 1905. Уредио Свет. Ћоровић. Година прва. У Ср. Карловцима. Српска Манастирска Штампарија. 1904 стр. 144 у 8°. — Стеван Сремац. *Из књига староставних: II Владимир Дукљанин.* Књига за народ, свеска 111. Издање Матице Српске из задужбине Петра Коњевића. У Новом Саду, 1904, страна 75 у 8°. — Никола Т. Јанковић. *Живи Мртваци.* приповетке. Београд, Штампарија Доситија Обрадовића. 1904. цена 1 динар, стр. 83 у 8°. — Јован Р. Бугумовић. *Али-паша Ризвинбегович као народни вођ и државник.* Са особитим обзиром на данашње прилике и положај српског народа написао —. Издање пишчевих пријатеља. Нови Сад. Штампарија Ђорђа Ивковића, 1904, цена 50 хел. страна 46 у 8°. — Маринко. *Меки звуци* песме. издање књижаре Браће Рајковића у Сарајеву. Штампарија Ристе J. Савића 1904, цена 1 дин., стр. 142 у 8°. — Вл. Короленко *Мраз,* превела К. Цветковићева издање Руског Клуба. Београд. Штампарија Тодора К. Наумовића. 1904, цена 50 п. д., страна 35, у 8°. — Х. Проније, *Смер, начела и користи потрошачких задруга* од — председника савеза швајцарских потрошачких задруга, с француског Косара Мих. Аврамовића. издање Главног Савеза Српских Земљорадничких Задруга. Београд. Државна Штампарија, 1904, страна 41. у 8°. — Јаков Шантић. *Пјесме.* Мостар. штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1904. страна 62 у 8°. — *Годишњак општине града Београда за 1903 годину,* Београд, Штампарија Д. Димитријевића, 1904, страна 77, у 8°. — Др. Бошко Петровић. *Основни проблеми филозофије* или увод у филозофију. Свезак други. Сепаратни отисак из „Школског вјесника". 1904. Сарајево, земаљска штампарија, 1905, цијена 80 хелера, страна 50 у 8°.

ПОЗОРИШТЕ.

Изашао је из штампе *Позоришни Годишњак* с прегледом рада и прихода у сезони 1903—1904 године. Те је сезоне представљано 160 комада у 260 представа 297

пута. Било је 46 нових дела: 22 оригинала и 24 превода. У преводима је било 15 француских комада, 3 немачка, 2 руска, 2 талијанска, 1 енглески и 1 норвешки. У оригиналима су 2 трагедије, 7 драма, 5 комедија, 3 пригодне сцене, 1 комад из народног живота с певањем и 3 комада инсценисана из народне и уметничке поезије. У преводима (5 класичних и 19 модерних) су: 1 трагедија, 14 драма, 8 комедија, 1 комад из народног живота с певањем. 56 оригинала играно је 90 пута, и у том броју је: трагедија 12 пута, јуначка и историска драма 15 пута, модерна драма 13 пута, комедија 18 пута, опера 3 пута, мелодрама и народни комади с певањем 17 пута, инсценисана народна и уметничка поезија 8 пута. Пригодне сцене 4 пута. 104 превода представљано је 208 пута, и то: трагедија 25 пута, историска и романтична драма 39 пута, модерна драма 43 пута, комедија 61 пут, мелодрама 9 пута, оперета 19 пута, феерија и народни комади с певањем 12 пута. По литературама, играно је: 61 француски комад 121 пут, 20 немачких комада 35 пута, 10 енглеских комада 28 пута, 3 руска комада 7 пута, 4 талијанска комада 5 пута, 2 норвешка комада 4 пута, 1 малоруски комад 4 пута, 2 мађарска комада 3 пута, 1 румунски комад 1 пут. Класични комади играни су свега 50 пута.

Од српских писаца највише су играни: Нушић (14 пута), Војновић (10), Стерија (8), Трифковић (5), Народне песме (5), Д. Илић (4), Драгашевић (3) итд.; а од српских комада: „Allons enfants“ 6 пута, „Еквиноцијо“ и „Он“ 4 пута, „Дубровачка Трилогија“, „Хајдук Вељко“, „Ивкова слава“, „Српски Устанак“, „На Уранку“ и „Младост“ 3 пута, итд. Од страних писаца најчешће су играни: Шекспир 24 пута, Сарду 22 пута, Дима син 14 пута, Молијер и Мелак по 9 пута, Шилер и Виктор Хиго по 6 пута, Дима Отац, д'Енери и Максим Горки по 5 пута, Корнеј, Куртелин, Брије, Бертон, Ибзен, Хауптман, Александров по 4 пута, Мирбо 4 пута итд.; од комада „Птичар“ 7 пута, „Веселе жене виндзорске“, „Вештица“ и „Тоска“ по 6 пута, „Ромео и Јулија“, „Силом лекар“ и „Мамзел Нитуш“ по 5 пута, „Хамлет“, „Сид“, „Пучанин као властелин“, „Госпођа с камелијама“, „Краљ се забавља“, „Драгана“, „Заза“, „Ткачи“ и „На поседу“ по 4 пута итд.

Прихода са представа било је 129071.50 д. Приход с 204 вечерњих престава је 99832,30 динара, а приход с 56 дневних престава је 29.239·20 динара. По месецима било је прихода од вечерњих престава у августу 1903

години 5376,90 дин., у септембру 9964,60 дин., у октобру 12679,70 дин., у новембру 11088,60 динара, у децембру 11594,80 дин.. Од дневних престава у 1903 год. било је: у августу 898 дин., у септембру 2404,20 дин., у октобру 15156,30 д., у новембру 14249,10 д., у децембру 15344,70 д. Од вечерњих престава у 1904 год. било је: у јануару 9564,60 дин., у фебруару 9757 дин., у марту 8275,80 д., у априлу 6280,40 д., у мају 11680,60 д., у јуну 3569,30 д. Од дневних престава у 1904 год. било је: у јануару 14099,70 д., у фебруару 12933,80 д., у марту 11754,80 д., у априлу 7947,70 д., у мају 14047,30 д., у јуну 4894,40 д. Ове је сезоне било прихода више но прошле 3291,10 д.

Јеврејско позориште. — Јевреји из целога света прикупили су један милион динара за оснивање једнога јеврејскога позоришта у Лондону, где ће најбољи глумци са континента и Америке приказивати искључиво јеврејске комаде, историјске садржине и из модернога живота.

ЧИТУЉА.

А. Н. Пипин. Пре краткога времена умро је члан руске Академије Наука Александар Николајевић Пипин који је, по свој прилици, својим радом познат и нашим читаоцима. Лањске године навршило се 50 година како је Пипин написао први научни рад. Од 1853 год. до последњих недеља ове године Пипин је неуморно радио на руској литератури, и старој и новој, на руској етнографији и на свима литературама словенским. И ако је мислио да посвети свој живот и професорској и научничкој каријери, ипак је само врло кратко време био професор (1860—1861); али научнички посао није остављао ни у најмучнијим тренуцима у своме животу, јер му је он допуштао да пише и говори како мисли, а рад у универзитету био је често скопчан са таквим условима са којима се није могао сложити слободни и трезвени дух Пипинов. Од како је изашао из универзитета постао је један од стубова чувенога часописа руског „Европског Гласника", и сарадник врло великог броја других часописа, у којима је обрађивао различне моменте из културног живота Руса и осталих Словена. Он је био један од маленога броја руских западњака, искрен подједнако и у својим научним погледима и погледима на руску стварност, који је подједнако радио и за широку, просвећену публику и за уске специјалисте.

Од старе руске литературе (Нацрт литературне историје старих прича руских), прешао је он на историју словенских литература (I изд. 1865, II изд. 1879 до 1880), у којој је изнео врло лепо (пољски је део израдио В. Спасовић) главније моменте њихове. Пипин је јасно схватао и умео разумљиво да изнесе различне покрете словенске мисли; својом топлином и љубављу са којом је расправљао књижевна питања, он је умео да унесе интересовања и живота у свој предмет који је, тако изнесен, придобијао за себе и многе читаоце и нове раднике.

Али највећи део његова рада посвећен је културноме и књижевном покрету у Русији у почетку и око средине XIX века: „Друштвени покрет за време Александра I“, „Карактеристике литерарних погледа од 1820 до 1850 год.“ и „Бјелински, његов живот и преписка“ — дела су која се допуњују, а представљају унутрашњи живот рускога народа у споменуто време, његове просветне тежње, борбу различних културних правaца, развитак многих радника на пољу руске критике, а особито чувенога руског критичара Бјелинског, једном речју, еволуцију идеја тадашњег рускога друштва.

Пишући о многим питањима руске етнографије он је често додиривао специјалне црте руске културе и руске националности. У своме великом делу „Историја руске етнографије“ (1890—1892) он их је изнео у потпуности, дајући свој суд о свему што је на томе пољу урађено код Руса, и групишући врло прегледно и врло научно све досад добивене резултате у томе правцу.

У последње време свога живота Пипин је, поред свих других радова својих, израдио и „Историју руске литературе“ у 4 књиге, од које су различни делови и раније били излазили у различним часописима. То је једно од највећих дела његових и можда оно по којем ће се он најдуже помињати.

Власник и уредник, Богдан Поповић.
Капетан-Мишина ул. бр. 17.